©DiZbi.HAZU

1963

Zbornik
Marka Marulića
1450 – 1950



JUGOSLAVENSKA
AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
MCML

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbiHAZU
dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU
dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

OPERA ACADEMIAE SCIENTIARUM
ET ARTIUM SLAVORUM MERIDIONALIUM

Sveučilišna knjižnica Republika Hrvatska
OSIJEK
GIMNAZIJA (ŽENSKA)

N 1368

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

DJELA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

KNJIGA 39.

N 1364

UREDILI

JOSIP BADALIĆ i NIKOLA MAJNARIĆ

DOP. ČLANOVI JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

IV
136 P

ZBORNIK

U PROSLAVU PETSTOGODIŠNJICE ROĐENJA

MARKA MARULIĆA

1450—1950

Narodna Republika Hrvatska
OSIJEK
GIMNAZIJA (ŽENSKA)

ZAGREB

MCML

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

IZDAVAČKI ZAVOD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE - TISKARA, ZAGREB

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

LATINSKE PJESME MARKA MARULIĆA

PREVEO NIKOLA ŠOP

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

AD FRANCISCUM MARTINIACUM

Sum quoniam, Francisce, tibi carissimus unus
Optas me multas vivere olympiadas,
Hoc propter votis divos precibusque fatigas
Nec cessas sacris thura cremare focis.
Accipe sed quare longevae tempora vitae
Despiciam: vitii est plena senecta sui.
Curvatur dorsum, titubat pes, membra tremiscunt,
Caligant oculi, dens cadit, ora rigent.
Laxa cutis fluitat, calvum caput ictibus urgent
Crabro, vespa, culex, musca, tabanus, apis
Et languent visus nec quicquam dulce palato est.
Inque cava assiduus tintinat aure sonus,
Crebrescunt morbi, quatit artus tussis anhelos,
Consumit tabes et mala multa premunt.
Inde etiam mentem solet infestare phrenesis
Et fit delirus qui catus ante fuit.
Adde quod et mortes et plurima damna suorum
Cogitur exhausto lumine flere senex:
Non natos nolens spectasset ab hoste peremptos
Consumptus senium si foret ante suum;
Non versa in cineres vidisset Pergama si non
Aetate Anchises praeteriisset avos.
Nolo mihi toties, Lachesis, tua stamina laxes
Ut pigeat soles me numerare meos.
Sit validum corpus, mens sana et criminis expers
Cum nos de terris cedere fata volent.
Tunc neque me corvis, neque me cornice fatebor
Vivacem, nec te, corve fuisse minus.
Hinc tu qui multos optas me vivere in annos
Sat multos annos esse valere puta.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

FRANI MARTINČIĆU

Budući tebi sam, Frane, ja najdraži sada od sviju,
Želiš mi veli da broj proživim došasnih lit.
Poradi toga ti molitvam, zavitom salićeš Višnje,
Sveudilj tamjanov dim sučeš nad žrtvenik svet.
Ali razberi sad zašto dugolitno prezirem žiće:
Ciloj u starosti toj trhotan mana je niz.
Leđa se grbe i klamiću kraci i drhturi tilo,
Obraz mežura, i gled blidi, a otpada zub.
Koža u vorama visi, i sliću na ćelavu glavu
Osice, stršljeni zli, pčela, komarac i trut.
Oči se mrene, a jaziku svaka slačina je žuka,
Sluhom što ostade gluh mrmori dosadan bruj.
Boljke učestaju, razdire kašalj zadahtalo groce,
Sušica kini i s njom svaka pritiskuje zlost.
Otuda često na razbor navaljuje ma'nitost grda,
Učas ter postane lud, bistru ki imaše svist.
Dodaj k tome, da smrti i primnoge nesriće svojih
Mora doživiti sid čovik i plakati slip.
Ne bi on vidio dičicu smaknutu dušmanskom rukom,
Da ga je odnila smrt prije no postade star.
Ne bi rasulo Pergama vidio Anhiz, da nije
Žićem nadživio svih predaka svojijeh dob.
Ne ću, Lahezo, da meni toliko života napredeš,
Da mi je dosadno čtit lita mi tolikih broj.
Samo nek snažna sam tila i pameti zdrave i počten,
Kada na drugi me svit suđeni prizivne čas.
Tada ne ću baš riti, da življah od gavrana manje,
Manje no vrana, il'ti, stoviki gavrane vran.
Stoga ne želi mi tako, da primnoga doživim lita.
Dosti je, ako li svoj zdravo ja proživim vik.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

IN SOMNUM DIURNUM

MARCI MARULI QUERELA

Ut quid ab ingenuo prohibes me, somne, labore,
Nox data cum tibi sit, cur quoque luce venis?
Accire ecce paro pangenda ad carmina Musas,
Tu tamen accitas praevenis ipse deas.
Tunc pro litterulis cogor fecisse lituras,
Donec cum calamo concidat aegra manus.
Si legere incipio vatum dictata priorum
Torpescit linguae, te subeunte, sonus.
Pronum pono caput, pluteus languentia membra
Excipit et totum iam sopor altus habet.
Quando igitur vigilare datur, si luce negatur,
Nam iuris tenebras dicimus esse tui.
Otia detestor, cogor tamen otia semper
Viribus evictus, somne, subire tuis.
Numquid Epimenides ego sum, quem tota sopore
Perpetuo dicunt lustra quiesse decem?
Numquid ego Endymion, cui quondam colle sub alto
Blanda quiescenti basia Luna dabat?
I potius sequutus animos et corpora nulli
Apta operi totos stertere coge dies.
I preme silvestres ursos, vitulosque marinos,
Vel quos flagitiis invigilare iuvat.
Innocua est nobis, simplex, sine crimine vita
Et morum rectas tradere cura vias.
Insomnes mihi cede dies, sub nocte licebit
Me praeter ronchos nil agitare sinas.
Sin me horis etiam perges sopire diurnis
Non ne erit ista quies morte molesta magis?
Mors etenim solos dissolvit corporis artus,
Non animos perimit nec vigilare vetat.
Tu me, somne, meam superans torpedine mentem
Non ubi sim, non si sim quoque, nosce, sinis.

MARCI MARULI CARMEN

DE MORTE JACOBI ANTONII PETRONII

Illa ego terribilis Mors cum discrimine nullo
Falce meto iuvenes et meto falce senes.
Ac sine delectu vir, foemina, rusticus et rex,
Dives, inopsque mea concidit ecce manu.
Sola potest nostras vires contemnere virtus,
Quae vivere aeterno tempore sola potest.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

DNEVNOMU DRIMU

MARKA MARULIĆA TUŽBENJE

Zašto u duševnom radu me pričiš, o danovni drime?
Premda ti dana je noć, zašto mi slićeš u dan?
Divice Muze kad zivnem, da priteknu pisnima mojim,
Uvik mi pristigneš jur hitanje Divica tih.
Tada mi umisto slova tek šaranja promiču nika,
Dok mi iz umornih ruk' pera ne ispane struk.
Čtiti li započnem verse od pisnika prvašnjih, slavnih,
Drime, ti nadojdeš tad, jazik mi učiniš nim.
Glava mi klone, i svimi se udima mlitavost raspe,
Vascilo tilo mi to bezdanı obujmi san.
Kada ću, dakle, ja bditi, ako to danju ne mogu,
Jerbo tva započne vlast istom kad nadojde mrak.
Kini me nerad, a opet neradan živiti moram,
Podlići moram ti, Sne, silama pobiđen tvim.
Zar Epimenid sam, ki je u dubokom proveo sanku
Sveudilj na ovi svit pet puta po deset lit?
Zar sam Endimion, ki je, usniv pod visokim brigom,
Srkao cilova slast, hotna di Luna ga da?
Pojdi i napadaj one, ki duše su line i tila,
Tiraj ih, Sane, nek svu prohrču žića si dob.
Pojdi i udrimaj medvide gorske i morske teoce,
Ili, ke opaki čin mami, da ostanu bdit..
Žiće neporočno moje i prosto, bez krivice teče,
Trudeć se uvik, da prav sačuva mišljenja put.
Nesane dne mi udili, a noću se pristoji samo
Ništa da ne radim, neg hrkajuć tvrdo da spim.
Budeš li tirao mene, da spim i u časima dnevnim,
Ne će li biti to san gori mi nego li smrt?
Doista, Samrt uništćuje, raskiva trošno nam tilo,
Ali ne ubija duh, živa ga pušća da bdi.
Ti mi, sakroviti drime, pomrčuješ drimežom svistu,
Stoga ne mogu ni sam, di sam i da l' sam da znam.

MARKA MARULIĆA PISAN O SMRTI

JAKOVA ANTUNA PETRONIĆA

Smrt sam strahljivita ona, koja bez razlike ike
Kosim, tko jošte je mlad, kosim, tko jurve je star.
Nebirno muža ja odnosim, ženu, težaka i kralja,
Bogatog, ubogog taj ruka mi smlaćiva, gle.
Snagi se mojoj ispričiti jedino kripos' je moga,
Koja no jedino mož' svigdar, u vikove žit.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

IN PERICLEM IUVENEM BONA CORPORIS IACTANTEM

MARCUS MARULUS

Attolit nimium te gloria vana, Pericles,
Quod celeri excurris plana per arva pede,

Quodque palaestreis luctandi viribus obstas,
Lumine quod sano quaeque minuta vides,

Arrectaque leves quod colligis aure susurros,
Nescit odor nares quod latuisse tuas.

Cursu te superant tigres, te viribus ursi,
Plus oculis lynces, plus valet aure lepus,

Quam tibi odorandi canibus vis insita maior;
Naribus agnoscunt quo fera torsit iter.

Quid te igitur magnum censes, insane Pericles,
Gloria cum pecudum non sit habenda minor?

IN MARCUM SUITARIZAM UXORI ODIOSUM

MARCUS MARULUS SPALATENSIS

Quaeris cur conjunx quae te dilexerat olim
Nunc fugit et duris litibus exagitat.

Verius haud quicquam possum tibi dicere, Marce:
Dilexit iuvenem, nunc fugit illa senem.

Omnibus hoc vitium est miseros odere maritos,
Aetas longa quibus languida membra facit.

Vis tu pace frui, cum sit tibi candida barba,
I procul, atque alio vivere disce loco.

[AD SACERDOTES]

MARCUS MARULUS SPALATENSIS

Templa male exornant argentum, vestis et aurum.
Casta, sacerdotes, corda dicate deo.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

OHOLSTVU MLADIĆA PERIKLA

MARKO MARULIĆ

Priviše te, Perikle, obuja tva tašća slava,
Ča krok tvoj prik livada najbrže pritrčava.

I ča niko ne smi s tobom na rvačko polje,
I ča i najmanju trunku tvoje oko vidi ponajbolje.

I ča tvoj osluhivi sluh čuje i najmekši u zraku ćuh.
I ča nozdri tvojoj ne promakne ni najtanji dûh.

Brzinom nadvišuju te tigri, a medvidi snagom,
A risi oštrinom očiju, a zeci sluhošću jakom.

Kakva je sakoga pesa njuhnost, nije tvoja taka.
Nanjuhat more on di stazom projde zvirka saka.

O ludi Perikle, ča mniš, da toj ti je privelika dika,
Ako li moćan si tokoj, ka divja živina nika.

MARKU SVITARIĆU, ŽENI SVOJOJ OMRZNUTOM

MARKO MARULIĆ SPLIČANIN

Pitaš me, ča žena, ka te negdar učini svojim izbranikom,
Sad biži od tebe, kini te svadjom i sakom riči prikom.

Marko, ništa istinije, do ovo, ne mogu ti ići:
Htila te, dok biše mlad, a sada te starog hoće izbići.

Sve one griše u tome, da mrze muže bidne,
Ki stari iznemogoše i suju ih sve do jidne.

Buduć si side brade i želiš u miru uživati čistu,
Biž' u daleč', i svikni se u drugome živiti mistu.

[SVEĆENICIM]

MARKO MARULIĆ SPLIČANIN

Temple ne urešiva srebro, ni zlato, ni svione svite,
Čista se srca, popi, bogu posvitite.

©DiZbi.HAZU

FRANCISCO NATALI
MARCI MARULI
RESPONSIO

Angebant, Francisce, mei me funera fratris,
Nulla quies lachrymis nec modus ullus erat.
Omnibus ex illis fuit hic carissimus unus,
Quae quondam animo grata fuere meo.
Illius affatu jucundo saepe fruebar
Nullo me facto laeserat ille suo.
Promtus et urbanis fuerat disponere rebus
Et regere inde suos sedulus usque lares.
Illius cultu largo magis ubere glebae
Frugibus implebant horrea nostra suis.
Aprici colles, et consita vitibus arva
Vina cadis nostris vix capienda dabant.
Interea mihi multa quies et tempora laeta
Mens tamen in musis ingeniumque fuit.
Nunc illo amisso successit cura quieti,
Dispulit adveniens otia longa labor.
Quaeque aderant nobis procul effugere Camenae
Deseruitque meam pegasis unda sitim.
Denique pressus ego tantorum mille laborum
Optabam vitae fila suprema meae.
Ast ubi missa mihi tua nuper carmina legi
Solamen casus grande fuere mei.
Abstersi lachrymas, luctumque recedere jussi
Cumpulsus monitis, consiliisque tuis.
Dii tibi pro tali persolvant munere grates
Fataque dent fatis candidiora meis.

AD NOBILES SPALATENSES

MARCUS MARULUS

Cogite concilium, summae consulite rerum
Ordine, lege, aequo, simplicitate, fide.

Non amor aut odium, mentes non occupet ira.
Libera sint vobis publica consilia.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

FRANI BOŽIČEVIĆU
MARKA MARULIĆA
ODGOVOR

Ljuto me tištaše, Frane, umriće brata mi dragog.
Suza ne pristade tok, brezmirni svlado me bol,
Svega od onog, ča negdar duši mi pridrago biše,
Svega od miloga, znaj, najdraži biše mi on.
Ljubeznom, iskrnjom njegovom riči se koristih često;
Nigdare njegov mi čin kakovu nanese vrid.
Višto i zdušno je on i u općinskim dilovo poslim,
Zatim i vridno je svoj vlastiti redio dom.
Marom njegovim jošter obilnije rađaše polje,
Plodova njinih se pun hambar povijaše naš.
Goríce one sunčene i poljane lozina sada
Daše nam tolici grozd jedva da u bačve sta.
Prem je u miru mi tada i radosti ticalo vrime,
Ipak je muzama svedj obuzet bio mi duh.
Njega izgubiv sad brige mi pristižu umisto mira,
Bezbrižni otira čas dotekla, tegobna skrb.
Bliske mi negdar Kamene sad biže, napušćaju mene,
Pisničkog izvora val sada mi ne taži žeđ.
Pritišnjen tolicim zlima ja željah, da žiću se momu
Prikrati na ovi svit, prikine životna nit.
Ali kad pismicu tvoju nedavno poslanu pročtih,
Razlogom biše mi ta velikim utisi svoj.
Otrati suze i bolove svladati evo ja uspih,
Pomognut savitom tvim, utišnim ričima tvim.
Bogovi za ovo dilo udilili podobno tebi,
Meni nek žalosnu kob smine u svitao dan.

PLEMIĆIM SPLITSKIMA

MARKO MARULIĆ

Održavajte sabore, o stvarim općim se savitujte,
Po redu, zakonu, po pravdi, iskreno, počteno odlučujte.

Nikakva strast i mržnja nek dušu vam ne mori,
I nepristrano osluhujte savite, ča narod vam ih zbori..

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

PALANTES NUBES SUPRA . . .

(FRAGMENTUM E DAVIDIADE)

Palantes nubes supra implicitosque labores
Aetheris atque volumen inextricabile coeli,
Gaudia sphaerarum supra et modulamina certa,
Supra Orbem, qui perpetuo bene pervigil igne
Exiguis splendet Gemmis numerumque requirit,
Est locus immensâ qui exhaustus luce fatiscit;
Hic polus excurrit longe et se pone relinquit,
Nec proprias lassus valet ipse attingere metas.
Igne tumet blando et tranquillo fulgure vibrat,
Gloria nec tanto in spatio immoderata tenetur.
Non hic obscuri tremebunda crepuscula solis
Nativum iubar inficiunt castumque serenum.
Non hic luna suis vestitur pallida furtis,
Nec face languenti spargit per inane tenebras,
Non hic praecipiti tempus super orbe rotatur,
Nec vaga partitur repetitis saecula gyris
Vertigo. Nihil hic fuit et nihil hic erit unquam.
Sed constans immotumque aeternumque sedet Nunc,
Haec domus, hoc magni sanctum penetrale Tonantis,
Hic labor angusti, dulcis labor Infiniti
Occupat atque implet Coelum, sed limite Coeli
Contentus nullo; solus se continet ipse.

CAUSIDICUS VERSIBUS RECTIS BONUS, RETROGRADIS MALUS.

MARCUS MARULUS SPALATENSIS COMPONEBAT

Pax bona non mala lis probitas non conscia fraudis
  Quaestio quas praestat da mihi divitias
Laus volo non volo res crescat nam diligo famae
  Lumina nec tetris me tego flagitiis
Simplicibus peto ius verbis non garrula fundo
  Iurgia nam verum me puto causidicum.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

NAD BLUDIĆIM OBLACIMA...

(ODLOMAK IZ DAVIDIJADE)

Nad bludićim oblacima i nad timi svima
Minama neba i putima nerazrišivima
Nad rajskim radostim i kruzim, ki stalno se viju,
Nad svodom, ki svitlošću trajnom prebudan uvike,
Svitli se Draguljim sitnim i sklada putanje vaskolike,
Sta misto, samo zjapeć iz svemirske beskrajnosti.
Tu dopire svemira kraj daleko u najdilju dilj,
Ter umoran sam ni moguć vlastiti doteći cilj.
Tu umilno svitlo i tihotno bliskanje prosiva,
Nit u toj dilji raskošje kakvo priveliko biva,
Nit pomrčenja drhtava, sunčena, na tome mistu
Zamagljuju iskono svitlo ono i vedrinu čistu,
Nit se tu blidi misec u mrine privarne oblači,
Nit svitiljom kopneć svojom beskrajnu daleč mrači,
Nit se tu u kruzima brzim obrće vrime svita,
Niti teče, nit vraća nazad sva kruženja vrtložita.
Tu niti prošastog ni, niti buduće bit će kada,
Tu stalno, mirno, nepomično vlada vično Sada.
To kuća je, to pristol sviti svemoga Gromovnika.
Tu težnja za sitnim i opet slasna težnja za Beskrajnosti
Obuja i puni nebo, ali on zadovoljan baš ni
Nikokim prostorim nebes, neg sam je sebi dosti.

EPIGRAM: DVA ODVITNIKA

IZVORNIK PROČTIT REDOSLIDNO: POČTEN ODVITNIK

Mirnost, a nikako svadja, počtenje i pravedna parba,
Blago mi jedino jest: uvike pravedan sud.
Hvalu ja želim, ne želim golimanje blaga, jer cinim
Svitao imena glas, nezastrt činima zlim.
Iskrenim ričima pravdu ja tražim, ne začinjem svadje,
Jerbo mi želja je svedj, ostati odvitnik prav.

IZVORNIK PROČTIT UNAZAD: NEPOČTEN ODVITNIK

Parbenik onaj sam pravi, jerbo mi želja je vavik
Svadje začinjati, ne iskreno braniti stvar.
Činima zlima zakriven, ja ne cinim imena svitlost,
Jerbo mi blaga je kup glavno, a nikako čast.
Ne mirnost, uvike svadja, ne počtenje, privarna parba,
Blago mi glavna je stvar, nikako pravedan sud.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

IN MEDIO SILVAE IMMENSAE...

(FRAGMENTUM E DAVIDIADE)

In medio silvae immensae, quae proxima Ramam
Obtegit illustratque verendi nominis umbrâ,
Inclita sanctorum sita sunt collegia Vatum,
Sub magnis iuvenum fervens ubi turba magistris
Ad sacros effusa pedes didicere silentes
Cordaque coelesti stiparunt cerea melle,
Succrescunt palmo veluti radicibus alta
Germina rore Dei et materno lacte repasta,
Nunc parva, haud umbras olim factura minores.
Non tam mole suâ quam fundatore superbit
Grata domus, nollet Samuelis nomine marmor
Aut mutare aurum; tantum decus addidit author.
Hanc pius extruxit Vates modicosque et honestos
Suffecit reditus paupertatemque decoram.
Doctores illic Samuel cunctosque Prophetas
Sub pedibus laetos vidit, nec gloria tanta,
Quod docuere alios, quam quod didicêre sub illo.
Quadrata exiguis includitur area tectis,
Nam non illa artis fabricavit inepta libido,
Sed naturae usus, quae gaudet maxima parvo.
Intus quadratae viridis stat porticus umbrae
Et densae solis propellunt spicula laurus
Securae coeli rapidosque ob fulguris ictus
Impavidae; in medioque argentea vena salubris
Exiliebat aquae violatae carcere nullo
Marmoris aut tristi plangentis vincla susurro,
Sed laetae topho viridi argutisque lapillis,
Non minus illa tamen corpus purgare, levare
Apta sitim aut sacros accedere pauper ad usus.
Hic sua cuique data est cella et sua cuique supellex,
(Lautities veterum sanctorum et copia dives)
Sponda brevis, scamnum necnon ex abiete eodem
Mensa tripes; portam clausissent plura volenti
Inferre, antiqui pomeria iusta Necessi
Servantes pulchreque ausi contemnere Vana.
Fallimur heu! nec magna opulentum aut plurima reddunt,
Sed forma ac generi bene respondentia vitae:
Impedit atque onerat dominum numerosa supellex
In parva congesta domo. Pone altera surgit
Altior atque usu cultuque augustior aedes.
Ad latus hic laevum se pandunt Aula scholaeque,
Bibliotheca tenet dextrum et synagoga precantum
Nunquam muta choro. Stat plurima fagina mensa

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

POSRID BESKRAJNE ŠUME...

(ODLOMAK IZ DAVIDIJADE)

Posrid beskrajne šume, ka Ramu tiče i zakriva
I stablom čtovana imena nju jur urešiva,
Slavna družba tudje Mudraca svitlih pribiva,
Di velike meštre sliša mladića skupina živa
I jati oko njih se brojna i uči mučaljiva,
Ter divja srca topi slaćinom nebeskog mliva.
I restu ka izdanci mladi, tek pedalj duboka žilja,
Rosom božjom i majke mlikom hranjeni sveudilja;
Sad mala stabalca, al' pružat će jednom krošnju gusta hlada.
Ne toliko gradnjom, koliko svojim osnivačem sada
Diči se ova kuća. I ne bi ona Samuela ime
Za mramor il' zlato minjala, toliko diči se njime.
Nju podiže sveti Prorok, ter dovoljna biše
Za skromna i časna skrovišta, ka ne tribaju više.
Tu učenjake Samuel i knižnike vaskolike
Gleda oko sebe vesele i ni im od tolike dike
Ča drugog uče, koliko ča sami od njega uče.
Četverinasto dvorišće ograđuju hiže male,
Jer ni ih podignula umića raskoš nezasitna,
Neg potriba prika, ku raduje i stvarca sitna.
Unutar četvrti hladišće se zeleno povija,
I gusti lovor, ča zrake žarke sunčene odbija,
Suprot nevrimenu šćit; na sridi srebrna, zdrava žila
Vode siče, nikakvom stegom krutom sputavana
Mramornog zdenca il' mlaza, ča civ ga mori.
Već radosnim skocim prik livada i bilutka mrmori.
Isto je tako podobna ona i tilo očistiti,
I žedju ugasiti siromahu i za obred sviti.
Tu svakom po jidna izba je data i malo namištaja,
(Sva bogatstva pradavnih mudrac' i raskoši njine)
Priprost ležaj, klupa, dakako, sve od jelovine,
I tronog stolić; zaklopili bi vrata onome, ki bi htio
Jošter ča uniti; drevni su virno služili Oskudnosti,
I smioni bili uvik da lipo prizru Ispraznosti.
Vaj, privarno je, nit je vridnost vele obilje u svitu,
Neg uzoritost i ča sukladno je žiću plemenitu.
Priči i tišti gospodara množina namištaja
U malom stišnjena domu. Iza tih kućica se dviže
Zdanje vekše i lipše sa svog smištaja i uriđaja.
Na livoj mu strani prostiru se pridvorje i škole,
A desno je knjižnica i hram, u kome sveudilj se mole
Korovi nigdar nimi. Tu je i velika trpeza bukova,

©DiZbi.HAZU

Ornamentum Aulae, non invidiosa nec impar
Pellibus instratis, quibus est circumdata. Lectis
Accumbunt primi capitisque comaeque verendae
Doctores, socii in gremiis iacuere recepti.
At iuvenes infra bene laeti rebus egenis
Graminibus super aggestis ulvaque palustri
Decumbunt; lectos mensasque dapesque ministrat
Terra ferax et sole coquo convivia gaudent.

FRANCISCO NATALI

MARCI MARULI IN VALLE SURDA COMMORANTIS RESPONSIO

Grata salutatrix a te mihi litera venit
O Francisce, meae cultor amicitiae.
Haec docuit quanto est absentia nostra dolori
His quibus extiteram semper in urbe comes.
Tum quod tristitiae cumulus superadditur isti
Dum pecus in praedam ferri hominesque vident.
Ferre utrumque malum mentique mederier aegrae
Dicere conabor qua ratione decet.
Insula me retinet quae scis non amplius ista
Quam stadiis decies distat ab urbe decem.
Quod si forte velint mecum simul esse sodales
Et nostra cupiunt rusticitate frui,
Acta ratis remo septenis ocius oris
Sistet in hoc illos quo moror ipse loco,
Excipiam laetus venientes. Brachia collo
Advolvam, labris labra, genisque genas.
Inde recumbentes oleae viridentis in umbra
Placati juxta murmura blanda freti.
Alterno dulces miscebimus ore profatus,
Dum pueri mensas prandiolumque parant.
Mox invitati pergemus sumere, non quas
Dicitur Antoni mensa vorasse, dapes,
Nec patinas Luculle tuas pinguesve capones
Sint papillatae sumina grata suis,
Sed coenam. Cui dimisso Seranus aratro
Vellet honoratas applicuisse manus,
Et qua contentus Samnitum sperneret aurum
Vir praestans animo Curius atque fide.
Pulmento satiare famem potuque levare
Simpliciore sitim creditur esse satis,
Laudeque tam dignum: quod prorsus turpe putatur
Esse suae servum mancipiumque gulae.
Coena tamen nobis dabitur magis ampla sodales
Nostri ruris opes, brassica, beta, cicer,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ukras pridvorja; i sukladna je i dolična ova
Koži rastritoj, kom je ovita. A na krovišćima
Leže prvaci, cinjene glave, pod sidim vlasima
Učevnjaci, a družbenici poligali blizu njima;
Niže njih mladići, radosni vele i u oskudnosti,
Namaknuv trave za prostirku i rogožine dosti,
Poligali po njoj. Narav prosta ležaj im i jistvine dava,
Veselo jidu, ča im sunce vrilo iskuhava.

FRANI BOŽIČEVIĆU

ODGOVOR MARKA MARULA U NEČUJMU BORAVEĆEGA

Milo i zdravljenja pripuno od tebe stiže mi pismo,
Frane, o spona nam tih prijaznih čtovaču drag.
Po njemu cinim ti, koli je privajna odsutnost moja
Onima, kima sam vik pratilac bio i drug.
Sada, kad ovomu priteškom bolu još drugi mu pride,
Dok se u sužanjstvo tru ljudi i blago ko plin.
Kako ćeš oba zla snosit i blažiti žalosti obe,
Kušat ću kazati rič, kako ćeš postići to.
Znaš, da na otoku stanujem, koji baš pridalek nije,
Nego je od grada on udaljen stadija sto.
Ako li slučajno ushtiju prijani sa mnom da budu,
Hoće l' da užiju moj blaženi, seoski mir,
Jedna će veslarka ubrzo, sedam za nepunih sati,
Čilo dorinuti njih amo, gdi boravim sam.
Vesel došljake ću primit i zagrlit sve ću ih redom,
Cilovim' cilove dat, obrazim' obraza dva.
Zatim poligati svi ćemo masline sočne u hladu,
Tihotna zatona tu slišajuć umilan šum.
Ugodno mi ćemo pričati tada o stvarima raznim,
Dokle nam ditića mar ne spremi čagod za jist.
Ubrzo prizvani tad ćemo jila se primiti, ali
Jistvine ne će to bit, ča ih Antonije ždro,
Niti to pladnji će tvoji, o Lukule, biti, i gozbe,
Makar tu oprasne bil svinje i najslaji smok.
Nego li obid, ča ga je, ostaviv pluženje, Seran
Blagovo rado, prez muk', svojih iz počtenih ruk!
Obid, ča ga je uzima, prizrivši Samnitsko blago,
Kurije, uzvisit duh, viran i kriposan muž.
Obrocim prostim utažiti glad i priprostim pićem
Vrilu ugasiti žedj, dosti je dovoljno to,
Ter je i dostojno hvale; a svigdar se sramotnim smatra
Ždrilu robovati svom, grlu svom pridati vlast.
Prijani, gozba će naša ipak bogatija biti,
Domaći bit će tu plod, karfiol, cikla i grah,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Et de vicino capti modo gurgite pisces
Sargus, maena, canis, sepia, salpa, lupus.
Pocula non deerunt baccho saturata rubello
Quaeque solet rigidum lympha domare merum.
Denique quae mensae donat Pomona secundae
Vel pira vel ficos vel melimela dabo.
Ergo si qua meos nunc cura fatigat amicos
Visendique mei si qua cupido tenet,
Dic veniant, iter est modici, Francisce, laboris
Cumque illis, si me diligis, ipse veni.
Non sic adventu quondam laetatus Ulyxis
Hortorum cultor dicitur Alcynous,
Nec tanto exceptum pastoris amore Molorchi
Amphitrionadem fama fuisse refert.
Ipse ego qui vobis hilari ferar obvius ore
Et toto cedam protinus hospitio,
Cunctorum quoscumque deus mihi donat amicos
Consortes fieri participesque volo.
Solari interea Martis, Francisce, maligni
Casibus afflictos hac ratione potes,
Nec frangi adversis nec laetis fidere rebus
Egregium quiddam magnificumque putent.
Terrarum nihil orbis habet firmumve ratumve
Omnia non stabili fertque refertque rota.
Irus ut in Cresum, sic Cresus transit in Irum
De misero locuplex, de locuplete miser.
Servitio premitur dudum qui sceptra tenebat,
Sceptra tenens regnat qui modo servus erat.
Denique cunctarum sunt magna volumina rerum
Atque agitat varias sors animosa vices.
Illo igitur nostrae mentes et vota ferantur
Est ubi perpetui mansio certa boni.
Christicolas immensa beant ubi gaudia fidos
Gaudia non ulla deperitura die.
Nil hostile timent, nec quidquam triste verentur
Conspectum summi qui meruere Dei.
Ipse quidem nobis coelesti in lumine sedem
Esse jubet, non quam nunc habitamus, humum.
Propterea quicumque gemit dispendia terrae
Fallitur haec praemia si putat esse suae.
Hic lugenda tam pravae sunt crimina mentis
Ut dolor iratum mitiget iste Iovem.
Hic culpas deflere docet scandamus ut illo
Illo ubi tristities non habet ulla locum,
Illo ubi laeta salus, pax candida, vita perennis,
Et sine lite quies, et sine nocte dies.
Hactenus haec. Ipsos nunc nostra Thalia salutat
Intima quos nobis jungit amicitia,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Mora iz obližnjeg ribe, ča netom ih udicom zadi:
Sardele, modraš i pas, lignji i salpa i vuk.
Biti će tudi i pehari, pripuni rujnoga vina,
Kome se doliva sviž vodice hladjane mlaz.
Zatim plodovi, ča nam ih voćnjaci daju za jistvom,
Kruške, jal smokvice, jal jabuka medenih slast.
Dakle, ako li moje prijane briga ka mori,
Tira li kakova njih želja da vide me sad,
Reci im, Frane, da dojdu, putovanje priteško nije,
Sa njima dojdi i ti, ako li ciniš me ča.
Nije se tako ni dolasku Uliksa radovo negdar
Alkinoj, voćnjaka kralj, drevna ča veli nam rič,
Ljubezni takom ni Molorho pastir primio nije
Herkula, kako se svud o tom pronosio glas.
Sam ja, koji ću razdragan izići vama u susrit,
Srdačno primiti vas, dvorno i pripravom svom,
Želim da prijani moji, ke bog će darovati meni,
Podile sa mnom ča 'mam, dionik nek mi je svak.
Frane, ovako međutim je možno ti utišit one,
Ke je ucvilio tvrd nevoljam teškima rat,
Neka ih ne slomi nesrića, nek ih ne uznosi srića,
Cine od velike ni slava, ni ohola čast.
Ništar na ovome svitu ni stalno, ni sigurno nije,
Nazad i naprida sve obrće nestalan krug.
Iro se učas u Kreza obrne, Krezo u Ira,
Bidnik je gavanom sad, gavan je bidnikom sad.
Sužanjstvo pritišće onog, ki negdare imaše pristol,
Sada pridržava vlast, negdar ki bijaše rob.
Najposli zbivanja sviju se kruzi veliki viju,
Tako se razlikih min' obrće sileni ždrib.
Tamo nek naše se hlepnje i molitve naše se dvižu,
Gdino sveudilj skrit vičnjega dobra je vir.
Gdino privirne Krstjane brezkrajna obima rados,
Rados, ka nigdare svoj ne će doživiti kraj.
Nikog se prikog ne boje i niti se žalosti plaše
Oni, kim data je čast božji da gledaju lik.
Zapovid Bog nam je dao, u rajskom da žijemo mistu,
Nigdar da bude nam stan zemlje gdi tužni je dol.
Zaradi toga, ki žali ča zemljine radosti zgubi,
Privarno cini, da ta njegov je istini dar.
Ovdi tek žaliti triba sva zlodila opake duše,
Toli da žalbom se tom ublaži Jupitrov gniv.
Ovdi nas kajanju uči, da jednom se vinemo tamo,
Tamo, gdi žalosti toj nikakva prostor ni.
Tamo, gdi prava je rados mir sveti i vičnje je žiće,
Gdino je pokoj sam, gdino je uvike dan.
Toliko o tom. A sada nek pismica pozdravi moja
Prijane, s kojima svedj prijazni spaja me vez,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Hieronymum cythara clarum, gravitate Marinum,
Ruris et agrorum cultibus Alvisium,
Nicoleon risu facilem, sed ut ipse jubemus
Ante salutatur Barbarus usque meus.
Ille licet musis et sanguine praestet avorum,
Non tum invitus carmina nostra legit.

VERSUS IN DIRECTUM STOICI IN TRANSVERSUM EPICUREI

MARCUS MARULUS COMPONEBAT

Dilige	Virtutes	Damnato	Turpia	Sperne
Delicias	Omnes	Nomen	Servato	Pudicum
Incestum	Fugito	Fortis	Consortia	Quaere
Mollia	Vitato	Convivia	Temne	Nepotum
Quaere	Labores	Posce	Catonum	Commonefacta.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Jeru na citari vrsna i ozbiljnog Marina zatim,
Za njim Alvizija, ki poljskim je poslovim višt.
Za njim i veselog Niku, al' sada posebno molim,
Neka mi bude sprid svih pozdravljen Barbarus moj.
Da prem je pisnima svojim i starinom svojom prid svima,
Ipak ne nevoljko on moje će stihove čtit.

VERSI, RAVNO PROČTITI, STOIČKI OKOMITO PROČTITI, EPIKUREJSKI

MARKO MARULIĆ SLOŽIO

Izberi	Kriposti,	Osudi	Ružnost,	Prezri
Lasti	Sve	Ime	Sačuvaj	Čedno,
Grišno	Izbigavaj,	Počteno	Društvo	Traži,
Puteno	Odbaci	Gozbe	Prezri	Rasipnika
Želi	Radinost	Prigrli	Katona	Pouke

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

LATINSKE PJESME MARKU MARULIĆU

PREVEO NIKOLA ŠOP

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

AD MARCUM MARULUM

FRANCISCI NATALIS

IN LAUDEM DAVIDIADOS MARULIANAE

Aeneis in toto memorabitur orbe perennis
Tolleturque tuum nomen in astra Maro.
Istrica meonio vivet dictamine semper
Tebais: aeternum Statius inde viget.
Nec minus has inter Davidias alma nitebit
Et si non primus, Marce, secundus eris.

PRESBYTERI DONATI PASQUALITII

Proh dolor, heu pietas, quis nunc non pectora tundat,
Et laceret duris unguibus ora simul:
Occidit heu quoniam nullo moriturus in aevo
Marulus, ingenio notus ad astra suo.
Quo moriente quidem flevit Parnasia laurus
Fregit et auratam maestus Apollo chelym:
Hic tamen aeternum vivet, victurus et ultra
Saecula, Divino condita consilio.

NICOLAI ALBERTI SPALATENSIS

Carpe, viator, iter, Marci nec funera fletu
Prosequere: haec tristi funera morte carent.
Ossea pars terra si conditur: ignea Olympum
Ast colit; et nomen cuncta per ora volat.

EIUSDEM DONATI PASQUALITII

Quem premit hoc silicis pondus? Ne quaere, viator.
Dic rogo, si placeat? Marulus hic iaceo.
Marule, tune iaces? Is sum. Proh, Marule, et ipse
Tristia fata subis? Corpore, fama viget.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

MARKU MARULIĆU

POHVALA MARULIĆEVOJ DAVIDIJADI

FRANA BOŽIĆEVIĆA

Slava Eneide vječna na svijetu će ovome biti
Virgilu, imena tvog letjet će zvijezdama glas.
Istrička Tebanka živjet će trajno u meonskoj riječi,
Zbog nje Stacije sveđ ostati slavom će jak,
Marko, uz njih i tvoja će blistati Davidijada
Po njoj si, ako li ne prvi, al' drugi si bar.

TUGA ZA MARKOM MARULIĆEM

DONATA PASKVALIĆA, SVEĆENIKA

Jaoh, o tko li sad ne bi u grudi se lupao bolan,
Oštrim noktima svoj vlastiti razdiro lik:
Umro je on, koji nigda za navijeke umrijeti ne će,
Marulić, kojega duh velik do zvijezda je znan.
Turobno nad njim je mrtvim zacvilio parnaski lovor,
Sputo Apolon je bog lire si zlaćane zvuk.
Ipak on živjet će trajno i živjeti dulje no dugih
Vjekova beskrajni niz, vječni što niže ih um.

SPOMEN MARKU MARULIĆU

NIKOLE ALBERTIJA SPLIĆANINA

Putniče, nastavi put i ne tuži na Markovu grobu,
Ne smije njegova smrt stvarati tešku ti bol.
Tjelesno zemlja mu krije, al' duh mu na Olimpu živi,
Slavnog mu imena glas lebdi na usnama svim.

PUTNIKOV RAZGOVOR S MARULIĆEM

ISTOG DONATA PASKVALIĆA

Koga to preteška pritište ploća? — »O, ne pitaj, stranče.«
Njega prizivni i čuj: »Marulić ovdi! Ja spim.«
Marule, ti li tu ležiš? »Da, ja sam.« — »Oh, Marule, zar je
Odnijela i tebe kob?« — »Tilo — al' ostade glas.«

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

NAPOMENA UZ PRIJEVODE MARULIĆEVIH PJESAMA

Latinske pjesme Marulićeve, koje objavljujemo u latinskom izvorniku i u hrvatskom prijevodu pjesnika Nikole Šopa, samo su nevelik izbor iz bogate pjesničke ostavštine na latinskom jeziku našega znamenitog Splićanina. Ovaj je izbor nevelik i zato, što nam pjesnička ostavština Marulićeva, napose njegova latinska lirika, nije u ovaj čas u cijelosti pristupačna: najbolja rukopisna zbirka Marulićevih djela, donedavna svojina zadarske Naučne biblioteke, koju njen dobar poznavalac G. Praga naziva blizancem »Vrtla«,[1] odnesena je za vrijeme posljednje talijanske okupacije Zadra u Italiju, pa i pored jasnih odredaba Mirovnog ugovora s Italijom nije do danas vraćena vlasniku[2] — zadarskoj Naučnoj biblioteci.

Naš prevodilac htio je da nam i u pojedinim svojim prijevodima — djelomičnim usvajanjem leksičkog i pjesničkog izraza Marulićeve čakavštine — pripomogne pjesnički naslutiti duh i doba izvorne Marulićeve poezije na hrvatskom jeziku. Takav pothvat prevodilačke stilizacije nije nipošto osamljen ni u drugim većim književnostima: eno, i u savremenoj ruskoj prevodilačkoj književnosti zabilježeno je s najvećom pažnjom u naučnim i književnim krugovima nastojanje Alekseja Jugova, da nakon desetka prijevodâ u prozi i stihu klasičnog spomenika starodrevne ruske književnosti — »Spjeva o boju Igorevu« — prevede tu poemu u stiliziranom pjesničkom obliku (Moskva 1945) — s arhaiziranim leksičkim i dikcijskim izrazom. Tako, mislim, valja gledati i na ovaj zanimljiv pjesnički rad Šopov.

---

[1] Praga, G.: Poesie latine inedite di Marco Marulo da Spalato (1450—1524) u časopisu »Archivio storico per la Dalmazia«, Roma 1936, Vol. XXI, fasc. 126 str. 3: »il gemello latino del famoso ‚Vrtal'«.

[2] Maštrović, Vjekoslav: Marulićeva djela u zadarskim knjižnicama. Prilog Marulićevoj izložbi knjiga, koju priređuje Naučna biblioteka u Zadru od 18.—22. lipnja 1950. Zadar 1950, str. 3.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Nekoliko kraćih pjesama i epigrama iz te zadarske rukopisne zbirke objavio je G. Praga,[3] pa ih prema njegovoj tekstaciji, nemajući pri ruci izvornika, i objavljujemo ovdje na latinskom jeziku uz Šopov hrvatski prijevod.

Objavljivanje čitave latinske pjesničke ostavštine našega Marka Marula Pečenića morat će se, prema tome, odgoditi do roka, dok se uredi pitanje vlasništva ove rukopisne zbirke zadarske Naučne biblioteke, toliko više, što i G. Praga tvrdi, da ova zadarska rukopisna zbirka sadržava najbolju redakciju Marulićevh latinskih pjesama.[4]

---

[3] Praga, G., l. c. str. 6—10, odakle su preuzeti i tekstovi pjesama i u izdanju ovoga Zbornika, uz nadopunu nekoliko pjesama u Šreplovu izdanju (»Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. 2 i 4).

[4] Ib. str. 3: »In ottima lezione«.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU
dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

SPLIT U MARULIĆEVO DOBA

AKADEMIK GRGA NOVAK

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

I. POLITIČKI ODNOSI SPLITA U MARULIĆEVO DOBA

Split do pada pod mletačku vlast

U početku XV. stoljeća došlo je do velike prekretnice u životu Splita i cijele Dalmacije. Kralj Ladislav Napuljski, koji se 5. kolovoza 1403. u zadarskoj katedrali krunio za kralja Ugarske i Hrvatske, 9. srpnja 1409. god. prodao je Veneciji: Zadar, Novigrad, Vranu i otok Pag, i sva svoja prava na Dalmaciju za 100.000 dukata. Još iste godine bili su u mletačkim rukama Zadar, Vrana, Novigrad i otok Pag, zatim Nin i otoci Rab, Cres i Osor. Protesti protukralja ugarsko-hrvatskog Žigmunda protiv prodaje Dalmacije nisu naišli ni na kakav odziv u Veneciji, i ona je bila čvrsto riješena da svoju kupoprodaju, koju je smatrala zakonitom, do kraja realizira.

Venecija se nadala, da će joj ići lako i sa ostalim dalmatinskim gradovima: Šibenikom, Trogirom, Splitom, a možda i Dubrovnikom, ali se u tom prevarila. Ti gradovi bijahu u svojoj većini pristaše kralja Žigmunda, riješeni da se bore protiv mletačke okupacije, znajući dobro, šta ona znači. Nije preostalo Veneciji drugo, nego da oružjem realizira svoju kupoprodaju tih gradova.

Prvi je na redu bio Šibenik. Poslije tri godine sad većeg, a sad manjeg otpora, predao se on Veneciji 30. listopada 1412. god. Zajedno sa Šibenikom došli su u mletačke ruke i svi otoci, koji su pripadali njegovoj komuni, pa je tako već sada Venecija imala u svojoj vlasti sve otoke od Cresa do Zlarina, i sav teritorij Zadra i Šibenika na kopnu.

Poslije pada Šibenika nastojao je kralj Žigmund sačuvati bar ono, što mu je preostalo u Dalmaciji, u prvom redu Split i Trogir. Split nije bio još u tolikoj opasnosti, jer je stajao pod vlašću svog vojvode Hrvoja, koji je bio stupio s Mlečanima u razne dogovore. Kralj je pozvao Hrvoja, da ne pomaže Mlečane, nego neka ih napada kao neprijatelje, na što se bio obvezao,[1] ali taj je poziv bio uzaludan, jer se Hrvoje bio i suviše povezao s Venecijom.

Prilike u Bosni učinile su, da je Hrvoje pao u nemilost kraljevu, i da su mnogobrojni njegovi neprijatelji uspjeli da ga slome. Prvi se digoše na njega Splićani, siti njegova gospodstva. Još 3. lipnja 1413. godine datiraju Splićani jednu ispravu »Za vladanja

©DiZbi.HAZU

Prejasnoga vladara i Gospodara našega zakonitoga, Gospodina Žigmunda božjom milošću uvijek slavnoga kralja rimskoga i prejasnoga gospodina Hrvoja istom milošću vojvode splitskoga, dok je sada bez pastira splitska metropolitanska crkva, i za vremena odličnoga muža gospodina Cvitka Tolihnića, i za plemenite gospode sudaca Splita Franje Mihovila, Pavla Vulčine, Petra Martina i Marina Pavla...«,[2] a sutradan 4. lipnja ne datiraju više Splićani svoje isprave ni po Hrvoju, ni po knezu Cvitku, nego samo po kralju Žigmundu i svom rektoru Karinu, sinu Radoslava,[3] iz čega je jasno, da se toga dana dogodila važna promjena u splitskom političkom životu. Splićani su možda još 3. lipnja poslije podne, a svakako najkasnije 4. lipnja zbacili Hrvoja sa časti splitskoga vojvode, protjerali kneza Tolihnića, i zbacili suca Vulčinu, Hrvojevog pristašu, koga također ne spominju, nego mjesto njega novog suca Nikolu sina Zora.

Dubrovčani su brzo doznali za tu promjenu i saopćili su je kralju Žigmundu u svom pismu 1. srpnja 1413. godine ovako: »Splićani su se posljednjih dana na hvalevrijedan način riješili ropstva i jarma vojvode Hrvoja, koje su duže vrijeme snosili, utekavši se pod okrilje Vašega Veličanstva.«[4]

Splitsko Veliko vijeće zaključilo je 8. srpnja, da se »ima sagraditi crkva pod imenom Sv. Vida zbog oslobođenja od ropstva Faraonova.«

1. kolovoza izdao je kralj Žigmund proglas, kojim označuje Hrvoja buntovnikom i svojim neprijateljem i lišava ga svih prava i posjeda. U tom proglasu opisuje kralj Žigmund, kako je došlo do toga, da je Hrvoje bio od kralja Ladislava imenovan hercegom Splita i kako mu je on, Žigmund, kad se njemu podvrgao, oprostio ranije grijehe i potvrdio ga za vojvodu Splita, ali da je onda Hrvoje pozvao Turke u pomoć. Kralj opisuje, kako se Split podvrgao ponovo njemu, kralju, i kako ga on kao svoj prima, i obećava, da će ga čuvati i braniti.[5]

Neko se vrijeme činilo, da se Venecija okanila namjere, da dobije Split i Trogir; ona je čak zabranila svom knezu u Šibeniku da se miješa u poslove Splita i Trogira,[6] jer je godine 1413. sklopljeno primirje između nje i Žigmunda i nije htjela da kralja izaziva.

Kad su Splićani istjerali Hrvojeva kneza Cvitka Tolihnića iz svoga grada, oslobodili se vlasti Hrvojeve i promijenili donekle i gradsku upravu (suce), nisu sigurno bili s time sporazumni ni svi plemići ni svi građani, od kojih su mnogi stajali u vrlo dobrim vezama sa Hrvojem i njegovom okolinom. Oni su, bez sumnje, i dalje podržavali s njime veze, to više, što je on nastojao da preko Venecije opet dobije Split. Uto je splitsko Veliko vijeće 28. kolovoza 1413. godine zaključilo, da se liše plemstva i svih prava i privilegija, koje ono sa sobom donosi: Krisan sin Marka, Juraj sin

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Prodosija, Pavao sin Vulčine, Bartol sin Ruša, a građanskih prava građani: Ivan de Fumatis, i njegovi sinovi Matija i Nikola, Martin Dujma, Grgur Ugrina, i Matija Dragonić. U zaključku se ne navodi uzrok, zbog kojega su oni tako kažnjeni, ali kako se među plemićima, koje je Veliko vijeće lišilo plemstva, nalazio i Pavao Vulčina, dakle onaj isti, koji je bio sudac za vrijeme kneza Tolihnića, a onda zbačen s te časti istoga dana, kad se Split oslobodio Hrvojeve vlasti, sigurno se tu radilo o vezama, koje su ti Splićani imali sa Hrvojem i njegovim ljudima. Istjerani iz Splita, započeše oni dogovore s Venecijom radi toga, da pomoću svojih rođaka, koji su ostali u Splitu, predadu Split Veneciji, a sebi omoguće povratak i vlast u njemu.

Dok je trajalo primirje između Venecije i Žigmunda, nisu te izbjeglice mogle da od Venecije išta postignu, jer ona nije željela da kompromitira primirje, nadajući se povoljnom miru. Ali kad do mira nije došlo, i kad su odmah, poslije izminulog primirja 16. travnja 1418. godine, počela nova neprijateljstva između Venecije i kralja Žigmunda, onda su ti Splićani, koji su se nalazili u izgnanstvu, počeli otvoreno raditi za Veneciju. S druge su strane splitski plemići u Velikom vijeću, kad su doznali za prekid primirja, 13. svibnja 1418. g. osudili na smrt neke Splićane, a to »zbog toga, što su bili u pregovorima, da predadu grad drugome vladaru«. Bili su to Ivan i Antun, sinovi Marka Krizana i Jakov sin Ivana.

Kad je osuda bila izvršena, počeli su njihovi rođaci i jednomišljenici, koji su uto dobili i lađe od Mlečana, napadati splitske lađe i zarobljavati ih. Oni su čak i zauzeli otok Šoltu, a pomoću Poljičana, upadahu na splitsko polje. Ma da je želio zadržati svoj posjed u Dalmaciji, kralj Žigmund nije za nju činio zapravo ništa, nego je nastojao da pomoću nje dobije što više novaca, koji su mu bili potrebni za rat na drugoj strani.

To je Venecija i suviše dobro znala, a znala je i to, da dalmatinski gradovi ne mogu da se odupru njoj, ako ona snažno napadne. Ipak je gledala da ih pridobije sa što manje žrtava, a po mogućnosti i bez njih. Ona je 5. rujna 1418. poslala svog pomorskog kapetana u splitske i trogirske vode, s time da napada njihove lađe na moru, ali da nipošto ne iskrcava vojsku. Napadaj na splitska polja trebali su izvoditi Poljičani, tada saveznici Mlečana. Venecija je tražila u samom Splitu i Trogiru ljude, koji su bili spremni na izdaju, i za to je odredila, da će onima, koji budu radili, da se ti gradovi predadu Veneciji, dati godišnju rentu. Ona je bila spremna da priznade i Splitu i Trogiru onakve privilegije, kakve je priznala Šibeniku, kad joj se predao.

U početku 1419. godine poče Venecija sve jaču akciju za dobijanje Splita, Trogira i srednjodalmatinskih otoka. Radi toga izdade ona nova naređenja svojim zapovjednicima na Jadranu. Otada dalje oni su imali sprečavati ulazak bilo kakvih lađa u

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Split, Trogir ili Omiš, a splitske, trogirske i omiške lađe hvatati, i s njima i ljudima na njima postupati kao s neprijateljima. Na suhu nisu smjeli vršiti nikakvih operacija.[7]

Split i Trogir stajahu spremni, odlučni da se bore protiv svakog oružanog napada Venecije. U Splitu izabraše za kneza Ivaniša Nelipića, gospodara Klisa i Omiša, ljutog neprijatelja Venecije. Trogirani naoružaše nekoliko lađa, a te su čak počele napadati mletačke trgovačke lađe, koje su plovile uz Apuliju.[8]

U srpnju 1419. počeli su Mlečani napadati Trogir s mora i s kopna. Ali to su bili manji okršaji. Nešto ozbiljnijega nije te godine Venecija poduzimala, zauzeta ratom s Balšom, kod Skadra i Drivasta.

Pojačanom diplomatskom djelatnošću kod bosanskog kralja Stjepana Ostojića,[9] ugovorom, koji je sklopila sa splitskim izbjeglicama,[10] mletačka se vlada spremala da 1420. godine poduzme konačni napad na Split i Trogir. 16. ožujka 1420. naredi ona potkapetanu Jadrana, da napada splitske i trogirske lađe i da sprečava njihovu trgovinu, dok tamo ne dođe generalni kapetan Jadrana. 30. ožujka posla ona u dalmatinske vode generalnog kapetana kulfa (Jadrana) Petra Lauredana, sa zadaćom da osvoji ili uzme Split, Trogir i otoke Brač, Hvar i Korčulu. Brač, Hvar i Korčulu primit će Lauredan pod vlast Venecije bez otpora, jer su njihovi predstavnici već zamolili Veneciju za to. Trogir i Split treba napasti i osvojiti. Prije toga treba nastojati da se ti gradovi pokore bez borbe. Radi toga neka im obeća privilegije, a Splitu napose i to, da ne će u Splitu graditi nikakve kule i da ne će dozvoliti, da se splitske izbjeglice vrate.

Mlečani su najprije napali Trogir, koji se, poslije junačke obrane, morao predati. 22. lipnja uđe Loredano u Trogir.

Dobro upućeno o borbama pod Trogirom, upoznato sa jačinom vojske, koju je Loredano sa sobom doveo, videći, da im ne će biti moguće obraniti svoj grad, zaključi Veliko vijeće Splita da grad preda Veneciji, uz neke uslove, od kojih su najvažniji: da Mlečani u Splitu ne će podignuti nikakve kule, da se ne će dozvoliti izbjeglicama povratak u grad, a pogotovu ne natpopu Deodatu Stojana, da se pučanima ne smije dozvoliti da postanu članovi Velikog vijeća, da se građanima ostavi oružje, da se plemići Splita imadu smatrati za građane Venecije. Napose su tražili splitski plemići, da im Venecija potvrdi sve privilegije i sloboštine, koje su dobili od ugarskih kraljeva, i da vladaju gradom zajedno s knezom, kao i dotada. Pored toga tražili su još, da pokretna i nepokretna dobra grada Splita budu i nadalje vlasništvo komune, iz čijih će prihoda ona plaćati gradskoga kneza, liječnika, kancelara, komunalnog notara, i druge činovnike, koje bira Veliko vijeće. Iz toga će se namirivati putni troškovi poslanicima, koji će se slati u Veneciju, kao i drugi troškovi. Drugi su njihovi zahtjevi bili manje važni.[11]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Kapetan kulfa prihvatio je uglavnom traženja splitskog Velikog vijeća uz neke modifikacije: Splitskoga kneza birat će mletačka vijeća i postavljat će ga dužd. Splitsko Veliko vijeće birat će svoje činovnike, a članovi Velikog vijeća bit će dosadašnji splitski plemići i njihovi sinovi. Knez će imati godišnju plaću od 600 dukata. Knez će sam suditi u kriminalnim parnicama, a sudit će prema statutima i odredbama grada Splita. U civilnim će parnicama knez suditi prema splitskom statutu i splitskim običajima, t. j. zajedno sa sucima, koje svaka tri mjeseca bira Veliko vijeće.

Loredano je prihvatio zahtjev splitskih plemića, da nijedan pučanin ne može postati plemić ni član Velikog vijeća. Isto je tako on prihvatio zahtjev Splićana, da Venecija ne sagradi kulu u Splitu, s dodatkom, da to nije potrebno, »kad će naša kula biti iskrena vjernost, koju imate prema našoj vlasti.«

Što se tiče prihoda od pokretnog i nepokretnog imutka, Loredano je prihvatio splitski zahtjev, a izuzeo samo tridesetinu i sol, koji će prihod ići državi. On je dalje obećao, da Venecija ne će uvoditi u Split nikakve nove poreze ni carine.

Loredano nije udovoljio u cijelosti traženju Splićana, da se izagnanici i izbjeglice ne smiju vratiti u Split. To je bilo i razumljivo, kad su to bili upravo oni, koji su tražili, da Venecija uzme Split. Zbog toga je Loredano taj zahtjev splitskih plemića uvelike modificirao. Loredano je odgovorio, da natpop Deodat Stojana može da se slobodno vrati u Split i u njemu živi, »jer se uvelike zauzimao za interes naše vlade«. Što se tiče onih, koji su osuđeni na globu, mogu se vratiti, kad je plate, a za ostale prognane neka bude, kako to splitski plemići traže.

Splitski su plemići tražili, da se sa splitskim plemićem postupa i u Veneciji i izvan nje, kao da je venecijanski građanin. Odgovoreno im je, da će se postupati onako, kako je obećano Zadru i Šibeniku. Međutim je obećanje Šibeniku glasilo ovako: »Da odsada unaprijed svaki građanin Šibenika ima da bude građanin Venecije i da se s njim postupa kao s građaninom Venecije«.[12] To je bilo nešto sasvim drugo od onoga, što su tražili splitski plemići.

Na traženje, da smiju zadržati i nositi svoje oružje, pristao je generalni kapetan kulfa, kao i na to, da svaki, tko hoće da se iz Splita iseli, može to i učiniti. On im je udovoljio i traženju, da se prizivi na presude splitskih sudova, koji će se slati u Veneciju, svršavaju u roku od mjesec dana, samo je dodao »ukoliko to bude moguće«.

Napokon Loredano im je izjavio, da je sporazuman s time, da splitskog nadbiskupa bira kler i narod toga grada.[13]

Kad je prispio Loredanov odgovor, sastade se u petak 28. lipnja 1420. g. Veliko vijeće grada Splita i zaključi, da se Split preda Veneciji.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Zapisnik te sudbonosne sjednice, poslije koje je Split ostao pod Venecijom sve do 1797. godine, dakle ravno 377 godina, glasi: »U petak, 28. lipnja 1420. U Velikom vijeću grada Splita bilo je predloženo po naređenju gospode Rektora, sudaca i vijećnika: Budući da su se povratila četiri plemića poslanika komune, koji su bili poslani slavnome mužu Lauredanu, kapetanu kulfa, i saopćili, da spomenuti kapetan pristaje na zamoljene članke — kako se vidi iz spomenutih članaka, koji su tamo pročitani — i kako je to zapisano rukom kancelara gospodina kapetana, i da on obećava pod zakletvom, da će Prejasna Mletačka Vlada sve spomenute članke potvrditi, i da će se na to zakleti, te da će dati privilegij sa zlatnom bulom, ali sada traži, da mu se dozvoli ući u grad i njime ovladati. Zbog toga neka svak predloži, što treba da se radi.

Gospodin Toma de Lukaris ustade i predloži, da se u ime Krista i slavne Djevice i blaženog Marka evanđeliste i cijelog nebeskog dvora, grad Split i njegov teritorij preda u ruke gospodinu Petru Loredanu, generalnom kapetanu kulfa i cijele vojske u Dalmaciji, u ime Prejasne duždevske mletačke vlade, uz uslove i članke, koji su naprijed izneseni, i da se on — prije nego mu se preda grad i teritorij koji mu pripada — ima zakleti, kako je gore rečeno, a kada se zakune, neka se zakunu plemići, da će spomenutoj vladi biti vjerni.

Pošto je postavljen ovaj prijedlog na glasanje, bio je prihvaćen prijedlog gospodina Tome, i to sa 40 glasova, dok su četiri bila protivna.«[14]

Kad je sve to bilo obavljeno, uđe još istog dana svečano u Split Petar Loredano, i dade na njegovim bedemima izvjesiti barjak Svetoga Marka, koji se onda na njima vijao punih 377 godina.

Iza toga poslaše Splićani u Veneciju četiri plemića, koji su imali zamoliti vladu, da im potvrdi ono, što su s Loredanom ugovorili. Ti splitski poslanici: Kresol Matija de Papalibus (Papalić), Nikola Petra de Comis, Marko Petra i Nikola Jancija stigoše u Veneciju početkom srpnja, i već 8. bijahu primljeni od vijeća umoljenih, a 9. srpnja 1420. g. izda dužd Toma Mocenigo dukalu, kojom potvrdi sve, što je Loredano ugovorio.

Mletačka je vlada bila zadovoljna Loredanovim postupkom i uspjehom, što je dobio Split bez krvi i troškova, i ona ga je napose pohvalila. Kao posadu metnuo je Loredano u Split svega 100 momaka, »uzevši u obzir dobre namjere i raspoloženje naših vjernih Splićana«.[15]

Tako je Split pao pod mletačko gospodstvo. Cijelo primorje, od Planinskog kanala do Poljica, i svi otoci od Cresa do uključivo Korčule, osim Krka, bilo je sada pod Venecijom.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

II. SPLIT I NJEGOVI SUSJEDI U MARULIĆEVO DOBA

U vrijeme, kada je Venecija uzela Split, bio je njegov susjed moćni hrvatski knez Ivaniš Nelipić, gospodar Cetine, Krajine, župe Petrovo Polje i Promine, dijela kninske župe, Odorjanske župe uz Zrmanju, i Poljičke župe, s gradovima Klisom, Omišem, Sinjem, Čačvinom, Travnikom, Visećem, Makarskom, Petrovcem.[16] Split je dakle bio okružen posjedom i gradovima bana Ivaniša Nelipića i od njegove volje zavisila je splitska kopnena trgovina, dovoz hrane i uopće svaka kopnena veza sa zaleđem. Pored toga knez Ivaniš je sebi prisvojio solane, mlinove, sela i selišta, koja su pripadala splitskoj komuni, a od Splićana, koji su prolazili njegovim krajevima, uzimao je prolazninu.

Slično kao i knez Ivaniš postupali su i Poljičani prema splitskim posjedima u Poljicima. Splićani se obrate svom novom gospodaru, Veneciji, moleći je, da ih zaštiti od Ivaniša i od Poljičana.[17]

Kako su iste nevolje mučile i Trogir, uvidje odmah Venecija, da bi za sigurnost njenih novih posjeda u srednjoj Dalmaciji bilo u prvom redu potrebno, da Venecija dobije Klis i Omiš. Radi toga poče ona 1422. g. pregovore za savez s bosanskim kraljem Tvrtkom II. za zajednički napad na Ivaniša.[18]

Nastojanje kneza Ivaniša, da se približi Veneciji, kao i želja Venecije, da se sporazumije s Ivanišem, nisu uspjeli, pa Venecija sklopi savez s kraljem Tvrtkom 6. februara 1423. u Sutiskoj, tako da je i napad na Ivaniša trebao da bude god. 1424. Do njega nije došlo, jer je Tvrtko morao braniti svoju državu od Turaka, koji su bili u Bosnu provalili.

1426. g. posta banom Hrvatske i Dalmacije knez Nikola Frankopan. Njemu je kralj Žigmund za 26.000 zlatnih forinti dao u zalog nekoliko gradova, pored ostalih Knin, Vrliku, Skradin i čitava Poljica. Kao gospodar Poljica posta on susjed Splitu, a inače knezu Nelipiću, koji je sam sebe nazivao banom Hrvatske. Tako je Split bio okružen teritorijem, kojim su vladali ljudi, koji nisu nikako bili prijatelji Venecije. Takvi odnosi vladali su sve do godine 1434., kad je došlo do izmirenja između Venecije i kneza Ivaniša Nelipića.[19]

Poslije smrti bana Nikole Frankopana (1432.) njegovi su sinovi Ivan i Stjepan postali banovi hrvatski i dalmatinski. Dvije godine iza toga umro je i knez Ivaniš Nelipić. Njegovi posjedi pripadoše njegovoj starijoj kćeri Katarini, udatoj za Ivana (Anža) Frankopana. I tako dođoše i Klis i Omiš u ruke Ivana Frankopana, koji se i preselio u njih. Split dobi novog susjeda. Ali za kratko vrijeme, jer već 1436. godine umrije Ivan Frankopan, a njegova udovica predade svoje zemlje kralju Žigmundu, koji ih dade braći Talovcima, od kojih je Matko bio »ban čitave Slavonije, Dalmacije i Hrvatske«, a Petar »ban Dalmacije i Hrvatske«.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Talovci su podržavali dobre odnose s Venecijom, što se odmah odrazilo i u dalmatinskim gradovima, pa i u Splitu.

Uto dođe do sukoba između Talovaca i bosanskog vojvode Stjepana Vukčića, kome 1440. godine uspije da podvlasti Neretvu, Omiš i Poljica. Split dobi i opet novog susjeda, ali za kratko vrijeme. Venecija je sada iskoristila priliku, kad Talovci, zauzeti unutarnjim borbama u Ugarskoj, nisu mogli da se jače založe u borbi sa Stjepanom Vukčićem, i, odbivši da sklopi savez s Talovcima, koji su joj to nudili, nagovori Poljičane, da ostave Stjepana Vukčića i priznadu njenu vlast (1444.). Odmah zatim predade se Veneciji i Omiš.

Protesti i prijetnje braće Talovaca, koji su pokazivali, kako Venecija ne smije da uzme ono, što pripada banovini Hrvatskoj, nisu našli odjeka u Veneciji, koja je poznavala tadašnju slabost Talovaca.[20]

Gubitkom Poljica, Omiša i Makarskog Primorja bila je Hrvatska potisnuta od mora, a Split dobio na istoku širok prostor, koji je bio u istoj državi s njime. Jedino je još gospodovao glavnim prolazom njegove trgovine s unutrašnjošću hrvatski Klis. Međutim Klis u rukama bana Petra Talovca nije bio ono, što je bio u vrijeme Ivaniša Nelipića; odnosi su između njega i Splita bili dobri, i Venecija nije osjećala potrebe da učini nešto više, da dobije Klis, koji su joj Talovci htjeli prodati.[21]

Uto je Venecija uspjela, da su joj se pokorili Kačići i cijela Krajina, a onda uze i Neretvu.[22]

Poslije smrti bana Petra Talovca (1453. godine) prijetila je opasnost, da se Stjepan Vukčić oženi njegovom udovicom Jadvigom i tako postane gospodar Klisa i ostalih gradova i posjeda Petrovih. Da to spriječi, Venecija, u dogovoru s kaštelanima Klisa i ostalih gradova, uze u zaštitu te gradove, dotle dok sinovi Petrovi ne navrše 18-u godinu života, i to saopći hercegu Stjepanu.[23]

Ali je malo zatim zaprijetila Splitu nova pogibao. Ban Ulrik Celjski odlučio je bio da uzme sve ono, što je pripadalo banovini Hrvatskoj, i izradio, da je kralj Ladislav Postumus darovao (1456. g.) Split hercegu Stjepanu Vukčiću, ne priznajući pravo Veneciji, koja ga je 36 godina prije toga uzela. Videći ozbiljnu opasnost rata, i poznajući snagu Ulrikovu, nije se Venecija dala nagovoriti od bosanskog kralja Tome, da uzme Klis, ali je pristala na to, da ga on uzme.[24] S druge je strane ona vodila pregovore s kliškim kaštelanom Pavlom, i pristala, da on drži Klis pod njenom zaštitom.[25]

Novi ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin imenova g. 1458. banom i knezom kliškim i cetinskim Pavla Sperančića. On dođe u Hrvatsku Velebitu na jugu i u listopadu 1560. zauze Klis. Odmah zatim zatraži on mlinove i neke druge posjede, koji su pripadali Splitu. Splićani se na to obrate u Veneciju, ističući, kako ih ban Sperančić napada, i moleći vladu za intervenciju. Vlada je odmah

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

intervenirala kod kralja Matijaša,[26] koji doista naredi Sperančiću 1561. g., da prestane s napadajima na splitski teritorij.[27] Sperančić se pokorio kraljevu nalogu, i otada dalje između njega i splitskog kneza vladaju dobri odnosi. Štaviše ban je — kad mu je prijetila opasnost od koalicije bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, hercega Stjepana Vukčića i krbavskih knezova (1461. g.) — htio predati Klis i ostale svoje gradove pod zaštitu Venecije.[28] Ali Venecija nije na to htjela pristati, nego je tražila, da joj ban Sperančić proda ili založi Klis za cijenu do 10.000 dukata.[29] U isto vrijeme prihvati ona 24. marta 1462. g. ponudu Stjepana Strižića, koji je zapovijedao Klisom i koji joj je nudio Klis uz znatno manju cijenu.[30]

Uto su nastale, nedaleko Splita, u Bosni sasvim druge prilike. U svibnju 1463. godine, provali vojska turskog cara Muhameda u Bosnu, i već krajem mjeseca zauze Bobovac; kralj Stjepan Tomašević skloni se najprije u Jajce, pa u Ključ, gdje se zajedno s gradom predade sultanu. Malo zatim pade i Jajce.

Vijest o padu Bosne doprije, preko dalmatinskih gradova, brzo u Veneciju. Strah od Turaka obuze cijelu Hrvatsku i mletačku Dalmaciju. Bojeći se za svoje gradove, naredi mletačka vlada 7. lipnja 1463. splitskom knezu Andriji, neka uloži sve snage, da mu ban Sperančić preda Klis,[31] ključ Splita i Trogira.

I ban Sperančić našao se u teškom položaju. On je morao računati s time, da se Turci ne će zaustaviti na granici Bosne i Hrvatske, i da se i njegova banovina i njegovi gradovi Knin, Sinj i Klis nalaze u neposrednoj opasnosti. U takvim prilikama posla ban Jurja Lekovića u Veneciju, koji 13. lipnja 1463. godine sklopi s Venecijom ugovor, za slučaj da Turci na nj navale.[32]

Hrvatski je ban Pavao predavao sve svoje zemlje i sva svoja dobra sa svim svojim slugama Veneciji, i obećavao, da će vjerno pomagati Veneciju protiv svakoga, osim (otvoreno) protiv ugarskoga kralja. Mlečani i njihovi podanici mogu slobodno dolaziti i živjeti u njegovoj zemlji. S druge je strane dužd Kristofor Mauroceno, u ime Venecije, primao bana Sperančića i njegove sinove među svoje plemiće, njegove zemlje i gradove u zaštitu, njegovim podanicima dozvoljavao da dolaze u mletačke zemlje i u njima žive, obećavao mu zaštitu i pomoć protiv svih neprijatelja, osim protiv ugarskog kralja.[33]

Međutim bješe ban Pavao zarobljen od Turaka i njegova žena ponudi Mlečanima u zalog svoja mjesta i gradove za novac, koji joj je bio potreban da otkupi muža. U slučaju, da se ban ne bi mogao otkupiti ili da je umro, ponudi banica Veneciji sve svoje gradove, uz uslov, da joj omogući pristojan život u svojoj državi. Kad je mletačka vlada pristala na oboje, poče splitski knez 9. rujna 1493. g. pregovore s banicom, da mu preda Klis.[34]

Tri dana zatim bio je u Petrovaradinu između Venecije i kralja Matijaša sklopljen savez protiv Turaka.[35] Iako je ban

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Sperančić međutim umro, i Veneciji bilo još više stalo do toga, da dobije Klis u svoje ruke, nije ona to više mogla, da ne dođe u sukob sa svojim novim saveznikom, koji se brzo pokazao vrlo aktivan u borbi protiv zajedničkog protivnika. Kralj je Matijaš još u listopadu 1463. godine provalio u Bosnu, da iz nje istjera Turke, i osvojio je Jajce. Kako je Venecija ipak smatrala, da treba da dobije Klis, naredi ona svom poslaniku kod kralja Matijaša, da mu saopći, da ona želi da Klis kupi. U isto vrijeme nastavi ona pregovore za kupnju Klisa s udovicom bana Sperančića, spremna da za Klis plati 20.000 dukata.[36]

Iako je kralj Matijaš odbio da primi na znanje bilo kakvu prodaju Klisa, Venecija je ponovo naredila svom poslaniku, neka nastoji da ga nagovori, da na to pristane.[37]

Situacija se u splitskom zaleđu uvelike promijenila. Kralj Matijaš bijaše Turcima oduzeo velik dio zapadne Bosne s Jajcem, herceg Stjepan Vukčić držao je opet u svojim rukama najveći dio Hercegovine, a u jugozapadnom dijelu Bosne i u Hercegovini do Neretve vladao je stariji sin hercega Stjepana, Vladislav. Tako je duž cijele zapadne granice Bosne i Hercegovine, između Turaka i mletačkog, odnosno hrvatskog teritorija, bio velik kršćanski teritorij, i sada nije trebalo da se Venecija boji naglog napada Turaka na svoje krajeve i gradove.

Poslije nekoliko mjeseci straha, kad su pojedine turske čete prešle bile granicu Bosne i u jednom sukobu zarobile bana Sperančića, doprle duboko u hrvatske krajeve, sve do sjevernog hrvatskog primorja, usput uništavajući pljačkajući i robeći sve, što su mogle, sada su odahnuli hrvatski krajevi i mletački gradovi u Dalmaci, a među njima i Split.

Dok je kralj Matijaš vodio boj s Turcima, pozva papa Pio II. u listopadu 1463. kršćanski Zapad u rat protiv Turaka. Prema papinoj zamisli trebalo je da se skupi kršćanska mornarica u Ankoni i 5. lipnja 1464. da krene na Carigrad, dok bi s kopna napao Turke kralj Matijaš. Matijaš je bio doista spreman, ali od kršćanske flote nije bilo skoro ništa. Ali je tada sultan Muhamed, koji se nije morao bojati napada na Carigrad, provalio s velikom vojskom u Bosnu i Hercegovinu, a njegove su se čete zalijetale u Hrvatsku i Dalmaciju sve do Dubrovnika.

Napad sultanov na Jajce nije uspio, i sultan se vrati natrag u Carigrad. Iza njegova odlaska provali u sjevernu Bosnu kralj Matijaš s namjerom, da je cijelu oslobodi. On uspije osloboditi dio bosanske Posavine.

Smrću pape Pija II. (15. kolovoza 1464.) pade i ideja krstaškog rata na Turke.

Da sredi prilike na jugu svoje države, imenova kralj Matijaš 1466. godine Ivana Tuza za bana i vrhovnog kapetana kraljevina Bosne, Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije, a za banovca (podbana) u Hrvatskoj i Dalmaciji Pavla Božičkovića.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ivan Tuz oduze odmah udovici Sperančić sve gradove, pa i Klis i metnu u njih kraljevske kaštelane s posadom. Iza toga uredi on prilike sve do Neretve, a onda se vrati u Slavoniju.

Čim je on otišao, vratile su se u krajeve Velebitu na jugu stare svađe i međusobna natjecanja i otimanja. Tako je i Klis došao već 1467. godine u ruke vojvode Žarka Vlatkovića, koji je iz njega smetao dalmatinskim gradovima, a naročito Splitu.

Već je 1467. godine bilo manjih turskih provala u Hrvatsku, one su se pojačale 1468., poslije smrti slavnog Jurja Kastriotića, Skenderbega. Turski su čopori provaljivali sada čak pod bedeme dalmatinskih gradova. Dalmatinski gradovi našli su se u vrlo teškom položaju. Očajni vapají stizali su iz njih u Veneciju. Vlada je 15. rujna 1468. g. odredila posebnog providura za Dalmaciju i 400 pješaka i 200 konjanika.[38]

U prosincu 1468. godine dođoše u Veneciju poslanici Zadra i Šibenika i izložiše teške nevolje, koje ih pritiskuju zbog provala Turaka na njihove teritorije. Turci, isticahu oni, pljačkaju i kolju, strahovito, i ako Venecija ne pomogne, bit će ti teritorijí sasvim uništeni.[39]

Turske provale u Hrvatsku nastavile su se 1469. godine, uz iste nepovoljne odnose između razne gospode i na sjeveru i na jugu. Njihov pritisak osjećao se osobito na jugu, gdje su godine 1471. uspjeli da osvoje grad Počitelj na Neretvi, koji je junački branio sam ban Pavao Tar i kapetan grada Pavao Sandar.

Poslije pada Počitelja zauzeše Turci skoro sav kraj između Cetine i Neretve, osim Krajine (Makarsko primorje), pa se tako uvelike približiše Splitu.

Ban Pavao Tar nalazio se u teškom položaju. Turci su i dalje provaljivali, Mlečani su smetali i podvaljivali, a poljički knez Žarko Dražojević osvoji, pomoću splitskog kneza, kraljevski grad Klís i neke druge gradove na Cetini. Ljut na Mlečane zbog takva njihova držanja, napadao je ban Pavao njihove gradove i posjede u Dalmaciji. Najveća mu je briga bila da oduzme Dražojeviću Klis. Kako su Mlečani otvoreno pomagali Dražojevića, pozva ban Pavao Tar splitskog kneza na sastanak izvan grada Splita. Za vrijeme njihova razgovora potukoše se njihove pratnje. Kad to opazi, pobježe mletački knez prema Splitu. Ogorčen zbog takva držanja, pojuri ban s golim mačem za knezom, ali dok ga je progonio, pogodi ga mletačko tane, i on pogibe.

Ali ma koliko Venecija bila neiskren saveznik kralja Matijaša, i ma da nije on nikako mogao da pregori dalmatinske gradove, koje je ona držala, imali su oni sada pred sobom zajedničkog neprijatelja i morali su misliti na zajednički rat protiv Turaka, s kojima su obojica već godinama ratovali. Venecija je shvatila sada bolje nego ikada, da, padne li Hrvatska u turske ruke, dolazi red na njene dalmatinske gradove, a možda i na nju samu. Zbog toga obeća ona g. 1473. banu Damjanu Horvatu stalnu godišnju

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

potporu za ratovanje protiv Turaka i naredi svojim knezovima u dalmatinskim gradovima, da pomažu bana u borbi protiv Turaka. Svi su očekivali te godine velik napad na Turke. Ali do toga nije došlo.

Idućih godina prilike se nisu promijenile. Savez između Matijaša i Venecije postojao je i dalje, iako su odnosi između njih često bili vrlo napeti. Uto je Venecija, a da o tom nije prije ni obavijestila kralja Matijaša, sklopila s Turcima godine 1479. 26. siječnja mir. Neraspoloženje Matijaševo prema Veneciji bilo je zbog tog vjerolomstva veliko, a bilo je još pojačano, kad je Venecija uspjela, da joj se, 22. veljače 1480. g., preda Krk, i ona ga je primila. Prijetio je rat. Do rata nije došlo, jer su se Turci baš sada oborili svom snagom na Matijaša, provalili u Hrvatsku i Slavoniju, pa čak i u Kranjsku i Štajersku, pustošeći i pljačkajući nemilice.

Borba između Matijaša i Turaka razmahala se na cijeloj graničnoj liniji Matijaševe države. Njegove vojskovođe, hrvatski ban Ladislav od Egervara, bosanski ban Petar Dojčin, i srpski despot Vuk (Zmaj) Grgurović, prodrle su u jesen 1480. g. u tursku Bosnu sve do Vrhbosne (Sarajeva) i Travnika, a sam kralj Matijaš pošao je dolinom Vrbasa prema Jajcu. Zima prekinu dalje operacije.

U svibnju 1481. godine umro je moćni sultan, osvajač Carigrada i Bosne, Muhamed II. Naslijedio ga je sin Bajazit II. Na glas o njegovoj smrti pokušaše neka kršćanska vlastela, a napose herceg Vlatko, da dobiju ranije izgubljene krajeve, ali se brzo uvjeriše, da im je to nemoguće, štoviše oni su morali gledati, kako da spasu preostale svoje posjede. U toj nevolji ponudi herceg Vlatko kralju Matijašu svoj grad Hercegnovi u Boki Kotorskoj i sav ostali svoj posjed. Ali sve je bilo prekasno. U siječnju 1482. godine pade Hercegnovi u turske ruke.

Turci nisu mirovali ni na sjeveru, a smirili su se tek, kad ih je 1483. godine na Uni potukao hrvatski, dalmatinski i slavonski ban Matija Gereb.

Zadojen mržnjom prema nelojalnoj Veneciji, koja je onako grubo napustila bila svog saveznika, a njegova kralja Matijaša, puštao je ban Gereb pojedine čete Hrvata i Vlaha da napadaju teritorij mletačkih gradova u Dalmaciji. Tako su 1485. g. napali Hrvati iz Klisa teritorij Splita i Trogira. Ti su se napadaji nastavili i 1486. g. S druge strane napadale su i mletačke čete. Splićani i Trogirani, koji su često trpjeli velike štete, i koji su se osjećali u stalnoj opasnosti izvan bedema svojih gradova, uputiše mletačkoj vladi molbe, da učini nešto, što bi ih te nevolje oslobodilo. Mletačka vlada posla u Split naročitog delegata Dominika Bollanija, koji je imao stupiti u pregovore s kraljevim delegatima i urediti razmirice, koje su postojale. Istovremeno obavijesti ona o tom kralja Matijaša, moleći ga, da on na to pristane i odredi

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

svoje delegate. On to i učini. U svibnju 1487. g. sastali su se u Splitu delegati obiju strana i uredili su glavne razmirice. Krivci su bili kažnjeni. Kako je bilo ostalo još neuređenih pitanja, naročito pitanje naknade štete, zatraži mletačka vlada nov sastanak delegata, i odredi ponovo Dominika Bolanija za svog izaslanika u tim pregovorima. Ti su pregovori vođeni u proljeće 1488. i konačno završeni.

Upravo one godine, kad je kralj Matijaš umro (1490.), svršilo je i primirje, koje je 1483. godine bilo sklopljeno na sedam godina između Turaka i Matijaša. Turci su počeli ponovo napadati hrvatske i bosanske krajeve, koji su bili sada u rukama novog kralja Vladislava II. Jagelovića (1490.—1516.). Ljeti 1493. g. provališe Turci, preko Hrvatske, čak u Kranjsku i Štajersku, i uništiše na povratku 9. rujna vojsku bana Derenčina, a njega zarobiše. Ovaj poraz na Krbavskom polju, gdje poginu, odnosno bješe zarobljeno 13.000 Hrvata, djelovao je porazno na sve Hrvate. Hrvatski staleži, bojeći se ponovnog turskog napada, obrate se sada na sve strane za pomoć na svoga kralja Vladislava, na njemačkog cara Maksimilijana, na rimskoga papu. I doista Turci provališe i 1494. i u sjevernu Hrvatsku i preko nje sve do Ptuja u Štajersku, i preko Une u zapadnu Hrvatsku.

U ožujku 1495. godine sklopljeno je primirje između Turaka i kralja Vladislava na tri godine. Kad je ono svršilo, Turci ponovo napadaju i provaljuju u hrvatske krajeve. U to je vrijeme bio ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije Ivaniš Korvin, koji je odlučno stao na obranu svoje banovine i svojih podanika i od Mlečana i od Turaka. Mi ga vidimo, kako godine 1496. provaljuje u zadarski teritorij i dopire čak pod bedeme Zadra.[40] A kad godine 1499. provališe turske čete preko hrvatskog teritorija čak u šibenski kraj, ban Ivaniš napada turske čete i svladava ih. I druge turske provale uspije da svlada i sam i pomoću svojih zapovjednika, od kojih se napose istakao veliki knez Poljica Žarko Dražojević. Uto je, poslije dvadeset godina mira, u srpnju 1499. godine planuo rat između Venecije i Turske. Dok je tursko brodovlje operiralo protiv mletačkih posjeda na Moreji, provalio je Skender-paša u mletačku Dalmaciju i opljačkao ju je, a onda preko Hrvatske sve do Cordignana u mletačkoj Furlaniji. Tada pade i Makarska u turske ruke. Rat se nastavi i iduće (1500.) godine, i turske su čete provaljivale preko hrvatskog teritorija do mletačkih gradova: Splita, Zadra, Šibenika, Nina, Trogira, palile, pljačkale, ubijale po njihovoj okolici, i odvodile ljude i stoku.[41] S druge su strane Mlečani napadali turske krajeve u Bosni i Hercegovini.[42] U novim prilikama pomagali su na svoju ruku mnogi hrvatski velikaši Mlečane u njihovoj borbi s Turcima, a naročito vojvoda Žarko Dražojević.[43]

Mletačko-turski rat ne potraja dugo, i potkraj 1502. godine sklopi Venecija sa sultanom Bajazitom II. mir.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Uto je umro ban Ivaniš (1504. g.). Novi hrvatski banovi bili su Andrija Bot i Franjo Balaša. Između Turske i kralja Vladislava bilo je primirje, sklopljeno 1503. g. na sedam godina. Ali uza sve službeno primirje nisu pogranične hrvatske zemlje imale mira od Turaka, čije su se čete često preko granice zalijetale i pljačkale. U mnogim hrvatskim gradovima trebalo je stalno držati posade, a novaca za to bilo je premalo. Veneciji je bilo u interesu, da ti gradovi ne padnu u turske ruke, jer bi onda njen posjed bio odmah na udaru. Kad je mletačka vlada saznala, da Hrvati namjeravaju napustiti Sinj, kao utvrđenje, poboja se uvelike, jer bi time bio jednim dijelom otvoren put Turcima do Splita i Trogira. Da Sinju pomogne, splitski je knez Pietro Malipiero metnuo u Sinj jednu četu od 30 ljudi, i sporazumio se s poznatim poljičkim knezom Žarkom Dražojevićem s obzirom na opskrbljivanje te posade. I doista je knez Žarko tu dužnost i započeo da vrši, kad ga na putu iz Splita u Sinj napadne jedna jaka turska četa. U borbi s Turcima knez Žarko pade 15. siječnja 1508. g.[44] Njegovo tijelo bješe preneseno u Split i sahranjeno u katedrali.

Upravo u to vrijeme spremali su se Veneciji teški dani. Tada je sklopljena »Cambrayska liga« između pape, cara Maksimilijana, francuskog kralja i kralja aragonskog radi toga, da se Venecija uništi i njeni posjedi razdijele. Saveznici zaključiše još u Cambrayu, da se u savez pozovu još neki drugi vladari, a među njima i ugarsko-hrvatski kralj, pa je, u slučaju pobjede, trebalo da on dobije natrag sve ono, što je Venecija dotada njegovoj kraljevini uzela. Godine 1509., sto godina poslije kupoprodaje Dalmacije, započela su neprijateljstva. Kralj Vladislav pozva u Budim velikaše, koji zaključiše, da se u rat uđe, i odrediše, da se u Dalmaciju pošalje 600 konjanika i potrebni broj pješaka. U ime kraljevo pozva palatin hrvatske županije i grad Zagreb, da kupe vojsku, ali kako ni sam kralj, a ni velikaši nisu bili osobito oduševljeni za rat, a prijatelji Venecije u Ugarskoj razvili svoju akciju, nije se ništa dalje na tome radilo.

Međutim su ligini diplomati i dalje radili na tome, da i kralj Vladislav uđe u rat protiv Venecije, a u Ugarskoj je sve više jačala stranka, koja je tražila, da se na bilo koji način od Venecije dobije Dalmacija. Glavni zagovornici takve politike bili su srpski despot Ivan Berislavić i stolnobiogradski prepošt Trogiranin Petar Berislavić. Ovaj posljednji bio je odlučno za to, da se uđe u rat za Dalmaciju.

Kad se vidjelo, da Venecija nikako ne misli, da bi Dalmaciju vratila, bješe na užem saboru u Tatu 5. srpnja 1510. g. zaključeno, da treba ući u rat za oslobođenje Dalmacije, i radi toga sklopiti savez s francuskim kraljem i s njemačkim carem. Prema utanačenju trebalo je da Vladislav napadne Veneciju 1. travnja 1511. godine. Ali do toga nije došlo, u prvom redu zbog toga, što je kralj Vladislav bio u takvim finansijskim neprilikama, da nije

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

mogao poduzeti ništa, a među velikašima je bila stranka, koja nije htjela rata, i suviše jaka i sabotirala je zaključak sabora, a oni, koji su htjeli rat, nisu imali za to sredstava. Kad je pak kralj Vladislav prihvatio poziv pape Julija, da pristupi u Svetu ligu, koja je pod njegovim vodstvom bila osnovana protiv Francuza, a u kojoj je bila i Venecija, pade i posljednja nada, da bi do rata za Dalmaciju moglo doći.

U takvim prilikama sazva papa Julije II. crkveni koncil, koji svečano otvori, 3. svibnja 1512. godine, u lateranskoj crkvi Sv. Ivana u Rimu. Na tom je koncilu pored drugih bio prisutan i splitski biskup Bernardin Zane.

Bernardin Zane postao je splitskim biskupom godine 1503., t. j. u doba, kad je između Venecije i Turske vladao mir.

Vidjeli smo, kako taj, službeni, mir nije bio nipošto takav, da su dalmatinski gradovi pod Venecijom i hrvatski krajevi doista imali mira. Štoviše, može se kazati, da ga oni uopće nisu imali. Dovoljno je pregledati izvještaje, koji se nalaze u »Diarijima« Marina Sanuda, da se vidi, u kakvom su neprestanom uzbuđenju živjeli ti gradovi, a pogotovu njihova okolica. Turske su se čete zalijetale svih tih godina često do samih bedema dalmatinskih gradova Splita, Šibenika i Zadra, pljačkale njhov teritorij, odgonile na hiljade glava stoke, odvodile u zarobljeništvo muškarce, žene i djecu.[45] Prilikom takvih navala nisu im se mogle suprotstaviti stalne plaćeničke čete. jer je tih vojnika bilo i suviše malo, bilo po dalmatinskim gradovima, bilo na njihovim teritorijima, pa se često događalo, da su građani išli protiv Turaka sami, pod vodstvom istaknutih svojih prvaka, ili, kako se u početku XVI. stoljeća nekoliko puta u Splitu desilo, pod vodstvom samog nadbiskupa Bernardina Zane.

Istina je, da je u splitskoj okolici možda najviše trpio upravo posjed samog nadbiskupa, oko njegova kaštela Sućurca. Prilikom takvog jednog napadaja, u ožujku 1507. godine, odagnali su Turci iz tog kaštela 4000 glava krupne i sitne stoke i odveli u zarobljeništvo 20 ljudi.[46]

Dvije i pol godine kasnije, u listopadu 1509. odagnali su Turci sa istog nadbiskupova posjeda 3000 glava stoke i ubili jednog čovjeka.[47]

Splitski je teritorij stradao svake godine, sad više, sad manje, a napose 1510. godine. Tako je 22. travnja 1510. godine, uvijek usred mira, provalilo u splitski teritorij 600 pješaka i 300 konjanika, opljačkalo nekoliko sela, i odvelo u zarobljeništvo 120 muškaraca, žena i djece. Panika je strahovita obuzela sve stanovništvo splitske okolice, i mnogo je svijeta došlo splitskom knezu Jakovu Lionu, izjavljujući, da će se iseliti iz toga kraja i potražiti sigurnije boravište.[48]

26. rujna iste godine piše nadbiskup Zane vladi u Veneciji, da je 400 turskih konjanika došlo pod splitske gradske bedeme,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

ali su ih građanstvo i vojska napali i otjerali.[49] Isti je Zane u prosincu 1511. godine ponovo pisao mletačkoj vladi o turskim napadima i tražio pomoć.[50]

Turska je svirepost bila prilikom takvih navala tolika, da je na crkvenom koncilu u Lateranu nadbiskup Zane ustao i opisujući strahote, koje su Turci vršili, tražio pomoć crkve i crkvenih otaca. Evo nekoliko riječi iz tog njegova govora na lateranskom koncilu, koje nam ilustriraju, kakvo je bilo stanje Splita u početku XVI. stoljeća:

»Ne opisujem nevolje, koje su oni (Turci) u prošla vremena nanijeli, jer su one vama poznate. Razmotrite, oci, sadašnje jade kršćana, na kojima Turci najsvirepije iskaljuju svoj bijes. Oni otimaju sinove iz roditeljskog zagrljaja, djecu sa majčinih grudi, oskvrnjuju žene u prisutnosti njihovih muževa, djevice otimaju iz majčina zagrljaja radi svoje pohote, starce roditelje kao beskorisne ubijaju pred očima njihovih sinova, mladiće upregu u plug kao volove i sile ih, da oru zemlju lemešem. Nemaju nikakva poštovanja prema ženskom spolu, nikakva osjećaja prema dječjoj dobi, nikakva smilovanja prema starosti. Ovo ja pripovijedam, presveti Veliki Svećeniče, vrlo učeni oci, ne što sam čuo ili čitao, nego što sam doista vidio. Na vlastite sam oči vidio, kažem — vidio —, gdje dolaze čak u predgrađa moje nadbiskupske splitske rezidencije i onog najbjednijega grada Splita pustošeći sve, uništavajući sve ognjem i mačem, da onda odvedu u tužno ropstvo muškarce i žene, djecu tvoje Svetosti i moju. To je vidjelo u svojim gradovima dvanaest sufragana istę tvoje Svetosti, koji su i moji. Često sam ja, Presveti Oče, i više puta (jadna i nesretna mene!), dok sam prisustvovao svetim činima, bio prisiljen da ostavim »cappu« i biskupske haljine i da uzmem na sebe oružje, potrčim na gradska vrata, tješim ožalošćeni splitski narod, koji mi je Tvoja Apoštolska dobrota povjerila, da ga oduševljavam i podstičem, da ustane protiv onih, koji su naše krvi žedni . . .«[51]

Upravo zbog tih turskih upada u splitski teritorij dade isti nadbiskup Zane sagraditi nove bedeme oko starog nadbiskupskog kaštela Sućurca, da bude ne samo sigurno povremeno boravište za njega i njegove nasljednike, nego i da se u nj mogu skloniti težaci, koji su okolna zemljišta obrađivali. Taj je kaštel — kako Farlati piše — pokazao Mlečanima način, kako da osiguraju svoj teritorij i svoje stanovništvo na granici od turskih upada. Mlečani su tri godine poslije utvrđivanja Sućurca pristupili izgradnji sličnih kaštela na svojoj granici, koji su se onda pokazali odličnom odbranom u prilikama, koje su na dalmatinsko-turskoj granici vladale.[52]

Vjerojatno su se turski napadaji na splitski teritorij i splitska predgrađa pojačali upravo u to vrijeme, kad je splitski nadbiskup držao svoj govor na lateranskom koncilu. Tada su naime do Bosne doprle vijesti, da su par dana prije otvorenja koncila, 3. svibnja

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

1512. godine, janjičari zbacili s prijestola sultana Bajazita i proglasili za cara njegova sina Selima I. (1512.—1520.). Vijest o tom razulari turske sandžake na granici prema Hrvatskoj i Dalmaciji, i Hrvatska i Dalmacija stradahu silno od čestih provala turskih četa. Otimanje stoke, zarobljivanje ljudi, pljačka i razaranje sela bijahu češći nego prije. U studenom te godine provali jedna mnogobrojna i jaka vojska preko čitave južne Hrvatske sve do Skradina i svom se snagom na nj obori. Podsjedala je grad i njegovu tvrđavu nekoliko dana, ali ga osvojiti nije uspjela. Turci se vratiše u Bosnu, ali i na polasku i na povratku od Skradina opljačkaše i opustošiše strahovito južnu Hrvatsku.

Taj nam je turski napad zabilježío sam tadašnji hrvatski ban Emerik Perenj u pismu, koje je uputio hrvatskom plemstvu, spočitavajući mu nemar i neposlušnost, nemar i nebrigu za obranu svoje domovine, neposlušnost, jer je hrvatski banovac Ivan Karlović, saznavši za turske pripreme i za organiziranje jedne jače provale, bio pozvao hrvatsko plemstvo, da se digne na oružje, ali se ono nije ni maklo.[53]

Teške prilike, koje su i dalje 1513. g., vladale u Dalmaciji i Hrvatskoj, odjeknule su ponovo u lateranskoj bazilici, kad je 27. lipnja 1313. godine modruški biskup Stjepan Kožičić iznosio najnovije nevolje i Hrvatske i Dalmacije. On se napose osvrnuo na nove provale Turaka do Skradina, na izgubljena mjesta, na paljenje gradova i sela u svojoj biskupiji, na pljačke i ubijanja, na odvođenje u ropstvo. Prilike oko Skradina odražavale su se i u Splitu i u njegovoj okolici, pa su zbog vijesti o provalama Turaka do Skradina očekivala slične napadaje i ostala primorska mjesta, njihova sela i teritoriji.

Te su godine Turci osvojili neka manja mjesta u prostoru između Imotskoga i Sinja.

U toliko teškim prilikama preuze vodstvo banovine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije vesprimski biskup i vrhovni blagajnik kraljevstva Petar Berislavić.

Petar Berislavić je svom dušom pregnuo, da svoju banovinu oslobodi od turske nevolje. Zamijenivši svoj biskupski plašt oklopom, a svoj biskupski štap mačem, Petar Berislavić bio je prvi u bojevima s Turcima. Njegova pobjeda nad Turcima kod Dubice pronese mu glas po cijelom kraljevstvu, i izgledalo je, da se konačno našao čovjek, sposoban da ulije strah Turcima, i time ih odvrati od napada na hrvatske zemlje.

Ali Turci su imali pred sobom dugu granicu, od Save do Neretve, koju je bilo i suviše teško cijelu nadzirati. I oni na početku iduće godine 1514. napadoše Knin,[54] a u rujnu i hrvatske i mletačke krajeve u Dalmaciji, i pored ostaloga odvedoše 3000 ljudi u roblje, zatim ponovo u prosincu, uvijek pljačkajući, paleći i odvodeći stotine ljudi i uzimajući gradove i mjesta, koja su mogli.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Da stane na put tolikoj nevolji, spremao se Berislavić da s jačom vojskom provali u Bosnu. Radi toga se on obratio na sve strane moleći za pomoć. Papa Lav X. posla mu pomoć u novcu, hrani i zairi i pozva Veneciju, da mu pomogne.

U proljeće 1515. godine ban Berislavić provali u Bosnu, ali bješe odmah zatim kod Novigrada od Turaka strahovito potučen. O nekoj ofenzivi nije ban Berislavić mogao zasada ni misliti, i glavna mu je briga bila da sačuva ono, što je imao, a u prvom redu da opskrbljuje Jajce,[55] tu najistaknutiju točku u tim stranama. Kako ni novi kralj Ludovik II. (1516.—1526.) nije mogao da mu pomogne, obratio se Berislavić ponovo na papu, kome posla pismo po svom namjesniku Splićaninu Tomi Nigeru. Papa mu odgovori bodreći ga i obećavajući mu pomoć.

U stalnoj borbi s Turcima čuvao je ban Berislavić 1517. g. hrvatske granice na sjeveru, ali nije imao dovoljno vojske da brani i krajeve na jugu. Tamo je bosanski paša mogao slobodno napadati Klis i spremati se za napad na Skradin. Teškom mukom i vodeći velike borbe opskrbljivao je Berislavić Jajce,[56] koje je već bilo sa svih strana opkoljeno. Skradin, opsjednut, morao se nagoditi s Turcima i obećati im godišnji danak (1518.). Istovremeno poduzima ban i diplomatsku akciju, obraćajući se i Veneciji[57] i papi i caru Karlu V. Oba pisma, jedno u Rim, a drugo u Bruxelles nosio je Toma Niger, koga papa imenova biskupom skradinskim (1520.).[58]

Godine 1520. Turci su se zalijetali i dalje u hrvatske zemlje, i provaljivali sve do dalmatinskih mletačkih gradova. Položaj je bio toliko očajan, da je kliški knez, Dujam Žilićić, ponudio svoj grad pod zaštitu Venecije.

Sred takvih nevolja poginu u jednom okršaju s Turcima, u gori Gvozdu, 20. svibnja 1520. ban Petar Berislavić.

Vidjesmo, kako je na lateranskom koncilu 1512. godine splitski nadbiskup Bernard Zane digao očajan vapaj i poziv za pomoć protiv turskih svireposti, u vrijeme kad je između Mletačke Republike i Turske vladao službeni mir.

Takvo se stanje nije promijenilo ni oko Splita, ni oko Zadra, ni oko Šibenika, ni oko Nina, ni uopće, i turske su čete nastavile i idućih godina svojim provalama. Te su provale učestale 1514. godine, naročito kad su Turci u lipnju 1513. godine zauzeli Sinj, Čačvinu i Nućak. »Ne ostade im nego da osvoje Klis, i bili bi na samoj granici Splita«, pisao je splitski knez Bernardin da Riva vladi 19. lipnja 1513. godine.[59]

Uto se u početku 1514. godine dogodio u neposrednom splitskom susjestvu dotad najteži udarac za Split. Tada su se Poljičani, opkoljeni sa svih strana od Turaka, dobrovoljno predali pod tursku vlast, obećali godišnji harač, i sklopili s Turcima ugovor »s drugim ugovornim člancima«. Ti nam članci nisu poznati, jer ih splitski knez Ivan Antun Dandolo ne navodi, nego kaže, da ih

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

ima u prepisu.[60] Mira nije bilo ni iduće 1515. godine. Tada su u svibnju provalili Turci na splitski teritorij i popalili nekoliko slamnatih kuća.[61] Malo zatim, noću od 12. na 13. lipnja napalo je 450 turskih konjanika kaštel Čipčić, popeli su se ljestvama na njegove bedeme, ušli u kaštel i odveli mnogo ljudi, otjerali preko 1000 glava stoke,[62] i odnijeli druge robe. U okršaju je palo 5 ljudi.

Godine 1516. počeli su Turci u veljači s napadajima na šibenski teritorij, a na veliki petak 21. ožujka provali na splitski teritorij 50 turskih konjanika, i odvedoše u roblje 18 ljudi, odagnaše 24 komada krupne i 200 komada sitne stoke.[63] Turske su se provale na splitski teritorij nastavile i dalje, sad u jačoj, sad u manjoj mjeri, a 9. prosinca navališe oni, sasvim u propisanom bojnom redu na nadbiskupski kaštel Sućurac. Bilo ih je 100 konjanika i 300 pješaka. Oni se popeše na bedeme pomoću ljestava. Splitski knez Mafio Michiel, koji je za to doznao, posla odmah pomoć Sućurcu, i pođe za rukom, da su protjerali napadače, koji se povukoše.[64]

Turci nisu mirovali ni 1517., ni 1518. godine, zalijetajući se na splitski i šibenski teritorij i pljačkajući.[65]

U ožujku 1519. provališe Turci na trogirski teritorij, opljačkaše ga, odagnaše 400 glava stoke i odvedoše 2 čovjeka, ali ih onda napadoše stratioti i pobiše njih 30.[66] U studenom napadahu Turci zadarski i šibenski teritorij.[67]

Godine 1520. učestaše provale turskih četa na teritorij dalmatinskih gradova, Splíta, Šibenika i Zadra, uz ubijanja, odvađanja u roblje i pljačke, i tjeranje na hiljade glava stoke.[68] Te su godine u prosincu Turci napali splitsku utvrdu na Kuku, ali su bili odbijeni.[69] 1521. bijahu Turci jako nasrtljivi, napadajući i na splitski teritorij i na teritorij ostalih gradova.[70] Te su godine 14. siječnja odveli Turci iz jednog mjesta zadarskog teritorija 120 ljudi, popalili i opljačkali 11 sela, odagnali golem broj stoke. Pritom su poginula 4 seljaka. Te je godine stradao i splitski teritorij, a napose 25. kolovoza. Tada su Turci provalili, njih 250 pješaka i 70 konjanika, opljačkali splitska polja i sela, i odveli u roblje 50 osoba. Splitski knez posla na to za njima 20 konjanika i nešto pješaka, kojima se pridruži i nešto građana, pa oni dostigoše Turke, oduzeše im zarobljenike, zarobiše sami nekoliko njih i dovedoše ih u Split.[71]

Smrt bana Petra Berislavića bila je golem gubitak i za Hrvatsku i za Dalmaciju. U njemu su gledali svoga zaštitnika ne samo oni Hrvati, koji su još uvijek bili u Hrvatskoj, u zajednici s Ugarskom, i kojima je sada bio kralj mladi Ludovik II., nego i Hrvati, koji su pred stotinu godina pali pod mletačku vlast, u Splitu, Trogiru, Šibeniku, Zadru, i koji su — kako smo vidjeli — često od Turaka stradali, i to ne samo onda, kad je Venecija bila u ratu s Turcima, nego i kad je između nje i Turaka vladao mir.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Iste godine, kad je u borbi s Turcima poginuo ban Petar Berislavić, sjeo je na turski carski prijesto veliki sultan Sulejman II. Sjajni (1520.—1566.), koji podiže svoje carstvo do njegove najveće moći i sjaja i postavi njegove granice prema kršćanskoj Evropi gotovo pod bedeme samoga carskog Beča, pregazivši i Slavoniju i zapadnu Ugarsku.

Kad je sultan Sulejman u srpnju 1521. g. osvojio Zemun i Šabac, a 29. kolovoza Beograd, stajala je pred njim otvorena i Slavonija i južna Ugarska.

Hrvatski velikaši, koji su smrću Petra Berislavića ostali bez jakoga vođe, osjećali su se sada još više ugroženi od Turaka. U toj nevolji, znajući da im kralj ne može pomoći, poslaše u Veneciju i Rim Splićanina Tomu Nigera, koji je tada bio skradinski biskup, dakle biskup onoga grada, na koji su Turci toliko napadali.

U nedjelju 17. ožujka 1521. godine nalazimo u Veneciji Tomu Nigera. Toga ga je dana primila mletačka vlada, koju on, nakon predane vjerodajnice od strane hrvatske gospode, zamoli za pomoć, izjavivši ujedno, da će, ako pomoć ne dobiju, donijeti zaključak, da se predadu Turcima. Dužd odgovori Tomi, da to ne smiju učiniti, i da se ne smiju sporazumjeti s Turcima, nego neka nastoje dobiti pomoći od kršćanskih vladara. Mletačka će vlada, kazao je dužd, pisati svom poslaniku u Rimu, da pođe do pape, da ga na to nagovori.[72]

Dok je tako Toma Niger 1521. g. obijao pragove kod mletačke vlade i papinske kurije, Turci su nastavili s upadima u hrvatske krajeve. Njihova se aktivnost pojačala iduće 1522. godine. Tada oni napadoše najprije Knin, koji im se 28. svibnja morao predati. Na glas o predaji Knina Skradinjani pobjegoše neki u Šibenik, neki u primorje, a Turci udođe u ostavljeni grad.[37] Iza toga podsjedoše Turci Klis.

Na splitski teritorij nisu Turci upali da pljačkaju, nego samo dojaha do njegovih bedema jedna četa od 50 momaka kao pratnja glasnika, koji je u ime bosanskog paše izjavio, da je došao da vidi, da li su Skradinjani pobjegli i u Split. Mletački knez u Splitu Marko Antun da Canal, pošto je prethodno poduzeo sve mjere opreza, pusti tu četu u Split, lijepo ih primi i onda otpusti. Tom prilikom uvjeravao ga je glasnik, kako imaju naređenje, da osvoje sve hrvatske gradove, ali da ne diraju u mletačke podanike.[74]

Ovu nevolju skradinskih građana htio je iskoristiti šibenski knez Andrija Balastro, koji je javio svojoj vladi, da joj je sada lako doći do ljudi za galije, jer bi mnogi od tih izbjeglica, koji su pobjegli ispred Turaka, pristali da služe na galijama.[75]

Ali ma da su turski zapovjednici izjavljivali, da njihovi vojnici ne će dirati mletački teritorij, ni mletačke podanike, ipak nisu oni mirovali, nego su to, mimo znanja i volje svojih zapovjednika, činili, kako je splitski knez i kapetan da Canal javljao u lipnju 1522. godine svojoj vladi.[76]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Stanje je u Klisu bilo teško. Kliška tvrđava bila je u hrvatskim rukama, a mjesto ispod nje u turskim. Ali je u tvrđavi kliškoj bilo samo 150 vojnika i 50 puščara i k tome 300 ljudi sposobnih za oružje. Turaka, koji su podsjedali Klis, bilo je 25.000. Međutim su se Klišani junački držali, branili i čak napadali, što im priznavahu i splitski i trogirski knezovi u svojim izvješćima vladi u Veneciji.[77] Splićani su mogli često gledati po kliškim bedemima mnoge odsječene turske glave, nataknute na koplja, i zarobljene turske zastave.

Odahnulo je i Splitu, kada su Turci, videći da ga ne mogu zauzeti, 18. lipnja napustili dalje podsjedanje Klisa, »na velíku svoju sramotu«, kako kaže trogirski knez Dominik Pizamano.[78]

Kratko je trajalo veselje Splićana, što su Turci od Klisa otišli, jer se u Splitu još u srpnju dočulo, da se Turci spremaju »da dođu popaliti sav splitski teritorij«, zbog toga, što je tobože splitski knez kriv za neuspjeh pod Klisom, jer je on, tobože, pomagao Klis živežnim namirnicama i ljudima.[79] Takve vijesti nisu nimalo bile nevjerojatne ni Splićanima, ni Trogiranima, ni Šibenčanima, jer su oni mnogo puta gledali pljačkanje svog teritorija u doba, kad je Mletačka Republika bila u najboljim odnosima s Turskom. To je sada moglo da još više zabrine Splićane, jer su tu optužbu protiv splitskog kneza hercegovački sandžak i jedan turski vojvoda poslali u Carigrad. Štaviše, sandžak je poslao u Veneciju jednog poslanika, i mletačka je vlada i nadarila sandžaka i obećala provesti istragu o toj stvari.[80]

Uza sve to dočulo se i u Šibeniku i u Zadru, da će taj isti sandžak napasti čak i grad Šibenik, da ga uzme.[81] I sama vlada nije to sasvim isključivala, kad je odmah zatim pojačala posadu i u Šibeniku i u Splitu.

Split je stajao i iduće godine pod stalnom bojazni, da će Turci provaliti na njegov teritorij. Sam splitski knez Marko Antun da Canal javljao je u ožujku 1523. svojoj vladi, kako se susjedni sandžak sprema da upadne. To je isto saopćavao, nekako u isto vrijeme, i trogirski knez.[82]

U Šibeniku je međutim doista još u ožujku došlo do takvog turskog upada i Turci su odveli u ropstvo 300 osoba.[83]

Mletačka vlada nije te upade shvaćala onako, kako su to željeli Šibenčani, koji su u travnju 1523. uputili jednu deputaciju plemića i pučana, da izloži vladi teško stanje, u kojem se oni nalaze zbog toga, što ih »Turci svaki dan pljačkaju i dolaze sve do gradskih vrata.«[84]

Mletački teritorij, u neposrednoj okolici Zadra, opljačkali su Turci 30. travnja i odnijeli »vrlo velik plijen«.[85]

Već u lipnju 1523. godine počeli su se širiti glasovi, da hercegovački paša namjerava navaliti na Klis, da ga konačno zauzme,[86] a kad su Turci u prosincu 1523. godine uspjeli zauzeti Ostrovicu,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

pored Klisa najvažniji ključni položaj u Hrvatskoj na jugu od Velebita,[87] bilo je sigurno, da će do napada na Klis doći brzo.

I doista mostarski se paša Mehmed Begović ozbiljno spremao na Klis. Da spriječi bilo kakvo pomaganje Klisu od strane dalmatinskih mletačkih gradova, napisa on još u prosincu 1523. g. pisma mletačkim knezovima u Splitu, Trogiru i Šibeniku, u kojima im saopćava, da će svakako doskora napasti Klis, da ga uzme. On traži od njih, da protjeraju sa svog teritorija Klišane, koji su se tamo sklonili, i zaprijeti im represalijama, ako bi Klišanima davali hrane. U pismu trogirskom knezu on je napose naznačio, da se ti Klišani nalaze u selu Vranjicu, i da ih treba istjerati, kao i one, koji su prebjegli na trogirski teritorij.[83] Prvih dana veljače 1524. godine bili su Turci pod bedemima Klisa, kako je to saopćio svojoj vladi splitski knez Zuan Battista da Molin.[84]

Mostarski paša napisa sada drugo pismo splitskom knezu, u kom mu ponovo izlaže, kako je dobio naređenje od sultana, da uzme Klis, i kako se on pouzdaje, da će između njega i splitskog kneza vladati dobro susjedstvo i prijateljstvo, i kako je dobio naređenje od sultana, da ne bi nešto učinio, što bi moglo škoditi tom prijateljstvu. I on je naredio svom podređenom komandantu vojske, koju je poslao na Klis, neka se strogo pridržava tog carskog naređenja, i neka ne dozvoli, da se bilo kakvo zlo učini Splićanima. Na kraju pisma prijeti Mehmed-paša: ali »ako se on (t. j. njegov komandant pod Klisom) potuži na vas, da mu se bilo što dogodilo, što se dogoditi nije smjelo, neka tako Bog čuvao život carev, kako ću ja napustiti pothvat na onu tvrđavu (Klis) i napasti ću vas i to ću javiti sretnome caru. To javljamo, da znate.«[90]

Došavši pod Klis, pisao je splitskom knezu i komandant opsade, vojvoda Mustafa, saopćavajući mu, da je stigao i podsjeo Klis ,i molio ga, da mu izruči jednog vojnika, koji bješe prebjegao u splitski kaštel u Solinu.[91]

Iako je Venecija bila u miru s Turcima, ipak je, za svaki slučaj, naredila svom zapovjedniku na Jadranu, Alvižu da Canal, neka pođe u Split »da čuva taj grad, budući da su Turci pod Klisom.«[92] Istovremeno zaključi mletačka vlada da pošalje kao dar mostarskom sandžaku osamdeset zlatnih dukata, kako »ne bi imao razloga, da nanese kakvo zlo tom teritoriju.«[93] Toliku su svotu bili Mlečani darovali i njegovu predšasniku.

Borba, koja se eto ponovo počinjala pred samim Splitom, nije mogla da ne zabrine uvelike njegove građane, a naročito one, koji su imali svoje posjede u splitskom polju, koje se stere pod Klisom. Turska vojska, koja je, po izvještaju Alviža da Canal, brojila 6000 pješaka i 600 konjanika, a po nekim drugima daleko manje,[94] nije, bez sumnje, mnogo pazila, gdje se nalazi granica između splitskog, mletačkog i hrvatskog teritorija, gdje da nabere potrebno drvo za gorivo i pribavi hranu za ljude i konje.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Splitski se knez tužio Turcima zbog šteta, koje su turski vojnici činili Splićanima, a splitski su se građani htjeli silom oprijeti Turcima, koji su im ne samo pljačkali polja, nego i otimali blago i čeljad. Kad su Turci ponovo tražili od splitskog kneza, da im pribavi hrane, on im je sve to iznio, na što su mu oni odgovorili, da to nije istina, i da on to izmišlja, samo da im hrane ne dade.[95]

Međutim je dolazila pomoć opsjednutom Klisu. Još prije nego su Turci podsjeli Klis, posla papa po Tomi Nigeru, koji je bio razvio veliku aktivnost za borbu protiv Turaka, novaca, hrane i puščanog praha. Oko 7. travnja 1524. g. bio je Toma s jednom lađom punom hrane i municije kraj Trogira, i htio je u njegovoj okolici to iskrcati. Trogirski ga je knez savjetovao, da toga ne čini, da ga Turci ne primijete, nego neka pođe bliže[96] Splitu. Zapravo trogirski se knez bojao, da bi Turci iskrcavanje na trogirskom teritoriju upisali njemu u grijeh i okrivili ga, da pomaže turske neprijatelje. On je znao da se nedaleko Trogira nalazi oko 40 lađa, na kojima je bila vojska, koja treba da napadne Klis. Zbog svega toga nastojao je trogirski knez da od svog teritorija odvrati sve, što bi moglo biti u vezi s tom akcijom.

Petar Kružić, koji je, još prije nego su Turci podsjeli Klis, bio pošao da skupi vojsku, s kojom će napasti Turke, kad budu pod Klisom, nalazio se sa 1500 pješaka i 60 konjanika na onim lađama, za koje je bio čuo trogirski knez. Kad je sve spremio, uđe on potajno u kaštelanski zaljev i 10. travnja, po noći prije zore iskrca svoju vojsku kod Solina, i odmah u bojnom redu krenu put Klisa. Tu napadne on Turke iznenada i s tolikom žestinom, da se oni, zbunjeni, nisu mogli snaći, i ukoliko ne poginuše, pobjegoše glavom bez obzira, napustivši sve, što su u taboru imali.

Vijest o porazu turske vojske pod Klisom obradovala je uvelike Splićane i sve primorce, a donekle i samu Veneciju, kojoj nije moglo biti svejedno, da snažna i poletna Turska drži u svojim rukama najvažniji prilaz iz dalmatinskog primorja u unutrašnjost, i da se nad samim Splitom, u Klisu, vije turska zastava.

Splićani su ponovo odahnuli. Tutanj topova pod Klisom nije se više čuo, oni nisu više gledali sa svojih poviših mjesta borbe između Turaka i kršćana, nije trebalo da se boje čestih prelaza turskih vojnika na njihov teritorij. Ali su oni znali i to, da se Turci ne će okaniti Klisa.

Kružićevu pobjedu pod Klisom i njegov slavodobitni ulaz u taj grad nije dočekao jedan od najvećih turskih protivnika i zagovornika borbe protiv Turaka, naš Marko Marulić. On je tri mjeseca prije toga 6. siječnja 1524. godine umro.[97]

Bez sumnje, malo tko bi se toliko veselio ovakvoj pobjedi kršćana nad Turcima u neposrednoj okolici Splita, gotovo na njegovu samom teritoriju, kao Marulić.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Najveći agitator borbe protiv Turaka u Hrvatskoj, dakle u splitskom zaleđu — jer je tada Hrvatska počinjala odmah od Solina i Klis bio njen najjužniji ostatak — bijaše upravo Marulićev prijatelj, gotovo iz djetinjstva, Toma Niger. Nema sumnje, da je i Marulić podsticao Nigera u njegovu ustrajnom radu protiv Turaka. Od g. 1516., kad je Niger išao k papi kao poslanik bana Petra Berislavića, on je stalno u takvim misijama. Kao takva vidjeli smo ga i kod pape i kod cara i kod dužda. Toma Niger je 1512. g., kao tajnik nadbiskupa Bernarda Zane, prisustvovao na lateranskom koncilu, na kojem je Zane održao vatren govor o turskim svirepostima i pozivao katoličke oce, da podupru borbu u Hrvatskoj. O tom govoru uputio je Toma Marku Maruliću oduševljeno prijateljsko pismo, iz kog se vidi, da je i Marulić stajao u prijateljskim vezama s nadbiskupom.[98] Bez sumnje je Toma Niger odnio u Rim i Marulićevu poslanicu papi Hadrijanu VI., koja je štampana u Rimu 1522. godine pod naslovom »Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. de Calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem.«

Iz te poslanice vidimo, kako je Marulić sve do kraja svoga života ostao nepomirljiv neprijatelj Turaka.

Tu poslanicu napisao je Marulić, kako kaže u predgovoru, na poticaj Dominika Bučića (Bucchie), Kotoranina, dominikanca. On ističe, kako se ne bi usudio pisati takvu poslanicu glavaru crkve, kad ga ne bi na to nagnale »suze mnogih i bijedno stanje onih, koji su k nama pribjegli.«

Marulić izlaže u toj poslanici najprije zla, koja tište njega i njegove sugrađane. »Mi smo uznemirivani svagdanjim upadima Turaka, bez prestanka nas zarobljavaju, jedne ubijaju, druge odvode u ropstvo, stvari nam pljačkaju, odvode stoku, pale sela i zaseoke; polja, od kojih smo živjeli, bivaju koje opustošena, a koje ostaju pusta, jer su zarobljeni oni, koji su ih obrađivali, i mjesto voćem trnjem rode, svoj spas branimo samo bedemima, i zadovoljni smo, što se još ne opsjedaju i ne napadaju čak i gradovi naše Dalmacije, zbog nekog, ne znam kojega, prividnoga mirovnog ugovora. Štede se dakle samo gradovi, a sve je ostalo izloženo pljački i otimanjima. Ali će onda, kad podvlasti ostale države, onaj nepoštenjak (Turčin, o. p.) bez sumnje i u same gradove provaliti i otvoreno navijestiti rat našim gospodarima, Mlečanima, kojima je sada tobože prijatelj. Jer ne može biti prijatelj nijednog kršćanina onaj, koji se Kristu protivi, koji nema s nama ni zajedničke vjere, ni zakonâ, ni običaja. I zaista, gdje je tolika razlika, ondje ne može nikad doći do prijateljstva, osim do neiskrenog. I doista savez, za koji kažemo, da ga sada s njima imamo, podupire strah, da ne moramo trpjeti još gore od onoga, što smo kazali, a ne odobrava razum.« . . .

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Marulić opisuje teško stanje, u kom se nalazi »Panonija«, t. j. Ugarska i Hrvatska, ističe, kako su Turci zauzeli Beograd, a onda poziva u pomoć i moli papu, neka se založi, da se kršćani među sobom izmire, i onda slože protiv zajedničkog neprijatelja. Neka nitko ne misli, da je siguran i da ne će i na njega red doći. Marulić moli papu, neka pozove kršćanske vladare, da prestanu s ratovima i ubijanjima među sobom, a onoga, koji ne će da sluša, neka kazni. Inače će »barbarin u zgodnoj prilici provaliti i lako ih pobijediti.« Ako budu složni, odoljet će njegovim navalama.

Naposljetku se obraća Marulić papi, moleći ga, da »ne prestane pomagati one, koji se nalaze na granicama, oružjem, novcem, i drugim potrebnim stvarima, da lakše mogu ustrajati u odluci, da se ne predadu nevjernicima, i da ne odstupe sa svojih mjesta. »Tvoju darežljivost u tom poslu slavit će gradovi Hrvatske i Liburnije, koji još preostaju, svi velikaši i zapovjednici utvrda.«[99]

Ova Marulićeva poslanica i suviše rječito govori, kako je on mislio o Turcima i kako je on vrlo živo i intenzivno pratio život svoga grada Splita u vezi sa zbivanjima u susjednoj Hrvatskoj i Ugarskoj, kao i pred samim zidinama svoga grada.

Ta svoja gledanja i osjećanja, koja nam ujedno služe kao prvorazredni dokumenti za povijest Splita i Dalmacije u to, Marulićevo, doba, izrazio je on osobito živo u svojoj pjesmi »Molitva suprotiva Turkom«. U toj je pjesmi Marulić kazao zapravo isto, u pjesničkom ruhu, a na hrvatskom jeziku, što je pisao u poslanici papi.

Neki izraziše sumnju, da li je ta pjesma Marulićeva. Ona se našla u zbirci, u kojoj su bile Marulićeve pjesme, ali je životopisac Franjo Božičević Natalis ne spominje. Ma da to nije nikakav argument, da ta pjesma nije Marulićeva, jer na pr. Natalis ne spominje ni poslanicu Marulićevu papi Hadrijanu VI., koja je, kako smo naprijed vidjeli, štampana s Marulićevim imenom, smatrajući je, vjerojatno, premalim Marulićevim djelcem, a da ne govorimo o njegovim malim pjesmama na hrvatskom jeziku. Da je ona Marulićeva, pokazuje njena sličnost s poslanicom Marulićevom papi Hadrijanu VI., a i to, što se iz svega vidi, da je nastala u doba velikog turskog napredovanja, a ne u doba stagnacije ili čak nazadovanja turske snage. Što se među narodima, koji su s Turcima boj bili, spominju samo neki narodi, a ne nabrajaju svi oni, koji su s njima ratovali, nije nikakav argument protiv Marulićeva auktorstva. U njoj se naime spominju kao oni, koji su s Turcima boj bili: Hrvati, Bošnjaci, Grci, Latini, Srbi, Poljaci. Tí su doista do tog vremena s Turcima ratovali, a pjesnik uzima te, prema svom raspoloženju, a možda da mu izađu stihovi, kako želi. To, što pjesnik spominje Poljake, a ne Ugre, koji su se kud i kamo više od Poljaka borili protiv Turaka do početka XVI. vijeka, — njegova je licentia poetica. Nema dakle nikakvih

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

historijskih razloga, da se ospori, da je pjesma »Molitva suprotiva Turkom« Marulićevo djelo.

Ta rodoljubna crta Marulićeva karaktera ne nalazi se samo u poslanici papi Hadrijanu VI., i u navedenoj pjesmi, nego je nalazimo i drugdje, i to i u pjesmi »Tuženje grada Hjeruzolima«, pa i u samoj »Juditi«. Tuženje grada Hjeruzolima sadržava u sebi, zapravo, ono isto, što i poslanica Hadrijanu VI., t. j. poziv papi, da okupi oko sebe kršćanske vladare i da udari na Turke. Tu je pjesmu mogao napisati samo čovjek Marulićeva kova i Marulićeva ugleda, onaj isti, koji se usudio pisati i dati da se štampa poslanica papi Hadrijanu VI.[100] I u ovoj pjesmi pjesnik poziva otvoreno papu, da se metne na čelo kršćanstva za rat protiv Turaka:

»Ti, ki ključe nosiš vičnjega kraljevstva,
ki Petrov brod voziš, dileći blaženstva,
uzbud' jur pamet tvu na izvarsno dilo
ter slišeć tužbu mu, budi t' mene milo.
Tebi se pristoji taj početak smini,
a pak t' se dostoji, da te slíde ini.

Prijal si bakitu Gospodinju odzgar,
da po božjem svitu narediš svaku stvar.
Postavljen si, da bdiš svarhu karstjani ti;
da mož, ča znaš i viš, ukaži sad u mni.«

A sad znaj: kad gori susida tvoga stan,
na tom je, da izgori i tvoj od onu stran.
Ja mnju, ti ni šala, ča din: Petrov hram
bit će konjem štala, a Rim stanišće vran.
Poni ćeš ti rob bit, a ne Crikve voljnik,
taj te će grom ubit, ne iščuć gromu lik;

Da neka t' tvoja vlast turske jača bude,
i steče svita čast, pokle boj dobude:
poj jure protiv njim, z Božjom pomoću poj,
ugodno će bit svim, tebe slidit u toj.«[101]

Iako sve to govori grad Jeruzalem, očito je, da tu pjesnik poziva papu u boj na Turke uopće, da se oslobode već izgubljeni kršćanski krajevi i spriječi tursko prodiranje, koje je upravo u Marulićevo doba primilo svoj najjači zamah. Pjesnik govori o stanu susjeda, koji gori, a taj papinski susjed ne može biti daleki Jeruzalem, koji je već 300 godina bio u rukama nevjernika, nego upravo Hrvatska i Ugarska, na koje su Turci tada navaljivali. U doba, kad je ta pjesma spjevana, nikom pametnom ne bi moglo pasti na um, da poziva papu u rat na Jeruzalem. Rat na Turke trebalo je da se tada povede tako, da se osvoji Carigrad, prijestolnica Turske. Tako je mislio i papa Pio II., kad je 1463. g.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

pozivao katolički svijet u krstaški rat na Turke i skupljao mornaricu u Ankonu. Tada je papa doživio neuspjeh, jer mu se skoro nitko nije odazvao. Ne bi bolje prošao ni Julije II., kad bi se takvog posla u to vrijeme bio latio. Sada, u početku XVI. stoljeća, nije se moglo misliti na oslobađanje Palestine, kad su Turci već bili u dijelu Hrvatske i provaljivali čak u mletački Friuli. Prema tome pjesma »Tuženje grada Hjeruzolima«, koju smatramo Marulićevom, sasvim je patriotska pjesma, u kojoj pjesnik poziva papu, da pozove kršćane u boj za oslobođenje hrvatskih zemalja od Turaka, a onda i svih onih kršćanskih zemalja, koje su oni dotada bili osvojili. Razumije se, da bi, po mišljenju pjesnika, u takvom slučaju bio i Jeruzalem oslobođen.

Marko Marulić, u uskim prijateljskim vezama sa Tomom Nigerom, prijatelj biskupa Bernarda Zane, u vezama s hrvatskim banom Petrom Berislavićem, koji mu je čak darovao jedan srebrni sat,[102] sve ljudima, koji su stajali na najistaknutijim mjestima u borbi protiv Turaka, bio je istih osjećaja kao i oni, i pridonosio svoj dio njihovoj akciji.

Njegovo političko djelovanje nije se ograničilo na uski krug svoga grada, nego je primilo široke zamahe internacionalnosti u onom momentu, kada je on štampao u Rimu svoju poslanicu papi Hadrijanu VI., onako, kako je on postao evropskim piscem, kad su mu latinska djela štampali izdavači u Veneciji, Salingiaku, Bazelu, Rimu.

III. UNUTARNJE PRILIKE SPLITA U MARULIĆEVO DOBA

1. Uprava splitske komune

Dolaskom Splita pod Veneciju nisu se izmijenili samo njegovi vanjski politički odnosi, nego i unutarnji. Split je i ranije bio trajnije pod Venecijom, i to od 1327.—1357. godine, ali tada je on priznavao mletačku vlast, »uz pridržanje prava kralja Ugarske«. Uza sve to, Venecija je u ugovoru sa Splitom, 18. kolovoza 1327. g. izričito tražila i provela, da ona šalje Splitu kneza, koga hoće. Sad je Split došao pod Veneciju, kao njen grad, u njen puni suverenitet, i Venecija je i s njim, kao i sa drugim dalmatinskim gradovima, koje je od 1409. do 1420. godine uzela, postupala kao sa svojim teritorijem.

Venecija je sa svakim pojedinim gradom sklopila neku vrstu ugovora, u kojem je redovno priznala novostečenim gradovima njihove statute i njihovu autonomiju, ali je pritom uvijek brisala onaj član statuta, koji je govorio o izboru kneza, zamijenivši ga time, što je odsada dalje ona postavlja za kneza tim gradovima, koga je htjela, i to jednog mletačkog plemića, koga je biralo Veliko vijeće Venecije.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Splitski je statut, koji je prihvaćen od Velikog vijeća 1312. godine, propisao, kako treba da se bira splitski potestat, odnosno knez. Taj član splitskog statuta, koji je jamčio posve slobodan izbor kneza, ostao je na snazi sve do pada Splita pod Veneciju 1420. godine. Izbor izvršen relativnom većinom u Velikom vijeću bio je definitivan i nije trebalo potvrde ni od koga,[103] pa ni od kralja, ma da je prema obećanjima, koja je dao Koloman, kralj morao potvrditi onoga, koga je »izabrao kler i narod«. Statut, primljen 1312., pošao je dalje i prema njemu nije uopće trebalo potvrde kraljeve. Izborni čin bio je nadasve svečan i strog. Prije svega birala se zemlja, iz koje će se birati potestat, zatim grad u izabranoj zemlji, iz koga će se birati, a onda tek sam potestat.

Tako slobodan izbor kneza provodio se samo do 1327. godine, a onda opet 1357., kad je Split ustao i zbacio mletačku vlast. Ali je već iduće godine 1358. kralj Ljudevít gazio i splitsku i trogirsku autonomiju, a i autonomiju ostalih dalmatinskih gradova, i naređivao, koga treba da izaberu za kneza.[104] Tek poslije smrti kralja Ludovika stječe Split ponovo svoju autonomiju i čuva je sve do svog pada pod Veneciju 1420. godine, kada mu Venecija ponovo, kao ono 1327. šalje za kneza svoga čovjeka, izabranog u mletačkom Velikom vijeću. To je bitna promjena u dosadašnjem i unutarnjem, i vanjskom životu splitske komune. Ranije je knez ili potestat, izabran od Velikog vijeća splitske komune, bio tom Velikom vijeću odgovoran za svoje čine, sada je on odgovoran kao činovnik vladi u Veneciji i ne treba da uživa nikakvo povjerenje Velikog vijeća, dakle splitskog plemstva. Događalo se čak i to, da je knez radio ne samo mimo zaključaka vijeća, nego i protiv takvih zaključaka.

Sve do pada pod Veneciju cjelokupna je vlast u rukama Velikog vijeća, a knez je samo izvršilac volje Velikog vijeća. Od 1420. godine knez je izvršilac volje mletačke vlade, a zaključke Velikog vijeća, kojemu je ostavljena unutarnja uprava, ukoliko je ona bila u skladu s državnim interesima, provode razni činovnici, koje Veliko vijeće bira za određeni rok. To su: tri suca, šest savjetnika (consiliarii), pet egzaminatora (za ispitivanje isprava), tri procjenitelja, tri inkvizitora nad lihvarima i testamentima, četiri advokata komune, dva justicijara (za ispitivanje mjera i utega), tri suca nad lihvarenjem, dva sindika, četiri nadzornika nad cestama, mostovima, izvorima i dva časnika nadzornika nad vratima. Pored tih Veliko je vijeće biralo svake godine nadstojnika Sv. Dujma, i razne izvanredne sindike za posebne ili nepredviđene dužnosti. Svi ti razni činovnici morali su biti plemići. Posebna je dužnost bila »massari« (camerarii), blagajnici, koje je biralo Veliko vijeće, a jedna od najvažnijih bila je dužnost komunalnog kancelara, kojega je također biralo Veliko vijeće. Niži službenici komune bili su rivariji (placariji, bukariji). Veliko je vijeće biralo i druge službenike komune, kao

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

učitelja škole, liječnike, ljekarnike i dr., ono je primalo u red građana grada Splita one, koje je smatralo, da su dostojni da ih primi, ako su taj primitak molili.

Sve su te dužnosti ostale i dalje, poslije 1420. godine, ali su se neke u svom sadržaju bitno izmijenile. Tako se u prvom redu izmijenila kompetencija sudaca. Ranije su suci sudili zajedno s knezom u svim parnicama bez razlike. Mletačka je vlada odmah pri uzimanju Splita 1420. godine odredila, da suci, izabrani od Velikog vijeća, sude zajedno s knezom u civilnim parnicama, dok u kriminalnim parnicama sudi samo knez. I u jednima i u drugima sudi se po Statutu Splita.

Ali bitna promjena nije samo u tome, nego kud i kamo više u izmijenjenom pojmu »sudaca«. Dužnost sudaca do 1420. nije samo ta, da oni uz komesa, odnosno potestata ili bez njega sude, oni su uvijek, a svakako od XIII. stoljeća politički faktor. Ako nema komesa ni rektora, upravljaju gradom suci; oni sazivaju Veliko vijeće, kad komesa nema u gradu, svaki prijedlog, koji komes podnosi Velikom vijeću, mora da ga podnosi s njima u sporazumu. Kad nema kneza ni rektora, ni naročitih konzula, onda se isprave datiraju samo po sucima. Katkad, kad nema kneza, imaju oni i titulu »rektora«, pa kao »rectores et iudices« upravljaju gradom, pa čak i sklapaju međunarodne ugovore.[105]

Od 1420. godine oni su, istina, najugledniji činovnici Velikog vijeća, ali je njihova funkcija ograničena samo na učestvovanje u suđenju u civilnim parnicama.

Ali ma da je nekadašnja autonomija g. 1420. znatno, čak bitno stegnuta, a kasnije se i još više stezala, ipak je ona još uvijek bila znatna. Svi unutarnji poslovi, ukoliko nisu stajali u vezi s općedržavnim poslovima, spadali su u kompetenciju Velikog vjeća. Split je ipak i sada bio mala republika, kojoj je Venecija postavljala kneza i nešto posade, da čuvaju njenu vlast u toj jedinici. S vremenom je to sve više blijedilo i splitska komuna, kao i ostale dalmatinske, postajala je zapravo samo samoupravni kotar. Jedno je ostalo stalno: teritorij komune, ukoliko je bio u rukama Venecije.

Taj teritorij splitske komune, formiran već u srednjem vijeku, imao je sve do propasti Venecije kao istočnu granicu rječicu Žrnovnicu, a kao zapadnu stup između današnjih sela Lukšića i Kambelovca, svega oko 15 milja u dužini. Njoj je u doba mletačkog gospodstva pripadao i otok Šolta.[106] Kratko vrijeme u srednjem vijeku pripadao joj je i Brač, ali od dolaska Venecije Brač, koji je ranije dugo bio u jednoj komuni sa Hvarom i Visom, samostalna je autonomna komuna. Splitu je pripadao i istočni dio Čiova.

U Marulićevo doba sagradila je Venecija na granici splitskog i turskog teritorija dvije utvrde: jednu u Solinu, a drugu na Kuku.[107] U splitskoj komuni bila su sela: Stobreč, Sućurac,

©DiZbi.HAZU

Vranjic i sva sela na otoku Šolti. Sućurac i Vranjic bili su nadbiskupski posjed.

Splitskoj komuni pripadao je neko vrijeme i Omiš.

Točnog popisa cjelokupnog stanovništva splitske komune u Marulićevo doba nemamo. Imamo, istina, zabilježeno za godinu 1525., da je tada Split imao 1200 ljudi sposobnih za oružje,[108] ali tu se bez sumnje radi o ljudima cijelog splitskog teritorija, kao što se to vidi i iz broja ljudi sposobnih za oružje u drugim komunama. Ako računamo, da je sposobnih za oružje šesti dio, to je ovaj teritorij u doba Marulićeve smrti imao oko 7500 stanovnika.

Mi imamo iz kasnijeg vremena i detaljniji opis splitskog stanovništva. Tako nam Gianbattista Giustignan kaže za 1553. godinu, da sam grad Split ima 2490 stanovnika, od kojih 400 sposobnih za oružje, da splitska predgrađa, koja su stvarno jedno sa Splitom, broje 583 stanovnika, od kojih 100 sposobnih za oružje.[109] Za godinu 1557. zabilježio nam je u svojoj relaciji splitski knez Alojzije Ferro još točnije podatke. Prema Ferrovoj relaciji grad Split ima 560 kuća, 712 ljudi sposobnih za oružje, žena starijih od 14 godina 1268, dječaka 485, staraca 80. U splitskom predgrađu bilo je tada 308 kuća, ljudi sposobnih za oružje 180, dječaka 136, žena 259. Tada se nalaze na otoku Šolti četiri sela sa 200 ljudi sposobnih za oružje, 327 žena, 120 dječaka, 43 starca. Tada su postojala četiri Kaštela, i to Kambelovac sa 38 ljudi sposobnih za oružje, 54 žene, 35 muške i 28 ženske djece, Gomilica sa 23 čovjeka sposobna za oružje, i 19 žena i djece, Sućurac sa 142 čovjeka sposobna za oružje, 120 žena i ženske djece i 60 dječaka, Vranjic 120 ljudi sposobnih za oružje, žena i ženske djece 120, i 70 dječaka. Omiš je imao 340 sposobnih za oružje, 19 staraca, 378 žena, 318 dječaka i 385 djevojčica.[110]

Prema tome imao je Split skupa sa predgrađima 1557. godine 3120 stanovnika, a sa cjelokupnim teritorijem i Omišem 6116 stanovnika.

Bilo bi pogrešno, kad bismo smatrali, da je takvo brojčano stanje stanovništva bilo za Marulićeva života. Pogotovu bi bilo pogrešno, kad bismo uzeli stanje iz izvještaja splitskog kneza Leonarda Bollani od 5. lipnja 1534., kad je cijeli splitski teritorij, zajedno sa Splitom, imao svega samo oko 500 ljudi sposobnih za oružje, dakle svega oko 3000 stanovnika. To ne smijemo učiniti, jer je godine 1527. strahovita kužna pošast napala Split i njegov teritorij. Tada je umrlo u gradu i na teritoriju oko 6000 osoba i izgorjelo više od 250 kuća.[111]

Prema Ferrovim podacima odnosi se stanovništvo Splita prema stanovništvu njegova teritorija, bez Omiša, tako, da je u gradu i njegovim predgrađima dvaput više stanovnika, nego u svim njegovim selima, 3120 : 1556. Ako računamo, da je od 1527. do 1534. godine, kad Bollani piše svoju relaciju stanovništvo poraslo za 1400, t. j. 200 svake godine, onda je od stanovništva prije kuge

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

ostalo na životu njih 1600. Kako ih je 6000 umrlo, bilo ih je prije kuge na cijelom teritoriju oko 7500, ili oko 5000 u gradu, gdje ih je bez sumnje razmjerno više poginulo zbog zbijenosti kuća i ulica i većeg skupljanja ljudi, naročito po crkvama. Prema tome je Marulićev Split brojio oko 5000 stanovnika.

To splitsko stanovništvo bilo je podijeljeno na dvije oštro odijeljene klase: na plemiće i pučane. Kolik je bio broj plemića, nije nam zabilježeno, ali su nam poznate porodice, koje su se brojile u plemstvo: Papalić, Marulić, Čipčić, Hieremia, Petrachi (Petračić), Alberti, Mainošević, Grisogono, Cindro, Giudici, Tartalja, Balci (Balčić), Canuli, Lucari (Lukarić), Gabanić i Natalis-Božičević.[112]

U rukama tih plemićkih porodica bila je sva autonomna vlast u Splitu, i samo njihovi su članovi mogli vršiti neku višu komunalnu dužnost. Članovi tih porodica bili su oslobođeni svakoga javnog rada, pa čak i plaćanja, gradnje bedema, čuvanja straže na bedemima, veslanja na lađama za slučaj rata i t. d.

Svi ostali građani Splita, koji nisu bili plemići, računali su se u pučane. Stanovnici predgrađa bili su gotovo isključivo doseljenici, koji nisu tražili da postanu građani, i prema tome nisu ni pripadali splitskim pučanima.

Svaki je splitski plemić, kad je navršio osamnaestu godinu života, postajao automatski, poslije 1420. godine, članom Velikog vijeća. Poslije toga mogao je on biti biran za bilo koju dužnost, koju je statut propisao. Kako su se pak svi činovnici mijenjali svaka tri mjeseca, to su splitski plemići, kojih je razmjerno bilo malo, jedva dostajali za popunjenje svih dužnosti. Tako je bilo i s Markom Marulićem, koji je bio i član splitskog Velikog vijeća i mnogo puta vršio razne gradske dužnosti, kao dužnost egzaminatora, suca i dr.,[113] i uopće je, naročito u svojim mlađim godinama, učestvovao u upravi svoga grada.

2. Obrazovanje gradskog pučanstva i prvi sukobi s pučanima

Zaključkom Velikog vijeća grada Splita 1334. godine bili su definitivno isključeni da mogu biti primljeni u vijeće svi oni, koji nisu bili plemići, a tadašnji plemići mogli su biti članovi vijeća samo u slučaju, ako im je otac i djed bio član vijeća. Taj je propis bio ublažen godine 1348. utoliko, što je zaključeno, da je za izbor novog člana vijeća dovoljno, ako je dotični kandidat plemić, a otac mu je ili djed bio član splitskog Velikog vijeća.

Sedamdeset godina poslije toga, kad se godine 1420. Split predavao Veneciji, tražilo je Veliko vijeće od Venecije, da ona potvrdi, »da nijedan pučanin ne smije da bude vijećnik (consiliarius) i plemić (nobilis) Splita«. Sada se već spojio pojam

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

»vijećnik« sa pojmom »plemić«, dakle »consiliarius« i »nobilis« u opreci prema puku (populus). Od vremena izdanja splitskog Statuta 1312. pa do 1420. godine stvorilo se u Splitu gradsko plemstvo iz kruga vijećnika Velikog vijeća i starih plemića.

Tada je definitivno isključen puk od sudjelovanja u upravi grada, i zatvoren je plemićki stalež, u koji nije više mogao nijedan pučanin da uđe. Mletačka je vlada potvrdila ovo traženje splitskog Velikog vijeća, pa je, prema tome, upravo sada podignuta brana između plemića i pučana.

Prirodna je stvar bila, da su se razvile borbe, jer su ugledni pučani, isključeni zbog toga, što su pučani, iz uprave svoga grada, nastojali da do tih prava dođu. Isto tako je svaki veći privilegij plemića, u kom se opažala razlika plemstva prema puku, izazivao nezadovoljstvo puka. Pučke su vođe nastojale da to nezadovoljstvo iskoriste i da pomoću puka plemstvu te privilegije ospore ili bar umanje.

U novim političkim prilikama pučani su se brzo snašli. Oni su brzo vidjeli, da su oni u novoj državi samo dobili. Ranije su oni mirno podnosili upravu plemića, jer su znali, da im nitko ne može pomoći, da stvar izmijene, budući da su ugarsko-hrvatski kraljevi puštali gradovima, zapravo njihovim Velikim vijećima, punu autonomiju, i nisu se nimalo miješali u svađe između plemstva i puka. Sada se puk mogao obratiti na kneza, koga nije biralo vijeće, nego ga je imenovala mletačka vlada, i prema tome nije trebalo da zavisi, a i nije zavisío od vijeća.

U stvarima, koje nije mogao da rješava knez, bilo s razloga, što su one prelazile njegovu kompetenciju, ili pak zbog toga, što je bilo uputnije da razmirice između plemića i pučana rješava daleka vlada u Veneciji, a ne knez, koji je i s jednima i s drugima dolazio svaki dan u dodir, predsjedajući sudskom kolegiju, u kojemu su sjedili i suci izabrani od plemićkog vijeća, izričući osude i t. d. — u takvim su se stvarima mogli pučani obratiti na vladu u Veneciji. Treba istaknuti, da je mletačka vlada, nastupajući kao arbiter u gradskim svađama, bila u najvećem broju slučajeva nepristrana. Ona je davala i oduzimala privilegije plemstvu ili puku, pazeći budno da pritom ne budu oštećeni državni interesi. Pučani su brzo uvídjeli, da će oni samo preko državne vlade uspjeti da sebe zaštite, i zbog toga su njihove težnje uvijek bile uperene protiv plemstva i Velikog vijeća, kojemu je bila glavna zadaća da štiti komunalnu autonomiju, u ovom slučaju autonomnu vladu plemstva.

Prvi je put, ukoliko nam je ostalo zabilježeno, došlo do vladine intervencije između plemstva i splitskoga puka godine 1432.

Vlada je bila naredila splitskom knezu, da skupi u Splitu 50 veslača i 10 strijelaca (balistarija) za ratnu mornaricu, koje je ljude prema vladinu naređenju trebalo uzeti između svih Splićana, bez obzira da li su oni plemići ili pučani. Protiv tog vladina

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

naređenja ustadoše plemići u svom vijeću i poslaše dva poslanika k vladi u Veneciju, i to Tomu Papalisa i Andriju Markova. Oni izložiše vladi, da je takvo naređenje protiv privilegija splitskih plemića, da se to još nikada nije dogodilo, i da to nije običaj ni u drugim dalmatinskim gradovima. Plemićki poslanici zamoliše vladu, da im ne krnji privilegija, i da s njima u tom pogledu postupa onako, kako to čini u drugim gradovima Dalmacije.

Mletačka je vlada, saslušavši poslanike splitskih plemića, udovoljila njihovoj molbi, i riješila, da se oni ne uzimaju u vojnu službu zajedno sa pučanima.[114]

Međutim su i splitski pučani, koji su doznali, da su plemići poslali svoje poslanike u Veneciju, poslali tamo i svoje, da pred vladom pobijaju traženje plemića.

Vlada je kasnije , kad je već donijela bila spomenuti zaključak, saslušala pučke poslanike.[115] Kako su pak plemićki poslanici bili još u Veneciji, pozva ih vlada ponovo k sebi, da ih opet sasluša. Oni su uspjeli da uvjere vladu, da prema privilegijima, koje im je ta vlada odobrila, oni doista ne moraju davati veslače i vojnike za galije. Da donekle zadovolji i pučane, sama je vlada nagovorila plemiće, da pristanu, da »samo za ovaj put«, i to vladi za volju, dadu četiri strijelca, a inače neka se nadalje poštuje njihov privilegij.[116]

Pučani su vidjeli, da treba da budno paze na zaključke plemstva u Velikom vijeću Splita, kao i da se sami sastaju i raspravljaju o svojim prilikama i stavu, koji treba da zauzmu prema rješenjima plemićkog vijeća. S druge strane su plemići osjetili, kako su zapravo oni od pučana nadzirani, i kako se ovi dogovaraju i raspravljaju o prilikama svoga grada. Zbog toga su oni nastojali da vlada njihove sastanke zabrani, kao nezakonite i neosnovane na bilo kojem privilegiju. Pučani su opet sa svoje strane ukazivali na to, da plemići svojim zaključcima u Velikom vijeću izazivlju pučane. O svemu tome, kao i o svađama, koje »se događaju zbog skupština, vijeća i dogovora, koji katkada čine građani bez rektorova znanja i bez njegove dozvole«, izvijestio je svoju vladu i splitski knez. Da spriječi te svađe, a i razne zaključke takvih skupština i vijeća, donijela je mletačka vlada 11. lipnja 1441. g., rješenje, »da se u gradu Splitu ne smije održati nikakav skup ili vijeće ili dogovor, bez izričite dozvole splitskoga kneza i samo u njegovoj prisutnosti. Oni, koji bi to prekršili, imali su da budu kažnjeni sa 50 libra globe i šest mjeseci zatvora. Povrh toga mogao je splitski knez da kazni i sa većom kaznom one, koji bi takvu skupštinu sazvali, već prema njihovu položaju i imutku.[117]

Tako je mletačka vlada zabranila ne samo pučanima održavanje skupština i sastanaka bez dozvole kneza i ako on nije na takvim sastancima prisutan, nego je ona sada propisala, da se u gradu Splitu ne smije održati nikakav sastanak, dakle ni sastanak Velikog vijeća bez kneževe dozvole. Time je vlada stezala i plemićki privilegij saziva vijeća.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Pučani su se odsada dalje sastajali, pošto bi za te sastanke dobili dozvolu od kneza. To nije bilo nikako pravo plemstvu, koje je u takvim sastancima gledalo okrnjivanje svojih privilegija. Njima je bilo sada do toga, da vlada pučanima zabrani bilo kakve sastanke. Radi toga poslaše oni god. 1460. svoje poslanike u Veneciju. Ti poslanici prikazaše vladi, kako splitski pučani »nezadovoljni svojom sudbinom, izmišljaju i sprovode neke novotarije, koje su protiv zakona, privilegija, i koncesija, koje pripadaju plemićima«. Splitski su plemićki poslanici molili vladu, da donese rješenje, kojim će to pučanima zabraniti, i na taj način sačuvati privilegije i prava plemića.

Ali su i splitski pučani, uvijek budni za ono, što su plemići protiv njih spremali, poslali svoje poslanike vladi u Veneciju. Ti su se pučki poslanici tužili, kako ih plemići gnjave i prave im neprilike, i zamoliše vladu, »da im dozvoli, da se mogu sastajati i sakupljati u prisutnosti gospodina kneza, u određenom broju, kada hoće. Taj broj treba da bude izabran od samoga puka i da rješava o stvarima, o kojima treba da rješava. Isto tako da mogu slati poslanike u Veneciju na isti način kako to čine plemići.«

Pučani su time tražili, da sami odlučuju o potrebama puka i da mogu ravnopravno, kao što je to radilo plemićko Veliko vijeće, slati svoje poslanike u Veneciju na trošak komune. Trebalo je da njihova skupština, po njihovu traženju, bude paralelna s Velikim vijećem plemića.

Splitsko je plemstvo osjetilo, kakva pogibelj prijeti njegovim privilegijima, a znalo je, da vlada nema nikakva razloga da ne dozvoli pučke sastanke u prisutnosti kneza i s njegovom dozvolom. Trebalo je sada naći takvo sredstvo, koje će pred vladom pokazati, kako oni, koji su u ime puka došli u Veneciju, ne predstavljaju čitav puk Splita. Pošto su plemići uspjeli da razdvoje pučane u samome Splitu, i da stvore nekoliko nezadovoljnika prema onima, koji su pučane vodili, povedoše oni sa sobom nekoliko tih pučana, svojih pristalica.

Mletačka vlada sasluša i te pučane, koji su pred njom izjavili, »da su zadovoljni s plemićima i koji su se tužili na zajednicu puka«. Oni izjaviše, da ne će da znaju za novotarije, koje drugi hoće da uvedu.

Taj istup »zadovoljnih pučana« onemogućio je pučanima uspjeh, kome su se nadali. Mletačka je vlada, pošto je sve spomenute saslušala i pošto je prema njenom mišljenju, točno upoznala situaciju, donijela 8. augusta 1460. g. rješenje, »da sve ostane onako, kako je ranije bilo, i da se ništa ne smije promijeniti protiv prava, prerogativa privilegija i koncesija plemića.« »Spomenuti pak pučani — kaže vlada dalje u tom svom rješenju — treba da budu zadovoljni svojom sudbinom i svojim položajem, i da nastoje da žive dobro i u miru.« Ali, »ako im budu plemići

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

nepravde nanosili, ili oni budu uvjereni, da im se nepravda nanosi, neka slobodno sami ili zajedno s njima »dođu u Veneciju k vladi i iznesu svoje tužbe«.

Donašajući to rješenje, mletačka je vlada istovremeno naređivala svom knezu, da sve raspre pravedno pređusuje, da ne dozvoli da se ikome nanese bilo kakva nepravda, da na sve dobro pazi, pa, ako se ubuduće dogode slične razmirice, neka odmah kazni krivce i začetnike takvih razmirica.[118]

Nesloga pučana je učinila, da su plemići uspjeli da slome taj prvi ozbiljan pokušaj pučkih vođa za što većom ravnopravnošću s vlastelom. Pučani nisu dobili pravo da sazivaju svoje skupštine i da na njima o svojim potrebama raspravljaju, što je bio glavni njihov zahtjev. Oni su smjeli, u slučaju da su im plemići nanosili nepravde, poslati u Veneciju svoje izaslanike, da se potuže vladi, ali njihovi izaslanici nisu imali pravo, da im troškove putovanja plati komuna, kako su to oni tražili. Kako će oni te svoje izaslanike izabrati, o tom vlada nije donijela nikakvo rješenje, ali je bilo jasno, da treba da se oni radi toga sastanu, da te predstavnike izaberu, i da izabranim njihovim predstavnicima knez dade vjerodajnicu, da su oni doista od puka izabrani kao izaslanici.

Ma koliko je to bilo malo, ipak su pučani i to malo mnogo cijenili, što vidimo iz toga, da su oni osam godina zatim, 1468. g., zamolili vladu, da im ponovo izda isto rješenje dužda Pasquala Maripietra od 9. augusta 1460. godine, jer im se slučajno izgubilo.[119]

3. Zatvaranje Velikog vijeća

Ne možemo utvrditi razloge, koji su naveli splitskog kneza Christofora Marcella (splitskim je knezom postao 20. lipnja 1443. godine), da nekoliko neplemića učini plemićima Splita. Nema sumnje, da su neki splitski pučani nastojali i poslije toga, da budu primljeni među plemiće. Bilo je pak plemića, koji su takav primitak zagovarali, bilo zbog rodbinskih veza, bilo zbog prijateljskih odnosa, bilo zbog čega drugoga. Ali je većina plemića bila protiv toga, kao i protiv miješanja splitskih knezova u tako škakljivo pitanje. Tako je došlo do zaključka splitskog Velikog vijeća 1469. godine, da se definitivno zatvori pristup u plemićki stalež, a time i u vijeće. Na to je na osnovu zaključka vijeća desetorice dužd Pasqualis Maripietro izdao 30. siječnja 1470. g. rješenje, da »u vijeću plemića Splita ima da budu samo oni plemići, koji su Split Veneciji predali, na osnovu svojih privilegija, i oni, koji su rješenjem splitskog kneza Christofora Marcella postali plemići, i njihovi nasljednici iz zakonitog braka. Nitko drugi i ni na kakav način ne može biti član vijeća i plemić. Ulaz u spomenuto vijeće ima se zatvoriti, tako da unaprijed

©DiZbi.HAZU

nitko, pripadao on bilo kojem staležu ili zvanju, ne može biti učinjen plemićem ni biti član spomenutoga vijeća, bez izričitog rješenja vijeća. Ovaj se zaključak ne može opozvati niti donijeti bilo kakvo drugo suprotno rješenje, nego samo jednoglasnim zaključkom svih članova vijeća. Ako bi pak netko iznio neki prijedlog protivan ovome, bit će kažnjen sa tri dukata globe.«[120]

Tadašnje splitske plemićke porodice bile su: Papalić, Marulić, Cipci, Hieremia, Petrachi, Alberti, Mainosević, Crisogono, Cindro, Gnidić, Tartaglia, Balci. Canuli, Lucari, Gabanić i Natali.[121]

Zatvor Velikog vijeća 1470. godine pokopao je mnogima nade. Splitski pučani nisu nipošto bili prost plebs, u puk se računao svatko, tko nije bio plemić. Tu su bili članovi svakovrsnih zvanja, zanata, trgovine i slično. Bilo je među njima ljudi visoko naobraženih, često daleko više od samih plemića. Sasvim je prirodno, da su ovi nastojali da ne budu prost, bespravan puk. Kad se Veliko vijeće definitivno zatvorilo, nisu oni više nastojali da postanu plemići, znajući dobro, da im to ne bi, bar zasada, ni uspjelo. Zbog toga su oni gledali, da kao pučani dođu do većeg utjecaja, kad se rješavalo o njima, da dođu kao pučani do neke vlasti. Zato se oni i postaviše na čelo puka, koji, kako smo to vidjeli već 1460. godine, sam po sebi i nije tražio borbu s plemićima, a ni neke svoje privilegije.

Pučke vođe bile su gotovo svi od reda ljudi, kojima su ocevi i djedovi došli tek nedavno iz susjedne Italije, izvježbani u komunalnim borbama u talijanskim komunama, poznavaoci statutarnog, rimskog i crkvenog prava, poznavaoci svijeta i svjetskog prometa, dorasli svojim protivnicima, plemićima.

Za neke od tih porodica znamo točno, kada su se u Split doselili. Godine 1413. zamoli Franjo sin Bortola de Cambis iz Firenze, koji je već duže vrijeme živio u Splitu, da ga komuna primi kao svoga građanina, budući da on kani živjeti u Splitu i tu se baviti trgovinom. 30. srpnja iste godine primi ga Veliko vijeće za građanina Splita.[122] 30. ožujka 1434. godine zamolio je Vijeće, da ga primi za splitskog građanina Jakov iz Terzaga, jer da već duže vrijeme živi u Splitu, gdje trguje, i gdje se dobro ponaša.[123] I on je bio primljen. 30. studenoga 1440. primljen je među građane Dimitar Mosuro iz Kandije, i istoga dana Kristofor de Nava.[124] 1447. postao je splitskim građaninom Giovanni de Sermone,[125] 1459. u lipnju Antonio de Benedetto iz Bergama, a u srpnju Battista de Giovanni iz Augubia. 1493. g. primljeni su za splitske građana Ambrozije de Cortaro i njegova braća iz Bergama, 1529. g. 21. veljače Nikola de Bonaijdo dal Zapello nazvan Caugrosso i njegov rođak Nikola.[126]

Sve te porodice, članovi kojih su gotovo od reda bogati trgovci, težile su za vlašću i ugledom.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Sukobi između plemića i pučana, među koje su pripadale i te i tolike druge bogate i ugledne porodice, događali su se često. Neposredni povodi bili su razni, a uzrok uvijek isti: plemstvo je ljubomorno čuvalo svoje privilegije, dok su pučani nastojali, da plemstvu te privilegije okrnje, a sebi steknu što više prava. Kad god je trebalo da se nešto dade za državu ili grad, nastojali su plemići, pozivajući se na svoje privilegije, da tome izbjegnu i da sav teret bace na pučane. S druge su strane pučani nastojali da pomoću vlade prisile plemiće, da i oni pridonose svoj dio, kad se radi o općem dobru ili općoj dužnosti. U toj borbi između plemića s jedne a pučana s druge strane isticali su se u prvom redu novi građani.

4. Borba pučana za ravnopravnost

Godine 1471. poslala je mletačka vlada u Split jednu galiju, koju je trebalo da oruža splitska komuna. Zapovjednik te splitske galije splitski plemić Duje Papali izjavio je javno, da će oni, koji se ukrcaju na tu galiju, dobiti, osim deset lira nagrade od vlade na godinu, još i »dobar doplatak« (bona zonta). Međutim oni, koji su se namjeravali ukrcati, nisu se htjeli ukrcati, dok taj doplatak ne dobiju. Kako komuna nije dala taj doplatak iz svojih sredstava, ona je, da dobije potrebnu sumu, udarila namet na građane i seljake (cittadini et contadini), dok su plemići bili od tog nameta oprošteni. Uzalud su pučani protestirali protiv toga kod svoga kneza, plemići su svoje rješenje proveli.

Ogorčeni takvim postupkom plemića poslaše pučani svoje izaslanike vladi u Veneciju. Ti su poslanici izložili vladi, kako je građanima i seljacima nemoguće da snose tolik teret, jer su vrlo siromašni i jer moraju podizati gradske bedeme, čuvati stražu u gradu i ići da čuvaju stražu u Omiš, i sve to na vlastiti trošak. Osim toga dolaze i drugi poslovi, koje od vremena do vremena moraju raditi za komunu. Od svih tih tereta plemići su sebe oslobodili. To je dovelo puk do očajanja, toliko, da su se mnogi iz grada iselili, to prije, što je za nedavnog požara izgorjela trećina grada. Pučki su izaslanici izjavili tom prilikom vladi, da oni žele, da se spomenuta galija brzo oruža, štaviše da su spremni da naoružaju ne samo tu galiju, nego koliko ih god bude vlada htjela, i da oni nude sebe same, svoja imanja i svoj život za čast i slavu države. Radi toga neka se udari namet na cijelu komunu, i to na sve plemiće i pučane, tako da svaki plati 1 solid za svaku liru, prema veličini svoga imanja, kako je to i pravo. Međutim plemići hoće da sav trošak naprte na leđa puku, a sebe su izlučili iz učestvovanja u tim troškovima. Splitski plemići — isticali su pučki izaslanici — »nisu htjeli i ne će da se ugledaju u Vaša gospodstva. Vi ste najprije sami sebi udarili namet, a onda podanicima i vašim narodima.«

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Pučki izaslanici kazali su zatim, kako su se oni bili obratili svom knezu, tražeći da on intervenira. Ali splitski knez ne samo što se nije za pučane zauzeo, nego je one, koji su k njemu došli zbog ove stvari, bacio u zatvor. U takvim su eto prilikama oni došli u Veneciju i zamolili vladu, da naredi, da se procijeni imutak svih Splićana, plemića i pučana, i da se, prema toj procjeni, udari svakome bez razlike namet od 1 solida na jednu liru. Od novca, koji se tako ubere od onih, koji dosada nisu ništa dali, neka se namire oni, koji su dali. Napokon zamoliše pučki izaslanici vladu, da, ako bi se ponovo oružala koja galija, svaki Splićanin bez izuzetka plati solid na líru, prema svom imutku.

Mletačkoj je vladi bilo do toga, da se galija naoruža, i nije joj bilo stalo, koji Splićani treba da plate za to. Splitska je komuna bila odgovorna, da galija bude oružana, i njena je briga bila da nađe način, kako da to učini. Vođena tim mislima nije vlada učinila ništa, što bi izazvalo komunu. Njen odgovor nije išao u prilog pučanima i glasio je ovako: »Mi ćemo ubuduće odrediti tako, da, pošto se oruža prva galija, nitko ne osjeti bilo koji drugi teret.«[127]

Neuspjeh u tom pitanju bio je nadoknađen pučanima jednim velikim uspjehom.

Kad se Split predao Veneciji, ostavila je Venecija komuni njezine prihode, od kojih je trebalo da ona plaća rektora i činovnike, a s preostatkom trebalo je da komuna utvrđuje gradske bedeme. Međutim je komuna vrlo malo od tog preostalog novca trošila za popravak i pojačanje bedema, a splitski su knezovi neprestano tražili od vlade, da im pošalje novaca za popravak bedema. Pučki su izaslanici zamolili vladu, na naredi splitskom kamerlengu (komunalnom blagajniku), da unaprijed ima sav preostali novac trošiti za popravak bedema. U slučaju da taj preostatak ne bude dovoljan za popravak bedema, neka se udari opći namet na sve splitske građane »solid po liri«, dok bedemi ne budu dovedeni u takvo stanje, da mogu da odole napadu neprijatelja.

Vlada odobri taj prijedlog pučkih izaslanika, ukoliko se on slaže s privilegijima, koje je ona dala, t. j. da se ostatak komunalnih prihoda ima da upotrebi za gradske bedeme. Radi toga naredi vlada, da se imaju postaviti dva splitska građanina, j e d a n p l e m i ć i j e d a n p u č a n i n, koji će voditi račun o potrošenom novcu za popravak bedema.

T o j e p r v i p u t, š t o n a l a z i m o z a b i l j e ž e n o, d a s u j e d n u d u ž n o s t u S p l i t u, p o r j e š e n j u v l a d e, i m a l i j e d n a k o p r a v n o j e d a n p l e m i ć i j e d a n p u č a n i n.

Plemićko je Veliko vijeće biralo svake godine i jednog »soprastanta«, koji je određivao straže u gradu. Pučani su se tužili, da zbog toga, što je taj »soprastante« plemić, nastaju mnoge nevolje

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

za razne pučane. Zbog toga su molili mletačku vladu, da odredi, da se uz ovog soprastanta plemića izabere i jedan soprastant pučanin, pa da njih dvojica zajedno određuju straže i vrše sve one dužnosti, koje treba da vrši soprastant. Vlada im nije ovu molbu uslišala, i riješila je, da se, što se toga tiče, ništa ne mijenja.

Uz već spomenuti uspjeh, što se tiče nadzora nad trošenjem novca za gradnju gradskih bedema, imali su pučani još jedan značajan uspjeh, koji ih je ponovo u jednoj stvari učinio ravnima s plemićima.

Trebalo je da splitska komuna svake godine plati 201 dukat biskupu i kleru splitskom. Da se ta svota skupi, biralo je plemićko Veliko vijeće svake godine dva »procjenitelja«, koji su procjenjivali žito i vino. Međutim su prema tvrđenju pučana ti procjenitelji postupali nepravedno prilikom procjenjivanja, procjenjujući plemićima manje, a pučanima više. Pučki su izaslanici molili vladu, da naredi, da se za to procjenjivanje postave dva procjenitelja, od kojih će jedan biti plemić, a drugi pučanin. Plemića će i dalje birati Veliko vijeće, dok će pučanina imenovati svake godine knez. Vlada udovolji pučanima i u tom pitanju, pa su tako pučani imali već dva čovjeka, koji su ravnopravno s plemićima radili izvjestan javni posao.[128]

Kad su splitski plemići doznali za dukalu, po kojoj je odsada imao i jedan pučanin da nadzire trošenje preostatka komunalnih prihoda, uvelike se uzbuniše. Oni se pobojaše ne samo zbog toga, što će odsada onaj pučanin paziti, u što se troši preostatak, nego i zbog toga, što su sada pučani po Splitu govorili, da će oni i preispitati, u što su se sve potrošili dosadašnji preostaci. Zabrinuti za svoje interese, zaključiše plemići da odmah pošalju svoje poslanike u Veneciju, koji su morali uvjeriti vladu, da je ona postupila protiv privilegija, koje je priznala plemstvu i protiv statuta. S druge strane pučani, iako je njima bilo kud i kamo teže stvoriti takav zaključak, jer je trebalo da sami plate troškove za put u Veneciju, dok su plemići troškove namirivali iz komunalne blagajne, zaključiše da i oni pošalju ponovo svoje izaslanike u Veneciju. Tako su sada i jedni i drugi iznosili svoje i pobijali razloge svojih protivnika.

Pošto je tako saslušala i jedne i druge, mletačka je vlada izdala 30. prosinca 1471. g. rješenje, u kojem ostaje potpuno pri dukali, koju je izdala 15. srpnja, prema kojoj su ostala i dalje dvojica, jedan pučanin, a jedan plemić, koji će nadzirati, kako se preostatak troši za gradnju bedema. Međutim to je imalo da vrijedi ubuduće, a ne unazad. Isto je tako vlada riješila, da prije toga ima da se pokriju svi potrebni troškovi, kao troškovi za poslanike u Veneciju i drugi, koje odobri knez kao ispravne.[129]

To su rješenje donijeli i potpisali »advokati komune Venecije« Petar Faledro, Antun Erizzo i Victor Superantio.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Splitski se plemići nisu nikako mogli s time pomiriti, i oni su ponovo tražili, da vlada dokine spomenutu dukalu od 15. srpnja 1471. godine. Vlada je ponovo uzela stvar u pretres, kad su u Veneciju došli i poslanici komune i izaslanici pučana, a onda je dukalom od 22. kolovoza 1472. godine donijela konačno rješenje, u kojem potvrđuje dukalu od 15. srpnja 1471. godine, u cijelosti i svim njenim dijelovima, tako da se o njima ne smije više bilo šta govoriti.«[130] Tako je ova borba završena na zadovoljstvo pučana.

5. Tumač pučanin i kapetan varoši

Još od 1421. godine imala je trogirska komuna jednog tumača, koji je prevodio knezu, koji nije poznavao hrvatskog jezika, izjave onih, koji nisu talijanski znali, i obrnuto. Takav je tumač postojao već ranije u Zadru i Šibeniku.

Trogirski pučani su odmah vidjeli, od kolike je štete, što njihov knez, koji im sudi, ne razumije njihova jezika, pa su zbog toga malo iza svog dolaska pod Veneciju tražili, da se postavi tumač, koji je »puku mio i drag«, sa plaćom od 40 dukata na godinu. Vlada je tu molbu odobrila, ali tako, da taj tumač ima 30 dukata plaće na godinu i da ga predlaže trogirski knez. Kad se kasnije vidjelo od kolike je on koristi, povećana mu je plaća i on je 1472. godine imao 100 malih libara na godinu, bio je oslobođen svih podavanja i imao na uživanje jedno zemljište, na kojem je mogao da posije osam kvarata žita na godinu.

Potaknuti primjerom Trogira splitski su pučani prilikom svog boravka u Veneciji 1472. godine zamolili mletačku vladu, »da splitski knez svake godine, na prijedlog pučana imenuje jednog građanina kao pučkog tumača«. Vlada im je toj molbi udovoljila, ali tako da se taj tumač postavlja na onaj način i uz one uslove, uz koje se postavlja u Trogiru.[131]

Splitski su pučani nato pribavili pismo od trogirskoga kneza splitskome, u kome su ti uslovi bili izloženi. Na to su 4. listopada 1472. godine pošla knezu Nikoli Michieliju dva splitska pučanina ser Luka Balestravić i ser Nikola Rugorijev, ponijeli mu pismo trogirskoga kneza i zamolili ga, da imenuje tumača za splitske pučane. Knez Michieli dade pozvati još jednog građanina-pučanina ser Antuna Cambio, i onda se s ovom trojicom pučana-građana posavjetova, koga bi bilo najzgodnije da na to mjesto postavi. Poslije toga savjetovanja splitski je knez, poznajući »pohvalna djela i krepostan život Nikole Cambija, splitskog građanina, a i njegovu sposobnost, da može izvršavati ovakvu dužnost tumača«, imenovao njega za tumača, sa plaćom od 100 libara na godinu, pridržavajući sebi pravo, da mu plaću povisi ili snizi.[132]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

To je prva pučka služba, za koju znamo, tko ju je vršio. Cambi su tek pred kakvih šezdeset godina došli bili iz Italije u Split. Sada ih vidimo ne samo kao zastupnike puka, nego i kao prve pučke namještenike s plaćom. Te su pučane znali katkada i plemići da uzmu u službu komune. Tako su oni 15. listopada 1477. godine izabrali u Velikom vijeću Benedikta Camora (Cambija), da pazi na obali, da ne uđu u grad bolesni ljudi i da se ne krijumčari. Za plaću je imao jedan dukat mjesečno.[133] 8. veljače 1478. g. splitsko je Veliko vijeće na prijedlog Komula de Petrachis zaključio, da se sve dok ne navrši godinu dana službe ostavi spomenuti Benedikt Camora (Cambio) na istoj dužnosti i s istom plaćom. 2. studenoga iste godine opet je splitsko Veliko vijeće za daljih šest mjeseci produžilo službu spomenutom Cambiju.[134]

Dok su se tako splitski pučani borili za bolji položaj u svojoj komuni, živeći svi, i bogati i siromašni, između gradskih bedema, punio se prostor okolo gradskih bedema malim i neuglednim kućicama, u koje se doseljavao svjež živalj, koji se iz dalmatinske Zagore spuštao k moru, tražeći povoljnije uvjete života. Ti su novi doseljenici bili u prvom redu radnici na poljima splitskih plemića i pučana, posluga, nosači, ukratko ljudi bez posjeda i bez zanata, svijet sve od reda siromašan. Ti su doseljenici ostali i dalje seljaci, što su bili i ranije, i nisu se uopće brojili među Splićane. Oni se ne ubrajaju u »splitski puk«, nego su sasvim bez ikakvih prava. Bilo je, možda, i u splitskim predgrađima splitskih građana, koji su tamo sagradili svoje kuće, bilo iz koga razloga, i oni su i dalje ostali građani. Da neko postane splitskim građaninom, pučaninom, trebalo je da ga kao građanina primi Veliko vijeće, i nije bilo dovoljno da se on naseli u Splitu, a još manje u njegovu predgrađu (varošima).

Kako se sve više ljudi doseljavalo u splitske varoši, javila se potreba, da se povede nadzor nad tim doseljavanjem, i da se ti ljudi podvrgnu jednoj upravi. Radi toga postavi mletačka vlada god. 1480. kao »kapetana varoši« Bartolomeja iz Kotora. Njegova je glavna zadaća bila, da nadzire, tko se sve doseljava u splitske varoši, da pazi na one, koji samo za kratko vrijeme dolaze i odlaze, da sprečava krijumčarenje, i da određuje stražu. Pri tom imenovanju uzela je mletačka vlada u obzir ne samo njegove sposobnosti, nego i »dobro poznavanje hrvatskog jezika (la lingua schiava), koje je osobito potrebno, a i poznavanje naših narodnih običaja.«[135]

Iz tog i takvog imenovanja vidimo očito, da je mletačka vlada sasvim izuzela splitske varoši iz dosega i splitskog Velikog vijeća i splitskog puka, i podvrgla ih direktno sebi. Prema tome, kad god mi govorimo o splitskom puku, narodu, ne smijemo pritom misliti na varošane, nego samo na građane pučane.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

6. Sukob dalmatinskog plemstva s pučanima zbog oružanja galija god. 1481.

Pitanje, tko treba da snosi troškove za oružanje galija, javljalo se uvijek, kad god je Venecija zatražila od pojedinih komuna, da galiju, koju je njima odredila, oružaju. Plemići su se, kako vidjesmo, znali skoro uvijek osloboditi tog tereta i prebaciti ga na pučane, pozivajući se na svoje privilegije. Međutim u privilegijima, koje im je mletačka vlada priznala, nije bilo uopće predviđeno, tko će snositi troškove za oružanje galije. Mi smo vidjeli, kako je splitsko Veliko vijeće jednostavno znalo da taj teret baci na pučane na osnovu svoga zaključka u vijeću, i pozivajući se na privilegije, koji nisu nikada nešto izrično o tom kazali, tko treba da snosi troškove prilikom oružanja galije.

Kad je mletačka vlada god. 1481. zatražila od dalmatinskih komuna, da oružaju galije, ona je svakako odredila, da trošak za to oružanje treba podjednako da snose i pučani i građani, prema veličini svoga imutka.

Zbog tog vladinog naređenja nastala je velika uzbuna u svim komunama Dalmacije, ali vlasti nisu dozvoljavale nikakvu odgodu, i trebalo je da i plemići snose teret oružanja galija. Ali plemići nisu htjeli da to tako puste, nego svi dalmatinski plemići poslaše zajedničko poslanstvo u Veneciju, tražeći od vlade, da se povuku naređenja, koja su izdana s obzirom na oružanje galija. Oni su se i sada pozivali na svoje privilegije, a ovi da ih takva tereta oslobađaju.

Ali ni dalmatinski pučani ne ostadoše mirni, nego i oni poslaše svoje zajedničko poslanstvo, da brani prava pučana. Splitski su plemići poslali u to zajedničko poslanstvo dalmatinskih plemića Dujma Papali i Lovru Grisogono, a splitski pučani u zajedničko poslanstvo pučana Matu Suta pok. Ivana i Marina de Secoluch.

Ta su poslanstva prispjela u Veneciju u početku veljače. U nekoliko navrata primila je mletačka vlada jedne i druge napose, pa jedne i druge zajedno, i saslušala njihove zahtjeve i razloge, kojima su ih pravdali. Plemićki su se poslanici pozivali svi odreda na svoje stare privilegije, dok su izaslanici pučana to pobijali, ističući, da oni ne mogu sami snositi sav teret za oružanje galija, t. j. i da dadu ljude i plate troškove, ali da su voljni da snose odgovarajući dio s plemićima, tako da svako snosi teret oružanja prema svome imutku. Sada, kada treba često oružati galije, govorili su pučki izaslanici, ne smiju plemići biti od tog tereta izuzeti. Kako se nije mogao naći način, da se udovolji i traženju plemića i opravdanim molbama i prigovorima pučana, riješi vlada 19. veljače, da se imaju čuvati običaji i privilegiji, koji vrijede,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

otkad je Dalmacija došla pod Veneciju, a ako je koji rektor izdao bilo kakvo naređenje, koje se tome protivi, bez ovlaštenja od strane vijeća umoljenih u Veneciji, to naređenje ne vrijedi.[136]

Kad su splitski plemići primili to rješenje, bili su uvelike nezadovoljni, jer se njime nije određivalo ništa, šta će da bude s novcem, koji su plemići već dali radi oružanja galije. Oni su naime tražili, da im se vrati onih 200 dukata, koje su radi toga bili dali, a da se ta svota uzme od pučana. Zbog toga su ponovo bili saslušani i pučki i plemićki poslanici, koji su se još uvijek nalazili u Veneciji, nakon čega je vlada donijela rješenje, da se onih 200 dukata plemićima ne vraća, i da se radi toga, t. j. za vraćanje toga novca nema ni od koga, pa ni od pučana da ubere ništa. Plemićki su se poslanici napokon zadovoljili tim vladinim rješenjem, s time da vlada izjavi, da taj slučaj ne će prejudicirati ubuduće, kad se ponovo bude galija oružala. Vlada im toj želji udovolji, o čemu je onda u posebnom, novom dukalskom pismu, izvíješten i splitski knez i kapetan Marko Bondomerije.[137]

Nismo upućeni točno u način, kako se oružala splitska galija, t. j. koliko su ljudi davali plemići, a koliko pučani. Iz već spomenutog sukoba 1432. g. između plemstva i pučana vidi se, da su plemići tvrdili, da oni ne treba da dadu veslače ni vojnike za galiju.

Mnogo nam je bolje poznato, kako je bilo s oružanjem galije, koju je oružala hvarska komuna i možemo vjerovati, da je slično bilo i u Splitu. U Hvaru je došlo do sukoba između plemića i pučana zbog oružanja galije. Plemići su bili isposlovali od mletačke vlade rješenje, da zapovjednik galije, koga bira Veliko vijeće, bude plemić, i da 3 ili 4 plemića, ako hoće, mogu da pođu kao strijelci ili drugovi, a svi ostali da budu pučani. Protiv toga vladina rješenja ustadoše hvarski pučani, čiji su izaslanici izložili vladi, kako je prije bio običaj, nakon čega je mletačka vlada donijela novo rješenje: da zapovjednik bude plemić, a veslači pučani. Sva ostala posada na galiji ili fusti ima se sastojati od polovice plemića i polovice pučana.[138]

Hvarski plemići nisu bili s time zadovoljni, i ponovo su nastale razmirice između njih i pučana, i ponovo su i jedni i drugi polazili u Veneciju vladi, dok ona nije 1495. g. 3. studenoga donijela rješenje, da svi veslači, polovina strijelaca i ostale posade treba da budu pučani, a plemići treba da dadu drugu polovinu strijelaca i ostale posade.[139]

Prema tom rješenju nije trebalo da hvarski plemići lično idu kao strijelci ili druga posada, ali je trebalo da pošalju svoje zamjenike, koje su morali sami platiti.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

7. Knez Bollani pomaže pučane u postizavanju njihovih nastojanja za samoupravom

5. ožujka 1481. postao je splitskim knezom i kapetanom Giovanni Bollani, velik protivnik splitskih plemića i prijatelj pučana, u tolikoj mjeri, da je čak došao u sukob i s višim mletačkim činovnicima, koji su u Dalmaciju dolazili, pa i sa samom vladom u Veneciji. Za njegove uprave postigli su pučani više nego u svih šezdeset godina, otkada je Split došao pod Veneciju. S druge strane Bollani je bezobzirce krnjio privilegije plemića i njihova vijeća.

Plemićko je vijeće imalo pravo da bira poslanike, koji su išli u Veneciju zbog komunalnih poslova, ili zbog interesa plemića. Te je poslanike potvrđivao knez i davao im vjerodajnice. Bollani ne samo što nije htio da potvrdi poslanike, koje je Veliko vijeće izabralo, nego je on štaviše sam određivao te poslanike.

Splitski su plemići bili konsternirani tolikim kršenjem njihovih privilegija i uložiše energičan protest kod vlade u Veneciji, koja tu stvar preda advokatima komune Giovanniju Pisani, Konstantinu Priuli i Antunu Grimani. Kad se Bollani nije na sve to osvrtao, zaprijetiše mu advokati venecijanske komune dvaput 1483. g. vrlo odlučno, upozoravajući ga i na to, da oni imaju pravo da mu sude i tri godine poslije povratka u Veneciju. Oni ga pozvaše, da poštuje privilegije plemića, naglašujući mu, da on nije njihov starješina, pa da može ukidati zaključke i izbore učinjene u Velikom vijeću.[140]

Giovanni Bollani nije ipak mario za sve te opomene, nego je i dalje radio kao i ranije.[141]

Godine 1471. nisu pučani uspjeli da im vlada odobri posebnoga pučkog »soprastanta«. Sada za Bollanijeve uprave uspješe pučani, da im je vlada odobrila da biraju svoga soprastanta, koji je imao da zajedno s plemićkim određuje straže i pazi, da se one ne određuju protiv interesa pučana, kad su oni i onako te straže čuvali. Ali kad su pučani pošli i dalje i molili vladu, da donese rješenje, da taj pučki soprastant prima neku nagradu od komune (25. studenoga 1483. g.), vlada im je to odbila.[142]

Knez je Bollani nekoliko puta sazvao pučane u vijeće i dao da oni, onako kako su to radili plemići, glasaju balotažom i biraju. Plemići su to tumačili tako, da je on time »tražio da podstakne pučane« protiv plemstva. S druge strane nije Bollani u nekoliko navrata dozvolio plemićima, da se sastanu u svoje Veliko vijeće.

Kako za biranje u svom vijeću nisu pučani imali neki potvrđen privilegij, nego samo pristanak kneza Bollanija, obrate se oni, u studenom 1483. Jerolimu Marcellu, »sindiku i provizoru na Jadranu i izvan njega« s molbom, da im izda rješenje, da mogu u svojoj kongregaciji birati svoje činovnike, koje im je

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

vlada odobrila, i to prema formi splitskog Statuta. Među tim činovnicima trebalo je da bude i pučki kamerlengo (blagajnik), koji bi imao da ubire novac zajedno s plemićkim kamerlengom, i da vodi knjigu o prihodima i rashodima.

Sindik i provizor »na Jadranu i izvan njega« (syndicus et prouisor intra et extra Culphum) imao je veliku vlast. On je imao »pravo da određuje, uređuje i naređuje sve, što spozna, da je korisno za dobrobit i čast Venecije« u svim mjestima, u koja je išao.

Sindik i providur Marcello, sigurno po uputstvima, koja je dobio od Bollanija, riješio je u Šibeniku 13. studenoga 1483., da »je slobodno pučanima (Splita) da u svojoj kongregaciji biraju svoje činovnike, koje im je odobrila« vlada, i to prema formi toga odobrenja.[143]

Kad su splitski plemići doznali za to Marcellovo rješenje, pohitaše oni k njemu i iznesoše mu čitav niz svojih žalbi protiv kneza Bollanija, a usto zatražiše od njega, da poništi ono, što je bio u korist pučana riješio, u prvom redu pravo, koje im je dao, da biraju u svojoj kongregi svoje činovnike. Oni su isticali, kako se to nije dogodilo nikada, otkad postoji Split. Tom su se prilikom plemići potužili i Marcellu, kako im knez Bollani, kad god su oni tražili, da sazovu vijeće za izbor poslanika u Veneciju, nikada nije dozvolio to vijeće, nego je sam birao takve poslanike, sve protiv privilegija, koje je Venecija plemićima dala.

Marcello je sada 25. studenoga 1483. plemićima odgovorio, neka se sto će tiče pučke kongrege i biranja u njoj, radi, kako je bio običaj u Splitu, a što se tiče sastanka vijeća, da knez mora, pod prijetnjom globe od 100 dukata dozvoliti plemićima da se sastanu i vijećaju.[144]

God. 1471. nisu pučani uspjeli, da im vlada odobri posebnog, pučkog »soprastanta«. Sada su oni zamolili sindika Marcella, da im odobri jednog takvog, pučkog »soprastanta«. Oni su navodili i sada, kao i ranije, iste razloge toj svojoj molbi, ističući, da ih onaj »soprastant«, koga biraju plemići, vara pri određivanju straža i da se zbog toga, što je taj »soprastant« plemić, svaki čas dešavaju stvari na štetu pučana. Pučani su isticali u svojoj predstavci i to, da oni to žele prema zakonu, koji se nalazi u splitskom statutu, i ako taj statut na tom mjestu predviđa izbor raznih soprastanata od strane Velikog vijeća, a tek u »reformationes« god. 1472. se određuje onaj »soprastant«, kome su sada pučani htjeli dati kolegu.[145] Ni u jednom pak slučaju se ne govori, da bi taj izbor mogao netko drugi da izvrši, osim Velikoga vijeća. Pučani su se bez sumnje pozvali na II. knjigu Statuta, jer se tu u glavi LVII, u kojoj je riječ o »soprastantima mesara i ribara« govori tako, da se biraju četiri »čovjeka dobra i vjerna«, a ne spominje se, da to moraju biti plemići. Ali se i u toj glavi izričito kaže, da se oni biraju u Velikom vijeću grada Splita.[146] Očito je dakle, da su

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

pučani ovdje statut spominjali, samo da lakše navedu sindika Marcella, da im molbi udovolji.

I Marcello je doista 13. studenoga 1483. g. udovoljio molbi pučana. Kako je taj njegov odgovor u našem pitanju od velike važnosti, navodimo ga od riječi do riječi. On glasi: »eda se čuva jednakost i da se sve stvari pravednije upravljaju, hoćemo i rješavamo, da spomenuti pučani mogu birati jednog soprastanta od godine na godinu, koji ima zajedno sa soprastantom plemića da određuje straže, koje drže isti pučani na bedemima; tako da svaki pučanin svoju stražu u redu drži, i da se nitko mimo svoju dužnost ne određuju na tu stražu.[147]

Treba istaknuti, da je već u samom Splitu bilo raznih soprastanata, i da sama riječ odnosno titula nije ništa značila, ako nije k tome bilo označeno, koje su njegove dužnosti. Još je veća razlika značenja titule »soprastant« u raznim komunama. Te su se dužnosti i časti stvarale u pojedinim komunama prema njihovim posebnim lokalnim prilikama. Takvog soprastanta, kakva su tražili splitski pučani, a kakav je već jedan, plemićki, postojao u Splitu, nije imala ni hvarska ni korčulanska komuna, ni u to vrijeme ni kasnije. Brigu za straže, od kojih su i tu bili plemići oslobođeni, imao je sam rektor Korčule.[148]

U svom rješenju od 25. studenoga 1483. g. nije Marcello zadovoljio plemiće u njihovu traženju, da zabrani sastajanje pučana u kongregama, koje je sazivao knez i na kojima su oni birali svoje službenike. Marcello je odgovorio na to traženje plemića samo: »Neka se radi po običajima«. To je bilo premalo plemićima, jer nije bilo označeno po kojim običajima, i pučani su mogli da i dalje po svojim nanovo uvedenim običajima drže skupštine.

Zbog toga su se plemići ponovo obratili na vladu u Veneciju, napadajući svoga kneza i njegove postupke. 23. ožujka 1484. godine mletački su advokati komune: Ivan Pisani, Konstantin Priuli i Antun Grimani, u vezi s tim tužbama od strane splitskih plemića, uputili vrlo oštro pismo knezu Bollani, u kojem mu govorahu, da se »ne samo čude, nego da, točnije govoreći, s bolju konstatiraju«, kako se on ne pokorava ni naređenjima njihovih predšasnika ni njihovim, u kojim su mu naređenjima nalagali, da poništi imenovanje onih službenika u Splitu, koje je on imenovao bez prijedloga Velikoga vijeća. I sada mu oni naređivahu pod prijetnjom velike globe, koju će ubrati od njegovih imanja, da opozove i poništi takva imenovanja, štaviše neka naredi takvim službenicima, da vrate novac, koji su za svoju službu dobili. Poimence su »advokati komune Venecije« naveli takva dva službenika, i to Nikolu Martina, koga je on imenovao za »soprastanta« i Petra Albertija, koga je Bollani imenovao za »kapetana sela«, i koja je imenovanja prema njegovu izvještaju mletačka vlada bila potvrdila.[149] Ali uza sve ove nove pozive Bollani je postupao kao i dosada, pa je tako sam, bez vijeća, imenovao za poslanika komune u Veneciju Nikolu

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Tartaglia, i dao mu za putne troškove 20 dukata. Poslije novog protesta od strane splitskih plemića, narediše sindici Bollaniju, da prisili Nikolu Tartaglia, da taj novac vrati. Ali Bollani nije to ni ovog puta učinio.[150]

Plemići nastaviše svojom akcijom kod sindika Marcella, koji se još i 1484. g. nalazio u Dalmaciji, nastojeći da ga uvjere, kako pučani nemaju nikakva prava da se sastaju u »kongrege« i da u njima biraju svoje službenike, kako su to oni radili, oslanjajući se i na rješenje samog Marcella od 13. studenoga 1483. g.

Sindik Marcello, vjeran mletačkoj tradiciji, da se drži starih privilegija, kad se uvjerio, da pučani doista nisu ranije imali ta prava, udovolji traženju splitskih plemića i izda 4. lipnja 1484. g. jedno od tolikih rješenja mletačkih vlasti, kojima su one opozivale nešto, što su doista ranije dale. Iako je on bio jasno pučanima odobrio, da u svojim kongregama biraju svoje službenike, isticao je sada, da on tada to nije namjeravao pučanima dozvoliti, a to da se vidi iz toga, što on u istom rješenju nije pučanima ništa odgovorio na njihovo izričito traženje, da mogu sazivati svoju kongregaciju. I sada je taj isti Marcello rješavao, da »on nipošto ne smjera, da takva kongregacija bude, nego neka se drže ranijih običaja.«[151]

Splitski su plemići jedva čekali, da svrši trogodište uprave Bollanija, koji je i poslije trogodišta ostao u Splitu sve do početka srpnja 1484. godine, kad ga je 4. srpnja naslijedio Jerolim Venier.

Treba istaknuti, da uz Bollanija nije bio samo splitski puk, nego da su uz njega bili i mnogi plemići, možda i zbog toga, što su uvidjeli, da je on u pravu. Od trojice od njega imenovanih činovnika odnosno poslanika bila su dvojica plemići, jedan Alberti, a drugi Tartaglia, koja su obojica primili to imenovanje. Možda su to bile unutrašnje borbe u samom vijeću, u kojem su bile zavladale klike, koje su iznosile samo svoje ljude bilo kao službenike komune, bilo kao njene poslanike u Veneciju, a ti plemići, koji su osjećali da preko vijeća ne mogu da prodru, tražili su ili primili imenovanja od kneza, mimo i bez učestvovanja vijeća.

Svakako su izaslanici plemićkog vijeća spremili sve, da, čim Bollani ode, bude opozvano ono, što je on učinio. Tako se i moglo dogoditi, da su se već sutradan poslije imenovanja Venierova sindici Pisani i Priuli uputili novom splitskom knezu i kapetanu pismo, u kojem mu narediše da poništi imenovanje svih onih splitskih službenika, koje nije izabralo vijeće, nego ih je bez učešća vijeća bio imenovao Bollani.[154] Iza toga uputiše 24. srpnja 1484. g. ti isti sindici i drugo pismo Venieru, da pozove, da povrate dobivene plaće odnosno putne troškove, one, koji su taj novac od Bollanija bili primili.[155]

Upornost, koju su splitski plemići pokazivali u pitanju pučkih vijećanja, jedva se može naći u drugim dalmatinskim komunama. Možda im je u tom poslužila i sreća, da su onda, kada su oni

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

iznosili svoje traženje, da se pučke skupštine zabrane, stajali na mjestima, koja su to rješavala, ljudi, koje su oni uspjeli da nagovore. I dok se eto još potkraj XV. stoljeća splitski pučani bore za svoju skupštinu, hvarski su je pučani imali već davno prije toga, odmah čim je Hvar došao pod Veneciju. Štaviše hvarski su pučani već 1440. godine 6. lipnja dobili od mletačke vlade pravo, da, kadgod nastane razmirica između njih i plemića, oni kao i vlastela imaju pravo da šalju svoje poslanike u Veneciju na račun komune. Te je godine vlada odbila traženje hvarskih plemića, da pučanima zabrani sastanke i dogovore, i izričito dozvolila pučanima njihove skupštine, pod uslovom da za to dobiju dozvolu od rektora i da njima predsjeda ili on sam ili njegov zamjenik.[152]

Dok je tako mletačka vlada odobravala hvarskim počanima da se skupljaju i vijećaju, ona je četiri godine iza toga, godine 1444., zabranila korčulanskim pučanima, koji su se također sastajali, da te svoje skupštine drže.[153]

I u tom pitanju je, kako se vidi, mletačka vlada nastupala drugačije prema jednoj, a drugačije prema drugoj komuni.

8. Knez i kapetan Marin Moro (1497.—1499.) ide stopama Bollanija

Za knezova i kapetana splitskih poslije Bollanija ne nalazimo više jačih sukoba između plemića i pučana, jer su oni išli na ruku plemićima i nisu dozvoljavali pučanima nikakve skupštine. Ali, kad je god. 1497. za splitskog kneza došao Marin Moro, nastadoše za splitske plemiće opet rđavi dani, jer je Moro, kao nekad Bollani, bio protivnik toga plemstva. Moro je, kao nekada Bollani, imenovao činovnike bez učestvovanja splitskog Velikog vijeća, štaviše on se miješao u upravljanje općinskim novcem. Ponovo su plemići morali ustati na odbranu svojih privilegija, ponovo su se oni utjecali zbog toga i vladi u Veneciji i višim mletačkim činovnicima u Dalmaciji. Tako se obratiše 1499. godine sindicima »na Jadranu« (intra Culphum) Bernardu Loredanu i Nikoli Dolfinu, koji zabraniše knezu i kapetanu Splita da postavlja činovnike bez učestvovanja i izbora vijeća, a i da se miješa u upravljanje općinskim novcem. Štaviše oni mu narediše, da vrati sav komunalni novac, koji je bio uzeo.[156]

Podstaknuti primjerom svoga kneza, vjerojatno u dogovoru s njime, splitski su pučani smatrali, da je ponovo došlo vrijeme, da oni postignu što više za sebe. I oni poslaše istim spomenutim sindicima svoje poslanike, koji iznesoše pred sindike svoja traženja. Ti su pučki poslanici bili: gospodin (ser) Ciprijan, po zanatu mastilac (tintor) i gospodin (ser) Ivan Rosan (sigurno »rasanus«, što bi značilo suknara). Ova dva, svakako ugledna a i bogata muža, kad im sindici daju titulu »ser«, t. j. gospodin, zamoliše u ime pučana sindike, da im dozvole da se sastaju u

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

»kongregaciji«, kako se to radi u mnogim mjestima Dalmacije, po naređenju kneza ili kancelara, »kako je to uobičajeno i prema kapitulu« Vašega predšasnika«.

Na ovu molbu pučana odgovorili su sindici 30. lipnja 1499. g.: »Rješavamo, da njihove kongregacije treba da budu državne prema njihovu starom i odobrenom običaju, i prema izjavama i naređenjima naših predšasnika.« Sindici tom prilikom još narediše, da se to njihovo rješenje ima da registrira u kancelariji splitskoga kneza, i da se ima neprikosnoveno izvršavati.[157]

3. srpnja 1499. g. registrirano je to rješenje, kao i cijelo pismo, koje su sindici uputili splitskom knezu i kapetanu Marinu Mauru u aktima splitske kneževe kancelarije.

9. Prokuratori puka i soprastant birani od pučkog vijeća

Godine 1499. dobili su pučani pravo da se sastaju u svoje »kongrege«. Kako je do toga došlo, da su se oni 18. srpnja 1512. sastali u svoje »vijeće«, ne znamo. Sačuvao nam se zapisnik toga dana, koji počinje ovako: »Pošto se sazvalo i skupilo vijeće zajednice građana i pučana poštovanoga grada Splita, po dozvoli i naređenju Prejasnoga Gospodina kneza i kapetana, koji je za to bio zamoljen, u sali kuće bratovštine Svetoga Duha, na zvonjenje zvona, kako je to običaj, radi toga da se izaberu i imenuju uobičajeni prokuratori, koji treba da se brinu za sve stvari upućene za čast i dobrobit Presvijetlog Našeg Vladanja, i ove velebne uprave, u kojem vijeću je učestvovalo stotinu i osam muževa, i bio prisutan mjesto Prejasnoga gospodina kneza i kapetana Nikola de Manchis Justinopolitanac, njegov kancelar, po njegovu nalogu . . .«[158]

Fakat, da se sada, g. 1512., sastaje »vijeće« zajednice građana i pučana, kao i cijela formula sazivanja toga vijeća, koja je skoro sasvim ista s onom, kojom se sazivalo plemićko vijeće, pokazuje nešto sasvim novo i neuobičajeno, što ne nalazimo ni u bilo kojoj drugoj komuni Dalmacije. Već samo ime »vijeće« pripadalo je samo plemtvu, zatim se samo plemićko vijeće sastajalo »na zvonjenje zvona«. Sve je to nešto novo i neobično.

Stotinu i osam pučana sabranih u »vijeću zajednice građana i puka« (Consiglium Universitatis Civium et Popularium), na svom sastanku 18. lipnja 1512., u prisutnosti kneževa zamjenika, njegova kancelara Nikole de Manchis, pristupiše izboru četiriju prokuratora na godinu dana. Jedan odbor predložio je njih dvanaestoricu, za koje se sada glasovalo kuglicama. Iz zapisnika ove sjednice vidimo, da je bilo raznih mišljenja, jer su kandidati primili vrlo različit broj glasova »za« ili »protiv«. Izborni rezultat bio je ovaj:

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ser Bernardin de Nadal dobio je	30	glasova	»za«	i 71	»protiv«
„ Marin Domitius	101	„	„	3	„
„ Stephanus Caputgrosso	101	„	„	3	„
„ Matija Blasić	62	„	„	26	„
„ Filip Kuparić	55	„	„	36	„
„ Arnerij Madesfa	35	„	„	73	„
„ Petar Cambio	88	„	„	15	„
„ Grgur Zavizza	63	„	„	45	„
M. Dominik Kordo (Cordo)	47	„	„	61	„
M. Bernardin Blančić	93	„	„	12	„
S. Marko de Ancona	56	„	„	51	„
Nikola Uvković	27	„	„	81	„

Na osnovu ove balotaže izabrani su za prokuratore: Marin Domicije, Stjepan Caputgrosso, Petar Cambio i Bernardin Blančić.

Iz naslova, koji se daju spomenutim građanima i pučanima izlazi, da su skoro svi bili ugledni građani, kad im se daje titula »ser«. Samo su dvojica Magistri (M.), dok samo jedan nema ni jedne ni druge titule.

Iza izbora prokuratora pristupiše sakupljeni »građani i pučani« izboru soprastanta, koga oni nazivaju ovom prilikom »provisor pro ordinandis vigillis et custodiis« s time, da će njegov izbor vrijediti, ako na nj pristane i knez. Predložena su bila tri kandidata: Ser Grgur Cavica (Zavizza), S. Marko Jurjev (Giorgii) i S. Bernardin Piculo (Pizulo). Najviše je pozitivnih glasova (102 za i 2 protiv) dobio Grgur i proglašen je izabranim.[159]

Iz ovog se zapisnika vidi, da to nije bilo prvo takvo pučko vijeće, jer se nekoliko puta kaže, da je tako i ranije bilo. Na pr. vijeće se sastaje »na glas zvona, kako je to običaj«. Prokuratori se balotiraju »po običaju busolama i kuglicama«, provizor se bira, »kako je to običaj«. Prema tome su pučani, koji su dobili 1599. g. pravo sastanka, redovito držali ove sastanke, koje oni sada nazivaju »vijeće«.

Još prije tog »vijeća« bilo je nesuglasica i razmimoilaženja između pučana i vlastele u Splitu. Pučani su se pozivali na svoje privilegije, koje su im dali razni mletački činovnici, ne obaziruć se, da su skoro uvijek ti privilegiji, poslije protesta od strane vlastele, bili opozvani.

Dok su se tako stvari u Splitu rješavale mirno, nadmudrivanjem pred mletačkim vlastima u Dalmaciji i Veneciji, bila je na Hvaru već dvije godine cijela komuna u krvavom obračunavanju pučana s vlastelom. Već je pune dvije godine bijesnila krvava borba na Hvaru, popaljene i porušene plemićke kuće, poklani mnogi plemići, bačeni u more, njihova dobra uništena.[160]

Pučki prevrat na Hvaru djelovao je na cijelu Dalmaciju, u kojoj su se na mnogo mjesta javile uzbune pučana protiv plemstva. Ipak su se još uvijek te svađe rješavale u Splitu mirnim putem,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

i još su u početku 1512. g. pošlí u Veneciju poslanici plemića Petar de Cipcis i Dominik di Papali, a Bernardin di Nadal kao poslanik pučana, da ponovo tamo rasprave svoje razmirice.[161]

Međutim, kad je generalni providur Dalmacije Sebastijan Giustinian, u kolovozu 1512. godine, radi toga da skupi što više vojske, da napadne hvarske pučane, poslao svoje ljude u Split knezu i kapetanu, tražeći od njega lađe, da na njima preveze 400 Poljičana, ma koliko da je generalni providur to svoje traženje prikrio, ipak su za nj doznali neki splitski pučani, koji su to javili svojim vođima. Kad je puk splitski saznao, da se hoće pomoći hvarskim plemićima protiv pučana, digao se na oružje i uz poklik »Hoćemo njihova mesa, sasijecimo plemiće« spremio se da spriječi, da Splićani dadu svoje lađe, u koje bi se ukrcala vojska protiv hvarskih pučana. Giustiniano se pobojao, da se i u Splitu ne razvije uzbuna u prevrat sličan onome na Hvaru, i pođe odmah u Split, da pohvata vođe puka.[162]

Generalni je providur uto ipak prevezao 400 Poljičana, 200 Bračana, 100 Trogirana i s njima napao na selo Vrbosku na otoku Hvaru. Ta tako skalupljena vojska napadne Vrbosku, opljačka je, popali i uništi. Iza toga pođe generalni providur u Split, gdje je puk, koji se par dana bio primirio, ponovo ustao. Došavši u Split, započe istragu, ali nikako nije mogao saznati, tko su bili podstrekači pobune. Zato on dade uhapsiti i baciti u tamnicu četiri pučana, koje je uzeo između pobunjenika. Bilo je to potkraj kolovoza 1512. Iza toga ostavi generalni providur Split i pođe na Hvar.[163]

IV. EKONOMSKE I TRGOVAČKE PRILIKE SPLITA U MARULIĆEVO DOBA

Prelom sa prošlošću, koji je nastao u Splitu u političkim odnosima prema susjednim krajevima, u unutarnjem uređenju stezanjem autonomije, djelovao je i na ekonomski život Splita. I prije su postojale mnoge barijere između pojedinih komuna, i između njih i krajeva, koji su pripadali hrvatskim feudalcima. One su bile mnogo puta još i pojačane borbama između tih komuna i feudalaca i pojedinih feudalaca među sobom. Split je do 1420. god. bio u istoj državi s drugim gradovima, i s krajevima feudalaca, koji su bili u njegovu susjedstvu. Trgovina između Splita i ostalih gradova i njihovih komuna, ograničena dotada statutarnim i drugim propisima, koje su donosila od vremena do vremena pojedina velika vijeća, nije bila velikog stila. Split je tada bio u prvom redu tranzitno mjesto za dobavu hrane za otoke, od čega je on imao vrlo malo koristi, jer se ta hrana prevozila većinom na lađama tih otoka, kao što su se na istim lađama dovozili artikli, koje su ti otoci slali u splitsko zaleđe. Trgovina velikog

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

stila, koja je Splitu donosila sve do 1420. godine goleme koristi, i koja je bila glavni nosilac njegova blagostanja, bila je prekomorska. U nju su bili upleteni i povezani među sobom i trgovci i brodovlasnici, i graditelji lađa, i kapetani i mornari.[161] U vezi s time bilo je razvijeno i zanatstvo.

Cvjetanje trgovine i brodarstva, i s time u vezi cjelokupna ekonomska struktura Splita, bilo je prekinuto dolaskom Splita pod Veneciju 1420. godine. Nije se to dogodilo samo u Splitu, nego i u svim drugim gradovima Dalmacije, koji su osnivali svoj ekonomski život na trgovini s prekomorskim krajevima, na slobodnoj razmjeni robe sa cijelim svijetom, dokle su njihove lađe mogle ploviti. Split, kao i ostala Dalmacija, nije prije svoje predaje Veneciji ni slutio, kako će zapasti u posve drugačiji ekonomski sistem, nego što je bio njegov dotadašnji. Splićani su mislili, da se njihovim dolaskom pod Veneciju ne će u ekonomskom pogledu ništa promijeniti, nego će oni čak i dobiti, jer ne će biti više izloženi neprestanim svađama okolnih hrvatskih velikaša, i njihovoj politici prema Splitu. Splićani su to napose gorko iskusili u vrijeme, kad je njihov herceg bio vojvoda Hrvoje, malo godina prije nego su oni potpali pod Veneciju. Možda je Splićanima bilo pred očima ono vrijeme, kad su prvi put i to dobrovoljno pozvali Veneciju, da ih uzme pod svoju zaštitu. Ali to je bilo prije skoro 100 godina, kad se Venecija nalazila u sasvim drugim trgovačkim prilikama, i kad je njena trgovina na Levantu bila u punom cvatu. Tada nije trebalo da ona vodi računa o trgovini Splita i drugih dalmatinskih gradova, koji nisu mogli konkurirati njenoj golemoj trgovačkoj floti, koja je bazirala svoje veze i svoj siguran tovar ne samo na razvijenoj mreži svojih trgovačkih kompanija, na vještini svojih trgovaca, nego u prvom redu na mnogobrojnim privilegijima, koje je imala gotovo po svim lukama Levanta, a u prvom redu u Carigradu. Sada su prilike bile drugačije. Turci su već bili prešli na Balkan, već je bila zaboravljena i bitka na Marici i na Kosovu, Carigrad je bio stalno ugrožen, a mnogobrojne luke u Maloj Aziji i Levantu nalazile su se u turskim rukama. U ranije vrijeme nije trebalo da se Venecija uopće miješa u sitnu trgovinu u samoj Dalmaciji, njoj je bilo sasvim svejedno, šta ona uvozi i izvozi, jer nije imala računa da se time bavi. Pored toga treba još nešto dodati: od godine 1327.—1357. priznavao je Split gospodstvo Venecije »uz pridržanje prava kralja ugarskoga« (salvo iure domini nostri regis Hungariae), dok je sada, kako smo prije vidjeli, Split došao potpuno pod njen suverenitet.

Uklopivši tako dalmatinske gradove u svoju državu, Venecija je sada išla za tim, da ih uklopi i u svoj gospodarski sistem. Pritom su je u prvom redu vodili njeni interesi, i nije se nimalo brinula, kako će, kad to provede, neke od tih gradova sasvim ekonomski uništiti i upropastiti, a druge znatno oštetiti. Ranije

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

nije trebalo da ona iskorišćuje ekonomski te gradove, a preko njih i njihove trgovačke veze, sada joj je, i ako još ne u tolikoj mjeri kao stotinu godina kasnije, trebalo i to.

Venecija je vrlo brzo počela sprovoditi svoju ekonomsku politiku u stečenoj Dalmaciji. Prvi pokušaj bio je u Zadru. Zadarski je trgovac Juraj de Mergane ukrcao u ožujku 1422. g. dozvolom zadarskog kneza na lađu Zadranina Firma de Georgiis, vino za Senj. Prolazeći mimo Raba, tamošnji ga je mletački knez zaustavio i zabranio mu da produži put u Senj, dakle u mjesto, koje je pripadalo ugarsko-hrvatskomu kralju. Ma da je Firmo de Georgiis imao sve papire u redu, kao i dokaz, da će na povratku dovesti iz Senja žito u Zadar, ipak ga rapski knez nije puštao. Kad je zadarski knez protiv toga protestirao i obratio se u Veneciju, mletačka je vlada naredila rapskom knezu, da lađu pusti, jer ona nije prekršila nikakav propis, budući da ne postoji zabrana, da se u krajeve Senja izvoze vina iz Istre i Dalmacije. Ali je istovremeno vlada odredila, da treba da to vino Firmo de Georgiis odveze u Zadar, i da ga tu proda, a nikako ne smije s njim u Senj i druga zabranjena mjesta«. Pored toga vlada je zaključila, da se naredi knezovima u Rabu, Pagu, Cresu i Osoru, da ne smiju dati izvoznu dozvolu za vino, ulje ili bilo koju drugu stvar, da se izveze u krajeve Senja, nego samo dozvolu za one stvari, koje rode u njima povjerenim mjestima.[165]

Malo dana zatim, 27. ožujka 1422. godine, odgovorila je mletačka vlada na neke molbe zadarskih poslanika. U tim su se molbama poslanici zadarskoga plemstva potužili vladi zbog nekoliko stvari, a među tima i zbog nekih naređenja, koja su kočila zadarsku trgovinu, ne dozvoljavajući zadarskim trgovcima, da svoje proizvode prodaju kome hoće i da ih voze kamo hoće. Isto se tako Zadranima nije dozvoljavalo da robu uvoze u Zadar izvana, odakle im se to svidi. Mletačka im je vlada odgovorila: »Rado ćemo im molbi udovoljiti, ali kako dobro znaju, da naš grad Venecija treba takve stvari, mi smo zadovoljni, da ono, što imaju od svojih prihoda i od spomenutih živežnih namirnica i trgovačke robe, mogu dovesti u naš grad Veneciju. Ali ako oni hoće, da takve stvari povezu na svojim lađama drugamo, a ne u Veneciju, mi nemamo ništa protiv toga da to učine, kako žele, ali treba da plate za robu, koju voze u ona mjesta, iz kojih izvoze, one carine, koje bi platili u Veneciji, kad bi ta trgovačka roba bila dovezena u naš grad Veneciju. I to treba da vrijedi i u ostalim našim dalmatinskim mjestima.«[166]

Kako je mletačka vlada jasno govorila, ta mjera bila je određena za cijelu mletačku Dalmaciju, dakle i za Split.

Mletačka je vlada time htjela postići to, da se sva roba, koju dalmatinski gradovi izvoze ili uvoze, vozi u grad Veneciju, i opet iz njega izvoze njima potrebni artikli. Prema toj odredbi mletačke vlade trebalo je da dalmatinski trgovci u svakom slučaju

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

plate carinu, kao da su robu uvezli u Veneciju, a povrh toga i onu carinu, koju su tražila mjesta, u koja su oni svoju robu uvozili. Dakle, uvozeći robu u Veneciju, plaćali su samo jednu carinu, venecijansku, uvozeći svoju robu u druga mjesta, i venecijansku i carinu tih mjesta.

Ali to nije bilo sve. Venecija je na taj način htjela postići ne samo to, da se u njezin glavni grad dovoze potrebne živežne namirnice i druga roba, nego i to, da ta roba, zbog konkurencije onih, koji je dovoze, bude jeftinija. I tako bi trebalo, prema toj vladinoj odredbi, da se dalmatinsko vino, koje je u hrvatskom primorju moglo postići mnogo višu cijenu, jer je konkurencija bila manja nego u Veneciji, vozi u Veneciju, jer se ipak nije isplatilo plaćati dvostruku carinu.

Čim su poslanici zadarske komune (plemstva) primili takav vladin odgovor, shvatili su stvar, i uvelike su se uzbunili i protestirali protiv toga, i to, sigurno, vrlo energično, kad je mletačka vlada smatrala za potrebno, da iznese odmah, nakon sedam dana, isti predmet pred vijeće umoljenih. I tada je vijeće umoljenih ublažilo svoj raniji zaključak utoliko, da se ta odredba ne tiče izvoza vina, dakle da za vino, koje se izvozi iz dalmaitnskih mjesta u neko drugo mjesto, a ne u Veneciju, ne treba plaćati i onu carinu, koja bi se platila, da je ono uvezeno u grad Veneciju.[167]

Malo dana poslije toga, kad su u Veneciji bili primljeni poslanici zadarskog plemstva, primljeni su i poslanici zadarskih pučana, Andrija de Ranger i Juraj Longino. Oni su tražili, da im vlada dozvoli, da mogu izvoziti iz Zadra kamo hoće: razne sirove, stoku, živad i drugu trgovačku robu«. Vlada im je odgovorila, da grad Venecija tu robu treba, pa neka je izvoze u Veneciju. Inače, ako drugamo izvoze, treba da plate i carinu, kao da su to uvezli u Veneciju.[168]

Kako su se sve takve odredbe, koje su uništavale trgovinu dalmatinskih gradova i hiljadama ljudi oduzimale dosadašnji način uzdržavanja, odnosile uvijek i na cijelu Dalmaciju i provodile u cijeloj Dlmaciji, bunili su se dalmatinski gradovi redom. To je učinio i Šibenik i Rab, koji su poslali u Veneciju svoja poslanstva, a već su i ostali dalmatinski gradovi bili najavili svoja poslanstva. Mletačka je vlada vidjela, da se prenaglila u tom pitanju, i vijeće je umoljenih na svojoj sjednici, 8. kolovoza 1422. godine, riješilo, da se opozove spomenuta naredba, i da se o tom obavijeste svi knezovi dalmatinskih gradova, s time, da je dozvoljen izvoz iz svih tih gradova: »sira, ulja i druge trgovačke robe i stvari, da ih voze kamo god hoće, uz naplatu tridesetine i drugih uobičajenih carina«. Svojom dukalom od 12. rujna dužd Toma Mocenigo saopćio je to svim knezovima Dalmacije.[169]

Iduće godine mletačka je vlada spremala općenitu zabranu prenošenja trgovačke robe iz Senja i Rijeke u Marke, Abruzze i Apuliju i tom prilikom zabranila Zadranima da dovoze robu iz

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Senja i Rijeke u Zadar, pa da je onda prenose u spomenute krajeve i obrnuto. Ali inače nije mijenjala svoje rješenje od 12. rujna 1422. godine.[170]

Međutim je g. 1425. mletačka vlada ograničila slobodu trgovanja dalmatinskim gradovima utoliko, što je 23. listopada donijela novo rješenje, da se sva doba, koja se vozi iz Dalmacije od Promontura na sjever, ima voziti u grad Veneciju i nikamo drugamo.[171]

Vidjeli smo, da su ranije postojale carinske ograde između pojedinih dalmatinskih komuna. Sada je mletačka vlada zabranila trgovinu između tih komuna bez njene dozvole. Te dozvole nisu smjeli davati ni njeni knezovi u pojedinim gradovima, nego je za to trebala posebna dukala. Tako je 15. travnja 1424. godine dužd Franjo Foscari izdao dukalu splitskom nadbiskupu, kojom mu dozvoljava da izveze iz Splita i preveze na Korčulu, u Hvar i druga dalmatinska mjesta žito i drugi prirod sa svojih nadbiskupskih dobara, ukoliko to nije potrebno u Splitu. Svaki put, kad to hoće učiniti, treba da nadbiskup zatraži dozvolu od splitskoga kneza, i on će mu je dati.[172]

Venecijanska je vlada godine 1422. ustuknula pred općim protestom svih dalmatinskih gradova, ali ona nije nipošto namjeravala, da polako ne provede ono, što se nije dalo provesti naglo. Ona je, malo godina zatim (1430.—1433.), zabranila Splićanima i drugim Dalmatincima da uvoze u Dalmaciju bilo kakvo sukno, bilo koje vrste, ako ono nije izvezeno iz Venecije. Ako su to htjeli, trebalo je da plate za to carinu u visini od 10 posto vrijednosti toga sukna.[173]

Koliko je mletačka vlada stegnula slobodu trgovanja dalmatinskih gradova, vidi se iz toga, što njima nije bilo dozvoljeno čak ni kupovanje najnužnijih predmeta. Kad su Zadrani htjeli da iz Senja i Rijeke izvezu željeza i željeznih predmeta za svoje potrebe i potrebe svoga kotara, nisu im mletački knez u Zadru Mojsije Grimani i kapetan Zadra Antun Pesaro to dozvolili. Na to su se oni obratili vladi u Veneciji, i vlada im je dala dozvolu, ali uz uslov, »da se ne usude takve artikle izvesti u Marke i Apuliju«,[174] jer će to smatrati kriomčarenjem i kao takvo kazniti.

Te su zabrane trgovanja obuhvatale i druge trgovačke artikle toliko, da je centralna državna vlast izuzetno dozvoljavala poneki uvoz ili izvoz. Tako se desilo, da su se zadarski postolari, godine 1439., kad su ostali bez kože, potrebne za pravljenje i popravak obuće, morali obratiti na samu mletačku vladu, s »vrućom« molbom, i poslati svog poslanika u Veneciju, da moli vladu, da im dozvoli izvesti kože iz Rijeke i Senja. I tada je posebnom dukalom, 3. veljače 1439. godine, mletački dužd Franjo Foscari dozvolio, da oni smiju da izvezu iz Senja godišnje toliko strojenih koža, koliko to bude smatrao zadarski knez da im treba za njihove radionice.[175]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Prije svog dolaska pod Veneciju dalmatinski su gradovi, odnosno njihovi trgovci sami sklapali razne ugovore za trgovinu solju, u prvom redu s Bosnom. Od njihova pada pod Veneciju, kontrola nad solju nalazi se u državnim rukama, ona je regulira i sve više uzima u svoje ruke.[176]

Godine 1440. došao je red na katran. Tada je mletačka vlada zabranila izvoz katrana iz Dalmacije bilo kamo, osim u Veneciju.[177]

Nema sumnje, da su dalmatinski gradovi teško osjećali takve zabrane, koje su dolazile iz daleke Venecije. Oni su tek na taj način, kada su bili dirnuti njihovi ekonomski interesi, osjetili, što su sve izgubili, kada su svoju nekadašnju relativnu slobodu onako nepametno proigrali. Oni su postali sada prosti podanici Venecije, dok je do njih Dubrovnik znao da svoju nezavisnost stekne i sačuva. On je i dalje, ma da je bio pod vlašću ugarsko-hrvatskoga kralja, slobodno sklapao trgovačke ugovore, s kim je htio, uvozio i izvozio, što je htio i odakle i kamo je htio. To su ranije činili i Split i ostali gradovi. Sada je tome bio kraj. Ne sklapa više ugovore Split, nego ih sklapa Venecija u korist svoga glavnoga grada, pa makar to bilo i na štetu dalmatinskih gradova. Ona je sklapala trgovačke ugovore s knezovima, susjedima Splitu, i ti su ugovori bili samo u njenu interesu, bilo ekonomskom, bilo političkom. Veliko vijeće Splita, čiji teritorij katkad graniči s tim velikašima, nema pritom nikakve riječi.

Tako je bilo inače, a tako i godine 1444., kad je Venecija dozvolila bosanskom kralju Tomi, da izvozi sol iz bilo kojeg mjesta Dalmacije, uz naknadu od 5 dukata za 100 mjerova.[178] Tada je kralj Toma izdao 15. travnja 1444. godine privilegij, kojim je garantirao sigurnost svim Mlečanima i njihovim podanicima posvuda u svom kraljevstvu. I ne samo to, nego oni »slobodno i sigurno, i bez ikakve zapreke, ne plaćajući nikakve carine ni daće ni poreza, sa služinčadi, lađama, prtljagom, sanducima, odijelima i priborom, oružjem, konjima i kolima, i sa svojom trgovačkom robom, novcem i dobrima ili bilo kojim drugim stvarima, mogu da dođu, da pošalju i da borave i trguju u bilo kojem dijelu našeg kraljevstva, i isto tako mogu slobodno i sigurno, a da ne plate nikakve carine, poreza ili daće ili bilo kakve naplate izvesti iz bilo kojeg dijela našeg kraljevstva trgovačku robu, novac i koje god stvari budu htjeli . . .«[179]

I nasljednik kralja Stjepana Tome, Stjepan Tomašević, moli godine 1449. mletačku vladu, da mu dozvoli da kupi sol u Splitu uz cijenu od 5 dukata za stotinu mjerova, i obećaje, da njegovi podanici ne će kupovati soli drugdje nego samo iz mletačkih državnih magazina. Mletačka mu vlada, i ne pitajući splitsko Veliko vijeće, dozvoli da kupuje sol u Splitu, ali uz običnu cijenu.[180]

Split i ostali dalmatinski gradovi nisu mogli drugo, nego da nastoje prilagoditi se novim prilikama, kako su najbolje mogli. I suviše je bio razvijen njihov ekonomski život prije pada pod

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Veneciju, a da bi sada mogli da ga sasvim preokrenu. Oni su, pored svih tih zabrana i pored toga, što nisu više sami vodili svoju ekonomsku politiku opet nalazili sad jedan, sad drugi izlaz. Mnogobrojni kapetani i mornari, trgovci i zanatlije, nisu mogli naglo postati poljodjelci, a i nisu imali zemljišta, da ga obrađuju, jer je zemljište na njihovu teritoriju bilo davno zaposjednuto i obrađivano, a izvan toga bilo je zemljište hrvatske gospode.

Venecija nije htjela da to razumije, njoj je bilo samo do svojih interesa, a Dalmaciju je ona od prvog početka smatrala kolonijalnom zemljom, koja je tu zato, da je ona iskorišćuje.

Vidjeli smo, kako je Venecija još 1422. htjela svu trgovinu dalmatinskih gradova svratiti u svoj glavni grad, i kako je za pojedine artikle to i kasnije nastavila. Prvi njen pokušaj nije uspio, a pojedine zabrane nisu Veneciji donosile onu korist, koju je ona htjela da ima. Međutim mletačka vlada nije se nikako mogla pomiriti s time, da svojim podanicima ostavi ma i skučenu slobodu trgovanja, i tako je ona 15. siječnja 1452. godine donijela zaključak, da se iz dalmatinskih mjesta ne smije izvoziti nikakva trgovačka roba ni u Apuliju, ni u Marke, ni bilo kamo, osim u Veneciju. Isto tako ne smije se u Dalmaciju uvoziti iz tih mjesta, nego samo iz Venecije. Kao uvozna roba nabrajala se: mirodije, pamuk, tkanine, ulje, vino, soljeno meso, i svakovrsne sitne živežne namirnice, rujevina za bojenje sukna i dr. Zabranjivao se izvoz: sira, koža, meda, raša (surovih vunenih tkanina), soli, soljene ribe, katrana, željeza, voska, grimiza, bakra i dr.[181]

Kad je ta vladina naredba došla u Split, nastala je u njemu, kao i u svim dalmatinskim gradovima, prava konsternacija. Ona je značila ne samo potpunu stagnaciju njegove trgovine, nego glad i nevolju. Split se u to vrijeme mogao hraniti žitom sa svojih polja samo tri mjeseca, a za prehranu u devet ostalih mjeseci dobavljao je on žito, ponajviše, iz Maraka i Apulije. U zamjenu za to prodavao je Split tamo raznu robu, koju su njegovi trgovci kupovali po Hrvatskoj, Velebitu na jugu i u Bosni: vosak, surova sukna, platno, sir, sitnu stoku. Tu robu, a i sve ono, što smo gore naveli, nisu smjeli Splićani da izvoze ili uvoze, ali je, štoviše, nisu smjeli ni prodavati trgovcima iz Maraka i Apulije, koji su u Split po tu robu dolazili.

Dalmatinski su se građovi počeli buniti, i već su 2. ožujka 1452. godine zadarski knez Laurencije Lauredano i kapetan Zadra Ivan Mauroceno javljali u Veneciju, kako se u Zadru ljudi bune, i ističu, da je to učinila vlada protivno obavezama, koje je dala, kad je Zadar primio njenu vlast. Mletačka je vlada, kad je vidjela, kako je nezgodno bilo njeno rješenje od 15. siječnja, udovoljila traženju Zadrana, ali samo utoliko, da se iz Zadra smije izvoziti u Marke: sir, kože, med, raše, sol, slana riba, a iz Maraka uvoziti u Zadar ulje za potrošak u gradu, zatim vino, soljeno meso, i druge sitne živežne namirnice i rujevina za bojadisanje sukna.[182]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Splitski knez nije ništa sam poduzeo. Ali kako je stanje u Splitu postalo očajno zbog nestašice žita, što se očitovalo naročito u svibnju, poslala je splitska komuna u svibnju 1452. godine kao poslanike u Veneciju Mateja de Albertis i Nikolu Maričića. Ova su dvojica iznijela, kako je pred nekoliko dana splitski knez primio od vlade i objavio Splićanima naređenje, da »sva trgovačka roba, bez izuzetka, treba da se šalje u Veneciju i ni u bilo koje drugo mjesto«. Splitski su poslanici prikazali, kako Split živi od trgovine s Apulijom i Markama. »Ako bi mu se oduzelo ono malo trgovine, koju ima, mogu da kažem, da bi bio gotovo sasvim uništen«. Splićani su prikazali vladi, kako je ta trgovina zapravo trgovina s Bosnom, i kako će ju mjesto Splita preuzeti Dubrovnik. Gubitak ne će imati samo Split, nego država. Ako vlada taj svoj zaključak ne povuče, izgubit će državne finansije na carini tridesetine, jer se od mletačke robe ne će prodati u Bosni ni polovica onoga, što se sada prodaje, a ne će se ni izvesti sol, od kojeg se prihoda izdržava vojska.

Splićani su ovog puta taknuli pravu žicu, da prisile vladu na popuštanje; oni su joj prikazali, kako će splitska trgovina u Bosni pasti u ruke Dubrovčana, i kako će od toga stradati ne samo Split, nego i Venecija. I vlada je nešto popustila, ali samo onoliko, koliko je to učinila prema Zadru, t. j. ona je dozvolila izvoz iz Splita u Marke: sira, koža, meda, raša, soli i slane ribe, a uvoz iz Maraka u Split: ulja, ali samo toliko, koliko je potrebno gradu, vina, soljenog mesa i drugih sitnih živežnih namirnica. Pored toga dozvolila je vlada, da Splićani izvoze prihode svojih zemljišta kamo god hoće po Dalmaciji i drugamo »prema običaju i dozvoli, koju od nas imaju«. Što se tiče trgovačkih artikala, koji su navedeni i specificirani u zaključku od 15. siječnja, ostajala je zabrana izvoza i uvoza.

Isto onako, kao Zadru, nije bio dozvoljen ni Splitu izvoz u Apuliju ni uvoz iz Apulije.

Splitu se dakle davale mrvice, kao i Zadru. Ali Splićani nisu mirovali, i uporno su na bazi dosadašnjeg iskustva prikazivali mletačkoj vladi, kako ona upravo svijesno pomaže Dubrovniku i škodi i dalmatinskoj i svojoj trgovini. Nije bilo nipošto lako uvjeriti mletačke trgovce, da je pametnije pustiti Dalmatincima slobodu trgovanja, nego ih siliti, da svu svoju izvoznu i uvoznu trgovinu vode preko Venecije, da Venecija bude njihov jedini kupac i prodavalac. Oni su gledali uvijek u Dalmaciji samo koloniju, koju treba iskoristiti, i nisu se dali tako lako uvjeriti, da oni mogu imati koristi i tako, ako dalmatinsku privredu ne unište. Tek onda, kada su razumjeli, da bi, ostajući pri svom zaključku, sebi škodili, i to mnogo, oni su popustili sasvim, i prikazali tako, kao da su to učinili iz svoje velike ljubavi za Dalmaciju.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

16. kolovoza 1452. g. donio je mletački senat s golemom većinom glasova, t. j. 61 za, 9 ne i 14 neutralnih, zaključak, kojim se ukida sasvim zaključak od 15. siječnja 1452. g. i to zbog toga, što »ova zabrana uništava Dalmaciju i naprotiv povećava i pojačava prihode Dubrovnika, podiže u tom gradu blagostanje, obogaćuje njegove gradove i umnožava njegove brodove i njegovu mornaricu, jer nakon odgovora, koji smo im dali, da mogu ploviti sa svojim nenaoružanim lađama, a naši građani i naši podanici ne mogu ploviti, jer ih u tom priječi spomenuti zaključak, sasvim je sigurno, da će Dubrovčani ostati jedini trgovci. Kako će se sav vosak, grimiz i drugi trgovački artikli, koji su se dovozili u naše krajeve, dovoziti odsad u Dubrovnik, treba donijeti takvo rješenje, da se naši gradovi i naši podanici u Dalmaciji ne unište.«[183]

Strah od dubrovačke konkurencije spase Split i Dalmaciju od potpunog trgovačkog uništenja, od pojačane ekonomske bijede, od skoro potpunog rasula brodarstva. Međutim taj je spas bio za Split samo djelomičan, tolik da je on mogao životariti, ali ne živjeti punim ekonomskim životom, kao što je živio do svog pada pod Veneciju. Za splitske lađe i mornare ostao je i nadalje zatvoren široki svijet. Splitske lađe, kao i lađe ostale mletačke Dalmacije, nisu smjele ploviti izvan Jadranskoga mora, ni dovoziti robu iz svijeta na Sredozemnom moru, a pogotovu ne izvan njega, ni izvoziti svoju robu u te krajeve. Ta trgovina i ta plovidba trebalo je da ostanu nedirnute u rukama njihova gospodara, Venecije. Dalmatinski su gradovi morali pregorjeti svaku nadu, da će im Venecija takvu trgovinu dozvoliti.

Da pomogne svojoj mornarici i da istovremeno vodi točnu kontrolu nad svim onim, što se brodovima prenosi, mletačka je vlada, upućujući svoje ljude kao knezove u dalmatinske gradove, njima napose naređivala, da vode budnu kontrolu nad tim. Ona zabrani, da bilo koji mletački građanin, ili podanik, ili trgovac, šalje svoju robu nekom stranom lađom. On je to smio slati samo mletačkom lađom ili pak lađom mletačkih podanika. Prekršitelj te zabrane kaznio bi se sa 200 dukata globe. Tu su globu trebali pobrati komunalni namještenici, a u slučaju, da to ne bi učinili, imali su je platiti sami. Ako je ne bi platili oni, bilo iz kog razloga, imali su je platiti njihovi nadzornici u Veneciji. Mletačka je vlada toliko na to pazila, da je odredila, da se od tih kazni ne može osloboditi nitko ni u cijelosti ni djelomično, niti dozvoliti odgađanje kazne. I ne samo to, nego je ona odredila, da je onaj, koji bi postavio u mletačkom senatu prijedlog, da se ova odluka ukine, imao biti kažnjen istom globom.

Takvu je uputu dala mletačka vlada trogirskom knezu Donatu Barbaro 13. siječnja 1441. godine,[184] i istu nepromijenjenu dvadeset godina kasnije, 18. studenog 1461. godine zadarskom kapetanu Donatu Barbaro.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Provodeći svoju ekonomsku politiku, koja je s obzirom na Dalmaciju bila politika ekonomskog porobljavanja i podčinjavanja u svakom pogledu, Venecija je, šaljući svoje ljude za knezove u dalmatinske komune, njima stavljala u dužnost jednu odluku, kojom je bilo zabranjeno, »da se bilo koji građanin ili podanik ili stanovnik Venecije ne usudi i ne drzne u kojem bilo mjestu ili kojem bilo kraju kupiti ili dati da se za njega kupi, bilo da učini to on sam, bilo preko drugih, pod bilo kojom izlikom, formom ili načinom, neku inozemnu lađu, koja ima manje od 1000 bačava nosivosti, pod prijetnjom globe od 1000 dukata. Ta globa išla je gradu Veneciji, a lađa bi se zaplijenila. Da se pak podstaknu i mletački činovnici, a i drugi, da takav slučaj prijave, mletačka je vlada odredila, da se takva zaplijenjena lađa proda na javnoj dražbi, i da tu dražbu imadu da izvrše njeni predstavnici u dalmatinskim gradovima, odnosno u inozemstvu, ako bi se to tamo dogodilo. Tako zaplijenjena lađa nije se smjela prodati na dražbi za nižu cijenu nego li je bila kupljena. Onaj mletački predstavnik, koji bi je prodao za manje, plaćao je globu od 1000 dukata i pored toga izgubio bi zauvijek pravo da bude rektor (knez), konzul, poslanik, bailo, vicekonzul i t. d. Novac, koji bi se dobio na takvoj dražbi, imao se podijeliti, i to tako, da je polovinu dobio onaj, koji je to prijavio, a drugu polovinu onaj mletački predstavnik, koji je stvar dalje vodio. Oprost od tih kazna nije se mogao dobiti nikako.[186]

Na taj je način Venecija onemogućavala Dalmatincima, da dobave lađe u inozemstvu. Lađâ preko 1000 bačava nosivosti nisu oni trebali, jer su za plovidbu po Dalmaciji i po Jadranskom moru bile sasvim dovoljne one manje od 1000 bačava. Zašto je mletačka vlada to činila, nije nam sasvim jasno. Možda da zaštiti razne škverove, kako bi oni mogli da postoje i da mogu, kad treba, raditi za državu, ili pak zbog toga, da može vršiti kontrolu nad gradnjom lađa.

Takvo uputstvo, koje je vlada dala trogirskom knezu 1441. godine, a koje je bilo opće za cijelu Dalmaciju, ne nalazimo u uputstvima, koja je ona kasnije davala svojim knezovima. Vjerojatno se pokazalo, da je takva zabrana štetna i vlada je nije više primjenjivala.

Venecija se nije ograničila na stezanje slobode trgovanja dalmatinskih gradova s inostranstvom, nego je metnula pod svoju kontrolu i plovidbu dalmatinskih lađa, kad one nisu vršile ni izvoz ni uvoz u mletačke luke, nego su vozile robu iz jedne u drugu stranu državu. Samo uz dozvolu mletačke vlade smjele su dalmatinske lađe da to rade.[187]

Sačuvao nam se za dio 1475. i 1476. godine cio popis svega onoga, što se iz Splita izvezlo, i lađa, na kojima se izvezlo, imenâ vlasnika tih lađa i onih, čija je ta roba bila.[188] Iz tog se popisa vidi, da je za sve, što se iz Splita izvozilo, trebala dozvola od strane

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

splitskoga kneza, iako to nije svaki put navedeno. Pored toga vidi se, kako, uza sve restrinkcije, koje su stezale Split u trgovačkom pogledu, nije još bila sasvim dotučena inicijativa njegovih trgovaca, njegovih kapetana i njegovih mornara.

Spomenuti popis ide od 6. lipnja 1475. do 24. listopada 1476., dakle obuhvaća vrijeme od jedne godine i četiri i pol mjeseca. Za to vrijeme možemo utvrditi, da je u Splitu bilo 47 lađa, čiji su vlasnici bili Splićani. To su bili ovi vlasnici:

Marin Ivana, Petar Stjepana, Stjepan Burtala, Ivan Dujma, Florij Alegretti, Petraka de Petrachis, Miho Draže, Vukicij Mateja, Luka, Miho, Marko, Vitnić, Dominik Suidij, Zakarin Bartolomejev, Garoin, Marko pok. Stjepana, Marin, Marko pok. Ivana,, Antun Stjepana, Stjepan de Lacu, Rade, Ivan Rade, Vid, Juraj Rade, Ivan Ragamić, Miho pok. Pavla, Karlo, Miho Stjepanov, Leonard de Binauo, Kirin, Bartolomej Benvenuta, Ivan Ricija, Blaž Ordo, Marin Halibet, Grgur Rasić, Teodoro de Comis, Antun (sa tri broda), Radoslav Bilosević, Ivan, Juraj, Vid, Stjepan, Marko Antuna Capogrosso, Pavao Bertelona, Pavao Alegretija, Martin Paratović, Petar.[189]

Osim tih splitskih brodovlasnika, koji su navedeni po imenu, zabilježeno je još 11 splitskih lađa, za koje nije moguće točno utvrditi, da li je vlasnik lađe onaj Splićanin, ili oni Splićani, čija je i roba, ili pak kapetan, koji upravlja njom.[190]

U Splitu toga vremena bilo je pored vlasnika lađa, od kojih su mnogi svojom lađom kao kapetani i zapovijedali, i kapetana po zanatu, koji nisu bili vlasnici lađa, nego su na njima bili namješteni kao kapetani, ili su te lađe uzimali u zakup. Napose se tada spominju kao kapetani: Andrija iz Corbija, Alegret Orancija, Kristinić, Juraj, Vukicij, Mihovil Stjepana, Mihacije Draža, Ivan Bagatela, Petar Balpiera, Petar Pina, Juraj Vudiničica, Mihovil Stjepana.[191]

U našem popisu imademo i nekoliko njih, za koje se ne kaže, ni da je lađa, na kojoj izvoze robu iz Splita, njihova, a ni to, da njom zapovijeda neki drugi kao kapetan. To su vjerojatno i vlasnici broda i njegovi zapovjednici. Evo im imena: Cvitan Stacinović, Blaž Kondonija, Jakov Longo, Radin Jonorić, Stjepan Jakova, Radoslav, Baptista iz Augubija, Benedikt pok. Benedikta, Stjepan Hervatinović, Lovro Benedikta, Florij Radivoja, Grgur pok. Jurja, Mate Bilosević, Ladislav Radovnić, Stjepan Konjević, Stjepan Jurijanić, Floro Jusice, Ivan Ancija.

Za tih 17 mjeseci 1475. i 1476. godine isplovilo je iz splitske luke s izvoznom dozvolom 169 lađa, od kojih su 122 splitske, a ostalo je podijeljeno ovako: Dubrovnik 6, Kotor 3, Šibenik 4, Zadar 4, Trogir 3, Fermo 4, Calamota 1, Brač 2, Senj 1, Padova 1, Pesaro 1, Hvar 2, Chioggia 1, Rovinj 1, Manfredonia 1, Barleta 1, Trani 1, Poljica 1, Carlino 1, i nekoliko njih, za koje nam nije moguće odrediti, odakle su bile. Neke od tih lađa su više puta isplovile iz Splita, ali to su bili rijetki slučajevi[192]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Iz toga vidimo, da je broj lađa, koje nisu pripadale mletačkim podanicima, bio malen, ali i to, da među spomenutima nema nijedne mletačke lađe.

Ukupno je za ovo razdoblje bio iz Splita 201 izvoz, od kojih za samu Veneciju 114, za Apuliju 39, za Marke 5, za Rimini 1, za Vis 1, za Krajinu 3, za Barletu 1, za Levant 3, za Bakar i Rijeku 2, za Zadar 3, za Senj 11, za Cres 1, za Dubrovnik 6, za Hvar 1, za Bestiu 2, za Treviso 1, za sajam Sv. Margarite 7, za Bakar 2.[193]

Broj lađa, koje su bile iz stranih država, bio je doista malen: svega 14, i sve iz Marka i Apulije. Venecijanskih lađa iz samoga glavnoga grada nije bilo nijedne, osim jedne zadnjega dana popisa, 24. listopada. Njima se nije isplaćivala trgovina maloga stila, nego veliki putovi u Levant i na Zapad. Jedva je vjerojatno, da se Venecija držala obaveze, da se roba iz Splita ima u prvom redu voziti na splitskim lađama, kako to propisuje matrikula bratovštine Svetog Nikole, i što je ona ponovo Splićanima garantirala.[194]

Izvoz iz Splita išao je najviše u Veneciju, zatim u Marke. U Veneciju je išlo više od polovice izvoznika sa svojom robom, a u Marke jedna petina. Pada u oči, da je izvoz u ostalu Dalmaciju bio vrlo malen. U Vis je pošla samo jedna lađa, u Hvar isto tako samo jedna, u Zadar tri, u Trogir nijedna, u Šibenik nijedna, u Poljica nijedna, na Šoltu nijedna. Isključeno je, da nijedna lađa nije pošla iz Splita na Šoltu kroz 17 mjeseci, kao što je to isključeno i za Poljica, i za Trogir, a nevjerojatno za Hvar, Brač i Šibenik. Naš je kvadern potpun i nije u njemu izostavljeno ništa, što je trebalo da bude uneseno. U njemu dolazi dan za danom, mjesec za mjesecom. Lađe, koje su plovile iz Splita do Šolte, plovile su u komunalnoj vodi i nisu im sigurno trebale nikakve izvozne dozvole, a lađe, koje su izlazile iz Splita u mjesta drugih komuna, vozile su onu robu, za koju nije trebala izvozna dozvola. Sol, vino i sukno potpadali su pod izvoznu carinu i u Dalmaciji i za to je trebala i izvozna dozvola, pa je to i uneseno. Lađe, koje su saobraćale između tih mjesta i Splita, bile su bez sumnje manje, ali ih je svakako bilo dosta. Naročito upada u oči i to, da se gotovo sve lađe, koje su unesene u popis, spominju samo jedamput. Nije nikako vjerojatno, da su te lađe u 17 mjeseci isplovile samo jedamput iz Splita, a da su cijelo vrijeme u njemu ležale neupotrebljene. One su, bez sumnje, redovno saobraćale između Splita i raznih mjesta Dalmacije, a onda su u slučaju potrebe išle na veća putovanja, u Veneciju, Marke, Apuliju, Senj, Rijeku ili u Levant.[195]

Naš kvadern daje nam potpunu sliku izvoza iz Splita u inozemstvo, ali nam ne daje nikakvu sliku izvoza u dalmatinske luke. On nam ne daje ni pregled splitskog brodarstva u to vrijeme, jer nam bilježi samo lađe, koje plove na daleki put, a tek par njih u neko dalmatinsko mjesto. To su, bez sumnje uvijek veće lađe, bracere, trabakuli, ili još veće. Možda je bilo u Splitu i većih

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

lađa, koje slučajno u to vrijeme nisu plovile na dalji put, nego su prevozile robu i putnike po Dalmaciji, i zbog toga one nisu unesene u popis. Mi ne znamo, ni čije su takve lađe bile, ni tko im je zapovijedao. Prema tome, ukoliko je tih lađa bilo, i broj je kapetana bio veći od onoga, koji smo spomenuli. I još nešto treba da spomenemo, a to je, da su i mnoge lađe, kojima se spominje vlasnik, koji na njima vozi robu, imale i kapetana od zanata, koji se ne spominje, jer je i vlasnik bio na lađi.

Mi doznajemo dalje, što se sve u to vrijeme iz Splita izvozilo. Bila je to ova roba: brašno, pšenica, sir, drvo, raša, slana riba, vino, smokve, med, smola, lan, konopi, suho grožđe, vosak, ocat, fina vina, stolna vina i dr.

U Veneciju su se izvozile ne samo živežne namirnice, kao sir, slana riba, suhe smokve, nego i razne sirovine, odnosno prostije prerađevine, kao vosak i raše. U Apuliju su se izvozili: konji, kobile, tegleća marva, marva za klanje, janjeće kože, kože od kozlića, jaraca i volova, platno, med, slana riba i dr. U Rimini se izvozila raša, u Barletu konji, na Rijeku i u Bakar janjeće kože i raša, u Bakar razne željezne tvorevine za kućnu potrebu, konopi, zvončići, vosak, raša, u Bestu marva, u Zadar raša, u Cres raša i vuna. u Dubrovnik: raša vosak, janjeće kože i dr., u Hvar vino, u Senj janjeće kože, sukno, raša, gotove kape, željezno posuđe, vino, u Marke kože raznih životinja, konji, raša, svinje, vino, med i dr.

Iz toga popisa vidimo cjelokupan izvoz u inozemstvo i izvoz u Veneciju i neke luke mletačke republike, ali ne vidimo izvoza robe slobodne od carine u dalmatinske luke. Tu ne vidimo izvoz pšenice i brašna, koji je preko Splita, a iz Hrvatske i Bosne išao na dalmatinske otoke, a poznato nam je iz drugih izvora vrlo dobro, da su dalmatinski otoci Brač, Hvar, Vis, Šolta upravo preko Splita dovozili veliku količinu žita i brašna, što su oni vrlo malo sami proizvodili.

Na žalost, taj nam je dragocjeni dokument došao do nas u vrlo lošem stanju, i ima mnogo mjesta, na kojima se nalaze brojke, koje označuju količinu izvezenih stvari, koje su izgrizene od moljaca, ili brojevi toliko izblijedjeli, da se ne mogu čitati. Međutim ono, što možemo čitati, pokazuje nam u dovoljnoj mjeri veličinu izvoza, u najmaju ruku najmanju količinu, za 17 mjeseci. Taj je izvoz iznosio:

373 konja, 4 svinje, 151 govedo, 115 rotula (svitaka) i 426 lakata raše, 3017 barila i 5 mjehova smokava, 3010 glava sira, 68 barila slane ribe, 9 vreća brašna, 4 vreće pšenice, 160 kablića soli, 484 bačve i 83 barila vina, 889 janjećih koža, 489 koža od kozlića, 320 mjehova meda, 11 mjehova smole i druge robe u manjim količinama.[196]

Konstatirajući te brojke, ne smijemo da za to uzmemo današnje naše mjerilo, i da ga uspoređujemo. Split u to vrijeme nije bio za srednju Dalmaciju nipošto ono, što je on danas, on nije

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

bio nikakav trgovački centar za gradiće, mjesta i otoke, koji su do njega, kako je on to danas, i kakav je stvoren u XIX. i XX. stoljeću. U doba Marka Marulića svaki je naš primorski i otočki grad imao svoju mornaricu, i njom se služio ne samo u saobraćaju s dalmatinskim mjestima, nego i u saobraćaju s inozemstvom, isto onako, kako je to činio Split. Ali je ipak Split imao daleko veći saobraćaj nego ta mjesta. Smješten na vanredno pogodnom položaju, gdje od rimskih vremena svršava put, koji vodi iz dalmatinske Hrvatske i Bosne na more, nasljednik i u trgovačkom pogledu, u izmijenjenim prilikama, stare Salone, bio je Split izlazna luka tih krajeva na more. Istina je, da je trgovačka veza s Bosnom i dalmatinskom Hrvatskom išla i drugim putovima, kao dolinom Neretve, Cetine i Zrmanje, i cestama, koje su vodile u Zadar, Šibenik, Trogir, i onda Dubrovnik, ali je uza sve to trgovina Splita bila jaka, i ekonomski život njegov uvelike je zavisio od iskorišćivanja veza s njegovim zaleđem.

Zbog ograničenja i stezanja slobode trgovanja i slobode plovidbe splitska je ekonomska snaga uvelike opala. Split je bio prisiljen, da svoju robu upućuje u Veneciju, ali je tu nailazio na veliku konkurenciju, ne samo ostalih dalmatinskih mjesta i gradova, nego u daleko većoj mjeri na konkurenciju onih trgovaca, koji su na velikim lađama prevozili goleme količine robe iz raznih zemalja na Sredozemnom moru i Atlantiku. Toj konkurenciji nisu mogli Splićani da se suprostave, i morali su da se prema njoj vladaju, da snizuju cijene svoje robe, da malo zarađuju ili čak i gube.

Ali pored svih tih nevolja, pored svega toga, što je trgovina Splita morala da se bori na tržištu u Veneciji s trgovinom velikih mletačkih kapitalista, još je uvijek u mladosti našega Marulića bio Split živ trgovački centar, njegov saobraćaj s Venecijom velik. Bilo je mjeseci, kad su gotovo svakog dana išle jedna, dvije, pa čak i tri lađe iz Splita u Veneciju, uvijek s raznom trgovačkom robom. Isto tako te su se lađe i vraćale u Split, donoseći drugu rubu.

Među onima, koji su svoju robu izvozili u Veneciju, nalazimo i porodicu Marulić.[197]

Iz onoga, što je Split izvozio, mi ne možemo zaključiti mnogo o njegovu pravom ekonomskom stanju, jer su neki izvozni artikli bili kupljeni u dalmatinskoj Hrvatskoj ili u Bosni, i bili su samo trgovačka roba u rukama splitskih trgovaca. Takve su vrste bili: sir, kože, željezo, raše i dr., ali je splitsko bilo vino, smokve, suho grožđe, slana riba i dr. Ono što iz navedenoga stalno vidimo, to je tadašnji splitski pomorski saobraćaj i dobar dio izvoza. Uvoz u Split zasada nam je nepoznat.

Ali takvo stanje nije trajno ostalo. Ono se svakako uvelike izmijenilo, čim su Turci osvojili Krajinu, Poljica, i ostala mjesta u Hrvatskoj. Već od onoga vremena, kad oni uzimaju Krajinu i

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

počinju napadati Klis, izmijenile su se, bez sumnje, uvelike ekonomske prilike Splita. Sad nije bila samo Venecija, koja je sprečavala njegov ekonomski razvoj, nego i Turska, a napose neprestane borbe, nesigurnost na putovima, pljačka trgovaca, koji su robu u Split dopremali, pljačka splitskog polja, i toliko toga, što je bilo posljedica i turskih provala većega stila i neprestanih upada pojedinih turskih četa na mletački teritorij.

Nismo našli sličan »Quadernus« za neku godinu XVI. stoljeća, dakle za vrijeme, koje nam je opisao Bernard Zane u svom govoru na lateranskom koncilu, iz kog bismo mogli vidjeti, kakav je tada bio izvoz iz Splita, i koliki je tada bio broj lađa. Ali prilike, koje su tada vladale u okolici Splita i u njegovu zaleđu, kazuju nam jasno, da je tadašnje ekonomsko stanje Splita bilo daleko gore nego sedamdesetih godina XV. stoljeća, i da je ono u Marulićevoj starosti bilo gore nego u njegovim mlađim godinama.

A da je to doista tako bilo, vidi se i iz Marulićeva pisma papi Hadrijanu VI.

V. CRKVA, KOMUNA i SAMOSTANI

1. Crkva i komuna

Padom pod Veneciju nije Split izgubio samo svoju dotadašnju punu autonomiju u političkom pogledu, svoju ekonomsku nezavisnost, svoje pravo da sklapa trgovačke ugovore, s kim hoće, gledajući pritom samo na svoje interese, nego je on izgubio vrlo mnogo i u odnosima, koji su dotada vladali između komune i crkve.

Istina, bilo je slučajeva i prije njegova pada pod Veneciju, kad je vladar krnjio njegovu autonomiju, kad je papa postavljao nadbiskupe ne samo prema interesima rimske kurije, nego i prema željama i interesima vladara, ali to je bilo sporadično, a nije bilo pravilo, kako je to nastalo od vremena, kad je na splitske bedeme postavljena crveno-zlatna zastava Svetoga Marka.

Splićani su ranije tražili i od svog nadbiskupa, da svoje djelovanje podešava prema interesima komune, a kad bi on protivno od toga radio, i prema njihovu mišljenju škodio interesima njihova grada, nisu se oni nimalo ustručavali, da ga čak i tvorno napadnu. To je osjetio g. 1359. nadbiskup Hugolin, a godine 1402. nadbiskup Andrija Gualdo. Prvoga su oni istjerali, a drugoga čak batinama istukli.

Dolazak novoga doba, pokornosti, ne pred papom nego pred mletačkom vladom, osjetio je vrlo dobro posljednji nadbiskup autonomnoga Splita, njegov sin, član stare splitske porodice Lukarić (Luccaris), Dujam de Judicibus, gorljiv zagovornik gradnje splitskog zvonika. On je napustio Split, kad je njegovo

©DiZbi.HAZU

Veliko vijeće zaključilo, da grad preda Veneciji, nepomirljiv neprijatelj stranog gospodstva nad svojim rodnim gradom.

Mletačka vlada, ma da je svečano obećala dalmatinskim gradovima, da se ne će miješati u izbor njihovih biskupa, i da će taj izbor prepustiti kleru i plemstvu, brzo je to svoje obećanje prekršila. Čak je 17. lipnja 1423. godine njezino Veliko vijeće donijelo formalni zaključak, da se traži od pape, da u Dalmaciji postavlja za biskupe samo Mlečane.

I doista, poslije kratkog nadbiskupovanja Rabljanina Petra (1420.—1426.), redalo se deset splitskih nadbiskupa, koji su svi odreda bili Mlečani ili iz mletačke terraferme. Ti su se nadbiskupi redali od 1427. pa sve do 1602. godine, dakle za vrijeme od 175 godina.

Svi ti splitski nadbiskupi bili su sinovi mletačkih plemićkih porodica, mnogi od njih u rodu s papama i duždevima. Ta velika gospoda nisu htjela živjeti u malom dalmatinskom provincijskom gradu, nego u Rimu i Veneciji, a u Splitu je upravljao nadbiskupijom njihov vikar. Tek bi po koji ipak smatrao, da treba da bude, bar neko vrijeme, u svojoj pravoj rezidenciji, a onda je ponovo odlazio, da u Rimu ili Veneciji troši prihode svoje nadbiskupije, koje mu je tamo dostavljao njegov vikar.

Neki su od tih nadbiskupa, za vrijeme svoga boravka u Splitu, ostavili takve tragove, da bi mogli misliti, sudeći po tome, da su oni i te kako bili zauzeti za svoju crkvu. Tako je za nadbiskupovanja Franje Maripietra (1427.—1428.) dovršen oltar i kapela Sv. Dujma od Bonina da Milano, za Jakobina Badovarija, u njegovoj prisutnosti, potpisan je 30. lipnja 1448. g. ugovor s »magistrom Jurjem Mateja, kamenorescem iz Šibenika« za gradnju nove kapele Sv. Staša.

Međutim naličje je bilo drugačije. Splitski su nadbiskupi, daleko od Splita, okruženi pored ostaloga i raznim klericima, trošili u tadašnjem renesansnom Rimu ili Veneciji prihode nadbiskupije i pored toga davali i manje beneficije splitske crkve ljudima, koji jedva da su i čuli da postoji Split, a kamo li da bi u Split dolazili. Time su bili oštećeni u prvom redu direktno splitski svećenici, koji nisu dobivali nikakvih prihoda od beneficija, a onda i sam grad, jer je korist tih beneficija, ubrana u Splitu i njegovoj dijecezi, išla izvan grada. Tako su i komuna i svećenici, potaknuti zajedničkim interesom, istupili godine 1496. i jedni i drugi na svojim sjednicama odlučili potužiti se mletačkoj vladi na postupak svojih nadbiskupa. Splitske je plemiće na to poticala i taština. U to kasno srednjovjekovno doba, kad su crkveni obredi, procesije, i uopće život građana s crkvom, značili vrlo mnogo, nije Splićanima nikako bilo pravo, da im ni za najvećih crkvenih blagdana, pa ni na onaj Sv. Duje, protektora grada i komune, ne služi pontifikalnu misu nadbiskup, i da se procesije, kad on u njima ne učestvuje, ne razvijaju onim sjajem, s kakvim su se razvijale onda, kad je u njima sudjelovao nadbiskup, u svom naj-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

svečanijem ornatu, s kanonicima, svećenicima, i svim onim, što je u takvim prilikama uz nadbiskupa išlo. U to doba, kad je još uvijek postojao antagonizam između susjednih komuna, a napose između Splita i Trogira, nastojao je svaki od tih gradova ne samo da podigne zvonik ljepši od svog grada takmaca, nego i da sjaj crkvenih svečanosti, koje su u to vrijeme bile i jedine, što više razvije. Splitska je komuna zbog svega toga svom snagom poduprla nastojanje splitskog klera, koji je tražio, da splitski nadbiskupi budu što više vremena u Splitu, a crkvene beneficije da uživaju splitski kanonici, svećenici i klerici.

Splićani su bili u pravu, i mletačka vlada nije mogla da ne udovolji njihovim traženjima, i ona je 27. kolovoza 1496. godine izdala dukalu, u kojoj je naređivala tadašnjem nadbiskupu Averoldu, koji je živio u Veneciji, i koji na ranije pozive vlade nije htio ići u Split, da se pobrine, da iz prihoda nadbiskupije nabavi sve ono, što je potrebno za svete obrede. Pored toga vlada je zabranila nadbiskupu da se miješa u izbor kanonika, i naredila da pusti kanonicima da biraju nove drugove, koje sami hoće. Napose je vlada zabranjivala nadbiskupu, da beneficije splitske crkve daje onima, koji nisu porijeklom Splićani, a i ovima nek ih daje, samo ako neprestano u Splitu borave.[198]

Ali sve je to malo koristilo; nadbiskup Averold ne samo da nije pošao u Split, nego je on i dalje, preko svog vikara, iskorišćivao splitsku crkvu koliko god je mogao. Zbog toga je ponovo 1498. godine splitsko Veliko vijeće poslalo u Veneciju jednog naročitog poslanika, koji je pred punim kolegijem iznio pritužbe protiv Averolda, tužeći se u prvom redu, što ne boravi u Splitu, zbog čega dolaze sve ostale nevolje, da su crkve izvana zapuštene, a samo vršenje obreda zanemareno, da se ni mise ne služe kako treba, da nema svećenika, koji bi u vrijeme kuge davali pričest i druge sakramente bolesnicima, i još toliko toga. I ponovo je mletačka vlada izdala jednu dukalu 20. travnja 1498. g., u kojoj je naredila splitskom knezu, neka zajedno sa splitskim klerom izabere jednog sufragana, koji će zamjenjivati nadbiskupa. Pored toga, neka iz nadbiskupskih prihoda kupi crkveno ruho i sve potrebno za svete obrede, i odredi dva svećenika, koji će za vrijeme kuge vršiti dušobrižničku službu za bolesnike. Napokon je naređivao dužd i to, da se sve ono, što je ranije 1496. godine bilo naređeno, ima izvršavati u cijelosti.[199]

Ali ni sada nije od toga bilo skoro ništa, ma da je na pr. kazna za one, koji bi primili od rimske kurije male beneficije bila golema: 2000 dukata. Splitska se komuna i ponovo 1500. godine potužila vladi, i tražila je, da se njena naređenja provedu. I opet je iza toga došla jedna dukala od 30. travnja 1500 g., koja je naređivala, da oni, koji imaju takve beneficije, treba da ih vrate.[200] Ali od te dukale nisu Splićani imali koristi.

Sve su te prilike dovele do velikog nezadovoljstva, napose kod plemića i kaptola. Oni su vidjeli, da je upravo u tome, što im je

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

rimska kurija slala nadbiskupe u sporazumu s mletačkom vladom, a bez ikakva njihova učešća, glavni uzrok, što su ti nadbiskupi takvi. Ne osjećajući nikakve obveze prema splitskom kleru i Velikom vijeću, nisu se ti nadbiskupi ni brinuli za njihova mišljenja.

Zbog svega toga odlučiše Splićani, kad su doznali, da je u Veneciji umro njihov nadbiskup Averold, da sami sebi izaberu nadbiskupa, prema svojim starim pravima i privilegijima. I tako se desilo, da je sazvana zajednička sjednica svećenstva i plemstva grada Splita za dan 5. ožujka 1503. godine u nadbiskupskoj palači. Prisutni su bili svi kanonici splitske crkve, i 46 splitskih plemića, a državnu je vlast zastupao splitski knez Antun Dandulo.

Izbor je tekao u najsvečanijem tonu: odslužena je misa Sv. Duha, sindik komune Kristofor Papalić pozvao je prisutne, prema drevnom običaju, da biraju za nadbiskupa čovjeka dobra, kreposna, učena, pravedna, mirna i oprezna. Predložena su bila dva kandidata, oba Mlečanina i oba apoštolska protonotara: Bertucije Georgio i Bernard Zane. Kad je Bertucije Georgio izabran, sa 57 glasova, objavljen je izbor zvonjenjem zvona sviju crkava, a prisutni kanonici zapjevaše svečani »Te Deum«. Izgledalo je, da su se vratila stara vremena autonomne komune.

Ali, sve je to bilo uzalud. Papinska je stolica, koja je odavna bila sebi prisvojila pravo da imenuje splitskog nadbiskupa, kako je to činila i u ostalom svijetu, osamnaest dana prije splitskog izbora, odmah čim joj je javljena Averoldova smrt, imenovala za splitskog nadbiskupa Bernarda Zanu, onog istog, koji je na splitskom izboru dobio tek 8 glasova.

Ma da postavljen od pape Aleksandra VI., u sporazumu s mletačkom vladom, i mimo volje većine Splićana, nadbiskup Zane bio je izuzetak od svojih predšasnika. On je već u svibnju iste godine bio u Splitu, i u njemu ostao u doba, kad je Split proživljavao teške dane zbog turskih napadaja čak pod same gradske bedeme. U nedostatku drugih vođa vodio je on građane u borbu protiv Turaka, da iz vlastitog iskustva godine 1512. iznese na lateranskom koncilu teško stanje Splita i Dalmacije, u borbi s Turcima.

Junak u borbi s Turcima, bio je on strog i prema svom kleru. Upoznavši sve njegove mane i nedostatke, sazva Zane u studenom 1511. godine crkveni sabor svoje dijeceze, na kojemu on objavi svoje konstitucije. Iz tih se konstitucija vidi, pored onoga, što je on htio da postigne što se tiče odnosa klera i biskupa, također i dotadašnji život nekih splitskih svećenika i klerika. Tako im je nadbiskup zabranjivao, da u svojim kućama drže žene sumnjiva ponašanja, a ako ih imaju, neka ih odmah odstrane. On je zabranio svećenicima i klericima, da se bave trgovinom, da nose bradu i brkove, naredio da strigu kosu, tako da se vidi dio ušiju, da nose svećeničko odijelo s kapucom, zabranio. nositi odijela i cipele, koje su protiv propisa, javno igrati bilo kakvu igru, nositi maske, zalaziti u kuće sumnjivih žena, pjevati svjetovne pjesme, a

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

naročito po noći, iza drugog sata noći zadržavati se izvan kuće, u gradu ne nositi oružje, osim u slučaju, kad treba grad braniti, a izvan grada samo za odbranu, i bez dozvole više crkvene vlasti obraćati se na svjetovni sud.

Nadbiskup je u svojim konstitucijama izdao nekoliko odredaba, koje su se odnosile i na ostale vjernike, u vezi s crkvom, odnosno s vjerskim propisima.[201]

Iz svega toga vidimo, šta je sve trebalo narediti, odnosno zabraniti, dakle šta se sve prije toga u Splitu radilo.

Tako je nadbiskup Zane, koji je sve do 1512. godine ostao u Splitu, živo učestvovao u životu toga grada, prijateljujući s mnogim Splićanima, između kojih su se osobito isticala dvojica: Marko Marulić i Toma Niger.

Kad je on 1512. godine pošao na lateranski koncil, pratio ga je Toma Niger, kao njegov vikar, koji je u svom pismu Marku Maruliću, 8. svibnja 1512. godine, opisao sjajan istup Zanin i njegov govor na koncilu. Toma Niger nema riječi, da pohvali svog nadbiskupa, uspoređujući ga s Demostenom i Eshinom, i ističući, kako mu je gotovo cijeli koncil odobravao.[202]

Poslije svršenog koncila, nije se nadbiskup Zane namjeravao više vratiti u Split, želeći se povući u privatan život, i zbog toga zamoli papu, da mu odredi nasljednika. Novi nadbiskup Andrija Cornelije nastavi starom praksom; on nije išao u Split, nego je živio u Rimu sve do 1527. godine. Tada je, poslije punih 13 godina odsutstva, konačno došao u Split, dočekan s velikim svečanostima od naroda, klera, plemstva i mletačkih predstavnika u gradu. Marka Marulića nije tada već tri godine bilo među živima.

Ovako su se odnosili prema Splitu njegovi nadbiskupi od njegova pada pod Veneciju. Ali bez obzira na nadbiskupa, kao i na to da li ga je birala komuna ili postavljao papa bez njena znanja, da li je on živio u Splitu ili ne, crkva i komuna povezane su među sobom mnogim i uskim vezama. U to vrijeme nije bilo moguće odijeliti komunalni život od crkvenog, kao ni zamisliti crkveni život bez učešća komune. Obje te dvije organizirane cjeline žive među istim bedemima, svaka od njih u svojoj upravi od druge sasvim nezavisna. Mnogo im je stvari zajedničkih, kao briga oko katedrale i njena imutka, briga oko podizanja zvonika, briga oko gradskih svetkovina i svečanosti i t. d. Nema crkvene svečanosti, u kojoj ne učestvuje komuna, sa svojim knezom i sucima. Crkveni život, ma koliko odijeljen od života komune, isprepleten je i u Splitu, kao i posvuda u to vrijeme, sa životom komune.

Dolaskom Venecije nije se u tom pogledu mnogo izmijenilo, osim onoga, što smo već spomenuli, a čemu nije bio uzrok promjena države, nego opće crkvene prilike, u kojima je papa nastojao da imenovanje biskupa i nadbiskupa zadrži za sebe. Istina, to je bilo vrlo mnogo, skoro onoliko, koliko je mnogo bilo to, što više nije kneza biralo plemićko Veliko vijeće, nego ga je postavljala država.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Dva su to golema gubitka, koja doživljuje Split prilikom dolaska pod Veneciju, i ako taj crkveni gubitak nije bio nikako zavisan od promjene države. I upravo ta dva gubitka označuju u prvom redu gubitak pune autonomije.

Jedan od najsvečanijih momenata, kada je crkva pokazivala svoju usku povezanost s komunom, bio je prilikom pjevanja »Laudes«, koje su se, još iz vremena bizantinskog gospodstva i hrvatske vlasti, pjevale u splitskoj katedrali četiri puta na godinu, i to: na Božić, na Uskrs, na dan Sv. Dujma i na dan Sv. Petra.

U tim »Laudes«, koje su pjevala dvojica kanonika ili svećenika, a odgovarao im cijeli kler, zazivala se sreća i spas Papi; sreća, spas i pobjeda vladaru; zatim spas i napredak državi; zdravlje i uspjeh nadbiskupu; zdravlje i pobjeda generalnom providuru; zatim »Presvijetlome Gospodinu Gospodinu N. N., knezu i kapetanu grada Splita najpoštovanijem, zdravlje, čast, život i najsretniji nastavak upravljanja!

Presvijetlome Gospodinu Gospodinu N. N. kaštelanu i blagajniku Splita zdravlje, čast, život i fiskalno obilje!

Poštovanoj (venerabilibus) Gospodi Kanonicima i Kaptolu, i cijelom kleru splitske crkve zdravlje, čast i život vječni!

Uglednim (spectabilibus) muževima sucima, vijećnicima i svim plemićima grada Splita zdravlje, čast i dužno poštovanje!

Najvjernijem i najsložnijem puku, i cjelokupnom narodu grada Splita zdravlje, čast i trajna ustrajnost!«

Na sve ove želje i molitve odgovarao je kor: »Hrist pobjeđuje, Hrist vlada, Hrist zapovijeda«. Na kraju su oba kanonika, koja su pjevala laudes dodavala: »Uslišaj Hriste, uslišaj Hriste!«[203]

Farlati nam je zabilježio te laudes za godinu 1428., kad je dukalom Franje Foscaria određeno, da se svaki put, kad se pjevaju laudes, dade iz komunalne kase crkvi nagrada od 40 solida malih. Mi ih međutim nalazimo još u X. stoljeću. Kad god. 1000. dolazi u Dalmaciju dužd Petar II. Orseolo, pjevale su se u tadašnjim dalmatinskim gradovima te laudes.

Dok je tako splitska crkva smatrala za potrebno, da saziva božji blagoslov nad svojom komunom i njenim predstavnicima, nad plemstvom i narodom, splitsko je Veliko vijeće, kao i ostala u tadašnje doba, smatralo svojom dužnošću, da se brine za čuvanje i poljepšavanje katedrale, gradnju zvonika, i za tolike druge crkvene potrebe. Poslove oko katedrale vodili su prokuratori crkve Sv. Dujma u Splitu«, kojih je bilo šest, tri kanonika i tri plemića. Kanonike prokuratore birao je kaptol, plemiće Veliko vijeće. Tako su na pr. godine 1448. bili »prokuratori crkve Sv. Dujma«: kanonici Bertan Dominika, Cvitan Dragosija i Juraj Petra, i plemići Andrija Marka, Rajnir Lovre i Petar Marka. Ti su prokuratori sklopili te godine, u prisutnosti nadbiskupa i kneza, s majstorom Jurjem iz Šibenika ugovor za gradnju oltara Sv. Staša u splitskoj katedrali.[204]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Kao i drugdje postojala je pogibelj i u dalmatinskim gradovima, da cijeli nepokretni posjed, kao kuće i zemljišta dospiju u ruke crkava i samostana. Pojedini vlasnici ovakvih dobara, zabrinuti za spas svoje duše, zavještali su crkvama i samostanima svoja dobra, a ovi su im u naknadu za to čitali mise poslije smrti i molili druge molitve za spas njihovih duša. Kako je međutim svak, tko je mogao, nastojao da se pobrine i za svoju dušu, to su privatna imanja postajala sve manja, a crkvena sve veća. Da to spriječe, slobodne su komune i u Splitu i u Trogiru, donijele još u XII. stoljeću rješenje, kojim su zabranjivale oporučno zavještanje nepokretnih dobara crkvama, samostanima, hospitalima i drugim pobožnim ustanovama. Međutim su crkvene vlasti apelirale na papinsku kuriju i papa Aleksandar III. naredi, da se taj zaključak splitske komune ukine.

Kad je međutim ponovo učestao običaj, da se crkvi zavještaju nepokretna dobra, splitska je komuna obnovila svoje ranije rješenje. Međutim kad su i Trogirani u polovini XV. stoljeća donijeli takvo rješenje, zabrani im mletačka vlada, na intervenciju pape Nikole V., da to rješenje i provedu. Sada je i splitski nadbiskup, Jakobin Badovarije, kad je za ovo čuo, poduzeo korake, da se ukine i spomenuto rješenje splitske komune. Mletačka mu vlada molbi udovolji i dužd Franjo Foscari izdade 19. lipnja 1452. g. dukalu, kojom ukida spomenuto rješenje splitskog Velikog vijeća, i dozvoljava, da svaki Splićanin smije da i za svog života i u svom testamentu daruje odnosno zavješta crkvi i crkvenim licima grada Splita, što hoće i koliko hoće.[205]

Splitska je crkva (nadbiskupska i kaptolska menza) imala pravo na desetinu svih prihoda u splitskoj komuni. Da se stvar uprosti, sklopila je crkva s komunom još u XIV. stoljeću ugovor, po kojemu je crkva prepuštala komuni svoju desetinu, a komuna joj je za to plaćala godišnje globalnu sumu od dvije stotine zlatnika. Kad je u polovini XV. stoljeća nastao u tom pogledu neki nesporazum, sklopili su ponovo splitski nadbiskup Lovro II. Zane i izaslanici komune 10. siječnja 1456. g. nov ugovor, s time, da će se nadbiskup postarati, da ga i papa potvrdi, a u svakom slučaju, t. j. ako ga i ne potvrdi, da će ga se on, Zane, držati.[206] Takav je način naplate crkvene desetine od strane komune ostao u Splitu trajno dalje.

Tom prilikom i u istom ugovoru utvrđena su neka druga zajednička prava crkve i komune. Prema tome novac za gradnju zvonika trebalo je da bude u kasi, od koje je jedan ključ držao nadbiskup, drugi knez, a treći »operarii« kampanila (zvonika). Isto se tako utvrdila tom prilikom i ugovorno dužnost plemića, dakle komune, da ona ima da se pobrine za vosak na dan Svetog Duje, kao i na druge velike svečanosti, kako je to bilo već u statutu utvrđeno.

U Marulićevo doba nije više komuna u onakvom položaju, u kakvom je bila još i u vrijeme sastavljanja njenih statuta, upo-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

četku XIV. stoljeća, kad je potestat íli rektor, u slučaju nadbiskupove smrti, sazivao Generalno vijeće grada Splita, koje bi onda pozvalo splitske kanonike i kaptol da biraju novog nadbiskupa, i to takvog, koji je prijatelj splitske komune. Ali, uza sve nove prilike, splitska je komuna, kad joj se pružila prilika, kao ono godine 1503., pokazala, da ona nipošto ne smatra, da je njeno pravo biranja svog nadbiskupa utrnulo. Međutim ona je tada bila nemoćna pred golemom snagom i pape i mletačke vlade, i Split se morao zadovoljiti onim nadbiskupom, koga mu je slao Rim.

To pak nije smetalo komuni, da ona svoja prava na utjecaj u nekim crkvenim stvarima ne ispolji onako, kako je ona smatrala za najpogodnije. To su istina bile sitne stvari, ali su one ipak zadovoljavale male ambicije splitske komune i članova Velikog vijeća.

2. Samostani

U životu grada Splita imali su, pored svećenstva, veliku riječ i redovnici splitskih samostana. Iako oni nisu direktno sudjelovali, kao ni svećenstvo uopće, u političkim poslovima, utjecali su na javni život preko oltara, propovjedaonice, procesija i svečanosti. Bilo je među njima naučenjaka, ljudi visoko naobraženih, koji su studírali na sveučilištima u Italiji, pa su s njima mnogo drugovali splitski plemići i pučani intelektualci. S njima je uvelike prijateljevao i Marko Marulić, kako se to vidi i iz njegove oporuke í iz njegovih pjesama, od kojih je neke napisao napose za zabavu fratara i koludrica, misleći tu u prvom redu na svoju sestru Vicu, koludrica u ženskom benediktinskom samostanu u Splitu.[207] Ostavljajući u oporuci svoju biblioteku nekim prijateljima, on ostavlja knjige, među ostalim, svom prijatelju Luki Vrmaniću, dominikancu u samostanu Svetog Dominika u Splitu, franjevcima u samostanu na Poljudu, pustinjaku Sv. Nikole na Marjanu svećeniku Matulu Glaviću, pustinjaku Sv. Jerolima na Marjanu svećeniku Luki, svećeniku Rogeriju Capogrossu, biskupu Tomi Nigeru i dr.[208]

Stari, čuveni benediktinski samostan Sv. Stjepana »Pod borovima«, koji je postojao još u X. stoljeću, a možda i ranije, pao je u XIV. stoljeću, kao žrtva tadašnjih crkvenih prilika, u kojima su se bogati samostani davali na uživanje raznim biskupima, a 1445. godine bio je on komenda glasovitog Bessariona. Po svoj prilici već tada nije bilo u samostanu redovnika, jer su svi prihodi išli uživaocima komende. U Marulićevo doba postojala je još samostanska kuća, koju je dao popraviti nadbiskup Lovro,[209] ali u njoj nisu živjeli redovnici.

Pored tog muškog benediktinskog samostana, postojao je i ženski, koji je osnovao nadbiskup Lovro 1069. godine,[210] i u kojemu

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

je živjela kao koludrica sestra našega Marulića. Čuven je bio i taj samostan. Kao što se u XI. stoljeću sklonio bio među tihe zidove Svetog Stjepana pod borovima hrvatski knez Stjepan i tu ostao, dok ga nisu burne političke prilike u Hrvatskoj izvukle kao starca iz tog mjesta mira molitve na prijesto njegovih »otaca, djedova i pradjedova«, — tako se u XIV. stoljeću sklonila u miran dom splitskih benediktinaka Jelena, kći bosanskog bana Vuka i udovica Vuka Hranića.[211]

7. travnja 1417. godine donijelo je Veliko vijeće grada Splita zaključak, da se otada unaprijed ne može primiti kao koludrica u bilo koji ženski samostan, i to poimence: ni u samostan Svetog Benedikta, ni u dva druga Sv. Klare i Sv. Marije, nijedna ženska, koja nije kćerka ili sestra kojeg splitskog plemića, koji je član vijeća grada Splita.[212]

Samostan Sv. Marije de Taurello postojao je u XIII. stoljeću i osnovan je svakako prije 1278. godine, kada se prvi put spominje.[213] Treći samostan Sv. Klare osnovan je godine 1311.[214] Sva ta tri samostana postojala su u Marulićevo doba.

Prvi se put spominju franjevci u Splitu 1237., odnosno 1248. godine. Tada su — pripovijeda nam Toma Arhiđakon — »počeli pobožni ljudi, mala braća, u svojim propovijedima nagovarati građane, da za potestata pozovu kojeg Latina«.[215] Godine 1243. spominju se »braća obaju redova, male braće i propovjednika« (dominikanaca). Oni su tada bili pozvani na skupštinu kaptola i klera grada Splita, koja je imala izabrati novog nadbiskupa.[216]

Pored franjevačkog samostana, koji se nalazio u splitskoj luci, na jugozapadu gradskih bedema, sagradiše drugi franjevci, »mala braća stroge opservancije«, godine 1449. samostan u Poljudu.[217] To je onaj samostan, kojemu Marulić ostavlja knjige, i u kojemu je u Marulićevo doba živio i radio otac Bernardin, koji je 1495. godine štampao u Veneciji prvi glagoljaški misal. U tom je samostanu pokopan Marulićev prijatelj, pisac i političar, biskup skradinski Toma Níger. Sam Marulić pokopan je u onom franjevačkom samostanu, koji je i danas na sjeverozapadnoj strani splitske luke.

Samostan »male braće« u Poljudu, koji se počeo zidati 1449. godine, kada im Veliko vijeće grada Splita dopušta sjeći drva na Marjanu, radi paljenja vapnenica za proizvodnju vapna, koje je trebalo za gradnju samostana, gradio se dalje za Marulićeve mladosti. Splitski su plemići podupirali gradnju, i Veliko je vijeće zaključilo, da notari i kancelari grada, kad sastavljaju oporuke, spomenu onima, koji ih prave, da ostave nešto za gradnju tog samostana, a za oprost svojih grijeha. Samostan je bez sumnje bio brzo sagrađen, davno prije Marulićeve smrti, jer bi se inače Marulić bio svakako u svojoj oporuci sjetio i njega, kako se sjetio gradnje crkvice Svetog Roka na peristilu, i gradnje zvonika Svetog Duje.[218]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

VI. KULTURNI I SOCIJALNI ODNOSI

1. Škola

Jedva bi bilo moguće da se u nekom gradu razvije pisac Marulićeve veličine, kad u njemu ne bi bilo dovoljan broj ljudi, sposobnih da ga razumiju i da njegova djela čitaju. I doista je Split Marulićeva vremena imao mnogo građana, plemića i pučana, koji su stajali na dosta visokom stupnju tadašnjeg znanja.

Tome je u prvom redu pridonijela javna komunalna škola, koja je još od polovine XIV. stoljeća u Splitu postojala, i za koju se brinula splitska komuna. U toj komunalnoj školi nisu iz početka podučavali učitelji po zvanju, nego oni ljudi, koji su se smatrali sposobnim da taj posao rade. Kad je godine 1352. Veliko vijeće izabralo kirurga Blaža ponovo za kirurga splitske komune, izabralo ga je i za to, da podučava djecu, kako je to i prije radio.[219] Iz toga se vidi, da je već prije 1352. godine postojala u Splitu javna komunalna škola, i da je u njoj podučavao kirurg Blaž.

Doskora je podučavanje djece prešlo u ruke učitelja po zanatu. Na jednoj svojoj sjednici, u rujnu 1359. godine, zaključilo je Veliko vijeće, da se nađe jedan plaćeni učitelj gramatike s plaćom od 30 dukata, a i manje, na godinu. Taj će imati besplatan stan, koji će mu davati komuna, i od svakog učenika po jedan gros na mjesec.[220] Poznato nam je, da je g. 1382. splitska komuna platila najam Dujmu Albertiju za stan »magistra škola« magistra Kasala, i to za minutih pet mjeseci.[221]

Godine 1428. spominje se u Splitu »rektor škola« (rector scolarum in Spalato) magister Kristofor iz Milana.[222] Iza njega spominju se takvi rektori često.

Pored tih javnih škola bilo je u Splitu i drugih, od kojih treba u prvom redu spomenuti školu uz kaptol, gdje su se odgajali budući svećenici, i škole u samostanima, gdje su se odgajali mladići za buduće redovnike. Za samostan dominikanaca možemo to sigurno kazati, jer je to bilo kod njihovih samostana redovno, kao na pr. u Hvaru, što je Vinko Pribojević u svom govoru »O porijeklu i zgodama Slavena«, koji je 1525. godine u Hvaru držao, izričito naveo i istaknuo.[223] Bilo je i privatnih učitelja, koji nisu, istina, bili učitelji po zvanju, ali su umjeli podučavati omladinu prema ondašnjem načinu. Oni su katkada ne samo podučavati pojedine mladiće, nego su ih držali u svojim kućama i hranili za ugovorenu nagradu.[224]

U takvim prilikama stjecala su školsko znanje samo djeca imućnijih građana i plemića, a djeca siromašnijih pučana samo u slučaju, ako su pošli u samostan i odgajali se za redovnike, ili u kuću kojeg svećenika, koji ih je uzgred podučavao radi toga, da jednog dana pođu u kaptolsku školu i tamo nastave nauke. Bilo je napokon i takvih splitskih mladića, koji su pošli kao

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

naučnici u posao kod kojeg trgovca, od kojega bi naučili samo čitati i pisati.

Ne može se nikako kazati, da je bilo u Splitu previše intelektualnog sloja na osrednjoj tadašnjoj visini, ali opet ne može se kazati, ni da ih je bilo premalo. Ako uzmemo u račun samo biskupa i 13 kanonika katedrale, i sigurno oko 100 raznih svećenika, kakvih 30 redovnika, onda je samo crkvenih ljudi bio lijep broj. Kad tome pribrojimo, svakako, sve plemiće muškarce, kojih je bilo oko 30, i građane, otprilike isto toliko, pokazuje nam se Split u dosta lijepom svijetlu, što se tiče tadašnjeg stanja naobrazbe.

U takvoj sredini izdizao se nad svima Marko Marulić, čovjek evropskog kvaliteta, ali, iako nije pored sebe imao mnogo ravnih, bilo je tada u Splitu mnogo njih, koji su mu mogli uz bok stati, s kojima je mogao dijeliti mišljenje i upuštati se u rasprave, pred kojima je mogao čitati svoja djela i svoje pjesme.

2. Knjižnice

Knjižnice su, bez sumnje, jedan od najboljih putokaza, da upoznamo kulturni život jednoga grada, ili bar onih njegovih stanovnika, koji su te knjižnice imali i njima se služili.

Sigurno nije bilo mnogo ljudi u Splitu, koji su imali u XV. i XVI. stoljeću knjižnicu, kakvu je posjedovao i skupio Marko Marulić, ali već taj fakat, da je u splitskom ambijentu postojao jedan Marulić, i da je on svoju knjižnicu mogao da zavješta nekome, koji se njom mogao da služi, pokazuje, kako je u XV. i XVI. stoljeću ipak u Splitu bilo dosta ljudi, koji su stajali na visini evropske kulture, i koji su crpli svoje znanje iz bogatog vrela, koje se nalazilo s druge strane Jadrana, iz Italije.

U Marulićevo doba postojale su u Splitu knjižnica samostana Sv. Franje i biblioteka samostana Sv. Franje na Poljudu. Bibliotekama dominikanaca i franjevaca na Poljudu ostavio je Marulić nekoliko svojih knjiga.[225] Osim toga ostavio je on nekoliko knjiga svećeniku Rogeriju Capogrosso, zatim još nekim svećenicima. Bez sumnje je već posjedovao svoju ličnu knjižnicu Jerolim Papalić (de Papalibus), kome je Marulić ostavio Vergilijeva djela, Knjigu crkvenih pjesnika, Sedulija, Juvenca i Aratora, »da ima uspomenu od svoga prijatelja«.

U to je vrijeme, kad je Marulić pravio svoj testament (1521. g.), njegov prijatelj, Splićanin Toma Niger već bio skradinski biskup. Njemu je Marulić ostavio kodeks Platonovih djela, u prijevodu latinskom Florentinca Ficina. I on je sigurno, dok je u Splitu živio, imao svoju knjižnicu.

Lijepu je knjižnicu, bez sumnje, imao i Marulićev prijatelj i savremenik Splićanin, pjesnik Franjo Natalis, od koga su nam se sačuvale 82 latinske pjesme u rukopisu.[226]

©DiZbi.HAZU

Naročito nam dobar pogled u kulturno stanje tadašnjega Splita daje pogled u sam sastav knjižnice Marka Marulića. Nema sumnje, da ono, što je Marulić pročitao i proučio, ne odgovara onome, što je poprečni splitski plemić ili građanin čitao, kao što to ne odgovara ni danas knjižnica jednog naučenjaka za mjerilo kulturnog stanja grada ili kraja, u kojemu živi. Ali opet knjižnica Marka Marulića ukazuje, da je u Splitu živio u to vrijeme čovjek toliko visoke kulture, koji je mogao djelovati, a i djelovao je uvelike na svoju okolinu, svojim djelima je nastojao da je uzdigne, a ostavivši svoju knjižnicu drugim knjižnicama, u koje su dolazili ljudi, koji su se tim knjigama mogli koristiti, omogućio i podupro kulturni razvoj i podizanje Splita i njegova građanstva i svećenstva.

Od djela, koja je sam Marko Marulić 1521. g. popisao, istaknut ćemo samo neka:

Biblija s komentarom, u 4 sveske; Biblija bez komentara; Kompendij biblije (sastavljen od Marka Marulića); Genealogija Židova i historija evanđelja; Poslanice Svetog Jerolima (2 sveske); Komentari Svetog Jerolima (2 sveske); Poslanice Sv. Ciprijana; Sv. Bernard o Pjesmi nad Pjesmama; Djela Sv. Tome Akvinskoga; Augustinus, De Civitate Dei; Augustin i Hilarije, O Trojstvu; Neke poslanice Augustinove; Augustinovi govori pustinjacima; Životi svetaca i svetica; Lactantius Firmianus; Origenove homilije; Eusebius, De preparatione euangelica; Eusebius, De temporibus; Josephus Flavius, De antiquitatibus Judeorum; Govori Svetog Lava pape; Govori Sv. Effrema, pustinjaka; Djela Svetog Basilija Velikoga; Tertulijanova Apologija; Summa Angelica; Origines Contra Celsum pro ecclesia; Sedulius, Juuencus, Arator poëtae; Sermones quidam Sanctí Joannis Chrysostomi; Kompendij teologije; Kompendij života apoštola (od Marka Marulića); Marulićevi: Praecepta per exempla Sanctorum, Evangelistarij, Četrdeset parabola, O poniznosti i slavi Hristovoj te druge Marulićeve stvari, koje još nisu štampane.

To su samo glavne knjige, kojima je Marulić dao ime »Crkvene«. Iza toga dolazi popis djela »poganskih« pisaca, koje je podijelio u: pjesnike, historičare, geografe; zatim gramatike, komentariji, poslanice, knjige o poljoprivredi, astronomske i, konačno, u filozofske i govorničke.

I ovdje ćemo navesti samo nekoliko tih knjiga, koje su dovoljne, da nam dadu sliku Marulićeva horizonta i njegova znanja.

Od pjesnikâ u Marulićevoj knjižnici spominjemo:

Virgila, Servija, Marcijala, Vegija, Ausonija, Horacija, Juvenala i dr.; od historičara navodimo: Livija, Valerija Maxima, Kvinta Kurcija, Polibija, Herodota, Plutarha, Tukidida, Plinija, Cezara, Salusta, Svetonija i dr.; od geografa bili su u Marulićevoj biblioteci Strabo i Pomponius Mela.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Marulić, koji je izvrsno poznavao i pisao latinskim jezikom, imao je u svojoj knjižnici nekoliko gramatičkih djela, počevši od Varonova »De lingua latina« pa dalje, i nekoliko djela o »elegancijama« jezika, zbirke različnih »elegantnih« mjesta iz raznih pisaca, kao Laurentius Vallensis »Elegantiae«, zatim Eleganter dicta ex auctoribus i t. d.

Od komentatora spominje se: Servije, a imao je u knjižnici i lijepu zbirku epistolarne literature.

O poljoprivredi imao je Marulić pored drugih djela i Varona i Katona »De re rustica«.

Tri su se djela odnosila na astronomiju, dok je filozofija bila vrlo bogato zastupljena mnogobrojnim djelima klasičnih i crkvenih filozofa.

Pored tih spomenutih djela i pisaca bilo je nemalo i drugih pisaca i djela u Marulićevoj knjižnici, iz kojih se vidi, da je Marulić poznavao i tadašnju i raniju talijansku literaturu. Ta djela, kao i mnoga druga nije Marulić naveo, vjerojatno zbog toga, što nisu bila uvezana, ili nisu bila u dobrom stanju. Te nenavedene knjige naziva Marulić u svom testamentu »malenkosti« (minutiae) i određuje, da se podijele, onima kome to hoće izvršitelji testamenta, ali ih ne popisuje.[227]

3. Bratovštine

Splitski su se plemići iživljavali u svom Velikom vijeću, odnosno u vršenju onih dužnosti, koje su od toga vijeća primali. Bilo je tu raznih dužnosti, počevši od sudaca na niže, bilo je pitanja, koja su se iznosila pred Veliko vijeće, kao i pred Malo vijeće, pored sve stegnute autonomije. Splitski plemići Marulićeva vremena bili su, istina, u prvom redu posjednici zemljišta, od kojih su uglavnom živjeli, ali su se pored toga bavili i trgovinom, a među ostalima i sam otac Marka Marulića, kako se vidi iz Kvaderna izvoza za godinu 1475.[228]

I drugi Marulić, Marin, izveo je iz Splita 30. prosinca 1575. g. 14 bačava i tri barila vina, na lađi Leonarda Bertana.

Pored toga splitski su plemići bili i brodovlasnici, kao na pr. Petracha de Petrachis, Teodor de Comis i drugi.[229]

Strogo, klasno odijeljeni od plemića bili su pučani. Bio je i pokoji pučanin vlasnik zemljišta, ali više ih je bilo, koji su, većinom kao koloni, u dalmatinskom značenju te riječi, obrađivali zemljišta plemića ili pak bogatih pučana. Pored kolona, kojih je u Splitu bilo mnogo, pripadali su u puk sve zanatlije, ribari, sluge, brijači, zatim intelektualci, koji nisu bili plemići, kao notari, advokati, pisari, učitelji, liječnici, ljekarnici, trgovci, kapetani, mornari i dr.

Pučani su se još u srednjem vijeku udruživali u bratovštine, od kojih su neke bile zanatlijske, a druge religioznog karaktera.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

U doba Marka Marulića postojale su ove bratovštine Sv. Andjela (spominje se 1342. g.), Sv. Nikole od Sdorija (osnovana 1349. g.),[230] Sv. Petra de Magnis Lapidibus (spom. 1359. g.), Sv. Kate (o. 20. XI. 1404. g.), Sv. Križa (o. 1439. g.), Sv. Staše (Anastasija, o. 3. VIII. 1442. g.), Sv. Dujma (sp. 1359. g.), Sv. Luke (sp. 1359. g.), Sv. Duha (postoji 1369. g.), Sv. Roka (o. 1451. g.), Gospe od Pojišana (o. 1471. g.), Gospe od Poljuda (o. 15. veljače 1484. g.), Sv. Sakramenta (o. 3. prosinca 1491.), Sv. Arnira (postoji 1467. g.), Gospe od Zvonika (postoji 1472.),[232] Sv. Mihovila (postoji 1412. g.), Sv. Antuna (postoji 1412. g.), Sv. Filipa i Jakova (postoji 1423. g.).[233]

Kako vidimo, u Marulićevo doba bilo je u Splitu 18 bratovština, od kojih je najveći dio bio sasvim religijoznog značaja. Jedino za bratovštinu Sv. Nikole od Sdorija možemo sa sigurnošću utvrditi, da je bila obrtna udruga mornara. Neke su od spomenutih bratovština bile »bratovštine bičevalaca«, ali nam nije moguće kazati koje. Takvih je bratovština bilo u Dalmaciji u Rabu, Zadru i Kotoru, i bez svake sumnje i u Splitu. Sačuvali su nam se i statuti tih bratovština, iz kojih se vidi, kako su takve bratovštine mogle djelovati na stanovništvo srednjovjekovnih naših gradova. »Svaki naš brat — kaže statut Sv. Kristofora u Rabu — mora svake nedjelje prije izlaska sunca doći u crkvu Sv. Kristofora, da se pridruži ostaloj braći, i onda mora da uz zvonjavu ove crkve, obučen u tuniku ili habit, ide po svim gradskim crkvama i da se putem bičuje«. Isto takvo bičevanje propisuje statut i za vrijeme sprovoda kojeg člana bratovštine.[234]

Pored gore spomenutih bratovština, vjerojatno je u Marulićevo doba postojala još koja, koja nije spomenuta u dokumentima, a njihove »matrikule« (pravilnici), kasnije sastavljene, ne bilježe godinu osnutka. Mi, istina, nemamo nijedne matrikule, koja je do nas došla u originalu iz vremena prije 1420. godine, jer od matrikule Sv. Kate imamo samo početak u originalu iz 1404. godine. Matrikule splitskih bratovština, koje su nam se sačuvale, napisane su sve poslije 1420. godine, ali ukoliko su one ranijega postanka, one su prepisi i prijevodi ranijih, originalnih.[236]

Od tih matrikula svakako je najstarija ona Sv. Nikole od Sdorija, sastavljena 1349. godine.[236]

Mornarska bratovština Sv. Nikole od Sdorija je jedina zanatska bratovština, koja je u doba Marka Marulića postojala u Splitu. Njena svrha i njena pravila su namijenjeni u prvom redu zanatskim interesima mornara. Mornarska bratovština Sv. Nikole jasan nam je dokaz, koliko je Split bio u doba njena osnivanja, dakle u XIV. stoljeću, zauzet za svoje pomorstvo i koliku mu je pažnju posvećivao.

»Budući da se u gradu Splitu nalazi više gospode vlasnika većih i manjih lađa, i to ponajviše od stotine stara naviše, i mornara, koji žive od pomorstva, ploveći po moru u razne strane

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

svijeta, riješili su oni među sobom, da učine školu ili bratovštinu, na slavu Svemogućeg Boga i slavne Majke Gospe Svete Marije i gospodina (missier) Svetog Nikole, zaštitnika mornara, u crkvi Sv. Nikole, koja je uz samostan Svete Klare u Splitu, dozvolom, koju je dao spomenutim brodovlasnicima i mornarima časni otac gospodin Fra Zuane iz Trsta, vrlo dostojni svećenik ove provincije Dalmacije, i gospođa opatica i sve druge koludrice spomenutog samostana, kako se vidi iz javne isprave, koja je navedena u ovoj matrikuli. Videći dakle spomenuti, da je uvijek smrt pred očima svakog čovjeka, ne mogući znati njezina časa, uredili su ove propise za spas svojih duša i onih, koji će od vremena na vrijeme ući u ovu školu, koji se propisi imaju od njih potpuno obdržavati.«

Ali splitski brodovlasnici i mornari nisu ustanovili spomenutu bratovštinu samo zbog spasa svoje duše nego, kako se iz njihove matrikule vidi, i zbog čisto materijalnih pitanja, naime zbog osiguranja svog zanata i svoje zarade.

Ta je splitska bratovština bila uzorna zanatlijska bratovština u svakom pogledu, i ona nam uvelike osvjetljuje prilike u srednjovjekovnom Splitu i Splitu novoga vijeka, sve do kraja XVIII. stoljeća, dokada je ona postojala.

Venecija je podupirala bratovštine i u svom glavnom gradu i u ostalim mjestima republike i to u tolikoj mjeri, da su one u samom gradu Veneciji dostigle tako silan razvoj, da je skoro cijelo muško građanstvo Venecije bilo u njima. Remekdjela graditeljske umjetnosti, zgrade škola »San Rocco«, »San Marco«, »San Luca«, »San Giovanni« i toliko drugih, slike po oltarima i »bratskim kućama«, u sjedištima tih škola, njihovo učešće u svakom poslu umjetnosti, industrije, pomorstva dovoljni su dokazi njihove velike djelatnosti. Svi velikani graditeljstva i slikarstva Venecije bili su njihovi članovi, bogato građanstvo i široki narodni slojevi bili su u njima.

To, što je bilo u Veneciji, našlo je brzo odziva u Dalmaciji, pa i u Splitu, gdje su nam zabilježene bratovštine još 1186. godine.[237]

Humanitarni rad bratovštine Sv. Nikole najviše se ističe prilikom smrti kojeg njena člana. U crkvi Sv. Nikole sagradiše braća dvije grobnice, jednu za samu braću, a drugu za »mornare strance, koji su na putovanju«. Kad bi koji brat umro, morala su sva braća, koja su se u Splitu nalazila, učestvovati u njegovu sprovodu »sa gorućom svijećom« u ruci, a prije sprovoda morala su doći u kuću, u kojoj se mrtvac nalazio. Ona braća, koju su župani za to odredili, morala su nositi mrtvo tijelo u crkvu. Svake su se godine čitale mise za pokojnu braću u prisutnosti žive braće, koja su sva morala prisustvovati.

Strogo je bilo braći zabranjeno da se među sobom grde ili tuku, a ako bi neki brat drugom bratu štogod ukrao, bio bi odmah isključen iz bratovštine. Kažnjen je bio i onaj brat, koji je znao za krađu, a nije kradljivca prijavio.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Osobito su važne i značajne ove odredbe splitske mornarske matrikule:

»Ako bi koji brat spomenute škole ostario ili obolio, a bio bi siromašan, moraju ga braća pomagati, koliko budu mogla, prema rješenju župana i sudaca s većinom braće, kako budu najbolje znali.

A ako bi koji brat zbog duga bio bačen u tamnicu i ne bi imao čim da plati, moraju ga braća pomoći da plati svoj dug utoliko, ukoliko to riješi župan, suci i većina braće.«

Isto tako, ako bi koji brat imao kćeri za udaju, koje bi bile dobra ponašanja, a ne bi se mogle udati zbog siromaštva, morala su braća da im omoguće udaju i pribave što je potrebno za nju.

Ako bi koji brat obolio, morala su ga ostala braća pohoditi i tješiti, i biti uz njega, ako je na smrt bolestan.

»Ako bi se dogodilo, da koji strani mornar umre u ovom gradu, i ne bi imao ništa, čim bi se mogao pokopati, moraju ga spomenuta braća pokopati.«

Ako bi koji brat umro izvan grada, morala su braća poći da uzmu njegovo tijelo, i to po moru do sto milja, a po kopnu dvadeset i pet milja.

Ako su braća imala među sobom kakvu parnicu zbog duga, a taj nije iznosio više od 5 lira, morala su, prije nego se tuže knezu, da se prijave županu.

Matrikula je zaštićivala mornare od toga, da ih brodovlasnici naglo ne otpuste, i brodovlasnike, da ih mornari ne ostave.

Brodovlasnik je mogao otpustiti mornara samo po povratku u ono mjesto, iz koga ga je uzeo, osim, ako bi se drugačije sporazumjeli. Mornari su pak morali ostati na lađi, sve dok je ponovo ne privežu uz onu obalu, od koje su je odvezali.

Brodovlasnici nisu smjeli jedan drugome oduzimati mornare, nudeći im veću plaću ili bolje uslove.

Ako bi se lađa nasukala, nisu je mornari smjeli ostaviti za cijeli mjesec dana.

Mornari, koji bi učinili bilo koju nepodopštinu na lađi ili na kopnu, bili bi kažnjeni.

Sve se to naređivalo pod prijetnjom kazna i globa. Kazne su se sastojale u tome, da onog mornara, koji bi nešto skrivio, nije za određeno vrijeme smio uzeti u posao brodovlasnik, a globe su bile ili u novcu ili u vosku.

Kako je dobro bila uređena bratovština, pokazuju nam njene odredbe, prilikom dolaska u Split hodočasnika za Rim na jubilej, koji je počinjao 25. prosinca 1349. i trajao do 25. prosinca 1350. godine.

Da ne dođe do nesporazuma, bacao se ždrijeb, tko će prvi povesti hodočasnike preko mora, zatim tko drugi i t. d. Nitko nije smio otputovati prije nego je otputovao onaj, koji je po ždrijebu bio pred njim na redu. Tek šest dana poslije nego je onaj otputovao, dolazio je na red idući.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

»Svaki vlasnik lađe ili barke, od sto stara naviše, koji uzme hodočasnike za Rim, da ih preveze, morat će doći sa svojim hodočasnicima u našu crkvu gospodina Svetog Nikole od Sdorije, da zapali duplir pred njegovom slikom na čast Sv. Nikole i izmoli jednu mornarsku molitvu, a zatim da se odmah ukrca u lađu i da otputuje, ako bude vrijeme povoljno.[233]

Bratovština Sv. Križa u Velom Varošu, osnovana 1439. godine, nije nipošto bila sasvim religioznoga karaktera, dakle nije bila osnovana samo za zajedničke molitve i službe božje, nego je imala i jak društveni bratski karakter. Broj braće u ovoj bratovštini bio je ograničen na 30. Na čelu bratovštine bila su dva župana, koje je birala bratovština i koji su sudili raspre između braće sve do visine od 30 solida.

Braća su morala zajednički slušati misu na velike crkvene praznike i svake nedjelje, učestvovati kod sprovoda svakoga brata i članova porodica sve braće i nositi lijes preminulog brata. Ali osim tih nabožnih i posmrtnih dužnosti postojale su neke, koje su među braćom budile duh solidarnosti. »Hoćemo i naređujemo — kaže se u originalnoj matrikuli — da svaki naš bratim ima drugom bratimu da pomogne i da mu na usluzi bude u svemu, što je dozvoljeno u gradu i izvan njega.«

Taj važni propis matrikule ne nalazi se u kasnijim njenim izdanjima (1561., 1661., 1662. i 1703.); sigurno je mletačka vlada naredila da se izbaci.

Bratim Sv. Križa nije smio tužiti drugog bratima svjetovnom sudu zbog bilo kakva duga, prije nego je za to dobio dozvolu od župana, i to samo ako su mu oni dozvolili da ga tuži. Strogo je zabranjeno bilo bratimima da jedan drugome nešto proda ili jedan od drugoga nešto kupi uz nedozvoljenu zaradu. Isto tako nije smio bratim drugom bratimu preotimati služinčad.

Kako vidimo, bratovština Sv. Križa imala je za bazu ne samo vjersko čuvstvo nego i široku bratsku uzajamnost, a zajedničko polaženje na misu i ostale dužnosti tu su uzajamnost podupirali.

Bratovština Gospe od Pojišana, koja je osnovana 1471. godine i kojoj se matrikula sačuvala u originalu, nije bila ni izdaleka zadahnuta onako širokim bratstvom, kao bratovština Sv. Križa, u njoj nema onog člana o izmjeničnom bratskom pomaganju. Inače je ostalo sve slično kao i kod bratovštine Sv. Nikole, bilo ono, što se odnosi na zajedničku službu Božju ili na pokopavanje umrle braće, bilo ono, što se odnosi na tužbu javnom sudu. Ima jedan član u matrikuli bratovštine Gospe od Pojišana, koga nema u matrikuli Sv. Križa. Taj član zabranjuje tučnjavu između bratima i određuje, da se onaj bratim, koji bi drugog bratima udario, kazni time, da daruje bratovštini 10 libara voska.[239]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ako bi bratim uvrijedio drugog bratima ove bratovštine, trebao je platiti jednu libru voska. Štoviše ova je bratovština štitila i žene i ostale članove porodice od vrijeđanja od strane drugih članova, i u svojoj matrikuli odredila dvostruku kaznu za onoga, koji bi uvrijedio ženu ili članove porodice drugog bratima.[240]

I u bratovštinu Sv. Križa i Gospe od Pojišana moglo se ući samo na osnovu pristanka sve braće. Dovoljno je bilo, da jedan bratim nije bio zadovoljan, i kandidat nije mogao biti primljen.

Bratovština Sv. Duha i Gospe od Pojišana razlikuje se oštro od zanatske bratovštine mornara Sv. Nikole, kojoj je svrha u prvom redu pomaganje svoga zanata i ljudi svoga zanata, a tek u drugom redu dolazi religiozni moment i učestvovanje na sprovodu umrloga bratima.

Ostale su bratovštine imale slične matrikule.

Spomenuli smo 18 bratovština, koje su osnovane u Splitu još u srednjem vijeku i rekli smo, da ih je bilo bez sumnje još više, i da se nadamo, da ćemo ih susresti u daljem arhivskom radu. Ali, kad bi tih 18 bile sve bratovštine, koje su postojale u srednjem vijeku, taj je broj već vrlo velik, da nam dočara, kako je izgledao u socijalnom pogledu splitski puk u srednjem vijeku. Od svih spomenutih bratovština samo u jednoj, sa sigurnošću, nalazimo u srednjem vijeku pored većine članova iz puka, još i plemiće. To je bratovština Sv. Sakramenta. Bratovštine su okupile bile skoro cio splitski puk, t. j. skoro sve građane, koji nisu bili plemići. I dok su plemići, koji su jedini bili članovi splitskog parlamenta, nazvanog Veliko vijeće, i sviju odbora i časti, koje je to vijeće biralo za upravu grada, imali i suviše zabave, razonode i brige oko uprave grada i njegova političkog i unutrašnjeg života, ostali su se građani okupljali u bratovštine.

I upravo onako, kako plemići raspravljaju u svom Velikom vijeću pitanja javnog interesa grada Splita, raspravljaju ostali građani u svojim bratovštinama pitanja interesa svoje bratovštine i pojedinih njenih članova. I tu se kao i u Velikom vijeću odlučuje balotažom. Prije mletačkog gospodstva sazivao je župan skupštinu bratovštine, kada je htio, ali je Venecija naredila, da se one smiju držati samo dozvolom splitskog komunalnog kneza. Na tim skupštinama bratovština mnogo puta se raspravljalo i o javnim pitanjima izvan bratovštine, o pitanjima, koja su interesirala pučane kao pučane. Izbor članova uprave, suđenje u razmiricama između braće i zajednički godišnji ručak davali su mnogo života tim bratovštinama.

Svake nedjelje i svakog blagdana išli su članovi bratovština na zajedničku misu, oni su pratili, obučeni u svoje duge tunike, svake svoje boje, a kadikad i svoga kroja, svoje umrle članove bratime i članove njihovih porodica do groba, oni su tako obučeni, sa svijećama u rukama išli na javne procesije, kojih je u srednjem vijeku

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

bilo mnogo, oni su i sami imali svoje procesije, a bratovštine bičevalaca svake su nedjelje i blagdana u procesijama obilazile crkve, bičujući se i pjevajući t. zv. L a u d e s.

Na podržavanju i jačanju bratovštine imale su mnogo interesa i država i crkva; crkva, jer je preko njih imala daleko jači utjecaj na široke narodne slojeve, nego bi to inače imala, a država, jer se našao način, da široki narodni slojevi, isključeni od vladanja državom ili komunom, zadovolje svoje ambicije i svoje potrebe zajedničkog istupanja i drugarskog sastajanja. Na taj način, mislili su mletački državnici, ovi se slojevi ne će interesirati za velika pitanja državne uprave, koja je čvrsto držala u svojim rukama mletačka aristokracija u Veneciji, a plemstvo u komunama.

Međutim su te bratovštine posvuda, pa i u Splitu, ne samo prinosile sjaju crkvenih procesija, nego su one katkad bile i mjesta, gdje su se sastajali oni, koji su dizali svoj glas protiv plemićkog iskorišćivanja.

Nije nam poznat popis članova bratovštine Sv. Sakramenta, u kojoj su bili i plemići. Možda se među njenim članovima nalazio i Marko Marulić, a možda je bio i među osnivačima te bratovštine, koja je osnovana u njegovoj muževnoj dobi, 3. prosinca 1491. godine, a čije je sjedište bilo u katedrali.

Malo je bilo Splićana, koji nisu bili članovi koje bratovštine, a plemića, koji nisu bili članovi bratovštine Sv. Sakramenta. Ta je bratovština pored ostaloga imala dužnost, da se brine za doličan sjaj i pompu prilikom poštovanja i procesija Sv. Sakramenta. Ona se brinula za veliki oltar u katedrali. Da li je već i sada ta bratovština imala i drugih dužnosti, nije nam poznato. Kasnije je ona vodila brigu za »vječno svijetlo«, pratila svećenike, koji su išli dijeliti pričest bolesnicima, svake godine davala po 20 dukata trima udavačama, davala određenu svotu za uzdržavanje nezakonite djece i dr.[241]

U ostalim bratovštinama nije bilo plemića; oni ih, kako smo vidjeli, nisu ni trebali za sebe, voljeli su da postoje, kada su se one ograničavale isključivo na svoj religiozni i karitativni program, ili na čuvanje svoga zanata, ustajali su protiv njih, kad su se u njima pučani dogovarali protiv plemstva, iskorišćivali ih za svoju borbu protiv bogatijih građana, kao na pr. godine 1547., pa 1566., kad su upravo bratovštine bile centar pučkog vrijenja i borbe.[242]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

BILJEŠKE

[1] Lucio G., Memorie di Tragurio ora detto Traù, Venecija 1673, str. 406.

[2] Bullettino di archeologia e storia dalmata XIV; Split 1891., str. 64.

[3] Ibid.

[4] Diplomatarium Ragusanum, ed. Gelcih, Budapest 1887, str. 221.

[5] Lucius I., De regno Dalmatiae et Croatiae, ed. Schwantner, str. 432.—435.

[6] Listine VII. str. 206.

[7] Listine VII. 277.

[8] Listine VII. 283.

[9] Listine VII. 299.

[10] Listine VII. 296.

[11] Statuta et leges civitatis Spalati, opera J. Hanel, Zagreb 1878., str. 300, 301.

[12] Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae, Lib. V., cap. 5.

[13] Listine VIII. str. 24.—29.; Statuta cit. str. 299.—305.

[14] Lucio Giovanni, Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù, In Venetia, presso Stefano Curti, 1673., str. 426.

Glasalo se »busolama i kuglicama«, t. j. pojedini su vijećnici bacali dobivenu kuglicu u busolu, t. j. kutiju sa tri pregrade, od kojih je jedna bila za »da«, druga za »ne«, a treća za neodlučne.

[15] Listine VIII. str. 23. i 24.

[16] Klaić Vjekoslav, Povjest Hrvata II., 2, Zagreb 1901., str. 100.

[17] Secreta consilii rogatorum VII, u državnom arhivu u Veneciji; Listine VIII, 60, 61, 65, 66.

[18] List. VIII. 66, 156, 175.

[19] Listine VIII. 67—75.

[20] Listine IX. 181, 182.

[21] Listine IX. 233, 234.

[22] Listine IX. 415, 416, 422, 423, 424, 425—427, 430—432, 456.

[23] Listine X. 29.

[24] Listine X. 88, 89, 90,

[25] Listine X. 98—100.

[26] Listine X., 162.

[27] Listine X., 171, 188.

[28] Listine X., 190, 191.

[29] Listine X. 201.

[30] Listine X. 203, 204.

[31] Listine X. 245.

[32] Listine X. 247—249.

[33] Listine X. 247—249.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[34] Listine X. 271, 272, 298.
[35] Listine X. 272, 273, 274.
[36] Listine X. 310, 311.
[37] Listine X. 317, 318.
[38] Listine X. 412.
[39] Listine X. 418, 419.
[40] Sanudo, Diarii, Luglio 1496. Arkiv za povjestnicu jugoslovensku, Knjiga V. uredio I. Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1859., str. 2.
[41] Sanudo, Diarii, ed. cit. 93, 94, 96, 112, 113, 114, 115, 117, 120, 142, 146, 148, 150, 152, 154, 174, 175, 176, 177, 181, 185, 188, 189, 195, 197, 201, 214, 218, 219, 220, 221, 226.
[42] Sanudo, Diarii, ed. cit. 98, 209, 210.
[43] Sanudo, ed. cit. 97, 104, 107, 112, 123, 126, 130, 158, 204, 254, 260, 265, 267.
[44] Sanudo, Diarii, ed. cit. 303.
[45] Sanudo, ed. cit. 241, 249, 250, 251, 256, 275, 279, 290, 291, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 307, 310, 313, 318, 323, 324, 328, 329, 333, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 351, 355, 360, 366, 371, 399.
[46] Sanudo, ed. cit. 299.
[47] Sanudo, ed. cit. 318.
[48] Sanudo, ed. cit. 337.
[49] Sanudo, ed. cit. 360.
[50] Sanudo, ed. cit. 366.
[51] Farlati, Illyricum Sacrum, Tomus III, Venetiis, Coleti, 1765., str. 427.
[52] Farlati o. c. III. 427.
[53] Publicirao M. Mesić u Građa mojih razprava u »Radu«, Starine V., Zagreb 1873., str. 156, 157.
[54] Sanudo, ed. cit. 409, 410.
[55] Mesić M., Građa ed. cit. 166, 169, 171.
[56] Sanudo, o. c. ed. cit. Arkiv za povjestnicu jugoslovensku, Zagreb-Venecija 1865., str. 55.
[57] Ibid. 25.
[58] Ibid. 67, 69.
[59] Sanudo, o. c., Arkiv, knjiga VI, izd. Venecija 1863., str. 399.
[60] Sanudo, ed. cit. 409.
[61] Sanudo, ed. cit. 453.
[62] Sanudo, ed. cit 454.
[63] Sanudo, ed. cit. 461.
[64] Sanudo, ed. cit. Arkiv, Knjiga VIII, Zagreb-Venecija 1865., str. 6.
[65] Sanudo, ed . cit. vol. cit. 30, 31, 33, 34, 45.
[66] Sanudo, ed. cit. 55.
[67] Ibid. 66.
[68] Sanudo, ed. cit. 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 89, 90, 91.
[69] Ibid. 89.
[70] Sanudo, ed. cit. 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 109, 110, 123.
[71] Ibid. 124.
[72] Sanudo, ed. cit. 106.
[73] Sanudo, Diar. ed. cit. 150, 151.
[74] Sanudo, Diar. ed. cit. 151.
[75] Sanudo, Diar. ed. cit. 151.
[76] Ib.
[77] Sanudo, Diar. ed. cit. 152.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[78] Sanudo, Diar. ed. cit. 152.
[79] Ibid. 152.
[80] Ibid. 153.
[81] Ibid. 153, 154, 155.
[82] Ibid. 155, 156, 157.
[83] Ibid. 157.
[84] Ibid. 159.
[85] Ibid. 163.
[86] Ibid. 164.
[87] Ibid. 169.
[88] Sanudo, ed. cit. 171, 172.
[89] Ibid. 173.
[90] Ibid. 174.
[91] Ibid. 174.
[92] Ibid. 174.
[93] Ibid. 175.
[94] Sanudo, Diarii, ed. cit. 175.
[95] Sanudo, ed. cit. 175.
[96] Sanudo, ed. cit. 177, 178.
[97] U izdanju Pjesama Marka Marulića napisao je Kukuljević, da je Marulić prijateljevao s Tomom Nigrom, »načiniv po njegovoj smrti i pogrebnu mu pjesmu«. Stari Pisci Hrvatski Knjiga Prva, Pjesme Marka Marulića, skupio I. Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1869. str. LII. To ne može biti točno, jer je Marulić umro 5. siječnja 1524. g., a Toma Niger prispio je pred Trogir u početku travnja iste godine, dakle tri mjeseca poslije Marulićeve smrti. (Sanudo, Diarii, 1524, Aprile, ed. cit. 177.)
[98] Pismo publicirao Farlati, Illyricum Sacrum III, 433.
[99] Epistola M. Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. De calamitatibus occurrentibus et Exhortatio ad communem omnium christianorum unionem et pacem; Romae, Anno D. 1522.
[100] Zaninović o. Antonin, Marulićeva pjesma: Tuženje grada Hjerozolima, Prilog II. Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku god. 1924.—1925., Split 1924.—1925., str. 5.
[101] Pjesme Marka Marulića, cit. izd. 241—244. Citirano po prijepisu ove pjesme, koji je načinio Zaninović. Prilog II. Vijesnik cit., str. 7—10. Prema akademijinom izdanju uzeo sam stih 90, jer odgovara bolje sadržaju pjesme.
[102] Kolendić P., Marulićeva oporuka, Split 1924., str. 12.
[103] Statuta et leges civitatis Spalati, ed. Hanel, Zagreb 1878, Mon. Hist. Jur. Sl. Mer. I, 2, str. 19—21.
[104] Novak G., Comes, potestas, prior, consul, rector, capitaneus i miles grada Splita, Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku L., str. 246 ss.
[105] Codex Diplomaticus III, 549.
[106] Itinerario di G. B. Giustiniano (1553.); Commissiones et relationes venetae II; Monumenta Spect. Hist. Sl. Mer. VIII., Zagreb 1877., str. 215.
[107] Exemplum literarum scriptarum per cl. d. Joanem Mauro uti capitaneo (sic) triremium bastardarum. Commissiones et relationes venetae II. 161.
[108] Relatio nobilium virorum Leonardi Venerio et Hieronymi Contareno, syndicorum ad partes Dalmatie, Presentata 27. octobris 1525. Commissiones et relationes venetae II, 16.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[109] Itinerario di G. B. Giustinian, Commissiones et relationes venetae II, 215.

[110] Relatio viri nobilis domini Aloysii Ferro reversi comitis et capitanei Spaleti. 1557 die 28 iulii. Commissiones et relationes venetae III, 106.

[111] Relatio viri nobilis ser Leonardi Bollani reversi comitis Spalati. Praesentata in collegio die 5 iunii 1534. Commissiones et relationes venetae II, 107.

[112] Itinerario Giustignan cit. 215.

[113] Fisković C., Prilog životopisu Marka Marula Pečenića, Republika, Zagreb 1950., str. 194, 195.

[114] Ducale di Fr. Foscari 31 marzo 1432. Libro d'oro splitske komune, fol. 8—9. U gradskoj biblioteci u Splitu: »nolebamus quod dicti nobiles Spalati vadant ad tesseram cum popularibus«.

[115] »Audiuimus quosdam proparte universitatis terrae Spalati«. L. d. o. f. 9.

[116] Franciscus Foscari etc. Johani Gradenigo dd 2 aprilis 1432 — Libro d'oro cit. fol. 9 i fol. 174.

[117] Franciscus Foscari dux etc. Bernardo Diedo comiti etc. L. d. o., cit. fol. 10.

[118] Pasqualis Malipietro - Matheo Barbaro, 1460, 8 agosto, L. d. o., cit. fol. 26.

[119] Christoforus Mauro etc. Antonio Lauredano, 1468, luglio 21, L. d. o. cit. fol. 29.

[120] U arhivu opć. biblioteke u Splitu, L. d. o. fol. 27.

[121] Itinerario di G. B. Giustiniano sindico in Dalmazia ed Albania ed. Mon. S. M., Com. et Rel. Venetae II, 215.

[122] Ex libris reformationum Magnificae Comunitatis Spalati. L. d. o. fol. 193.

[123] L. d. o. 171.

[124] L. d. o. 183.

[125] L. d. o. 184.

[126] L. d. o. 197.

[127] Christophorus Mauro - Matheo Leono, 1471 luglio, L. d. o. 33.

[128] Ibid. dd Die XV Jul. 1471. Drž. Arhiv u Zadru A. S.

[129] U Archivio di Stato u Zadru, A. S.

[130] Nicolaus Trono Dei gratia dux Venetiarum, Nobilibus Viris Nicolao Michaeli Doctori de suo mandato comiti Spalati et successoribus. Drž. arhiv u Zadru A. S., prijepis.

[131] Nicolaus Tronus etc. dd. XVIII sept. I. VI, 1472 u Drž. arhivu u Zadru A. S.

[132] L. d. o. cit. fol. 35.

[133] L. d. o. cit. fol. 192.

[134] L. d. o. cit. fol. 287.

[135] L. d. o. fol. 45, i fol. 113, 114 u arhivu grad. bibl. u Splitu.

[136] L. d. o. cit fol. 36.

[137] Joanes Mocenigo dei gratia dux etc. — Marco Bondomerio — Marzo 12, 1481 — L. d. o. cit. fol. 37.

[138] Littera ducalis dd. 1450, 15 martii, Venetiis, ed. Mon. S. H. S. M. I, III, st. 421.

[139] Quomodo galea vel fusta pharensis armanda ed. c. 436.

[140] L. d. o. cit. fol. 38, 39, 40.

[141] L. d. o. fol. 38.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[142] L. d. o. cit. fol. 44, 45.

[143] Exemplum descriptum ex libro litterarum et proclamationum Mag-ci et Ill-mi D-ni Joannis Bollani olim Comitis et Capitanei Spalati Dignissini ad car. 63. — Drž. arhiv u Zadru.

[144] Hieronymus Marcellus etc. dd. 25 nov. 1483. L. d. o. cit. 43.

[145] Statuta Spalati ed. Hanel 50 i 279.

[146] Statuta cit. str. 50.

[147] Ex capitulis expeditis per Ill-num D. Hieronymum Marcello etc. U državnom arhivu u Zadru, l. cit.

[148] Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae, ed. Hanel str. 159.

[149] U državnom arhivu u Zadru, ovj. prep.

[150] L. d. o. cit. fol. 41.

[151] »Itaque horum tenore declaramus quod nostrae intentionis minime est quod fiat talis congregatio, sed seruetur prius consuetudo«. L. d. o. fol. 40. Gir. Marcello - Giovanni Bollani, 4 giugno 1484.

[152] Novak, Hvar, str. 86 ss.

[153] Statuta Curzulae cit. 174.

[154] L. d. o. cit. fol. 40, 41.

[155] L. d. o. cit. 39.

[156] L. d. o. 49, 50, 51.

[157] Mag. et generoso viro Dno Marino Moro. Drž. arhiv u Zadru A. S., ovj. prep.

[158] »Convocato et congregato Consiglio Universitatis Civium et Popularium Sp. Civitatis Spalati, de licentia et commissione Magnifici et Clarissimi Domini Co et Cap-i sic requisiti in Sala Domus Frataliae Sancti Spiritus ad sonum Campanae, ut moris est,...« U državnom arhivu u Zadru, l. cit.

[159] Copia tratta da libro manoscritto autentico esistente appresso la Sp. Universita de' Signori Cittadini e Popolo di Spalato. U državnom arhivu u Zadru, l. c.

[160] Novak Grga, Pučki prevrat na Hvaru, Split 1918.

[161] Sanudo, Diarii, Arkiv VI, 373.

[162] Sanudo, Diarii, ed. cit. 380, 381.

[163] Sanudo, o. c. ed. c. 382, 383.

[164] Novak G., Kada je osnovana bratovština Sv. Nikole u Splitu, »Starohrvatska prosvjeta«, n. s. I, 1—2, str. 87 ss, Zagreb 1927.

[165] Listine VIII, 146, 147.

[166] Listine 148, 149.

[167] Listine VIII, 153.

[168] Listine VIII, 154.

[169] U zadarskom arhivu, Ducali e terminazioni. Lib. I. c. 26; Listine VIII, 190, 191.

[170] Ducali e terminazioni, cit. arhiv. Listine VIII, 241, 242.

[171] Ducali e terminazioni Lib. I. c. 14, cit. Listine IX, 7.

[172] Libro d'oro u arhivu gradske biblioteke u Splitu, fol. 113.

[173] Listine VIII, 143.

[174] Ducali e terminazioni L. L. c. 72, u zadarskom arhivu; Listine IX, 110.

[175] Ducali e terminazioni cit. ed. cit. 113.

[176] Diplomatarium Sibenicense, ed. Listine VIII, 228—231. Atti dei Sindici Avogadori, u zadarskom arhivu; Listine IX, 41.

[177] Ducali e terminazioni, u zadarskom arhivu; Listine IX, 123.

[178] Novak G., Split u svjetskom prometu, Split 1922., str. 63.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[179] Listine IX, 189, 190.

[180] U mlet. arhivu, Secreta consilii rogatorum lib. XVIII. c. 82, 194; Listine IX. 300, 301.

[181] Ducali e terminazioni Lib. l. c. 121 u zadar. arh. Listine IX, 412, 449.

[182] Listine VIII. cit., str. 412.

[183] Senato Mar. vol. IV. u mlet. arhivu; Listine IX. 449.

[184] Commissiones et relationes venetae I. ed. cit. 13.

[185] Commissiones et relationes cit. ed. cit. I. 23. Vjerojatno je ovaj zadarski kapetan Donat Barbaro isto lice s trogirskim knezom Donatom Barbarom. U Ljubićevu izdanju Commissiones krivo je prepisano, jer nije »Et ad ipsam met penam cadat etiam quilibet noster civis, subditus vel mercator, qui navigaret vel mitteret res vel mercationes cum alio navigio veneto vel subditorum nostrorum, quam penam similiter exigant dicti advocatores et gubernatores«. Prema ovom tekstu bilo bi, da će biti kažnjeni oni, koji budu plovili ili slali svoju robu na drugim mletačkim ladjama ili ladjama mletačkih podanika, iz čega bi trebalo pretpostaviti da postoji dvije vrste mletačkih ladja, od kojih jedne mogu biti upotrebljene za transport mletačkih gradjana i podanika, a druge ne. Medjutim ovdje je Ljubić upotrebio netočan prepis, i taj tekst glasi u originalu: »Et ad ipsam penam cadat etiam quilibet noster civis, subditus vel mercator, qui navigaret vel mitteret res vel mercationes cum alio navigio quam cum navigio veneto vel subditorum nostrorum, quam penam exigant dicti advocatores et gubernatores.« Archivio di Stato u Veneciji. Commissio Donati Barbaro hon. capit Jadre 1461.

[186] Commissiones et relationes venetae I., ed. cit. 11.

[187] Listine IX. 411.

[188] Quaternus ... tempore nobilis et gloriosi viri domini Pauli Belegno pro Illustrissimo et Excellentissimo Ducali Dominio Veneciarum ... civitatis et districtus Spaleti comitis dignissimi, qui regimentum ... die quarta Junij MCCCCLXXV Indictione octava. U državnom arhivu u Zadru, Stari splitski arhiv No 33. Cfr. Novak G., Quaternus izvoza iz Splita 1475—1476. godine; Starohrvatska Prosvjeta N. S. II, 1—2, Zagreb-Knin 1928, str. 92 ss.

[189] Novak G., o. c. 96.

[190] Ibid.

[191] Novak G., o. c. 96.

[192] Novak G., o. c. 99.

[193] Ibid.

[194] Ibid.

[195] Novak G., o. c. 100.

[196] Novak G., o. c. 99, 101.

[197] Novak G., Prilozi za životopis Marka Marulića; Prilozi za književnost, jezik i folklor, Knj. VI, sv. I. 1926., str. 90.

[198] Farlati, o. c. III. 408.

[199] Farlati, o. c. III. 410.

[200] Farlati, o. c. III. 410, 411.

[201] Farlati, o. c. III. 430.

[202] Tomae Nigri Canonici, Archipresbyteri, et Vicarii Spalatensis doctissimo et integerrimo Marco Marulo nobili Spalatensi (cfr. Farlati III. 433).

[203] Farlati, o. c. III. 374.

[204] Farlati, o. c. III. 387.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[205] Farlati, Ill. Sacr. III, str. 389.
[206] Farlati, o. c. III. 392, 393.
[207] Kukuljević I., Pjesme Marka Marulića, ed. cit. LXXI.
[208] Marulićeva oporuka, iz. Kolendić P., Split 1924., str. 12, 13.
[209] Farlati, Illyr. Sacr. III. 391.
[210] Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae, Amstelodami 1666., 16; Farlati, Illyr. Sacr. III. 139; Documenta ed. Rački, Zagreb 1877., 75—78.
[211] Codex Diplomaticus X. 303—305.
[212] Exemplum ex libro reformationum magnificae Communitatis Spalati; Stampa della città di Spalato.
[213] Copia tratta del Libro de Consegli di questa Mag. Communità di Spalato; Stampa della città di Spalato, str. 2, 3. Možda je ovaj samostan spomenut i u ispravi 23. rujna 1250. godine.
[214] Farlati, Illyr. Sacrum III. 301, 302.
[215] Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, digessit Rački, Zagreb 1894., str. 119.
[216] Toma Arhidjakon, o. c., ed. cit. str. 119.
[217] Bullettino Dalmato III. 23—25.
[218] Kolendić, Marulićeva oporuka, str. 11.
[219] Liber Consiliorum; u Zadarskom arhivu; Stari splitski arhiv No 4; Novak G., Najstarije škole u Splitu; Novo Doba, Split 1. I. 1934., str. 5. Tu je izneseno i stanje prije ovoga vremena, od IX. st.
[220] Liber Consiliorum cit.; Alačević G., Estratto dal libro »Consiliorum« della Communità di Spalato; Bullettino di archeologia e storia dalmata. XVIII. 31.
[221] Praga, o. c. 62.
[222] Bastardellus M., u zadarskom arhivu; Stari splitski arhiv.
[223] Vincentius Priboevius, De origine successibusque Slavorum, Venetiis 1532, str. 48.
[224] Praga, o. c. 62, 63.
[225] Rački, Oporuka Marka Marulića, Starine XXV.; Kolendić P., Marulićeva oporuka, Split 1924., str. 12.
[226] Bullettino Dalmato X. 66 ss.
[227] Rački, Oporuka Marka Marulića, Starine XXV.; Kolendić P., Marulićeva oporuka, Split 1924.
[228] Die 21 novembris. — Concessa est licentia Nicolao de Marulis nobili Spalati conducendi Venetias in nauilio Johannis Ragamicj saccos quinque farinae, barilia quattuor magna ficum et barilia duo sardelarum et petias 15 casei; Novak G., Prilozi za životopis Marka Marulića; Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Knjiga VI. Sveska 1. — Beograd 1926, str. 90.
[229] Novak G., Quaternus izvoza iz Splita 1475.—1476. g.; Starohrvatska Prosvjeta, N. S. II, 1—2, Zagreb-Knin 1928, str. 96.
[230] Novak G., Kada je osnovana bratovština Sv. Nikole u Splitu; Starohrvatska Prosvjeta, N. S. I. 1—2, Zagreb-Knin 1927., str. 87. ss.
[231] Novak G., Bratovštine u srednjevjekovnom Splitu.
[232] U državnom arhivu u Zadru, Splitski Arhiv.
[233] Praga Giuseppe, Testi volgari spalatini del trecento; Atti e memorie della società dalmata di storia patria, vol. II.; Zara 1927, str. 111.
[234] Praga, o. c. 117, 118.
[235] Novak G., Kada je osnovana bratovština Sv. Nikole u Splitu, str. 87. ss.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[236] Matrikulu bratovštine Sv. Nikole u Splitu publicirao je Gelcich u »Le confraternite laiche in Dalmazia e specialmente quelle dei marinari (Quarto programma dell'i. r. scuola nautica di Ragusa, Ragusa 1885, str. 80 ss.)

[237] Farlati, Illyricum Sacrum III. 217.

[238] Novak G., o. c. str. 88.

[239] Item volemo et ordinemo, che se alcun fradello batesse un altro in question lo condenemo lire dieci di cera. — Matrikula Sv. Marije od Pojišana, nepublicirana. Cap. XI.

[240] Ista matrikula cap. V.

[241] Visitatio Generalis facta auctoritate Illustrissimi et Reverendissimi Domini Stephani Cosmi Archiepiscopi Spalatensis a Perilustri et Reverendissimo Domino Joane Manola Canonico Vicario Generali et visitatore delegato, anno 1704. U biskupskom arhivu u Splitu.

[242] O tom pobliže u mojoj drugoj radnji.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

UMJETNIČKI OBRT XV.—XVI. STOLJEĆA U SPLITU

CVITO FISKOVIĆ
DOP. ČLAN JUGOSLAV. AKADEMIJE

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

UMJETNIČKI OBRT XV.—XVI. STOLJEĆA U SPLITU

Umjetnički zamah, koji je u XV. stoljeću obuhvatio naše primorje, odrazio se i u gradu Splitu. Gotički stil, osobito cvjetna gotika razbujala se i ovdje u slikarstvu, zlatarstvu, a osobito u civilnom graditeljstvu. Pored općih uzroka, koji su u to vrijeme omogućili razvoj umjetnosti, preduvjeti za nj stvoreni su već u doba, dok je Split bio samostalna općina u sklopu ugarsko-hrvatske države u XIII. i XIV. stoljeću, tako da je umjetnički razvoj u idućem stoljeću bio samo prirodni red i nastavak ranije djelatnosti u ovom gradu. Nagle političke promjene, zapravo mletačko zauzimanje grada nije stoga ni moglo mnogo utjecati na to. Grad je već prije bio bogat i sam je sebi stvorio uvjete kulturno-umjetničkog razvitka prije dolaska Mlečana.

Uski prostor u Dioklecijanovoj palači i između novih zidina na zapadnoj njenoj strani bijaše već u XIII. stoljeću ispunjen kamenim kućama i zgradama. Iz tog vremena sačuvalo se ovdje, više nego u ijednom našem primorskom gradu, mnogo kuća u romaničkom stilu. One imaju očite oznake tog stila u svojim preostalim građevinskim i kiparskim ulomcima, koji su se sačuvali u čitavom sklopu staroga grada usprkos kasnijim pregradnjama i uništavanju.

Kiparski ulomci nekadašnjih crkava, likovna plastika, životinje i ljudski likovi očituju, da je taj stil u XIII. i XIV. stoljeću bio dostigao zamjernu vrsnoću, a građevinski dijelovi kuća zidanih lijepim tesanicima, prozori poluoblih lukova, bifore i vrata otkrivaju čvrstoću i ujedno rasprostranjenost civilnog graditeljstva u Splitu za ta dva stoljeća, kad se grad upravljao svojim zakonikom i kovao vlastiti novac.

Split je dakle u tim stoljećima romaničkog stila dosegao umjetnički cvat, i treba istaknuti, da to ne pokazuju samo pojedini spomenici, zvonik, vratnice, korna sjedala, propovjedaonica i nekoliko kovinskih predmeta sitnog umjetničkog obrta u stolnoj crkvi, već i građevinski ulomci, prozori, vrata, vijenci i skulptura pojedinih kuća.

Na žalost pismeni i kameni spomenici spominju tek rijetka imena splitskih umjetnika XIII. i XIV. stoljeća. Matij i Aristodij se bave slikarstvom i zlatarstvom te odlazeći u Bosnu, vjerojatno zbog nabavke dragocjenih kovina, dolaze u dodir s bogomilstvom, koje šire u Splitu. Oto kleše svoje reljefe na podanku zvonika,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

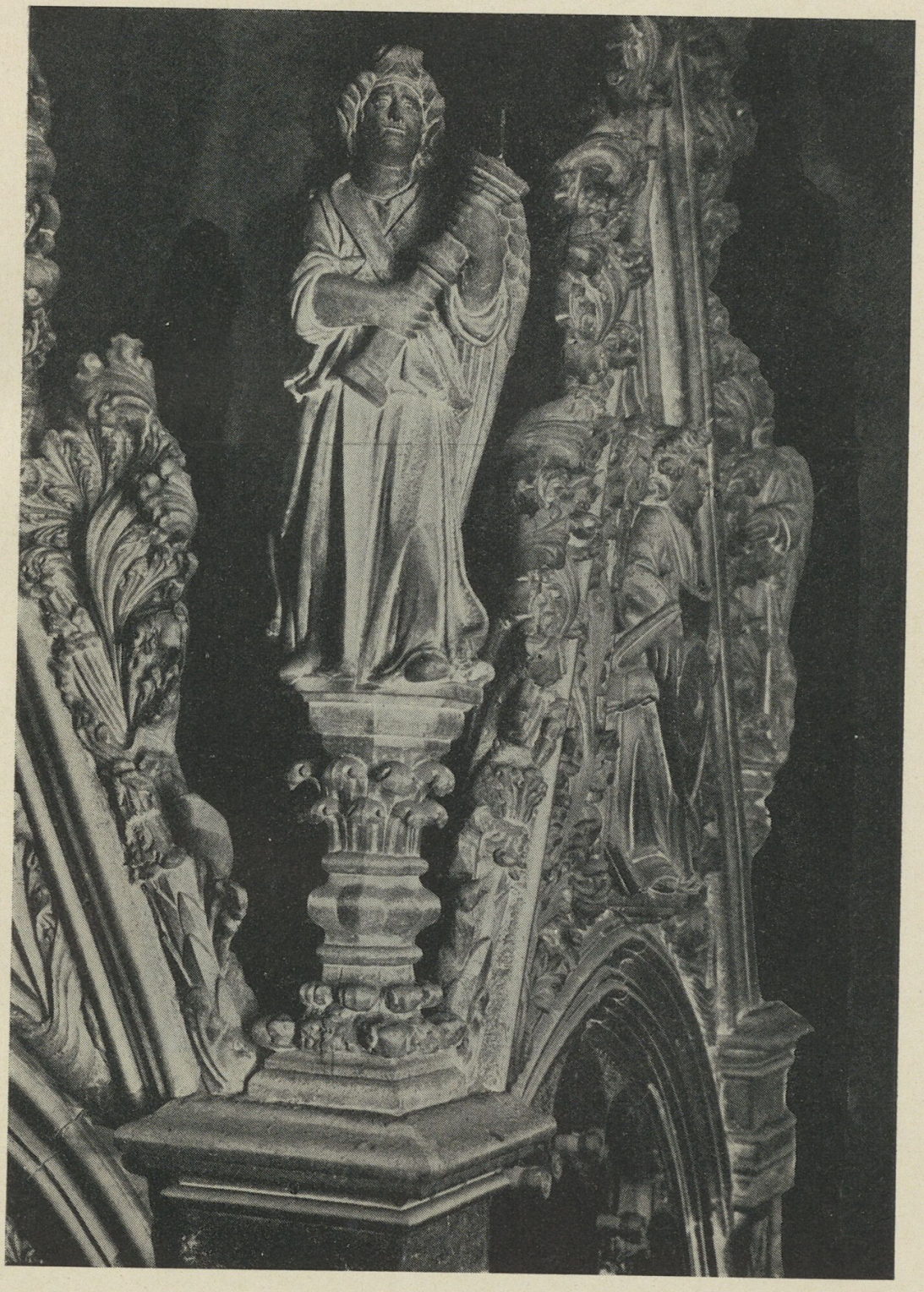
Buvina teše 1214. godine velike drvene vratnice stolne crkve, a Radovanovi suradnici u svojim reljefima dostižu već onda vrsnoću evropskog kiparstva. Spomenici, dakle, očituju, da je u XIII. stoljeću bilo zidara i klesara, ali iz tog vremena nedostaje mnogo pismenih dokumenata o razvitku Splita, pa ih nema ni o zanatlijama, koji su se bavili umjetničkim obrtom.

U XIV. stoljeću sreta se nekoliko kamenara: Nikolu,[1] Radoslava Prveše[2] i Ivana Minova, koji radi za nadbiskupa,[3] da tim iskupi svoj dug, ali se čini, da su u drugoj polovici tog stoljeća bili zaposleni mnogi klesari iz Dubrovnika, gdje je klesarski zanat u to vrijeme bio jako razvijen. Sretaju se Dubrovčani: Simko, Cvijeto Radosalić, Juraj Dobrilović, Đive Radostić, Nikša Radomilić i Draško Perkocalić. Simko je potkraj 1367. godine radio za Marina Varnisa,[4] a iduće je godine stigao i Radosalić i obavezao se uglednom Splićaninu Madiju Mihajlovu, koji u to doba bijaše gradski sindik, i Mikši de Zannis, Dubrovčaninu nastanjenu u Splitu, da će ovdje ostati godinu dana i s pomoćnikom zidati lukove i terase, klesati bifore i ostalo. Madije i Mikša obećali su mu, da će ga opskrbiti hranom i stanom, plaćati mu sto perpera, a njegovu pomoćniku deset libra. Majstor je stoga istog dana uzeo za pomoćnika Splićanina Radoja Cibudinića uz obavezu, da će ga u četiri godine naučiti svom zanatu. Ugovor Cvijeta i Radoja je jedan od najstarijih dokumenata ove vrste na našem primorju, pa nam otkriva uvjete klesarskog odgoja tog vremena, koji se ni u iduća dva stoljeća nisu uglavnom izmijenili. Majstor se obavezao, da će šegrta učiti svom zanatu, hraniti ga i odijevati, dajući mu svake godine cipele i ogrtač, a na kraju četvrte i alat: čekić, pikarolu, škvaru, osam dlijeta, visak i žlicu. Čini se, da je majstor predviđao zaposlenje u Zadru, Trogiru i u Šibeniku, pa je tražio, da ga u tom slučaju tamo prati i pomoćnik barem za godinu dana.[5] Za Mihajla Madija radio je iduće godine i Đive Radosalić, koji je učio klesarstvu Tomu, sina Splićanina Perše Petkovića.[6] Draško Perkocalić, čiji je učenik bio Obrad Mladinić, iz biskupskog sela Prosika nad Solinom,[7] sklopio je u lipnju 1377. godine s više Poljičana ugovor, da će im sa svojim drugom, splitskim graditeljem Dražojem Lucićem, sazidati u Poljicima, na mjestu koje odrede, crkvu sv. Martina, koja je zastalno bila presvođena, jer se u ugovoru spominje i sedra.[8] Splićani su i građevinske dijelove dobavljali iz Dubrovnika; Franjo Mikulin je naručio klesaru Mikši Radomiliću u početku 1370. godine komade bifore za svoju kuću, koje je majstor imao isklesati u Dubrovniku prema uzoru bifore na kući već spomenutog Mikše de Zannis.[9] Splićanin Maroje Nikolice radio je 1356. god. kod dubrovačkog majstora Angela nekoliko godina.[9a]

Tu dosada neuočenu vezu Splita s našim južnim primorjem pojačavaju i barski klesari. Milko Kvalinov iz crnogorskog Bara radio je u Splitu i 1342. godine primio u radionicu Mika, sina Andrije Lovrova Lonci iz Trogira, da ga uči klesarstvu u neobično

dizbi.hazu.hr

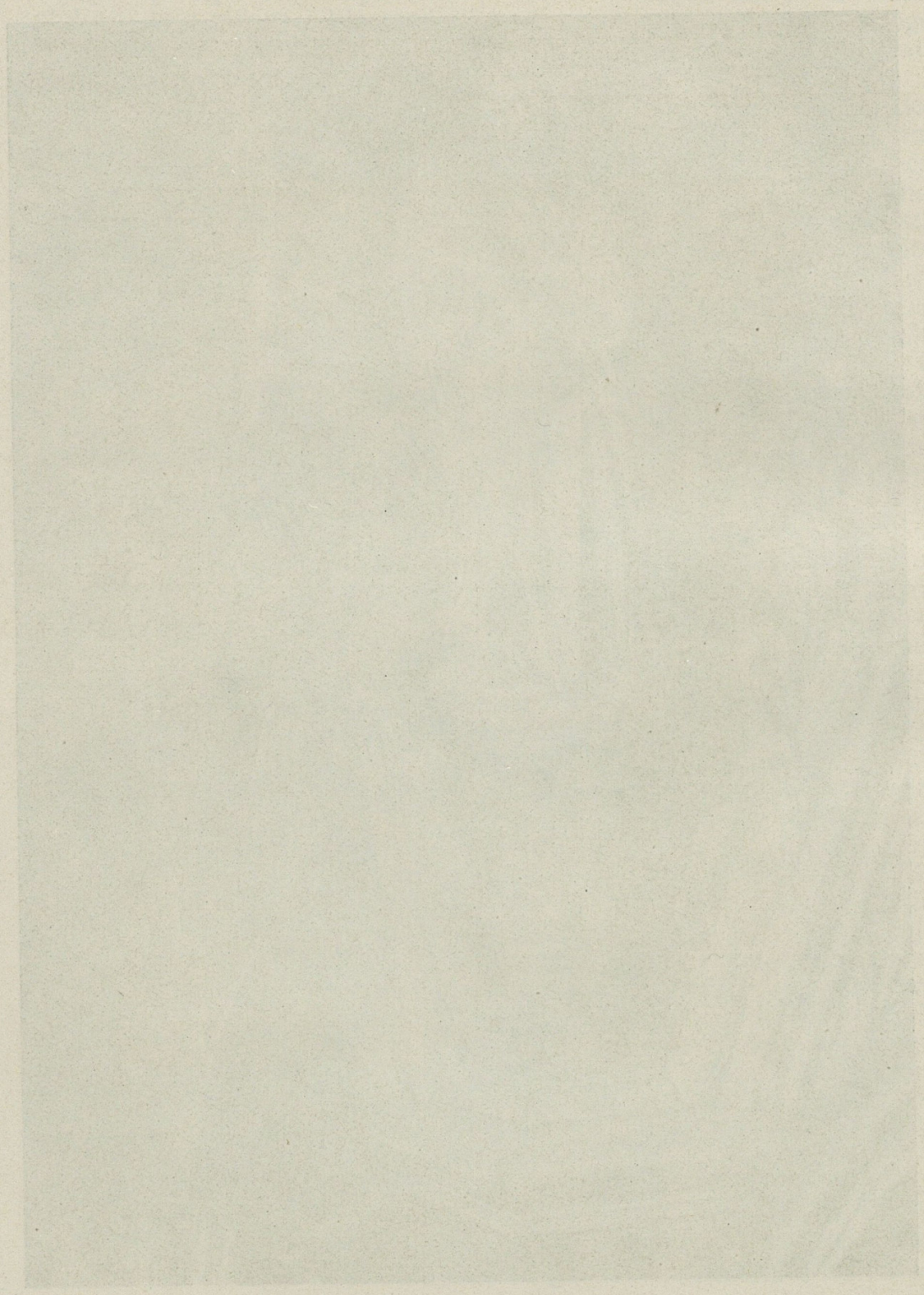
©DiZbi.HAZU



Juraj Dalmatinac: Ulomak ciborija stolne crkve u Splitu

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

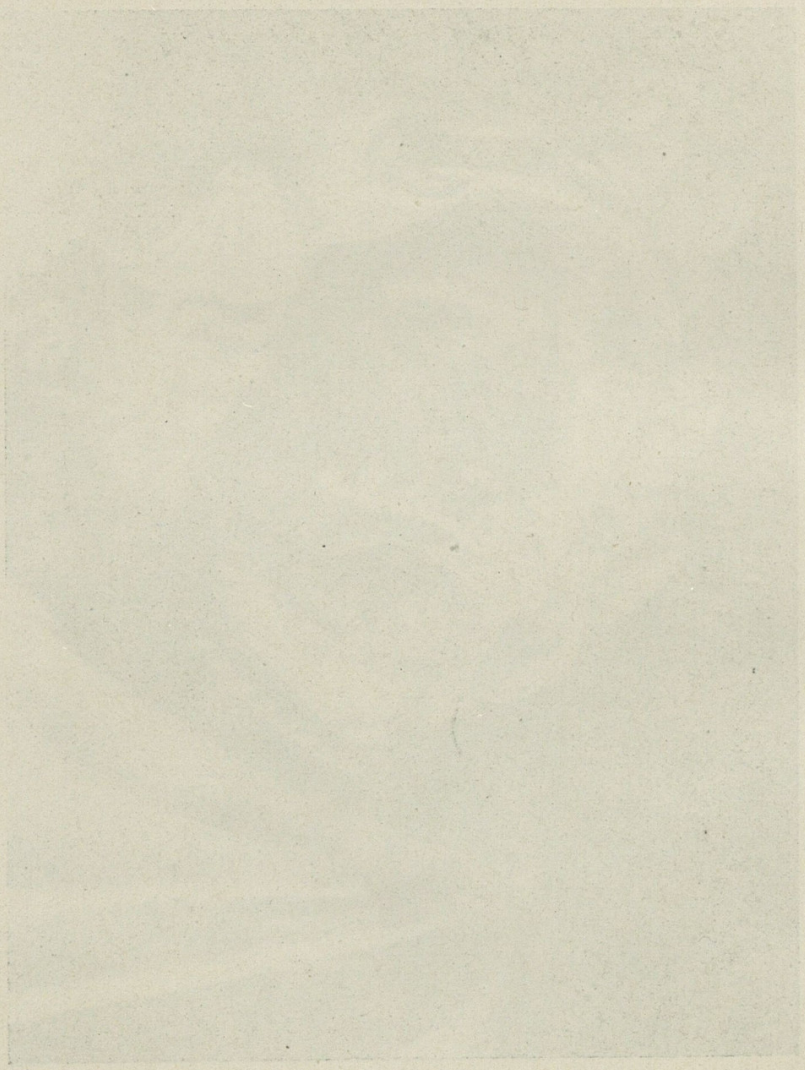
©DiZbi.HAZU



Juraj Dalmatinac: Sv. Staš

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

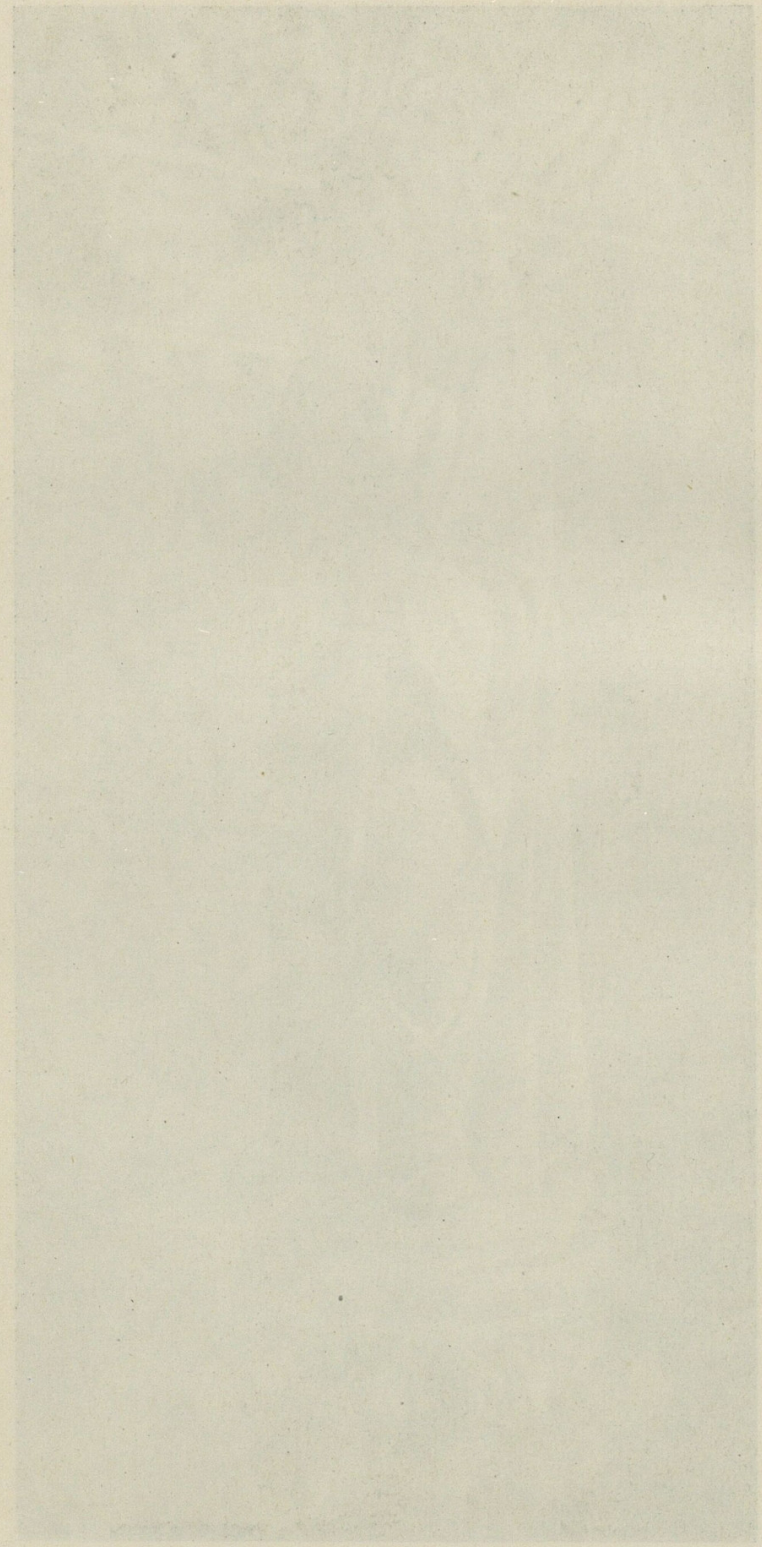
©DiZbi.HAZU



Juraj Dalmatinac: Kip sa ciborija splitske stolne crkve

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

dugom roku od deset godina.[10] Dodir dubrovačkih i splitskih klesara u XIV. stoljeću zastalno je potaknuo razvoj gotičkog stila u Splitu i učvrstio umjetničke veze između Dubrovnika i Splita, koje je teško podrobnije istražiti, jer su spomenici iz tog vremena uništeni u Dubrovniku velikim potresom XVII. stoljeća, a u Splitu kasnijim pregradnjama.

Ranija gotika očituje se u gornjim spratovima zvonika stolne crkve i u crkvi bratovštine sv. Duha, koja se počela zidati u XIV. stoljeću, ali se, kao i kod većine zgrada onoga doba, gradnja oduljila zahvativši i XV. stoljeće. Nastojnik bratovštine, Jakov Zanini isplatio je u svibnju 1400. godine klesara Mikoju, koji je prema ugovoru od 11. studenoga 1399. zidao na crkvi, a u lipnju je ustupio dio žita, vina i ostalih plodova sa zemljišta bratovštine zidarima braći Ivanu i Franji Nikolinu, da rade na crkvi.[11] Premda je crkva nagrđena u doba baroknog stila, ipak joj osta zvonik na preslicu, dvorišni ulaz i prozori gotičkog stila. Luneta i dovratnici dvorišnih vrata i piloni zvonika imaju još romanički motiv vučjih zuba, koji očituje zakašnjenje stilskih motiva romanike još i u početku XV. stoljeća. Tim stilom su zidana i sjeverna vrata, ali se gotika već očitovala u lukovima dvorišnog ulaza,[12] južnog prozora i vrata, koja imaju neobični motiv stupaca uzdignutih visoko na menzole uz gornji dio portala, da podrže strehu. Možda je taj motiv prenesen iz južne Italije, gdje romanička stolna crkva u Bitontu ima takve stupiće uz ružu, a možda je izveden pod utjecajem Zlatnih vrata Dioklecijanove palače u samom Splitu.

Premda je grad u XIII. i XIV. stoljeću bio izgrađen i uređen, što se može da vidi i iz statuta, u kojemu se određuju građevinsko-urbanistički propisi, napredak i ekonomski razvoj pojedinih porodica u XV. stoljeću bili su uvjet još jačem širenju i zidanju pojedinih kuća. Političke prilike su tražile podizanje javnih zgrada, a obrana grada zamašnije učvršćenje. U XV. stoljeću ojačale su zbog razvijene trgovine i općeg napretka u svijetu mnoge splitske plemićke i građanske obitelji i počele da pregrađuju i proširuju svoje stare romaničke kuće. Isticanje i bogaćenje renesansnog čovjeka očituje se u novom tipu kuće. Uska višekatnica XIII.—XIV. stoljeća pretvara se sada u prostranu palaču, koja uz pročelje sa triforom ima dvorište s kićenim ulazom, bunarom, trijemom i otvorenim stubištem. Razlika u staležu i imutku među građanima jasno se primjećuje u ovom graditeljstvu; dok većina živi u zbitim kućama, mnogi plemići i bogati građani u uskom gradu šire svoju kuću i dvorište. Utilitarizam XIX. stoljeća, koristoljublje trgovaca i kućevlasnika nagrdili su i pregradili ta pročelja i dvorišta, ali nekoliko nagrđenih palača ipak još pokazuje, da je razvoj kasnogotičkog civilnog graditeljstva u XV. stoljeću u Splitu bio jak. Ostadoše još sa dvorišnim trijemom ulomci obiju palača Papalića, Vladislava Skočibučića u jugozapadnom

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

uglu Peristila,[13] palača s izrazitom mletačkom triforom humaniste Frana Natalisa Božičevića i njegove braće uz Dioklecijanov vestibul,[14] palača kraj samostana Dominikanki s gotičkim dvorišnim vratima, palača Ivana ili Jurja Marulića u Žarkovoj ulici,[15] palača u Domaldovoj ulici sa četiri gotička luka u dvorištu i s vratima Jurjevskih glavica, u kojoj se možda rodio pjesnik Marko Marul Pečenić[16] i palača Ivana iz Gubbia.

Zbog promjene vlasti, nakon mletačkog zauzimanja grada, zidale su se nove reprezentativne javne zgrade, a tursko je zauzimanje Balkana zahtijevalo dizanje kula i učvršćenje gradskih zidina.

Iz tog vremena, kada je kasnogotičko graditeljstvo moglo da se razvije i u uskom prostoru Splita, sačuvalo se više pismenih dokumenata splitske gradske kancelarije i notarijata, iz kojih se može uočiti djelatnost pojedinca, trgovca, posjednika i gradskog činovnika, pa i majstora, koji se bavio umjetničkim obrtom. Zabilježeni su njegovi poslovi — ponegdje i njegov umjetnički rad — koji spominje ugovor narudžbe sklopljen u notarijatu, obračun ili isplata. Splitske notarske knjige nisu doduše tako često uvodile ugovore između majstora i naručitelja kao dubrovačke, ali ipak su i tu zabilježena imena klesara i graditelja, slikara i zlatara. Prema tome je povijest umjetničkog života u Splitu u XV. stoljeću dokumetirana nizom imena isto tako kao i povijest naše književnosti, koja se u tom gradu tada razvijala.

Pored nekoliko već istaknutih majstora, koji su ovdje razvili svoju umjetničku djelatnost i kojih nam je rad poznat, kraj darovitog Jurja Dalmatinca, ustrajnog Andrije Alešija i slikara Dujma Vuškovića, kojemu još ne prepoznasmo radove, ima čitav niz klesara, graditelja, zlatara i slikara. Isto tako kao što u književnom životu u to doba uz Marka Marula Pečenića piše nekoliko književnika, koji nisu dostigli njegovu vrsnoću, iako poznaju sva pravila humanističkog izražavanja na latinskom i hrvatskom jeziku, tako i skupina tih majstora umjetničkog obrta poznaje gotički i renesansni stil, umije da prikaže određeni sadržaj i oblik, ali umjetnički se ne izražava vješto kao Aleši, niti svoj rad prožima umjetničkim temperamentom kao Juraj.

Većina njih nije pojedinačno važna, to više što se pojedincu ne može pripisati pojedini spomenik, ali kao zajednica oni predstavljaju veliku radionicu, iz koje su izašle mnoge zgrade, arhitektonski ukrasi i kovinski predmeti, koji katkada u izvedbi detalja, a nekad u cjelini kompozicije imaju umjetničku vrijednost.

Spomen njihovih imena, iako nije često povezan uz određeno umjetničko djelo, važan je, jer su to skoro svi ljudi hrvatskog prezimena, a to znači, da su umjetnički zanati u Splitu tada bili u našim rukama. Isto tako kao što i među književnicima nema stranaca, mletačkih činovnika i ostalih, već su to domaći plemići, tako su među umjetnicima skoro svi pučani zanatlije iz Splita i

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

susjednih dalmatinskih mjesta, koji tu imaju svoje radionice i u njima proizvode radove s više ili manje umjetničke vrijednosti. I dok su tri stranca Bonin Milanac, koji je podigao kapelu i oltar sv. Duje u stolnoj crkvi, Nikola Firentinac, čiji izraziti rad nije uočljiv u Splitu, iako je bio zamašan u susjednom Trogiru ili zlatar Ivan Gerardini,[17] koji je u XIV. stoljeću skovao srebrnu palu, djelovali odvojeno, na pojedinom spomeniku, domaći su neprekidno i ustrajno izvodili niz spomenika i umjetnina, u kojima se nastavlja i produžuje naša umjetnička djelatnost začeta u IX. stoljeću.

Većina ovih imena je dosada nepoznata, pa se stoga iznose, nesamo da se ubuduće olakša vjerojatno istraživanje rada pojedinca, nego da se prikaže i brojnost te zajednice, koja je, dakako, još uvijek nepotpuna; taj broj dokazuje i zamah njihova rada u XV. stoljeću. Uostalom, bez iznošenja arhivske građe o njima kao i o drugim primorskim majstorima, povijest naše umjetnosti u Dalmaciji bila bi svedena na bespuće. Na žalost, dokumenti ne objašnjavaju način rada, a još manje vrsnoću i darovitost pojedinca, jer se često mnogi njihov rad spomenut u nekom ugovoru ili obračunu ne da pronaći, ali je ipak stalno, da su majstori te zajednice izveli mnoge splitske spomenike: kuću ili kulu, kameni reljef ili drveni kip, sliku, pozlaćeni kalež i moćnik, koji su nam se do danas ovdje sačuvali. Oni su odgojili brojne učenike, mladiće, koji su iz susjednih sela i gradova dolazili da uče umjetnički obrt u njihove radionice, te tako i u Splitu stvorili umjetnički rasadnik, gdje se odgajahu nova pokoljenja naših majstora, sve dok političke prilike, a ponajviše neposredno utvrđivanje Turaka u njegovoj blizini i suparništvo stranih umjetnika, nisu umrtvili tu djelatnost.

U prvoj polovici XV. stoljeća radi ovdje nekoliko majstora. Antoje Mravčić i Ivan Gusinica izvode 1414. godine neke radove na gradskoj vijećnici. Ivan je k tome zaposlen skupa sa svojim pomoćnikom na arsenalu, a zatim 1418.—1419. uz ostale majstore na gradskoj loži.[18] Spominju se protomajstor i kipar Ivan Pržetić,[19] kipar Mate Petrov,[20] Maroje, koji je 1414. godine radio[21] na Zlatnim vratima (Porta Romae), Marko Petrov,[22] Miho Nališković,[23] Jakov, Nikola,[24] i Stjepan Cvitanović, sin Bračanina Cvitana Živića.[25]

Uz njih su i majstori iz ostalih gradova: zadarski protomajstor Marko Mahnut,[26] Lovro Šibenčanin,[27] poznati trogirski graditelj Nikola Račić,[28] Mlečanin Marko Gruato, koji je u Splitu 1446. godine primio Alegreta (Radovana) Radojevića u svoju radionicu[29] i Dubrovčanin Budislav Račić, koji je ovdje bio nastanjen.[30] Vjerojatno se u gradu tada mnogo zidalo, jer je korčulanski kipar Ratko Ivančić, koji je 1439. godine imao radionicu u Dubrovniku i tu klesao kapitele i prozore Kneževa dvora, ostavio tamo nedovršene radove[31] i otišao u zavičaj, da radi na stolnoj crkvi, ali je brzo tražio od nastojnika gradnje, da ga puste za nekoliko mjeseci zbog poslova u Split, obećavši im, da će se vratiti.[32] Ovdje je

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

međutim u veljači 1441. godine, na trgu sv. Lovre, sklopio ugovor s predstavnikom Petra Talovca, bana Hrvatske i Dalmacije, Andrijom Gabrielis obavezavši se, da će otići u Sinj i tu na mjestu kraj sv. Marije uz cijenu od sto i sedamdeset dukata sazidati bračkim kamenom za bana crkvu visoku trinaest lakata.[33] Zgrada, kojoj danas nema traga, bila je vjerojatno sazidana u gotičkom stilu, a Talovac bit će da se zadovoljio radom korčulanskog majstora, pa je pet godina zatim poručio po njegove sugrađane Marka Pavlovića i Ivana Karlovića, da mu utvrde tvrđavu Klis.[34] Ivančić je u Splitu izvodio klesarske radove, potkraj 1441. godine klesao je kameni umivaonik za kuću građanina Ivana Lukina, sličan onome, što je već prije bio izradio Splićaninu Šimunu Matinu.[35] U ožujku 1442. godine boravio je još u Splitu,[36] a zatim se ponovo vratio u Dubrovnik.[37]

Najdarovitiji kipar i graditelj kasnogotičkog stila, koji je radio u Splitu, bio je Juraj Dalmatinac. On je boravio ovdje četrdesetih godina XV. stoljeća i ostavio dva svoja izrazita djela, Arnirovu kapelu u crkvi sv. Eufemije s reljefnim oltarom i svojim najljepšim kapitelima i Stašovu kapelu u stolnoj crkvi s kićenim ciborijem i sarkofagom, gdje se, u reljefu Bičevanja, renesansni stil prvi put javio u Splitu.

Majstorskom Jurjevu dlijetu mogu se pored toga u Splitu pripisati dvije Papalićeve palače. Venturijevo mišljenje, da je reljefna luneta na vratima male palače doista Jurjev rad,[38] vjerojatnije je negoli Folnesicsevo,[39] da je taj reljef izrađen samo pod majstorovim utjecajem. Lijepo modelirana lica anđela uokvirena bujnom kosom, oštro rezani nabori njihove lagane odjeće, duge vrpce, što se križaju na prsima i spuštaju sve do nogu vitkih likova, sve je to izvedeno istom vještinom kao i na anđelima Stašove kapele, koja je izrazito i pismenim ugovorom zajamčeno Jurjevo djelo. Ali ako se pažljivo pregledaju i ostali ukrasni dijelovi prozora i vrata u obje te palače, osobito dvorišna vrata velike palače, vidjet će se, da su kapiteli i reljefni okviri svagdje klesani istom vještinom. Kovrčasto, oštro rezano lišće živahno se prepleće i svija, svaki list je detaljno obrađen, a ipak plastičan i čvrst, bridovi kvadrifore su oštri, a profil nadvratnika i dovratnika osobito na dvorišnim vratima raščlanjen. Sve je obrađeno na Jurjev način, i vrsnoća izvedbe nas potiče, da njemu pripišemo građevinski ukras obiju palača, kojima je isto tako lijepo klesan i svaki tesanik. Ta je vrsnoća izvedbe jača od sličnosti motiva, koji se mogu sresti i u djelima njegove škole. Motivi su doista potpuno njegovi; to je najprije zmaj, iz čijeg se ždrijela vijuga lozica, kojeg je preuzeo već ranije iz Boninova ciborija sv. Duje i prenio na svoj u stolnoj crkvi, te ga i ovdje ponavlja, zatim reljefna menzola uz prag pri dnu dovratnika, koja se vidi i na dnu trijumfalnog luka i njegove Arnirove kapele, i lišće pokrenuto u dva smjera na velikom kapitelu u dvorištu, slično lisnatom vijencu

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

glavne lađe u šibenskoj katedrali. Ali sve te motive mogao je da izvede i Aleši ili neki drugi Jurjev pomoćnik ili učenik. Jednom od njih, možda baš Alešiju, dvorišna Papalićeva vrata[40] poslužila su kao uzorak za sličnī ulaz palače Ivana De Augubio;[41] ali koje li razlike u izvedbi kapitela, akroterija i lozice dovratnika tih dvaju vrata! U Papalićevima sve je pokrenuto i oživljeno umjetničkim temperamentom, u Augubijevim kopista je umrtvio, otežao i pojednostavnio izvedbu.

Obitelj Papalića, kojoj su članovi bili humanistički obrazovani, sabirači antičkih ulomaka i začetnici prve arheološke zbirke u našoj zemlji, naručivali kod naših zlatara kićene kasnogotičke kaleže, drugovali s Markom Marulom Pečenićem, uočila je i darovitost Jurja Dalmatinca i povjerila mu gradnju svoje velike palače i pregradnju stare romaničke kuće.[42] Projektant šibenske stolne crkve, majstor kićenih crkvenih ponutrica, oltara i ciborija ogledao se uspješno i u civilnom, stambenom graditeljstvu. Očitovao je i ovdje svoju ljubav za sitni ukras, ali ga je uskladio s praktičnošću čvrstih glomaznih zidova stambene zgrade. Lijepo je riješio nekoliko praktičnih problema na obje palače: krovnu terasu, reprezentativnu dvoranu, stubište i dvorišni trijem. Pored te dvije kuće Juraj je izveo i dvorišna vrata stare romaničke kuće pregrađene u XV. stoljeću u ulici Dosud s velikom polukuglom okruženom viticama i kovrčastim lišćem u luneti i lisnatim kapitelima sličnim onima, koji drže Arnirov sarkofag. I ovdje ne samo motiv polukugle, koju ima i Jurjeva jakinska Loggia dei mercanti, već i vrsnoća izvedbe otkriva lični umjetnikov rad.[43]

Za Jurjevo djelo smatrao se dosada i anđeo s grbom splitskog nadbiskupa i rodoljuba Dujma de Judicibus; taj anđeo je pri obnovi skinut sa zvonika stolne crkve i sada smješten u Arnirovu kapelu. Osvrnut ću se opširnije na taj visoki reljef, da pokažem, kako se tom darovitom umjetniku pripisuju radovi, koji nisu njegovi, smanjujući mu tim umjetničku vrijednost. Kako se površno ispitivao njegov rad i utjecaj pokazuju A. Venturi, koji mu pripisuje kasnogotičko raspelo, rad rezbara Jurja Petrova u šibenskoj stolnoj crkvi i Dudan, koji njegovoj školi pripisuje baroknu krunu bunara iz samostana benediktinki datiranu MDCX, koja se sada nalazi u Arheološkom muzeju, pa čak i lunetu neoromaničkih pobočnih vrata iz XIX. stoljeća na kotorskoj katedrali.[44] Još je pogrešniji način atribuiranja Jurju Dalmatincu kipa sv. Vlaha i jednog dijela dominikanskog samostana u Dubrovniku, koje površno i nekritički, ne uočivši odlike njegovog stila, izvodi Jovanka Stojanović-Maksimović, ali na to ću se doskora osvrnuti posebno.

Venturi je prvi proglasio anđela na splitskom zvoniku sigurnim Jurjevim djelom,[45] što su zatim prihvatili Folnesics[46] i Karaman smatrajući ga za majstorov lični rad[47] iz zrelog doba. Folnesics je pače tvrdio, da mu je kosa baš na Jurjev način

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

klesana, a kapitel iznad njega da je po svinutom lišću također Jurjev, dok je Frey anđela smatrao za rad Jurjevih učenika.[48] Uporedi li se međutim taj anđeo s Jurjevima, osobito s onima na Staševu ciboriju i oltaru u stolnoj crkvi, vidjet će se očita razlika između tih likova. Kosa Jurjevih anđela prirodno se svija u bujnim i nemirnim uvojcima i sljubljuje uz oblinu lica, smanjujući im čvrsto čelo, a skrivajući često uši. Jurjeva je odjeća lagana zbog oštrih i čestih nabora, a krila njegovih anđela su oštra i vitka. Tipična oznaka mu je vrpca prekrižena na prsima, koja se spušta do nogu. Sve je to drukčije u anđelu sa zvonika: odjeća mu se svija teškim naborima kao mantija, u kojoj se gubi oblik tijela, vrpce nema, a kosa nataknuta kao perika, šablonski stilizirana ukočenim kovrčama, koje sjećaju na plastični pleter, potpuno otkriva visoko čelo i sitne uši lica obrađenog ukočenim potezima. Nema tu odlučnog, slobodnog poteza Jurjeva dlijeta ni njegova oblikovanja glave, pa je očito, da to nije njegovo djelo.

Vremensko nesuglasje između Jurjeva boravka u Splitu i biskupovanja Dujma de Judicibus već je uočeno. Biskup je morao napustiti svoju biskupiju i zauvijek se iseliti iz zavičaja kao okorjeli protivnik mletačkog zauzimanja Splita 1420. godine, a Juraj je tu stigao dvadesetak godina kasnije. Folnesics je stoga iznio mišljenje, da je grb naknadno uzidan, a Karaman je kušao da to razjasni misleći, da se mletačka vlast u početku usprotivila postavljanju grba svog protivnika na javno mjesto i tek kasnije, nakon biskupove smrti, dakle baš kad je Juraj boravio u Splitu, da je taj simbol uzidan na zvonik. To se razjašnjenje ne da prihvatiti; ono otpada već samim time, što reljef nije Jurjev.

Morao bi dakle biti stariji, pa smatram, da je to rad iz kruga Bonina Milanca, koji je 1427. godine dovršio ciborij i oltar sv. Duje u stolnoj crkvi. Vrijeme Boninova boravka u Splitu, koje je moglo biti isprekidano, jer je on radio u Dubrovniku i u Šibeniku, može se podudarati s vremenom biskupovanja Dujma de Judicibus, koji mu je mogao povjeriti popravak zvonika ili ostaviti novac za to. Reljef je svakako mogao biti postavljen oko 1427. godine, dok je Bonino boravio u Splitu, a ne tek nakon biskupove smrti, jer njegovo ime ne bijaše toliko zazorno, da mu se ni grb ne bi mogao izložiti. Devet godina nakon mletačkog zauzimanja Splita, a još za Dujmova života, na vidnom je mjestu, uza stolnu crkvu, uklesan natpis na sarkofag njegove majke,[49] koji ga pače naziva časnim:

✠ HIC NOBILIS FRANCA IACET PIISSIMA MATER -
DOIMI - QVI ERAT PRESVL VENERANDVS IN VRBE -
A - D - M - C C C C - X X - I X - DIE - XV - APLIS -

Modelacija kose, visoko čelo, snažna krila istaknutih i zaobljenih gornjih kosti i obli nabori odjeće anđela sa zvonika podsjećaju na anđele sa Boninove kapele u stolnoj crkvi, pa nije isključeno, da je taj reljef klesao neki Boninov pomoćnik. Kapitel

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

polupilona nad anđelom svojim kovrčastim lišćem također nalikuje na kapitele Boninove kapele, a kapitel susjednog polupilona sjeća na sjeveroitalsku gotiku majstorova zavičaja.

Ali i ne priznavši mu rad na zvoniku, Jurjeva djela u Splitu najjači su uspon gotičkog stila i ujedno posljednje veliko umjetničko stvaranje u ovom gradu. Putujući po svoj Dalmaciji i odlazeći u Italiju poduzetni majstor nije mogao da se ovdje dulje zaustavi. O njegovoj splitskoj radionici nema mnogo podataka; ograničila se uglavnom na spomenute radove, ali ti bijahu tako izraziti, da su utjecali na splitske klesare više nego na dubrovačke i korčulanske. Njegov utjecaj ustalio je i nastavio u Splitu suradnik mu Aleši.

Jurjev pomoćnik bio je ovdje Ivan Krstov Brasola de Cumis, koji je u Splitu imao radionicu, u koju je 1449. godine primio Bračanina Cvitana Živića.[50] Suradnik Jurjev je možda bio i splitski klesar Marin Miljajević, koji se spominje u doba njegova boravka 1446. godine u Splitu,[51] jer su njegovi nasljednici god. 1479. obračunavali s Jurjevim sinom Pavlom,[52] a zna se, da je on klesao kasnogotičke prozore, vrata i ostale građevinske ukrase[53] i zidao kuću Ivana de Albertis.[54] Učenici su mu bili Ivan Sladičević iz Busave[55] i Stjepan Radojković iz Kostrage.[56]

Juraj je suzbio i utjecaj Bonina Milanca, iako se morao za njim povoditi u zamisli Stašove kapele, tako da taj kipar, isto tako kao i sugrađanin mu Antun Milanac, koji je 1449. godine imao u Splitu radionicu, gdje je učio Luka Radašinović,[57] nisu raširili ovdje sjeveroitalsku gotiku.

Dok su njihovi radovi ostali bez jačeg odjeka, djelatnost Jurjeva pomagača, Albanca Andrije Alešija je bila vrlo utjecajna. On je vrlo mlad dobio narudžbu za izvedbu Katarinine kapele u dominikanskoj crkvi, a zatim zidao javne zgrade i utvrde u Splitu te odavle izvozio građevinski ukras u ostale gradove, držeći u svojoj radionici nekoliko pomoćnika i odgajajući nekoliko učenika, među kojima je bilo Bračana, Šibenčana, Hvarana, Bosanaca, pa, dakako, i Splićana. Marin Bizaski mu je klesao dijelove dominikanske kapele, a Marin Veselković mu je pored toga 1455. godine izrađivao krune zdenaca, kružišta trifora, stupiće i ostale kamene ukrase.[58] Bit će da je rad ovog klesara kasnogotičkog ukrasa bio zamašan, jer je on boravio nekoliko godina u Splitu; sreta se tu i 1458. godine,[59] ali tko da bez pismenih podataka prepozna danas Veselkovićev rad?

Kad je Aleši zidao kasnogotičku Zudenigovu kapelu u rapskoj stolnoj crkvi, odveo je u Rab tri pomoćnika Mihovila, Stjepana i Jakova Bračanina,[60] koji se i kasnije spominju u Splitu. Očito je dakle, da je korisna odredba splitskog vijeća još iz XIV. stoljeća da svaki zanatlija mora odgajati bar jednog pomoćnika, koristila i razvoju klesarskog zanata u XV. stoljeću, kad se pojačala izgradnja grada; stoga se tada i sreta veći broj kamenara.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Aleši je pridonio tome. Koristeći obližnje bračke kamenolome, on je izvozio kamene građevinske dijelove iz Splita, radio u Trogiru, Rabu, u Šibeniku i na Tremitima, šireći tako u tim gradovima najprije pod utjecajem Jurja Dalmatinca kasnogotički, a zatim pod utjecajem Nikole Firentinca renesansni stil, postavši tako izraziti predstavnik prelaznog razdoblja tih stilova na našem primorju. Iako porijeklom Albanac, postao je svojim radom splitski građanin, oženio je Marušu iz ugledne splitske obitelji Balistrarića i stekao imanje.

Njegovoj radionici i njegovu krugu može se stoga pripisati u Splitu, pored poznatih, još nekoliko radova, ali se oni, barem kad su izvedeni u stilu cvjetne gotike, ne mogu sasvim razlikovati od radova ostalih Jurjevih pomoćnika, jer im se motivi ponavljaju i prepleću. Aleši ne samo da na trijumfalnom luku kapele sv. Ivana u trogirskoj stolnoj crkvi kopira Jurjevu Mariju sa Stašova ciborija, prenosi oblik dvorišnih Papalićevih vrata na Crnotino dvorište u Rab i dvostruki niz obratno okrenutog lišća šibenske stolne crkve u trogirsku krstionicu, već isto tako kao i drugi Jurjevi učenici kleše i ostali ukras na njegov kasnogotički način.

Kapiteli Jurjevskog lišća ponavljaju se na vratima poljudske gotičkorenesansne crkve s natpisom: DOMINVS CUSTODIAT INTROITV(M) TVV(M) ET EXITV(M) TVV(M) u ulici krstionice i barokne Milesijeve palače, a bijahu toliko omiljeli, da se izrađuju čak i potkraj XVII. stoljeća na Benedettijevoj palači iz MDCLXXX godine. Splitski klesari su preuzeli i Jurjev motiv polukugle ovite kovrčastim lišćem s dvorišnih vrata na Dosudu, ali bez polukugle. Taj se motiv vidi na dvorišnom ulazu palače Jurja Marulića i uz svod ulice uz stolnu crkvu. Prozori i vrata kasnogotičke palače Jurja Marulića u Žarkovoj ulici, vrata palače istog stila u Domaldovoj ulici imaju također Jurjevsko-Alešijevske kapitele, a bifora gotičke palače na Peristilu ima pod kapitelom njihove škole stup u rumenoj rapskoj breči, što podsjeća na vezu klesara njihova kruga sa Rabom. Dokumenti inače otkrivaju, da je Aleši klesao prozore splitskih kuća; izveo ih je 1491. godine Luki iz Jajca.[61] Iz njegova kasnijeg renesansnog razdoblja je prozor s tipičnom majstorovom oznakom, školjkom nad plitkom žljebastom udubinom na pregrađenoj romaničkoj kući u Buvinovoj ulici, iza krstionice.

Jurjev i Alešijev utjecaj bit će da je osjetilo nekoliko splitskih majstora iz druge polovice XV. stoljeća, koji su nam poznati po svojim imenima. Tu su Duje, sin spomenutog protomajstora Ivana Przetića,[62] Petar, Ivan Petrov,[63] Nikola Jurjev iz Hvara,[64] Juraj Grancarić, Antun Ivanov,[65] koji je zidao na kući mletačkog trgovca Venture Meraviglie nastanjenog u Splitu, Marin Kamenarić, Ivan Radojević,[66] Luka Bogdanić, koji gradi 1467. godine kuću plemića Albertijevih na Čiovu,[67] za koje zida 1480. godine i Cvitan Miljanić,[68] i Ivan Meštrić, koji je 1480. godine gradio kuću

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



Juraj Dalmatinac: Kip sa ciborija splitske stolne crkve

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

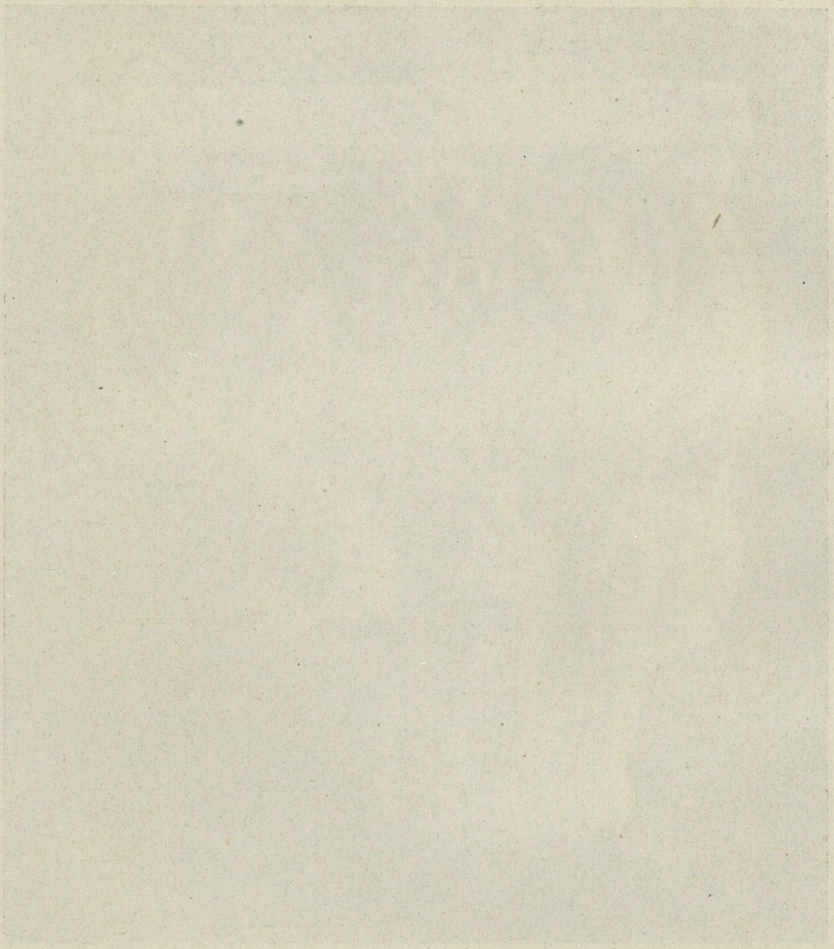
©DiZbi.HAZU



Glavica Jurjeve škole - Arheološki muzej u Splitu

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

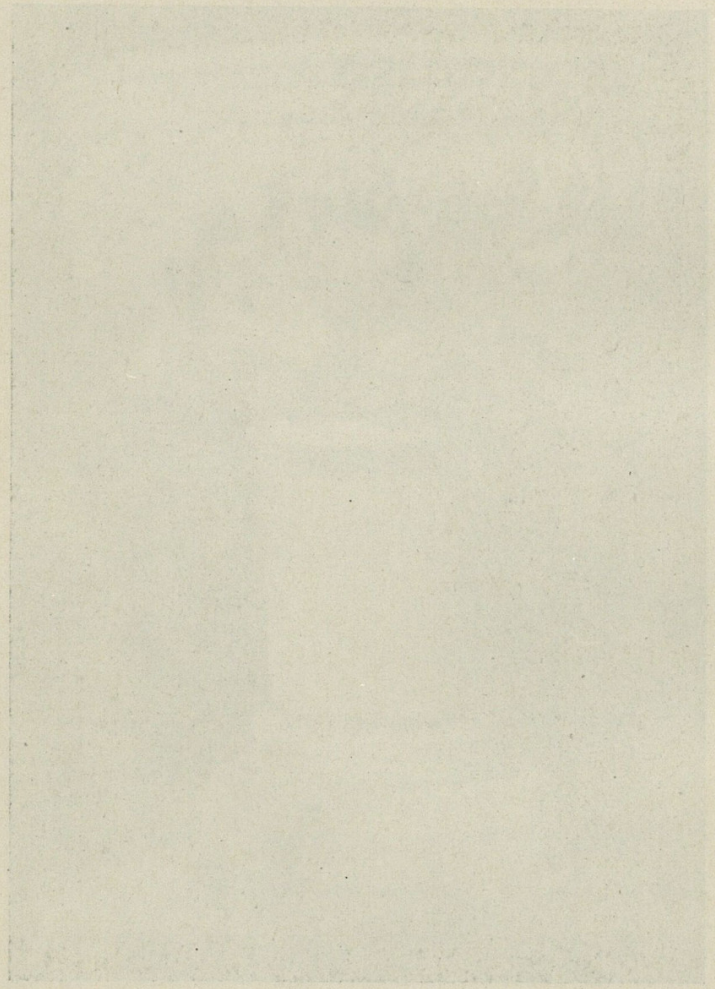
©DiZbi.HAZU



Kropionica Alešijeve škole - Radmanova zbirka u Omišu

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

splitskim plemićima braći de Cipcis u njihovu vrtu u predgrađu.[69] U listopadu 1461. godine spominje se kao općinski protomajstor »carpentarius et protomagister communis Spalati« Ivan Filipović, čiji je učenik bio Marko Tomasović iz Busave.[70]

Tih godina zbog pada Bosne bjegunci iz unutrašnjosti sklanjahu se u Dalmaciju, i narod iz zaleđa povlačio se u splitsko-trogirsku okolicu. Plemići Splita i Trogira bijahu primorani da od došljaka obrane utvrdama svoje posjede, pa su graditelji našli posla na izgradnji kaštela u splitskom i trogirskom polju, a zbog mletačko-turskih sukoba, koji će i ovdje izbijati, bili su primorani da više prionu vojničkom graditeljstvu, koje će se u Dalmaciji dizati na štetu civilnog.

Imanje splitskih nadbiskupa u Sućurcu bilo je već u XIV. stoljeću zaštićeno kulom, ali je ta srušena u građanskim sukobima na samom početku XV. stoljeća, pa je nadbiskup Ivan Zanetti morao ponovo učvrstiti svoj posjed. Njegov vikar Balsamin de Preto sklopio je stoga ugovor s Ivanom Zakočevićem, Antunom Rudičićem i Ivanom Filipovićem u lipnju 1474. godine, pred svjedokom pjesnikom Markom Marulom Pečenićem i ostalima, u kojemu su se graditelji obavezali, da će izvesti obrambene dijelove i klesarske ukrase, kameni zidni ormar u dvorani i biskupov grb na pročelju.[71] Ti se dijelovi nisu sačuvali, jer je kaštel pregrađivan.

Zanettijev nasljednik Averoldo, koji se dosada smatrao za osnivača kaštela, samo je, dakle nastavio gradnju Sućurca, iako je u natpisu iz 1489. istaknuto, da ga je on utemeljio.[72] Prema tome se ne može održati dosadašnje mišljenje, da je humanista Koriolan Cipiko gradnjom svog Kaštel Staroga 1476. godine pokrenuo ponovo izgradnju Kaštela,[73] jer je ta započeta obnovom Sućurca. Svakako, iako ga nije utemeljio, Averoldo je sazidao veći dio kaštela. Njegovi grbovi se nalaze na ljetnikovcu, koji ima biforu i ostale prozore gotičkog stila, a jedan grb je uzidan i na istaknutom uglu sjevernog ogradnog zida. Ogradne zidine vješto su smještene na visove stijena, koje svojom visinom povećavaju obranu, a svagdje imaju zupčasti završetak, koji je nadozidavan.

Splitski plemići Cambi, koji se iz Firence doseliše u Split, gdje Frano 1413. godine primi građansko pravo,[74] bijahu također primorani da obrane svoje imanje, koje su stekli u Kaštelima. Franjo Bartulov Cambi imao je tu već 1453. godine dvije kule,[75] od kojih je jedna bila pri moru, a druga, koja se još sačuvala, u polju. Njegova tri sina su ih podijelili među sobom 1467. godine radi lakše obrane.[76] Zidar Martin Bogdanić, koji je 1472. godine zidao kuću Matiji Saciću,[77] a 1467. Niku Albertiju kuću i most uz more na Čiovu,[78] prihvatio se u veljači 1478. gradnje utvrđene kuće Antuna i Jerolima Cambi s balisterijama, bombardijama i ograđenim dvorištem na otočiću uz obalu nasuprot njihova imanja. Pri tome mu je pomagao Mate Drakčić.[79]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Treba stoga ispraviti dosadašnje mišljenje, da je Kaštel Kambelovac osnovan tek u drugoj polovici XVI. stoljeća.[80] Franjo Cambi je u natpisu iz 1566. godine jasno istaknuo, da je nastavio »curam maiorum«, stoga ta godina nije datum utemeljenja, već obnove Kambelovca.[81] Bogdanić se zatim u početku 1480. godine obavezao, da će Nikoli Cambiju zidati zgrade na otočićima Nebojši i Skradiniku,[82] koje su mogle služiti za zbjeg i povlačenje u slučaju napada naroda iz zaleđa ili od Turaka. Taj rad se protegnuo, i njegovi su drugovi Vladić i Petar drvodjeljac ocijenili 1497. godine njegov rad »dobrim i savršenim«. Još i danas se vide temelji dugoljastih zgrada na stijeni uz more, koja je zadržala staro ime Nebojse. Sred Kambelovca diže se visoka i obla kula s istaknutim i natkritim kruništem na kamenim zupcima, malim četvornim prozorima i ograđenim dvorištem. To je vjerojatno rad Bogdanića i Drakčića. Zemljište uz kulu je nasipano, otočić je spojen s kopnom, na kojemu su u XVI. stoljeću podignute kuće vlasnika u sredini, a naokolo kuće seljaka ograđene zidom, uz koji se prisloniše oblikujući naselje razdijeljeno u ulice, koje je u prošlom stoljeću prekinulo svoju cjelinu. Uza samu kulu prislonjen je u XVI. stoljeću i ljetnikovac s prostranim renesansnim balkonom.

Zbog turskih napadaja koludrice samostana sv. Arnira podigle su kaštel na svom drevnom imanju u Gomilici. Njihov zastupnik Ljudevit Cipiko ugovorio je u siječnju 1529. godine s Jakovom Markovićem, Grgurom Liunićem i Pavlom Zudenigom, trogirskim zidarima, da podignu temelje tog kaštela u samom moru na položaju zvanom Gomilica, sa zidovima sličnim utvrdi trogirskog plemića Pavla Antuna Cipika, koju je Marković s Pavlom Sućevićem ranije zidao.[83] Obećana im je bila svota od trista i dvadeset dukata, a uz uvjet, da im naručitelj da vapno, drvo i čavle za skele.[84]

U nizu splitsko-trogirskih kaštela Gomilica predstavlja naročiti tip. To nije odvojena kula, ni utvrđeni plemićki dvor, već utvrđeno seosko imanje, neke vrste antička »villa munita«, jer njegov vlasnik, koludrice, vezane strogom klauzurom nisu boravile ovdje i dolazile amo. One su sazidale kaštel za svoje kolone, koji su im obrađivali polja. Naselje je opasano zupčastim zidom, opkoljeno morem i obranjeno visokom i neobično uskom kulom, okrunjenom kruništem od sedre na kamenim zupcima. Zupčasti zidovi i kula imaju otvore za topove i puške. Kaštel je bio spojen s kopnom dugim mostom na lukovima, koji je pred kulom imao drveni mostić. Taj se nije dizao lancima i priklapao uz vrata već uvlačio u ulaz kule, pa se pri dnu dovratnika glavnih vrata još vidi izbočeno kamenje, na koje se naslanjao. Izgled mosta se sačuvao na jednom crtežu iz XVII. stoljeća kod obitelji Carev u Gomilici. U tom ograđenom prostoru poredane su u ulice kuće seljaka.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Čitava je gradnja rustična. Zidovi su loše zidani, a klesarskih ukrasa nema. Tek nad ulazom stajaše grb, koji je srušen pri postavljanju sata u prošlom stoljeću, ali se u nekim kućama vide uzidane spolije renesansnih i gotičkih ulomaka.

Slikovitost Gomilice je također okrnjena. Zidovi kuća ispuniše zupčasti vrh ogradnog zida, most je zasut nasipom, koji je kaštel spojio s kopnom. Gomílica nalikuje kaštelu Sućurcu i Kambelovcu. Tu su vlasnici u ograđenom prostoru također smjestili kuće za svoje seljake, ali su na pročelju tog sklopa sazidali svoje ljetnikovce s kulama i raskošnijim arhitektonskim dijelovima.

Opasnost od Turaka, koji su zauzeli Bosnu i Srbiju i približili se Jadranskom moru, primorala je dalmatinske gradiće, da se u posljednjim desetljećima XV. stoljeća jače utvrde. Split je počeo da popravlja svoje zidine, kojima trošnost spominje u svojim latinskim stihovima i humanista Franjo Božičević Natalis.

Pri tom poslu oko 1488. godine zaposlila je općina grupu graditelja[85]: Nikolu Petrova, Luku i Dujma Despota, Šimuna Sipurinića, Dujma Cilija,[86] Stjepana Kargu i sina mu Jakova, Pavla Zakočevića, već spomenutog Martina Bogdanića, tada već starog Andriju Alešija i trojicu iz roda Rudičića: Dujma, protomajstora Antuna[87] i sina mu Ivana. Antun se sa Lukom Despotom osobito istaknuo pri gradnji škarpe, pa im je, isto tako kao i Alešiju, gradski knez u travnju 1488. godine za to poklonio neko zemljište.[88]

Znamo i za još neke Antunove radove. Zidao je 1473. godine kuću cipelaru Filipu[89] i svod kraj Grota u Dioklecijanovoj palači skupa sa svojim drugom i svakom Ivanom Radunovićem.[90] Tu se u prolazu Grota vidi još gotički svod, koji je bio sazidan na općinski račun. U travnju 1488. godine obavezao se skupa s Pavlom Zakočevićem splitskom gradskom knezu Jerolimu Venieru, da će popraviti krov kule, peć, završne obrambene zupce, vrata i stražarnicu nad vratima tvrđave Starigrada, a ujedno da će učvrstiti i tvrđavu Viseć,[91] koju su Mlečani imali naoružati još prema obavezi danoj hercegu Stjepanu 1466. godine.[92] Te tvrđave su imale spriječiti Turcima zauzimanje susjednog Omiša i ušća Cetine. Oba graditelja su izvršila dobro taj posao, pa je mletački poslanik Giustiniano mogao 1553. godine obavijestiti[93] svoju vladu, da je Starigrad »veoma jako učvršćen i neosvojiv«. Trošna tvrđava još pokazuje svoj zupčasti završetak i kulu iz XV. stoljeća, dok joj je istočni dio nadodan vjerojatno u XVII. stoljeću.

Zanat svog oca nastavlja Ivan Rudičić. On je 1501. godine sa Marinom Sipurićem, Dujom i Stašom Sudićem zidao kaštel u Vranjicu,[94] a dvije iduće godine učvršćavao s ostalim graditeljima splitske gradske zidine. U idućem se desetljeću, 1515. godine, obavezao, da će Jerolimu i Niku Vituri vratiti dug, zidajući na njihovoj crkvi sv. Marije u Kaštel Lukšiću.[95] Crkvica je jednostavna zgrada prijelaznog gotičkorenesansnog stila s presvođenom apsidom. Na pročelju joj je prozor u obliku kola s izmjeničnim gotičkim zup-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

cima, zvonik na preslicu sa žlijebastim renesansnim pilonima i gotička niša nad vratima, kojima je u nadvratniku uklesano:

HIERONIMO E NICOLO VICTVRI - FRADELI FECE
NO QVESTA OPERA - AL ONOR DELA - GLORIOSA VER
ZINE - MARIA ET - D - LORO - DEVOTION - ET DELI
VILICI - M - D - XXX AP - X -

U drugoj polovici XV. stoljeća zaposleno je u Splitu pored mjesnih i nekoliko kamenara, koji se doseliše iz okolnih mjesta, a to pokazuje, da je bilo mnogo posla. To je doba cvata primorskog graditeljstva, koje se ogleda i u ovom trgovačkom gradu bogato snabdjevenom kamenom iz obližnjih bračkih kamenoloma.

Ističe se protomajstor Mihovil Miljajević, čije ime gradski notari i pisari, nevješti hrvatskom jeziku, pišu različito: Meljavić, Meljanić,[96] Mihanić. On je 1472. godine imenovao svojim pravnim zastupnikom zidara Pavla iz Hvara.[97] Godine 1467. stupio je kod njega u nauk Bosanac Petar Prvičić iz Livna,[98] a u početku 1474. godine neki Radoje, nećak Poljičanina Vojka Radonića.[99] Čini se, da nije bio rođen u Splitu, jer se spominje kao »habitator«, a tako su se obično označivali doseljenici, koji još ne bijahu stekli građansko pravo.[100] On je 1492. godine obnavljao s grupom klesara humanisti Koriolanu Ćipiku njegov kaštel Stari, koji je bio izgorio desetak godina poslije gradnje.[101]

Ta zgrada svojim jednostavnim oblicima jasno odaje rad domaćih majstora. Ni čvrstoća zidova, ni ukrasni dijelovi, prozori i lukovi dvorišta nisu izvedeni osobitom vještinom, ali dvostruka namjena zgrade je usklađena. Kaštel je imao da brani gospodarevo imanje i kmetove od napadača, a ujedno da piscu ratnih uspomena pruži ugodan ladanjski boravak, pa je stoga zidan po istim načelima, ako je dopuštena uporedba, kao i Dioklecijanova palača. To je ujedno kaštel i ljetnikovac. Sa sjeverne strane je utvrđen kulom, koja štiti ulaz i most s kopna, a južna, pročelna strana, koja se nadvisuje nad morem, rastvorena je balkonom i renesansnim prozorom. Četvorno dvorište okružuju trijemovi okruglih renesansnih lukova na stupovima. Renesansa se očitovala u uravnoteženim omjerima i u simetriji prozora žljebastih dovratnika s lunetom, u polukružnim lukovima dvorišta i u kamenom kaminu dvorane. Neobično je, da se na zgradi, koja nosi još u prozračnoj ogradi balkona i u kapitelima dvorišta tragove gotike, javlja rustički izvedeno kamenje, bunjati, rijetki u našem graditeljstvu iz kraja XV. stoljeća, koje je ovdje, u donjem dijelu kaštela, uvjetovala blizina mora. Pri zidanju su Miljajeviću pomagali Luka Ručica i klesar Jakov nastanjen na Klisu. Vjerojatno je to onaj Bračanin, koji je radio s Alešijem na Rabu, a i na splitskim gradskim zidinama. Jakov je Mihovilu klesao vrata, balkone, kapitele, zupce i ostale građevinske dijelove za Trogiranina Jerolima Ofer-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

linića, pa nije isključeno, da je on izveo te dijelove u Kaštel Starome, iako je i sam Mihajlo klesao slične komade. On je naime klesao kamenu ogradicu za poljudsku crkvu,[102] a 1493. popravljao je zvonik splitske stolne crkve,[103] za koji je veliko zvono lijevao 1503. godine naš poznati lijevalac Rabljanin Ivan de Tollis, nastupivši time, koliko se bar dosada zna, prvi put svojim radom u Dalmaciji.[104] Arhivar Praga pretpostavlja, ne navodeći za to dokaze, da je Mihajlo Meljavić, sin klesara Marina Masendinija, zapravo Marina Miljaevića, koji je u Splitu klesao kasnogotičke građevinske dijelove i bio se iselio u Apuliju.[105] Međutim je on sin Antuna Miljaevića,[106] a ne znam čemu majstora Marina zvati Masendini, kad ga pismeni dokumenti, objelodanjeni djelomično od samog Prage, nazivlju Meljanić, Miljaević, Meljavić ili Mihanić, patronimičkim prezimenom nastalim od imena Mihovil,[107] koje notari pišu raznoliko.

Splitska općina je za jednostavnije radove upotrebljavala i poljičke graditelje. Gradnju presvođenog mlina pokrivenog pločama na rijeci Žrnovnici povjerio je 1473. godine gradski knez Nikola Micheli majstoru Radoju Vučelasaliću iz poljičkog sela Račnika, obećavši mu kamenu građu i trideset dukata.[108]

Na izgradnji gradskih zidina 1502.—1503. godine bijahu zaposleni[109] Lujo Radov, Jakov Sipić, Jerolim Marangunić, Matij Guzdoser, Martin Bokalić, Mate Pavlinović, Duje Klarić, Luka Jakulić, Duje i Staš Sudić, Jakov i Antun Fijorentin, Radin Radunović, Pavle Zakočević, Nikola Belanić, Kuzma Kuzmić, Marin Sipurinić, Duje i Stjepan Rudičić, Dubrovčanin Nikola Liunić,[110] koji je zidao na dominikanskom klaustru u Trogiru, Šibenčanin Pavle Pavlinović, Majstor Ivan, Krsto Brazolić, sin Ivana Brazole, te Nikola i Marin Vladić, koji je bio 1483. godine stupio u radionicu Nikole Firentinca, dok je majstor dovršavao šibensku stolnu crkvu.[111] Marin Sipurinić, Ivan Rudičić i Niko Marangunić popravljali su 1502. godine splitski kaštel.[112]

Majstori te zajednice zidali su i gradski zid na Pisturi, koji nosi natpis iz 1503. godine.[113] To je jedan od prvih renesansnih spomenika u Splitu, koji, pored obrambene, ima i umjetničku vrijednost, jer je zidan lijepim tesanicima i iskićen reljefima Madone sa djetetom, mletačkim lavom i vojničkim simbolima, alabardama, kacigom i oklopom uklesanim vješto na tri ploče. Natpis, u kojemu se ističe, da je zidina zidana malim troškom, »parco sumptu«, značajan je za tadašnje prilike. Štednja će odsad često da sputava razvoj renesansnog stila u Splitu. Kad su se potkraj 1503. godine zidala gradska vrata uz kaštel na obali, gradski sindici Dmine Papalić i Jero de Cindris sklopili su uz pristanak kneza Jerolima Bernardija ugovor sa šibenskim graditeljem Pavlom Pavlinovićem, da skine dijelove gradskih vrata na sjevernom zidu, luk, ukrase i ostalo i da ih prenese na tu novogradnju.[114]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

U takvim prilikama grada, koji je bio izložen ratu i skučen na uski prostor među zidinama, renesansni stil se nije mogao razviti u svojoj monumentalnosti, već se sveo uglavnom na manje gradnje i sitnu, ponajviše reljefnu plastiku.

Pored već spominjanih splitskih reljefa i kipova iz kraja XV. i XVI. stoljeća, treba spomenuti reljef sv. Roka, uzidan kao neka zavjetna pločica u njegovu crkvicu na Peristilu i reljef Ecce homo na riznici stolne crkve s natpisom:

HOC OPVS FECIT FIERI FR
ATALIA CORPORIS CHRISTI
IDVIIII

rad istog majstora, koji je iskitio crkvu sv. Mihovila in ripa. Crkvica je osim apside srušena, ali joj je skulptura prenesena u Arheološki muzej. Glava Krista i menzole s glavama imaju oznake istog dlijeta, koje je klesalo i reljef Ecce homo, te se prema tome mogu datirati u prvu polovicu XVI. stoljeća. Iz tog vremena je i Oplakivanje, nekoć na vratima samostana sv. Eufemije, a sada u Gradskom muzeju. Venturi ga pogrešno pripisuje Nikoli Firentincu,[115] pa i to još jednom pokazuje površan način da se pripiše nekom majstoru onaj rad, koji ima samo njegove stilske oznake, a ne dostiže vrsnoću njegova izraza, kao što smo prije istakli spominjući anđela na zvoniku. Te skulpture, isto tako kao i nešto raniji gotički kip sv. Ane na prijestolju, s kćerkom u krilu, pred kapucinskom crkvom na Pojišanu, pokazuju, kako su splitski kipari zakržljali gubeći se u izvedbi malih kipova i reljefa, koju je zatim rasprostranio Aleši, nesposoban da se izrazi u punoj i velikoj plastici. I dok će tako oblikovanje ljudskog lika u početku XVI. stoljeća da zauvijek propadne, i to nesamo u Splitu već skoro u čitavoj Dalmaciji, dekorativna skulptura, osobito plitki reljefi renesansnih groteska, trajat će i dalje sve do XVII. stoljeća. Klesari će izvoditi jasno komponirane i uokvirene nadgrobne ploče, što će se kao mali sagovi rasprostrijeti na pločniku poljudske i ostalih crkava, klesat će vješto menzole, balkone i prozorske okvire palača.

Sklad renesansnog graditeljstva će se očitovati i u radovima graditelja XVI. stoljeća. Renesansna palača, koju 1564. godine podiže Ivan, posljednji potomak stare splitske obitelji Karepića na Trgu sv. Lovre, nesamo da je iskićena renesansnom umjerenošću, već je i urbanistički usklađena u taj trg, s kojega je u početku XIX. stoljeća porušen slikoviti sklop od četiri reprezentativne kasnogotičke palače, koje su činile jednu od najljepših građevinskih cjelina na našem primorju. Na sučelnoj strani trga sačuvana je renesansna palača s vješto postavljenim ugaonim balkonom i dvorištem, a na Pavlinovićevoj poljani sačuvala se tek jedna strana palače u istom stilu s lijepim prozorima renesansnih

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

lukova, a tu u blizini u jednoj kući je i veliki renesansni prozor s rijetkim kasetiranim okvirom. Poljudska crkva je proširena dvjema kapelama s renesansnim ulazima, na kojima se vidi opadanje obrade reljefnog cvjetnog ukrasa i upotreba svrdla, tako da se rupicama postigne učinak reljefnosti. Skučenost jačeg građevinskog razvoja pokazuje samostansko dvorište; tu nema visokih svodova, lukova ni stupova, već niz malih pilona s renesansnim žljebićima drži nisku strehu trijema, a nad svim prevladava jaka kula. Obrambeno, ratno graditeljstvo počelo je, dakle, već u XVI. stoljeću da skučuje veće građevinske zamisli u gradu, koji je morao da se brani i utvrđuje pred nadmoćnim neprijateljem.

U Splitu se, pored nekih iz kraja XV. stoljeća i ovih već spomenutih na izgradnji gradskih zidina, spominju u XVI. stoljeću graditelji i klesari Grgur Kralić,[116] Luka Sipić,[117] već spomenuti Jakov Radunović i Ivan Meljaević, sin Mihajlov, koji je 1522. godine bio zaposlen na općinskim radovima,[118] Ivan Cvitićev,[119] Franjo Meljanović i Bračanin Benedikt Grgurov.[120] Pri gradnji kuće i vrtnih zidova Ivana Jakovljeva, kapetana splitske Varoši, rade 1541. godine Firentinčev učenik Marin Vladić, Jakov Basilić i Niko Bukardelović.[121] Na gradnji splitskog lazareta 1582. godine zaposlili su gradski knez i osnivač lazareta Daniel Rodriga 1581. godine Splićanina Vicka Bugardela. On je zidao, prema nacrtima, koje je bio nacrtao i sam i s nekim zadarskim protomajstorom, južni zid zgrade, koji je zbog trošnih temelja bio napuknuo, i zbog tog je među njima izbio spor.[122]

Osim Alešija i njegovih pomoćnika radilo je nekoliko Splićana i izvan zavičaja. U klesarskoj radionici kasnogotičkog graditelja Jurja Dimitrova na Rabu zaposlen[123] je oko sredine XV. stoljeća Splićanin Petar, koji radi zatim u Zadru, a Mate Markošić i Vukašin Marković zidaju na šibenskoj katedrali.[124] U drugoj polovici tog stoljeća pomagao je Splićanin Ivan poznatom mletačkom kiparu Antonu Rizzu pri popravku Duždeve palače u Mlecima.[125] Možda je to onaj Ivan Filipović, koji je bio zaposlen pri obnovi kaštela u Sućurcu. On je zastalno od Rizza naučio raditi u kasnogotičkom i renesansnom stilu. Već spominjani Marin Miljaević, kipar kasnogotičkog ukrasa, bio se iselio u Apuliju, a Luka de Festa dospio do Budima i tu radio 1487. godine s grupom dalmatinskih kipara, u kojoj su bili Zadrani Frano Radov i Juraj Librarij, Bračanin Marin, Hvaranin Mihajlo Puhera, Šibenčanin Ivan Grubanić.[126] Njih je vjerojatno bio okupio daroviti renesansni kipar Ivan Duknović Trogiranin, poznat pod imenom Giovanni Dalmata, koji je između 1481. i 1491. izvodio svoja djela na dvoru Matije Korvina. Uz njega, prema Kukuljevićevu pisanju,[127] radio je i Jakov Štatilić.[128] Grubanić je 1487. godine umro u Budimu, a njegov pomoćnik Frano Radov vratio se u Trogir, gdje se na povratku u Italiju zaustavio i Duknović, i tu isklesao kip sv. Ivana u stolnoj crkvi[129] i reljef lovorom ovjenčanog čovjeka u Ćipikovoj

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

palači, koji pokazuje sve oznake njegova stila. Puhera se vratio u Zadar, gdje ga sretamo 1507. godine.

Za dalji rad njegovih suradnika u Madžarskoj se ne zna, ali im se pripisuju skulpture u apsidi crkve u Pestu i Gospa iz Dios Györa u budimpeštanskom narodnom muzeju.[130] Vjerojatno su to radovi ove grupe naših primorskih kipara pa i Splićanina Luke Feste, koji su pridonijeli širenju renesanse u Madžarskoj.

Splitski majstor Duje obavezao se pri kraju listopada 1540. godine šibenskom gradskom knezu i kapetanu Jakovu Boldu, da će isklesati sve dijelove veličanstvenih renesansnih vrata tvrđave sv. Nikole u moru pred Šibenikom, i to prema nacrtu mletačkog graditelja Ivana Jerolima Sammichelli. Messer Zuane Hieronimo inzegnier nije bio kipar i prepustio je Duji, da iskleše mletačkog lava i lik sv. Nikole, kako želi,[131] u reljefu ili u punoj oblini: »... figure si de messer San Marco in forma di lion de tutto tondo over de tutto relievo quanto de messer San Nicolo, benissimo lavorate...«. Lik lava vrh tvrđave u svojoj oblini i ljepoti crta, pa reljef sveca u klinu i životinjskih lubanja u metopama pokazuju, da je Dujam bio vješt kipar.[132] Zbog toga ga je talijanski graditelj Frano Catani zvao, da radi s njim u Dubrovniku.[133] Marko Drivodiljić i Jerolim Baćilić bili su pozvani 1576. godine, da rade u Korčuli, iako je taj grad obilovao kamenarima.[134]

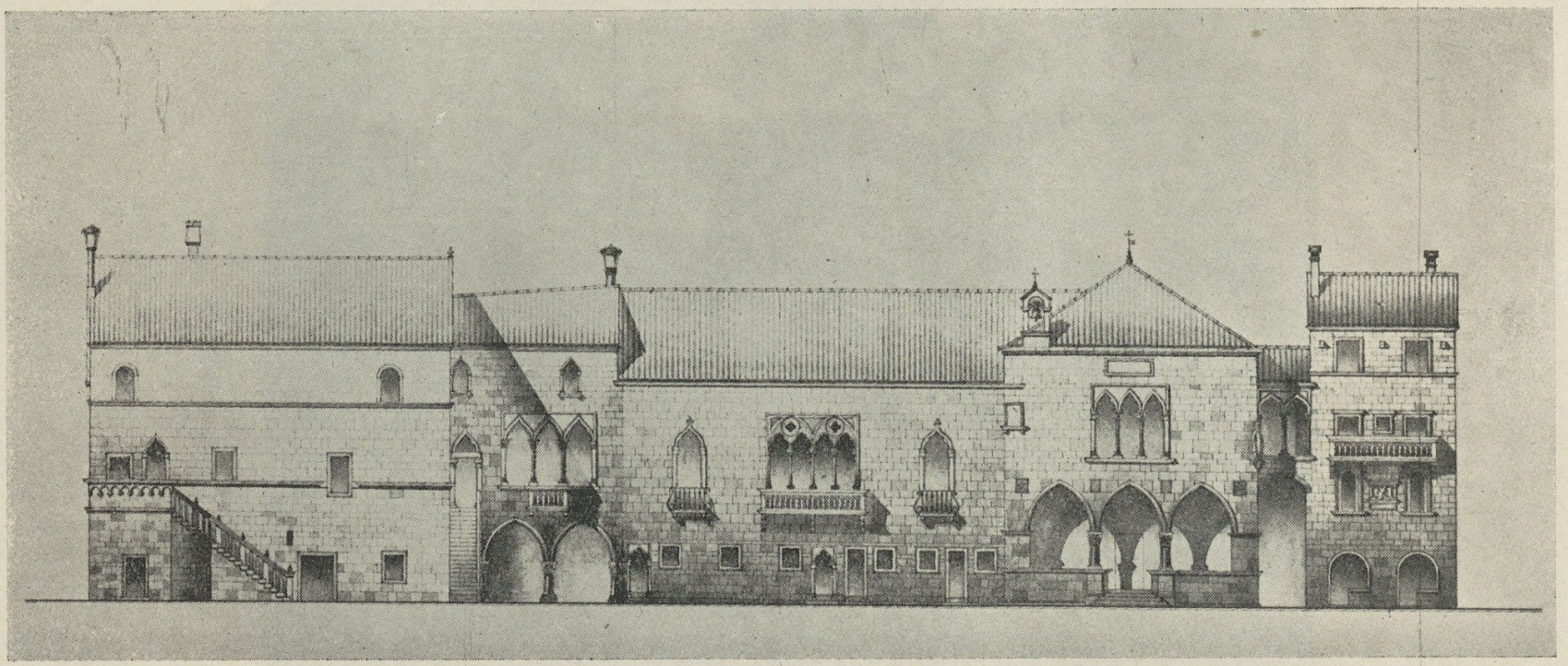
Iz splitskih klesarskih radionica izvozili su se građevni ulomci i u Mletke. Klesar Miljaević obavezao se u veljači 1501. godine Mlečaninu Bernardu Capogrossu, da će mu isklesati kamena vrata i ukrcati ih u lađu za Mletke.[135] Značajno je, da naručitelj nije donio ni propisao uzorak iz Mletaka, već ih je dao napraviti prema vratima na kući Splićanina Petra Cipčića. Poznato je, da je i Korčulanin Marko Andrijić klesao za Mletke i Mantovu, a Juraj Dalmatinac i Ivan Pribisaljić za Jakin, Aleši i Firentinac za Tremite. Time se je kasnogotički i renesansni stil vraćao ispunjen ponekom mjesnom oznakom i varijantom s naše obale u Italiju, bogateći tako novim motivima tamošnju umjetnost.

Petnaesto stoljeće je cvjetno doba dalmatinskog slikarstva, a tome je pridonio i Split. Tu se kao i u ostalim primorskim gradovima spominje nekoliko slikara. Oni su nastavili rad svojih ranijih drugova, Marina iz Šibenika i Mihajla, koji se spominju u Splitu sedamdesetih godina XIV. stoljeća,[136] kojih radove isto tako kao i djela njihovih nasljednika međutim nismo do danas utvrdili.

Ističe se Dujam Vušković, koji je 1429. godine islikao s Pavlom Ivanovićem neke dijelove Boninove kapele u stolnoj crkvi.[137] Na ciboriju se, osobito na grbovima, i danas vide tragovi te boje. Vušković je boravio u Trogiru, u Zadru i u Šibeniku, gdje je možda bio prvi učitelj istaknutog Jurja Ćulinovića.[138] Tu je slikao bogato iskićene drvene poliptihe s nizovima svetačkih likova na zlatnoj pozadini u kasnogotičkom stilu, ponekad uz suradnju svog sugrađanina slikara Antuna. Slikao je i na platnu i 1452.

dizbi.hazu.hr

dizbi.hazu.hr

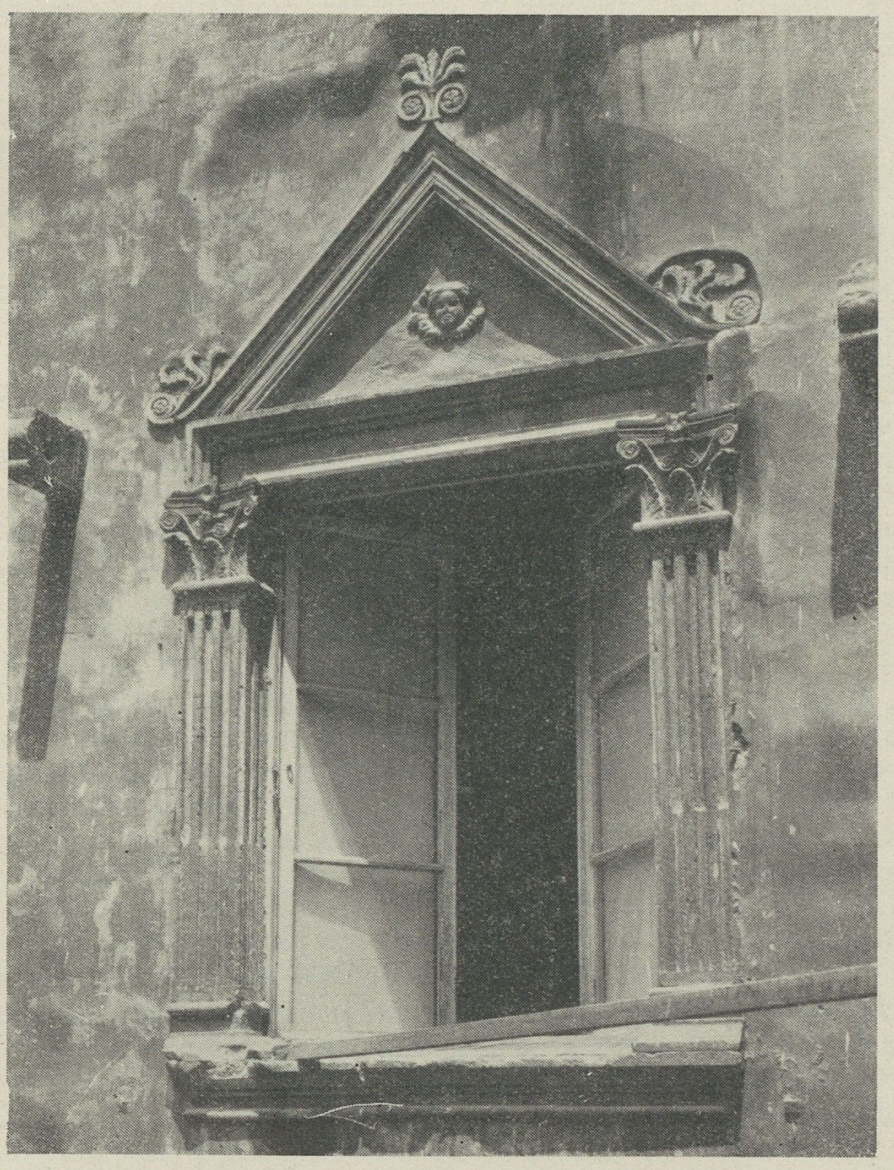


Rekonstrukcija Kneževe palače, Kazališta i Vijećnice na splitskom Trgu sv. Lovrijenca

©DIZBI.HAZU

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU



Prozor Papalićeve palače

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

godine izveo barjak za šibensko bratstvo Nove crkve. U svojoj splitskoj radionici učio je Stjepana Dragičevića Medoševića iz Grahova,[139] a u početku 1456. godine uzeo je za pomoćnika dubrovačkog slikara Stjepana Ugrinovića Zorneju, sina poznatog slikara Ivana Ugrinovića, za deset mjeseci uz hranu i plaću od sto i osamdeset libra na godinu.[140]

Dolazak mladog Dubrovčanina u Vuškovićevu radionicu očituje zaposlenost splitskog majstora i njegovu vrijednost, koju nam njegove još neutvrđene slike nisu dosad otkrile, a ujedno pokazuje vezu dubrovačke slikarske škole s grupom srednjodalmatinskih slikara. Ta veza je mogla koristiti očitovanju mjesne značajke našeg slikarstva XV. do XVI. stoljeća, to više, što je Stjepan Ugrinović nakon svog splitskog boravka plodno nastavio rad u zavičaju, a Vuškovićev sin Dujam nastavio očev zanat u Splitu i u Zadru.

Vuškovićev suradnik, splitski slikar Antun Restinović imao je u Splitu radionicu, u kojoj je odgajao pomoćnike Grgura,[141] Rudolfa Franova[142] i Nikolu, sina zlatara Marina Ravakovića,[143] kojega Dudan prekrsti u Ravacco isto tako kao i njegova učitelja u Resti. Ali da je Restinović bio hrvatskog podrijetla potvrđuje ime njegova oca, koji se zvaše Pribislav, pa se stoga i on nazivao magister Antonius Priblislavi Restinovich, pictor de Spaleto,[144] a sestra mu je imala lijepo narodno ime Stančica.[145] Antun je u Zadru slikao kapelu sv. Šimuna, ali se iz obračuna ne može utvrditi, da li je izvodio freske ili samo bojadisao kiparske ukrase,[146] jer figurativne zidne slikarije u Dalmaciji bijahu u XV. stoljeću vrlo rijetke.

Naši se slikari uglavnom bijahu ograničili na slikanje na drvu obloženu sadrom. Tek je Ivan Ugrinović slikao zidove franjevačkih kapela u Stonu,[147] a ostaci fresaka Vicka Lovrina vide se još na stijenama pravoslavnog manastira u Trebinju. Na pročelju srušene crkve sv. Mihovila, sazidane u XV. stoljeću, bila je zidna slikarija vjerojatno gotičkog stila.[148] U Dalmaciji su nam poznate freske romaničkog stila XI.—XIV. stoljeća,[149] pa će biti, da se taj način slikanja nastavio i u idućem stoljeću, kad je naše slikarstvo cvalo, samo mu dosad ne nađosmo sačuvanih tragova.

Ni ostalim splitskim slikarima, Ivanu Dujmovu Miroslaviću,[150] koji je živio oko sredine XV. stoljeća i boravio u Trogiru, Mihovilu,[151] zatim Stašu Babiću[152] koje pismeni dokumenti spominju potkraj XV. i u početku XVI. stoljeća, nisu još utvrđeni radovi isto tako kao ni pjesniku Marku Marulu Pečeniću, koji je zabilježio, da je ispisao i ilustrirao biblijske pripovijesti, a da su ga slikarski problemi zanimali, vidi se i po tome, što je u svojoj knjižnici imao »libellus de arte picture«.[153] Nije li možda on drvorezima ilustrirao i svoju tiskanu »Juditu«? Na jednom od tih drvoreza čita se slovo M, koje može da označuje prvo slovo njegova imena ili prezimena i potpis. Oštro rezana lica i likovi

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

tih drvoreza podsjećaju na čvrstoću njegova rukopisa, na koji sam nedavno upozorio.[154]

Premda nismo utvrdili još slike splitskih slikara, ipak nam njihova imena, koja su skoro sva hrvatska, njihove radionice s učenicima i veze s ostalim primorskim gradovima očituju, da je ta grupa bila veoma aktivna. K njima je svraćao i trogirski slikar Blaž Jurjev, koji je obilazio primorske gradove i konačno se nastanio u Zadru.[155] On je u svibnju 1412. godine bojadisao zvijezdama i cvjetnim ukrasima drveni svod nad velikim oltarom sv. Franje,[156] a svraćao je u Split i 1445. godine.[157] Blažov učenik Martin bio je ovdje nastanjen i bojadisao drvene rezbarije.[158]

Nekoliko slika sačuvanih u Splitu moglo bi se povezati uz djelovanje ove slikarske škole dvaju pokoljenja, ali većina ih je propala. Nadbiskup Marko Antun Domínis dao je u samoj crkvi sv. Mihovila u XVII. stoljeću zapaliti četiri slikana raspela, a nabraja ih nekoliko u crkvi sv. Duha.[159] Tri, koja su se sačuvala, u crkvama sv. Križa, sv. Frane i ono u zbirci crkvenih umjetnika uz crkvu sv. Duha, koje potječe iz crkve sv. Luke, veoma su trošna, ali je vjerojatna Karamanova[160] pretpostavka, da su to djela naših slikara XV.—XVI. stoljeća. Od poliptiha, koji bi se pripisali tom vremenu, ostao je onaj u grobišnoj crkvi na Sustjepanu. Gotički oblik mu je preinačen prema baroknom oltaru, a stari okvir uništen, ali se može rekonstruirati.

Pri vrhu je bio Ecce Homo kao i na ugljanskom poliptihu, u srednjem dijelu je Gospa i uz nju četiri slike vitkih svetaca, a u donjem lijepi prizor Porođenja u krajoliku i poprsja četiriju svetaca s gotičkim natpisima. Na rubu Ecce Homo vide se još tragovi gotičkih arkadica starog okvira. Vjerojatno je Karamanovo mišljenje, da je to rad naših slikara XV. stoljeća, samo treba napomenuti, da središnja slika Marije nije barokna, već je to stara ikona prebojadisana kasnije. U odjeći Krista, koji u ruci drži svitak kao na bizantinskim ikonama, vidi se još trag starih stiliziranih nabora.

U crkvi sv. Jere na Marjanu sačuvao se niz drvenih slika s prizorima iz Kristova života i svecima, od kojih većina pokazuje neimaštinu slikarske građe u onom stoljeću. Iz tog vremena je i sličica u Gospi od Žnjana, a u Konzervatorskom zavodu sačuvani su dijelovi jednog gotičkog poliptiha, kojemu su slike nestale.

Na prvom listu pravilnika bratovštine splitskih pomoraca, potvrđenom 1521. god., naslikan je na pergameni sv. Nikola sred bratima, a jednostavni inicijali ispisani su u rukopisu crvenom i plavom bojom. To je rad nekog splitskog slikara, koji u liku sveca, načinu okupljanja plavokosih bratima i u svijetloj boji otkriva svoj gotički stil XV—XVI. stoljeća. Crtež je loš, ali žuta, crvena, smeđa, zelena i plava boja stvaraju svečani ugođaj i odaju slikarev smisao za kolorizam. Rukopis objelodanjen od Gelcicha, čuva se kod dubrovačkih franjevaca.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

U tijesnoj suradnji sa slikarima bili su, kao svagdje u to vrijeme, rezbari, koji su u drvu tesali kipove i reljefe, poliptihe i ukrase kućnog i crkvenog namještaja prevlačeći ih ponajviše sadrom i šarom. Kad je Ivan iz Francuske u prvoj polovici XV. stoljeća rezao drvena korna sjedala za crkvu konventualaca, ukrasivši ih intarzijama i lisnatim reljefnim ukrasima, slikar Martin mu je izvodio figurativne reljefe na drvenim pločama,[161] a rezbar Antun tesao je svetačke likove i ukras za poliptih slikara Vuškovića. To je vjerojatno onaj Antun Hmelić, koji je izdjeljao ikonu za crkvicu Gospe od Zvonika,[162] a 1445. godine primio u svoju radionicu Splićanina Vukašina Stoimilića.[163] Godine 1455. izveo je pod iznad kapele sv. Kate i nekih dijelova dominikanskog samostana poduprt menzolama i zupcima,[164] sličan vjerojatno onome, koji je sačuvan u velikoj Papalićevoj palači.

Tragovi gotičkih stropova, grede oivičene motivom svinuta užeta, vide se u kasnogotičkoj kući na sjeverozapadnom uglu Peristila, a ovdje objelodanjujem ulomak gotičkog namještaja sačuvan u Konzervatorskom zavodu. Ravni gotički strop sačuvan je skoro u cjelini u velikoj dvorani Papalićeve palače, obrubljuju ga grede oivičene zupcima i savinutim užetom na raščlanjenim drvenim menzolama. Između poprečnih greda urezani su gotički trodjelni lukovi. Ulomci sličnog ukrasa nalaze se i u riznici stolne crkve, a zastalno će ih biti još mnogo sakrivenih pod žbukanim baroknim ili novijim stropovima starih splitskih kuća.

Drvodjelski rad primahu u XV. stoljeću u Splitu i zidari, pa se ti majstori ponekad nazivaju drvodjeljcima i zidarima. Tako su i oni izvodili drvorezbarske radove, jer su drveni dijelovi kasnogotičkih kuća, grede, ograde, vrata i prozori bili rezbarski izdjeljani. Antun Hmelić primio je 1458. godine da završi nadogradnju stare crkve sv. Križa izvan gradskih zidina, koju je prema obavezi imao učvrstiti kamenim lukovima, obložiti joj neke dijelove bojadisanim daščicama i učiniti dva oltara. Taj rad je bio zamašan, i on je tražio sedamdeset dukata. Marin Pavla Berini,[165] koji je s njim ugovarao, isplatio mu je u siječnju i u svibnju dio te svote u librama i u žitu, ali, na žalost, zgrada je u XVII. stoljeću iz strateških razloga porušena, jer je stajala u brisanom prostoru pred splitskim utvrdama, a u XIX. stoljeću s azidana je nova u neoromaničkom stilu. Od stare gotičke crkve ostala je tek Pietà u niši vrh pročelja današnje crkve. Antun je 1462. zidao čak i neku peć,[166] a baveći se drvodjeljstvom i zidarstvom iste se one godine, kad je nadograđivao crkvu Velog Varoša, obavezao splitskom drvodjeljcu Petru Milivojeviću, da će učiti brata mu Jakova oba zanata.[167]

Isto je to obećao i Nikola Jurjev 1470. godine Ivanu Draganiću iz Posušja u Bosni.[168] Zidar Marin obavezao se potkraj 1461. godine Dujmu de Balcis, da će mu pored različitih zidarskih radova izraditi u kući i drvodjeljske radove: podove, stepenice s ogra-

©DiZbi.HAZU

dama, dvostruka i jednostruka vrata, prozore, studije, a usto i krevete s klupama pod njima.[169] Drvodjeljac Grgur Pavlov izveo je 1462. godine isto tako zidarske i drvodjeljske popravke u kući Nikole Pečenića, oca pjesnika Marka Marula Pečenića, u kojoj je živio Jakov Ardito iz Creme; te je popravke zatim spretni Nikola dao procijeniti od graditelja Ivana Filipovića i Marina Meljavića.[170]

Umjetnički izraz dostigao je rezbar Juraj Petrov. On se uglavnom ograničio na tesanje svetačkih likova. Kao svećenik postao je kanonik splitskog kaptola, a 1445. godine bio je njegov zastupnik,[171] a zatim i prepošt. Njegov ugled u zavičaju otkriva spis iz 1476. godine,[172] u kojem ga nazivaju »autentica et digna persona«, a umjetnički mu je rad bio poznat i u ostalim dalmatinskim mjestima.

U šibenskoj stolnoj crkvi potpisao je i datirao 1455. godine izrazito kasnogotičko raspelo,[173] u kojem se vidi njegovo poznavanje gotičkog realizma. Potkraj 1441. godine isplatila mu je uprava samostana šibenskih konventualaca 15 zlatnih dukata za kipove Marije i Ivana,[174] koji stajahu uz raspelo njihove crkve. U šibenskom Gradskom muzeju je sačuvan Ivanov kip, ali u izvedbi zaostaje za Jurjevim raspelom, pa ga je teško povezati s tom isplatom, to više, što se ne zna odkuda potječe. Međutim nije isključeno, da je on konventualcima izradio raspelo, jer ono nalikuje na njegovo u stolnoj crkvi. Godine 1445. prodao je ukrašenu ikonu Trogiranima Matku Mihovu, Andriji Brankovu i kovaču Ostoji za Bratstvo svih Svetih za trideset zlatnih dukata i u siječnju 1447. godine izjavio, da je primio tu svotu, koje nam visina dopušta da naslućujemo, da je to djelo, vjerojatno poliptih, izveo bogato.[175]

Juraj se kao prepošt (primicerus) splitske stolne crkve i ravnatelj sv. Barbare spominje i u drugoj polovici XV. stoljeća.[176]

Na hridini, koja je izrezana podno raspela šibenske stolne crkve, je pak natpis, koji su Folnesics i Frey u već navedenim djelima pogrešno prepisali, pa je zato Karaman i datirao taj rad u 1440. godinu, ali u to vrijeme još ni kapela nije bila sazidana. Natpis treba čitati:

MAGISTER
FVIT HVIVS
OPERIS PRESBI
TER GEORGIVS
PETRI CHANO
NICVS SPA
LATENSIS
MCCCCLV
M MARTIO

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ovim radom Juraj Petrov nam se prikazuje kao rezbar, koji svojom vrsnoćom dostiže mnoge rezbare gotičkih raspela u evropskoj umjetnosti

U Splitu se spominju rezbari Antun Carević 1450. godine[177] i Petar 1493. godine,[178] a sretaju se poznati trogirski rezbari Ivan Budislavić, autor lijepih kornih sjedala u stolnoj trogirskoj crkvi i Grgur Vitov, koji je tesao iskićeni ormar u sakristiji te crkve, a zatim 1472. godine boravio u Mlecima.[179] Budislavić i žena mu Jakica imali su kuću i imanje u Splitu,[180] a došavši ovamo u svibnju 1445. godine primio je on na sedmogodišnji nauk Marina, sina Splićanina Dujma Gostinovića.[181] Grgur Vitov uzeo je ovdje u veljači 1478. godine dva kamena prozora od klesara Antuna Rudičića, zamijenivši se s njim za neko zemljište.[182] Sada ga dakle prvi put spominju suvremeni mu spisi; dosada su nam naime njegovo ime i rad bili poznati samo po pisanju pisaca iz XVII.—XVIII. stoljeća.[183]

U gradu se sačuvalo nekoliko drvenih gotičkih kipova, ponajviše raspela,[184] o kojima sam već prije opširnije pisao. Pored već spominjanih, tu su veliko i malo raspelo u crkvi sv. Duha. Veliko je izdjeljano vjerojatno u XVI. stoljeću, jer je renesansni stil tu već ublažio gotički realizam, ali malo je zastalno rad iz XV. stoljeća i ono u modelaciji tijela i naborima draperije podsjeća na velika gotička raspela. Većina tih radova može se datirati oko sredine i u drugu polovicu XV. stoljeća, kad je živio Juraj Petrov, pa je možda koje i njegov rad, jer bi bilo čudnovato, da on u zavičaju nije izradio nijedno djelo. U to doba je Margarita, udovica Nikole Binčića u svojoj oporuci 1453. godine ostavila stotinu zlatnih dukata, da se isteše u crkvi sv. Marije benediktinki drveno raspelo s pokrajnim likovima Marije i Ivana,[185] za koje zaželi »da budu dobro izrađeni i bojadisani rukom dobrog majstora«. U stolnoj crkvi je drveni kip Ecce homo, a u poljudskoj crkvi popravljeni reljefni okvir Santacroceova poliptiha iz 1549. godine.

Obilje nalazišta srebra i zlata u Bosni, s kojom je Split bio u srednjem vijeku u stalnoj trgovačkoj vezi, bilo je uvjet razvitku zlatarskog obrta u ovom prometnom gradu. Već u XI. stoljeću spominju se u splitskoj okolici, u Poljičkom primorju, zlatari Grupša i Đuro,[186] a kroničar Toma Arciđakon ističe sposobnost nekog splitskog zlatara iz istog stoljeća, kojega je nadbiskup Lovro poslao u Antiohiju, da izuči zanat. On je na povratku skovao nadbiskupu ukrašeno posuđe, škrinjicu, svijećnjake, štap, križ i ostale predmete. Karaman sumnja u Tominu vijest,[187] iako je podrobno iznesena, budući da su Turci zauzevši u XI. stoljeću Antiohiju onemogućili tu razvitak umjetničkog obrta. Međutim Lovro je postao nadbiskup 1060. godine i najvjerojatnije je, da je primajući novu dužnost zbog nedostatka potrebnih predmeta za svoj ceremonijal poslao toga svog slugu u Antiohiju, koju Seldžuci osvojiše tek 1084. godine. Taj je dakle imao vremena, da

©DiZbi.HAZU

se tu izuči zlatarskoj vještini prije pada Antiohije. Pisac »Historiae Salonitanae« spominje i Zadrane slikare i zlatare Matiju i Aristodija iz XIII. stoljeća, koji su imali vezu s Bosnom, vjerojatno kao zlatari, da odatle donose građu za svoj zanat, i koji su širili bogomilstvo u Splitu.

Te rastrgane vijesti svjedoče o postojanju zlatarskog obrta u Splitu već u ranom srednjem vijeku, a tko da i posumnja, da u gradu nije bilo zlatara, kad su u njegovoj okolici otkopana stara groblja nekadašnjih sredovječnih sela iz IX.—XI. stoljeća sa zlatnim i srebrnim nakitom?

Broj splitskih zlatara, na koji sam naišao u arhivskim spisima, otkriva nam, da je taj obrt u XIV. stoljeću bio razvijen, a u statut unesena odredba gradskog vijeća, da zlatari moraju kovati predmete u zlatu, koje ne zaostaje za fiorinskom smjesom, i u srebru određene sterlinske finoće, svjedoči, da se pazilo na vrsnoću izvedbe.[188]

U prvoj polovici XIV. stoljeća ovdje rade Dujam Matulov,[189] Milgost Poznanov, koji je 1343. godine radio za općinu,[190] Matul,[191] Zanjolo,[192] a u drugoj polovini se spominju Janko Radmušević,[193] Ivan Jakobić,[194] Budislav Dragojević,[195] Radoš Voletić[196] i Radin Petković.[197] Zlatari odgajaju u Splitu svoje pomoćnike, te se prema tome njihov podmladak već tada odgaja i uči kod kuće. Ivan Jakobić prima 1359. godine mladog Kranoja, nećaka vlaha Ratomira Kustragića, da ga šest godina poučava zlatarstvu,[198] a 1369. godine Vlatka Obrenovića iz Cetine.[199] Godine 1329. neki Volkoš stupa u radionicu zlatara Volkača,[200] a 1376. godine Radokena Petković prima na sedmogodišnji nauk Petra, sina Splićanina Kranina Nepeča.[201] Rijetki odlaze u tuđinu; tako je 1369. godine Splićanin Nikola Stasolić Marinov otišao da uči u Mletke, gdje je u to doba zlatarstvo bilo razvijeno.[202]

Ne može se dakle prihvatiti tvrdnja, da u Splitu nije bilo razvijeno zlatarstvo i da su mladići odlazili učiti taj zanat u Mletke,[203] to više, što je splitsko vijeće 1367. godine donijelo odluku, uvedenu i u gradski statut, da svaki zanatlija mora uz prijetnju kazne odgajati u svojoj radionici bar jednog pomoćnika, a to se, dakako, odnosilo i na zlatare.[204]

U Splitu je bilo i zlatara doseljenih iz ostalih mjesta. U drugoj polovici XIV. stoljeća spominju se Dubrovčanin Matko Radoslavić,[205] Zadranin Kresul Stipanović[206] i Jurko Radoslavić iz Imotskog,[207] Pavle iz albanskog Drišta, koji je onda pripadao Srbiji, te stranci Jakov Rolandov iz Piacence i Ivan Gerardov iz Pesara,[208] koji je skovao reljefnu palu sa svetačkim likovima za stolnu crkvu.

Svi ti majstori, koji većinom bijahu našeg imena, pomogli su svojem čednim radom jačem razvitku zlatarskog obrta u XV. stoljeću. Tada se odjednom povećao broj zlatara, koji su kovali

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

lijepe umjetničke predmete u gotičkom stilu, okupljenih ponajviše u ulici, koja se po njima prozva Zlatarska.

U prvoj polovici XV. stoljeća spominju se Juraj Bogutov,[209] Radivoj Volekoviđ,[210] Marko Vukašinović,[211] Petar Kraninović,[212] Marin Ravaković,[213] Mate Jurjev,[214] Milun,[215] Ivan Radojević,[216] Gruban Veručić[217] i Vuk, koji je u svojoj radionici četrdesetih godina učio Ratka Radoslavlića, Blaža, sina Splićanina Vukca i žene mu Stoje i Vukotu Hrvatinića iz Poljica.[218]

U drugoj polovici XV. stoljeća spominju se Jakov Carević,[219] Blaž,[220] Jakov Mihajlov,[221] Marko,[222] Stjepan, sin majstora Ivana Filipovića,[223] Arnir Franov, Martin,[224] Jerc[225] i ostali. I u njihovim radionicama odgajalo se nekoliko učenika. Jakov Radojević imao je učenika Andriju, brata zlatara Mihovila,[226] a kod Miha Vukovića učili su Ivan Saganić i Niko Ivana Veseljković.[227]

Uz njih su radili i zlatari, koji se doseliše iz drugih mjesta: Pavle Drljanović ili Grnjanović iz Šibenika,[228] Juraj, koji je primio 1404. godine učenika Mata Zekanića iz Omiša,[229] Trogirani Toma[230] i Juraj Lubačić, koji je 1442. godine primio na nauk Dragišu Vukšića iz Žrnovnice (Nugar Politij)[231] i stranac Julijan iz Bergama.[232] U Splitu je boravio 1444.—1445. i Nikola Radaković iz crnogorskog Bara.[233] Obilazeći po običaju tadašnjih majstora, pa i njegovih mještana, primorska mjesta, bio je u Dubrovniku, zatim je boravio u Splitu i naselio se u Zadru, stoga se i naziva »de Ragusio aurifex civis et habitator Spaleti«, ali i po zavičaju »de Antivaro«. Već su i prije zlatari iz zetskog primorja dolazili u sjevernu Dalmaciju. Godine 1367. kovali su u Zadru Kotorani Melša i Radoslav srebrnu glavu sv. Silvestra.[234] Radaković se pored zlatarstva, čini se, bavio i izradbom bakroreza, te prema tome pripada među prve majstore, koji su se počeli oko sredine XV. stoljeća zanimati tom granom umjetnosti.[235] U Splitu je u studenom 1444. godine imenovao zlatara Miluna svojim zastupnikom pri obračunavanju s pređašnjim svojim zastupnikom, zlatarom Franom iz Bergama, koji je kovao srebrnu palu za dubrovačku crkvu sv. Vlaha. U travnju 1445. godine priznao je, da je dužan osam dukata i četiri libre splitskom plemiću Andriji Markovu.

Znamo i za radove nekih splitskih zlatara. Nikola je 1406. godine kovao kalež za stolnu crkvu.[236] Petar Petković je skovao 1444. godine srebrni križ s raspetim Kristom, evanđelistima i ostalim reljefnim svetačkim likovima.[237] On je živio u Splitu i bio oženjen Jelinom, kćerkom Antuna iz Barlete.[238] Likove je kovao i Petar Girica; njegov srebrni tabernakul skovan 1449. godine za stolnu crkvu držala su dva anđela.[239] Vlatko Petka Sankovića kovao je oko 1450. godine srebrne pojase za ženu Stipana Grgurića iz Poljica i za kneza Pavla Vladanića iz Klisa, a radio je i za kneza Petra Dražojevića.[240] Nikola Florijev, među čijim učenicima se spominje 1449. godine Grgur Grubišić,[241] obavezao se u lipnju

©DiZbi.HAZU

1454. godine Schiffu de Nargni i brijaču Andriji Mihajlovu, stanovnicima Splita, da će skovati pozlaćen kalež, kojemu će podanak iskititi reljefnim lišćem i prošupljenim ukrasima. U sredini patene u emajlu prikazat će mučenog Krista, a u emajlima čvora i podanka urezat će svece i inicijale Ivana de Barbante, iz čije će ostavštine biti isplaćen.[242] Kalež je vjerojatno nalikovao na kaleže, koji se i danas čuvaju u riznici stolne crkve, pa se prema tome može zaključiti, da su splitski zlatari kovali neke od njih i da su izvodili reljefne biljne i figurativne ukrase i ispunjavali ih emajlom. U Jurja Petrova, koji je neko vrijeme boravio u Trogiru, bio je naručen 1468. godine srebrni moćnik (tabernaculum) za bodljiku trnova vijenca, a 1472. godine imao je da skuje kalež za bratstvo Gospe od Zvonika.[243]

Splitski građani i istaknute ličnosti često su u svojim oporukama ostavljali novac za izradbu srebrnih i pozlaćenih moćnika i kaleža, pružajući tako mogućnost zarade našim majstorima. Banica Jelena, žena Mladena II. Šubića, sjetila se u svojoj oporuci splitskih samostana, i u studenom 1341. godine predao je franjevački provincijal Silvestar uime izvršitelja njene oporuke Zadranina Černe Fanfonje, Lipe opatice i Pave koludrice zadarskog samostana sv. Nikole vikaru splitskog dominikanskog samostana deset zlatnih dukata i kalež u vrijednosti od šest dukata, a ostalih petnaest dukata predstavnicima samostana franjevaca i klarisa u Splitu.[244] Ruža, žena Stanike Siluri odredila je u svojoj oporuci 1363. godine izvjesnu svotu, da se skuje pozlaćeni kalež u crkvi sv. Franje,[245] Stančica, žena Martina Garbini namijenila je 1368. godine franjevcima deset dukata,[246] a Draga, žena Radoslava Vučića 1412. godine pedeset lira u istu svrhu.[247] Ugledavši se na Jelisavu Kotromanićku, koja je poklonila Zadru pozlaćenu raku sv. Šimuna, domina ducissa Jelena Nelipić, žena splitskog hercega Hrvoja Vukčića, predala je splitskom nadbiskupu izvjesnu količinu srebra, da se skuje raka za tobožnje moći sv. Dujma. U veljači 1409. godine splitski knez Cvitko Tolčnić priznao je, da je primio to srebro od gradskog suca Krisana Markova,[248] ali želja vojvotkinje čini se da nije ostvarena, jer se raka u najstarijim popisima splitske riznice ne spominje. Splitski zlatar Vuk ostavio je 1447. godine pozlaćeni kalež oltaru sv. Arnira,[249] a 1492. godine ujak pjesnika Marka Marula Pečenića, Janko Alberti, ugledavši se u svog oca Nikolu Ivana Albertija, koji je namijenio 1439. godine izvjesnu svotu za izradu kaleža,[250] oporučno je odredio 1492. godine stolnoj crkvi dvadeset, a crkvi sv. Jerolima ili Kirijaka na Marjanu pet dukata, da im se skuju kaleži.[251] Kalež namijenjen stolnoj crkvi je skovan, a kod toga je sudjelovao i pjesnik Marul, jer je on bio jedan od izvršilaca Jankove oporuke. Veliki pozlaćeni kalež je izraziti kasnogotički rad, na čvoru je u jednome od šest medaljona, u kojima su svetački likovi okruženi emajlom, i Alber-

dizbi.hazu.hr

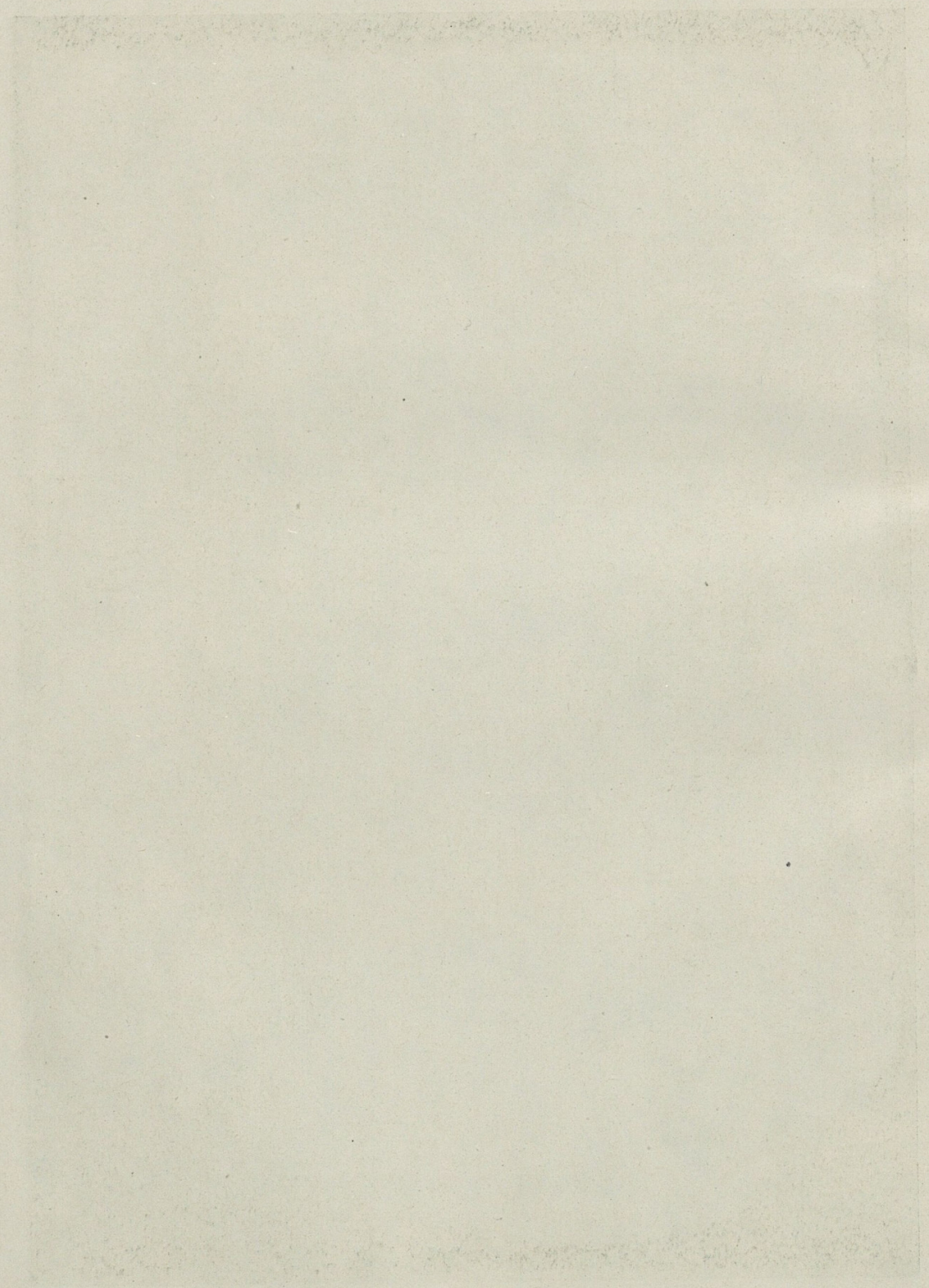
©DiZbi.HAZU



Alešijeva škola: Grb. (Radmanova zbirka u Omišu)

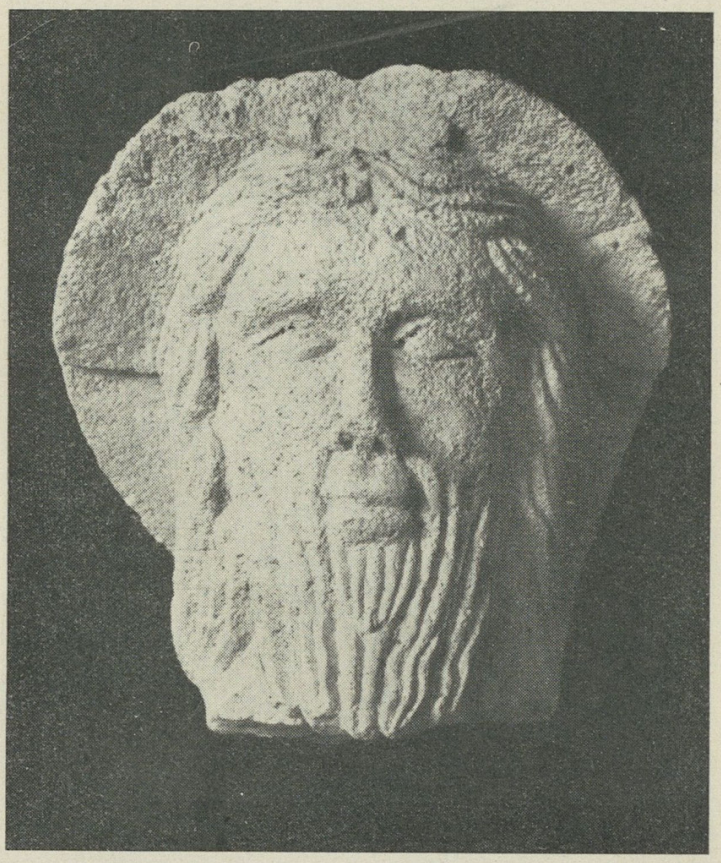
dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

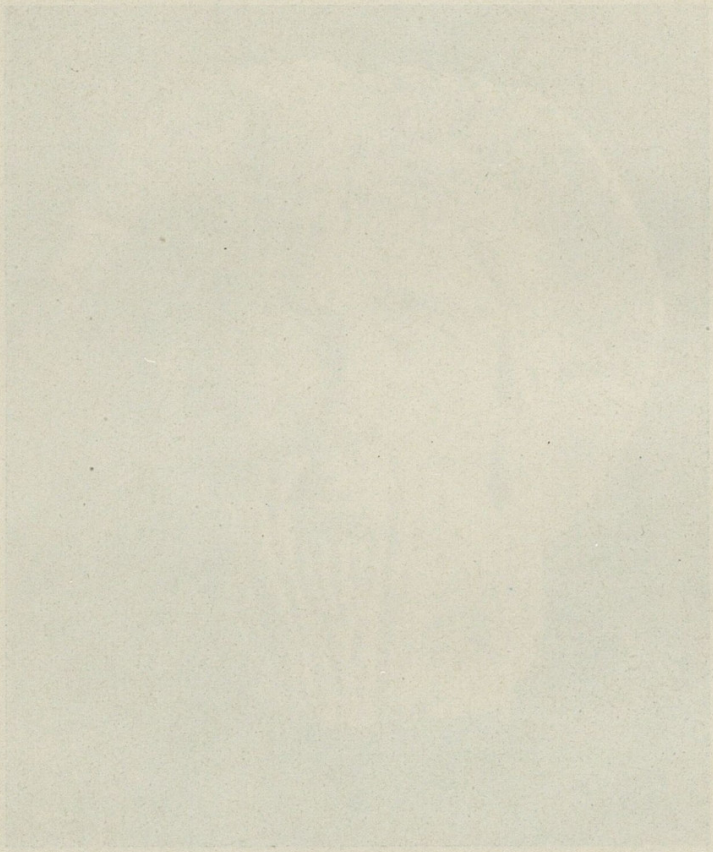
©DiZbi.HAZU



Glava Krista iz crkve sv. Mihovila

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

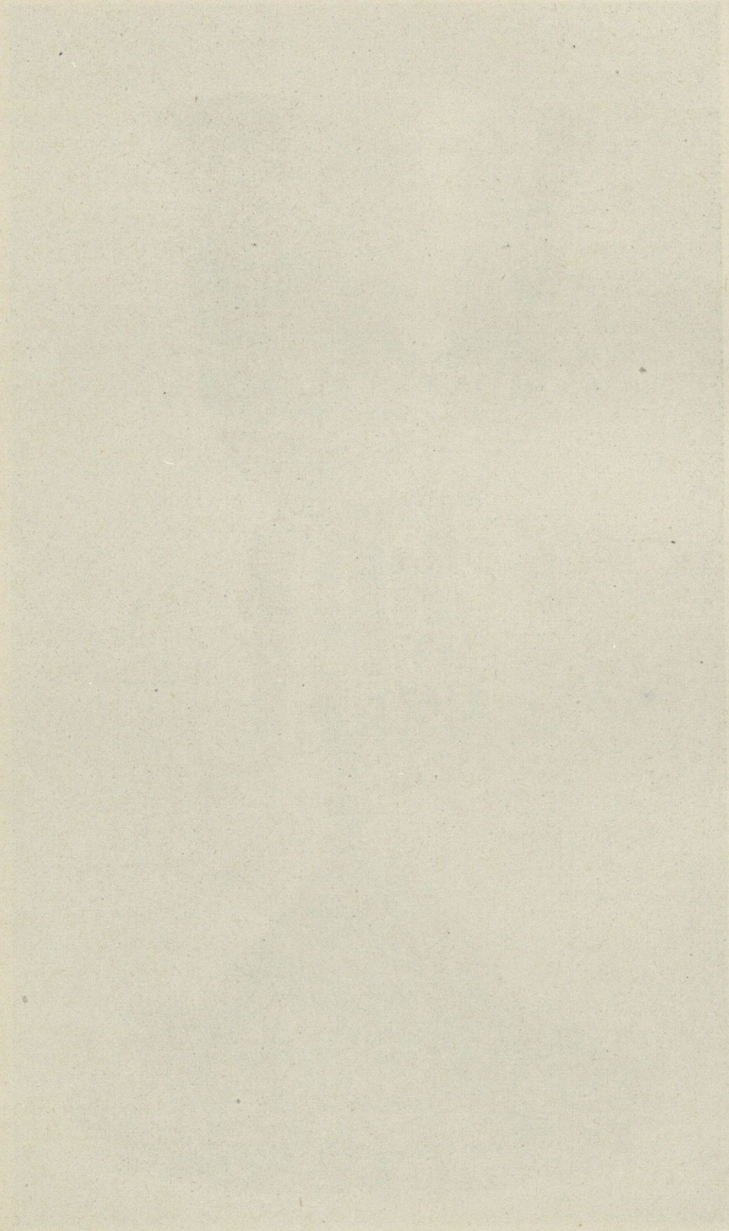
©DiZbi.HAZU



Matij Dragonić Zadranin: Kalež obitelji Papalića

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

tijev grb, a na podanku između reljefnog lišća drugih šest sa svecima i simbolima evanđelista.

Najvjerojatnije je, da su se ti kaleži i moćnici pored tih brojnih narudžba i zlatara kovali u samom Splitu. A da su domaći zlatari to dobro izvodili, pokazuje kalež Zadranina Matije Dragonića nastanjenog u Splitu, koji sam našao u crkvici sv. Mande podno Marjana. Dno čaške je okruženo reljefnim i prozračnim biljnim ukrasom, držak prekriven kašteletom sa biforicama, a na podanku sred razgranatog cvjetnog ukrasa su četiri reljefna medaljona sa Madonom i djetetom na prijestolju pred zastorom, kako se sreta u mletačkim slikama, sa Ecce homo, stigmatizacijom i grbom splitske obitelji Papalića. Zlatar je sred drška urezao svoje ime MAISTRO MATIO - DRAGONICH - DA - ZARA - FIECIT - i ne sluteći, da će tim i on potvrditi činjenicu, koju su neki pisci htjeli zanijekati, da su hrvatski majstori u prošlosti izrađivali umjetničke spomenike na Jadranu. Zadarski majstor je nastavio rad svojih sumještana Pribislava, Kolana Ivanova, Grubše Prodanova, Stojana Bogdašina, Stjepana Crnote,[252] Sperka, Marina Jurjeva,[253] i ostalih, koji su u drugoj polovici XIV. stoljeća radili u Zadru, a izveo je svoj kalež u Splitu slično trima kaležima zadarske franjevačke crkve.[254] Taj rad, u kojemu se majstorova vrijednost očituje u rezanju čak i malog prizora stigmatizacije u medaljonu, potječe vjerojatno iz kraja XV. ili početka XVI. stoljeća, jer pored očitih kasnogotičkih ukrasa i oblika ima natpis u slovima renesansne kapitale.

Iz tog doba je i kalež istog stila i sličnog podanka u crkvi sv. Duha s natpisom na čvoru: ✠ MEMENTO - DOMINE - ANIMAE GEORGII - R - PRO - QVO - FACTVM - EST, u kojemu se krije ime Jurja Raduničića, koji je spomenut među svećenicima bratovštine sv. Duha iz tog vremena.[255]

Splitski zlatari su izrađivali i druge umjetnine u svom i u drugim gradovima. Andriji Vukoviću, koji se 1477. godine spominje u Splitu,[256] naručen je u Šibeniku kadionik.[257] Petar Zakočević je u svojoj radionici, gdje su učili Mate, sin Vukaša Radakovića iz Velog Varoša,[258] Marko Ivana Lovrinovića i Ivan, sin Ljubice i njenog muža splitskog zlatara Andrije, kovao kaleže i nakit, prstenje i igle, te je potkraj XV. stoljeća izjavio, da je svojim zanatom stekao mnogo pokretnog i nepokretnog imanja, što nam dokazuje, da je zlatarski obrt bio tada unosan. On je imao dobro opremljenu kuću s radionicom u Zlatarskoj ulici,[259] a sazidao je i grob u crkvi sv. Duha.[260]

Nekoliko spomenutih zlatara nastavilo je svoj rad i u početku XVI. stoljeća, a pored njih se spominju još i Ivan Blažev,[261] Petar Mladinović,[262] Jerolim Radunčić,[263] Petar Radmilović[264] i imenjak mu Pavličić,[265] Jakov Tome Pive,[266] Antun iz Brescie,[267] Frano, Niko Golomido,[268] Šimun Vuković[269] i Mato Blažić, koji se spo-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

minje i u drugoj polovici tog stoljeća.[270] Andrija Splićanin radio je u Hvaru.[270a]

Svi ti zlatari kovali su, kako vidjesmo, crkvene predmete, a vjerojatno još više nakit i jedaći pribor za građane, samo što nam se o tome nisu sačuvale pismene narudžbe i ugovori, jer su se ti predmeti jednostavno prodavali u majstorovoj radionici.

U tom razdoblju kovali su u kićenoj cvjetnoj gotici i nisu u vremenskom razvitku stila zaostajali mnogo za italskim zlatarima, koji su im bili najbliži. U Mlecima, kao i u većini italskih gradova, zlatari još i u XVI. stoljeću zadržavaju gotički stil, isto tako kao i naši, te u drugoj polovici XVI. stoljeća primjenjuju na svoje rukotvorine novi, renesansni stil.

Njihovi su se radovi sačuvali uglavnom u crkvama. Ima ih ponajviše na okupu u riznici stolne crkve. Nabrojit ću srebrne predmete i moćnike gotičkog stila, kojí se nalaze, osim spomenutih, u Splitu. Premda svi ne moraju biti rad naših majstora, ipak treba istaknuti, da ne pokazuju stilske oznake strane našem zlatarstvu XIV.—XVI. stoljeća.

U ríznici stolne crkve ima jedanest reljefnih poprsja apostola i Marije s djetetom, koji su vjerojatno bili dio jedne oltarne pale u obliku poliptiha, na knjizi jednog lika urezano je LOBNISIO. Tu su: poprsje sv. Nikole, s iskićenim biskupskim štapom, osam izrazitih glava svetaca Ivana Krstitelja, Kaja, Bartula, Barbare, Ivana Elemonisarija, Dujma, Vinka i mladog sveca s pečatom majstora, slovom A. Te srebrne glave imaju renesansne podanke, a sv. Dujam barokni ornat. Pored toga je tu križ barjaka s uobičajenim reljefnim likovima raspetog Krista, Marije, Ivana i Adamove lubanje u stijeni s jedne strane, a s druge strane sv. Dujma i simbola evanđelista prst s renesansnim podankom i prstenom, na kojemu je natpis S COSME E DAMIANI, malo raspelo s krnjim natpisom TESTAMENLO - D - THOMAE - PAPA.... vjerojatno skovano prema oporuci Tome Papalića označeno brojem L, dva nožića ukrašenog drška, kopča biskupskog plašta s likovima ljubavnika u medaljonu, dvije srebrne ampulice nadbiskupa Petra Foskarija,[271] gotički prsten i renesansni Pax u obliku edikule s prizorima Uskrsa i Ecce homo uz natpis QVI TOLIT PECCATA MONDI.

U dominikanskoj crkvi je kasnogotički pozlaćeni okvir sa staklenim kamenjem, koji uokviruje naslikanu Kristovu glavu, i renesansni reljef Bičevanja, u crkvi sv. Križa je kasnogotički kalež sa svetačkim likovima u medaljonima na čvoru i podanku, a dva su u crkvi sv. Duje, u franjevačkoj crkvi na Poljudu je kasnogotički kalež i srebrna lađica za tamjan, rijetki predmet tog stila na našem primorju. U galeriji Meštrovića je reljefni križ s likovima Navještenja, sv. Pavlom i sv. Trojstvom na prednjoj strani, a druga mu je strana drvena. U Sjemeništu je djelomično sačuvani gotički kalež.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Srebrnina splitskih plemića i građana je raznesena ponajviše diobama nasljednika i ekonomskim propadanjem pojedinih obitelji, ali nas popisi dragocjenosti i pokretnina pojedinaca uvjeravaju, da je u blagostanju XV.—XVI. stoljeća u splitskim kućama bilo mnogo zlatnog nakita i srebrnog posuđa. Nevjesta pjesnika Marka Marula Pečenića posjedovala je pored prstenja i kolajna srebrni Agnus Dei ili Pax.[272] U popisu predmeta Nikole Cambi iz 1477. godine, on ih je nabrojio u oporuci: taze bianche per sličice, zlatne narukvice i mnogo bisera.[273] Srebrnih i pozlaćenih bosanskih zdjela imao je Marulov ujak Janko Alberti,[274] a bogati trgovac Ivan d'Augubio, koji je nakon doseljenja iz Italije postao 1439. godine splitski građanin,[275] posuđivao ih je čak u različitim prigodama predstavnicima mletačke vlasti.[276] Odlazeći na put 1477. godine, on ih je nabrojio u oporuci: taze bianche per numero deceoto: schudelle bianche per numero deceoto: schudellini bianchi per numero deceoto: talgieri bianchi per numero dodexe: bacili doe e bochali doi e confenere doe: le mazore: tuto l'altro arzento lavorato cioe taze: de bosina tute indorade grande e pichole per numero desnove: pironi chusliere, una conſetiera, carteliera...«[277] Ivan je trgovao zlatom i izvozio zlatne šipke u Mletke,[278] a drugi splitski trgovac Mlečanin Maraviglia trgovao je srebrom.[279]

Dakako da je upotreba srebrnih i pozlaćenih predmeta pa i trgovanje dragocjenim kovinama djelovalo na jači razvoj zlatarstva u XV. i XVI. stoljeću.

U idućim stoljećima umjetnički obrt je i u Splitu isto tako kao i u ostalim primorskim gradovima opao zbog uvoza umjetnina iz tuđine, osobito iz Mletaka. Slike, drvene rezbarije i predmeti iz dragocjene kovine iz druge polovice XVI. stoljeća i iz dva iduća stoljeća većinom su i u Splitu uvezeni mletački i italski rad. Ratničko obrambeno graditeljstvo svojom praktičnom jednostavnošću, koja isključuje obilje ukrasa, potisnulo je dekorativni klesarski rad, koji se bio razbujao u XV. i XVI. stoljeću, pa je i taj obrt opao potisnut donekle i novom građom, mramorom, koji je bio omilio u doba baroknog stila, a u Dalmaciji nije bio istražen, te ga naši majstori nisu ni znali obrađivati. Zlatari su ograničili svoj rad na izvedbu folklornog i građanskog nakita, a i crkveni predmeti i jedaći pribor bogatih plemićkih i građanskih obitelji dobavljao se ponajviše iz Mletaka, odakle se uvozio drveni crkveni i kućni namještaj, a zbog toga je opalo i drvorezbarstvo.

Ipak će se uprkos tom opadanju umjetnog obrta u Splitu u XVII. i XVIII. stoljeću možda jednom ipak pokazati, kad se sustavno istraži neistražena i obilna arhivska građa tog vremena, i dalji slijed rada splitskih obrtnika u svim tih granama umjetnosti, tek što to vrijeme ne će nikada pokazati činjenicu, koja se u ovom prikazu jasno uočava, a to je prevlast domaće umjetničke proizvodnje, koja je u XIV., a osobito u XV. i u početku XVI. stoljeća suzbijala strani uvoz.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

BILJEŠKE

Arhivski svesci i sveščići, koji se navode, nalaze se u Arhivu grada Splita smještenom u Državnom arhivu u Zadru.

[1] Sv. 9, str. 171.
[2] Sv. 8, str. 218.
[3] Sv. 4, str. 135.
[4] Sv. 6, str. 54.

[5] Caput. Die primo januarij (1386). Çuvecus Radoscich de Ragusio magister lapidum promisit et se obligavit ser Madio Miche de Spaleto et ser Mise Zannis de Ragusio laborare anno proxime incipiendo in callendas februarij laborare in Spaleto cum uno famulo, videlicet arcos teracias murare et incidere lapides sporgas, fenestras barchonatas et alia laboreria facere pertinencias ad magistrum lapidum, et hoc quia predicti ser Madius et Mise promiserunt dicto Cuvetho et eius famulo toto ipso anno dare bibere et comendere domum et lectum et centum perperos pro labore dicti Cuvethi nec non sex libras parvorum pro ipso famulo . . .

Caput. Dictis die, loco, testibus et examinatore. Radoy filius Cibudi de Spaleto promisit se pacto adstrinsit stare cum dicto Çuveto quatuor annis proxime venturis et eidem obedire in omnibus suis mandatis pertinentis ad artem lapidum ex eo quia dictus Cuvetus promisit ipsum Radoy bene et fideliter docere artem lapidum et eidem dare victum et vestitum conpententem ad usum boni magistri toto ipso tempore et in capite cuiuslibet ipsorum annorum unum caputeum et unum par caligarum pani novi et in fine dictorum quatuor annorum dictus Cuecus debet dare dicto Radoy 1 martellum, 1 picarellam, 1 macolum, 1 squadrum, VIII scarpellos, 1 plumbum, caçam ad murandum, hoc acto inter eos quod si dictus Cuvecus iret ad habitandum extra civitatem Spalati quod ad predictam ipse Radoy non teneatur, salvo quod si ipse Cuvetus iret ad laborandum Jadre vel Tragurio vel Sibenici pro uno anno vel medio quod ipse Radoy teneatur stare et ire cum dicto Çuveto . . .

Sv. 6, str. 61'. 62.

1370. godine spominje se Radojeva loza (. . . vidi Radoe Cibudinich) u Kaštelima. Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria sv. II, str. 94, Zadar 1928.

[6] Sv. 7, str. 45, 89.
[7] Sv. 9, str. 195'.
[8] Ibid. str. 232.
[9] Sv. 8, notarski akti 1370, 1372, str. 82.
[9a] Diversa canc., sv. 17, str. 111a. Državni Arhiv u Dubrovniku.
[10] Sv. 4, str. 138.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[11] Sv. 14, sveščić B, str. 90, 91.

[12] Vidi sliku C. Fisković, Nekoliko neobjelodanjenih romaničkih skulptura u Splitu. Serta Hoffilleriana. Zagreb 1940.

[13] Na glavici stupa, koji nosi trijem, je grb sa gotičkim inicijalima V S. Stil se slaže s XV. stoljećem, kad se u pismenim dokumentima spominje Vladislav Skočibučić, pa je možda to njegova palača.

[14] U studenome 1504. godine humanista Franjo Božičević Natalis dijeli s braćom svoju kuću, koja se nalazi u predjelu Grota. Možda je to ona palača, koja se sada obnavlja za Muzej hrvatskih starina. Sv. 46.

[15] C. Fisković, Prilog životopisu Marka Marula Pečenića. Republika br. 4, Zagreb 1950.

[16] U spomenutom prilogu (15) utvrdio sam, da ona gotička palača, koja se dosada smatrala za pjesnikovu rodnu kuću, nije uopće pripadala njegovoj obitelji, pa stoga još ne znamo, u kojoj se kući pjesnik rodio. Svakako on u svojoj oporuci spominje, da je živio u novom dijelu grada (in domo sua in civitate nova), gdje se spominje i kuća njegove majke. Iz izjave Tomice, kćeri Mihajla Karepića, u pitanju njena nasljedstva 1462. godine doznaje se, da je kuća pjesnikova oca Nikole Pečenića bila kraj crkve sv. Duha, dakle ponovo u novom dijelu grada. Izjava počinje: In Christi nomine. Amen. Anno ab eiusdem nativitate millessimo quadringessimo sexagessimo secundo, indictione decima, die decimo novembris. Actum Spalati in domo ser Nicolai Pecenich posita ad Sanctum Spiritum ... Jedina gotička palača kraj sv. Duha je ona, od koje ostaše kasnogotički lukovi dvorišta i ulaz, pa nije isključeno, da je to bila Nikolina kuća, u kojoj se rodio i Marko.

[17] C. Fisković, Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Sv. LII, Split 1949.

[18] Sv. 16, Računska knjiga općine.

[19] Sv. 25, sveščić 2, str. 11. 16 decembris 1443 Duymus filius quondam Johanis Perzertich lapicide de Spalato ... sv. 23, sveščić 3, str. 112.

[20] 14 novembris 1446 ... presentibus Marino Michaelis et Matheo Petri lapicidibus ... sv. 23, sveščić 32 notara de Manfredis.

[21] Sv. 21, Oporuke str. 252. Sv. 11, sveščić M, str. 269. Sv. 16, god. 1414.

[22] C. Fisković, o. c. (16).

[23] Ibid.

[24] Ibid.

[25] Sv. 24, str. 235.

[26] 1443 21 decembris. Magister Marcus Mahnut protomagister carpentarium de Jadra ... Sv. 23, sveščić 3, str. 116.

[27] C. Fisković, o. c. (16).

[28] Ibid.

[29] Sv. 23, sveščić 4, str. 374'. Dudan ga zove Alegretto Allegretti, ali u navedenom dokumentu, koji je u Slovniku umjetnikah jugoslavenskih objelodanio Kukuljević, čita se, da je brat Radmila Radojevića.

[30] Sv. 23, sveščić 2.

[31] Folnesics H., Studien zur Entwicklungsgeschichte der Architektur und Plastik des XV. Jhs. in Dalmatien. Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege, Heft I. IV, str. 190, Wien 1914.

[32] C. Fisković, Korčulanska katedrala, str. 80, Zagreb 1939.

[33] Sv. 23, sveščić 1, str. 233.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[34] C. Fisković, Doprinos upoznavanju kliške tvrđave. Kalendar Napredak. Sarajevo 1940.

[35] Sv. 23, sveščić 1, str. 279.

[36] Ibid. sveščić 2.

[37] C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku, str. 59. Zagreb 1947.

[38] A. Venturi, La scultura dalmata nel XV secolo. L'Arte, XI, Fascicolo 1. Roma 1908. Storia dell'arte italiana, vol. VI, str. 1008, Milano 1908.

[39] O. c. str. 79.

[40] Natpis na luneti, koji se odnosi na zmaja rastvorena ždrijela, glasi: IN - MAGNVM - LATRARE - CANES - NOLITE - DRAGONEM - HIC - ETIAM - TAVROS - ORE - VORARE - POTEST. Natpis na nadvratniku palače glasi: HAEC - QVIBVS - IANCI - CVI - FORTVNA - FAVEBIT -.

[41] Geslo na vrpci vrh lunete portala: DE - PIIV - DVRI - OROSI je besmisleno. Možda je klesar pogriješio, a to ne bi bilo neobično u dalmatinskim natpisima, i mjesto OPOSI uklesao OROSI, pa bi ga trebalo tumačiti OPRO SAM SE NAJOTPORNIJIMA, što bi odgovaralo načelu renesansnog bogataša i trgovca, čije je ime BATISTE - DE VGVBIO uklesano na nadvratniku.

[42] V. snimak i rekonstrukciju J. Marasovića. Arhitektura br. 13—17. Zagreb 1948.

[43] Venturi o. c. se prevario pišući, da je u dvorištu veliki Jurjev kapitel; taj je u Papalićevu dvorištu.

[44] Dudan A., La Dalmazia nell arte italiana, str. 237. sl. 95. A. Venturi, La scultura dalmata nel' XV s. L'Arte, XI, fasc. 1. Roma 1908.

[45] O. c.

[46] O. c. str. 76.

[47] Karaman, Lj. Umjetnost u Dalmaciji u XV. i XVI. stoljeću, str. 59. Zagreb 1933. Karaman Lj., S narodnim vodičem u srcu Dioklecijanove palače u Splitu, str. 11. Split 1931.

[48] Frey, D., Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Georgio Orsini. Jahrbuch der k. k. Zentralkomission für Denkmalpflege, str. 70. Wien 1913.

[49] Farlati (Illyricum sacrum vol. III, str. 367) objelodanjuje natpis, ali naš je prijepis vjerniji.

[50] Sv. 23, sveščić 4, str. 363.

[51] V. bilješku 20.

[52] Sv. 34, sveščić 1, str. 172'.

[53] Praga, G. Documenti intorno ad Andrea Alessi. Rassegna Marchigiana, anno VIII, str. 24. Pesaro 1929.

[54] Sv. 34, sveščić 4, str. 166, 174.

[55] Sv. 27, str. 89.

[56] Sv. 29, sveščić 2, str. 53.

[57] Sv. 23, sveščić 4, str. 289.

[58] Praga o. c. (53), str. 16.

[59] Sv. 26, str. 17.

[60] Fisković, C., Prijatelj, K., Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i na Rabu, str. 43. Split 1949.

[61] Praga o. c. (53), str. 32.

[62] Sv. 25, sveščić 2, str. 11.

[63] Sv. 27, str. 83'.

[64] Sv. 27, str. 25.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[65] Sv. 27, pod datumom 13. listopada 1461.
[66] Sv. 27, str 12'.
[67] C. Fisković o. c. (17), str. 1.
[68] Sv. 34, sveščić 4, str. 30.
[69] Sv. 36, sveščić 1, 29. travnja 1480.
[70] Sv. 27, str. 20.
[71] Praga G., L'arcivescovo di Spalato fra Zanetino da Udine e il priorato benedittino de s. Leonardo. Archivio storico per la Dalmazia, vol. XII, str. 371. Roma 1931.
[72] Farlati o. c. str. 406.
[73] Perojević M., Postanak Kaštela, str. 24. Sarajevo 1934.
[74] Alačević G., Il libro d'oro della antica comunità di Spalato, str. 3. Zadar 1903.
[75] Sv. 24, str. 214'.
[76] Sv. 28, pod datumom 23. studenoga 1467.
[77] Sv. 31, str. 198.
[78] Sv. 11, sveščić B, str. 7.
[79] Sv. 34, sveščić 1, str. 72, 121.
[80] Perojević, M. o. c. str. 34.
[81] Chiudina, G., Le Castella di Spalato e Traù, str. 83. Split 1898.
[82] Sv. 34, str. 305', 307', Sv. 41.
[83] Perojević o. c. str. 32.
[84] Sv. 71, str. 100: Die 25 januarij 1529. Indictione 2. Ibique vir nobilis Lodovicus de Cipcis uti sindicus et procurator monasteri venerabilium dominarum monalium Sancti Rainerij ordinis Sancti Benedicti ex una convenit et se acordavit cum magistro Jacobo Marchovich et magistro Gregorio Liuonich murariis de Tragurio ibidem presentibus pro se et nomine magistri Pauli Zudenici eorum sotii apsentis... promiserunt ex altera, nam ipsi magistri omnes et quolibet ipsorum insolidum se obligaverunt fundare unum fortilicium in mare ad diladi in loco vocato Gomiliza, incipiendo ab illis duobus pallis sive signis ligneis ut dixerunt hodie de voluntate ipsarum partium ad faciem loci predicti fixis et se inde dilatando versus mare. Itaque sit in longitudine intus sive intra muros passuum decem et octo et in latitudine similiter intra muros passuum viginti bonis lapidibus et largis cum bono fundamento usque ad unum pedem, in altitudine super acqua quando mare est mediocre et plus vel minus in altitudine ad similitudinem fundamenti fortilizij domini Pauli Antonii Cipico nobilis Traguriensis, intelligendo passus ipsos in mensura esse prout dicti magistri mensurarunt et fundarunt dictam turrim praefato domino Paulo antedicto et hoc omnibus sumptibus et expensis ipsorum magistrorum exceptis lignamine, trabibus et clavis sive chiodis pro armaturis sive cavalletis faciendis et calze quam, quo et quos dare debeat ipse dominus Lodovicus... dominus Lodovicus dare et solvere dicto nomine promisit... ipsis magistris... ducatos tercentos et viginti auri...
[85] Praga o. c. (53), str. 31.
[86] Neki Ivan Ciglia, kamenar spominje se u Zadru 1485. godine. Archivio storico per la Dalmazia, vol X, str. 315. Roma 1935.
[87] Možda je identičan s Antunom Radičićem, koji je popravljao splitski zvonik. Jelić, L., Zvonik spljetske stolne crkve. Vjesnik hrvatskog arheološkog društva. NS. I. str. 39. Zagreb 1895.
[88] Sv. 38.

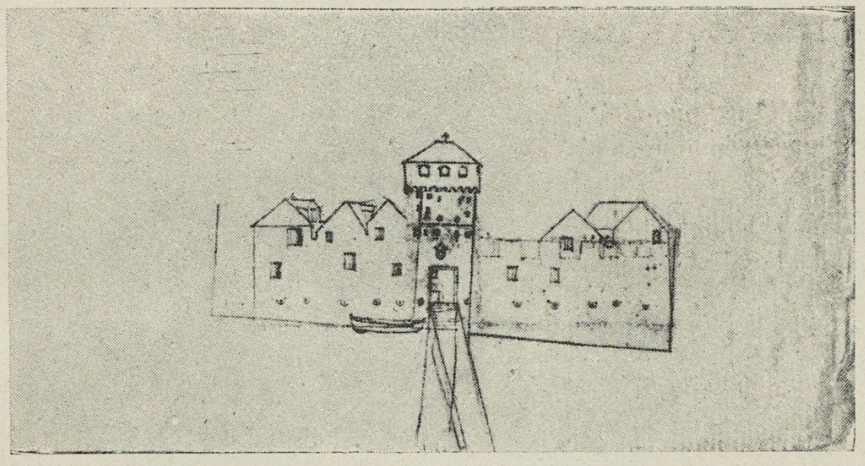
dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

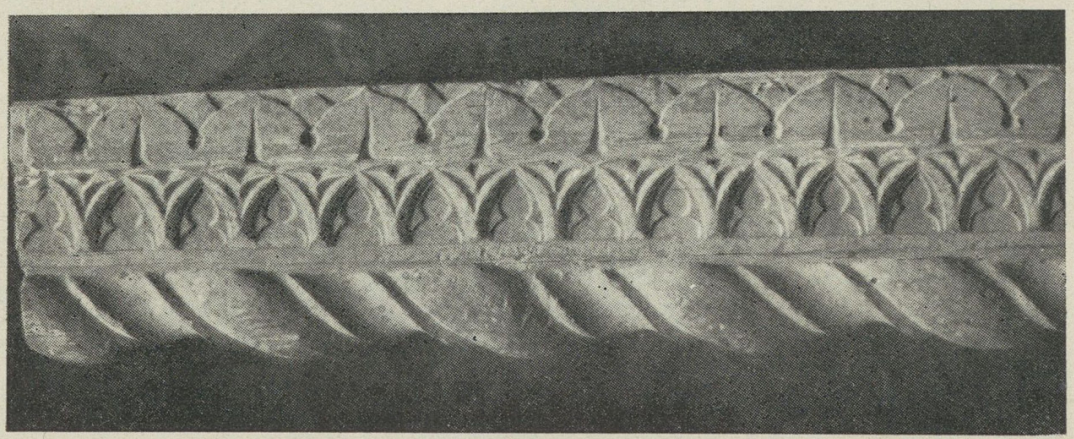
[89] Sv. 30, str. 404.
[90] Sv. 31, str. 195.
[91] Sv. 38, str. 577.
[92] Ljubić, S., Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike. Sv. 10, str. 358. Zagreb 1891.
[93] Ljubić, S., Commissiones et relationes venetae, str. 217. Zagreb 1877. Rubić, I., Omiš i njegove utvrde. Jadranski dnevnik. Split 25. XII. 1935.
[94] C. Fisković o. c. (17).
[95] Sv. 56, Not. akti 1513.—1517. godine.
[96] Sv. 40, str. 56, Sv. 31, str. 222 i pod datumom 8. V. 1472.
[97] Sv. 31, str. 151.
[98] Sv. 28, sveščić 2, str. 2.
[99] Sv. 31, str. 289.
[100] Praga o. c. (53), str. 32.
[101] Praga, C., L'organizzazione militare della Dalmazia nel Quatrocento e la costruzione di Castel Cippico Vecchio di Traù. Archivio storico per la Dalmazia, vol. XX, str. 469. Roma 1936.
[102] C. Fisković o. c. (17).
[103] V. Ranjina, Starokršćanski i romanski slog i crkvena umjetnost u Dalmaciji. Hrvatska Vila, str. 91. Zagreb 1886.
[104] Sv. 46, str. 71. 72. Prema tome to je, koliko se dosada zna, najraniji, dosad nepoznati, rad Ivana Rabljanina. Na žalost je zvono, prema Bulićevu pisanju, već 1830. godine bilo preliveno. Bulić, F., Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci. Sv. Cecilija XIV. str. 71, Zagreb 1920.
[105] O. c. (101).
[106] Sv. 31, str. 289.
[107] Vidi bilješku 20. i Sv. 27, str. 111, sv. 30, str. 453'.
[108] Sv. 31, str. 212.
[109] C. Fisković o. c. (17).
[110] Sv. 36, sveščić 3, str. 256.
[111] Frey, D. o. c. str. 162.
[112] Sv. 147, str. 50.
[113] Bullettino di archeologia e storia dalmata, vol. III str. 116. Split 1880.
[114] Sv. 46, str. 183'.
[115] Venturi, Storia d'arte italiana VI, str. 437. Milano 1908.
[116] Sv. 50, Descriptio civium et populorum civitatis Spaleti 1507.
[117] Ibid.
[118] Sv. 71, str. 25', 33. Sv. 47, str. 200'. Sv. 151.
[119] Sv. 39, sveščić 2, 1490.
[120] C. Fisković o. c. (17).
[121] Sv. 120, str. 284. Sv. 122, str. 349.
[122] Sv. 89. O. Basiliću, sv. 71, str. 23.
[123] Fisković C., Prijatelj K., o. c. str. 11.
[124] Fosco, A., La catedrale di Sebenico, str. 49, Šibenik 1893.
[125] Kukuljević I., Slovnik umjetnikah jugoslavenskih, str. 123. Zagreb 1858. Poznati mletački staklar XV. stoljeća Giorgio Ballarin bio je porijeklom Splićanin. Molmenti, P., La storia di Venezia nella vita privata, vol. I, str. 318. Venezia 1922.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



Kaštel Gomilica. (Crtež iz 1769. godine)



Drveni gotički vijenac

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

dizbi.hazu.hr

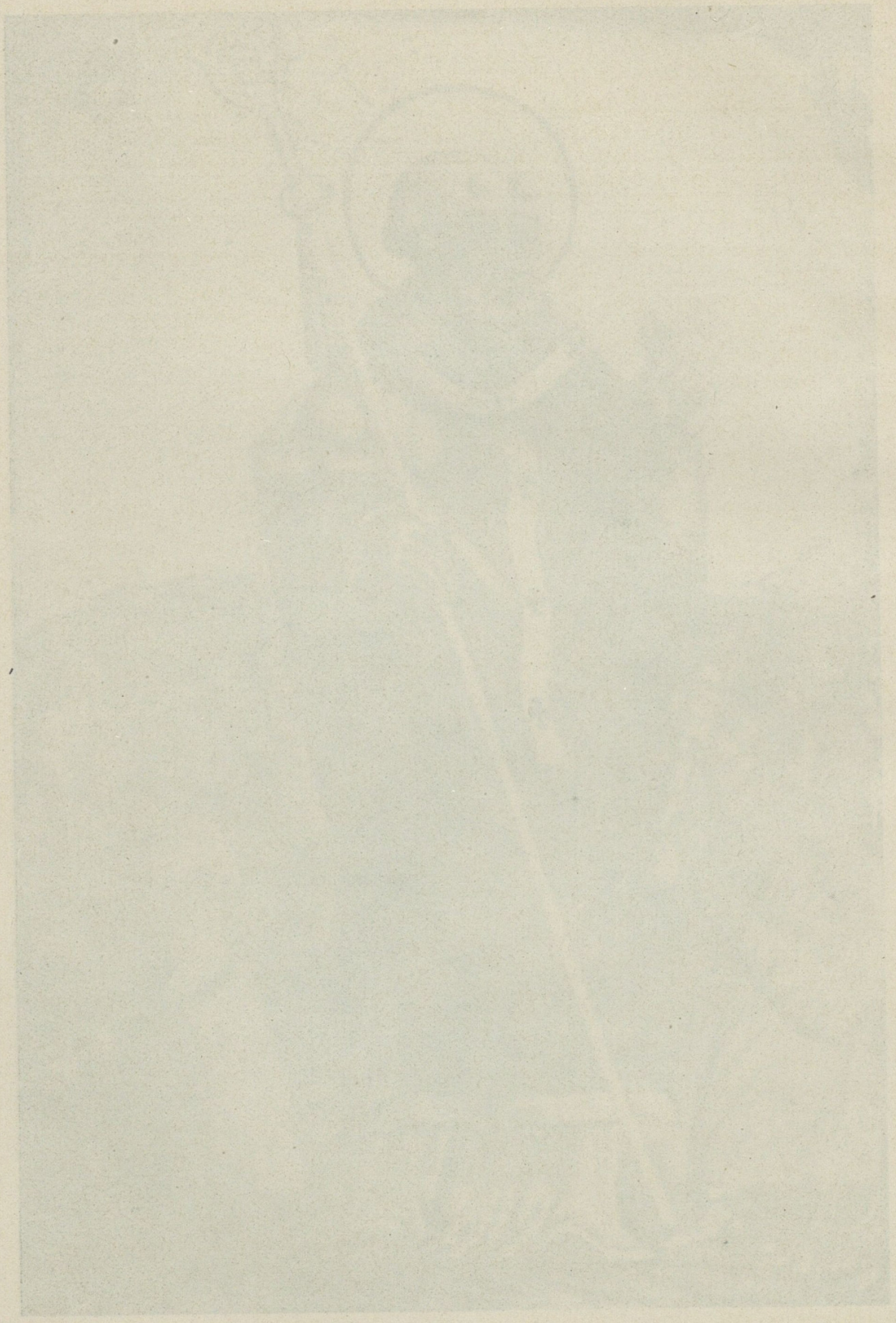
©DiZbi.HAZU



Naslovna strana splitske bratovštine pomoraca

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[126] Molé, V., Urkunden und Regesten zur Geschichte der dalmatinischen Kunst aus dem Notariatsarchiv von Sebenico. Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes . . ., str. 155, Wien 1912.

[127] O. c. (125).

[128] O Jakovu Statiliću ne zna se ništa pouzdano. Prema Kavanjinu bio bi iz roda Statileo. Napomenut ću, da u to doba postoji Jakov Staffileo, kako se vidi iz oporuke njegova oca Stjepana Staffileo iz 1519. godine, koja se nalazi kod Jure Rotondo u Kaštel Štafiliću: »Voglio et ordino che se Giacomo mio figlio non potra star in questa terra, che non possa divider li detti beni . . .«.

[129] Fisković, C., Opis trogirske katedrale niz XVIII. stoljeća str. 7. 44. i 61. Split 1940.

[130] Rivai lexicon sv. 5, str. 346. Esaugi Caroly, A reneszanz stilus korszak müemlékei. Budapest müemlékei, str. 96. Budapest 1924.

[131] Sv. 37, str. 37. Notarski spisi Kornelija Bonin. Šibenski arhiv u Drž. arhivu u Zadru.

[132] Vidi sl. B. M. Apolonnj Ghetti. L. Crema, L'architettura della Dalmazia, str. 117. Roma 1943.

[133] Fisković, C., o. c. (37), str. 34.

[134] Kukuljević o. c., str. 16.

[135] Sv. 44.

[136] Sv. 8, str. 164'. Sv. 9, str. 65.

[146] Fisković, C., o. c. (17).

[138] Kolendić, P., Slikar Juraj Ćulinović u Šibeniku. Vjesnik za arh. i hist. dalmat., str. 118. Split 1920.

[139] Fisković, C., o. c. (17).

[140] Sv. 25, sveščić 5, str. 230'.

[141] Kukuljević o. c., str. 423.

[142] Sv. 23, sveščić 4, str. 209'.

[143] Ibid. str. 219.

[144] Sv. 23, str. 290'.

[145] Sv. 31, str. 259', Sv. 29, str. 108'.

[150] Fisković, C., o. c. (17).

[147] Kovač, K., Nicolaus Ragusinus und seine Zeit. Jahrbuch des kunsthist. Institutes . . . Beiblatt, str. 35, Wien 1917.

[148] Jelić-Bulić-Rutar, Guida di Spalato e Salona, str. 209. Zadar 1894.

[149] Uz već poznate tragove fresaka upozorit ću na još neke. U apsidici romaničko-gotičke crkve sv. Mihovila u Podstraži na Šolti vide se svetokruzi triju likova prekrivenih žbukom, možda d e ē s i s romaničkog stila, jer i crkvica ima tragova romanike. U apsidi romaničke crkve na Lokrumu vide se također ostac ifigurativnih fresaka. Vidi ih se i u apsidi preromaničke crkvice Sv. Ilije na Lopudu.

[150] Fisković, C., o. c. (17).

[151] Sv. 56, Notarski spisi 1513.—1517. godine. Spomenut mrtav 4. prosinca 1513. Kukuljević o. c., str. 432. Praga o. c. (53), str. 28.

[152] 16 decembris 1516 actum Spaleti . . . ser Bernardinus Climpsich a Brachia . . . vendidit magistro Staso Babich de Spaleto pictori, presenti . . . unam vineam . . . sv. 56, Not. spisi 1513.—1517.

20 augusti 1501 . . . Alvisio Babich pictore . . . Ibidem.

[153] Kolendić, P., Marulićeva oporuka, str. 18. Split 1924.

[154] Fisković, C., o. c. (15). Berić, D., O slikaru Marku Marulu Pečeniću. »Slobodna Dalmacija«. Split 1. VII. 1950.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[155] C. Fisković, Drvena gotička skulptura u Trogiru. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti sv. 275, str. 132, 133. Zagreb 1942.

[156] Sv. 11, str. 149.

[157] Sv. 23, sveščić 4, str. 288'.

[158] Fisković, C., o. c. (155).

[159] Prijatelj, K., Toskansko romaničko raspelo. Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku. Sv. LII. Split 1949.

[160] Belas, A.-Karaman, Lj., Bratovština i crkva sv. Križa u Velom Varošu u Splitu, str. 43. Split 1939.

[161] Fisković, C., o. c. (17), str. 5.

[162] Fisković, C., o. c. (155).

[163] Sv. 23, sveščić 4, str. 241.

[164] Sv. 25, sveščić 5, str. 190.

[165] Sv. 26, sveščić 1, str. 5, 7, 35. Čini se, da to nije bila najstarija crkva u Velom Varošu, kako drži Karaman (o. c. 160), već da je postojala neka starija, možda preromanička ili romanička, a možda i drugog imena, jer se Hmelić obavezao, da će izvesti dva luka »quorum unus sit in chuba nove ecclesie et alius in cuba veteris ecclesie . . .«

[166] Sv. 27, str. 116.

[167] Sv. 26, str. 5.

[168] Sv. 31, str. 14.

[169] Sv. 27, str. 45.

[170] Ibid. str. 90.

[171] Ibid., str. 279'.

[172] Sv. 32, str. 207'.

[173] Folnesics o. c. 181. Stošić, K. Katedrala u Šibeniku, str. 15. Šibenik 1926.

[174] K. Stošić u rukopisu »Samostan sv. Frane u Šibeniku«, koji se čuva u Gradskom muzeju u Šibeniku donosi prijepis isplata: 1441, novembris. Solvi presbytero Georgio de Spaleto per solutione duarum figurarum Sancte Marie et Sancti Joannis, que sunt juxta crucifixum ducatos XV de auro, ali ne navodi izvor, odakle je to ispisao.

[175] Sv. 23, sveščić 4, str. 280, 380.

[176] Sv. 31, str. 266, 270'. Sv. 30, str. 434.

[177] Sv. 21, str. 276'.

[178] Kukuljević o. c., str. 423.

[179] Sv. 31, str. 167.

[180] Sv. 23, sveščić 4, str. 203, 325'.

[181] Ibid. str. 288'.

[182] Sv. 34, sveščić 1, str. 89.

[183] Fisković, C., o. c. (155), str. 120, 121.

[184] Fisković, C., Drvena skulptura gotičkog stila u Splitu. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku. Sv. LI, str. 208. Split 1940.

[185] Sv. 24, sveščić oporuka, str. 227.

[186] Rački, F., Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia, str. 127. Zagreb 1877.

[187] Karaman, Lj., Starohrvatsko groblje na »Majdanu« kod Solina. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku. Sv. LI, str. 96. Split 1940.

[188] Hanel, J., Satuta et leges civitatis Spalati, str. 187. Zagreb 1878.

[189] Sv. 4, str. 117.

[190] Sv. 4, str. 224, Sv. 3, sveščić 1.

[191] Sv. 4, sveščić 2, str. 8.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[192] Ibid. sveščić 1, str. 135'. Sveščić 2, str. 16.
[193] Sv. 6, sveščić 2, str. 117.
[194] Sv. 8, str. 27'.
[195] Ibid. str. 43'.
[196] Ibid. str. 118, 163'.
[197] Sv. 6, sveščić 2, str. 103.
[198] Sv. 4, sveščić 3, str 40.
[199] Sv. 7, str. 35.
[200] Sv. 4, sveščić 3, str. 31.
[201] Sv. 9, str. 39.
[202] Sv. 8, str. 52.
[203] Praga, G., Antichi inventari del tesoro di S. Doimo di Spalato. Archivio storice per la Dalmazia vol. XX. Roma 1935.
[204] Hanel, J., o. c., str. 285.
[205] Sv. 8, str. 53.
[206] Sv. 9, str. 57'.
[207] Ibid. str. 165, 169'.
[208] Praga G., o. c. (203).
[209] Sv. 11, sveščić F, str. 109'.
[210] Sv. 11, sveščić F, str. 145.
[211] Sv. 18, str. 5.
[212] Sv. 23, sveščić 4, str. 171'. 14. lipnja 1444. spomenut je mrtav.
[213] Ibid. str. 294. 14. svibnja 1445. spomenut je mrtav.
[214] Fisković, C., o. c. (17).
[215] Sv. 23, sveščić 4, str. 220'.
[216] Sv. 11, str. 147'.
[217] Ibid. sveščić 2, str. 370'. 22. listopada 1442. spomenut je mrtav.
[218] Ibid. sveščić 3, str. 105', 187, sveščić 4, str. 402.
[219] Sv. 27, str. 12.
[220] Sv. 31, str. 16.
[221] Sv. 31, str. 36.
[222] Sv. 31, str. 268. Sv. 40, str. 137.
[223] Sv. 30, str. 448'.
[224] Sv. 37, sveščić 2.
[225] Sv. 39, sveščić 1.
[226] Sv. 27, str. 56.
[227] Sv. 31, str. 185', 254'. Sv. 40, str. 73. Majstor je negdje pisan kao Mihovil Unković, koliko se ovdje ne radi o drugom zlataru. Sv. 34, sveščić 3. Sv. 40, str. 63'.
[228] Sv. 23, sveščić 4, str. 319. Sv. 23, str. 324.
[229] Sv. 13, str. 68.
[230] Sv. 23, sveščić 4, str. 206'.
[231] Ibid. sveščić 2.
[232] Ibid. sveščić 4, str. 431'.
[233] Ibid. sveščić 5, str. 220', 283'.
[234] Teja, A., Aspetti della vita economica di Zara dal 1289.—1409. Vol. III, str. 94. Zadar 1942.
[235] Praga, G., Orifeceria e incisione in Dalmazia a mezzo il Quattrocento. Archivio storico per la Dalmazia, vol. XVI. Roma 1934.
[236] Farlati o. c., str. 350.
[237] Fisković, C., o. c. (17).
[238] Sv. 23, sveščić 3, str. 179.
[239] Fisković, C., o. c. (17).

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[240] Sv. 21, str. 278'.
[241] Sv. 23, sveščić 4, str. 296.
[242] Sv. 25, notarski akti, str. 10'—11.
[243] Sv. 30, str. 386, 399.
[244] Sv. 4, sveščić 1, str. 107.
[245] Sv. 5, str. 214'.
[246] Sv. 11, sveščić F, str. 143.
[247] Sv. 6, str. 85'.
[248] Sv. 29, str. 229.
[249] Sv. 21, str. 249.
[250] Ibid. str. 136.
[251] Sv. 40, Oporuke, str. 583.
[252] Praga, G., Documenti intorno all'arca di S. Simeone in Zara e al'suo autore Francesco da Milano. Archivio storico per la Dalmazia, vol. VIII. Roma 1930.
[253] Smičiklas, T., Codex diplomaticus, sv. 10, str. 418, sv. XIII, str. 463.
[254] Cecchelli, C., Catalogo delle cose d'arte, Zara, str. 139. Roma 1932.
[255] Popis bratima, imanja, grobnica i t. d. bratimstva sv. Duha. Rukopis XVI. stoljeća u zbirci sv. Duha. Neki zlatar Matij iz Zadra spominje se u Raveni u to vrijeme. Praga, G., Zara nel'Rinascimento. Arch. storico per la Dalmazia. Vol. XX, str. 311. Roma 1935.
[256] Sv. 34, sveščić 4, str. 30.
[257] Molé. V., o. c., str. 154.
[258] Sv. 56, Not. spisi.
[259] Fisković, C., o. c. (17).
[260] ... altra sepultura in la ditta capella fo consegnata a maistro Piero Zachochevich orese lui e per li eredi suoi, la possi far ale sue spese. Popis grobnica i t. d. rukopis iz 1525. godine u Bratovštini sv. Duha.
[261] Sv. 54, str. 43.
[262] Fisković, C., o. c. (17).
[263] 2 decembris 1514 ... ser Antonius quondam magistri Hieronymi Raduncich aurificis. Sv. 56 Not. sveščić.
[264] Ibid. 7. prosinca 1516. Sv. 50.
[265] 10 decembris 1517. terram magistri Pauli Paulicich aurificis ... Sv. 56, notar. sveščić.
[266] Sv. 46, str. 306.
[267] Sv. 68, str. 129.
[268] Sv. 50.
[269] Sv. 71, not. sveščić, str. 51. Negdje pisan i Unković. Sv. 40, str. 99'.
[270] Sv. 71, str. 142. Sv. 100.
[270a] Knjiga krštenih 1516—1583. Župni ured, Hvar.
[271] Bulić-Jelić-Rutar, o. c., str. 105.
[272] Kolendić, P., o. c. (153), str. 25.
[273] Sv. 31, str. 142.
[274] Fisković, C., o. c. (15), str. 188.
[275] Alačević, J. o. c., str. 10.
[276] Sv. 34, sveščić 4, Sudbeni spisi, str. 129', 141.
[277] Sv. 56, sveščić oporuka.
[278] Sv. 34, sveščić 3, str. 156.
[279] Praga, G., Testi volgari spalatini del Trecento. Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria, vol. II. Zara 1927.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

O STILU MARULIĆEVE JUDITE

AKADEMIK PETAR SKOK

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

PREDGOVOR

Izučavanje stila starih hrvatskih pisaca nije još ni pravo načeto. Jagić je na pr. dobro analizirao petrarkističke ideje Džore Držića i Dinka Ranjine, ali petrarkistički klišeji u njihovu jeziku nijesu istraženi. Ne znamo, kako se odnose prema analognim izrazima talijanskih petrarkista. Potreban bi bio barem onakav repertorij klišeja ove liríke, kakav je dao Michele Scherillo[1] u komentaru za Danteova lirska djela Vita Nova i Canzoniere. Takve su studije potrebne, da bismo znali, kako se razvijao naš najstariji pjesnički govor i književni jezik uopće.

U ovom članku hoću da proučim stil Marulićeve Judite. Ovakvu bi studiju trebalo učiniti za svako Marulićevo djelo napose. Ovaj put odabrao sam njegov religiozni epos Judita, jer ima klasično značenje u staroj hrvatskoj književnosti.

Ni za to djelo ne mogu da dadem već sada definitívnu stilističku studiju, jer su za nju potrebna trostruka ispitivanja: 1) o Marulićevu jeziku uopće, 2) o vezama njegova izražavanja u hrvatskom jeziku s izražavanjem u latinskim mu djelima i 3) o paralelama s izražavanjem talijanske književnosti njegova doba. Sve to se ima tek učiniti. Za uporeñenje bile bi prema tome potrebne tri prethodne stilističke studije, koje zasada ne postoje ni u hrvatskoj ni u talijanskoj književnosti, koliko mi je poznato.

Usput hoću da u ovoj studiji apliciram i svoja tri stilistička zakona, koja vladaju stilom jezika. To su zakon vizuelnosti, zakon djelovanja pisca na osjećaj čitaoca i zakon o držanju pisca pri pripovijedanju. Ta tri zakona vladaju vokabularom u stilskom pogledu, i oni nadopunjuju ono, što sam rekao u Pregledu francuske gramatike, sv. 1, str. 256—282. Ujedno dajem u ovoj studiji i primjer, kako treba interpretirati književne tekstove, što se kod nas zanemaruje, a u Francuskoj čak i u srednjim školama obilno njeguje. Time ne osporavam vrijednost radu na prikupljanju biografskih podataka i realija za razumijevanje pisca i njegova djela.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

I. LINGVISTIČKE OSNOVE STILA U JUDITI

Marulića kao prvog umjetnog pjesnika hrvatskog ide zasluga, što je od svog splitskog čakavskog dijalekta stvorio književni jezik. Taj jezik nije u detalje proučen, kao što je na pr. Zlataričev.

Analiza Marulićevih rima i njegova stiha u Juditi pokazuje, da ne piše stihove čistim čakavskim dijalektom. Njihov se ritam doduše osjeća, ako se čitaju samo po čakavskoj akcentuaciji. Dok je u Juditi od početka do kraja proveden ritam čakavskog akcenta, nijesu provedeni do kraja ni čakavski vokabular ni čakavski fonemi i morfemi. To će se vidjeti iz naše analize.

Njegov dvanaesterac raspada se u dva dijela; u svakom nalazimo po dva glavna akcenta, ako se čitaju starim čakavskim akcentom. Na pr. ako čitam I, 1—4 ove stihove prema (mome) akcentu u Jurkovu selu:

Díke ter hvaljén' jà // presvêtoj Judìti,
smîna nje stvorén'ja // hòću govorìti;
zá to ću molìti, // bòže, tvoju svìtlost,
ne htîj mi kratìti // u tôm punu mìlost.

dobiva se ritam sličan francuskom aleksandrincu, koji također ima dva glavna akcenta u hemistihu.

Njegovi su dvanaesterci doduše akcenatski čisti čakavski stihovi, ali u pogledu jezičnom vidjet ćemo analizirajući grosso modo njegove rime i versifikaciju, da sadržavaju ne samo leksičkih elemenata iz dijalekata izvan Splita, nego i čakavskih dijalekatskih fonema izvan Splita, zatim dubrovačkih izraza, a i morfema štokavskih kao i pridjevskih, imeničkih i zamjeničkih oblika na -ima i -ama, koje je upotrebio, da dobije dovoljan broj slogova, kao I, 50: očimi mojima; II, 37: tmastima kreljutmi; III, 212: strašnima vitri, meu vali mnogima; VI, 88: njima u rimi sa svima, i t. d. Dok ovdje vidimo miješanje starih i novih morfema, treba naročito spomenuti srednju rimu, koja točno odgovara današnjem jeziku: svima / rečima u stihovima I, 57/8:

Ugodno bi svima, svi ga pohvališe,
razum, moć s ričima do neba uzniše.

I ovdje, u opisu laskavaca, upotrebio je štokavske morfeme samo za to, da dobije rimu i potreban broj slogova.

Ista je potreba izazvala štokavske morfeme i u rimi na kraju III 217/8:

U veliku pečal, s plačnima očima
Ozija ustihal (»u strahu«) staše meju njima.

Prema ovome, što je izloženo, tri se problema postavljaju:

1. Treba točno proučiti ritam Marulićeva čakavskog stiha na osnovu čakavske akcentuacije. Taj posao nije izvršen.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

2. Treba točno odrediti, koliko je Marulić u svojim hrvatskim djelima reproducirao splitski čakavski govor, a koliko je zbog versifikacije i rime unosio elemenata iz drugih dijalekata. U njegovim rimama vidimo na pr., da pozna i zamjenu -e- za palatalni poluglas, na pr. pes (= pas) u rimi sa poses (III, 277/8).

3. Nakon ovih čisto lingvističkih studija ima da dođe proučavanje njegova jezika s pjesničkog gledišta, pitanjâ: koliko postizava muzikalnost s vokalima, a koliko s konsonantima; kakvi su efekti njegova vokabulara s obzirom na vizuelnost, kako djeluju na osjećaj čitaoca; kakvim sintaktičkim sredstvima postizava živahnost, gibanje, napetost u svojim rečenicama i t. d. Sve je to još terra incognita. Za taj dio studija lingvista mora biti i esteta.

Kada se čita Judita, dobiva se utisak, da Marulić piše jezikom, koji se već izdiže iznad dijalekata, jednim čakavskim volgare illustre, aulico, da se izrazimo prema Danteovoj terminologiji u De vulgari eloquentia. Sve se to još ne može točno utvrditi u ovoj prvoj studiji o njegovu stilu, koji ima za predmet samo Juditu.

*

U njegovu vokabularu nalazimo interesantnih romanskih elemenata pored, dakako, daleko brojnijih slavenskih.

U ovima raspoznajemo više kategorija; najprije stari tip mir < lat. mūrus, žežin < jejūnium, zatim stare romanske pomorske i ribarske termine iz dalmatinsko-romanskoga govora, koji su kasnije bili zamijenjeni venecijanizmima, kao argutla danas argola, tamun ili tumun, danas timun, tunjica, gavun, kalati, grbin, gusa, salbun.[2]

U čitavoj seriji njegovih romanskih riječi zamijenjeno je zatvoreno -e- sa -i-, kao cindra, berita, močira, pina, plita, prmancir, sika, trumbita i kvito. Od ovih riječi treba objasniti cindra za cithara. Konsonantska grupa -dr- u toj riječi nalazi se u staroengadinskom čaidra, starošpanjolskom cedra i provansalskom cidra. Močira za latinsko maceria glasi u drugim dalmatinskim govorima mocira. Zbog -č- pored -c- moramo uzeti, da ovi Marulićevi romanizmi predstavljaju ostatak splitskog romanskog govora.[3]

Ovamo bi išla i plita za latinsko plicta »zavoj, zavjesak«, riječ koja je potvrđena u furlanskom plete.

Interesantan je primjer i prmancir »kanonik pojac« za latinsko primicerius. Ova riječ dolazi u dalmatinskom crkvenom jeziku u različitim varijantama (v. ARj. s. v. i bilj. 10).

Čirsanje kao važan stilistički termin objasnit ćemo posebno u daljem članku.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Važno je također saznanje, da kod Marulića dolazi dvostruki refleks za vulgarnolatinsko otvoreno -e- : -i- u kastila i -e- u gusterna i peča. I taj fonetski podatak govori u prilog tvrdnji, da među Marulićevim romanizmima ima traga starom splitskom romanskom govoru. Da je ovaj govor imao naročit fonetski kolorit, različan od romanskoga govora u Dubrovniku i Krku, to saznajemo iz nom. pl. Gumai za latinsko Geminiani, ime romanske splitske porodice za doba narodne dinastije. Što se toga tiče veoma je važan Marulićev romanizam gvača »podvoljak«[4] za talijansko gozzo, latinski gurgutia, gdje imamo diftonški refleks za -o-, usp. kvijer ili kojer za latinsko corium u Dubrovniku i na Pelješcu.

Značajan je u ovom pravcu i Marulićev romanizam klesura za naše običnije klisura, od vulgarnolatinskoga clusura za latinsko klasično clausura. Marulićev vokal -e- mjesto -i- podudara se sa čezura u sjevernoj Italiji.

Još treba pomenuti njegove romanizme skulan, stala, stim i stumak, koji zacijelo mogu da potječu iz splitskog romanskog govora, ali za to nema striktnih fonetskih dokaza. Njegov romanizam turan za latinski turris pokazuje, da se ne radi o posuđenici iz njemačkoga.

Veras »stih« može biti učen latinizam, a mogao bi biti i domaći romanizam kao albansko vjersh, rum. viers i srednjogrčko v é r s o s.

*

Te stare dalmatinsko-romanske riječi uživjele su se u govor dalmatinskih gradova i otoka. Njih moramo označiti kao posuđenice (mots d'emprunt, Lehnwörter) i moramo ih razlikovati od talijanskih tuđica (mots étrangers, Fremdwörter), koje se i danas kao takve osjećaju i za koje ima domaćih riječi (ekvivalenti). Interesantno je, da Marulić i ove upotrebljava, ali ponajviše u rimama, a kadikad i za dobivanje slogova. Primjeri: I, 274 rima pifari / nakari; II, 11 tud'je u jedan bot, u rimi sa skot; II, 18 konfine / mine; II, 40 fust / popust; II, 95 naše izvedenice od italijanizama leutaši / nakaraši; III, 228 u popi / konopi; III, 277 poses / pes; IV, 95 na bustih / bedrih; V, 116 štropa / pokopa; V, 252 školj / sokol; V, 341:

> Akijor u subit (»naglo«) prenu se ugledav
> glavu ka ga ubit reče, totu zagnav;

VI, 196 desperana / Trojana; VI, 288 plasam (gen. pl.) peti (»pjevati«) tone u rimi sa zvone. U stihu VI, 348: i bili dupliri, kako puri luci, talijanski pridjev služi za dobivanje broja slogova.

*

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Na to valja nadovezati Marulićeve calques linguistiques stvorene prema talijanskom ili latinskom jeziku. Kod proučavanja ovih interesantnih pojava treba imati pred očima četiri problema, kod kojih je potrebna filološka akribija, kritičnost. Treba najprije točno razlikovati one njegove kalke, koji se nalaze i u saobraćajnom govoru splitskom ili dalmatinskom uopće od Marulićevih pjesničkih kalka, koje je sam stvorio. Drugo, treba utvrditi, gdje se upotrebljavaju zbog rime, a gdje zbog broja slogova. Treće: treba razlikovati njegove sintaktičke kalke od leksikalnih; i napokon, četvrto, treba odrediti njihov pjesnički efekat. Kako taj problem zahtijeva studiranje svih Marulićevih hrvatskih djela u vezi s njegovim latinskim i s pjesničkim talijanskim govorom njegova vremena, ovdje možemo da damo samo jedan mali izbor iz Judite.

Iz poslanice Dom Dujmu Balistriliću iznosim kalk: dvorno nekoga primiti u značenju »uljudno«. Kalk »dvorno« za talijansko cortesemente nije ušao u dalmatinski hrvatski govor. U stihu III, 193 pod članom jur toga vrimena Marulić točno prevodi, kako Kušar dobro tumači, in articulo (mortis).

Ostali su kalkovi, koje u Juditi nalazimo, većinom sintaktičke prirode. Tako upotrebljava posvojni pridjev svoj u značenju »njegov« prema talijanskomu I, 40: razbivši svoj šator, pobi Arfaksata. U IV, 302 upotrebljava prema talijanskom također svoj mjesto »njezin«:

vesel u svu miru Oloferne tada,
svim (sc. Juditinim) ričem da viru i ki stahu zada riše . . .

Talijansko nientemeno prevodi bukvalno III, 177 ništar manje znaše svak (= ipak su svi znali).

U V, 12 konstrukciju za + infinitiv spaja s veznikom da u kompletivnoj rečenici: za da pri onoga, ča t' rekoh, isprosim. U VI, 241 oponaša talijansku negaciju:

ki ni svojoj sili ni svomu blagu broj
reći ste umili, živeći u pokoj i t. d.

mjesto: niste umili reći.

Naročito često prenosi talijanske konstrukcije prijedloga di, u I, 25: moću od ljudi mjesto: ljudskom moći ili moću ljudi; zatim u: kralj od Egipta, stvoritelj od svakoga stvora, glava od Amoniti, od kriposti cvit, govoriti od naroda Jerusolimskoga, pomenak činiti od naših starijih, od Judite pisan. Posljednji kalkovi ušli su i u dalmatinski saobraćajni govor.

I talijansku gerundijalnu konstrukciju, koja izražava durativni aspekt (sto pensando) prevodi: tako sta trnući serifski gospodin IV 209.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Naročito često prevodi doslovno talijanske izričaje (locutions toutes faites) fare, avere, dare + imenički objekt u hrvatski: stvoriti, činiti, imati, dati + imenički objekt, kao tvoriti krivinu, šalu, žetvu; stvoriti ubojstvo, milost; činiti kajanje, zapovid, rat; imati ili imiti strah, mejaš, rat, mar, konac; dati zapovid, vraćanje, slobojenje, raščinjenje i t. d. Mjesto ovih konstrukcija upotrebljavamo obično u našem jeziku posebne glagole.

*

Pored ovih romanizama ima kod Marulića i interesantnih grecizama: drom mjesto drum II, 129, faćeli (< phákelos, »zavoj, koprena« u rimi sa belí I, 180, hora < chōra u značenju »zemlja«, kundir, prćija, tambut mjesto tumban < týmpanon »bubanj« (v. niže).

Ovi grecizmi nijesu brojni, ali se pita, da li su se govorili u Splitu, kao što su se neki govorili u Dubrovniku (prćija), ili nije li ih Marulić unio u svoj jezik iz štokavskih dijalekata. Na posljednje upućuje činjenica, što ih upotrebljava u rimi.

*

Nadasve je značajno, što u Marulićevu vokabularu dolaze i turcizmi. Tu interesantnu pojavu opazío je i Kasandrić.[5] Tu nalazimo riječi, koje ne bismo očekivali, kao I, 241; V, 230 bičak »bodež«, zatim bedev »bedevija«, dolama, gojtan »gajtan«, farizi »konji«[5a] I, 253, skender »pojas iz Skenderije«. Naročito često dolazi bar »mnoštvo«, na pr. puka bar (III, 125) u rimi sa imiše mar; III, 28: u taj grad, pod ki bar ma, hoću da ide, u rimi sa stvar; V, 189: imiti var u rimi sa bar. Značajno je, da ova orijentalna riječ nije nigdje potvrđena u živom narodnom govoru. Pita se, odakle je ima Marulić. Vojvode asirske zove Marulić samo turskim terminima: vezir, baša, serifski[5b] gospodín (= Oloferne), subaše[5c]. Spomenuti još treba i talambas tući I, 182.

*

Od starih posuđenica iz mađarskoga treba spomenuti opravda »armiger«,[6] rusag i šereg, kao značajne mađarizme u Dalmaciji, ako su se govorili u vrijeme Marulićevo. Ovamo ide i njemačka posuđenica herceg, koja je došla preko mađarskoga, kako pokazuje vokalna harmonija: e - e mjesto njemačkoga e - o.

*

Od starih germanizama treba spomenuti: ne bihu (konji) sklitivi (I 262) za slihts »jednostavan« u interesantnoj varijanti prema škljet u Dubrovniku.[7]

Dolazi još veoma često u rimi i inače novija njemačka riječ vahtar,[8] što je također značajno. Tu riječ ne bismo očekivali u Splitu Marulićeva vremena.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

II. PROBLEM STILA U JUDITI

Ključ za rješenje ovoga problema dao nam je sam Marulić u poslanici svome kumu Dom Dujmu Balistriliću,[9] kanoniku pojcu splitskomu,[10] kada mu je 22. travnja 1501. uputio na dar svoj epos.

U toj poslanici kaže, da je što se tiče stila odlučio nasljedovati »hitrost (»dovitljivost«) dice one, ki o mladom litu starijih svojih darijući, naranče nadiju mirisnimi zel'ji, mažuranom, rusmarinom, rutom«, kako bi postigli veći uspjeh kod darovatelja.

I on je tako nastojao da biblijsku historiju iskiti »izvanjskimi urehami i uglajen'jen i ulizan'jem i razlicih masti čirsan'jem«.

Kako se vidi, Marulić u svojoj poslanici uspoređuje svoju obradu biblijske historije o Juditi s narančama djece. Onako, kako djeca uljepšavaju naranču mirisnim zelenilom, tako će i on biblijsku historiju snabdjeti stilskim uresima. U oba slučaja uresi se nabrajaju.

Ako uporedimo prvi slikoviti govor s ovim drugim, opažamo najprije simetriju, čak i u broju termina, kakva je obična u klasičkih pisaca. Mirisnom zel'ju, mažurani, rusmarinu i ruti, četirma biljkama, kojima djeca ukrasuju naranče, odgovaraju ovdje četiri stilska sredstva: »izvanjske urehe, uglajen'je, ulizan'je i razlicih masti čirsan'je«.

Ovim drugim slikovitim govorom, kojim će ukrasiti biblijsku pripovijest, ciljao je Marulić bez sumnje na retoričke ukrase, na trope i figure. Koji su to, vidjet će se iz našega daljeg razlaganja.

Udara u oči još i to, da su u obje vrste slikovita govora uzeti takvi predmeti, koji se mogu slikarski prikazati. To odgovara slikarskom oku Marulićevu.

Iza toga nam Marulić kaže u poslanici, zašto tako postupa s jednostavnom biblijskom pripoviješću. To je zbog toga, da mu njegov kum ne reče, te mu poklanja »onuje žita rukovet, koju u svojim knjigama bolju nahodi«. Pod »boljom žita rukoveti« među knjigama Balistrilićevim misli Marulić zacijelo druge prerade biblijske pripovijesti o Juditi. To doduše moramo samo pretpostaviti, jer o Balistrilićevoj biblioteci nikako nismo obaviješteni.

Nasuprot »boljoj žita rukoveti« u biblioteci svoga kuma tvrdi Marulić za svoju Juditu, da je ona »rukovet mnozim cvitjem okićena«. Kada je bude Balistrilić dobro razgledao, reći će za nju, da je »prominila líce, kako ono voća stabla premaliti, kada najveće veselo cvasti budu«.

Iz tih navoda izlazi jasno, da je Marulić odlučio da preradi biblijsku pripovijest u stilističkom pravcu.

Veoma je važan dalji stavak u njegovoj poslanici, u kojem nam kaže, na koji je način tu stilističku preradbu izveo. Svi naši istraživaoci, koji su god dosada pisali o Marulićevu epu, nijesu propustili da taj stavak u cijelosti citiraju, ni Vodnik, ni Kasandrić, ni Fancev, ni Kombol. Marulić veli izrijekom »historiju tuj

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

svedoh u versih, po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu[10a] onih starih poet«. Tu Marulić razlikuje hrvatske začinjavce od klasičkih pjesnika, koje na više mjesta svoje Judite zove poete. U invokaciji prvog pjevanja veli, da je njegova pamet dugo tumarala »s družbom starih poet«, koji štovahu poganstvo.[10b] Na drugom mjestu produkte njihove mašte zove »taščine«. Premda ih kao kršćanski pisac nije cijenio, on je ipak upotrebio njihova stilska sredstva u svojoj kršćanskoj epopeji. To njega kao humanistu, renesansnog čovjeka, nije smetalo.

Kad je riječ o Marulićevu stilu, od važnosti je i značenje njegove relativne rečenice, koju nadovezuje na stare poete: »kim nî (»nije«) zadovoljno počitati, kako im je dilo prošlo«. Ta relativna rečenica čini se na prvi mah vrlo tamna. Maretić je izjavio, da je glagol počítati (ARj. X, s. v.) u njoj nerazumljiv, a Valjavec opet glosirao je njezinu imenicu dilo (ARj. I, s. v.) krivo sa »res, negotium«. Moramo dakle ovu rečenicu nanovo protumačiti. Smisao joj je dobro uhvatio Fancev[11] kad je rekao, da ovi pjesnici ne pripovijedaju historiju ,kako su se događaji uistinu zbivali. Ta negativna misao, kad se kaže u pozitivnom obliku, odnosi se upravo na začinjavce, koji su svetačke legende pisali bez ikakva ukrasa navodeći samo događaje, kako su se zbivali. Oni nijesu išli za stilskim efektima kao Marulić i klasički pjesnici. Moramo dakle značenje glagola počitati i imenice dílo filologički protumačiti. Počitati je bez sumnje iterativum od čьtoⁿ. Složenica počet u češkom i poljskom znači »broj«. Slovenački jezik pozna imenicu poštev i glagol pošteti (u)poštevati »voditi računa o čemu«. U imenici dilo daje Marulić calque linguistique za latinski retorički termin actus »radnja, čin, u eposu ili drami«. Prema tome može se Marulićeva relativna rečenica prevesti na današnjí jezik ovako: »klasičkim pjesnicima nije dosta voditi računa o tome, kako im se odvijala radnja«, koju prikazuju. Da je tako, to se vidi iz uspoređenja, koje daje neposredno nakon relativne rečenice. Marulić veli, da klasični pjesnici postupaju kao »raskošni kuhač«, koji na gospodsku trpezu ne donosi samo varena ili pečena jela, nego im »pridaje saprana i paprana i inih tacih stvari, da slaje bude onim ki su prišli blagovati«. I opet je njegova slika slikarske prirode. On još veli prije te slike, da klasični pjesnici »opkladaju mnoge načine« oko događaja, koje prikazuju, »neka je vičnije (»ugodnije«) onim kí budu čtiti«. Maretić je rekao, da je i značenje glagola opkladati (ARj. IX, 62) nejasno. Ali ako se imaju pred očima one četiri riječi, kojima je gore označio trope i figure, onda je bez svake sumnje, da se i pod »mnogim načinima« imaju razumjeti stilska sredstva, kojima klasički pisci snabdijevaju (»opkladaju«) prikazivanje događaja u svojim djelima.

Na osnovu svega toga može se kazati, da je Marulić »po običaju naših začinjavac« prikazao samo narativni dio biblijske pripo-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

vijetke, i to u hrvatskom jeziku, kako je na početku svoje poslanice rekao, »neka ju (t. j. biblijsku historiju) budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke«. Sasvim je isključeno Vodnikovo mišljenje[12] da bi Marulić pod »začinjavcima« mislio dubrovačke trubadure, kako ih je Jagić nazvao. Mora se uzeti sa Kasandrićem, Fancevom i Kombolom, da su to naši pisci svetačkih legenda.[13] Marulić kao humanistički pjesnik[14] veli za njih, da su se zadovoljavali pričanjem događaja, kako su se zbili, bez ikakvoga stilističkog kićenja. Samo je to rekao u relativnoj rečenici u negativnom liku za klasičke pisce, a u stvari se misao relativne rečenice odnosi na »začinjavce«.

Stilski problem svoga djela Marulić je još jače istakao u trećem dijelu pomenute poslanice. Tu prikazuje svoj epos u alegoriji, kako ide u stan Dom Dujmu Balistrilića »more biti ne s manjom urehom, nego kada se ukaza Olofernu«, ne da ga prevari kao ovoga, nego da ga objača »u uzdržan'ju svete čistoće«, i t. d. U takvim alegorijama slali su svoje pjesme i provansalski trubaduri i talijanski petrarkiste. Na koncu moli autor svoga kuma, da njegov epos »dvorno« primi, »dobrovoljno« nastani i »ustmi« pohvali.

Iz poslanice Marulićeve izlazi, da je njegov religiozni epos prestilizirana biblijska pripovijest. To znači, da nije originalan naratívni dio, nego samo stilistički. To je u literarnoj historiji ista pojava, koju vidimo na primjer u francuskoj tragédie classique. Ni njezina materija nije originalna, nego je originalan samo stil.

*

Prije nego što ćemo se dati na studiranje Marulićeve prerade biblijske pripovijesti, moramo ogledati njegovih šest pjevanja, kako se odnose prema originalu u Vulgati.

Kako je poznato, biblijska pripovijetka o Juditi nalazi se samo u Starom zavjetu, u Septuaginti i u Vulgati. Židovi smatraju tu pripovijetku apokrifom. Ne nalazi se ni u prijevodima biblije Britanskog biblijskog društva. Čitava prípovijetka ima 16 glava, a svaka glava 12—31 redak.

Nije točno utvrđeno, koji je original služio Maruliću za podlogu, jer je prema Kasandriću moguće, da je upotrebljavao i rane kršćanske pjesnike, koji su također obrađivali ovu biblijsku historiju. To se vidi naročito iz tri momenta: a) mjesto imena plemena M o a b, kako stoji u Vulgati, ima Marulić M a d i j a n, b) mjesto imena velikog svećenika J o a k i m ima Marulić Eliakim, c) spominje još imena naroda kao na pr. S a r m a t e, u obliku Z a m a t e, kojih u Vulgati uopće nema. Inače je rad događaja prikazan baš onako, kako stoji u Vulgati. Tu Marulić nije ništa mijenjao.

Da se točno vidi, što je Marulić dodavao, dat ćemo kratak pregled njegovih šest pjevanja.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Kad se uporedi original Vulgatin sa stilističkom preradom Marulićevom, onda se dolazi do zaključka, da njemu pripada čitav deskriptivni i pikturalni dio u Judite. Velim naročito, pikturalni, jer se taj najjače ističe u njegovoj stilističkoj preradbi. Svagdje, gdje je trebalo vizuelno prikazati ili lica ili pokret vojske ili odjeću Juditinu, njezinu ljepotu, gozbe i t. d., tu je uvijek Marulić postupio kao slikar i tu je bio uvijek originalan. Može se s punim pravom reći, da je pikturalni dio njegove Judite nešto najljepše iz stare hrvatske književnosti. I kad ne bi bilo one velike stege, koju je sebi Marulić nametnuo sa dvije rime u dvanaestercima, u sredini poslije pauze (hemistiha) nakon šestoga sloga i na kraju, njegov bi se spjev i danas mogao uživati i kraj velikoga napora, što ga traži od čitaoca njegov stari čakavski jezik.

Marulićevo prvo pjevanje Judite ili, kako on veli, libro prvo, sadržava u sebi čitavu prvu glavu biblijske Judite i od druge glave prvih 11 redaka.

Svome eposu dodao je još invokaciju poput klasičnih autora, sada dakako s potpunom kršćanskom tendencijom. Mjesto da zaziva muze, Marulić zaziva boga, da mu pomogne uzdignuti glas k nebu, kako bi se sve do neba čula slava Juditina. Moli ga, da mu udahne pravi duh, i da više ne luta njegova pamet u društvu poganskih pjesnika. Jer bog daje svojim vjernima pokoj, a ne devet klasičnih muza zajedno s Apolonom.

Marulić je iz Vulgatina teksta ispustio sve, što se odnosi na čisto historijski dio. Tako na pr. nema onoliko indikacija geografskih i kronoloških, koliko ih ima u Vulgati. Marulić ništa ne govori, kako je sagrađena Egbatana, i t. d.

Kao primjer njegove prerade spominjemo iz prve glave Vulgate, 12 redak, navod: Tunc indignatus Nabuhodonosor rex adversus omnem terram illam, juravit per thronum et regnum suum, quod defenderet se de omnibus regionibus his i iz glave druge 2. redak: Vocavitque omnes majores natu, omnesque duces, et bellatores suos, et habuit cum eis mysterium consilii sui. Narativne podatke indignatus i consilium pikturalno je Marulić razradio od stiha 85 do 112, t. j. u 28 dvanaesteraca, ovako:

»Kralj tako jiduje, — sunce svitla lica
na zapad minuje, za more skri nica;
noć jure potica, da narod, živine,
človik, zvir i ptica, pustiv teg, počine.
Sam ov do istine, pripun rogobore,

ležeć na perine, usnuti ne more.
Ojme moj nebore! gospodstvo ča t' prudi?
ne bdi sad niktore; tebe misal trudi.
Kako no kad bludi sobom simo, tamo,
bisan pas meu ljudi, pojti ne umi kamo,

©DiZbi.HAZU

ner se vrti samo ter ujisti preži,
onamo, ovamo, ciri se i reži:
tako t'ov, ki leži, misleći, sasvima
ništare ne teži, a pokoja nima;
glavom svuda kima i sobom privraća,
posažme očima, da san se odvraća;
jere se navraća pečal', ka ga krti,
ter skupost pribaća, sve hteći odrti:
sve joj daj požrti, ča želi od svita,
li ne će do smrti nigdare bit sita.
Još iz dna izvita ne biše sva zora,
ni rosa sa cvita opala, da gora
biljaše jur zgora visoko vrhami,
a struja od mora mišaše iskrami;
jure noć s tminami doli pošla biše,
da još dan s zrakami uzišal ne biše,
kada se skupiše vićnici u komori,
jer ih kralj zoviše, kim tako govori . . .«

Ovaj odsječak tipičan je za metod Marulićeva prepjeva narativnih podataka iz Biblije. Zato ga treba potanje analizirati. Stihovi 85—93 daju u triptihu sliku duhovnog stanja Nabukodonozora kao kralja osvajača. Míran pejzaž pri zalasku sunca, kad ptice, narod i živine traže mir (točka 1) ističe se u opreci prema njemu, koji ne može da ga nađe (točka 2). Na taj slikarski diptih, u kojem je u slikarskim konturama ocrtan Nabukodonozor i priroda, koja ga okružuje, nadovezuje autor svoju refleksiju (točka 3). Da bi još vizuelnije prikazao Nabukodonozora, uspoređuje ga u stihovima 93—104 s bijesnim psom. Ta poredba odnosi se prema točki 1—3 kao pjesnička gradacija. U toj poredbi hvata kao slikar konture, ali upotrebljava i deskripciju (točka 4). Marulić zatim napušta narativni metod. Ne veli nam, da je u stanju nemira Nabukodonozor probdio čitavu noć do zore, već kao slikar hvata i opet karakteristične momente, koji se dadu i kistom prikazati, hvata konture borbe zore i dana (stihovi 105—110, točka 5). Tek nakon ta četiri pikturalna elementa i nakon jedne sentencije u obliku refleksije Marulić prilazi narativnom stilu u stihovima 111—112 (točka 6). Tu nam kaže, da je vladar te noći sazvao svoje savjetnike na zasjedanje. Takav raspored prikazivanja jasno obilježuje ukus renesansnog poete, koji ide za tim, da mu prikazivanje ne bude pobrkano, nego da mu teče u određenom redu, u ekvilibriju i varijaciji stilskih sredstava.

Pored takve pikturalne prerade biblijskoga teksta Marulić je jošte umetao scene, za koje nema narativnog podatka u biblijskom tekstu. Tako je u stihovima 125—149 opet slikarski prikazao dvorske ulizice Nabukodonozorove. A nadasve je kao pravi slikar pikturalno prikazao njegov bijes.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Drugo poglavlje Vulgatine knjige o Juditi u retcima 8—11 daje podatke o Nabukonodozorovoj vojsci, dosta iscrpljivo: i o broju pješaka i konjanika i o njihovoj opremi. Marulić je ove suhe historijske podatke biblijske razradio u veličanstvenu epsku sliku pokreta vojske u stihovima 166—304, jedinstven prikaz takve vrste u čitavoj hrvatskoj književnosti.

Tu veličanstvenu sliku završuje vrlo zgodno retoričkim pitanjem i odgovorom:

> Tko je toliko smiv (»smion«), ki bi jih dočekal?
> al va daleč vidiv, da se ne bi pripal?
> Mnju ti, bi uzdrhtal despot, car i sultan,
> tere bi pleća dal, meč ne podrvši van,
> nit bi se oziral, bižeći noć i dan. [vv. 305—309]

Maruliću je pošlo za rukom u prvom pjevanju zorno prikazati preuzetnu snagu Asiraca, prema kojoj će izaći kao opreka u četvrtom pjevanju održavanje zakona, poniznost i molitva, kreposti, koje pobjeđuju. Drama ove preuzetnosti prikazuje se u drugom i trećem pjevanju narativno u gradaciji, točno prema biblijskom tekstu, a pikturalno jednako kao i u prvom pjevanju.

Marulićevo drugo pjevanje, ili, po njegovoj terminologiji, libro drugo, odgovara u Vulgati drugom dijelu glave druge, redak 12—18 i glavama III, IV i V.

Prepjev je u ovom pjevanju osobito dramatski. U stihovima 225—232 Marulić je kao pravi slikar prikazao lik Oloferna. Naročito vješto izveo je Akijorov govor u stihovima 233—308, točno prema biblijskom tekstu, glava V, redak 5—29. A na koncu je dao svoje psihološke refleksije o ljudima, koji ne će da slušaju istine zbog toga, što se uzvisuju (stihovi 329—333).

Interes ovoga pjevanja je psihološke prirode. Pjesnik nastoji da prikaže, kako preuzetnost sama sebe uništava time, što ne će da sluša istinu.

Treće pjevanje ili libro treto odgovara biblijskim glavama VI, VII[15] i VIII.[16] I u ovom pjevanju Marulić je refleksivan pjesnik. Počinje pjevanje refleksijama o tome, kako pravednika bog čuva. Cijela biblijska glava VI odgovara stihovima 5—130 Judite. Tu je kao i obično njegov prepjev u isto doba narativan i pikturalan. Biblijska glava VII kod Marulića je mnogo slikovitija i dramatičnija, naročito u stihovima 137—248.

Značajan je za njegov način kadikad točnog prevođenja redak 7 iz glave VII: Erant tamen non longe a muris fontes ex quibus furtim videbantur haurire aquam ad refocillandum potius quam ad potandum. Taj prozaički biblijski podatak prepjevao je Marulić ovako:

> Da (»ali«) još ne daleče od grada stojahu
> poduboke bleče (»zdenci«), gdi vodu cripahu
> Grajani ter p'jahu, skrovito pohvate,
> jere se bojahu da jih ne uhvate.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

I u ovom pjevanju ima pikturalnih opisa, kao večere kod Ozije, držanja Akijora, kulminacije preuzetnosti asirske i zatim krize kod opsjednutih Betulijanaca, kod kojih je zavladala žeđa, budući da su im Asirci presjekli vodu. Momenat iskušenja za Betulijance došao je na kulminaciju. Treće i četvrto pjevanje prema tome znače vrhunac epske radnje.

Četvrto pjevanje (libro četvrto) odgovara u Vulgati glavama IX, X i XI.

Pored narativnog i pikturalnog momenta ovdje dolazi do izražaja u molitvi Juditinoj i lirski elemenat. Taj elemenat će gotovo prevladavati sve do konca u Marulićevu eposu, tako da će u V. pjevanje doći i naricaljka nad mrtvom Juditom.

Peto pjevanje, libro peto, odgovara u Vulgati glavi XII. i XIII.

Šesto ili zadnje pjevanje (libro šesto) sadržava biblijske glave XIV, XV i XVI.

U ovom pjevanju dva su odstupanja od biblijskog teksta. U 30. i 31. retku XVI. glave veli se u biblijskom tekstu, da je u vrijeme života Juditina i poslije njezine smrti Izrael uživao mir i da je svetkovao njezinu uspomenu »usque ad praesentem diem«. Marulić je u 425—433 to djelomice prepjevao s dodatkom, da je taj mir i to svetkovanje u Izraelu vladalo do vremena, dok nisu razapeli Mesiju.

Drugo je odstupanje u završetku, u explicit, za koji nema također ekvivalenta u bibliji.

Kao što je svome eposu dodao invokaciju prema običaju klasičnih pjesnika, za koju nema ekvivalenta u bibliji, tako je, poput kršćanskih pjesnika, dodao završetak, explicit, u kojem zahvaljuje bogu. Taj završetak ipak citiramo u cijelosti, jer tri stiha u njemu 438, 439 i 440) imaju izvjesno literarno historijsko značenje.

Komu poklon diju, bogu spasu momu,
jere konac viju počitan'ju tomu,
Juditi u komu slava će bit, dokol
svitu zemaljskomu počne gorit okol;
ako li daj dotol, dokla zemlja ova
bude na karte folj slovinjska čtit slova.
Trudna toga plova ovdi jidra kala (»spušta«)
plavca moja nova: Bogu budi hvala,
ki nebesa skova i svaka ostala.

Dok je Marulić u naslovu svoga epa rekao, da je u njegovu djelu »storija svete udovice Judite u versih hrvatskih složena«, ovdje govori o djelu pisanom slovinskim slovima, dakle terminologijom Kačića i Dubrovčana ,iz čega se vidi, da mu ta dva termina znače isto.

Istaknuti treba još značenje njegova slikovitoga (metaforičkoga) govora: »Trudna toga plova ovdi jidra kala plavca moja nova«. Tu naziva svoje djelo novim brodićem (»plavca nova«),

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

koji, nakon mučne plovidbe: prepričavanja, stilske prerade, versifikatorskih teškoća izazvanih rimom, na završetku spušta jedra. To znači, da je Marulić smatrao svoj epos novinom. To će reći također, da je bio sebi svijestan reforme, koju je svojim eposom učinio u poređenju s onim legendama svetaca, što su ih recitirali i sastavljali začinjavci bez ikakvih ukrasa.

*

Pored poslanice Balistriliću, prvog primjerka umjetničke epistolografije u hrvatskoj književnosti, Marulić je uz Juditu dao još tri druga specimena svoje proze, i to kratku sadržinu biblijske pripovijesti, koja čini predmet njegovih šest pjevanja, zatim kratku sadržinu svakog pjevanja napose, i napokon komentare pojedinim stihovima u Juditi, za koje je držao, da ih čitalac ne će lako razumjeti.

Kratka sadržina čitave biblijske pripovijesti primjer je Marulićeve jasne narativne proze. U tom kratkom sastavu vidi se, koliki je napredak učinila hrvatska rečenica kod humanistički školovana pisca. Rečenice su parataktičke, i sva snaga sadržine počiva na glagolu. Marulić postizava glagolom veliku živost prikazivanja. Kao primjer pominjem ovu rečenicu iz toga odsječka: »Sama (sc. Judita) onuj noć moli se Bogu, ureši se, pojde s rabom svojom Abrom ka Olofernu i nakon četvrtoga dne, kad on pijan zaspa, otkla mu glavu nožem njegovim, stavi ju na grad, vojske se pristrašiše, grajane ih tiraše, biše, odriše, bogati se vratiše.« Takve parataktički nanizane rečenice karakteristične su i za Marulićev pjesnički stil, kako ćemo vidjeti.

Drugi specimen njegove proze čine kratke sadržine šest pjevanja Judite. U tom pogledu Marulić je postupio kao i Vulgata, koja pred svaku glavu stavlja kratak sadržaj. Ali iz pojedinih sadržina mi jasno vidimo, kako je simetrički postupio Marulić u rasporedu građe pojedinih pjevanja.

Prema njegovu rasporedu u prva tri pjevanja glavnu ulogu igraju Asirci, njihov vladar Nabukodonozor i njegov vojvoda Oloferno, koje je Marulić izvrsno plastički, deskriptivno i pikturalno, ocrtao, i to na način, kao da piše dramu od tri čina. U prvom pjevanju uvodi nas u preuzetnost asirskih vladara i njihovo slijepo pouzdanje u silu. U drugom razumni Akijor daje lekciju toj preuzetnosti i samopouzdanju, a u trećem bijes Asiraca zbog istine, koju su čuli od Akiora, opsjedanje Betulije i tjeranje u očaj jednog naroda, koji vjeruje u zakon i u spiritualne sile.

Toj drami u tri čina odgovara simetrički drugi dio Marulićeva religioznog eposa, u kojem glavnu ulogu igra Judita. Četvrto pjevanje uvod je u tu dramu. Ljepota Juditina premami ohola Oloferna. U petom pjevanju Judita koristi se Olofernovom opojenošću, odsiječe mu glavu i izloži je na gradskim bedemima, a

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

istinoljubivi Akijor obraća se na pravu vjeru. Šesto pjevanje apoteoza je pobjede razuma i vjere nad nerazumnom silom i slijepim samopouzdanjem.

Marulić je u svom planskom rasporedu biblijske građe simetrički izrazio opoziciju između prvoga i drugoga dijela eposa, pa se mogu lako praviti uspoređenja između prvog i četvrtog pjevanja, između slijepog pouzdanja u silu i slabosti tih ljudi prema lijepoj Židovki; između drugog i petog pjevanja, t. j. između nepodnošenja istine i razumne lukavosti, i napokon između trećeg i šestog pjevanja, ili između sile, koja bijesni i između veselja naroda, koji je pobijedio pouzdajući se u sebe.

Kako je već naprijed rečeno, te dvije simetrički uređene epske drame u opreci, Marulić je oživio često puta realističkim slikama, kao na pr. opisom pijanke kod Oloferna i raznim drugim deskriptivnim prikazima kao što su pohod asirske vojske, opsada Betulije, prikaz nošnje Juditine i t. d.

Treći specimen njegove proze su objašnjenja pojedinim stihovima. On je kao humanistički pjesnik držao, da njegove stihove ne će moći razumjeti čitaoci, koji nijesu čitali Homera i Virgila, pa im daje objašnjenje iz klasične mitologije, o biblijskim licima, a kadikad i o tamnijim stihovima, koje je zbog neobične rime ili neprirodnoga poretka riječi trebalo da objasni. To bi bio jedan specimen Marulićeve naučne proze.

*

Skupivši sve ujedno, možemo napokon odgovoriti na pitanje, što je Marulić sveo u »versih po običaju naših začinjavac«, a što »po zakonu starih poet«.

Po običaju začinjavaca on je, prvo, versificirao biblijsku pripovijest, za koju se drži, da ima historijsku podlogu i da se odnosi na junačko doba Makabejaca; drugo, on je tu prípovijest napisao u hrvatskom jeziku, da posluži svrsi, kojoj su služili i začinjavci; treće, on je upotrebio njihov narativni sistem, držeći se strogo prikazivanja reda događaja, kakav je u njegovu originalu.[17]

Po »zakonu starih poet« on je upotrebio, prvo, rekvizite antičke epopeje, kataloge, deskriptivni način prikazivanja lica i događaja; drugo, upotrebio je stilska sredstva klasičnih epova i, treće, trope i figure poznate iz klasične starine.

Sve to predmet je stilskog ispitivanja ove studije.

*

Pošto smo analizirali Marulićevu poslanicu i karakterizirali njegovo djelo s obzirom na odnose prema biblijskom tekstu, red je da ustanovimo, što je Marulić htio da kaže sa one četiri riječi, kojima je rekao, da je nastojao biblijsku pripovijetku »tako napraviti, kako bude nikimi izvanjskimi urehami i uglajen'jem i ulizan'jem i razlicih masti čirsan'jem obnajena«. Pasivni particip

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

prošli obnajena sasvim je razumljiv. Dolazi od glagola obnaditi u značenju »snabdjeti, zaodjenuti, ukrasiti, nakititi«, v. ARj, sv. VIII, str. 411. Komentirati treba najprije pridjev izvanjski uz urehe. Upotreba toga pridjeva u ovoj vezi znači, da je Marulić mislio i na unutrašnje »urehe«, koje ne pominje. Zbog toga pod »izvanjskimi urehami« moramo misliti na retoričke figure.

Postavlja se, zatim, pitanje, što mu u stilskom smislu znači uglajen'je. Teško je tumačiti taj njegov termin zbog toga, što nemamo podataka o tome, kakvu je retoriku Marulić studirao kao padovanski đak. Ali kako je to vrijeme humanizma i početak sečentizma, kada se veoma pazilo na vezanje rečenica, da jedna prirodno izlazi iz druge, moramo bez sumnje pod uglajen'jem misliti rečenički poredak i logičku povezanost.

Teže je utvrditi stilističko značenje Marulićevu terminu ulizan'je, od ulízati, koji glagol kao refleksivum u češkome znači »ulagivati se«. Od ovoga glagola dolazi i naš nomen actoris ulizica. Držim, da se taj termin odnosi na Marulićevo etičko držanje prema samom pripovijedanju o Juditi. On često prekida svoj deskriptivni i pikturalni dio raznim etičkim refleksijama, kako bi djelovao na srce čitaočevo. Cijelo je djelo njegovo pisano s tom tendencijom, da se pojača u čitaoca štovanje kreposti. Glorificira se udovička čistoća Juditina. Autor se, tako reći, »ulizao« u biblijski tekst.

U Marulićevu terminu »razlicih masti čirsan'je« imamo da protumačimo najprije glagolski apstraktum čirsan'je od glagola čirsati, koji nije potvrđen, ali je potvrđen čersati se u značenju «mazati se, pengati lice bjelilom« (v. ARj. I, str. 945), koje se latinski zove »cerŭssa«, riječ koja je očuvana u romanskim jezicima (v. REW³ 1842). U latinskom nije potvrđen glagol cerussare, ali je potvrđen prošli pasivni particip cerussatus i radna menica cerussator. Kako je vokal -u- u hrvatskom refleksu od glagola *cerussare > *čirsati ili čersati ispao, moramo uzeti, da je Marulićeva riječ u našem jeziku veoma stara i posuđena zacijelo iz romanskoga dalmatinskoga jezika. Od glagola čersati potvrđen je kod naših pisaca i postverbal čersa (ARj. I, str. 945), koji je možda napravljen već u dalmatinskom romanskom jeziku. U latinskom je cerussa značila »olovni prašak (Bleiweis), koji je služio ženama za bojadisanje lica, a slikarima za slikanje«. Budući da Marulićev komplemenat uz apstraktnu imenicu čirsan'je glasi »razlicih masti«, t. j. različitih boja, veoma je vjerojatno, da se njegovo čirsanje ne odnosi na žensku kosmetiku, nego na slikarski termín. Iz naše analize izlazi, da se »razlich masti čirsan'je« može da odnosi samo na onaj pikturalni dio njegove Judite, za koji smo ustanovili, da igra veliku ulogu u preradi biblijske historijske materije.

*

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Prije nego što ćemo istraživati pitanje, koliko Marulićev stil zavisi od prilika podstrojke i nadstrojke i njegovih ličnih sposobnosti, moramo riješiti pitanje »začinjavaca«.

To je pitanje veoma zakučasto zbog dva razloga: 1. što riječ začinjavac u značenju »hrvatskoga versifikatora svetačkih legenda« nalazimo samo kod Marulića, i to samo jedamput u poslanici Dom Dujmu Balstriliću, i to opet samo u opreci sa »starim poetama«. Kod ostalih leksikografa i pisaca ova riječ znači samo »pjevač, cantor, praecentor«; 2. zbog toga, što dolazi kod Marulića kao humanističkog pisca, pa je uvijek moguće, da je ovdje samostalno postupio u tvorenju riječi onako, kao što ćemo vidjeti u idućem članku o njegovu jeziku u rimama.

Da je riječ začinjavac radna imenica (nom d'agent) i da može biti obrazovana od imperfektivne glagolske osnove (-činon ili slično) pomoću sufiksa -avac, koji je raširen u svim našim dijalektima, a naročito u čakavskom i kajkavskom, o tom nema sumnje.

Što su bili začinjavci, koliko ih je bilo, kako su radili i koja su djela ostavili, o tome ne znamo do danas ništa pozitivno. Moguća su samo nagađanja o tome. Naprijed spomenuto značenje, koje smo dali riječi, iskonstruirano je iz Marulićevih nepotpunih podataka.

Što se tiče značenja osnove, od koje je stvorena ta radna imenica, ni o tome nismo posve na čistu, jer u tekstovima nalazimo glagol začinati u vezi sa peti, i to kadikad na prvom, a kadikad i na drugom mjestu, pa ne znamo pravo, koji dio pjevanja označuje: otpijevanje ili zapijevanje.

Da može biti izvedenica od imperfektivuma začinati, i u tom se svi slažu. Ako je tako, onda bi začinati bilo calque linguistique od latinskoga incipere,[18] koji glagol nalazimo u biblijskoj glavi XVI, redak 2 u Juditinu psalmu: Incipite in tympanis, cantate domino in cymbalis, modulamini illi psalmum novum, exaltate et invocate nomen eius. To je Marulić prepjevao u VI, 286—288:

> Ovorite usan, počnite hvaliti
> boga i slaviti, u cimbale zvone,
> kitare udariti, psalam peti tone (»zvukove psalama«)

Ali na žalost nije preveo incipere perfektivom začeti nego glagolom početi, koji nema značenja pjevanja.

Marulić je upotrebio na dva mjesta u Juditi glagol začinati, i to I, 182 u deskriptivnom prikazu asirske vojske:

> neki privrtahu grlom začinjući.

Maretić u ARj, XI, 809 kaže, da nije jasno, kamo pripada dopuna grlom: da li glagolu privrtati ili glagolu začin(j)ati. Međutim analogni primjeri iz istoga rječnika vele, da to može biti samo glagol privrtati, kome je sinonim previjati.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Drugi je primjer u V, 172 u opisu pijanih gostiju Olofernovih:

redom začinjaje, zdravicu obnose.

U ova dva primjera glagol začinjati može da znači samo pjevati, a ne »svesti u versih, po običaju naših začinjavac«.

Kako je u ovim terminima začinjavac i začinjati problem trostruke prirode: literarno-historijski, muzikološki i in ultima linea etimološki, ostavimo ga zasada in suspenso.

Treba još samo istaknuti, da Marulić točno razlikuje začinjavca u značenju »hrvatskog versifikatora« od »starih poet«, kod čega misli samo na antičke poete, kao Virgila i t. d. Oni su jedini prema njegovu mišljenju versifikatori, koji upotrebljavaju pjesnička stilska sredstva.[19] Kod njih ističe dvije mane: poganstvo i poetske »tašćine«, koje mogu biti »laž i hin«, dakle proizvoljni produkti mašte, kako bismo danas kazali.

On je u njihovu društvu dugo vremena tumarao. Pod tim biografskim podacima ima se razumjeti njegovo studiranje u Padovi:

Da sobom ne travi veće pamet moja,
bludeći ozoja (»mnogo«) s družbom starih poet,
boge čtova koja, kimi svit biše spet [I. 10—12].

U katalogu[20] antičkih junakinja IV, 137—138 veli ovo:

Koj (sc. Juditi) jošće nakladam, ako ni laž i hin,
kupeći ča skladam od poetskih tašćin.

Marulić se prema tome u svome religioznom eposu hoće da riješi poganske sadržine i irealnosti antičkih poeta, versifikatora. S obzirom na sadržinu on je u Juditi kao i u Davidijadi slijedio primjer hrvatskih versifikatora, začinjavaca. Stilska će analiza međutim pokazati, da je što se tiče stila slijedio primjer antičkih poeta, a ne hrvatskih začinjavaca.

*

Pošto smo ovako prikazali stav Marulićev prema začinjavcima i starim poetima, red je da odgovorimo na dva pitanja: 1. Koliko njegov stil zavisi od fiziološke strukture samoga Marulića i 2. Koliko taj stil zavisi od njegove obrazovanosti. Na oba ova pitanja bez detaljnih studija teško je zasada definitivno odgovoriti. Možemo da damo samo prethodni odgovor, nadajući se, da će ga verificirati buduća istraživanja.

Potvrđeno nam je, da je Marulić bio slikar, ali nemamo njegovih slika.[21] Možemo ipak na osnovu ove činjenice pretpostaviti, da je jak vizuelan karakter imala njegova mašta, koja točno vidi

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

konkretne konture. Naša će stilska analiza opet pokazati, da su u Juditi najuspjeliji i najsvježiji oni odsječci, koji se odnose na gledanje, koji odgovaraju slikarskom oku: deskriptivnost, pikturalnost, razvijene poredbe i perifraza za indikacije vremena, koje se odnose na prirodu.

Pri analizi ustanovit ćemo također i priličan broj antičkih reminiscencija u katalozima i inače. Zbog toga se u Juditi očituje i pjesnik humanista. Ali u pohvalu Maruliću mora se kazati, da antičke reminiscencije nijesu prevršile mjeru u njegovu religioznom eposu. Živahnost njegova pripovijedanja je i opet vizuelne prirode. Zbog toga prevladava glagol, radnja, a ne apstraktni epiteti. Primjer I, 153—154:

Hrabro si se nosil u sve boje tvoje,
tiral si, jal, ubil protivnike moje.

Gomilanja glagolskih radnja izraženih kratko ima u Juditi na pretek.

Ipak će još u tom pravcu trebati daljih studija u vezi s Marulićevom latinskom Davidijadom i ostalim njegovim hrvatskim i latinskim djelima, da bi se dobila potpuna karakteristika rada njegove mašte.

Bit će pored toga potrebno uspoređenje i sa slikarstvom onoga doba.

Ovom prilikom treba spomenuti i detalj iz podstrojke. Marulić potječe iz patricijske splitske porodice romanskoga podrijetla. Njegovo ime Marul i Pecinić nijesu slavenske riječi nego romanske, osim sufiksa -ić dakako.[22] Kuća, koja je pripadala Marulićima u Splitu, bila je građena u osobitom stilu, a i grb je njegov bio u stilskom pogledu osobit.[23] Kako je i sam bio u duhu renesanse obrazovan čovjek, nije čudo, što se u Juditi iživjela renesansa ne samo u okviru same poeme, u invokaciji i eksplícitu i u stilskim sredstvima, nego i u tome, što je pikturalnost gotovo nadvladala narativnost.

Pored toga stil Marulićev zavisi i od druge podstrojke: od političkih i ekonomskih prilika života maloga grada na patricijsku uređenoga, kao što je Split bio. Hrvatsko pučanstvo neposredno izvan Splita bilo je u stalnoj borbi s Turcima, a u Splitu živjelo je u vječnom strahu od turskih najezda. To pučanstvo trebalo je poučavati, dati mu primjer junaštva iz biblije i Asirce mu prikazati kao Turke.[23a] Ovaj momenat uzrok je, što pjesnik ne piše objektivnim stilom bez sudjelovanja svoje ličnosti. Zbog toga je epopeja morala dobiti etičku tendenciju, a ulaženje pjesnika u samu radnju dovelo je sa sobom i upotrebu retoričkih pitanja, raznih refleksija, usklika i t. d.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

III. ULOGA STIHA I RIME U JEZIKU I STILU JUDITE

Opće je poznato, da je Marulić ispjevao Juditu u dvanaestercima, koji se rimuju dva a dva, na koncu i u sredini poslije šestoga sloga. Rima se katkada izmjenjuje. Jednom je muška, drugom ženska; ali za izmjenu nema stalnog pravila. S obzirom na srednju rimu moglo bi se reći, da je Judita ispjevana i u rimovanim šestercima. Srednja rima dolazi i kod drugih starih hrvatskih pjesnika, a u Splitu dade se potvrditi i u latinskim heksametrima i pentametrima XI. vijeka[24] na dva nadgrobna natpisa.

Ovaj težak način rimovanja primorao je Marulića, da se često puta ne drži svoga čakavskog dijalekta ni u fonetskim ni u morfemskim zakonima.

Poredak riječi, koji bi u latinskom jeziku možda bio podnošljiv, postao je zbog rime u mnogo stihova za hrvatskoga čitaoca neproziran i zahtijeva od njega naročit napor pri čitanju. Uobičajeni dočeci padežni i sintaktičke veze zbog istog su razloga kadikad podvržene znatnoj izmjeni.

Kako se sve te versifikatorske pojave odrazuju u velikoj mjeri i u Marulićevu stilu, od potrebe je, da ih detaljnije ogledamo i primjerima potvrdimo.

Pokazat će se, da rima vlada najprije Marulićevim jezikom, a zatim djelomice i njegovim stilom.

Ogledajmo najprije fonetske pojave u njegovim rimama (točka I a—j).

I. a) Čakavski dijalekat ne pozna vokaliziranja suglasnika -l- na koncu sloga. U stihu III, 35, 36 čitamo ipak s i o n a za silna u rimi sa z a k o n a.

Vokaliziranje -l- > -o- upotrebio je Marulić često puta, u rimi i inače,[25] u stihu, da izbjegne golimanje konsonantskih grupa i da dobije broj potrebnih slogova za dvanaesterac, tako u V, 21 i svuda nastrši s v i o n a k r o v i š ć a i u V, 237 zgrize ga m a o c r v oružjem njegovim.

U stihovima I 257—258:

> Od zlata staoca sa strimi zlaćeni,
> Od hitra tkaoca popruzi šareni.

kao i u ona dva, što su pred ovima:

> uzde s zlati frizi, zlaćena žvaoca,
> pisana po brizi zlatom sedaoca

vokalizacijom je dobiven potreban broj slogova za dvanaesterac.

On pretvara -l- u -o- i u genitivu plurala: š i o za sil u rimi sa p o k r i l i o (IV, 203), isto tako i u IV, 44 c i o / s i o za sil. Zatim i u prošlom participu aktiva vrlo često: IV, 41, 42 z a h v a l i o / p o s v e t i o, pa u IV, 205, 206 v i d i o / o ć u t i o.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Kod rime v i d i o / o ć u t i o vokaliziranje je upotrebio iz dva razloga, 1. da izbjegne gomilanje konsonantskih grupa u drugom stihu, i 2. da dobije broj slogova u prvom:

Kad ju je vidio, s prvoga pozora
ranu je ućutio ljubvena umora [IV, 205, 206]

U drugom stihu dobio je jedan vokal previše zbog -l > -o. U rimi c i o / s i o išao je samo za brojem slogova:

Krov, ki je sad cio, stukši ga razvrići (»razvrći«)
Mečem svojih sio oltar tvoj prisići [IV, 43, 44].

U stihovima:

Ki tempal razorit jest se zahvalio,
Sveta tva okvrnit, ka s'ti posvetio.

razlog je vokalizaciji također broj slogova.

U stihu IV, 91 stahu: zlati cvici po svioni sviti i opet je razlog vokalizacijí izbjegavanje konsonantskih grupa (l n pred s v) i potreban broj slogova.

Kako se iz ovih primjera vidi, Marulić upotrebljava u stihovima i štokavsku fonetiku. Nije stoga čudo, što na jednom mjestu nalazimo i štokavsko stezanje -o l u -o, tako u I, 53—54:

Sada jure, poko nitkore ne stoji
u zemaljski oko, ki me se ne boji

mjesto pokol / okol. U p o k o < pokol je stezanje upotrebio, da izbjegne grupu l n pred t k.

Ovamo idu i prilozi koko i toko, koje Marulić gotovo redovno upotrebljava za koliko (preko *kolko, upor. kolku u Transitu i rusko kolьko) i toliko (preko *tolko upor. rusko tolьko »samo«).

Drugi je primjer II, 159—160:

I još deset krat tô, od kô ti tuj stavi
puk ovi, ni tad gô, kad Egipt ostavi

mjesto tol / gol. U tom stihu imamo i stezanje: k a k o preko k a o u k ô.

b) U Marulićevu jeziku palatalno -l- ne prelazi u -j- kao danas u Splitu i na Braču. Ipak nalazimo jedan primjer i za taj prijelaz u IV, 220:

Ona ti meju toj prid Oloferna stav,
Sideća na pristoj, pisan vas kako pav.

mjesto pristol, ali, jer je trebao rimu za to + i upotrebio je noviji čakavizam.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

c) Sonantno -r- dolazi u Marulića uvijek bez popratnog vokala. U rimi II, 13—14 nalazimo pak ar:

Ča zasta, razvuče i pošadši varsi,
poplini i svuče ki bihu u Tarsi.

d) Zbog rime upotrebljava Marulić i raguzeizme; tako gubitak -t kod imenica ž. r., koje se svršavaju na -st. Primjeri II, 215:

I da židovska vlas pripravno čeka boj,
čudi se i strši vas i gnjivan bi za toj.

III, 55—56:

I bog vaš sam sobom da ima moć i vlas
U vrimenu ovom obarovati (»očuvati«) vas.

III, 139—140:

Kako ti viš i znaš, skaži tvoje čud'je,
Da puka tvoga vlas ne pogine tud'je,

gdje je raguzeizam vlas krivo rímovan sa znaš. Ta bi rima bila ispravna samo u dijalektu, koji -š- izgovara kao -s- (cakavizam).

Mjesto adverba zgora ili zgor, koji nače Marulić često upotrebljava, u njegovim rimama nalazi se i dubrovačko zgar, tako III, 26:

Živit ćeš, gdi živa ostane njih dobar (»gudura«)
gdi li ona saspiva, saspit ćeš i ti zgar.

O imenici ženskoga roda dobar, koja je zadavala muke interpretatorima, bit će malo dalje riječ.

IV, 223—224:

Nastrikat (»naslikati«) cvitja bar, svilama razlici
i zlatom i još zgar dragimi kamici.

e) Nije čudo, što nailazimo i na jedan pseudojekavizam u rimi I, 261—262:

Ne bihu predljivi (»strašljivi«), da (»nego«) bistra pogleda,
ne bihu sklitivi (»jednostavni«), da glumna vieda.

Vieda stoji mjesto vida.

f) I nasilno stezanje konsonantske grupe dolazi u rimi; tako VI, 68:

Židovinka, spleče rugo u sem dvoru,
priročno poleče Nabukodnosoru.

Spleče je mjesto spletše, a ovo mjesto spletši, da bi se rimovalo s aoristom poleče od poleći, poleknem.

g) Cakavizam bit će u rimi VI, 347, 348:

sjahu kandaliri zlati, sedmostruci,
i bili dupliri kako puri (»prave«) luci

mjesto luči. Ispor. naprijed cakavizam znas u rimi sa vlas.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

h) Prirodno je stezanje u rimi III, 341—342:

Zajedno s popi ste, riše (»rekoše«): sve su prave,
Judita, riči te, ke s' rekla sad; zdrave

S t e je mjesto s t o j e za stojeći.

Iz ovih primjera izlazi, da će budući istraživalac Marulićeva jezika morati strogo voditi računa o tome, da li se riječ nalazi u rimi ili izvan rime.

i) Kod njega ima i nasilnog fonetskog mijenjanja vokala osnove, kako se zacijelo nije govorilo, na pr. VI, 377—378:

grob ju on poviza, u ki joj muž biše,
veće se ne dviza od tud, gdi ju skriše;

mjesto poveza.

Zbog rime je nasilno izmijenjen samoglasnik u osnovi glagola skloniti, tako IV, 211:

pod šator u osin ki stahu knezove,
svi se okolo sklin gledaše obraz ove.

Sklin stoji mjesto sklon u značenju sklonivši.

Izmjena osnovnog vokala zbog rime nalazi se i u V, 213, 214 s t a č e / k l a č e mjesto kleče.

Nasilnog izmjenjivanja ima i u dočetku riječi, dapače i imena zemalja zbog rime, kao u I, 70:

I priča vapiti: Poznati ćeš, ča sam, —
toj će hrlo biti — Karmela i Libam.

Libam stoji mjesto Liban. Ovakva korektura je obratan govor prema splitskom čakavskom narječju -m > -n.

j) Najviše je teškoća dalo tumačenje nekih riječi u rimi zbog osebujnih fonetskih pojava. Tako čitamo u III, 333—334:

Bog nas bije hlanje nere dostojimo;
srčno na nas zvanje, da ga se bojimo.

Budmani (ARj. III, str. 627) je tumačio komparativ h l a n j e mjesto l a h n j e od l a k. Ovo bi bilo mjesto lasnije »laganije«. Ali ni komparativ lahnje nije nigdje potvrđen, nego laš(n)je. Osim toga morali bismo uzeti, da se radi o metatezi suglasnika -h-. Isti komparativ dolazi jošte u VI, 99—100:

Kud su god hodile, ni kih moći manje
jesu naskočile, ni tirale hlanje.

Po mojem mišljenju radi se ovdje o komparativu od pridjeva hladan s prijelazom konsonantske grupe -dn- u -n- kao u pasti-panem. Vetranić ima h l a d n j i (ARj. II, str. 624). Metaforička značenja pridjeva, koja su potvrđena, pristaju i ovdje.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ista fonetska pojava nalazi se po mojem mišljenju i u pridjevu sanj II, 49—50:

> Jer bit ne moguć sanj, pridat se voliše,
> i spustivši se na nj, komu tako riše:

Kušar tumači sanj kao talijanski plural sani »zdravi«. Isti pridjev dolazi još u VI, 101—102:

> Ozija, da na nje od gradov pripuste,
> jer će biti sanje; da ih ne upuste,

Talijanski pridjev sani donekle odgovara značenju stiha I, 49, ali nikako ne odgovara značenju stiha VI, 102. Uostalom sanj(e) bi moralo biti komparativ od talijanskoga pridjeva. Semantička i fonetska teškoća otpada, uzme li se, da je sanj i sanje komparativ od pridjeva *sadьnъ, koji imamo danas u dosadan, a koji znači »ranjav«, i to značenje na oba mjesta odgovara. U srednjem rodu očuvao se taj pridjev kao imenica sadno u srp.-hrv., češkom, poljskom i ruskom. Sadno znači »ranu, koju zadaje konju sedlo«, upor. Miklošić, SEW, str. 290. s. v. sed.

II. Mi se na ovom mjestu ne možemo baviti svim pojavama, koje nalazimo u Marulićevim rimama. Ističemo samo još neke nasilne izmjene dočetaka: prid vrate / navrate (glagol), mjesto »prid vrata« (III, 157, 158); s bate / da te (»da će«, mjesto »s bati«, VI, 213, 214); sa tvoje pomoće / ovo će (mjesto »sa tvoje pomoći«, IV, 246, 247). Ima čak i nasilnog ispuštanja konsonanta, na pr. gale / ostale, mjesto »galeb« (VI, 227, 228); kao i vokala: u asirsku držav / otkav (IV, 221, 222, mjesto »državu«); pod njih hor / nebotvor (III, 215, 216 mjesto »horu«). I početak stranih riječi izmjenjuje Marulić zbog rime; tako I, 185:

> prid njimi jizdući vojvode s tumbatom,
> na njih se obziruć uzmitahu batom.

Tumbatom stoji mjesto tumbanom, a ovo je grčka riječ tympanon, koja dolazi i u drugim romanskim jezicima, vidi REW,[3] 9023. Marulićev oblik pokazuje novogrčki prijelaz -p- u -b-.

Kao nasilno prekrajanje tuđe riječi barem u početku, moramo spomenuti i šust (II, 39, 40):

> Mornar jidra popust, upije ter hiti,
> da k kraju svrnuv šust u porat uhiti.

Što se tiče riječi šust, Kušar se domišljao, da bi to moglo biti žustar ili u vezi s glagolom šukati se, koji se govori u Rabu u značenju »žuriti se«. Sve to ne odgovara fonetski, a ne podnosi ni značenje riječi šust na tom mjestu. Šust je jednostavno talijanska riječ fusto ili fusta u značenju »mala lađa«. Što se tiče

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

suglasnika -š- mjesto -f-, može se raditi o krivom čitanju ili štamparskoj pogrešci, jer je moguće, da je u Marulićevu rukopisu i originalu bilo -f- napisano slično oštrome -s- (ſ).

III. Marulić je u rimi upotrebljavao i zamjenu sufiksa; tako IV, 159—160:

rekoše: »možav ju bože otac naših
oda zla, izbav' ju i od tih sil strašnih.

Možav stoji mjesto možan, koji Marulić ispravno upotrebljava II, 248.

Isto je takav slučaj i V, 287:

»osta vele mrzan, kad od jedne žene
»smrtju bi povrzan, bog pomogši mene,

Povrzan stoji mjesto povrzen, od povrsti.

IV. Marulić upotrebljava i neobične izvedenice zbog rime, tako VI, 133—134:

Svi gradi okoli činiše vesel'ja
i na svetom stoli klaše mnoga tel'ja;

Tel'ja je pl. n. g. mjesto telad ili teoci.

Zbog rime ne slaže pridjev s imenicom, V, 341—342:

Akior u subit prenuv se, ugledav
Glavu ka ga ubit reče, totu zagnav;

mjesto glavu totu zagnavšu.

V. Često se događa, da Marulić umeće vokal između dva konsonanta zbog rime. To se dogodilo i u III, 26 u primjeru, koji smo gore spomenuli. Radi se o imenici ženskoga roda dobar. Kušar veli: dobar neka imenica ž. roda, koja bi imala značiti isto što i dobro, vlast. To tumačenje ne objašnjava ništa. Riječ se odnosi na Betuliju i odgovara staroj hrvatskoj imenici dbar, gen. dbra (ARj, II, 323). Kod Marulića u ž. r. kao u češkom i poljskom, upor. Berneker, SEW, 242. Drugi su oblici jošte dabar i debar. Riječ znači »provaliju«), ovdje u .ironičkom smislu, Marulić je trebao zbog dvanaesterca još jedan vokal u konsonantskoj grupi db.

Drugi je sličan primjer I, 253—254:

Zadaka za koli gredihu farizi (»konji«),
a na njih do toli pokrovci grimizi.

Do toli stoji mjesto do tli.

Ovamo ide i primjer III, 22—23:

Kada mi vas njih zbor obratimo pod mač,
Zadit će naš kosor i tebe u rubo tač.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

I Jagić i Kušar rubotač pišu zajedno, kao da se radi o jednoj riječi, a to su dvije različite riječi, i to imenica rub i prilog tač »tako«. Da izbjegne konsonantsku grupu b t i da dobije dvanaesterac, Marulić je umetnuo samoglasnik -o-. Upor. rugo mjesto rug VI, 68.

Ovamo ide i primjer: rič, ku pot opara, jazik prikošaše (V, 178). Opara je u srednjoj rimi sa žara, a stoji mjesto aorista opra. Maretić, ARj. IX, str. 22 stavio je Marulićev aorist pod oparati. U tom je slučaju primjer dakako nejasan.

VI. Kadikad nalazimo kod njega i vrlo stare nekontrahirane oblike; tako u IV, 216, 216:

Rvanje i boje ni triba odnimit,
grade, horu toje dokol budemo imit.

Toje stoji mjesto starocrkvenoslovenskoga toję u značenju »te, t. j. Judite«.

Zbog rime ima i drugih analogičkih oblika; tako III, 234 v i d u ć i / o b z i r u ć i mjesto ispravnoga videći, kako je u stihu III, 283; zatim VI, 300 h o t u ć i / d a j u ć i mjesto hoteći.

VII. ima i leksikologijskih (semantičkih) promjena zbog rima, tako IV, 249, 250 dvor / stvor. Dvor znači ovdje »grad, urbs, civitas«. To je tim značajnije, što Marulić često upotrebljava pridjev dvorni u značenju »uljudan«, što je calque linguistique prema talijanskom cortese, francuskom courtois.

Kadikad su njegove ríme i od poznatih riječi teško razumljive, tako u V, 95—96:

O, ki no se tope u žrtju (»proždrljivosti«) mnogomu,
vijte, kako ope život sad ovomu.

Stih se odnosi na Oloferna, koji je od velikog pića zaspao, pa mu je Judita lako mogla odsjeći glavu. Maretić u ARj. IX, 51 kaže, da je opeti u značenju »odapeti« nerazumljivo.

Zbog rime ima i skraćivanja riječi: tako VI, 229—230:

Njih jošće slave breč po zemlji boboni,
Po zemlji njih je teč — a na nebi je ni.

Breč je postverbal od brečati, a teč je nasilna skraćenica od tečaj.

Najviše smetaju kod čitanja oblici, koje je Marulić po svoj prilici sam stvorio, tako I, 101—102:

jere se navraća pečal, ka ga krti (»muči«),
ter skupost pribaća, sve hteći odrti.

Za imperfektivni glagol p r i b a ć a t i kaže Maretić, ARj, XI, 834, da je tamna značenja i postanja. Kušar misli, da dolazi od bahtati, što ne odgovara fonetski i ne daje ni dobra smisla. Mislim, da je to imperfektiv od glagola b a t i t i (s e) ARj, I, 200, koji Vuk

©DiZbi.HAZU

potvrđuje iz Crne Gore u izrazu puška se batila »trgla se«, od talijanskoga battere; a moglo bi i biti, da Marulićev glagol stoji u vezi s ruskim zabotit' sja »sich Sorgen machen, sich bekümmern« koji bilježi Berneker SEW, str. 78, s v. botajon.[26] U svakom slučaju dobiva se smisao, koji odgovara Marulićevoj namjeri na tom mjestu. On príkazuje Nabukodonozora, kako ga neprestano mori briga za osvetom, a k tome se još pridružuje škrtost, koja hoće, da sve spravi pod svoju vlast.

Da je to tumačenje ispravno, dokazuje rima VI, 78 dahće / bahće. Ne postoji dakle kod Marulića baćati od bahtati, kako je suponirao Kušar.

Kadikad nalazimo ipak kod Marulića po koji pridjev od lijepe naše imenice, tek danas potvrđene. Tako I, 21—22:

Grad veli Egbatan sazida i sredi
kralj hvale pohvatan, Arfaksat od Medi.

Za hvale pohvatan kaže se danas slavohlepan. Pavlinović je potvrdio imenicu pohvat u Dalmaciji u izričaju »zemlja na pohvati od vitra« (ARj, X, 462).

Kadikad ima dakako i netočnih rima, kao II, 295—296:

Da je zaveden bit puk ovi i živil
U strane tujih mist, jer biše sagrišil.

U srednjoj se rimi níje računao suglasnik -s-.

Netočna je srednja rima V 251—252:

kako kada sokol uhvati lovinu,
zav'je se više skolj, side na visinu,

koja može da zadovolji oko, nikako uho, jer -l- i -lj- nijesu identični konsonanti.

Zbog rime upotrebljava i imperfektivum mjesto perfektivuma, tako III, 251—252:

Pomoć svu podije i milo pohaja
da ih ne ubije neprijatelj ni žaja (»žeđ«).

Kadikad se čini, da Marulić zbog rime i sam stvara postverbalnu imenicu, tako u I, 97:

Ništar ne ostavi, ča se čtu pristoja

ARj, I, 914 ima samo ovu jedinu potvrdu iz Marulića čat, čta m. mjesto čast, f. od čьton. Ovakvu je imenícu stvorio vjerojatno zbog broja slogova. Da je upotrebio časti, imao bi jedan slog previše.

VIII. Česte su, rekli bismo danas, nemoguće sintaktičke konstrukcije zbog rime; tako V, 239—240:

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Da zajme svitom svim; ki mnjaše da ni bog
silan njegovim tim jest protiviti mog.

Da bi se mjesto razumjelo, moraju se Marulićeve riječi ovako poredati: mnjaše, da ni bog jest mog protiviti tim njegovim silam. U njegovoj rečenici imamo najprije jedan sintaktički calque prema talijanskom, odnosno prema latinskom, t. j. da ne mogu biti dvije negacije u istoj rečenici. Pored toga nalazimo pridjev mog u značenju »možan«. U današnjem jeziku reklo bi se: »koji je mislio, da se ni bog ne može protiviti tim njegovim silama«. Nejasnoći mjesta prinijelo je i to, što se upotrebljava hrvatski glagol protiviti bez refleksivne zamjenice prema latinskome c o n t r a i r e.

Zbog rime imitira Marulić i latinsku konstrukciju accusativus cum infinitivo, tako u VI, 429:

Dan, u ki bi dobit Oloferne, čtiše
Svećen'je vazda bit od tih ki dobiše.

To znači »odrediše, da pobjednici vazda svetkuju dan, u koji je bio savladan Oloferno«. To se odnosi na Vulgatin tekst glava XVI, redak 31: dies autum victoriae huius festivitatis ab Hebraeis in numero sanctorum dierum accipitur et colitur a Judaeis . . .«

Zbog rime odstupa čak i od ispravnog slaganja imenice s prijedlogom, tako III, 355—356:

Mol'te svetom molbom za nas oca boga
s umiljenom pojom i skrušen'ja mnoga

mjesto skrušenjem mnogim.

IX. U najviše slučajeva upotrebio je Marulić zbog rime neobičan poredak, koji kod čitaoca traži vrlo često napor, da pronađe smisao; tako su u III, 329, 330 razlučene glagolom dvije sporedne rečenice, koje idu zajedno:

Zato da ne strusi (»opokoleba«) nami pomrmnjanj'e,
čin'te, ner (»nego«) da skljusi (»ponizi«) nisko ponižan'je,

Poredak mora biti ovakav: zato, da nami ne strusi pomrmnjan'je, ner da skljusi nisko ponižan'je, čin'te . . .

Zbog rime stavlja se često sporedna rečenica pred glavnu. I to vrlo često smeta brzom snalaženju u Marulićevim stihovima; tako IV, 285—289:

Tako da pakost vam u tom ne postane,
primajuć grad i hram, ni pas ne zalane:
da njih ovej rane navistim tebi tuj:
bog, ki nebom gane, posla ti rabu suj.

Marulićeva misao traži ovakav poredak: tako ni pas ne zalane, da, primajuć grad i hram, pakost vam u tom ne postane: bog ki nebom gane, posla ti rabu suj, da ove njih rane navistim tebi tuj.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Često se sporedna rečenica siječe riječju, od koje zavisi; tako II, 211—212:

Vričišća (»cilicium«) noseći, po glavi luženi,
da budu proseći bogom pohojeni.

mjesto proseći da budu...

Antecedent relativne rečenice ne stoji pred njom, kako bi moralo biti, nego iza nje; tako u II, 51—52:

Ne htij od nas više, molimo, sila tva,
ner ka naša biše, tva da je zemlja sva,

mjesto: ner tva da je zemlja sva, ka naša biše.

Isto tako i III, 99—100:

gdi bozi njih stoje, »Bog«, reče, »ni nitkor,
ner koga se boje, Nabukodonosor.«

mjesto: ner N., koga se boje...

Isto tako II, 301—302:

»Sada, ki teg teže (»obrađuju zemlju«), miši gospodine,
jeda jih grih steže, izuvij istine;

mjesto: sada izuvij istine (onih), ki teg teže.

Marulić često ispušta anaforičku zamjenicu onaj kao antecedent od koji. Na ovom mjestu hoće da kaže »Sada utvrdi istinu, da li su kakav grijeh počinili oni, koji obrađuju zemlju.

Isto tako III, 176—177:

Ništar manje znaše svaki, da sva ne bi svim
žeju, ka jih žgaše, ugasila tad njim;

mjesto: da sva (t. j. voda) ne bi ugasila žeđu, koja ih žgaše.

Isto tako II, 19—20:

Kastile, prćiju vaze, polja, gore,
i ki su u Siriju grade ter njih hore

mjesto: i grade, ki su u Siriji...

Isto tako V, 329—330:

Toj on dogovore, ki bihu tuj ljudi,
svi usta rastvore, riše: »Tako budi!« —

mjesto: svi ljudi, ki biše tuj, usta rastvore...

Poredak je neprirodan i u IV, 125 126. Teškoća je u ovom primjeru pojačana: 1) time, što je antecedent o n a ispušten, 2) što se veznik p r e m ne nalazi na početku sporedne rečenice

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

nego na kraju, kako se nikada ne govori i 3) što se relativna zamjenica u istom sklopu rečenicâ odnosi jednom na Suzanu, a drugi put na dvojicu (staraca):

Al' ku vidiv ognjem jur studena starost
užga se dviju prem, kim sva laž da žalost;

Prirodan poredak treba da bude: al' (ona, t. j. Judita, koja je bila ljepša od Suzane), ku jur studena starost dviju vidiv, prem se užga ognjem, kim...

U I, 11, 12 u dvije relativne rečenice relativna zamjenica prve stoji na kraju, kako se nikada ne govori, a relativna zamjenica druge na običnom mjestu:

Bludeći ozoja s družbom starih poet,
boge čtova koja, kimi svit biše spet.

U prvom je stihu normalan, gotovo prozaički, poredak, a drugi se mora ovako poredati: koja čtova boge, kimi svit biše spet.

Predikat relativne rečenice može biti zbog stiha rastavljen dvjema skraćenim sporednim rečenicama i jednom umetnutom eksplikacijom; tako VI, 209—212:

Ni ke no ner svrgši neprijatelja s konj
i život mu strgši, mečem sikući po nj,
takov tada zakon biše meu Zamate,
nimahu taj poklon, da budu mužate.

Neprirodan poredak ovdje je još pojačan ispuštanjem anaforičkog antecedenta u: ni (one), ke nimahu taj poklon i t. d., ner i t. d.

Isto je tako rastavljen predikat relativne rečenice dopunskom u IV, 321—322:

Dobro da jih ojde, dobro bog učini,
ki da ti ured projde k našim silam, čini.

Normalan poredak je ovakav: bog, ki čini, da ti ured projde k našim silam, dobro učini.

Kompletivna rečenica stoji često pred imenicom, na koju se odnosi, mjesto obratno, tako V, 333—335:

Reče mu Judit: »Bog israelski danas,
koga, da je uzmog obarovati nas,
ti reče, neka znaš, prikla u ruku mu
vrat, kako jedan vlas, neverniku tomu;

Normalan poredak glasi ovako: neka znaš, danas bog izraelski, koga reče, da je uzmog obarovati nas, prikla u ruku mu (»moju«) vrat neverniku tomu kako jedan vlas.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ovdje kompletivna rečenica rastavlja relativnu zamjenicu, što je neprirodno.

I pokazna zamjenica može biti odijeljena od imenice, na koju se odnosi, tako V, 271:

da ju on ščeka zbor, rukom da zlamen'ja,
da muče ter govor sliše, nje činjen'ja,

mjesto on (»onaj« zbor i t. d.

Posvojna zamjenica nalazi se na kraju prvoga stiha, a imenica, na koju se odnosi, na kraju drugoga stiha, tako I, 131—132:

»a tvojoj jakosti jur se pristoji svom
»prez svake pakosti obladati zemljom.

Mjesto: obladati svom zemljom.

I brojnik se može zbog rime rastaviti od imenice, na koju se odnosi, tako u III, 285—286:

popom govoreći Kabru i Karmu, dvim:
»Ku rič izusteći Ozija reče sim (»ovima«):...

Mjesto: dvim popom.

Glagolom može se rastaviti i demonstrativna zamjenica od imenice, na koju se odnosi; primjer V, 326:

»Ka život ohodit nisi se šćedila,
»za ovi slobodit puk od pogibila.

Mjesto: za slobodit ovi puk...

Priloškom dopunom može da se dijeli relativna rečenica od imenice, na koju se odnosi; tako u I, 23—24:

Pokol ju pogledi, da vlada narodom,
preza svoje zledi kih podbi pod sobom.

mjesto: narodom. kih podbi pod sobom preza svoje zledi.

Priloškom dopunom može da se dijeli i kompletivna rečenica od glavne; tako u IV, 139—140:

Mnju ti, bi Apolo lin tirati Dafnu bil,
tad kon tesalskih stin ovu da bi vidil.

Mjesto prirodnog poretka: Apolo bi bil lin tirati Dafnu, da bi tad ovu vidil kod tesalskih stin.

Priloškom dopunom može se rastavljati i imenica od pridjeva, tako u I, 256:

pisana po brizi zlatom sedaoca,

mjesto pisana sedaoca (»sedlašca«) po brizi (»brižno«) zlatom.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Upitna čestica može biti na kraju rečenice; tako u V, 349:

po svem svita stogu, sluti budeš kuda,

mjesto kuda budeš sluti.

Isto tako u VI, 220:

ner u boj hodile bihu s kimi,

mjesto: ner s kimi u boj hodile bihu, zbog rime s: inimi.

Pokazna zamjenica dolazi poslije imenice u III, 168:

njih potok on veli

»onaj njihov veliki potok«. Ovako zbog rime sa: veli u značenju »zapovijedi«.

Objekt dolazí pred upitnu rečenicu; tako IV, 280:

da pravi, dan dojti kad će raspa sega,

mjesto da pravi (»kaže«), kad će dojti dan raspa sega.

Suvišno bi bilo nabrajati mnogobrojne primjere, gdje dopuna u genitivu stoji pred imenicom, kao na pr. IV, 282:

i tvoga posega spišen'je izmoli.

Takav poredak je kod Marulića običan i u prozi.

Genetivna dopuna može stajati i između prijedloga i imenice, na koju se odnosi, kao u IV, 187:

sve od svita meje,

mjesto: od sve meje svita.

Često se i objekt dijeli od glagola, kome pripada, tako u IV, 94—95:

(Ja se) bilit na rukavih biser i na bustih,

mjesto: bilit biser na rukavih i na bustih (»prsima«).

Dolaze dakako i slučajevi, da je dopuna u genitivu na početku rastavljena od svoje imenice glagolom i prilogom, tako u VI, 90 (Betulijani):

oružnih hust staše nad njimi u strani,

mjesto: staše nad njimi u strani oružnih hust (»šumâ, gomilâ«). Ovo je kud i kamo teži slučaj, nego kad čitamo ovakav poredak genitivne dopune u V, 323:

tvojih dik slavan glas.

Objekt može biti na početku rečenice i rastavljen od glagola i upitnom rečenicom, tako u V, 15—16:

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

On reče: tej hrane, ča ćeš učiniti,
kada ti nestane, o čem ćeš živiti?

Neobičan poredak skrivio je, da je čitava jedna kitica VI, 101—104 postala posve nerazumljiva. Tu nerazumljivost pojačao je još i neobičan komparativ s a n j, koji smo protumačili. Naročito je neobično i kod Marulića, što se subjekt nalazi kao prva riječ u stilu 101, a predikat njegov kao prva riječ daleko u stihu 104:

Ozija, da na nje od gradov pripuste,
jer će biti sanje, da jih ne upuste,
i da ljudi huste zaskoče na cistih,
mače, ki to zuste, tičući po mistih.

Mjesto postaje razumljivo, kad se riječi Marulićevih stihova poredaju ovako: Ozija mače (one), ki to zuste, tičući po mistih, da pripuste na nje od gradov, da njih ne upuste i da ljudi na cistih zaskoče huste, jer će (to) biti sanje. U današnjem prijevodu glasi to mjesto ovako: Ozija posla poruku svim mjestima, da ih (t. j. Asirce) napadnu iz gradova, da (ih) ne puste na miru i da ih na putovima zaskoče, jer će im to zadati veće rane. K i t o z u s t e je perifraza za p o s l e »poslanike«. Upor. dalje.

Subjekt može stajati u drugom stihu podalje iza predikata u prvom, tako V, 295—296:

Takoj ti svidova (»pazi, njeguje«) svinju, da utije (»ugoji«)
pomnja težakova, češući oko šije.

Normalan poredak bi bio: pomnja težakova takoj ti svidova svinju češući (je) oko šije, da utije.

Lakše je razumljiv poredak u I, 243:

gledaše ti ča svak,

mjesto: ča svak gledaše.

Teži je slučaj u IV, 131—132, gdje je subjekt na kraju u drugom stihu:

Al cić ke obilstvo od filistinskih njiv
požga, pustiv mnoštvo lisic, Sansonov gnjiv.

Normalan bi poredak bio: ali cić ke Sansonov gnjiv požga obilstvo od filistinskih njiv pustiv mnoštvo lisica.

Zbog ovakvog ređanja riječi zbog rime u sredini i na kraju, a prema uzoru latinskog slobodnog poretka u stihovima Marulić je dobio u stihovima mnoštvo enjambementa, koji su sasvim neprirodni u hrvatskim stihovima. Zna se, da naša narodna pjesma uopće ne pozna enjambementa kao ni stariji francuski aleksandrinac. Primjeri:

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

III, 361—362:

»I pri nere umreš, on čin', da dila, ko
godir stvorit napreš, glas dvignut visoko
i prostrt široko po svitu bude znan.«

IV, 59—62:

»Ako jedna žena ubije muža, kim
sad je pristrašena zemlja s narodom svim.
Ni jakost tvoja, vim, u mnoštvo ništih ljud'
ni oružja ni stim u brzih konji trud...

IV, 153—154:

Ako poni (»dakle«) staše zamamljeni, ove
kad lice zgledaše, s Ozijom popove,

V, 29—30:

Toj biše dao njoj Oloferne, svojim
vratarom tad takoj zapovid čine svim:

V, 234—235:

Drhta ruka s nogom, vas se oslabi pak
izdaše; ne bi jak; grkljanom siče krv

Enjambement zavisi od rime pak / uznak.

V, 297—298:

Vidivši puk like nevolj svojih, pokol
Bog jur protivnike smete i njih okol,

VI, 109—110:

Meju tim slazući od Betulije, ki
grada čuvajući ostali bihu svi.

IV, 155—156:

Ne čudo, jer, slove koga moć, bog tadi
nje gizde takove lipost'ju obnadi.

Kad pregledamo sve ove teškoće, s kojima se borio Marulić kao stihotvorac pri traženju rima, onda dolazimo do zaključka, da mu je taj posao morao zadavati velikih muka, pa je prema tome svakako istinita ona njegova, recimo, autobiografska opaska u eksplicitu (VI, 439—440):

trudna toga plova ovdi jidra kala
plavca moja nova.

*

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Rima nalaže Maruliću ne samo upotrebu riječî, fonemâ i morfemâ, koje ne pozna čakavski govor, ne samo poredak, koji se uopće protivi hrvatskoj sintaksi i upotrebu enjambementa, koji je protivan našoj narodnoj pjesmi, nego i stilska sredstva: iznalaženje poredaba i perifraza.

Ogledat ćemo najprije poredbe. Kao kriterij za raspoznavanje služit će nam glavno stilističko pravilo: Gdje god poredba ne prinosi vizuelnosti prikazivanja, gdje nije spontana, uzet ćemo, da se radi o potrebi stiha, koja može biti dvovrsna: ili zadovoljenje rime ili dobivanje broja slogova potrebnih za dvanaesterac (aleksandrinac).

Glavna je karakteristika ovih poredaba, da nijesu razvijene: niti su oba predmeta, koja se uspoređuju, pikturalno prikazana, niti je tertium comparationis kazan expressis verbis. Većinom su to poredbe stvorene prema tipu poredaba iz saobraćajnog govora: gladan kao pas, ili, da kažem dva primjera iz žumberačkog čakavskog govora: ide kaj granatîr, ljût je kaj oroslân. U običnom govoru dijalekatskom i saobraćajnom, to su većinom klišeji, kojima se kadikad ne zna značenje, kao u primjerima navedenim iz žumberačkog govora. Kod Marulića, međutim, to nije slučaj. Njegove nerazvijene poredbe dobivene zbog rime ili zbog broja slogova u dvanaestercu nisu klišeji, već samostalne kreacije, kadikad i uspjele, kod kojih se ne osjeća naprezanje u traženju rima ili broja slogova. Prinose vizuelnosti i spontane su.

To je slučaj na pr. u I, 80—81:

> O koliko blude, ki kažu došasna,
> brez razbora sude, kako no iza sna.

Kraće poredbe, koje se odlikuju pikturalnošću, ako su i stvorene zbog rime, estetski se ipak lijepo doimlju, tako I, 177—178:

> Gredihu (sc. konjanici) šarani, kako premaliti
> široke trzani (»poljane«), gdi su svaki cviti.

Isto se može kazati i za I, 215—216:

> Brže (sc. sluge preverne) t' bi ticali, skačući dubravom,
> ner kad bi bigali jeleni prid lavom.

Líjepo se doima također II, 221—222:

> jaki, da utežni pod njimi pastusi
> pojt u boj užezni veće ner u gusi (»grabež«)

Prirodan je poredak pridjeva jaki, koji se odnosi na pastusi. G u s a »gusarstvo« ne izrazuje teškoću Marulićevu oko građenja ovih sthova. Značenje je stiha: Pod njima su jaki i teški pastusi, koji za bojem jače teže, nego da idu u gusarstvo.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ironiziranje Oloferna izrazuje Marulić i u poredbi zbog rime, koja zbog toga ipak nije izgubila izražajnu sposobnost. U stihovima I, 237—238 prikazuje ga ovako:

Poćaše se i u mraz, toko biše pritil,
vas obal, kako praz, ki još ni strižen bil.

Ili I, 245—248:

Oko njega staše dva krat treći vezir (= šest vezira),
Meu njimi subaše, na svakomu pancir;
stahu kako no mir, ki šćiti kastila,
da u nj ne skoči zvir ni protivna sila.

Isto tako I, 269—273:

A na njih sijahu lovci ter ptičari,
na ruci im stahu sokoli mitari;
krti ter ogari za njimi tičući (»trčeći«),
kako no vahtari laptahu skačući.

U ovim su primjerima nerazvijene poredbe, koje su nastale zbog potrebe rima, zaista uspjele, jer prinose jasnoći opisa asirske vojske. Marulićeva je jačina baš u deskriptivnosti i u pikturalnosti. I u drugom pjevanju ima ovakih primjera.

II, 5—7:

Nigdi nimav opor, dojde na livi kraj
Cilicije, do gor angijskih, ter ondaj
ophode kako zmaj, popali posade
i sva mista onaj za ujeti grad.

Isto tako II, 11—12:

tud'je u jedan bot (»mah«) vaze ga, potuče
svih u njem, kako skot, a njega rastuče

Nije to slučaj u II, 29—32:

Damasku prid vrati prišad, malo potrp',
poče žita žgati, ka jur prošahu srp;
zacrni kako crp polje, kad požar sta,
ne bi utlin (rûpã«) ni krp, da golo sve osta.

U nerazvijenoj poredbi »polje zacrni kako crp« vidi se naprezanje zbog rime za gen. pl. k r p. To je naprezanje išlo tako daleko, da je Marulić morao ispustiti čak i vokal -i- u riječi c r i p. Zbog toga osta poredba bez estetske vrijednosti.

Interesantna je nerazvijena poredba iz školskoga života. U njoj uspoređuje Marulić strah amonskih vojvoda od ljutine Olofernove sa strahom djece u školi pred učiteljem, koji ih kori:

svaki jih strah ima gledat ga u lica,
gdi marmnje meu njima, ter obrazom nica
stahu kako dica, kad skulan di: »quito« (»učitelj kaže: mir«)
ter pojamši biča, zakrikne srdito [II, 229—232].

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ovu bismo poredbu gotovo mogli staviti u grupu razvijenih poredaba, kada ne bi bilo rime quito / srdito. Ne možemo naime znati, nije li Marulić izmijenio tal. qu(i)eto u quito. Talijanski se kaže star cheto, od čega je hrvatski romanizam kétiti, koji se govori u Bosni.

Dvije poredbe ovakve prirode u trećem pjevanju moraju se označiti kao uspjele, III, 81—82:

> Tuj Akior nebog zlovoljan stojaše,
> kako no niz oblog u zemlju gledaše,
> te riči slišaše i t. d.

U ovoj je poredbi Marulić doduše nasilno izmijenio dočetak riječi oblok »prozor«, ali jer se i nebog izgovara u dočetnom konsonantu sa slabijom zvučnošću, nasilje Marulićevo ne tangira jasnoću deskriptivnosti.

Isto tako lijepo se doima i III, 133—136:

> Jur svital biše dan, i vidiše sa gor
> kim no tuj biše stan, vojske greduć uz gor:
> kako prisičen bor na zemlju padoše (sc. Betulijanci)
> na golu glavu zgor pepeo vrgoše.

Čista nerazvijena poredba zbog rime nalazi se u III, 321—322:

> Abram u trudih stav i u skrbost mnogu,
> kripak bi kako lav u služen'je bogu.

Ne doima se lijepo u četvrtom pjevanju primjer 109—110:

> poni kad se zgleda spravna jur, kako pir
> pripravi obeda: kruh, uli, prgu, sir.

U ovoj se poredbi osjeća traženje rime, jer hrana, koju je pripravila Judita za polazak Olofernu, ne izaziva predodžbu pira.

Isto se mora kazati i za IV, 219—220:

> ona ti meju toj prid Oloferna stav,
> sideća na pristoj, pisan vas kako pav.

Hiperbolična poredba u IV, 205—207 ipak je podnošljiva, jer prinosi jasnoći deskripcije:

> kad ju je vidio (sc. Oloferno Juditu) s prvoga pozora
> ranu je očutio ljubvena umora;
> staše kako gora, sobom ne krećući,
> oči ne zatvora, k njoj ih upirući.

Traženje rime osjeća se u V, 57—58:

> Bud poni dobro znam, ča je drago njemu:
> meni je kako man i slatko u svemu.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Traženje rime vidi se u tome, što je u riječi m a n a ispušten posljednji vokal, a rima z n a m / m a n je ispravna samo u čakavskom dijalektu splitskom.

U katalogu pijanica razumljiva je hiperbolička poredba u V, 125—129:

> Saki zgubiše se, kad u Cirov okol
> stupiv, objiše se, opiše; i pokol
> legoše kako vol, on na nje napusti (»navali«),
> razbi jih, da im bol, živi jih ne pusti.

Da je poredbu pisao samo zbog rime, vidi se po tome, što upotrebljava zbog nje singular v o l / b o l, a po smislu bismo očekivali plural.

Traženje rime vidi se i u V, 177—178:

> trbuh kako žara nadmen odstojaše,
> rič, ku pot opara, jazik prikošaše.

Da je poredba nastala zbog rime, kako je već rečeno, jasno izlazi odatle, što je u aoristu o p r a od o p r a t i Marulić umetnuo još -a-, kako se ne govori.

Ne osjeća se nikako traženje rime u uspjeloj poredbi upotrebljenoj pri opisu pijanih ljudi u V, 185—188:

> a niki rigniše, niki se gnušahu,
> a niki ležiše, niki na nj padahu;
> a druzih nošahu, stavit jih na odar:
> toko se saznahu, koko mrtav tovar.

Iz običnoga je govora poredba V, 205—206:

> i straže i čeljad sva, ka biše okoli,
> biše kako mrtva; svi bo na tom stoli
> biše kako voli, da još veće piše;
> bditi ne bi koli, straže ne činiše.

Dobra je i poredba V, 241—242:

> prostri se tuj nebog (sc. Oloferno), prez glave kako panj,
> Juditi Bog pomog, kada napade na nj.

Donekle se osjeća traženje rime u V, 281—284:

> Tad pohvativ rukom, z dvanjak ize glavu,
> ukaza prid pukom strašnu, svu krvavu,
> klanu kako bravu. »Evo glava«, reče,
> ka no su (»ovu«) državu priti, da rasteče.«

Traženje rime očito je u V, 335—336:

> »ti reče, neka znaš, prikla u ruku mu
> »vrat, kako jedan vlas, neverniku tomu;

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Kako već rekosmo, traženje se vidi odatle, što je rima znaš / vlas ispravna samo kod cakavaca.

I u šestom pjevanju ima takvih primjera. U VI, 185—186:

još je dika s timi i onoj, ka Sibi
svitom svojim snimi glavu kako ribi.

Interesantna je nerazvijena poredba u komparativnoj konstrukciji V, 75—76:

slaja (sc. ljubav Juditina) mu (sc. Olofernu) bi meda, da gorkost će žerat, studeniji leda kada bude ležat.

U toj poredbi imamo konstrukciju genitiva bez prijedloga poslije komparativa. Opozicija, koja sasvim dobro pristaje situaciji, dobro se doima, ne onako kao V, 134 (Antiok) jaki kako no lav, u rimi sa: dav, ili kao V, 198 (Oloferne) zaspa većma gori nego morski medvid, u rimi sa: unid.

Neizvedena poredba V, 344: pristrašen (Akior) poniknu, kako na koga lav z nevarke riknu, je doduše ispravna, ali se njezin hiperbolički karakter ne slaže sa situacijom i zbog toga se gubi dojam spontanosti.

Zbog stiha je doduše nastala i poredba u VI, 198: jake (Amazonke) kako dubí (rima: suzubi), ali dobro pristaje situaciji.

U strofi VI, 225—228; koja dolazi poslije kataloga junačkih žena:

Svih tih za jedno stav, ter Judite hvale
s hvalami njih pristav, reć ćeš: njih su male,
pri toj su ostale kako pri hrtu zec,
pri sokolku gale, pri sunačcu misec,

izgubila se reljefnost i spontanost nerazvijene poredbe zbog toga, što se osjeća traženje rime. To smo već konstatirali u rimi: gale / ostale, gdje je dočetno -b od galeb nasilno ispušteno. A i diminutivi sokolku, sunačcu, koje je Marulić upotrebio zbog dobivanja nužnog broja slogova, kvare impresiju spontanosti na ovom mjestu.

Dobra je poredba VI, 313—314:

»Rumena ter bila lica sva učini,
»pojde kako vila: tim njega prihini.

Ali dalji nastavak sadržava previše nerazvijenih poredaba, koje kvare utisak spontanosti potrebne za dobru poredbu (VI, 315—318):

»tim srce u pini (»muci«) stavi mu pak glavu
»odkla kako svinji ali kako bravu.
»Čut bi kako lavu vijan'je plača njih,
»bižeći po tragu kad vidiše mojih;
»ki jih tukaše svih, goneći kako skot,
»sto tisuć biše kih i četrsta krat stot.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

I u VI, 347—348 osjeća se traženje rime:

stahu kandaliri zlati, sedmostruci,
i bili dupliri, kako puri luci.

Rima s t r u c i / l u ć i mjesto luči ispravna je samo u govoru cakavaca.

Ne osjeća se traženje rime u VI, 395—396:

svi smo evo pali, kako prisičen bor,
i velji i mali tebi upije (»vapi«): »Otvor!«.

*
* *

Jače nego u nerazvijenim poredbama osjeća se kod Marulića traženje rime i zadovoljenje broja stiha u brojnim njegovim perifrazama. Tako već odmah u invokaciji I, 14—16:

ti (sc. Bože) daješ slatko pet, vernim si ti pokoj,
a ne skup tri krat troj divička ohola,
pridavši još u broj s kitarom Apola.

Perifraza u 15. stihu zastupa devet klasičkih muza. Broj devet morao je Marulić, da bi dobio broj slogova u dvanaestercu, izraziti perifrastički: 3 × 3. Ova mu je perifraza omogućila i srednju rimu troj / broj.

Nasilna perifraza kao ovdje nalazi se i u I, 73—74:

Jošće s Samarijom jerosolimski stan
i s Etiopijom dobro će biti znan.

Perifraza »Jerosolimski stan« za biblijsko »(usque ad) Jerusalem« stoji zbog rime sa z n a n.

Perifraza I, 169—170:

Još ki ne siduć̀i na konjih vojuju,
dva na deset tisuć̀i biše ih po broju

mjesto k o n j i k â ne osjeća se kao nasilna, premda je očigledno nastala zbog rime, zato što se nalazi u velikoj deskriptivnoj slici. Ovo je prepjev biblijskog podatka iz glave II, redak 7: et equitum sagittatiorum duodecim milia.

Zbog broja slogova u stihu perifrazira se subjekt u I, 227—228:

a tuj ti meu svime po sridi okola
ki biše nad svime, sijaše na kola.

To je perifraza za Oloferna prema biblijskoj glavi II, redak 11: et profectus est ipse.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

U I, 245 imamo opet perifrazu za broj:

Oko njega (sc. Oloferna) staše dvakrat treti vezir.

To, prema tumačenju Marulićevu, znači šest vezira.

Ima i perifraza, koje nijesu nastale zbog traženja rime, već su gotovo prijevod, tako III, 314—315:

a sad božju hižu ki no uzdržite,
k kim duše pribižu, da jih očistite;
pristoji se, vi'te, popovstvu vašemu
da srca kripite vi puku našemu.

Taj stavak odgovara biblijskoj glavi VIII, redak 21: et nunc fratres quoniam vos estis prebyteri in populo Dei et ex vobis pendet anima illorum, ad eloquium vestrum corda eorum erigite.

I u četvrtom pjevanju, stih 202, imamo mjesto Oloferne, koje je ime subjekt u biblijskoj glavi X, redak 17, perifrazu:

I on ju prid sobom zazva u komoru,
ki polje i goru mnoštvom svojih sio (»sila«),
kako ti govoru, biše pokrilio.

Interesantna je petrarkistička perifraza za ljubav, koja, kako se čini, nije nastala zbog rime. Odnosi se na biblijsku glavu X, 17: cumque intrasset ante faciem eius, statim captus est in suis oculis Olofernes:

Kad ju je vidio, s prvoga pozora,
ranu je ućutio ljubvena umora.

Česte su leksikalne perifraze talijanskoga tipa (glagol avere + objekt) za neke jedinstvene izraze u našem jeziku, kao IV, 221—222:

jer ga tkalac otkav, komu ne biše par
u asirsku držav, biše jimio mar
nastrikat i t. d.

»Imiti mar« znači ovdje »potruditi se«. Kalk je diktiran rimom par / mar. Uporedi isti izraz u IV, 326.

I običan zamjenički subjekt uz glagolski morfem često se izrazuje perifrazom; tako redak 4 iz bibiljske glave XI: quoniam si secutus fueris, glasi u Marulićevu prepjevu:

jer gospodstva tvoga velikost ako će
dostojat se toga, ča želi znat hoće.

Sličan je primjer u istom pjevanju IV, 295; samo ovdje stoji mjesto konkretnog subjekta t e ž a k rečena apstraktna perifraza »pomnja težakova« u poredbi, koju smo već citirali:

Tako ti svidova svinju da utije
pomnja težakova, češuć oko šije.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ima dakako i perifraza nastalih zbog rime, koje su gotovo suvišne, tako da samo umaraju čitaoca; tako V, 7—8 za glavu XII, redak 1: et constituit quid daretur illi de convivio suo:

Davajte joj prvi dil jistve i kruha,
ki se meni mrvi, ka se meni kuha.

Da upotrebljava perifrazu za boga, kada je subjekt u rečenici, razumije se gotovo samo po sebi, tako V, 209—210:

Ki je nebes više i ki svaka more,
jur odlučil biše, puku da pomore.

Najviše ovakvih perifraza ima u zadnjem, šestom pjevanju. Tako u VI, 63—64 za biblijsku glavu XIV, redak 13: tunc ingressus Vagao:

zatim sobom snube, plačan teče vidit
od skrovišća kruge, u ke staše Judit.

mjesto teče vidit (u) komoru Juditinu.

Za biblijsko »in aeternum« (glava XV, redak 11) stoji perifraza VI, 164:

biti ćeš blažena, gdi dobru konca ni.

To je zbog rime »sve dni«.

U katalogu hrabrih žena (VI, 169—280), za koji nema nikakva ekvivalenta u bibliji, nalazimo u stihovima 232—236 perifrazu za nebo:

Juditina (sc. slava) zvoni i visoko gori,
gdi ju sobom poni, gdi su angelski kori,
gdi su rajski dvori, kerubin, serafin,
gdi su svetih zbori, gdi bog i božji sin,
gdi je svitlost prez tmin, radost bez pečali,
gdi ni konac ni fin dobru nje ni hvali.

Metaforistički govor i perifraza miješaju se u stihovima VI, 275—276:

po njoj da zgasi dim Oloferna ljuta
i slobod poda svim, ki čekahu pruta.

U VI, 320 imamo opet perifrazu za broj 40.000:

Sto tisuć biše kih i četrsta krat stot.

Uporedi I, 164—170.

I vrag i pakao perifrastički se izrazuju u stihovima VI, 335—336 za biblijsku glavu XVI, redak 21: dabit ignem et vermes in carnes eorum, ut urantur et sentiant usque in sempiternum. Marulić je prepjevao to mjesto ovako:

a ki no prititi narodu budu mom,
ti jih ćeš suditi i strti rukom tvom;
pasti će s moćju svom u oganj neugasljiv,
bit pića crvu tom, ki nigdare ni sit.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Mjesto konkretnog subjekta dolazi apstraktna perifraza u VI, 353 za biblijsku glavu XVI, redak 21: porro Jŭdith universa vasa bellica, quae dedit illi populus. Ovaj tekst Marulić ovako preinačuje:

Juditina milost oružje pridava,
Olofernja oholost kim se oružava,
koga joj tad dava puk nje i t. d.

Ova perifraza nastavlja se i u stihu VI, 357—360, koji stoji mjesto biblijske glave XVI, redak 21: et conopeum, quod ipsa sustulerat de cubili ipsius. Marulićev prepjev glasi ovako:

u tempal da dadu tuj, reče, čast bogu,
i k tomu nadadu krzno, na kom nogu
steriše, ki mnogu oholast odside,
kad ona nebogu glavu mu odkide.

I smrt se perifrazira metaforičkim govorom zbog rime u VI, 379—380. Ovi stihovi odgovaraju biblijskoj glavi XVI, redak 28: ac sepulta cum viro suo.

Marulićeva perifraza nema doduše ekvivalenta u bibliji, ali je implicite kazana u pomenutom biblijskom podatku:

Grob ju on poviza, u ki joj muž biše,
veće se ne dviza odtud, gdi ju skriše;
duh se veseliše, da puti tamnice
izbavljen, grediše gledat božje lice.

U odsječku se osjeća traženje rime. Zbog toga je čitava perifraza bez ikakve estetske vrijednosti.

Napokon seriju zamršenih perifraza predstavlja Marulićev eksplicit, za koji nema nikakva ekvivalenta u bibliji:

komu poklon diju (»velim«), bogu spasu momu,
jere konac viju počitan'ju tomu,
Juditi u komu slava će bit, dokol
svitu zemaljskomu počne gorit okol.

Neprirodan poredak u prvom stihu, zatim enjambement u trećem, koji je bez ikakva estetskog efekta, i napokon metaforički govor u četvrtom stihu, koji također nema poetske vrijednosti, vele jasno, da je Marulićeva strofa građena jedino zbog rime. Značenje je ovo: Autor izražuje (dije) bogu svoj poklon, jer vidi konac počitanja (= štovanja) Juditina, koje je izrazio u svom eposu. Juditina slava trajat će dotle, dok bude svijeta ili, barem, dok će se čitati slovinske (= hrvatske) knjige.

U poređenju s perifrazama našli smo više spontanosti u Marulićevim nerazvijenim poredbama, nego u perifrazama, premda su i one stvarane zbog rima kao i ove. Njegove perifraze ne prinose ni vizuelnosti ni svečanosti govora, nego samo versifikatorskoj

©DiZbi.HAZU

potrebi. Ova razlika, koja se očito ispoljava u Juditi, karakteristična je za Marulićev stil uopće. Ona dolazi odatle, što je njegova faculté maîtresse (Taine) slikarske, vizuelne, ne retoričke prirode. To će se vidjeti i u našim kasnijim opažanjima.

*

I Marulićev metaforički govor vrlo često ne djeluje spontano nego se osjeća, da se pjesnik njim služio zbog slogova i zbog rime. Tako na pr. kad laskavci vele Nabukodonozoru I, 140: »Kad tebe uzvuku na sega svita sag« u značenju »na vladu ovoga svijeta« osjeća se jako nategnutost metafore zbog rime sa rusag. Isto tako I, 328: tako žegući rog na njega (sc. Akiora) mrmljahu. Rog je zbog rime s jevrejskom rječju magog. Zbog istoga razloga izmijenjen je vokal u riječi rug. Ali metafora žeći rug »uvredljivo govoriti« nije obična. Kušar tumači »dižući smrad«, t. j. dražeći Oloferna na Akiora.

I metaforički govor III, 119—120 vrlo je zamršen i tek poslije duljeg studiranja može mu se odgonenuti smisao. Zbog toga ne može da djeluje direktno:

ona smrtna tmina, ku na vratoh vide,
od krvi, od plina, da k njima ne unide.

Pjesnik je ovu metaforu upotrebio pri lijepom opisu večere kod Ozije (III, 90—130). Odnosi se na Asirce, koji opsjedaju Betuliju. Dopunska rečenica odnosi se opet na prethodno: ča li sam namina. Da bi se metaforički govor razumio, moraju se riječi stiha najprije poredati prema običnom govoru: da k njim ne unide ona smrtna tmina od krvi, od plina, ku na vratoh vide. Smrtna tmina od krvi i plina apstraktna je metaforička perifraza za Asirce. Očito je, da su ovakav neprirodan govor diktirale rime: u sredini »tmina / plina«, a na kraju »vide / unide«.

Metaforički govor u III, 185—186 upravo je prepjev retka 13. iz biblijske glave VII: quoniam fecisti in nos mala:

»Bog«, riše, »sud postav' meu tobom i nami,
u kolik trud pridav vrže nas u plami«.

Glagolski prilog pridav stavio je pjesnik samo zbog rime s aoristom postav, gdje je ispustio dočetak -i, a iz toga se i opet vidi nasilna rima i ispuštanje protiv jezičnog pravila. Stav se odnosi na Betulijance, koji dođoše pred Oziju, pošto su trpjeli žeđ, s namjerom da ga primoraju na predaju. Metafora »vrže nas u plami« u značenju »stavi nas na muke« očito je traženje rime sa nami.

Ima doduše i slučajeva, kad se mora Marulićev prijevod u metaforičkom govoru označiti uspjelim; tako u molitvi Juditinoj, prije nego će poći u šator Olofernu IV, 46—47:

©DiZbi.HAZU

»Pridaj mu sliposti, neka ga zadiju
mrižom me liposti i zamkom očiju.«

za biblijsko capiatur (sc. Olofernes) laqueo oculorum suorum in me (glava IX, redak 13).

Podnošljiv je metaforički govor u IV, 273—274:

Ni to bilo ne bi, ako bi naš on bog,
ki no je na nebi, ne dvigal na njih rog.

Metafora »dići rog na koga« u značenju »naljutiti se na koga« stoji doduše zbog rime, ali je podnošljiva isto tako kao i u idućem stihu 275—276:

U griha bo brlog ne padoh s njima ja,

gdje metafora brlog stoji zbog rime sa svemog.

Prijevodna metafora zbog rime nalazi se u IV, 309—310 za redak 19. biblijske glave XI: non est talis mulier super terram in aspectu, in pulchritudine et in sensu verborum:

Ní ti žene u svuj državu od svita,
razum, lipost, u kuj krasnije procvita;
ni ka rič poskita (»pruža«) slaje, kad govori,
iz ust joj uresita, kada jih otvori.

Isto se mora kazati i za prijevodnu metaforu, koja je u isto doba i perifraza i parafraza biblijske glave XI, redak 20: bene fecit Deus qui misit te ante populum, ut des illum (sc. Betulijance) in manibus nostris:

Besidom bisernom, Oloferne reče,
i ričju opernom srce mi opteče:
sunce mi isteče, Judita kad dojde;
onim ti odteče, od kih no ti pojde [IV, 317—320].

Metafora V, 5:

ka (t. j. Judita) po svojem svitu, u kom no ni strvi,
zemlju zlata situ dat će nam bez krvi.

gdje je strv u značenju »laži«, nategnuto zbog rime.

Petrarkistička metafora zbog rime nalazi se u govoru eunuha Vagava Juditi V, 50:

»Vladiko«, reče, »u onuj jure komoru poj,
gdi no gospodin moj sedeći počiva,
želeći obraz tvoj, ki suncu odsiva.«

za biblijsko: non vereatur bona puella introire ad dominum meum, ut honorificetur ante faciem eius (glava XII, redak 12).

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Metaforičkog govora ima i u refleksijama autorovim o proždrljivosti Olofernovoj u V, 93:

da kada se opije, zaspi i zahrope (sc. Oloferno)
požre takoj osje, da veće ne sope.

Isto i u primjeru filozofâ, koje je upropastilo piće u V, 129—130:

vino život shusti (»uništi«) Lacida i Krisipa,
mudrost od njih usti zacrni taj sipa.

Metafora je uzeta iz ribarskog života. Sipa daje crnilo od sebe i podsjeća na crno vino, koje je upropastilo filozofe.

Nategnute su metafore zbog rime i u V, 237—240:

Zgrize ga mao crv oružjem njegovim,
ubi ga ženska srv, ki biše prostro dim,
da zajme svitom svim; ki mnjaše, da ni bog
silam njegovim tim jest protiviti mog.

Metafora »ženska srv«, postverbal od shrvati, znači ovdje »ženska pobjeda« (ubi onoga, koji se razmetao). Ova metafora zasjenjena je posvema rijetkom imenicom a nadasve apstraktnom perifrazom mjesto konkretnoga subjekta (Oloferna).

I posljednja dva stiha u V. pjevanju 348—349 sadržavaju neprirodnu metaforu zbog rime:

moć njega svemogu hvaliti će svuda,
po svem svita stogu, sluti budeš kuda.

Ta dva stiha, koji se odnose na govor Akiorov, prepjev su biblijskoga teksta u glavi XIII, redak 31: quoniam in omni gente, quae audierit nomen tuum. »Stog« stoji mjesto stožer. Metafora »stožer svega svijeta« stoji mjesto »čovječanstva«.

Najviše metaforičkog govora Marulićeva pruža šesto pjevanje. I opet su metafore izazvane rimama, kao na pr. VI, 143—144:

i gradi u istinu zdriše straha grop,
ki mnjahu da zginu pod toke sile snop.

Dočetni konsonant u riječi grob izmijenjen je u -p-. Pjesnik hoće da kaže: gradovi, koji su mislili, da će izginuti pod tolikom asirskom silom, riješiše se (grobnice) straha. Grop može biti i tal. riječ »čvor«, koja također pristaje.

U katalogu junačkih žena VI, 215—216 nalazimo također metaforâ zbog rime:

za to od nje (sc. Sparte) minut inamo ne htiše, (t. j. Spartanke),
pir osta ostinut (»ohlađen«, t. j. nije postigao svoj cilj), jer se i oni riše.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Takvih metafora ima i u njegovim etičkim refleksijama, kao u VI, 261—262:

> držat čistinje put, telu ne dati last,
> da svagdan truda prut, da vam ne da napast.

Isto tako u VI, 273—275:

> To t' su bili pati (»uvjeti«), za ke bog gospodin
> dostoja se obrati Juditu, kako t' dim,
> po njoj da zgasi dim Oloferna ljuta
> i slobod poda svim, ki čekahu pruta.

Donekle je takve prirode i glagolska metafora »zapeti svoje riječi« u značenju »zašutjeti« u VI, 283—284:

> svak ki totu staše, uši gori napan,
> pisan nje slišaše, riči svoje zapan.

Ovakvih metafora ima i u tužaljci Betulijanaca nad mrtvom Juditom (VI, 381—384: za biblijsko): luxitque illam populus diebus septem (glava XVI, redak (29):

> puk obrazom nice nad greb plačan zrča (»gleda«)
> govore: »Danice svitlost nam pomrča;
> ke no glas potrča slavan po svitu svem,
> i nju smrt posrča, evo je u grobu sem.«

Ovakav stil je daleko od narodnih naricaljki.

Isto je takve prirode u ovoj tužaljci VI, 403—404:

> »Ojme! da prez glave ostasmo mrzal trup,
> srce jadi dave, ostasmo prib'jen stup.«

Isto tako i VI, 405—406:

> »Ojme! tko toko tup i tvrd more biti,
> da b'jen od tacih krup ne će procviliti?

O metafori VI, 439—440 uzetoj iz pomorskog života, u kojoj svoje djelo pisac zove novim brodićem, a završetak označuje sa »kalati jidra« u značenju »spustiti jedra«, već smo govorili.

I Marulićeve metafore, premda su često nastale zbog rime, izdižu se što se tiče spontanosti i vizuelnosti iznad njegovih perifraza. Razlog je tome njegov slikarski talenat, koji je jači od njegove retoričke sposobnosti I ovaj podatak naći će još jače objašnjenje u analizi njegovih poredaba, kako je i prirodno, jer metafora i nije drugo nego skraćena poredba.

*

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

U vezi s time promotrit ćemo još neka manja stilska sredstva, koja nijesu karakteristična za Marulića, jer su malobrojna. Zbog toga mislim, da se Marulić njima poslužio samo zbog broja slogova potrebnih za dvanaesterac ili zbog rime u sredini i na kraju.

Ovamo ubrajam najprije tri primjera, gdje nalazimo jednu podvrstu sinegdohe, apstraktni pojam, mjesto konkretnoga. Tako III, 89—90:

Kada no poznanu Akiora cilost
na svom zazva stanu Ozijeva milost.

Mjesto: kada je Ozija, saznavši za poštenje Akiora, pozvao ga u svoj stan.

Ili u III, 94: za biblijsku glavu VI, redak 20: expleto jejunio:

Da žežinu svomu pokripe mlohavstvo,

što znači »da se okrijepe od mlohavosti izazvane postom«.

Ili u katalogu najljepših biblijskih i antičkih žena IV, 125:

Al' ku vidiv jur studena starost dviju,

mjesto »dva starca«.

*

Ni epiteta ornantia nijesu uobičajeno sredstvo u Marulićevu religioznom eposu. Zbog toga se ima uzeti, da ih je upotrebio zbog broja slogova ili zbog rime. Često se nalaze ta epiteta u metaforičkom govoru. Najviše primjera pruža prvo pjevanje; tako u I, 151:

Kaj dojde: »Biserna kruna mi s', reče, bil
»strila zlatoperna, kud si godi hodil.«

To veli Nabukodonozor za vojvodu Oloferna.

I, 206:

Ki svimi oblada junake nesmerne,

u rimi sa Oloferne.

I, 207—208 malo zatim u srednjoj rimi:

Svi sluge preverne oko njega biše,
luk strile operne u ruci jimihu.

I, 219, u rimi na kraju:

sprid i zad jahahu vitezi železni,
kopja jim se sjahu i meči bodežni.

Malo zatim u I, 221—222:

Jaki, da utežni pod njimi pastusi,
pojt u boj užežni veće neg u gusi.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Kako se vidi, Marulićevi epiteti nijesu tipični. Najviše ih se nalazi u deskriptivnom dijelu prvoga pjevanja.

U drugom pjevanju nalazimo samo dva epiteta, i to oba puta u rimi. II, 135—136:

U gradu vapiše s moljenjem prihilim (»skrušenim«)
ter se ponižiše svi postom nejilim.

II, 249—250:

Egipski premožan kralj nima jur mira,
da puk taj pobožan toko se razšira.

U četvrtom pjevanju nalazimo tri epiteta, od kojih je jedan zbog broja slogova, a druga su dva u rimi.

IV, 165—166:

Jur sunčeni plamen, vodeći s sobom dan,
od zvizd jasnih zlamen, tamnjaše grede van.

Tu je epitet ‚jasna zvizda' povezan s perifrazom ‚sunčani plamen' za sunce i s metaforičkim govorom.

IV, 315—318:

i nju ti gledahu, ka prid Olofernom
staše, gdi vijahu nju s Abrom nje vernom.
»Besidom bisernom, Oloferne reče,
i ričju opernom srce mi opteče:...«

U petom i šestom pjevanju nalazímo po jedan epitet: jedamput zbog rime, a drugi puta zbog broja slogova.

V, 323—324:

svitlost sunčenih zrik u istok zahodit,
nere će tvojih dik slavan glas nehodit.

VI, 199—200:

na konjih ticahu (»trčahu«) prez sasa (»sise«) desnoga,
gdi no prižimahu kopja bodežnoga.

*

Marulićeve hiperbole nemaju također ništa tipično. U svemu smo našli tri karakteristična primjera za njih u Juditi, i to (I, 143—144) u perifrazi, koju govore laskavci Nabukodonozoru:

A glas će tvoj živit, svuda slava hode,
dokol budu svitit zvizde, teći vode.

Hiperbola služi ovdje za karakteriziranje govora laskavaca. Nije dakle pjesnički ukras.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

U drugom pjevanju nalazi se hiperbola u molitvi Betulijanaca III, 169—170:

»Ti stegni moć ovih, ki svojom žestinom
nadhode lavov svih sve sile jačinom«.

Ni ovdje nije hiperbola izraz pjesničke manire, nego služi za karakteristiku govora potištenih stanovnika Betulije.

U petom pjevanju u govoru svećenika Ozije nalazi se također ovakva hiperbola, koja karakterizira zahvalnost spašenih Betulijanaca, V, 321—324:

»Pri (»prije«) će se vraćati ka vrilu vode rik,
po moru plavati od svih težina sik,
svitlost sunčenih zrik u istok zahodit,
nere će tvojih (sc. Juditinih) dik slavan glas nehodit.«

*

Ni ponavljanje ni opreka kao stilska sredstva ne ulaze u pjesničku maniru Marulićevu. Primjera ima dosta malo. Od tih jedan I, 261—262 ide u pikturalni odsječak za opis konja u Olofernovoj vojsci:

Ne bihu predljivi, da bistra pogleda,
ne bihu sklitivi, da gluma vieda.

A u V, 291—292 u govoru Juditinu, pošto joj je pošlo za rukom donijeti Olofernovu glavu u Betuliju:

»Dâ (sc. Bog) meni vraćen'ja, dâ sebi dobitje,
dâ vam slobojen'ja, dâ svim dobro žitje.«

U prvom slučaju ponavljanje aorista dâ od dati, vezano s oprekom, ističe krepčinu slike, a u drugom zahvalnost Juditinu prema božanstvu.

IV. MARULIĆEVE POREDBE

Među najvažnije »izvanjske urehe« Marulićeve Judite idu njegove poredbe, koje se mogu podijeliti u dvije grupe. U prvu stavljamo poredbe Homerova i Verglijeva tipa. Ovu grupu zovemo razvijenim poredbama zbog toga, što su oba elementa: i predmet, koji se uspoređuje, kao i predmet, s kojim se nešto uspoređuje, jasno ocrtani; a i tertium comparationis lako se razabire. Ova grupa, koja nije mnogobrojna (oko 16), ima artističku vrijednost zbog simetričke izvedbe kao i zbog toga, što se ne osjeća u njihovu sastavu nikakvo naprezanje, da se dobije rima.

Druga, mnogobrojnija grupa vezana je na rimu. Kod ove se također kadikad ne osjeća naprezanje za rimom. Uspoređenja ove grupe naliče na klišeje uzete iz saobraćajnog govora; upor.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

na pr. (Amazonke) jake kako dubi kod Marulića, VI 198 sa gladan kao pas. Ali, kako je ipak ova grupa usko vezana na rimu, bilo u sredini, bilo na kraju, govorili smo o njoj u poglavlju o značenju rime u Marulićevu jeziku, stihu i stilu. Ovdje je pominjemo, jer, što se tiče vizuelnosti karakterističnе za ovu vrstu Marulićeva stila, naliči na njegove razvijene poredbe.

Prvu ćemo grupu ogledati prema pjevanjima idući od prve do posljednje i analizirajući svaku napose. Na kraju analize dat ćemo sintezu, t. j. odgovorit ćemo na pitanja, koliko ove poredbe karakteriziraju Marulića kao čovjeka, njegovo životno iskustvo, maštu i estetski ukus.

Prva Marulićeva razvijena poredba manjeg obujma ukazuje se kao sentencija, I, 29—30. Prije nje u stihovima I, 25—28, Marulić karakterizira Arfaksata od Medije, njegov mentalitet i uobražavanje o snazi i moći:

> Mnjaše, da ni robom, ni moćju od ljudi
> ni plemenitim rodom na svit mu para nî;
> da pozna po sebi, jer slava človika
> najveća, ka se di (»veli«), ne trpi dovika.

To se odnosi na biblijsku glavu I, redak 4: Et gloriabatur quasi potens in potentia exercitus sui, et in gloria quadrigarum suarum.

Marulićevi stihovi, I, 25—26 prepjev su biblijskog teksta. Druga dva I, 27—28 su vaticinium ex eventu. To je njegov dodatak biblijskom tekstu. Na nj se prirodno nadovezuje sententia u obliku razvijene poredbe kao poenta I, 29—30:

> Da kako no rika brzo mimo hodi,
> tako svaka dika s vrimenom odhodi.

Na ovu se poredbu nadovezuju dalje njegove etičke refleksije.

Sasvim druge je prirode velika razvijena poredba I, 93—104, gdje Marulić ispoređuje skakanje bijesna psa sa Nabukodonozorom, koji leži u krevetu i razmišljajući o osvajanju ne može spavati. I ova se svršava etičkim refleksijama o »skuposti« (= Danteova avarizia).

Ova poredba nema prave veze s biblijskim tekstom. Mogli bismo uzeti, da se odnosi samo na glavu II, redak 1, i to na podatak: factum est verbum in domo Nabuhodonosor, regis Assyriorum. To je sve. S pravom se može kazati, da je ova lijepa velika poredba kreacija Marulićeva gotovo neovisna od biblijskog teksta:

> Kako no kad bludi sobom simo, tamo,
> bisan pas meu ljudi, pojti ne umi kamo,
> ner se vrti samo ter ujisti preži,
> onamo, ovamo, ciri se i reži:
> tako t'ov, ki leži, mišleći, sa svima
> ništare ne teži, a pokoja nima;

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

glavom svuda kima i sobom privraća,
posažme očima, da san se odvraća;
jere se navraća pečal, ka ga krti,
ter skupost pribaća,[26] sve hteći odrti:
sve joj daj požrti, ča želi od svita,
li ne će do smrti nigdare bit sita.

Ova prva razvijena poredba ima već sve glavne karakteristike Marulićevih daljih poredaba: a) Pikturalni karakter. Marulić je slikarski ocrtao oba elementa, prvi u četiri, drugi u osam stihova; b) Tertium comparationis je psihološke prirode. Duhovno raspoloženje Nabukodonozorovo prikazao je Marulić vanjskim kretanjem njegovim. Njegova kretanja simetrički je usporedio s kretanjima bijesnoga psa. Nigdje se ne osjeća nategnuto traženje rime. Zbog toga je poredba spontana, estetski živa; c) Iz uspoređenja izlazi vizuelni karakter Marulićevih stila. Konkretno gledanje diktira autoru izbor vokabulara, u kojem prevladava glagol. Koliko ima apstraktnih izraza, svi prirodno slijede kretanja kao tumačenje. Tendencija je poredbe izazvati zornu, vizuelnu predodžbu kod čitaoca o duhovnom stanju asirskog kralja kao i odvratnost na pohlepu.

Dok je ova poredba uzeta iz običnog kućnog života, iz promatranja bijesnog psa, kojim autor karikira Nabukodonozorovu pohlepu za osvajanjem, dotle u istom pjevanju imamo trostruko razvijenu poredbu, ali ipak manjeg opsega, uzetu iz pomorskog života u I, 145—148. Ta poredbu ilustrira biblijski podatak iz glave I, redak 7: et cor eius elevatum est...:

Tom hvalom uzhode, kralj veće uzbuja,
kako kad se vode vali, gdi je struja;
ter hlepeć na tuja lovišća vrić mriže,
kako ljuta guja gori glavu dviže.

Ova poredba najprije vizuelno prikazuje, kako je asirski kralj duhovno rastao zbog hvale laskavaca, a zatim prelazi u metaforički govor. Sastoji se upravo od tri slike: 1. dizanja valova u moru, kad je vjetar; 2. od nespomenutog ribara, koji teži da baci mreže na tuđa lovišta (pošte ribarske); 3. od nerazvijenoga poređenja Nabukodonozora s ljutom gujom, koja diže glavu, da dođe do plijena. Ova razvijena poredba uključuje i Marulićev etički sud.

Veoma kompliciрana je poredba I, 277—309, koja se odnosi na biblijsku drugu glavu, redak 7—11. Biblija prikazuje u tim retcima naratívnim stilom Nabukodonozorovu kaznenu ekspediciju protiv naroda, koji odbiše da mu se pokore. Biblijsku jednostavnost u pripovijedanju Marulić je razvio u prekrasnu deskriptivnu sliku, opisujući veličajnost asírske vojske. Prolaz njezin izražava najprije mističnom hiperbolom: kao da se »oraše nebo sa zvizdami«, prelazi zatim na biblijske reminiscencíje: na »hje-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

ričke mire (»zidove«), koje padoše od trubâ levitâ, i na strah, koji je nastao na »sinajskoj gori«, da začini prikazivanje serijom upoređenjâ iz poljoprivrednog života, veleći, da su i gladni prasci od straha pred tom vojskom ostavljali korito, divlje zvijeri bježahu na sve strane, a ptice padahu sa visina. Pri prolazu vojske asirske dizahu se magle kao oblaci, kad se nadviju nad goru. Iz biblije je uzeo samo upoređenje sa skakavcima u Egiptu. Na koncu se završavaju hiperboličke poredbe i deskripcije poentom izraženom u dva retorička pitanja, na koje daje odgovor:

Tuj se razligaše sve polje z gorami,
rekal bi, se oraše nebo sa zvizdami:
s tacimi bukami levite dojdoše,

kad no miri (»zidovi«) sami hjerički padoše.
Tacih uzpregnuše kon sinajske gore,
koji no pojdoše boga čut govore,
kad nitkor ne more prez straha čekati,
grom s trubljom sa gore kad priča praskati.

Da tko spovidati sva more čudesa? —
od konjske bahati zemlja se potresa,
ništar ne poresa ni trava ni žito,
kuda vojska plesa, po sve ono lito.
Tad lačan korito prasac ostavljaše,

zvire strahljivito bigat ne umijaše;
na zemlji padaše ptica sa visine,
kad zavapijaše vojska iz dubine.
Od praha magline dvizahu se gori,
kako no oblačine, kad mrče po gori,

seli tere dvori, poljem kada gode,
u dne al u zori, paljihu se hode.
Nestaniše t'vode, gdi no postojahu,
za to vred na brode prid se popeljahu;
a kad se brojahu, sklopiv moste nike,

deset dan zbrojahu, brodeć se prik rike.
Tej sile tolike puni bihu luzi,
kako no njive, ke pokriliše pruzi,
kad egipski muži s kraljem, ki biše kriv,
ostaše u tuzi, osmi bič ućutiv.

Tko je toliko smiv, ki bi jih dočekal?
al va daleč vidiv da se ne bi pripal?
Mnju ti, bi uzdrhtal despot, car i sultan,
tere bi pleća dal, meč ne podrvši van,
nit bi se oziral, bižeći noć i dan.

U ovom deskriptívnom odsječku izmjenjuju se slikovito opisivanje i manje poredbe u izvjesnoj gradaciji. Nigdje se ne osjeća

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

nasilno traženje rime. Zbog toga se ovaj odsječak mora označiti kao jedan od najuspjelijih u čitavom djelu.

Ako ga raščlanimo prema načinu, kako je to činio Dante u Vita Nuova, opažamo, da sadržava šest stilističkih elemenata, koji su među sobom skladno povezani zakonom gradacije. U stihovima 277—278 (točka 1) daje Marulić kratku deskripciju zvučne impresije, što je čini golema asirska vojska na svom pohodu. Zvučnu impresiju precizira zatim dvjema poredbama uzetim iz Svetoga pisma (stihovi 279—284, točka 2). Prikaz zvučne impresije završava retoričkim pitanjem: Tko može da izrazi sva čudesa, što su se tada događala (stih 285, točka 3). Na deskripciju zvučne impresije nadovezuje istim stilom detalje, koji su se u prirodi zbivali pri pohodu goleme vojske (stihovi 286—299, točka 4). Ta deskripcija prelazi u dramatski stil, u prikazivanje akcije. Kako je ta deskripcija podulja, rascijepio ju je najprije nerazvijenom poredbom u stihu 294, da odmah za tim u stihovima 301—304 (točka 5) u raširenijoj poredbi izrazi brojno stanje te vojske. Čitavu sliku završava retoričkim pitanjem i odgovorom na nj u stihovima 305—309 (točka 6). Njim označava najvišu točku gradacije. Premda u ovom odsječku prevladava deskriptivni stil, ipak se i ovdje očitovao ukus renesansnog poete: u varijaciji stilskih sredstava, u ekvilibriju njihova rasporeda i u zadovoljenju vizuelnosti.

Dok smo u prvom pjevanju vidjeli četiri razvijene poredbe različitih tipova, nalazimo u drugom samo jednu ovakvu izazvanu biblijskim tekstom, glava II, redak 18: et cecidit timor illius super omnes inhabitantes terram.

Ova poredba II, 37—48 čini dio velike deskriptivne scene, u kojoj se opisuje strah, što ga je izazvao Olofernov kazneni vojni pohod. I ova je uzeta iz pomorskog života: Strah mornara, koga je zahvatila strašna oluja, pa hiti sa svojom lađom u luku, uspoređuje se sa strahom naroda, na koji je navalila golema asirska sila. Uporedba iz pomorskog života veže se s uporedbom iz seljačkog života: sa strahom seljaka, koji dršće zbog svoje ljetine, kada nastane oluja. Primijetiti treba, da se i ove dvije poredbe dadu slikarski izraziti:

Kako kad tmastima kreljutmi oblak gust
prikriv nebo dima, miga, gromi u hust;
mornar jidra popust, upije ter hiti,
da k kraju svrnuv fust u porast uhiti;
težak drhće liti, boji se, govori:
»grad će mi pobiti vinograd i bori,
i žita, ka gori jur podivaju klas,
ojme! zgubih skori mu hranu, moj trud vas«:
tako t' ognjenu vlas Oloferna slišav,
trepi svak ter za glas pita; a sva kušav,
posle poslaše, i stav oni tiho prida nj,
ništare ne postav, pridaše se poda nj.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Treće pjevanje ukrašeno je dvjema izvedenim poredbama. Prva je u III, 5—12, gdje se uspoređuje gnjev u Oloferna, kojega vojvode raspaljuju, sa ljutinom konja, kada ga jahač podbode ostrugom. Odnosi se na biblijsku glavu V, redak 26: irati sunt omnes magnates, što Marulić prevodi sa »vezíri«, Olofernis; zatim sa glavom VI, redak 1: cum cessassent Olofernes vehementer dixit ad Achior:

Veziri toj čine, Oloferna gnjivu
pridaše vrućine, kako konju živu,
kad teče (»trči«) po njivu, kad mu dadu ostrog,
popostrese grivu tere poljuti nog;
priskoči plot i stog i potok prikine,
koliko je uzmog, teče, vrata rine:
tako sobom hizne (»ritne se«) ovoga grdoba,
kad ju pouzdvigne vezirska hudoba.

I u ovoj se poredbi prikazuje jedno duhovno stanje, gnjev Olofernov slikom, koja se također dade izraditi slikarski kao što smo vidjelí i u dosadašnjim Marulićevim poredbama.

Druga izvedena poredba u trećem pjevanju nalazi se u stihovima 217—234. I tu se prikazuje vizuelno jednom slikarskom poredbom uzetom iz pomorskog života strah svećenika Ozije, kad je puk zatražio, da se preda. Njegovo duhovno stanje, u kojem ipak nije izgubio pouzdanje u duhovnu višu sílu, uspoređuje Marulić s duhovnim stanjem mornara, koga je zadesila oluja na moru. Poredba se odnosi na biblijski tekst glava VII, redak 22 i 23: Et cum fatigati his clamoribus, et his fletibus lassati síluissent, exurgens Ozias infusus lachrymis, dixit: i t. d.

U veliku pečal, s plačnima očima
Ozija ustrhal staše meju njima;
kako ki strašnima vitri zagonjen brod
meu vali mnogima, vodi prik slanih vod;
svrta korablji hod, ne, kuda bi hotil,
da dajuć jidrom god, kud jih je duh zavil;
li još se je usilil koko god se oprit,
dokla je tumun cil, ne hteć o školj udrit.
Simo tamo pozrit ne staje, jer vidi,
da mu se je borit s vitrom, s morem, s diždi;
grbin hlopom hlidi a zvižju konopi,
val rovući slidi, ter busa u popi.
Sve nebo poklopi oblak s tmasta lica,
iz njega dižd kropi, munj'a ga prosica;
grom s triskom potica, strahotno trtnjući,
preda, pada nica mornar li jidrući.
Tako t' se obzirući, Ozija predaše
pogibil vidući, da li još uzdaše;

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

I ova poredba je slikarske prirode. U njoj ima i stihova, gdje se i aliteracijom nasljeduje zvuk prirode, kao stih 230, gdje glasovi -r- -pr- ponavljajući se oponašaju grom: grom s triskom potica, strahotno trtnjući. Isto tako kao u drugim poredbama, tako se ni u ovoj ne osjeća napor u traženju rime. To znači, da je Marulić bio u svome slikarskom elementu, kad je gradio ovu poredbu.

Ova se poredba među ostalima ističe time, što je daleko brojnijim crtama naslíkao prestrašena mornara usred oluje nego li samog Oziju. Duhovno stanje mornara ima da evocira sliku prestrašena Ozije.

U pjevanju četvrtom imamo, kao i u prvom, najviše poredaba, i to četiri. Prva je u IV, 97—102, a odnosi se na biblijski tekst glava X, reci 3 i 4, gdje se narativnim stilom opisuje odijelo Juditino, príje nego što će poći do Holoferna. Marulić je narativni prikaz biblijski pikturalno sasvim preradio u stihovima 79 do 108. U toj pikturalnoj deskripciji nalazi se poredba kao poenta. Ljepotu Juditinu poređuje Marulić klasu, koji raste iz trave ili kamenu, koji, kad stoji u zlatnom okviru, dobiva veću ljepotu:

Velik urehe glas, da liposti veći,
ka biše kako klas is trave resteći,
al kami, ki steći u zlato, zlatu da,
izvrsno svitleći, da zlato većma sja:
tako t' ona prida uresi krasosti
poveće ner prija od njeje liposti.

Druga poredba ovoga pjevanja nalazi se u stihovima IV, 120—152, u kojima se na Danteov način uzdíže ljepota Juditina nabrajanjem lijepih žena iz biblijskog i antičkog svijeta. Kako je ovaj način upravo katalog najljepših žena, a pisan je i naročitim stilom, koji ćemo nazvati provansalskim izrazom trobar clus,[27] to ćemo o ovom Marulićevu načinu posebno govoriti.

Treća poredba ovoga pjevanja jeste u IV, 205—210, a odnosi se na biblijsku glavu X, 17: Cumque intrasset (scilicet Judith) ante facíem eius i t. d. Marulić je prepjevao to mjesto i začinio ga klasičnom poredbom, za koju je, misleći, da je ne će razumjeti suvremenici, dao komentar u prozi. A još je interesantnije, da on biblijsko »statim captus est in suis oculis Olofernes« prepjevava u stilu petrarkističke poezije, upravo onako kao da je dubrovački »trubadur« Dinko Ranjina ili Džore Držić, i t. d.

Kad ju je vidio, s prvoga pozora
Ranu je očutio ljubvena umora;
staše kako gora, sobom ne krećući,
oči ne zatvora, k njoj jih upirući:
tako sta trnući serifski gospodin,
Medusu kažući njemu Danae sin.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Veoma je interesantna razvijena poredba IV, 293—300, koja ima sarkastičku intonaciju. Autor naime uspoređuje laskanje Juditino Olofernu s težakovim mazenjem svinje. Odnosi se na biblijske riječi IX, redak 18: placuerunt autem omnia verba coram Oloferne. Marulić je ovu jednostavnu biblijsku konstataciju, kao obično, pikturalno razradio u poredbi uzetoj iz dalmatinskog seoskog života:

Tako ričmi timi pokol mu vuhlova (»laskaše«)
kolinmi obimi poklek, skut celova:
takoj ti svidova svinju da utije
pomnja težakova, češuć oko šije;
vode joj ulije i željudom pita,
da ju pak ubije i dicu napita:
ona hruča, rita, legne uz močiru (»ogradu, među od kamena«)
hvata iz korita; on ostri sikiru.

U petom pjevanju nalazimo tri poredbe. Prva je u V, 65—72, koja je uzeta također iz ribarskog života na moru. U njoj se uspoređuje veselje Juditino, kada je vidjela, da je svojim riječima zadobila povjerenje Olofernovo s veseljem ribarovim, kad mu je pošlo za rukom tunjicom uhvatiti dovoljnu količinu ribica za hranu svojoj obitelji.

Tom poredbom ilustrirao je Marulić biblijsku glavu XII, redak 15. Tu se veli, kako je Judita rekla eunuhu Vagavu, da će sve učiniti, kako bi udovoljila Olofernu. Biblijski tekst kaže samo »et surrexit«. Marulić je od toga napravio cijelu sliku, u kojoj prikazuje veselje Juditino, što je smotala ženskom lukavošću i Vagava i Oloferna.

Kad spusti udice ter zadije ribu,
i stežuć tunjice (»namotane udice«), mahne gori šibu
ribar i potribu ima jur dat ju van,
radostan da hlibu smok mu je pripravan:
tako, kad osnovan jur misli svoje teg
vidi Judit, izvan urehe na se usteg
i skuta pouspreg, radosna pojde tad,
da tuj rukom poseg osnovu otka sad.

Karakteristično je za ovu poredbu još i to, da u njoj pored realnog opisivanja nalazimo i metaforički govor.

Druga izvedena poredba nalazi se u V, 251—257. Ona se odnosi na biblijsku glavu XIII, redak 12: et exierunt duae (scilicet Judith et ancilla Abra). Marulić je kao i obično jednostavnu konstataciju biblijsku zamijenio vrlo razvijenom poredbom iz pomorskog života, koja je pikturalne prirode kao i dosadašnje. Brzinu Juditina hoda i njezine sluškinje Abre, pošto je odsjekla glavu Olofernu, uspoređuje s lijetom sokola, koji je uhvatio hranu za svoje mlade, pa je brže nosi u visinu:

Kako kada sokol uhvati lovinu,
zav'je se više skolj, side na visinu,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

ne pustiv živinu iz nohat, ku je jal,
dokla dopre stinu, gdi je gnizdo svijal;
hrlo ti je lital, da se napitaju
ptići, jer bo je znal da lačni čekaju:
tako t' ne sustaju ove dvi ni sidu,
dokla ugledaju vahtare na zidu;
pojdoše po brigu, i kad bi blizu vrat,
Judita napridu uzupi (»zavapi«), napan vrat:

Treća posljednja izvedena poredba u ovom pjevanju nalazi se u V, 303—310. Ona ilustrira biblijsku glavu XIII, redak 23, gdje se veli: porro Osias princeps populi Israel dixit ad eam. Marulić je smatrao za potrebno, da pikturalno izrazi Ozijinu radost, kada je vidio, da je Judita odsjekla Olofernu glavu. Njegovo veselje uspoređuje s veseljem mornara, koji je izbjegao strašnom vjetru i došao sretno u luku. Biblija ne govori ništa o duhovnom raspoloženju Ozijinu, koje je Marulić u stihovima 310—310 deskriptivno i pikturalno prikazao. Poredba je umetnuta u Ozijin govor, koji je time dobio reljefniji izražaj:

Kako no ki upuzi u porat, jur mneći,
da ga val pogruzi (»potopi«) vitar strašno dmeći;
raduje se steći, zgibil koj ubiže,
u sebi misleći ter spasan ku stiže;
hvalu bogu dviže, da ga ne poklopi
more i ne stiže, ko mnozih potopi:
tako ti meu popi vesel Ozija stav,
su besidu sklopi: »Boga svak«, reče, »slav!«

U šestom, zadnjem pjevanju nalazimo dvije razvijene poredbe. Prva je u VI, 73—80. Tu se uspoređuje strah, koji je obuhvatio Asirce, kad saznaše za smrt Olofernovu, sa strahom mornara, kome je vjetar zvan »garbin« razbio u lađi onaj prostor, koji se zove »gavun«. Ovdje je trebalo uplesti ovu poredbu, jer je to tražila gradacija straha Asiraca. Njihov je strah naime postao još veći, kada su ugledali Olofernovu glavu izloženu na gradu. Poredba se odnosi na biblijsku glavu XV, redak 1, gdje je biblijski tekst nešto opširniji u prikazivanju duhovnog stanja: cumque omnis exercitus decollatum Olofernem audisset, fugít mens, et consilium ab eis, et solo tremore, et metu agitati fugae praesidium sumunt. Marulić je ilustrirao ove lijepe biblijske podatke poredbom iz pomorskog života:

Svi se pristrašiše, kako komu gavun (»sobicu na krmi«)
vali zbiv, odniše argutlu (»držalo od kormila«) i tamun (»kormilo«);
dimajući garbun jidrom paha, huhće,
miša s morem salbun (»pijesak«), on od straha drhće:
takim strahom dahće bijeno srce ovih,
plač ter vapaj bahće, i jur obide svih;
ne osta krv u njih, i vidiv na grad dil
udov Olofernjih, strah jih je veći bil.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Druga razvijena poredba šestog pjevanja, i posljednja u čitavom eposu, nalazi se u VI, 113—120. Ta poredba uzeta je dalmatinskog vinogradarskog života ilustrira biblijsku glavu XV, redak 7: Reliqui autem, qui erant in Bethulia, ingressi sunt castra Assyriorum, et praedam, quam fugientes Assyrii reliquerant, abstulerunt, et onustati sunt valde.

Jednostavne narativne konstatacije razvio je Marulić u deskriptivnu sliku u stihovima 113—120. U njoj je pogdjegdje preveden biblijski tekst, a upletena je poredba kao poenta. Marulić uspoređuje Betulijance, koji navališe na tabor razbijenih Asiraca i razgrabiše u njemu plijen, sa jatom cvrljaka, koji navališe na vinograd bez pudara i pudila:

Kako vinograd gust, kad je voće zrilo,
koga ne bude bljust (»čuvati«) pudar ni pudilo,
jato ga pokrilo cvrljak, grozd ne ojde,
kad se je najilo, s punom gvačom (»podvoljkom«) pojde:
tako svaki dojde šiju nakrcavši,
i u gradu projde, okol razsakavši;
za njimi prignavši ča gonit mogoše,
ki vojsku zagnavši, z dobitjem pridoše.

Kako vidimo Marulić, nije pretrpao svoj epos mnogim poredbama.

Budući da su ipak brojnije negoli metaforički govor, on se očuvao od pogreške sečentizma (marinizma, gongorizma). Stil mu je ostao konkretan, a poredbe služe samo za vizuelno prikazivanje psihološkog stanja. To je uostalom njihova glavna funkcija. One ima da prikažu apstraktne pojave u konkretnoj, vizuelnoj slici.

Marulić je u njima savršeno uspio. One su najljepša baština iz prvih početaka hrvatske umjetne književnosti. U njima se je u punoj mjeri očitovao njegov slikarski smisao.

Predmete, koji služe za uspoređivanje, prikazao je u detaljnim bojama, i to najčešće redanjem glagola onako, kako smo to vidjeli u njegovu prozaičkom specimenu, u kojem je nakratko izložio historiju, »ka se uzdrži u ovih knjigah«. Da nam je ostavio i slika, mogli bismo ih uspoređivati s poredbama u Juditi. To bi poređenje dalo interesantnih podataka o radu njegove mašte, koja je bila konkretna i nikada se nije gubila u maglovitim apstrakcijama, nego tražila uvijek određene konture.

Poređenja je Marulić uzimao, kako smo vidjeli, iz one sfere, koja je u njemu bila najbliža: dalmatinski pomorski i ribarski život, vinogradarstvo i razni događaji iz svagdašnjice. Zbog toga njegove poredbe ne čine utisak nečeg traženog i nategnutog, nečeg neprožívljenog ili nevíđenog, što bi bilo samo plod mašte. I to je jedan razlog svježine, koja se još i danas može osjećati. Njegove poredbe nijesu prema tome izgubile ni danas estetsku vrijednost.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ne može se čak reći ni to, da su plod poznavanja grčkih i rimskih pisaca, da su knjiške, što bi se kod humaniste, kakav je Marulić bio, moglo očekivati. Načitanost je relegirao u drugu kategoriju svoga stila, koju ćemo napose istraživati, u tako zvane kataloge.[28]

V. MARULIĆEVE SAMOSTALNE PERIFRAZE

Jedno od bitnih sredstava klasicističkoga stila u svim književnostima jesu perifraze. Marulić se tim sredstvom u Juditi obilno služio.

Koliko su vezane na rimu, već su bile predmet našega istraživanja. Ovdje ćemo promotriti samo one, koje se približuju poredbama, ali to u stvari nijesu, jer im nedostaje tertium compatationis i jer su predmeti, koji se uspoređuju, vremenske indikacije. Mogli bismo ih nazvati samostalnim, pikturalnim ili deskriptivnim perifrazama. Nalaze se i kod Homera.

Moguće je, da je i ovo sredstvo razumijevao pod vanjskim urehama ili pod »razlicih mastih čirsanjem«. Njih je najprije upotrebljavao mjesto vremenskih indikacija u bibliji.

Uzmimo najprije biblijsku glavu II, redak 1., gdje se kaže datum, kada je Nabukodonozor zaključio »ut defenderet se«. To je bilo 13. godine njegova vladanja, 22. dana prvog mjeseca. Taj navod biblije kaže, da je knjiga o Juditi neka kronika, historijsko djelo. Marulić, koji piše epopeju, ne zadovoljava se suhom indikacijom vremena kao u kronici. Ovaj podatak on je jednostavno ispustio i zamijenio ga pikturalnom perifrazom, u kojoj opisuje prirodu. To je čista njegova invencija:

> Kralj tako jiduje, sunce svitla lica,
> na zapad minuje, za more skri nica;
> noć jure podtica, da narod živine,
> človik, zvir i ptica, pustiv teg, počine. [I, 85—88]

Nije mu dosta samo ova perifraza za biblijsku hronologiju. On hoće još da drugom perifrazom prikaže i pomaljanje zore, prije nego će početi odluka Nabukodonozorova na skupštini njegovih savjetnika, da pođe na osvajanja. Opis zore I, 105—112 pendant je naprijed pomenutoj perifrazi:

> Još iz dna izvita ne biše sva zora,
> ni rosa sa cvita opala, da gora
> bijaše jur zgora visoko vrhami,
> a struja od mora mišaše iskrami;
> jure noć s tminami doli pošla biše,
> da još dan s zrakami uzišal ne biše,
> kada se skupiše vićnici u komori,
> jer ih kralj zoviše, kim tako govori.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

U ove dvije perifraze očituje se Marulićeva estetska manira. Dok prva slika reljefnije ističe Nabukodonozorovu nemirnu noć, ova druga vrši istu službu za sam početak sudbonosne vojne.

U drugom pjevanju, u stihovima 109—112, za biblijski podatak u glavi III, redak 15: et sedit ibi per triginta dies, Marulić je vrijeme pikturalno označio kao u slici:

Dokla dohodeći svi se dosabraše,
misec jur sviteći drugoč se kazaše;
tankorog hojaše, kakov no biše bil,
kada tuj pristaše prva čela svih sil.

U istom pjevanju (II, 293—296) nalazimo za isti hronologijski podatak biblijski iz glave III, redak 15, još ovu perifrazu za vremenski razmak od mjesec dana:

Ni jošće velika svitlost, ophode svit,
vrimena selika svršila vele lit,
da je zaveden bit puk ovi i živi!
u strane tujih mist, jer biše sagrišil.

Marulić je htio kazati svojom perifrazom: nije prošlo mnogo godina otkako... »Velika svitlost, ophode svit« je perifraza za sunce.

Marulić daje takve perifraze za vremenske indikacije i onda, kad ih expressis verbis nema u bibliji. Znači, da mu se ova manira perifraza osobito sviđala. U glavi VI, redak 19, biblije jednostavno konstatira prilogom tunc vrijeme: tunc Osias finito consilio suscepit eum (Achior) in domum suam. Ovaj ‚tunc' ilustrira Marulić pikturalnom perifrazom, i to sasvim u stilu antičkog načina govora:

Jur sunce ničeće nagnut' biše kola
svitli obraz hteće zamaknuti dola;
istočnoga okola jur šćićaše stranu
noć dvižuć od zdola crnokosu glavu:
kada... [III, 85—88]

Istom pikturalnom perifrazom zamjenjuje i biblijski podatak iz glave VII, redak 1: Olofernes autem altera die praecepit i t. d. I ova je perifraza izražena na klasički način mitologičkim licem i mitologičkom personifikacijom:

Od postilj istočnih dviže glavu Titan,
osini tmin noćnih da zarene hitan;
jur svital biše dan, i vidiše sa gor
kim no tuj biše stan, vojske greduć uz gor. [III, 131—134]

Marulićeve vremenske perifraze su kadikad kraće, pa se može misliti, da su nastale iz versifikatorske potrebe. To se može kazati

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

za vremenski podatak biblijski iz glave VII, redak 11: cumque ista custodia per dies viginti fuisset expleta i t. d. »Viginti dies« izrazio je Marulić III, 171 ovako:

I sunce odhode dvadeset krat pride.

Vremenske perifraze, u kojima Marulić iznosi svoju klasičnu učenost, nijesu, razumije se, onako lijepe kao one, koje smo u početku naveli. To naročito vrijedi za vremenski podatak iz glave VIII, redak 2, gdje se biblija ljepše izražava nego Marulić svojom klasičnom učenošću. Biblija veli: Manasses qui mortuus est in diebus messis, a Marulić III, 277—282 iskićuje to na klasički način ovako:

Ovogaj na poses, gdi se žetva tvori,
kad Sirij tere pes najvećma uzgori,
moć toplin umori plamena vrućijih;
mrtva ga zatvori grob njega starijih.
Misec šesti lit trih jur biše nastupil,
da biše on živih priminuvši pustil,
kada Judit...

U ovoj perifrazi treba najprije istaći oblik p e s mjesto p a s, premda Marulić obično zamjenjuje oba poluglasa sa -a-. Ovdje to čini zbog rime s italijanizmom poses. Značajan je također izraz »Sirij tere pes« za ono, što se danas kaže »pasja vrućina«.

Jednostavnu vremensku indikaciju biblijsku iz glave X, redak 11: cum descenderet montem circa ortum diei i t. d., Marulić je prepjevao u ovoj pikturalnoj perifrazi (IV, 165—168):

Jur sunčeni plamen, vodeći s sobom dan,
od zvizd jasnih zlamen tamnjaše, grede van:
bižeć na nižnji stan noć s crnimi koli,
nošaše donjim san, ako su ki doli.

Od manjih perifraza još valja spomenuti V, 37—40 za podatak iz biblije iz glave XII, redak 9—10, gdje je deveti gotovo riječ po riječ preveden: et introiens munda manebat in tabernaculo usque dum acciperet escam suam vespere:

Za tim čista staše u komoru došad
ni se okušaše, ner jur sunce zapad;
ko četvrtom izšad, svitlost svim ljudem da,
i Oloferne tad dvor na večeru zva.

I ovdje vremenska perifraza izražena u stihu 39 zavisi od versifikacije.

U VI, 37—40 Marulić je i opet dao pikturalnu sliku vremena mjesto biblijskoga »cum exierit sol« (glava XIV, redak 2) u Juditinu govoru Betulijancima, da ujutro napadnu Asirce:

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Danica jur skolje zrakom odivaše,
ter crljeno polje suncu pušćivaše;
sunce podivaše jur svitlu glavu van,
jur svuda sivaše, jure bi bili dan.

I ta perifraza ugodno se doima, jer se tiče samo opisa prirode, a nije nakalamljena klasičnom učenošću. Naprotiv, perifraza VI, 373—376, koja je zaodjenuta klasičnom mitologijom, a ima da označi starost Juditinu, nema ništa poetično na sebi. Odnosi se na biblijski vremenski podatak iz glave XVI, redak 28: mansit autem in domo virí sui annos centum quinque, što Marulić prepjevava na humanističku ovako:

Do stare starinje živi u počtenju;
Lakesis trudinje ču tad u predenju,
Kloto u vrćenju, Atropos pririza,
kad ona življenju sto i pet lit stiza.

Uporede li se Marulićeve perifraze, koje se odnose na vrijeme, s njegovim poredbama, vidi se golema razlika. U perifrazama očituje se ponajviše humanistička maníra, a u njegovim poredbama samo njegovo lično iskustvo. Uspjele su pak one perifraze, gdje opisuje prirodu. Tu je došlo do izražaja njegovo slikarsko oko.

VI. MARULIĆEVI KATALOZI

Među »razlicih masti čírsan'je« kao stilsko sredstvo mogli bismo ubrojiti i jednu podvrstu poredaba, gdje se nabrajaju neka lica iz biblije ili stare mitologije i povijesti, koja Judita nadvisuje ljepotom i junaštvom. Nabrajanje tih lica zovemo pjesničkim katalogom.

Marulić se poslužio dva puta tim sredstvom. Prvi put u pjevanju četvrtom, u stihovima 121—151, gdje je naveo najprije šest biblijskih lijepih žena: Betsabeu, Dinu, Suzanu, Tamaru, Esteru i Dalidu i zatim pet antičkih žena »od poetskih tašćin«: Dafnu, Siringu, Dijanu, Dijaniru i Helenu, za koje sve tvrdi, da nisu bile ljepše od Judite, kada se nakitila, da pođe pred Oloferna.

Drugi put dao je Marulić katalog slavnih žena junakinja u pjevanju šestom, u stihovima 173—225. U istom poretku kao i prvi put naveo je tri biblijske junakinje: Delboru, Jahelu i Sibu, a zatim sedam antičkih junakinja: Paladu, Dijanu, Hekubu, Amazonke, Hipolitu, Pantasileju, Semíramidu i Atlantu. Uz njih je pomenuo i ratničke žene kod Sarmata, Cimbra i Spartanaca. Sve te žene ne mogu se, po mišljenju Marulićevu, mjeriti s junaštvom Juditinim.

I treći put upotrebio je Marulić ovaj poetički metod, ali u drugom pravcu, ne da istakne ljepotu i junaštvo kao u prva dva kataloga, nego da bolje obilježi etičku tendenciju svoga eposa, ovaj

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

put da odvrati narod od pogubnosti neumjerena jela i pića. U petom pjevanju u stihovima 95—162 popisao je, i opet u istom poretku kao u prva dva kataloga, biblijske i antičke pijanice i izjelice.

Ovi su katalozi digresije u Marulićevu eposu. Za njih nema ekvivalenta u biblijskom tekstu. Ne uključuju se prirodno ni u sam sadržaj eposa.

Oni imaju i naročit stil, koji se veoma približuje stilu Danteovu, kada nabraja osobe, što ih je vidio na svom zagrobnom putu. Jednostavno nabrajanje ne bi bilo poetično. Zbog toga i Dante i Marulić daju junakinjama i junacima, koje pominju, karakteristike iz njihova života zavijene tamnošću.

Da bismo detaljno opisali ovaj metod, citirat ćemo u cijelosti IV, 120—152.

Ovaj katalog pridodan je kao ilustracija biblijskoj glavi X, retku 7: qui cum vidissent eam (sc. Judith) stupentes mirati sunt nimis pulchritudinem eius. Vrlo je lijepo, gotovo jednostavno, preveden ovaj biblijski podatak u stihovima IV, 119—120:

Tad se usčudiše svi, vidiv Juditu,
tako lipa biše i u takovu svitu.

Na ovaj prijevod nadovezao je svoj katalog:

Liplja, mnju, na svitu ni bila, ku kralj svet
vidiv u pohitu dvimi grisi bi spet; [Bersaba]
al ona, ku no uzet ljubavlju vze Sikem,
s česa razsut i klet osta s njim grad Salem. [Dina]

Al ku vidiv ognjem jur studena starost
užga se dviju prem, kim sva laž da žalost; [Suzana]
ali ku no hitrost Amona prihini,
ki meča ne bi prost dilj (»zbog«) sile, ku čini. [Tamar]
Al ke toko scini Asuer uljudstvo,

da na njoj zamini kraljice oholstvo;
al cić ke obilstvo od filistinskih njiv
požga, pustiv mnoštvo lisic, Sansonov gnjiv. [Estera]
Al ona, koj odkriv otajstva istinu
i u krilo se uviv, izgubi jačinu. — [Dalida]

Da ovih krivinu, u kih jest, odkladam;
lipost, ne rič inu, Juditi prikladam.
Koj jošće nakladam, ako ni laž i hin,
kupeći ča skladam od poetskih tašćin:
mnju ti, bi Apolo lin tirati Dafnu bil,

tad kon tesalskih stin ovu da bi vidil.
Siringu bi odpustil sin Merkurijev Pan,
ugledal da bi bil ovu gredući van;
po Cinte gore stran kada no lovljaše.
Diana luk napan, taka se vijaše.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Kada se boraše za z Dijanirom stat
Herkules, koj mnjaše da par veće postat:
kip, obraz tere vrat ove zgledal da bi,
vrgal bi se navrat, al se boril ne bi.
Ča veće dim tebi? Paris taku ženu
imil da bi sebi, pustil bi Helenu,
ku Grci odvedenu, jer opet nimaše,
Troju podsedenu deset lit rvaše.

Zbog toga, što je Marulić u ovom svom katalogu svoja izlaganja zavío u tamu, morao je u komentaru navesti sve podatke, da bi mu se stihovi razumjeli. U stihovima 121—136 nije uopće naveo imena biblijskih žena. Za njih saznajemo tek u komentaru. Mjesto Davida, koji je obljubío Bersabu, upotrebljava perifrazu »kralj svet«; mjesto ljubavi, koja ga je navela na zavodništvo í ubijstvo, izrazio se u maglovitoj metafori »vidiv u pohitu dvimi grísi bi spet«. Historiju Dine, zbog ljubaví koje su stradali Sikem i Jerusolim, zavio je u pjesničku maglovitu perifrazu dva puta, u Juditinoj molitvi IV, 7—12 i ovdje u stihovíma 123—124. U iduća dva stiha 125—126 isto tako zavijeno govori o Suzani, koju zavolješe dva starca, ali zbog laži, što protiv nje izniješe, nastradaše. Istim pítijskim stilom nadovezuje povijest Tamare, sestre Apsalonove, koju je obeščastio Amon, sin Davídov, zbog čega ga je brat njezin ubio. Cijelu tu pripovijest izrazio je Marulić sažeto u dva stiha. U idućoj strofi 129—132 prikazuje lijepu Esteru, koju je zavolio najpríje persijskí kralj Asuer, da bi tom ljubavi kaznio svoju ženu Vastu, a zatim Samson; a kad ona pođe za drugoga muža, popali on filistinska polja, privezavši lisicama oganj na rep. U iduća dva stiha 133—134 priča historiju Dalid(l)e, koja je odrezala Samsonu kosu.

U katalogu bíblijskíh žena vidi se najprije simetrija u tome, što je svakoj posvetio po dva stiha otprilike. Naprotiv, svakoj antičkoj lijepoj ženi dao je i po čitavu narativnu strofu od četiri stiha, i to Dafni samo dva 139—140, alí Siringi i Dijani 141—144, Dejaniri 145—148, Lijepoj Jeleni 149—152, po četiri. Za razliku od biblíjskih žena pominje antičke potpunim imenom. Kako se vidí, simetrija i varijacija izmjenjuju se u ovom katalogu.

Ne samo po broju slogova, nego i po stilskim sredstvima katalog biblíjskih žena razlikuje se od antičkih. U prvom preteže antiteza, apstraktna perifraza i metaforički govor, a u drugom hiperbola. Osim toga u katalogu klasičkíh žena zahvatio je Marulić i svojim sudovima u slikanje, navodeći razloge, zašto ih je Judita svojom ljepotom nadvisivala. Krivicu biblijskih žena — kolíko je te krivice bilo — stavlja na stranu. Za historiju antičkih žena kaže, da bi mogla biti i produkt mašte, t. j. da možda ta lica nijesu realna. Dok je prvi katalog zavit u maglovite apstrakcije, koje čitatelj ima da sebí protumači poznavanjem biblije, dotle se u drugom prikazuje Apolo, Merkurijev Pan, Herkules i Paris u

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

pokretu, u radnji. Svi bi ovi antički ljudi napustili svoje ljepotice, kada bi ugledali Judítu. Objema slikama zajedničko je to, što traže suradnju čitaočeve mašte, da bi ih razumjeli, da bi je identificirali prema Marulićevu načinu pripovijedanja. One ne mogu da pruže neposredan užitak ili, bolje, one ga pružaju samo onda, ako čitaocu pođe za rukom identificirati ta lica, dakle nakon studiranja odsječka. Da bi njegovo pjesničko izlaganje tada izazvalo osjećaj ljepote u čitaoca, poslužio se naprijed opisanim stilom, koji je upotrebljavao i Dante, a potječe od provansalskoga trobar clus »tamnog pjevanja«.

Sasvim drugim stilom je građen katalog biblijskih junakinja u VI, 174—192, gdje je svakoj od onih triju biblijskih žena, Delbori, Jaheli i Sibi posvećena po jedna strofa od četíri stiha, i to prvoj 173—176, drugoj 177—180 i trećoj 185—188. Njihova djela prikazuje narativnim stilom, ali poslije prikaza druge i treće junakinje ulazi autor sam u príčanje, razlažući, zašto je junačko djelo Juditino veće od njihovih.

Ovaj se katalog razlikuje od prvoga i time, što se imena junakinja i njihova djela pominju bez zavijanja u maglovit govor, koji bí čitalac trebao tek odgonenuti. Provansalski trobar clus je rezerviran za prikazivanje antičkih junakinja u stihovima 193—223. Naziv Amazonke i Spartanke mora čitalac sam da dokuči.

Oba kataloga autor je prema tome komponirao na osnovu varijacije kao i prvi katalog.

Zakon simetrije je ovdje očuvan toliko, što je i antičkim junakinjama dao po jednu cijelu ili pô strofe, Paladi i Dijani 193—194, Hekubi 195—196, Amazonkama dvije strofe 197—204, Semíramidí 205—208, Sarmatskim ženama 209—213, Spartankama 209—216, ženama, koje se ubiše, pošto Rimljani svladaše njihove muževe Cimbre, 217—220 i At(a)lanti 221—224.

S obzirom na stil katalog je antičkih junakinja deskriptivne prirode, urešen ovdje ondje nerazvijenim poredbama i retoričkim pitanjima. U oba odsječka prekida autor narativno prikazivanje svojim tvrđenjem, da svaku nadvisuje Judita svojim junačkim djelima.

Ako se uporede oba kataloga, onaj prvi o lijepím ženama i ovaj drugi o junačkim ženama, onda se vidi, koliko lí je držao Marulić do simetrije i varíjacije.

Što se tiče sadržaja, za oba se kataloga mora kazati, da predstavljaju novelističku dígresiju u Marulićevoj religioznoj epopeji.

Sasvim je opet drukčije stílski komponiran treći Marulićev katalog biblijskih i antičkih pijanica í izjelica u V, 95—162. Gotovo naturalističkim stilom mogli bismo reći, prikazuje najprije biblíjske pijanice i izjelice u 97—116. Tu se redaju: Adam i Eva

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

(99—100), Noe, koji je, opivši se, gô spavao (101—102), Lot, koji je, opojen od vlastitih kćeri, s njima spavao i rađao djecu (103—104), Esau, koji je izgubio blagoslov oca zbog toga, što je za zdjelu leće prodao bratu pravo prvorođenja (105—108), Židovi, koji su, uzobijestivši se živeći o hrani nebeskoj na putu s Mojsijem u obećanu zemlju, zaželjeli loj s egipatskih lonaca (109—112) i napokon sinovi svećenika Hela, koji su krali žrtveno meso iz vrele vode (113—116).

I ovdje je princip simetrije očuvan. Svakome je posvećeno pola strofe ili cijela strofa od četiri stiha.

Istim narativnim stilom prikazuju se antičke pijanice i izjelice (117—146). Tu se redaju: Aleksandar Veliki, koji je u piću ubio Klita, svog najboljeg vojvodu (117—120), Centauri, koji u piću na piru kod kralja Peritoja htjedoše obeščastiti žene (121—124), perzijski narod Saki, koje pobijediše Rimljani, kad su se prejeli i opili u Tiberijevu logoru (125—128), filozofi Lacid, Krisip i Arceslav, kojih se mudrost rasu zbog pića (129—132), sirski kralj Antioh, koga u pijanstvu ubiše Rimljani (133—140), velika pijanica Marko Antonije, koji je svoju pravu ženu napustio, a obljubio Kleopatru (145—146).

I u ovom katalogu prevladava narativni stil, u kojem dolaze samo dvije nerazvijene poredbe i jedna na klasičku zaodjevena metaforička perifraza: »I on pjan udipa u Karonovu plav« (t. j. umre, stih 132).

Zakon simetrije i varijacije i ovdje vlada.

Ovaj je treći katalog pored toga uokviren; počinje najprije invektivom na pijanice i izjelice (96—99), a završuje se etičkim refleksijama (146—162), koje prikazuju, što čeka ovake grešnike. Takvog okvira nijesmo našli u prva dva kataloga.

Što se tiče sadržaja, ovaj katalog predstavlja naturalističku digresiju s etičkom tendencijom u Marulićevu religioznom eposu.

U sva tri kataloga zajednička je simetrija, varijacija i smisao za zaokruživanja cjeline, glavne odlike, koje rese slikara iz doba renesanse.

VII. LIČNI ODNOS PISCA PREMA PRIPOVIJEDANJU

Marulić nije prepričao biblijske događaje u svome eposu onako, kako je to učinio sastavljač biblijske kronike, koji navodi činjenice, kronologijske podatke i govore pojedinih lica, a da se ne vidi mišljenje njegovo o onome, što priča. Biblijski pisac postupa onako kao Homer, Virgil i drugi epičari i kako bi se očekivalo i u religioznom eposu. Svega toga nema u Marulićevoj Juditi. Njegov je metod isti kao i kod Dantea. On u svakoj prigodi,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

koja mu se pruža, izražava svoje etičke sudove. To činí u obilnoj mjeri i u invokaciji i u eksplicitu. Parnasovska impassibilité ne postoji kod njega. Njegovo lično držanje vidjelí smo i u intonaciji njegovih poredaba i u invektivama protiv gramžljivaca za vlašću, kao što su bili medijski kraljevi opkoljeni turskim vojničkim dostojanstvenícima, i protiv proždrljivaca.

Navest ćemo nekoliko primjera autorovih refleksija, kojima prekida svoj narativni íli pikturalni stil.

Pored etičkih refleksija sadržanih u invokacíji I, 1—20 imamo u prvom pjevanju još refleksiju I, 81—84, kojom prekida govor Nabukodonozora, gdje navodi, što će sve osvojiti:

O koliko blude ki kažu došasna,
brez razbora sude, kako no iza sna;
človik bo to ne zna, ako ne očituje,
njemu, ki svaka zna i svud gospoduje.

Ovakve su refleksije zaodjenute u retoričko pítanje i odgovor, tako u I, 91—92 ovako apostrofira Nabukodonozora, koji ne može spavati od velike bríge za osvajanjem:

Ojme moj nebore! gospodstvo ča t' prudi?
Ne bdi sad niktore, tebe misal trudi.

Zbog takvih refleksija mogli bismo Marulićev epos nazvati i didaktičkim.

Refleksije autorove završuju í pikturalni prikaz odjeće Juditíne u IV, 85—88:

S urehami tezmi, ča mi je viditi,
dostojna bi s knezmi na sagu siditi;
i jošće hoditi na pir s kraljicami
i čtovana biti meju banicami.

Najviše subjektivnih digresija nalazimo u posljednja dva pjevanja, u petom i šestom. Takvom refleksijom završuje se govor Juditin, kojim je zadobila povjerenje Olofernovo, u V, 61—64, gdje daje i vaticinium ex eventu:

Takoj riči mota Judita vesela,
da je ta pohota Oloferna svela
na taka jur mela, da će leći nice,
a gradi i sela steći prvo lice.

Usporedí vaticínium ex eventu i u V, 75—76, kao i u V, 93—94, í u V, 95—98.

Često imaju ovakve refleksije propovjedničku notu; tako u VI, 97—98:

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Ne njemu samomu grih je ta (sc. pijanost) naudil,
da jošće svakomu, u kom je kada bil.

Isto tako VI, 129—133:

Bože, kolikih sil, kolika grdina,
kolikih slava dil i hvale visina,
koli ured izlinja pribiv se na poli!
Tako bog načinja svih ki su oholi.

Među njegove refleksije ide i priznanje čednosti, da ne može pjesnički izraziti slavu Juditinu u stihovíma, VI, 169—172, kojima započínje svoje pripovijedanje o junačkim ženama biblijskim:

A sad veras snaga mojih nju hvaliti
slaba jest i naga; ništar manj naviti
ne ću se šćediti hvale, koko mogu,
jer se izčuditi dilu nje ne mogu.

Refleksije, kojima autor izražava svoje sudove u katalogu junačkíh žena, zašto ih Judita nadvisuje svojim junaštvom, u VI, 181—184, 189—193, 225—284 već smo spomenuli, kad smo govorili o katalozima.

Ovamo idu i refleksije izražene uzročnim rečenicama, kao u VI, 359:

Vesela družina novu čini radost,
jer kim biše tmina slaja im bi svitlost.

Ovamo ide i jedini dodatak Marulićev, za koji nema ekvivalenta nití povoda u biblijskom tekstu (VI, 431—432), gdje veli, da su uspomenu Juditinu slavili Židovi, sve dok nisu pogubili Isusa i proroke:

Dan, u ki bi dobit Oloferne, čtiše
svećen' je vazda bit od tih ki dobiše
dokle ne podbiše pod jaram svu šiju,
pokol umoriše s proroci Mesiju.

Oví stihovi odnose se na biblijsku glavu XVI, redak 31, koji je Marulić ukratko prepjevao u VI, 429—430.

Ovamo ide u Marulićev eksplicit u VI, 432—441, za kojí nema također nikakva ekvivalenta u bibliji, kao što ga nema ni za invokaciju. Invokacija i ovaj eksplicit daju teološki okvír Marulićevu religioznom eposu. Njegov eksplicit sadržava troje: a) Judita će se štovati sve do sudnjega dana (432—436), b) ako ne baš dotada, a ono barem, dok će se čitati slovinske knjige (437—438), í, napokon, c) navod, da se na ovom mjestu završava njegova u novom stilu napisana poema.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

VIII. ZAKLJUČAK

Rezultate stilističkog istraživanja Marulićeve Judite možemo sažeti u ovih devet točaka:

1. Istraživanje rima pokazalo je, da je Marulić u ovom djelu bio žrtva teškog zadatka, da osigura rimu u oba hemistiha svojih dvanaesteraca. Posljedica je toga bila, da je zbog naprezanja, da dođe do rime, dobar dio njegova stila izgubio spontanost i estetski efekat.

2. Istraživanje njegovih poredaba i perifraza za vremenske indikacije pokazalo je, da njegov stilski talenat počiva na slikarskoj vizuelnosti, na iznalaženju dobrih kontura, koje čitaocu točno evociraju sliku predmeta. Taj dio njegove prerade biblijskog materijala originalan je, svjež i spontan i ima još i danas estetsku vrijednost.

3. Njegovo slikarsko oko došlo je do punog izražaja i u deskriptivnim dijelovima njegova eposa, u prikazivanju pokreta vojske, opsade, gozbi, odijevanja i t. d. I u njegovoj deskriptivnosti osjeća se svježina i spontanost kao i kod poredaba. Deskriptivni dio eposa protkan je obilnom i svježom pikturalnošću.

4. Renesansni ukus Marulićev očituje se u kompoziciji stilskih sredstava, u varijaciji, simetričkoj raspodjeli, u ekvilibriju između deskriptivnosti i narativnosti, između slikanja i pripovijedanja događaja. I ovaj dio njegova djela može još i danas ugodno da djeluje.

5. Kao učen renesansni pjesnik Marulić u Juditi umjereno upotrebljava klasičnu mitologiju, kataloge i biblijske reminiscencije.

6. Kao renesansni esteta stvorio je iz biblijske kronike religijozni epos uokviren invokacijom i eksplicitom; razdijelio ga na dvije drame ili na dva eposa od po tri pjevanja. U jednom prikazuje dramu ili epos naduvanja materijalne sile, a u drugom pobjedu duhovnih sila: održavanja zakona i pouzdanja u sebe pri nasrtu grube sile. U rasporedu pjevanja vidi se renesansna simetrija.

7. Kao etičar ulazi svojim refleksijama, i opet umjereno, u deskriptivni i narativni dio svoga djela.

8. Kao hrvatski začinjavac vjerno je prepričao biblijske događaje, napisao epos u slavu svete junakinje i ostao vjeran crkvenoj tradiciji.

9. Ako se postavi pitanje o originalnosti njegova djela, onda se mora kazati za nj, da ide u isti red kao na pr. francuska tragédie classique, koja je, što se tiče materije, sasvim neoriginalna, a originalnost joj počiva samo u stilu. Takva je bila uopće tendencija evropskih književnosti, kada su se počele razvijati na renesansnoj osnovici.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

BILJEŠKE

[1] Dante, La Vita nuova e il Canzoniere, per cura di ... 2. ed Milano, Hoepli 1921, pp. 69 i dalje. Na dnu strane poslije teksta navedeni su klišeji iz stare talijanske, stare francuske i provansalske književnosti za Danteove izraze u pomenutim djelima.

[2] Uporedi detalje o ovim riječima u mojoj knjizi Naša pomorska terminologija, Split 1933, prema indeksu, str. 178—182 i u mojoj studiji u Zeitschrift für romanische Philologie, LIV, 192—214.

[3] Detaljne podatke o problemu splitskog romanskog govora naći će čitalac u mojoj studiji o najstarijoj toponomastici Splita i okolice, koja će naskoro izaći.

[4] Prof. Badalić upozorava me, da se u njegovu rodnom kraju u Moslavini govori ova riječ sa -t- mjesto -č-: gvata u istom značenju. Ovaj oblik nije bio dosada poznat i on komplicira problem o podrijetlu riječi.

[5] Judita, u izdanju Matice Hrvatske 1901, str. LX. Upotreba turskih izraza za časti u asirskoj vojsci kod Marulića stoji zacijelo u vezi s općom tendencijom njegova prikaza asirske sile. Pod njom misli tursku vojnu silu, koja je u njegovo doba prijetila Splitu, a nalazila se u neposrednoj blizini grada. Upor. i bilješku 23a.

[5a] Uporedi ARj III, 44, Berneker SEW 279 s. v. fariž i Lokotsch EW der europ. Wörter orientalischen Ursprungs br. 591.

[5b] Mjesto ispravnijeg šerifski. Arap. šarif > u evrop. jezicima šerif »plemenit«, je naslov Muhamedovih nasljednika. Nose zeleni turban. Upor. Lokotsch o. c. br. 1852. Čini se, da Marulić i to zna, kad Oloferna zove ovako.

[5c] Ovu tursku složenicu ne upotrebljava Marulić u značenju »poljar, zamjenik spahije, upravitelj spahiluka«, koje je danas poznato u Bosni i koje bilježi Vuk, nego po svoj prilici u značenju administrativnom »glavar policijskog odreda«. To značenje (»chef de police«) ima i u turskom, ali nije poznato kod nas. Upor. i Elezović, Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta, sv. II, 281 s. v. subaša.

[6] Od mađarskoga apród, riječi, koja je turskoga podrijetla, cf. Gombocz-Melich, M. etym. szótár, str. 115, gdje se začudo ne navodi Marulićev oblik kao posuđenica iz mađarskoga.

[7] Kušar muku muči s ovom riječi na str. 18 Matičina izdanja. Pomišljajući na pridjevsku izvedenicu od sklo »staklo«, što ne može biti, Kušar joj daje značenje, koje nema nikakva smisla, »nepomičan kao staklo, misleći na oči«. Marulić opisuje asirske konje u opreci. Njegov opis može se prevesti u današnji jezik ovako: Asirski konji nijesu bojažljivi nego bistra pogleda. Oni nisu jednostavni (= sklitivi), nego su lijepi za

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

pogled. U Dubrovniku postoji od iste germanske riječi oblik škljet (škljeta rakija) »čist, prost«, v. Zore, Dubrovačke tuđinke, 25. O značenju, koje germanska riječ ima u romanskim jezicima, uporedi REW³, 8026.

[8] Uporedi Mažuranić, Prinosi, str. 15—36.

[9] Prema Fiskoviću, Republika, VI, 197 pisalo se ovo ime latinski De Balistis, Balistrerović, Balestrarić. Autor ga piše i Balistrić, što možda nije štamparska griješka. Ovo ime splitskog plemića pominje u 15. vijeku i Jireček, Romanen, III, 5 kao Balistreris. Ime je prema tome romanskog podrijetla obrazovano pomoću sufiksa -arius > tal. -iere, -aro od ballista REW³ 911 »stroj za bacanje kamenja i smole na neprijatelja«. Porodica je dobila ovo ime prema zanatu jednoga od svojih predja. Hrvatski se oblik Balistrilić osniva na disimilaciji r - r > r - l. Sudeći po imenu, ova plemićka porodica bila je kroatizirana kao i Marulić, Vetranić i t. d.

[10] Dom Dujam nije bio prepošt, kako veli Fisković, Republika VI, 197. Značenje kanoničke časti prmancir dobro je utvrdio A. Costa već g. 1778, prema citatu ARj. XII, 54 s. v. primencir. Maretić ARj. XI, 601 s. v. premancer preveo je u »kanonik pojac (canonicus cantor)«. Ovi su imali važnu službu kod pjevanja u crkvi, vršeći brigu o koru. Prema tome bila im je dužnost i čitanje života svetaca. Stoga nije bez razloga, što je Marulić baš njemu uputio poslanicu i svoj religiozni epos, koji u neku ruku nastavlja rad začinjavaca (v. bilj. 13). Riječ prmancir potječe iz lat. primicerius REW³ 6750, ali ovdje nema svjetovno značenje, nego crkveno, koje je A. Costa obilježio.

[10a] Da se je Marulić bavio metričkim »zakonima« starih pjesnika, dokazuje okolnost, što je u njegovoj knjižnici postojao Libellus de arte metrica, Starine XXV, 158.

[10b] Značajno je, da su u popisu njegove knjižnice spisi starih autora, isto tako kao i poznih latinskih i humanističkih. stavljeni pod zajednički naziv Libri gentilium »Knjige pogana«. V. Starine XXV, 158 i dalje.

[11] Građa za povijest književnosti hrvatske, XV, 198. Upor. i Kombol, Republika, VI, 182.

[12] Povijest hrvatske književnosti, I, 106.

[13] Nije nevjerojatno, da su Marulićevi začinjavci vršili u crkvi istu funkciju, koju u mnogim seoskim i gradskim crkvama splitske biskupije čitaoci i sastavljači života svetaca. Na dan, kad pada svetkovina nekoga sveca, ovi čitaoci čitaju prema crkvenoj melodiji po crkvama vrlo rano takve živote i narod na pr. na Hvaru veli: »Gremo na život«. (Saopćenje Jorja Tadića) Iz seminarske radnje moga studenta Kuzme Moskatelo, koji je imao da studira starofrancusku preradu života svetoga Eustahija, vadim ovo obavještenje o tim čitaocima: »Neka mi bude dopušteno ovdje iznijeti jednu impresiju mog djetinjstva. Nikad ne zaboravljam, kako su naši stari rano iz jutra išli daleko u crkvu (bile su to većinom male crkve, koje je pored župskih crkava podigla pobožnost puka) slušati pjevanje života svetaca. Radilo se većinom o životima mučenika, kod kojih je vremenski razmak mogao dati legendarne dimenzije njihovoj svetačkoj aureoli. O čemu se tu radilo? Nije se tu pjevao neki historijski vjeran život sveca ili mučenika, već legendarno pričanje, koje se većinom zaustavljalo na neprirodnim i manje uvjerljivim momentima svečeva života. Ti naši pučki životi svetaca počinju s običnim pripovjedačkim frazama »U doba tog i tog cara« ili kojom sličnom, a nerijetko danom i mjestom rođenja svečeva. Na tako jednostavan način slušatelj se uvodi u

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

ambijent, gdje se legendarni život zbiva. Zatim slijedi život, obilan čudnovatim zgodama s pozivom na naslijedovanje. Nerijetko se iznosi više zgoda, gdje se pokazala svečeva čudesna moć navodeći pri tom, u kojim sve nevoljama svetac pomaže. Ovo posljednje nalazi se već u latinskom tekstu, a da li je i u grčkom već bilo, nije mi poznato. Iza toga slijedi poziv puku, neka sveca zaziva. Svršetak se obično sastoji iz česte fraze, gdje se daje »čast i slava Bogu u vijeke vekova«. Treba primijetiti, da je starofrancuska prerada, koju je studirao ovaj student, uglavnom iste prirode kao i Marulićev prepjev, prestilizacija danoga teksta.

[14] Iz Marulićeve knjižnice, Starine XXV, 158—160 pominju se uz brojne spise starih autora (libri gentilium) i ovi humanistički: Elegantiae latinae linguae od Lorenza Valle, Epistolae i Isagogium Leonarda Bruni iz Arezza, spisi Pomponija Leta, Guarina iz Verone, Marka Antonija Sabellico kao i Facetiae od Poggia Bracciolino i dr. Što im duguje Marko Marulić, nije još istraženo.

[15] Važan je za utvrđivanje teksta, kojim se služio Marulić pri svome prepjevu, njegov prijevod Vulgatina teksta VII, redak 8, gdje veli za: sed filii Ammon et Moab accesserunt ad Olofernum. To Marulić III, 157 prepjeva ovako:

Uz toj se navrate Amon i Madijan
šatoru prid vrate Olofernu izvan.

Moab je zamijenjeno sa Madijan, a to je učinio i zbog rime.

[16] U poglavlju VIII, redak 1 navodi Vulgata rodoslov Juditin, u kojem se pominje trinaest jevrejskih imena. Marulić, III, 272 kaže samo »hći biše Merara, brata Isakara tere Zabulona«. Značajno je, da se imena Isakar i Zabulon ne nalaze među onima, koje pominje Vulgata. Ta okolnost može biti važna za određivanje biblijskog teksta, koji je služio za osnovu Marulićevu prepjevu.

[17] Kombol u svom članku, Republika, VI, 182, prihvaća mišljenje Fanceva o tom, tko su bili začinjavci, ali ide dalje od njega u tome, što tvrdi, da su Marulićeve kraće pjesme, kao Stumačenje Kata, Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene, Poklade i korizma, Tuženje grada Jerusolima, Molitva suprotiva Turkom u stvari nastavak duhovnog pjesništva naših začinjavaca 14. i 15. vijeka, kojima je bilo više stalo do propovijedanja kršćanskog morala i retoričkog slavljenja svetaca nego do umjetničkoga oblikovanja. Prema tome bi bio i sam Marulić u ovim djelima začinjavac, što je teško primiti, s obzirom na ono, što je sam rekao o njima u poslanici Dom Dujmu Balistriliću.

[18] Ducange, Glossarium, IV, 325 donosi iz srednjovjekovnog latiniteta (1455) potvrdu za značenje: incipere, nude, pro cantum imponere, odatle starofrancuski le commanczant le letrin (1449) »qui ad pulpitum cantum imponit«; to bi bio upravo začinjavac. Ako je i u dalmatinskom latinitetu postojalo ovo značenje od incipere, onda je začinati »praecinere« kalk odatle. Oslanjajući se na činjenicu, da Maruliću začinjavac znači »hrvatski versifikator«, i to samo njemu, zatim na Mažuranićev podatak, da se mjesto začin(j)avac kaže i začinilac, pa na Vukov izraz: pjesme načiniti »spjevati« ARj. VII, 236, začinka (sufiks prema popijevka) u Parčićevu prijevodu »canzonetta; (eccl.) antifona« = priglâsje ARj. XI, 874 i napokon s obzirom na okolnost, što začinati dolazi često kao drugi dio u amplifikaciji pjeti i začinati držao sam, da je začinjavac u Marulićevu značenju u vezi sa činiti kao grčko poiētēs od poieīn, v. Prilozi Pavla

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Popovića, XVIII, 1938, 292—297. Na taj se članak bez potrebe žestoko oborio pokojni Fancev u Građi za povijest književnosti hrvatske XV, 182—200, u Nastavnom Vjesniku, XLVIII, 45—52 i napokon u komunikaciji za III. neodržani kongres slavista 1939. u Beogradu. Moje je mišljenje zabacio i V. Vaillant, Revue des études slaves XIX, 169 s obzirom na poljski glagol zacząć - zaczynać, koji se međutim ne upotrebljava nikada bez objekta u značenju pjevati. I Fancev je pokupio mnogo primjera za glagol začeti - začinati s objektima pjesan i t. d. Ove potvrde ne dolaze također u obzir za problematiku Marulićeva termina. U svome članku ni ja nisam zabacio mogućnost izvođenja od imperfektiva začinati »incipere«.

[19] Ispravno je, kad se dosada (Kasandrić, Kombol) upozoravalo na slične izraze, koje Dante upotrebljava u Vita Nuova (cap. XV) za pjesnika u domaćem narječju i u latinskom jeziku. Prvoga zove Dante rimatore ili dicitore per rima, a drugoga poeta ili dicitore per versi in lingua latina. S posljednjom Danteovom definicijom upor. Marulićevu: »poete se zovu ki pišu verse«. Prema ovoj terminologiji začinjavac je Maruliću versifikator u hrvatskom jeziku, a poeta u latinskom. Istini za volju ipak treba istaknuti, da Marulić u poslanici Dom Dujmu ne veli izrijekom, da su začinjavci versifikatori. On veli samo, da je »po običaju naših začinjavac« sveo »u versih« Juditinu historiju. Prema našem tumačenju, to se tiče samo sadržine događaja, dok se na stilsku stranu odnosi svedenje »u versih po zakonu onih starih poet i t. d.«. Težina leži u opreci: običaj i zakon. Poete poznaju zakone versifikacije, a začinjavci samo nepisani običaj. Prema Danteu leži glavna karakteristika pjesme u vulgarnom (narodskom) jeziku u rimi, a latinskog pjesnika u stihu, koji ne pozna rime.

[20] Ovaj termin upotrebljavam prema Hesiodovu Katálogos tōn gynaikōn. Stilističko značenje termina objasnit će se dalje na str. 229 i sl.

[21] Uporedi iz njegove oporuke, Starine, XV, 155: libellum meum cum picturis historiae evangelicae manu mea compositum atque depictum. Taj podatak potvrđuje i njegov biograf Franjo Natalis: quidquid volebat, pingebat ut Appelles, sculpebat ut Lysippus, formabat ut Praxiteles. Uporedi i navode Cvita Fiskovića, Republika VI, 202: »Sklonost Markova za slikarstvo čedno proviruje u inicijalima sveska (sv. Jeronima) tiskanog godine 1497.; crnilom je zasjenio ili ispunio neka slova, sunce, lik ili životinju«. U djelu humaniste Tortellija Orthographia (Vicenza 1479) »stalnim potezom pera ispisao je niz velikih slova u lijepoj rimskoj kapitali.« Evanđelistar, koji je darovao prijatelju Augustinu de Mula, sam je »ispisao« Dušan Berić, Slobodna Dalmacija VIII (1. VII. 1950.), str. 2, br. 1686 tvrdi za drvoreze prvog i drugog izdanja Judite (1521 i 1522), da potječu od ruke Marulićeve, navodeći, da se u obrisu Judite i Abre nalaze slične figure kao na nadgrobnim spomenicima splitskih plemića u franjevačkom samostanu u Poljudima. To je sve, što se zna o Maruliću kao slikaru. Oporuka ne navodi još Libellus de arte pictura (!) iz njegove knjižnice, nego Libellus de arte piscandi (Starine XXV, 159).

[22] Uporedi moju studiju u Prilozima Pavla Popovića, XII, 1932, str. 9 i dalje.

[23] V. podatke o tome kod Cvite Fiskovića, Republika VI, 203 i sl.

[22a] Značajno je, da se na drvorezu naslovnog lista drugoga izdanja Judite iz g. 1522 (v. Vodnik, Povijest I, str. 11 — Matičino izdanje str.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

LIX) prikazuju Asirci sa turbanom na glavi i sa zavinutom sabljom kao Turci. Dušan Berić, Slobodna Dalmacija VIII (1. VII. 1950) br. 1686, str. 2 tvrdi, da je Marulić sam ilustrirao izdanja Judite. Uporedi naprijed bilješku 21.

[24] Uporedi Bulić i Skok, Natpis Petra Crnoga, Sarajevo 1918, 8—9 (separat).

[25] Marulić upotrebljava vokalizaciju dočetnoga -l i u komentaru za Juditu, tako str. 71 Kukuljević-Jagićeva izdanja: skuhao, zgubio, poslao, donio; na str. 72 odvrgao; ali kad se radi o stihovima u Juditi, ovu štokavsku pojavu upotrebljava samo zbog versikatorskih potreba.

[26] Značenje Marulićeva glagola pribaćati dobiva se i onda, ako se uzme, da je to imperfektivum od *prěbotěti, upor. Miklošič, SEW, 41, 771 razbotěti »pinguescere« u Ps. 64, 13 (Alberti): razbotet se krasna pustiňe. Marulić hoće da kaže ovo: Pečal, koja mori Nabukodonozora, neprestano se vraća u njegovu svijest, a skupost (= škrtost, pohlepa, Danteova avarizia), koja želi sve odrijeti, biva sve deblja, raste.

[27] O provansalskom trobar clus »zatvoreno, tamno pjevanje« upor. moju Povijest francuske književnosti 222 § 35. Anglade. Histoire sommaire de la littérature méridionale au moyen âge, Paris 1921, pp. 65, 72, 74, 78 i 79.

[28] Kombol, Republika VI, 183—185 ispravno je označio ljepotu prvoga pjevanja, poredaba i opisa prirode kod Marulića.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

CRTICE O MARULIĆEVOJ ČAKAVŠTINI

Dr. MATE HRASTE

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU
dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

CRTICE O MARULIĆEVOJ ČAKAVŠTINI

Ni o kojem književniku starije dubrovačko-dalmatinske književnosti, osim o Ivanu Gunduliću, nije se toliko pisalo, koliko o Marku Maruliću; o njemu su pisali domaći i strani pisci u vrijeme njegova života pa sve do naših dana. U novije vrijeme najviše se o njemu pisalo 1901. godine u povodu četiri stote godišnjice njegove »Judite«.

O njegovu jeziku malo se pisalo, a o stilu još manje. Doduše, gotovo svaki prikazivač i ocjenjivač njegova književnoga rada dotakao se barem s nekoliko riječi njegova jezika, a ponešto i stila.

Koliko je meni poznato, na njegov jezik prvi se osvrnuo Luko Zore u Programu gimnazije u Kotoru za školsku god. 1875.—1876. i 1876.—1877. pod naslovom »Nešto o pjesmam Marka Marulića Spljećanina«. U prvom »Programu« navodi on abecednim redom strane riječi u Marulićevu jeziku, a u drugom stare riječi našega jezika. Za svaku riječ navodi i stih ili dio stiha, u kome se riječ nalazi, ali ne navodi ime djela, stranu ili broj stiha.

Godine 1901. štampan je u Glasniku Matice dalmatinske (god. I. knj. I.) u Zadru rad prof. M. Kušara »O Marulićevu jeziku«. U tome radu Kušar, kako i sam u uvodu kaže »ne daje iscrpnu studiju Marulićeva jezika, nego u krupnim crtama sliku Marulićeve hrvatštine, kakva se može uhvatiti iz njegovih pjesničkih djela, da bi svak mogao steći pojam o njegovu pisanju te upoznati poglavite razlike između Marulićeva i današnjega književnog jezika s jedne strane, a s druge između spljetskoga govora u Marulićevo doba i današnjega govora spljetskog, jer je Marulić jamačno pisao u glavnom onako, kako se je za njega u Spljetu govorilo.« Rad je podijelio u četiri dijela: 1. glasovi, 2. oblici, 3. leksik i 4. sintaksa.

Iste je godine (1901) Matica hrvatska izdala »Juditu«, koju je za štampu priredio i protumačio M. Kušar. Na kraju djela daje Kušar »rječnik nepoznatih i neobičnih riječi i značenja Marulićeve Judite«. Kao uvod u »Rječnik« iznosi najznatnije osobine Marulićeva jezika: glasovne i morfološke.

U »Vijencu«, god. XXVIII., str. 603., 615., 634. i 650. (Zagreb 1896.) napisao je F. Dujmušić raspravu »Jezik Menčetićev i Držićev prema Marulićevu«. U toj raspravi uspoređuje Dujmušić neke važnije crte u jeziku prvih dubrovačkih lirika s istim crtama

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

u Marulićevu jeziku i dokazuje, da se prvi dubrovački pjesnici nisu ugledali u Marulićev jezik, nego je dubrovački govor u to vrijeme imao u sebi dosta čakavskih crta. Prema tome je po Dujmušiću jezik Menčetićev i Držićev pravi dubrovački govor onoga vremena, a nisu se ugledali u Marulićev jezik, kako je tvrdio M. Rešetar u svojoj raspravi »Die čakavština und deren einstige und jetztige Grenzen« (J. Archiv, knj. XIII, str. 384—385).

U »Južnoslovenskom filologu«, knj. VII, str. 111.—159. objavio je Vjenceslav Glavan studiju »Kongruencija u jeziku starih čakavskih pisaca«. Građu za taj rad uzimao je iz djela: Marulićevih, Hektorovićevih, Lucićevih, Barakovićevih i Zoranićevih.

Drugi radovi, u kojima se posebno govori o Marulićevu jeziku, nisu mi poznati.

Ove godine, kad slavimo petstotugodišnjicu njegova rođenja, potrebno je progovoriti i o njegovu jeziku, o njegovoj čakavštini. Taj se posao ne može izvršiti brzo ni lako, jer, da se napíše iscrpna filološka studija o njegovu jeziku, kakve imamo o jeziku Petra Zoranića, Dominka Zlatarića i Marina Držića,[1] bio bi potreban duži period vremena, a trebalo bi imati pri ruci i rukopise svih njegovih djela.

Budući da to za ovu prigodu nije bilo moguće izvršiti, moja je želja, da ovim radom upozorim na neke glavne osobine Marulićeva jezika uspoređujući ih s osobinama jezika naših spomenika pisanih na čakavskom dijalektu prije Marulića i poslije njega i sa živim čakavskim govorima u kraju oko Splita. Na koncu ću iznijeti nekoliko misli o njegovu jeziku kao izražajnom sredstvu u vremenu, kad je on pisao.

I.

U Marulićevu jeziku ogleda se čakavski dijalekat 15. i početka 16. stoljeća, kojim se govorilo u Splitu i njegovoj okolici. Kad govorimo o čakavskom dijalektu Splita i okolice, ne smijemo misliti, da se taj govor mnogo razlikovao od ostalih čakavskih govora do Marulićeva vremena, a poznato je, da je područje čakavskoga dijalekta prije provale Turaka bilo znatno veće, nego poslije nje (Isp. M. Rešetar, J. Archiv XIII, str. 387). Uzmemo li u ruke ma koje prozno ili pjesničko djelo svjetovnog ili vjerskog sadržaja do pojave Marulićeve »Judite« iz otoka Korčule, Hvara, iz Splita, Šibenika, Zadra, iz kojega mjesta Hrvatskoga Primorja, Istre ili Kvarnerskog otočja, vidimo gotovo iste glasovne, morfološke, sintaktičke pa i leksičke crte. Nema u čakavskom dijalektu do toga vremena toliko razlika, da bi se moglo govoriti o dvije ili više vrsta čakavskih dijalekata. Može se govoriti samo o starijim i mlađim dijalekatskim crtama, koje su se baš u to vrijeme počele razvijati. Jedino opažamo u spomenicima zapadnočakavskih govora, da ih neke crte vežu uz slovenski jezik i kajkavski dijalekat,

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

naročito u leksiku, dok u istočnim čakavskim govorima ima više crta, koje ih vežu uz štokavski dijalekat. Na cijelom području čakavskog dijalekta uz more u to vrijeme ima dosta romanskih riječi, nešto naslijeđenih iz starodalmatinskoga, nešto unesenih iz mletačkoga govora i talijanskoga jezika, ali u mnogo manjoj mjeri, nego ih ima danas, pošto su ti krajevi od početka 19. stoljeća do 1918. godine bili pod Austrijom.

Jedinstvenost čakavskih govora u starije vrijeme dokazuje i M. Rešetar u svojoj iscrpnoj studiji o jeziku primorskih lekcionara 15. stoljeća (Rad JA 134 i 136). U toj je studiji Rešetar podrobno ispitao jezik (glasove, oblike, leksik i sintakstu) zadarskog, Bernardinova i Ranjinina lekcionara. Najstariji, zadarski, nastao je u Zadru ili u njegovu kotaru u prvoj polovini 15. stoljeća, drugi po redu, Bernardina Splićanina, štampan je u Mlecima 1495., a treći, najmlađi, Ranjinin, također je nastao u drugoj polovini 15. stoljeća, a prepisao ga je 1508. u Dubrovniku dubrovački vlastelin Nikša Ranjina. Rešetar misli, da je i taj najmlađi lekcionar morao nastati najprije negdje na čakavskom području. Na temelju jezičnih crta Rešetar dokazuje, da su tri različite ruke, možda i iz različitih mjesta, pisale Zadarski lekcionar. Bernardinov također nije posao jednoga čovjeka, samo mu je Bernardin bio urednik. I Ranjinin je sastavljen od različitih elemenata, po svoj prilici u nekom čakavskom kraju, pa ipak Rešetar na str. 196. (Rad 136) zaključuje o njihovu jeziku ovako: »Istraživanje jezičnih osobina lekcionara 15. vijeka, dokle se hoće da se na osnovu jezika odrede razne česti od kojih je svaki lekcionar sastavljen, dovodi dakle do rezultata da je u svakome od njih u glavnome jedan isti dialekat koji u pogledu glasova, oblikâ a i rečenica pokazuje vrlo malo i samo sitnijih razlika.«

Razumije se, da su Zadarski i Bernardinov bliži po svemu, premda Zadarski ima više starijih jezičnih crta, a Ranjinin ima mnogo mlađih crta, koje pripadaju dubrovačkome govoru.

Tako je bilo u to vrijeme i s jezikom drugih djela na području čakavskog dijalekta, jer su nove crte u jeziku nastajale uglavnom poslije 14. stoljeća. Tome su mnogo pridonijele seobe našega naroda iz Bosne i Hercegovine, pošto su Turci zauzeli Srbiju, Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju. U to vrijeme nestalo je čakavskog dijalekta na jednom dijelu kopna.Tada je na područje čakavskog dijalekta morala doći i epska narodna pjesma, koju je, po svjedočanstvu Hektorovićevu i Barakovićevu, pjevao narod na dalmatinskim otocima i na kopnu. Da ona nije nikla na čakavskom tlu, a naročito ne na otocima, dokazom su motivi, koji se u njoj opjevavaju. Borba oružjem nije u krvi otočanina. On bježi od puške, noža, sablje i od svakog ubojitog oružja. Jedino ako se nađe u nevolji, ako brani pravdu, odličan je borac, što je dokazao u vrijeme seljačkih buna protiv plemića u 15. i 16. stoljeću i u najnovije vrijeme u Narodnooslobodilačkom ratu. I ta narodna pjesma štokavskoga podrijetla

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

djelovala je u izvjesnom pravcu na izmjenu nekih dotadašnjih crta dalmatinskih čakavskih govora.

Od toga vremena dalmatinski čakavski dijalekat počinje razvijati neke svoje crte zajedničke svima govorima jednoga kraja i crte, koje su se počele razvijati samo na jednom otoku ili u jednom ili više mjesta jednoga otoka ili kraja. Neke od tih crta mogle su biti specijalno čakavske, a neke su bile zajedničke sa štokavskim govorima na kopnu kao prijelaz glasa -m- u -n- na kraju riječi na pr. govorim, mislim; prijelaz staroga glasa -ļ- samo u nekim govorima u -j-: poje, jut; prijelaz glasa -č- u -š- ispred glasa -k-: maška, grški, mletaški; prijelaz dugih samoglasnika ā, ō, ē u zatvorene ili u dvoglase: mą̄la, pę̄t, mǭj ili maola (moala), piet, muoj; gubljenje ostataka stare dvojine i nekih glagolskih oblika, a naročito imperfekta, aorista i glagolskog priloga prošlog.

U nastavcima imenskih i glagolskih oblika vrše se neke promjene kao u štokavskom dijalektu, pa danas na cijelom području čakavskog dijalekta srednje Dalmacije imamo manje ostataka staríne, naročito u imenskim oblicima, nego u Hrvatskom Primorju, na Kvarnerskom otočju i u Istri.

Premda je akcenat najkonzervativniji elemenat u jeziku, i on u nekim kategorijama riječi stoji pod utjecajem štokavske akcentuacije s kopna ilí se danas u nekim slučajevima posve izjednačio sa štokavskim akcentom.

U doba Marka Marulića svakako je govor Splita i njegove okolice pripadao po svim svojim osobinama čakavskom dijalektu srednje Dalmacije. Migracije stanovnika iz unutrašnjosti i jaki utjecaj štokavskoga narječja s vremenom su izmijenili fizionomiju splitskoga govora, i on danas po mnogim svojim osobinama pripada više štokavskom nego čakavskom dijalektu. Staríje čakavske osobine, naročito akcenatske, danas mnogo bolje čuvaju Kaštela, a naročito Kambelovac i Gomilica (Ispor. A. Belić, O čakavskoj osnovnoj akcentuacijí, Glas Srp. akad. nauka 168, str. 30—34).

Ne možemo ipak ustvrditi, da je Marulićev jezik bio čisti narodni govor Splita i okolice. Tomu ima više razloga. Marulić je bio književnik. Po podrijetlu bío je plemić, a ne pučanin, da bi mogao do u tančine poznavati duh narodnoga govora. Pisao je mnogo na latinskom jeziku, a savršeno je poznavao i talijanski jezik, jer je u njemu odgojen. On piše u stihu, a ne u prozi. Bilješke, koje je dodao na kraju »Judite« i »Suzane« prirodnije su i bliže u svemu duhu narodnoga čakavskoga govora, nego jezik u »Juditi« i »Suzani«. Isto je tako i u posveti don Dujmu Balistriliću i u kratkom sadržaju ispred »Judíte«. U stihovima je umjetni, prigodni, umjetnički, prerađeni govor bio uvijek pa i danas. Pored toga Marulić nije sam stvorio hrvatski književní jezik. Prije njega su postojali zakonici, crkvene pjesme, lekcionari, molitve, jezik začinjavaca, na koji se i on poziva u posveti »Judite«

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

don Dujmu Balistriliću, kad kaže: »Evo bo historiju tuj svedoh u versih, po običaju naših začinjavac, i jošće po zakonu onih starih poet.« Mi doduše ne znamo, tko su bili začinjavci i koja su bila njihova književna djela, ali da je njih bilo, i da su književno stvarali, a prema tome imali i svoj književni jezik, svjedoči nam izjava samoga Marulića. Znači, da je Marulićev književni jezik imao pred sobom neku književnu ili bolje kulturnu tradiciju, pa su se u njemu morali odražavati tragovi barem nekih dotada napisanih spomenika i kulturnih sredina. U Splitu je tada bilo više poznatih književnika, mlađih i starijih vršnjaka Marulićevih, kojih nam se djela nisu sačuvala, ali je Marulić morao i s njima razgovarati o našem jeziku, a naročito sa Dminom Papalićem, s kojim je on mnogo obilazio solinske starine.

Njegovo pozivanje na zakone »onih starih poet« svjedoči nam, da je bio savršen poznavalac stare klasične književnosti, naročito rimske. Na nekim mjestima u njegovim djelima osjeća se u kompoziciji utjecaj »zakona« starih klasika, naročito Vergilija, ali stih i vanjski oblik uzima od »začinjavaca«.

Iako se dosada mnogo pisalo o utjecaju Marulićeva jezika na književni jezik prvih dubrovačkih pjesnika Š. Menčetića i Džora Držića, ne može se to mišljenje prihvatiti, jer je Marulić ispjevao svoju »Juditu« 1501. g., a »Suzanu« nešto kasnije. Ostali sačuvani rad na hrvatskom jeziku, koliko je njegov, ispjevao je poslije »Judite« i »Suzane«. Bilo bi prirodno, da je Marulić u mladim godinama pjevao trubadurske lirske pjesme kao i drugi pjesnici njegova vremena, ali za to nemamo dokaza.

Poznato je, da je Š. Menčetić rođen 1457., a Džore Držić 1461. i već je umro 1501., dakle iste godine, kada je Marulić dovršio svoje prvo djelo na hrvatskom jeziku, »Juditu«.

Trubadursku liriku pjevali su svi pjesnici u vrlo mladim godinama, pa su i jedan i drugi morali ispjevati sve svoje pjesme do pojave Marulićeve »Judite«. Po tome možemo zaključiti, da se prvi dubrovački petrarkisti nisu mogli ugledati u Marulićev hrvatski književni jezik nego obratno Marulić u njihov. Tako je u nekim crtama i bilo. Međutim treba imati na umu, da je postojao jezik splitskih začinjavaca, koji je morao biti poznat i dubrovačkim pjesnicima tadašnjega vremena kao i Maruliću, jer je u to vrijeme, kako saznajemo iz njihovih djela, postojao uži kontakt između splitskih, dubrovačkih i hvarskih književnika.

Na ovome mjestu potrebno je ipak reći, da nam Marulićev jezik gotovo po svim svojim crtama pruža sliku govora grada Splita i okolice, Zoranićev jezik sliku govora grada Zadra i okolice, a Hektorovićev i Lucićev hvarskoga govora onoga vremena. Zadarski, Bernardinov i Ranjinin lekcionar svaki u sebi čuva jezične osobine kraja, u kome je nastao, kako nam dokazuje M. Rešetar na spomenutome mjestu.

Iz toga bismo mogli zaključiti, da su i dubrovački pisci 16. stoljeća (Š. Menčetić, Dž. Držić, A. Čubranović, M. Držić, M. Ve-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

tranić, D. Ranjina i D. Zlatarić) pisali uglavnom jezikom grada Dubrovnika i njegove okolice. To bi bilo najprirodnije, kako su mislili Jagić[2] i Dujmušić.[3] Jezik tih pisaca bio je u svojoj osnovi štokavski (južni), ali sa dosta čakavskih crta. Naročito je čest glas -i- kao refleks glasa -ě-, pa -j- mjesto štokavskoga -đ-, -l- na kraju sloga mjesto štokavskoga -o-, zač mjesto zašto i drugo.

Rešetar[4] i Vaillant[5] dokazuju, da je jezik dubrovačke književnosti 15. i 16. stoljeća bio samo književni, a ne saobraćajni. Kad znamo, da su svi ostali književnici toga vremena, redom manjih književnih središta, pisali uglavnom narodnim govorom svoga kraja, nije baš lako vjerovati, da bi dubrovački pisci, koji su pripadali najjačem, najbrojnijem i najnezavisnijem književnom središtu, morali stvarati književni jezik, koji bi se toliko razlikovao od narodnoga, kojim su po tvrđenju Rešetarovu govorila dubrovačka vlastela i pučani. Lakše bi bilo vjerovati, da su te crte, makar i u manjoj mjeri, postojale u dubrovačkom govoru onoga vremena i da su kasnije nestale zbog jakog utjecaja dubrovačkoga zaleđa, koje je imalo najčistiji i najljepši štokavski govor. Uza sve to današnji dubrovački govor ne slaže se u svim svojim crtama sa štokavskim govorom svoga zaleđa. Drugo je pitanje, kako i kada su te čakavske crte ušle u dubrovački govor. To pitanje izlazi iz okvira ovoga rada. Jedno je svakako sigurno, da Marulićev jezik nije mogao biti uzorom Menčetiću, a još manje Držiću, jer je on umro iste godine, kad je Marulić napisao prvo svoje djelo na hrvatskom jeziku.

II.

U ovom radu osvrtat ću se na »Juditu« i »Suzanu«, jer su to najvažnija Marulićeva djela. Za neka djela, koja su izdana pod njegovim imenom, literarna historija nije posve na čistu, da su njegova.

Znamo, da su prije Marulića postojali »začinjavci«, ali njihov jezik ne možemo uspoređivati s Marulićevim — što bi bilo najispravnije, jer se Marulić na njih poziva — kad se njihova djela nisu sačuvala. Najbliži spomenik po vremenu i po mjestu postanja jest Lekcionar Bernardina Splićanina. Nešto je udaljeniji po vremenu i mjestu Zadarski lekcionar, a još udaljeniji su: Šibenska molitva, crkvene pjesme i zakonici Hrvatskog Primorja i Istre.

Utvrđeno je, da je jezik uprave u gradu Splitu u 14. i 15. stoljeću bio latinski i talijanski, ali se svaka uredba vlasti proglašavala narodu javno po »ličnicih« (praecones) u prisutnosti općinskoga tajnika na hrvatskom jeziku.[6] Isto je tako utvrđeno, da su književnici toga vremena u gradovima pisali svoja djela iz područja svih nauka na latinskom, a vrlo malo na hrvatskom ili talijanskom jeziku. Na hrvatskom jeziku pisalo se uglavnom

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

ono, što je bilo potrebno za poučavanje naroda u pitanjima vjere i dijelom pjesništvo vjerskoga i svjetovnog sadržaja.[7]

O ljepoti splitske čakavštine izvješćuju svoju vladu mletački sindici Ivan Giustiniani i Anđelo Diedo 1553. g. ovako: »Svi Splićani žive po navadi i običaju slovinskom, te je njihov materinski jezik toli sladak i ljubak, da drži prvenstvo u Dalmaciji, isto tako kao narječje toskansko u Italiji, koje se može nazvati cvijetom te najljepšim i najboljim narječjem talijanskim. Istina je, da građani govore svi također franačkim jezikom (lingua franca) i da se neki odijevaju po običaju talijanskom, ali žene ne govore drugim jezikom nego materinskim, premda se neke od vlastelinskih kuća odijevaju po običaju talijanskom.«[8]

Taj materinski jezik, o kome govore Giustiniani i Diedo, svakako je čakavski dijalekat. Da je taj govor bio sladak i ljubak mogli su sindici osjetiti, ali da »drži prvenstvo« među ostalim dalmatinskim govorima, ne znam, kako su mogli utvrditi, jer se dalmatinski čakavski govori u to vrijeme nisu toliko razlikovali kolíko danas.

Svakako je njihovo priznanje o splitskom govoru za nas važno, jer je to dokazom, da je i on, kao toskansko narječje u Italiji, imao u sebi sve elemente, koji su potrebni, da se na njemu književno stvara.

Marulić je, premda vlastelin, narodni jezik volio i cijenío, kao što je volio i narod, koji je njime govorio, što on i sam potvrđuje u posveti »Judite« dom Dujmu Balistriliću: »Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet, da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latínske aliti dijačke.«

Usporedimo li jezik Marulićeve »Judite« i »Suzane« s jezikom ostalih djela prije Marulića, vidjet ćemo, da su razlike neznatne, ali su zato velike razlike između Marulićeve i današnje čakavštine srednje Dalmacije, naročíto u oblicima i rječniku.

Glasovi

Samoglasnici

1. Jedan od najvažnijih glasova čakavskoga dijalekta, po kome je izvršena njegova dioba, bez sumnje su refleksi glasa -ě-. Splitski govor, kao i svi čak. govorí srednje Dalmacije, pripadao je dijelu čakavskog dijalekata, koji mjesto staroga -ě- imaju njegov refleks -i-. Samo u određenom broju riječi ima refleks -e- mjesto -ě-, ali ne dosljedno. U djelima M. Marulića nalazimo pored redovnog refleksa -i- i -e- u primjeríma: peti (str. 7).[9] vernim (7), vernost, verno (75), vernom (44), vera (88), vernike (61), neverniku (53), verovat (44), celovat (43), nesmerni (40), drevje (77). Točno je primijetio Rešetar (Prímorski lekcionari 15. stoljeća, Rad 134, str. 115), da je

©DiZbi.HAZU

Marulić neke od tih ekavskih oblika upotrebio zbog sroka: beli—faćeli (12), preverne — operne (13), Oloferne — nesmerne (13), železni — bodežni (13), zgleda — obeda (38). U tim istim riječima susrećemo refleks -e- u Bernardinovu lekcionaru (Rad 136, str. 109—110) i u Šibenskoj molitvi[10]: vere, nevere, zvezdo, vernih, veruju. U Zadarskom lekcionaru ima veći broj riječi s refleksom -e- i više miješanja refleksa -e- i -i-, u istim riječima ili u riječima istoga korijena, nego u Bernardinovu lekcionaru i kod Marulića (Rad 136, str. 110—111). I u Zoranićevu jeziku bilo je više ekavizama nego u Marulićevu.[11] Takav je i danas odnos u refleksu glasa -ě- između govora srednje i sjeverne Dalmacije, samo danas ima manje ekavizama na jednom i na drugom području. Što se više približavamo Hrvatskom Primorju i Istri, sve je više ekavizama bilo u starije vrijeme i u današnjim živim govorima. Budući da se ti refleksi često miješaju i danas u riječima istoga korijena, bilo je pokušaja,[12] da se utvrdi razlog jednoga refleksa ili drugoga u zavisnosti od idućeg suglasnika, ali ni ta istraživanja nisu mogla u svakom slučaju utvrditi prave razloge toj pojavi.

U starim zakonicima Istre i Hrvatskoga Primorja bio je najobičniji refleks -e-. U Statutu otoka Krka[13] imamo svedoceh, mesto, devica (str. 7), razdeliti (8) svedokmi, razdeli se (9), be sedu, večnik (11), ali ị človik, riči (12). U Kastavskom statutu[14]: obed, leto, nedelju (181), meru, človeka (182), devica (184), sedet (185), mestu, ponedelak, meseca (186). U Statutu veprinačkom: v propovedi (214).

2. Glas -ę- iza palatalnih suglasnika j, č, ž prelazio je u starijem jeziku, prema potvrdama, koje nalazimo u djelima starije književnosti, na području istočnočakavskoga dijalekta prije Marulića u -a-. Tako je u Zadarskom lekcionaru bez izuzetka.[15] Isto i u Šibenskoj molitvi: žajan. U jeziku Bernardinova lekcionara miješaju se glasovi -a- i -e- kao i u djelima M. Marulića i kasnije u Zoranićevu jeziku.[16] Miješanje je počelo u drugoj polovici 15. stoljeća, a moralo je podrijeti iz štokavskoga zaleđa zajedno s nekim drugim glasovnim i morfološkim crtama. Marulić piše: jazika (3), jazik (30), obuja (5), pojati (5), odujat (10), priča (9), pričali (62), počaše (22), poča (22), prijat (27), žaja (30), od žaje (30), žadan (42), ali žeju (30), jezik (85, jezika (43), jezikom (95). Ta se glasovna crta s vremenom sve više gubi u govorima srednje Dalmacije, ali se još uvijek na pr. na Braču čuje -a- i -e- iza suglasnik -j- i -ž-: žaja i žeja, žadan i žedan, ožadnit ožednit, požat i požet, a na Hvaru i Visu samo iza -j-: jazik, prijat, zajat, ali žeja, žedan, ožednit.

3. Prema stsl. vъ-, vь- može u našem jeziku ostati glas -v- sa sekundarnim -a- ili bez njega ili glas -v- prelazi u -u-. U prvim pisanim spomenicima čakavskoga narječja imali smo naj-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

češće -va- ili -v-. Tako je bilo naročito u Istri i Hrvatskom Primorju: Statut vrbanski[17]: v živim, v' zarocí (str. 145), v nedilu (146), v ime, va vríme, v' zmoznoga, v drazi (159), v žitih, vьloži v štatutъ, v drmuníhь, v vinograděhь (161), vnuku, vnuki, vnukom (171), va viki (172). U Kastavskom statutu (iz god. 1490.) i veprinačkom[18] (iz god. 1507.) pored -v- ili -va- imamo i -u- i to češće u kastavskom, a rjeđe u veprinačkom: u nedelju (K str. 181), po vazmi (K 182), u noći (K 184), u hiže, u peržune (K 185), u grade (K 188), vdovičanstvo (K 189); v ime (V 211), ukral, vseh (V 213), vdovice, v propovedí (V 214), v Kastve, vazimali (V 215). U Šibenskoj molitvi (14. stoljeće) imamo samo -v- ili -va-: vznesena, vsem, va, vse, v glbini, v jedinstvi, vazda, v tvoje tilo, v vrimeni, v onoj krvi, v onoj plti, samo na jednom mjestu: u tamnici.

I u Zadarskom lekcionaru vrši se zamjena vъ-, vь- češće sa va-, v-, ali i sa -u-, a isto tako i u Bernardinovu lekcionaru.[19] U Marulićevim djelima je isto tako: va svakom zboru (10), vazdi (35), vze (47), vazimat (77); u gornjem raju (27), udovicu (75). Ružičić misli, da je ta crta t. j. zamjena s -u- unesena iz susjednih štokavskih govora, u kojima je dobivena već u drugoj polovini 12. stoljeća.[20] Točna je na tome mjestu i Ružičićeva primjedba, da je veliki dio istočnočakavskih govora već u 15. stoljeću imao samoglasnik -u- mjesto -v- u početku riječi pred suglasnikom, i tim se razilazio sa zapadnočakavskim govorima, koji još danas imaju neizmijenjeno (ili reducirano) početno -v-, a približavao se štokavskim. Od 15. stoljeća ta se crta u ovim govorima sve više širi, pa danas u istočnočak. govorima imamo samo u nekoliko riječi -v-: vazest, vazimat, ali i uzest, uzimat (u Splitu), vazda, vazmeni i uzmeni, ali samo: udovica, unuk, uznesen, u íme i t. d.

4. Samoglasno -l- čuvalo se u čak. ispravama do 14. stoljeća ili se ispred -l- razvio samoglasnik -u- ili -o- dlьžan, plk, plnu (Statut vrbanski); Vulchi, Vulchae, Vulchoi, Volcho Drugi, Vlcodrughi (Statuta communitatis Pharae iz god. 1331., str. 207—208);[21] ispulne(n)ge, napulne(n)ge, golbini (= dubini), pulc (= puk), pulteu, pulti, pult, pultgu, dolsnih, ali: fputil (šibenska molitva iz 14. stoljeća). Već u Zadarskom i Bernardinovu lekcionaru imamo samo -u- (Rad 134, str. 142). Tako je i u Marulićevim djelima: puk (6, 50), dubina (30), puka (44), suze (75). To nam dokazuje, da je ta glasovna crta u istočnim čakavskim govorima bila već ustaljena na kraju 15. stoljeća.

5. Ispadanje glasa -i u infinitivu nije bilo u običaju u starijim ispravama. Rešetar spominje, da se u infinitivu ne gubi -i ni u Zadarskom ni u Bernardinovu lekcionaru, nego ga uvijek zadržavaju i u futuru (Rad 134, str. 154). Marulić u posveti »Judite«

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

i tumačenjima na kraju djela, dakle u dijelu pisanom prozom, upotrebljava neokrnjene oblíke. Izuzeci su rijetki: podložit se (5), pogubit (6). U stihu su infinivi bez -i običniji: sidit, nosit (24), razsut, ostavit (27), vidit, popit (30). Svakako je češću upotrebu infínitiva bez -í izazvala potreba sroka íli stiha, da dobije jedan slog manje. Tako je i s glagolskim prilogom sadašnjim. U proznom dijelu nije odbacivao -i: privraćajući, loveći, naslidujući (3), držeći, obítajući se (5). U stihovima ima dosta primjera bez -i: ležeć (9) noseć (12), brodeć (15), želeć, stežuć (46), znajuć (47), čekajuć (80), steć, ležeć, mneć (81). Infínitive i glagolske priloge bez -i upotrebljava često u svom djelu P. Zoranić,[22] ali su neokrnjení oblici mnogo češći. Ružičić tvrdi, da je omjer kraćih i dužih oblika infinitiva kod Zoranića 1 : 10, a omjer kraćih i dužih oblika glagolskih priloga 1 : 9. Kad se oblicí bez -i ne nalaze u Šibenskoj molitví, Zadarskom ni Bernardinovu lekcionaru, znači, da su se u narodnim govoríma istočnočakavskog područja počeli upotrebljavati na kraju 15. stoljeća. U 16. stoljeću u djelima Hektorovićevim i Lucićevim u stihovima ima nešto više oblíka bez -i, a u »Komediji od Raskota«, dakle u narodnom govoru, a ne u književnom, gotovo i nema dužih oblika, nego samo kraći bez -í kod glagola s infinitivom na -ti i na -ći: reć, poć, doć (str. 116).[23] U Benetevićevoj komediji »Hvarkinji«[24] treba lučiti govor grada ili bolje književni jezík od seoskog (narodnog) govora. U kratkom prologu, koji govorí sam Benetević, imamo samo neokrnjene oblike: slišati, biti, prikazati, viditi, ostaviti, reći, priati, postati, početi (str. 250). U govoru seljaka Bogdana Plamnjanina gotovo je u svim infinitivima izostavljeno -i: dobit, bít (255), držat, pojt, ukazat, reć (256), izist, popit, pokrit, ostavit (257), izagnat, spat, tuć, nosit, začet, smilit, bit (273). Samo kraći oblicí bez -i danas su u upotrebi u svim istočnočakavskim govoríma, a i u svim štokavskim govorima uz more. I u imperativu za 1. lice jednine, a prema njemu i za 1. i 2. lice množine u starijim spomenicima ne nestaje -í. U Zadarskom i Bernardinovu lekcionaru, kako navodi Rešetar (Rad 134, str. 154), ímamo samo po jedan primjer nestajanje -i: odnes'te (Z. 13), dones'te (B. 135). U Marulićevoj »Juditi« i »Suzani« ima dosta primjera nestajanja glasa -i- u imperativu: sliš'te, zbod'te, stan' (54), rec'mo (63), ljub'mo (93). U djelima Hektorovićevim í Lucićevím takvi su primjeri još češći, a u »Komediji od Raskota« vrlo su rijetki primjeri, u kojima se još čuva -i- u imperativu. To nam dokazuje, da glas -í- u tome obliku počinje nestajati u tom kraju pod konac 15. stoljeća, i da je ta crta već u 16. stoljeću zahvatila nejednako sve čak. govore onoga kraja. Danas je ona nejednako rasprostrta u tome kraju; u čak. govorima Brača i Hvara -i- se gubi, a u govoru Visa običniji su oblici s -i-.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

6. Glas -l- na kraju sloga u svim starijim čakavskim spomenicima ostaje bez promjene. Tako je i u Zadarskom lekcionaru, ali u Bernadinovu, koji je štampan u Marulićevo vrijeme, nije tako. Do strane 58.[25] glas -l- ostaje bez promjene, a od te strane dalje miješa se -l- i -o- tako, da su primjeri s -o- češći, nego s -l-. Po tome Maretić u predgovoru (str. XII.) s pravom primjećuje, da prvi dio nije pisala ista ruka, koja je pisala drugi dio, jer se u drugom dijelu miješa -l- i -o- naročito u glagolskom pridjevu radnom. Kako i Maretić tvrdi, kadšto u istoj epístoli i evanđelju nalazi se sad -l-, sad -o-. Taj dio pisao je svakako čovjek, kojemu je barem donekle bio poznat i štokavski dijalekat, jer ta crta pripada samo štokavskom dijalektu. Ta se crta nalazi i u Marulićevim djelima na više mjesta. Kod Marulića imamo: zvaoca, sedaoca, staoca, tkaoca (14), pepeo (29), cío, posvetio, zahvalio (36), svioni (38), pokrilio, vidio, ućutio, jimio (41), sviona (45), mao (51), vidio (90). Sve te primjere možemo opravdati potrebom sroka ili stiha, jer je time pjesnik dobio jedan slog više.

Samo potrebom sroka možemo protumačiti i oblik sio (gen. mn.) mjesto sil na dva mjesta (str. 36 i 41):

»krov, ki je sad cio, stukši ga razvrići,
mečem svojih sio oltar tvoj prisići: [Jud. IV. 43—44]

ki polje i goru mnoštvom svojih sio,
kako ti govoru, biše pokrilio. [Jud. IV. 203—204]

Vokalizacija glasa -l- u ovom obliku nije crta čakavskoga ni štokavskoga narječja. To je najtipičniji primjer, kako je Marulić malo pazio na pravilnost jezika, kad se radilo o potrebi sroka ili stiha.

Međutim tom potrebom ne mogu se opravdati takvi primjeri u posveti: od pri našao (3) i u tumačenju »Judíte« i »Suzane« na kraju tih djela: jer prvo toga dao jim biše (67); zavodiostvom (69); jer mu biše ugodno skuhao (71); jer on zgubio biše sina (71); koga k njemu biše poslao (71); ko biše donio (71); ovo je bio učenik (96). Budući da to nije bila crta čakavskoga dijalekta, moramo pretpostaviti, da se u Marulićevo vrijeme unosila iz štokavskoga zaleđa, jer su je štokavski govori dobili već u 14. stoljeću. U ćirílskoj listini iz Klisa od 11. ožujka 1506. (Kukuljević, Acta croatica 177) imamo: htio, sl(a)o, govorio, banzao, javio, prodao, nudio. Statut poljički[26] iz god. 1400. ima: apeo (toč. 5), zagradio i učinío (toč. 13); dio (toč. 14), hotio (toč. 21), učinio (toč. 21), vazeo (toč. 27). U današnjim čakavskim govorima čuva se glas -l- ili se gubi bez traga: doni, vidi, bi. U govoru Splita i njegove okolice na kopnu razvilo se -ja u glagolskom pridjevu radnom kod svih glagolskih osnova osím onih, koje se završavaju suglasnikom ili samoglasnikom -a: seja, uzeja, vidija, mislija, nosija, vozija.

©DiZbi.HAZU

7. Glas -m- na kraju riječi nije se u čakavskim govorima mijenjao u -n- do Marulićevih vremena. Ne mijenja se ni u njegovim djelima: cvitjem (3), sedam (5), trubljom (15), tobom (30), vam (33), vrićom (35), pitam, pohitam (42). Ako primimo mišljenje F. Fanceva, da je »Komedija od Raskota« napisana u 16. stoljeću u Jelsi na otoku Hvaru,[27] kao točno, u tome se kraju već u 16. stoljeću u narodnim govorima glas -m- na kraju riječi počeo zamjenjivati s -n-: sa mnon mren (str. 101), molin, san, ubijan (102), odvratin jednin junaštvon (103), gren, nisan, vidin (104), molin, umin, gren (105), ne vidin, vartin okon (106) jesan, tvojin šćiton, gren, dubitan (108). Ipak su mnogo običniji primjeri s -m-. Kako i sam Fancev navodi, original se te komedije izgubio, a sačuvao se samo prijepis, što ga je oko 23. travnja 1794. načinio jelšanski magistar Vice Šošić-Burata. Mogli bismo pomisliti, da je to bila crta prepisivačeva govora. Međutim iz jedne bilješke, što ju je prepisivač unio uz to djelo, vidimo, da je crta zamjene glasa -m- sa -n- u njegovoj bilješci mnogo češća nego u tekstu same »Komedije«. Bilo kako bilo, vjerujem, da se kao vrijeme početka prelaženja glasa -m- u -n- može uzeti kraj 16. stoljeća. Danas je ta glasovna crta zajednička svim čakavskim govorima i štokavskima u njihovu susjedstvu na cijelom teritoriju od Istre do Lastova.

8. Glas -ļ- stariji i noviji od lь̆j piše se u svim starijim ispravama bez promjene. Tako je i u Marulićevim djelima: voļe, poļe (11), crļena (13), moļu (36), ļubavju (39), ožimļu (42), postavļam, pripravļam (75), pravļaše (8), s vesel'jem (6), žil'je (17). U »Komediji od Raskota« imamo već nekoliko primjera s -j- mjesto staroga -ļ-: boja (str. 101), udij (103), jubav (105), jubaví (119). Od toga vremena u istočnim čakavskim govorima sve se više -ļ- zamjenjuje s -j-, a skup lь̆j nakon ispadanja poluglasa ostaje neizmijenjen sve do danas, premda danas već čujemo i uje, zeje. Ta izmjena je izvršena i u splitskom govoru i u ostalim štok. govoríma uz obalu.

9. Stari glasovni skup -čr-, koji je toliko karakterističan za čakavski i kajkavski dijalekat, Marulić ne upotrebljava dosljedno u svome književnom jeziku, nego ga često zamjenjuje sa -cr-, što je svakako mlađa crta i pripada štokavskom dijalektu: crljena (13), zacrni, crp (16), cripahu (29), zacrní (48) mao crv (51), crljeno (55, 69), crnjahu (78). Rešetar (Rad 136, str. 115) navodi, da se skup, -čr- u Zadarskom lekcionaru još drži, a u Bernardinovu već se mijenja. Budući da se skup -čr- čuva u Zoranićevim djelima,[28] u svim starijim ispravama i u svim savremenim čakavskim govorima, treba pretpostaviti, da je ta crta pomalo ulazila u splitski govor iz štokavskoga zaleđa na kraju 15. stoljeća.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Oblici

U deklinaciji Marulić je sačuvao mnogo starine, ali se ipak vidi, da se njegova čakavština po nastavcima u pojedinim padežima razlikuje od zapadnočakavskih govora u prošlosti i u sadašnjosti i da je bliža štokavskom dijalektu. Broj se deklinacija smanjio u našem jeziku do 15. stoljeća, i ostale su četíri deklinacije u štok. i u čak. dijalektu: 1. imenice muškoga i srednjega roda stare o osnove, 2. nejednakosložne imenice srednjega roda s osnovom na suglasnik (-n, -t) (ime - imena, dite - diteta), 3. ímenice ženskoga roda starih a-osnova i 4. imenice ženskoga roda starih osnova na -i. Od deklinacija svih ostalih osnova sačuvao se samo po koji ostatak, a bez traga nije nestalo ní jedne deklinacije. Tako je bilo i u Marulićevu jeziku. U deklinaciji ímenica bilo je više arhaizama u govorima zapadnočakavskoga područja nego istočnočakavskoga. Tako je í danas. Razlike su ove:

U gen. jedn. osnova na -a u zapadnočakavskom zadržan je stariji nastavak -i prema stsl. ы: prez vsake p r a v d i (Statut o. Krka, str. 20), prez u k u k i (Statut o. Krka, str. 21); od p r a v d i (Kastavski statut, str. 182). U Marulićevu jeziku izjednačio se nastavak osnova na -a i -ja i prevladao je nastavak osnova na -ja kao u štok. dijalektu: sa s t r a n e (16), od v o l j e, od toke n e v o l j e (29), prez g l a v e (65). Taj nastavak bio je u Marulićevo vrijeme u svím književnim spomenicima na istočnočakavskom području, pa je tako i danas. Međutim u mnogim zapadnočakavskim govorima zadržao se stari nastavak -i (stsl. ы) do danas u imenica -a i -ja osnova: Pest z e m l j i (Nazor »Galijotova pesan«), S koncen benečanske s v i l i (Nazor »Stomanja«).

U lok. jednine m. i sr. roda ímamo u starijím spomenicima nastavak -i obično prema -jo osnovana ili -e- odnosno -i- prema refleksu glasa -ě-. Tako nalazimo u Štatutu o. Krka: v k a š t e l i (19) i u Kastavskom: po svetom M i h o v i l e (186), po s a t n i k e (187), u g r a d e, na k o n f i n e (188), ali: po svom z a k o n u (160). Stariji nastavak -i nalazí se i u Zadarskom i u Bernardinovu lekcionaru. U Zadarskom je češći, a u Bernardinovu rjeđi i prevladava noviji nastavak -u izjednačujući se s nastavkom dativa, čemu je svakako pomogao i nastavak lokativa osnova na -u. U Marulićevu jeziku su vrlo rijetki oblicí sa starim nastavkom -i: u tvom d v o r i (7), va svakom z b o r i (10), na n e b i (89), pri s t o l i (91). U spomenicima 16. stoljeća taj je nastavak još rjeđi, a u sávremenim govorima uopće ga nema. U nekim zapadnočakavskim govorima čuvaju se í danas: na g r o b e (Nazor »Seh duš dan«), na m i r e (Nazor »Starci«); na p i r i, va g r a d i (Belić, Zamětki po čakavskimъ govoramъ, str. 29).

U instr. jedn. imenice ž. roda na -a u Marulićevu jeziku i u jeziku svih písaca toga kraja imaju nastavak -om prema stsl. ою: nijednom t r o h o m (4), z d r u ž b o m (7), d r ž a v o m, Sa-

©DiZbi.HAZU

marijom (9). Taj nastavak imamo i danas u čak. govorima u okolici Splita i na otocima istočno od Šolte. Na Šolti i zapadno prema Istri preteže nastavak u(n) prema stsl. -ѫ.

Imenice m. roda imaju u Marulićevu jeziku i u svim čak. govorima kratku množinu: cviti, bani tere knezi, voli (12). Imenice, koje u množini gube -in, kako je utvrdio Rešetar (Rad 136, str. 130—131) imaju u Zadarskom i Bernardinovu lekcionaru nastavak -e (po suglasničkoj deklinaciji): kućane, grajane. Tako je i u Marulićevu jeziku: grajane (5), židove (19), stražane (52). Stari završetak -ove (po deklinaciji osnova na -u) imaju također oba lekcionara i Marulić. Za tim osnovama povele su se i neke imenice drugih osnova: popove (19), popove, stolove (84).

Gen. mn. je bez novoga nastavka: -a: dan (6), hiljad (11), díl (33), nevolj (52), rik, sik, zrik, dik (53), vojask (59). Pojavljuje se i nastavak -ov kod imenica m. roda: gradov (57), sinov (66) i nastavak -i: dili. Takvi su oblici gen. mn. bili prije Marulića, u vrijeme Marulića i danas u čak. govoríma. To je jedini padež, koji nije nikada doživio nikakvu promjenu u čakavskim spomenicima ni u živím govorima od najstarijih vremena do danas.

U dat., lok. i instr. mn. bili su posebni nastavci za svaki padež u svim čak. spomenicima prije Marulića, u njegovo vrijeme í kasnije do novijih vremena. U Marulićevu jeziku u dat. imamo stari nastavak -om za m. i sr. rod: crvom (18), popom (52), grajanom (68), Rimljanom (72), a -am za ž. rod: ženam (20), mužaticam ženam (94). U lok. je za m. i sr. rod nastavak -ih: na nebesíh (44), na konjih (57), po mistih (57). Imenica vrata íma lokativ na istoj strani: na vratih i na vratoh (50). Taj primjer našao je í Ružičić u jeziku P. Zoranića (str. 142). Imenice ž. roda s osnovom na -a imaju nastavak -ah: u rukah (24), u nevoljah (25), na nogah (51), a imenice s osnovom na -í imaju -ih: u ričih. U instr. je stariji nastavak za m. i sr. rod -i: s popovi (35), zubi, sa Rimljani (48); za ž. rod s osnovom na -a nastavak je -ami: tugami, suzami, rukami (47), šćipačami (56), a za imenice s osnovom na -i nastavak je -ima: s ričima (8). Ima í drugih nastavaka: ustmi (4), s ljudmi (59), ričmi, kolinmi (43).

U akuz. mn. imenica m. roda o- osnova ima Marulić stariji nastavak -i (= ѧ) i noviji -e (= ѧ prema jo- osnovama): grad će mi pobiti vinograd i bori (17). Starije oblike upotrebljava obično zbog rime. Češći su oblici s novijim nastavkom -e: i sva místa onaj zauja i grade (16).

I u pridjevskoj i zamjeničkoj promjeni nastavci su u tim padežima različiti. Po toj osobini Marulićev jezik bliži je jeziku starijih čakavskih spomeníka i jeziku njegovih savremenika, nego današnjim istočnim čakavskim govorima, jer su se u njima nastavci za te padeže izjednačili prema štokavskim govorima, pa u

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

m. i sr. rodu imamo nastavak -ima: nožima, zubima, sinima. Isto tako i u imenica ž. roda s osnovom na -i: ričima, mislima, a u imenica s osnovom na -a imamo ili -ami prema nastavku instrumentala: ovcami, lozami, ženami ili -ima prema zamjeničkoj i pridjevskoj deklinaciji: sestrima, ženima ili -am prema nastavku dativa: sestran, ženan. Samo u nekim govorima na Hvaru čuva se još stari nastavak u lokativu, ali ne dosljedno: po dolčićih i po škojima, po mistih, po pojih i po pojima, po ravnicah, po gomilah. U tome mnogo bolje čuvaju starinu zapadnočakavski govori: s črnemi iglami, z mrzlemi rukami (Nazor »Stomanja«), na prsteh (Gervais »Nonić«), po moreh sveh, va stareh dni (Gervais »Barke faren«).

U deklinaciji ima u Marulića još starih osobina, koje su se upotrebljavale u svim starijim spomenicima, a u živim govorima srednje Dalmacije ima ih vrlo malo ili ih uopće nema. Takvi su dualni oblici ličnih zamjenica: naju (31), vaju (90); komparativi nekih pridjeva, u kojima se čuva staro -š- komparativnih osnova: povekše (3), vekšega (9), vekšu nemoć, vekši gnjiv (33); oblik za akuzativ jednine lične zamjenice ja : ju:[29] dvorno ju primite (4), sedam dan ju puk sitova (5); zamjenički oblici za dat. i ak. mn.: jim i jih: píših jih biše tad (11), biše t' jim do znoja (12), kopja jim se sjahu (13), biše jih po broju (12), ali i: Judita ih kara (6). Upotrebljava i stari hrvatski oblik saj (= taj), koji je danas rijedak: Sih dan (3), su noć (52), segaj svita (60), na saj svit (66).

U konjugaciji ima Marulić mnogo starih oblika, koje nalazimo i u svim pisanim spomenicima prije njega.

Svi glagoli, koji danas imaju u 1. licu jedníne prezenta završetak -am imali su ga i u Marulićevu jeziku, a imali su ga i Zadarski i Bernardinov lekcionar (ispor. Rad 136, str. 161). Glagoli s današnjim završetkom -im, imali su završetak -ju: molju (36), mnju (39), govoru, stvoru (42) i običnije -im: volim, oholim (40), bižim, navistím, pomolim, izmolim, oholim (43). Glagoli sa završetkom -em imali su obično stari završetak -u: umiju (76). Rešetar navodi (Rad 136, str. 161—162), da su u Zadarskom i Bernadinovu lekcionaru u glagola s današnjim prezentskim završetkom -im i -em samo stariji završeci: -ju i -u. Marulićev jezik pokazuje u tome novije crte, koje su se počele razvijati u istočnočakavskim govorima na kraju XV. stoljeća.

U Zadarskom lekcionaru nalazi Rešetar (Rad 136, str. 162.) u 2. licu jednine pored redovnog nastavka -š i stariji -ši. U Bernardinovu lekcionaru našao je samo jedan primjer: slaviši (B. 194). U Marulićevim djelima u tome licu staroga nastavka nema, a vrlo su rijetki i primjeri s nastavkom -t u 3. licu jedníne: Sva moć riči moje izreći ne umi t' (32); bude t' Jerosolim tvoj (str. 43).

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Kušar (Glas Matice dalm., str. 44) navodi još dva primjera iz ostalih Marulićevih djela: neka tilo umre't; žalit' sinov. Svi ti oblici mogli bi, doduše, biti stari oblici za 3. lice jednine prema staroslovenskom nastavku -tъ, jer ih ima dosta i u djelima ostalih pisaca 15. i 16. stoljeća, ali Daničić (Istorija oblika, str. 274—275) i Rešetar (Rad 136, str. 165) misle, da je ovo -t, koje Marulić i piše odvojeno od glagola, postalo krnjenjem od etičkoga dativa ti. I jedno i drugo mišljenje nije bez temelja.

Rešetar je utvrdio, da lekcionari imaju stari nastavak u 3. licu jednine dosta često (Rad 136, str. 162), a Ružičić, da ga u Zoranićevu jeziku nigdje nema (str. 167). I ta crta nam dokazuje, da se u Marulićevu jeziku sve više gube stariji oblici.

U 1. i 2. licu mn. imperfekta stari su nastavci -homo, -hote, premda se oblici za ta lica vrlo rijetko upotrebljavaju.[30] Takvi su nastavci u tim licima redovno u svim djelima starih pisaca do 17. stoljeća, kada se počinju javljati novi nastavci: -smo, -ste prema nastavcima aorista (Rad 136, str. 170). Tragovi starih nastavaka, koliko se to vrijeme uopće upotrebljava, sačuvali su se na Rabu (Rad 118, str. 38) i u Dubašnici (Rad 121, str. 127).

Glagolski prilog sadašnji rijetko se mijenja: ufajućih u te, ufajućih u se (27). Isti je slučaj i u primorskim lekcionarima (Rad 136, str. 171). On se u lekcionarima kao i kod Marulića gotovo nikako ne mijenja. U Marulićevim djelima najčešći je današnji nastavak -ći ili rjeđi oblik nom. mn. -će ili samo -ć, ali je vrlo čest i nastavak -e mjesto stsl. ę, koji su imali glagoli III.—VI. vrste: naslidujući (3), znajući (4), držeći (5); držeće, ničeće, hteće (27); ležeć (9), steć, plačuć (81); pridaje (4), jeduje (9), igraje (12), pojímaje, doticaje (14). Toga kraćeg oblika, koji je tako čest u Marulića, nema u Zadarskom ni u Bernardinovu lekcionaru, ali ima u Ranjininu zborniku, u jeziku dubrovačkih pisaca 16. stoljeća, kod Zoranića i ostalih dalmatinskih pisaca 16. stoljeća. Danas se u čakavskom dijalektu upotrebljava samo oblik na -ći (-ć) i to rijetko.

Glagolski prilog prošli ima nastavke -ši ili -še, ako su napravljeni od glasova, kojima se infinitivna osnova svršava na suglasnik. Rijetki su primjeri bez toga nastavka. Ako se infinitivna osnova svršava na samoglasnik, dobivaju nastavak -v, -vši: pošadši (16), smakši (26), prišad (16), počam (16), zarobiv, porubiv, pobiv (16), učinivši (24). I taj se prilog redovno nije mijenjao. Savremeni čakavski govori ne poznaju toga priloga, osim rijetkih izuzetaka.

Rječnik

Rječnik u jeziku M. Marulića je rječnik, kojim se služio narod splitski onoga vremena. Ima riječi uzetih iz lekcionara i ostalih kulturnih spomenika, dakle književnih. Njegov rječnik nije jednak

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

rječniku predašnjih djela u čakavskim spomenicima, jer su mnoge riječi nastale iz jezika prije Marulića i zamijenjene novim, ali je ipak njegov rječnik mnogo bliži rječniku starijih spomenika čakavskoga dijalekta, nego rječniku kasnijih spomenika i savremenim govorima srednje Dalmacije, jer se jezik do njegovih vremena sporije mijenjao. Zato su današnjoj generaciji mnoge njegove riječi i izrazi tuđi i nepoznati. To je razlogom da se njegova djela teže čitaju i da su neka mjesta u njima nejasna.

Promjenu riječi i izraza, koja s vremenom u jeziku nastaje, jasno je pokazao Jagić kao filolog u uvodu Poljičkoga statuta[31] iz godine 1400: »Jezik poljičkog statuta u novoj je redakciji znatno izmijenjen: stare riječi, što su već izašle bile iz običaja te postale nerazumljive, zamijeniše drugijem, lakšim riječima, da i ne govorim o novijoj ortografiji i o pomlađenijem oblicima u gramatici. Ali nijesu samo pojedine riječi promijenjene, već i čitave izreke ili fraze: mnoga originalna jezgra starog sloga pade žrtvom vremena.«

Na sličan način iznio je promjenu riječi i izreka dubrovački pjesnik D. Ranjina u pjesmi 107. (Stari pisci hrvatski XVIII) »Jednomu, ki ništo ne učini, a tuđe sve huli«:

. . . . . .

U ova vremena, moj hudi tamniče,
druga sad imena naše pjesni diče,
jer jak lis u cvitju, tač nijedna na svit saj
u jednomu bitju ne trpi običaj.
Također i riči, kime se jur njekad
stara svijes diči, u scijeni nijesu sad.
i ove sad, ke veće jesu, znaj, scijenjene,
s vremenom bit ne će od druzih primljene.

Marulić ima u svome jeziku dosta domaćih i stranih riječi, koje su se upotrebljavale u njegovo vrijeme, a u kasnijem razvoju jezika zamijenjene su posve novima ili su dobile samo nov oblik. Strane riječi, uglavnom iz talijanskoga jezika, starodalmatinskoga, venecijanskoga, ali i iz latinskoga (preko crkvenoga jezika), grčkoga, i turskoga, sačuvale su se uglavnom do danas bez naročitih izmjena. Stranih riječi iz talijanskoga jezika bilo je u njegovu jeziku mnogo manje, nego u savremenim čakavskim govorima, jer je čitavo jedno stoljeće Austrija upravljala Dalmacijom, a za njezine uprave službeni jezik u svim uredima i školama dugo je bio talijanski, da ne spominjem trgovinu, pomorstvo i ostale grane javnoga života, koje su se služile uglavnom talijanskim jezikom.

Iste romanske riječi, koje nalazimo u starim zakonicima i kod starih dalmatinskih pisaca, poznaju i danas starije generacije. Te riječi imaju uvijek isti oblik li su vrlo malo izmijenjene. Takve su riječi: b u m b a ž i n a (tal. bombagino = vrsta papira i pamučno platno), d e n u n c i a t i (tal. denunziare = tužiti vlasti), f a t i g a

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

(tal. fatica = posao, trud), intrada (tal. entrata = dohodak), kuntentati (tal. contentare = zadovoljiti), kaštigati (tal. castigare = kazniti), kveštijun (tal. questione = pitanje, raspra), komun (tal. comune = općina), licencia (tal. licenza = dopuštenje), mandat (tal. mandato = nalog), obligan (tal. obligato = zahvalan), oficij (tal. uffizio = ured), pržun (tal. prigione = tamnica), providur (tal. proveditore = pokrajinski poglavar), sentencia (tal. sentenza = osuda), skuža (tal. scusa = isprika), teštamenat (tal. testamento = oporuka), urdin (tal. ordine = zapovijed) (Štatut otoka Krka); agravati (tal. aggravare = opteretiti), bekaria (tal. beccaria = mesarnica), frut (tal. frutto = plod, voće), kuntrada (tal. contrada = kraj, ulica) kunfin (tal. confine = međa, granica), licenzia, ordinati (tal. ordinare = zapovjediti), peržun, setembar (tal. settembre = rujan), štimati (tal. stimare = štovati) (Kastavski statut); art (tal. arte = zanat), beneficij (tal. benefizio = zadužbina), berita (tal. beretta = kapa), desperan (tal. desperato = očajan), devot (tal. divoto = pobožan), dota (tal. dote = miraz), frut, fibra (tal. febbre = groznica), grop (tal. groppo = uzao), katrida (tal. ml. carega = stolica), kolur (tal. colore = boja), konfin (tal. confíne = granica), kondenati (tal. condannare = osuditi), lancun (tal. lenzuolo = plahta), murtela (tal. mortella = mirta), namurati se (tal. innamorarsi = zaljubiti se), oficij, pjaca (tal. piazza = trg), porat (tal. porto = luka), poses (tal. possesso = posjed), profundati (tal. profondare = metnuti na dno), salbun (tal. sabbione = pijesak), sentencija, škina (tal. schiena = leđa), školj (tal. scoglio = otok), testamenat, žardin (tal. giardino = vrt), žilj (tal. giglio = lijer), žigant (tal. gigante = div) (Marulić).[32]

Sve te i ostale strane riječi govore se uglavnom i danas u savremenim čakavskim govorima. Usput spominjem, da je M. Franičević u Republici, god. II, knj. II, na str. 593. govoreći o Marulićevu jeziku rekao ovo: »Marulićev »žilj« (»kakono žilja cvit«) sačuvan je jedino u jednom osmercu stare ljubavne pjesme, koja se još i danas pjeva po hvarskim trgovima, (ma da rijetko tko znade, da je žilj zapravo ljiljan): »Parsi tvoje žilj pribili«. To nije točno, jer se riječ »žij« (tal. giglio) jedino tako govorí i danas u južnom dijelu otoka Hvara, a često se i opisuje izrazom »cviće svetega Antoníja«, jer cvate o sv. Antunu (13. VI.), pa se toga dana prije nosilo u palmi na blagoslov u crkvu. Na tome mjestu Franičević je dao još neke napomene o Marulićevu jeziku, koje nas ne mogu zadovoljiti.

Neke riječi, uzete iz drugih jezika, čuvaju se i danas: ajer lat. aër, grč. ἀήρ = zrak), koludrica (grč. καλογραῖα = redovnica), pedipsat (grč. παιδεῦσαι = kazniti), tanac (njem. Tanz = ples), a neke su se posve izgubile: almuštvo (njem.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Almosen = milostinja), drom (grč. δρόμος = put), herceg (njem. Herzog = vojvoda), hiža (njem. Haus = kuća), kontuš (mađ. kőntős = odijelo), rusag (mađ. ország = kraj, zemlja), šereg (mađ. sereg = mnoštvo, četa), vahtar (njem. Wächter = stražar) i dr.

Mnoge domaće riječi Marulićeva jezika znatno su izmijenjene, te ih u današnjim čakavskim govorima srednje Dalmacije ili uopće nema ili su izmijenile prijašnji oblik. Veliki broj takvih riječi iznio je M. Kušar u spomenutom radu na str. 48.—51. i L. Zore u Programu kotorske gimnazije za škol. god. 1876.—1877. Razrada toga pitanja iziskuje poseban rad. Ja ću se osvrnuti samo na neke primjere. Danas su na pr. u ovom kraju nepoznate riječi: hin, hina (= prijevara), hlapstvo (= ropstvo), horugvica (= zastavica), hot (= volja), hust (= tutanj, mnoštvo), konjuh (= konjušnik), nag (= go), ložišće (= ložnica), raba (= sluškinja), smin (= smion), teg (= rad), žrlac (= izjelica), žrtje (= žderanje), vetah (= star). Riječi teg i težati čuju se u ovom kraju još samo od vrlo starih ljudi u izrazu: u nediju teg ne tezi. Neke se riječi i danas upotrebljavaju, ali u drugom obliku; na pr. dobrina danas dobrota, opit'je danas pijanstvo, jistva danas jiće, grdina danas zloća, opijavac danas pijanac, ljubi danas ljubav. Neke su riječi dobile drugo značenje; na pr. krvavac kod Marulića krvnik, a danas krvavi žulj. Neke riječi Marulić sam tumači, što nam dokazuje, da su narodu bile manje poznate ili uopće nepoznate. Prema tome su samo književne riječi, koje je Marulić morao uzeti iz predašnjih pisanih spomenika našega ili kojega stranoga jezika ili ih je čuo od nečakavaca. Takve su riječi: poet (str. 7): poete su ki pišu verse (67); hiljad (11); hiljad je tisuća (67); drom ili drum (19): drom ili drum zove se put općeni (67); cilici (19): cilici hrvatski se zove vrićišće (67); žrtja (20): žrtja: sacrificia (67); angose (33): angose: nevolje (68); srv (51): srv (sarf): srvan'je (sarfanie) (71); berilji (78): drazi kameni, žuti i svitli, prozračni (96). Neke riječi domaće i strane kao: almuštvo, faćel, hiža, herceg, kontuš, ozoja, ovaščiniti, otačastvo, ošva, peteh, rusag, šereg, vahtar, vuhavšćina i druge Marulić ne tumači. To znači, da nije bilo potrebno, jer ih je narod poznavao i upotrebljavao. Drugo je pitanje, kada i kako su neke od njih ušle u splitski govor. Neke od njih kao peteh, hiža, hudo, nag, peljati, pifar, tat, pa pes i meč (u kojima mjesto poluglasa imamo -e- ukazuju na čuvanje zajedničkih riječi i crta iz starijega vremena zajedno sa zapadnočakavskim govorima i kajkavskim dijalektom. U Marulićevu rječniku ima i po više oblika za jedan pojam; na pr. oholstvo (55), oholost, oholast (64), oholija (67); konac (58, 60, 66), fin (60, 84).

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Oblíci vlas (17, 22, 26, 76), staros (85), u kojima u suglasničkom skupu -st- na kraju riječi otpada glas -t-, ne pripadaju čakavskom dijalektu nego dubrovačkom govoru. Te oblike je Marulić uzeo iz jezika dubrovačkih pisaca. Isto tako pripada dubrovačkom govoru i oblik oholast (10, 64), koji on upotrebljava na istoj strani pored redovnoga oholost (64). Oblik zgar (26, 41), zgara (63, 69) pored redovnoga zgora također je uzeo íz jezika dubrovačkih pisaca. I oblici rit (25), riše (24, 27) pored redovnoga oblika reći upućuju nas na dubrovački oblik: ríjetí. Glavnoga junaka naziva sad Judit, kako je u židovskom jeziku, sad Judita prema načinu tvorbe takvih imenica u našem jeziku. U njegovu jeziku íma í drugih manje običnih pojava. Imenica Jerusolim u kosim padežima može biti i ženskoga roda: ki od Jerusolime dojde (4), Slava si Jerosolime sve (58), Tri miseci side u Jerosolímí (64). Ima i drugih imenica, koje nisu istoga roda, kojega su u savremenim govorima: prez sasa (= sise) desnoga (59), dviže ram (= rame) (51), ni kare ni svade (= svađe) naša ne ču ljubav (88).

Sintaksa

Marulićeva sintaksa kao í leksík iziskuje poseban studij. Na sintaktičke pojave, leksik i leksikalne izraze djelovao je mnogo latinski jezik, na kome je on pisao mnoga svoja djela, i talijanski jezík, na kome je studírao i koji je savršeno poznavao. Sastav rečenice ne razlikuje se mnogo od njezina sastava u savremenim čakavskim govorima srednje Dalmacije. U tome se i danas ogleda jak utjecaj talijanskoga jezika. Na namještaj riječi u rečenici Marulić je malo pazio, jer je mnoge pravilností žrtvovao, da udovolji potrebi stiha, a naročito sroka; na pr.:

jer znahu zgrišenja u njoj da nisu ta,
kriva svidočenja njoj naprtiše ka. [Suz. 429—430]

Ili:

poznaše, da oni svih lažom ugnaše u blud,
ubit Suzanu kih odlučil biše sud. [Suz. 613—614]

Pored ostalih pojava, koje nisu u skladu s duhom našega jezika, vrlo je česta pojava glagol na kraju rečenice. Sintaksu primorskih lekcionara u krupnim crtama iznío je Rešetar (Rad 136, str. 186—196). Sintaksa lekcionara ne razlikuje se u bitnim crtama od Marulićeve, jer se promjene u sintaksi sporije vrše nego u glasovima i oblicima. Glavne osobíne Marulićeve sintakse iznio je Kušar u spomenutome radu (str. 52—56). O kongruenciji u jeziku starih čakavskih pisaca (Marulića, Hektorovića, Lucića, Barakovića í Zoranića) pisao je Vjenceslav Glavan u Južnoslovenskom filologu, knj. VII, str. 111—159. Sintaktičke osobine u dje-

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

lima ostalih dalmatinskih pisaca toga vremena, kako dokazuje Glavan, nisu se ni po čemu razlikovale od sintaktičkih osobina u Marulićevu jeziku.

Na temelju iznesenih opažanja o njegovu jeziku možemo zaključiti ovo:

1. Marulićev jezik nije čisti narodni govor Splita i okolice, ali je svakako bliži njemu, nego što je jezik ostalih pjesnika toga vremena govoru njihova kraja.

2. U glasovima nema nekih starijih crta, koje su se do kraja 14. stoljeća posve izgubile, ali nema ni novih, koje su se u istočnočakavskom dijalektu počele javljati u 16. stoljeću. U njegovu jeziku ima glasovnih crta, koje su ušle iz štokavskoga zaleđa i iz jezika prvih dubrovačkih lirika.

3. U imenskim oblicima mnoge su crte bliže starijem stadiju štokavskoga dijalekta nego jezika zapadnočakavskih spomenika i savremenih govora, jer se dotada bilo uglavnom izvršilo ujednačivanje padeža barem u jednini. U množini ostaju stariji nastavci. Marulić čuva stare glagolske oblike, ali i u njima prodiru novije osobine.

4. U leksiku ima mnogo stranih riječi, naročito romanskih, koje su ušle u narodni govor, i književnih, ali mnogo manje nego ih ima u savremenim čakavskim govorima toga kraja. Ima i domaćih riječi, kojih danas u jeziku uopće nema ili su drugačije sastavljene.

5. U sintaksi opaža se jak utjecaj rimskih klasika i talijanskoga jezika.

Prema tome po jeziku Marulić je na prijelazu iz starijega konzervativnoga doba u novo revolucionarno, ali sa mnogo više konzervativnih nego revolucionarnih elemenata.

Po sadržaju njegova djela pripadaju po svim osobinama u konzervativni srednji vijek sa neznatnim elementima novoga revolucionarnoga renesansnog doba.

III.

Vladimir Nazor u svojoj knjizi »Na vrhu jezika i pera«, Zagreb 1942, na str. 157, odgovarajući g. I. Č., koji mu je predbacio, da je »grobar čakavštine«, kaže, »da se osvrnuo i na sadržaj, na nutarnju živu jezgru, doprinosa čakavske lirike hrvatskom pjesništvu, jer, da se piše čakavski, nije dosta znati jezik (stil, oblike i naglase), kojim se govori u čakavskim krajevima. Poezija Mažuranićeva i Kranjčevićeva, u svojoj je suštini čakavska, iako napisana najboljom štokavštinom; osjećaju se u njoj i naše bure i naše jugovine«. Nazor s pravom tvrdi, da pojam »čakavština« ne obuhvaća samo jezik (stil, oblike i naglase), dakle vanjski oblik, nego i sadržaj.

O pjesničkoj vrijednosti Marulićevih djela iznesena su dva suprotna suda: Maretićev u Radu JA, knj. 89, na str. 226, gdje

©DiZbi.HAZU

kaže, da je Marko Marulić dosadan pisac i da njegova pjesnička vrijednost ne stoji baš visoko iznad ništice, premda će se u njegovim djelima naći i dosta zanimljivih stvari. Takvim sudom, koji je Maretić iznio u ime svoje i u ime svih onih, koji su njegovu »Juditu« čitali, ustvrdio je, da u »Juditi« ne vrijedi oblik ni sadržaj. Drugo, protivno mišljenje, iznio je Nazor u »Hrvatskoj reviji«, god. V, Zagreb 1932, na str. 376. ovim riječima: »Bit će da je tako (t. j. da je Maretićev sud tačan); ali — ako se vrijednost sadržaja neke lektire mjeri dojmom što ga ostavlja kod čitaoca i po svemu što ona može u njemu potaći — ja ne bih kazao da je taj sud tačan; moram ga pače sasvim odbiti.« Nikako se ne možemo složiti s Maretićem, koji tvrdi, da Marulićeva pjesnička vrijednost ne stoji baš visoko iznad ništice, ali ni s Nazorom, koji taj sud sasvim odbija. Maretić je pjesničku vrijednost Marulićevih djela gledao štokavskim očima i mjerio savremenim mjerilom pjesničke vrijednosti, a Nazor je, protivno, u njegovim djelima nalazio sve ono, što može naći samo čakavac, koji se rodio u blizini Splita i koji je u Splitu proveo najljepši dio svojih dana. Mora se priznati, da je s obzirom na sadržaj Marulićev jezik manje pjesnički nego jezik ostalih renesansnih pjesnika toga vremena. U njegovu jeziku smetaju nam mnogi glagolski oblici, kojih savremeni čakavski govori uopće nemaju ili ih imaju u vrlo malom broju: imperfekti, aoristi, glagolski prilozi i glagolske imenice. Ti oblici su, doduše, bili česti u svim književnim djelima i u kulturnim spomenicima od najstarijih vremena do Marulića i poslije njega. Čut ćemo ih i danas u crkvenim pjesmama, ali u narodnim govorima počeli su se gubiti već u 16. stoljeću. Te oblike Marulić gomila u tolikoj mjeri, da mu stil postaje težak. Njegov pjesnički jezik dobio bi mnogo na vrijednosti, da je miješao imperfekte i aoriste s prezentima i perfektima. U njegovim djelima ima i do dvije stotine stihova, u kojima nema nijednoga perfekta nego sami imperfekti i aoristi; na pr. »Judita« III, 55—221. Naći ćemo i obratno, u nekoliko stihova redom same perfekte.

Da se vidi, kako je gomilao te glagolske oblike, navest ćemo nekoliko odlomaka:

»Zato da ne strusi nami p r o m r m n j a n' j e,
čin'te, ner da skljusi nisko p o n i ž a n' j e,
govore: k a r a n' j e božje to jest manje,
ner naše z g r i š a n' je i naše p o g a n j e«. [Jud. III. 329—332]

Ki poni toku vlast i silu i m i š e,
'zgubi svoj glas i čast, kada ga r a z b i š e;
i ki ga d o b i š e, jure po tom toga,
jer se o h o l i š e, i z g u b i š e mnoga.

Pored da je Boga, Nabukodonosor
m n j a š e se dilj toga, — n i m a š e bo razbor, [Jud. I. 33—38]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Tako pod šatori veziri ki s t a h u
govoreći, gori hvale nje d v i z a h u
i nju ti g l e d a h u, ka prid Olofernom
s t a š e gdi v i j a h u nju s Abrom nje vernom. [Jud. IV. 313—316]

Da prvo ovo je isprosila m o l e ć
molitve bit svoje, u noći i s h o d e ć;
da nitkor o t h o d e ć, »kamo ćeš« reče joj,
ni opet d o h o d e ć, od kud greš? ča je toj?« [Jud. V. 25—28]

Idoše na svoj stan, sobom t e t u r a j e,
jerbo ne jedan žban popiše 'spijaje:
redom z a č i n j a j e, zdravicu obnose
jednu p o p i j a j e, a drugu donose. [Jud. V. 169—173]

Prijam jih u naglost, stražane i d o š e,
nenadinu radost tu popom r e k o š e,
i svi se s t e k o š e, Juditu v i d i š e,
svitil'ja s n e s o š e, jerbo još noć b i š e. [Jud. V. 265—268]

»Od meči, od uzah, kad s i godi h o t i l,
i od jacih rukah ti nas s i s l o b o d i l;
ti nas j e s i v o d i l prik mora po prahu,
onih s i p o t o p i l, ki no nas tirahu.« [Jud. II. 177—180]

S tim se v i j a h u dan, a mrkla noć b i h u:
tako biše neznan njih grih, ki i m i h u.
Ovi z a m i r a h u Suzanu m u č e ć i,
kada nju v i j a h u u vrtlu s i d e ć i.

Li u nju z r č e ć i, u š č u d i š e se, s t a v,
ter hudo m i s l e ć i z a j d o š e u ljubav: [Suz. 181—186]

Kad se svak tuj slize, d o š a d č i popove,
p o s t u p i š e bliže, gdi s t a h u stolove;
na katride nove visoko s e d o š e,
ter tu riči ove tud' je p o d v i g o š e:
»Zovite, r e k o š e ovdi kćer Elkije,
jer dilo nje hoće, da se ubije.« [Suz. 331—336]

s m l a t i š e jim šiju, stinami h i t a j e,
dokla jih ubiju, nigdar ne p r i s t a j e.
Oni se z i b a j e, malo se v r t i š e,
udorce p r i m a j e, pak sobom u d r i š e:
tako t' u m o r i š e obiju. [Suz. 657—661]

Mogao bi netko s pravom reći, da je te oblike često upotrebio zbog potrebe rime, ali Marulić te oblike upotrebljava i u proznom dijelu svoje »Judite«; na pr. vojske se p r i s t r a š i š e, grajane jih t i r a š e, b i š e, o d r i š e, bogati se v r a t i š e... p o k l o n i š e se u tempal, dare p r i k a z a š e, i tuj se tri misece v e s e l i v š i, domom se v r n u š e (Jud. str. 5). Ovo je bilo, kad g r e d i h u od

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Egipta. Josue se s Amalekom bijaše, Mojses na goru moleći staše; kada dvigniše ruke, dobivaše puk njegov, a kad jih spuščaše, dobivahu neprijatelji. Jaše mu podržati ruke, ki s njim bihu i tim dobiše Amaleka. Oloferne se razsrdi, čuvši ili vidivši, da se ne će pridati strane izraelske (Jud. str. 67—68). Sve te oblike upotrebljavaju Hektorović i Lucić, ali u nešto manjoj mjeri. Hektorović upotrebljava naporedo imperfekte, aoriste i perfekte. U Lucićevim djelima i u »Komediji od Raskota« perfekti su mnogo običniji, a u savremenim istočnočakavskim govorima imperfekti i aoristi uopće se ne upotrebljavaju.

U Marulićevim djelima ima malo prídjeva i priloških oznaka, koje daju živost i slíkovitost pjesničkom jeziku. Opisujući ljepotu Juditinu, kad se spremala da pođe s Abrom u Olofernov tabor, malo se zadržava na opisivanju ljepote dijelova njezína tijela. Svu pažnju obraća ljepoti njezine odjeće i obuće. U opisu Suzane zadržava se više na opisivanju dijelova njezina tijela, naročito glave, poput trubadurskih pjesnika, ali ne uspijeva kao oní. U opisu ljepote jedne i druge žene ne može mimoići božju volju. Njegovi su opísi takve vrste blijedi. Opaža se, da ih daje čovjek, u kome obamiru mladenački osjećaji i koji to čini po službenoj dužnosti, da u čitaoca ne izazove nikakvu »griješnu« misao.

Razliku u načinu opisa i upotrebe pridjeva između Marulića i Lucića vidjet ćemo odmah.

Marulić:

Bile biše šije, a crnih očiju,
Glavice milije ner ti reć umiju.
Obrvi ter viju, nad kimi staše val,
ako reći smiju, bog biše upisal.
Tko bi na daleč stal, rekal bi: rumen cvit
od ust je nje procval, ali ružice list.
Obraz od sniga slit, ne ki je sasvim bil,
da s kim bi smišan bit grimiza niki dil.
Suknja razlicih svil dar do tla nizoka,
kip rasta gorskih vil, tanjahta, visoka. [Suz. 31—40]

U tome opisu nije pjesnički upotrebljena ni imenica »šija«. Lucić upotrebljava riječ prikladniju za svoju vilu »vrat«.

Lucić:

Vrhu njeje vedra čela
vridna ti se kruna vidi
od kosice, ku je splela
— — — — — — — — —
Obrve su tanke i crne
nad crnima nad očima;
crne oči kada svrne,
— — — — — — — — —
Pri rumenih njeje usti'
ostao bi kuralj zada;

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

zubići su d r o b n i, g u s t i,
kako biser ki se sklada;
s l a t k u ričcu kad izusti,
bi rek mana s neba pada.
— — — — — — — — — —
B l a ž e n tko joj bude grlit
grlo i vrat b i l i g l a d a k;
srića će ga prem zagrlit,
živiti će život s l a d a k;
— — — — — — — — — —
Prsti su joj t a n c i, b i l i,
o b l i, d u z i, p r a v n i, p r o s t i,
G d i b i z e l e n venčac vili
— — — — — — — — — —

[Pisni ljuvene, 12]

Marulić je religiozni pisac, gorljivi kršćanin i prema tome konzervativni pisac. Po sadržaju i po motivima, koje obrađuje, u svemu je bliži starom vremenu, srednjem vijeku, nego novom, renesansnom vremenu. To se osjeća i u opisu Judite i Suzane. Njegov jezik i rječnik ne razlikuje se mnogo od jezika i rječnika lekcionara i ostalih religioznih pjesama, jer je najveći dio onoga, što je napisao, u skladu s kršćanskom vjerom i kršćanskim moralom, a to se nije moglo reći drugačije, nego su reklí predstavnici crkve.

Međutim, kad se udalji od vjerskoga područja, kad prijeđe na opisivanje prirode i drugih pojava u životu, njegov je jezik i rječnik bliži narodnom splitskom govoru, jer se i to ne može reći drugačije, nego narod govori. Tada njegov jezik postaje prirodniji, nama bliži, sočniji i puniji.

Poznato je, da se bavío slikarstvom i da je u njegovoj knjižnici nađeno više djela o slikarstvu. To nam potvrđuju i mnogi opisi u njegovim djelima, koje ne bi slikar mogao bolje naslikati. Naročito su savršeni vjerni opísi mora, života na moru, bure, oluje, vrtova, vinograda i svega onoga, što je usko vezano sa Splitom i njegovom okolicom. Zato je on mnoge motive u »Juditi« i »Suzani« prenosio iz dalekog istoka u svoj Split, da ih što vjerníje prikaže svojim sugrađanima, naročito onima, za koje je pisao, a to su oni, kako i sam kaže, koji nisu znali čitatí knjige latinske ili đačke.

Savršen je opis Nabukodonosora među vojvodama. Uspoređuje ga s bijesnim psom:

Kako no kad bludi sobom simo, tamo
bisan pas meu ljudi, pojti ne mni kamo,
ner se vrti samo ter ujisti preži,
ovamo, onamo, ciri se[33] i reži:
tako t' ov, ki leži, misleći, sasvima
ništare ne teži,[34] a pokoja nima;
glavom svuda kima i sobom privraća,
posažme očima, da san ne odvraća; [Jud. I. 93—100]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Krasan je opis prirode u ranu zoru, kad se kralj sastao s vijećnicima:

Još iz dna izvita ne biše sva zora,
ni rosa sa cvita opala, da gora
biljaše jur zgora visoko vrhami,
a struja od mora mišaše iskrami;
jure noć s tminami doli pošla biše,
da još dan s zrakami uzišal ne biše,
kada se skupiše vićnici u komori, [Jud. I. 105—111]

Isto je takav opis zore u »Suzani«:

Poče zabiljevat zora, s istočnih stran
sunce se podivat, jur svanu svital dan, [Suz. 325—326]

i početka noći:

Sunce se jur zavi za more dolika,
dan za sobom zani, a noć sta gorika. [Suz. 309—310]

Realističku sliku pruža nam usporedba obijesti kralja Nabukodonosora s morem i ribarom, koji želi baciti mrežu na mjesto, koje je drugome određeno, jer na svoje ne može:

Tom hvalom ushode, kralj veće uzbuja,
kako kad se svode vali, gdi je struja;
ter hlepeć na tuja lovišća vrić[35] mriže,
kako ljuta guja gori glavu dviže. [Jud. I. 145—148]

Divno je opisao vojsku babilonsku i asirsku u I. pjevanju od stiha 165.—232., a naročito njihova ohola i okrutna vojskovođu Oloferna, koga uspoređuje s debelim još nestriženim ovnom:

A on ti sijaše oholo, visoko,
a sam pogledaše po vojsku široko;
krvavo mu oko, crljen biše obraz,
brada jur nikoko prosida, debel haz.[36]
Poćaše se i u mraz, toko biše pritil.
vas obal kako praz,[37] ki još ni strižen bil;
a biše se povil svionim skenderom
i gojtane pustil, kićene biserom.
Šapka[38] staše s perom na glavi, doli pak
na bedrih sa srebrom sablja tere bičak,[39]
gledaše ti ča svak, lipo ga odivaše
dolama, ke utak[40] zlatom prosivaše. [Jud. I. 233—244]

Na vrlo zoran način uspoređuje vojsku Olofernovu, koja je već osvojila mnoge države i gradove, s gustim mrkim oblakom, koga se silno boji mornar i ljeti seljak, da mu ne uništi ljetinu. Pjesnik tako na najshatljiviji način svojim mješćanima, mornarima i težacima, hoće da pokaže moć te vojske, od koje je Judita spasila svoj narod:

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Kako kad tmastima kreljutmi[41] oblak gust
prikriv nebo dima, miga, gromi u hust;[42]
mornar jidra popust,[43] upije ter hiti,
da k' kraju svrnuv šust u porat uhiti;
težak drhće liti, boji se, govori:
grad mi će pobiti vinograd i bori,
i žita, ka gori jur podivaju klas,
ojme! zgubih skori mu hranu, moj trud vas: [Jud. II. 37—44]

Savršenu sliku pruža usporedba bijesa Olofernova s bijesom konja ubodena ostrugom:

Veziri toj čine, Oloferna gnjivu
pridaše vrućine, kako konju živu,
kad teče po njivu, kad mu dadu ostrog,
popostrese grivu tere poljuti nog;
priskoči plot i stog i potok prikine,
koliko je uzmog, teče, vrata rine:
tako sobom hizne[44] ovoga grdoba,
kad ju pouzdvigne vezirska hudoba.[45] [Jud. III. 5—12]

Dok je Oloferne podsjedao Betuliju, u njoj je nestalo vode, i Ozija, koji je branio grad, već je bio došao u takav položaj, da ga je morao predati neprijatelju. Njegovu duševnu borbu uspoređuje Marulić s brodarom, koji upravlja brodom u najtežim vremenskim nepogodama. Takva se slika može savršeno promatrati s Marjana za teškog nevremena:

kako ki strašnima vitri zagonjen brod
meu vali mnogima vodi prik slanih vod;
svrta korablji hod, ne, kuda bi hotil,
da dajuć jidrom god, kud jih je duh[46] zavil
li još se je usilil, kokogod se oprit,
dokla je tumun[47] cil, ne hteć o školj[48] udrit.
Simo tamo pozrit[49] ne staje, jer vidi,
da mu se je borit s vitrom, s morem, s diždi;[50]
grbin[51] hlopom hlidi a zvižju konopi,
val rovući slidi, ter busa u popi.[52]
Sve nebo poklopi oblak s tmasta lica,
iz njega dižd kropi, mun'ja ga prosica;
grom s triskom potica, strahotno trtnjući,[53]
preda, pada nica mornar ili jidrući. [Jud. III. 219—232]

Krasna je realistička slika, kojom je prikazao Juditu pred Olofernom. Ona kuje u zvijezde Nabukodonosora i njegovu moć, a u isto vrijeme snuje, kako će izvesti svoju nakanu, kako će ubiti Oloferna. Pohvalivši Nabukodonosora padne po istočnjačkom običaju pred Oloferna:

kolinmi obimi poklek, skut celova:
takoj ti svidova[54] svinju da utije[55]
pomnja težakova, češuć oko šije;

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

vode joj ulije i željudom pita,
da ju pak ubije i dicu napita:
ona hruča, rita, legne u zmočiru,[56]
hvata iz korita; on ostri sikiru. [Jud. IV. 294—300]

Ne manje je lijepa slika, kad Marulić uspoređuje Oloferna s ribom, koja proguta udicu, kao što je on gutao namještene riječi Juditine:

Takoj riči mota Judita vesela,
da je ta pohota Oloferna svela
na taka jur mela,[57] da će leći nice,
a gradi sela steći prvo lice.
Kad spusti udice ter zadije ribu,
i 'stežuć tunjice,[58] mahne gori šibu
ribar i potribu ima jur dat ju van,
radostan, da hlibu smok mu je pripravan: [Jud. V. 61—68]

Savršen je opis prizora pijanih knezova, kad su izlazili íz Olofernova čadora poslije raskošne gozbe i pijančevanja. Opis toga prizora, čini nam se, da gledamo pred sobom:

Pojdoše, zanose tud 'ovud nogami,
sami se nadnose, kimljući glavami:
u obraz jim plami a na nosu para,
i na brade prami laščaše se ckvara.[59]
Trbuh kako žara nadmen odstojaše,
rič, ku pot[60] opara, jazik prikošaše;[61]
sviste ne saznaše, ctakljahu, jim oči,
rugo njimi staše i smih se potoči;
jer niki o ploči udri sobom pad se,
niki se pomoči, niki kara svad se,
niki držat rad se, druga uhitiše,
ter i s drugom zad se uznak uzvrziše;[62]
a niki rigniše, niki se gnjušahu
a niki ležiše, niki na nj padahu;
a druzih nošahu, stavit jih na odar:
toko se saznahu, koko mrtav tovar. [Jud. V. 173—188]

Bijeg Juditin s odsječenom Olofernovom glavom, koju je u dvanjkama nosila služavka Abra, usporedio je s lijetom sokola, koji uhvati plijen za svoje mlade. One najbržim korakom napuštaju čador, da ih tko ne primijeti. Takva se slika može često promatrati u Splitu između obale i otokā:

Kako kada sokol uhvati lovinu,
zav'je se više školj, side na visinu,
ne pustiv živinu iz nohat, ku je jal,[63]
dokla dopre stinu, gdi je gnizdo svijal;
hrlo ti je hital, da se napitaju
ptići, jerbo je znal, da lačni[64] čekaju:
tako t' ne sustaju ove dvi, ni sidu,
dokla ugledaju vahtare na zidu; [Jud. V. 251—258]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Marulić slikovito opisuje zoru, kada je vojska izraelska izlazila iz Betulije osokoljena činom i riječima Juditinim. Da svojim mješćanima bolje dočara zoru, koja je odgovarala veselju i radosti izraelskoga naroda, Marulić je lokalizira između Splita i otoka ispred njega:

Danica jur školje zrakom odivaše,
ter crljeno polje[65] suncu pušćivaše;
sunce podivaše jur svitlu glavu van,
jur svuda sivaše, jure bi bili dan. [Jud. VI. 37—40]

I strah, koji je zavladao u Olofernovoj vojsci, kad je na zidinama grada Betulije vidjela obješenu glavu njegovu, ne bi mogao vjernije prikazati nijedan slikar:

Svi se prestrašiše, kako komu gavun[66]
vali 'zbiv,[67] odniše argutlu[68] i tamun;
dimajući garbun jidrom paha, hukće,
miša s morem salbun,[69] on od straha drhće:
takim strahom dahće bijeno srce ovih,
plač ter vapaj bahće,[70] i jur obide svih;
ne osta krv u njih, i vidiv na grad dil
udov Olofernjih, strah ih je veći bil.
Mrmor je svuda vril, smete se vas okol;
strknja usta od sil, svak je bižat obol.
Kako kad sokol u nebo se vije,
jato se ptic od zdol široko razvija;
ča pri more svija, naprid se pojima,[71]
jer ga strah zabija, duše ne pojima:
tako tada njima bojazan micaše,
simo tamo svima po polju strkaše. [Jud. VI. 73—88]

Malo dalje opisuje izgled Olofernova šatora, kad ga je vojska napustila ostavivši u njemu sve, što je imala sa sobom. Marulić uspoređuje šator s vinogradom ,kad je grožđe zrelo, a Betuljane s jatom gladnih čvoraka:

Kako vinograd gust, kad je voće zrilo,
koga ne bude bljust[73] pudar ni pudilo,[74]
jato ga pokrilo čvrljak, grozd ne ojde,[75]
kad se je najilo, s punom gvačom[76] pojde:
tako svaki dojde šiju nakrcavši,
i u gradu projde, okol rasakavši;[77]
za njima prignavši, ča gonit mogoše,
ki vojsku zagnavši, s dobitjem pridoše. [Jud. VI. 113—120]

Kratka ali savršena je slika templa u Jerusalimu, kad je narod došao da prinese svoje darove u znak zahvale bogu:

Mirisi vonjahu, zvonjahu psaltiri,
popovi pojahu, otpivahu miri;
sjahu kandaliri zlati, sedmostruci,
i bili dupliri, kako puri luci. [Jud. VI. 345—348]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

U »Suzani« dočarava nam Marulić sliku perivoja uz Suzanin stan. Tako divnu sliku perivoja ne bi lako mogao dati nijedan slikar. Savršeno su u njemu poredana sva primorska sjenovita stabla; čitava zbirka južnih voćaka i sve mirisno cvijeće, koje se može naći u splitskim vrtovima. Svemu je tomu dan savršen život, koji stvaraju potoci u perivoju i brojne ptice, koje pjevaju i lijeću oko svojih gnijezda. U ovome opisu naročito se vidi bogatstvo jezika u imenima stabala, voćaka i mirisnog cvijeća. Sva su ta imena, osim rijetkih izuzetaka, naša, narodna.

Imiše širok stan mramorjem sazidan,
iz nutra ter iz van kolurom[78] napisan,
doli pak nanizan, kolondami[79] sveden,
po k'londih ulizan lašćeć kako meden;
uza nj trzan zelen mirisne travice,
srid nje zdenac studen prebistre vodice.
Okolo stolice kamene stojahu,
nad njimi lozice sincu[80] jim činjahu;
kon njih se vojahu stabla perivoja,
ka se zelenjahu, ne biše jim broja.
A svaka njih hvoja puna voća biše,
šušnjaše jim foja[81] kad vitar hlopiše;
totu bo rastiše svake vrsti drevje,
pod kimi sin biše, dubi, hrasti, jel'je;
ceprisi ter borje, ter vrbe zelene,
zeleno javorje, zgor loze vedene,
jabuke rumene i tkunje žutice,
a kon njih sajene mendule[82] slatčice;
pak smokve krivice i zamoršćice, kih
rano kljuju ptice, kad zrile vide njih.
Orisi nakon tih, lišnjaci, kastanje,
i kruške slaje svih i šipci ne manje,
i ke na pečenje naranče vazimat,
al rižuć na manje, općeno užimat.
Višnje ke budu imat žarak i sladak sok,
črišnje ke pojimat dobro je izjid smok;
i praskve kim ni rok trgane da stoje,
jere jim sagnje bok, kada dan pristoje;
da ne tako koje kladu gnile na tlo,
davno snete s' koje, oskorušve su to.
Biše jih stabal sto, ke kad usušahu,
sedam badnji i po punih namirahu.
Tuj se tad trgahu šešarci visoko
i ki jur crnjahu rogači nikoko.
Zdol poljem nizoko miris slaji staše
neg besidom kako izreć se mogaše:
basilk se bušaše s murtelom zelenom,
ruta uzhojaše i mažurana s njom.
Jošće stranom jednom sve rusmarin biše,
malo niže pod kom red rožic restiše;
uz taj red grediše još jedan red žilji,[83]
od kih snig ne biše, kad prem pade, bilji.

©DiZbi.HAZU

Kaloper sa smilji, garufli, viole
lica od berilji nacivnih po stole.
Lassa dir chi vole, ni pentur[84] na svit bil
toli hitre skole, da spengat[85] sve b' umil.
Mnju, t' bi trudno zbrojil zel'ja tere frutti,
ali kad takov mnil vrtal listo[86] čuti;
na ki čalun[87] spluti mogu se koluri,
ki bihu tuj, tuti svitli, živi, puri?
Lake[88] ter azuri,[89] kad su bili sobom
tolike valuri, svak mil da bi s ovom
razlikom lipotom, ka se snesla biše
u perivoju tom, ki tako cvatiše.
Po njemu teciše vrućac vojen posrid,
kon koga pasiše stado pitomih črid;
o kraju, zad i prid ptičice pojahu
svijajuć čaše gnizd, u kih se plojahu.
I ki dohojahu prvom u žardin saj,
s čudom govorahu, mneć je zemaljski raj. [Suz. 79—138]

Majstorski je opisan izgled dvaju staraca, dok su požudno motrili Suzanu, koja je sjedjela u vrtu. Pjesnik ih uspoređuje sa psom, koji ne laje, nego iz busije vreba na svoju žrtvu, da je zaskoči i ugrize:

Li u nju zrčeći, uščudiše se, stav,
ter hudo misleći zajdoše u ljubav:
stahu kako no lav košutu kad preži,
kako bi nju ustav pritisnul kad želi;
ali ki ne reži, ner čeka ujist, pas
ter o tom jur teži da poteče taj čas:
stiska se, hlepi vas, gori glavu dvigne,
ča želi jat, taj čas da skočiv dostigne. [Suz. 185—192]

Ima i drugih kraćih opisa (poredbi) u jednom i u drugom djelu. Svi su oni tako vjerni, tako lijepi, prirodni, daleko od sredovječnih motiva, svagdašnji i tako bliski Marulićevim zemljacima, da ih ne bi mogao bolje ni ljepše dočarati ni savremeni pjesnik. U njima je, barem za Splićanina Marulićeva vremena, sve jasno, uvjerljivo i snažno. I danas primorac čitajući te stihove osjeća svu ljepotu i šarenilo prirode svoga kraja, sav bijes uzburkanoga mora, sijevanje, grmljavinu i uopće nevrijeme, koje često straši mornare i ljeti težake.

Ako se tako poveže oblik i sadržaj, jasno je, da je njegova čakavština, kad se pjesnik zadržao na svome tlu, imala sve elemente jezika, koji je bio prikladan, da se na njemu književno stvara.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

BILJEŠKE

[1] Gojko Ružičić, Jezik Petra Zoranića, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 2, Beograd 1930; André Vaillant, La langue de Dominko Zlatarić, Paris 1928; Milan Rešetar, Jezik Marina Držića, Rad JA, knj. 248, str. 99.—240.

[2] Einige Bedenken, Archiv XIII, str. 388.—397.

[3] Jezik Menčetićev i Držićev prema Marulićevu, Vienac, god. XVIII.

[4] Archiv XIII, str. 361—388; Rad 248, str. 108—122; Stari pisci hrvatski, knj. II, str. LXXXVIII i drugdje.

[5] Les origines de la langue littéraire ragusaine, Revue des Etudes slaves IV.

[6] I. Kukuljević Sakcinski, Stari pisci hrvatski, knj. I, str. VII.

[7] I. Kukuljević Sakcinski, Stari pisci hrvatski, knj. I, str. XVI.

[8] I. Kukuljević Sakcinski, Stari pisci hrvatski, knj. I, str. X.

[9] Broj u zagradi znači stranu u I. knjizi Starih pisaca, izd. Jug. akademije, Zagreb 1869.

[10] Starine, knj. XXXIII, str. 576.—578.

[11] Ispor. Gojko Ružičić, Jezik Petra Zoranića, str. 43.—60.

[12] L. Jakubinskij, Zeitschrift für slavische Philologie I, str. 381—396. i K. H. Mayer, Archiv XL, 222—264; Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia), Leipzig 1928, cap. III.

[13] Štatut o. Krka, pretiskan iz Arkiva za pověsnicu jugoslavensku, knj. II.

[14] Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium, vol. 4.

[15] Rad JA, knj. 134, str. 107.

[16] Rad JA, knj. 134, str. 107. i G. Ružičić, Jezik P. Zoranića, str. 79.—80.

[17] Monumenta historico-iuridica, vol. 4.

[18] Monumenta historico-iuridica, vol. 4.

[19] Ispor. Rad 134, str. 104.—106.

[20] Ružičić, Jezik P. Zoranića, str. 89.—90.

[21] Monumenta historico-iuridica, vol. 3.

[22] Isp. G. Ružičića, Jezik P. Zoranića, str. 98.—100.

[23] Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XI, str. 95.—123.

[24] Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. VIII, str. 250.—327.

[26] Lekcionarij Bernardina Spljećanina po I. izdanju od god. 1495, Zagreb 1885.

[26] Monumenta historico-iuridica, vol. 4.

[27] F. Fancev, Komedija od Raskota, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XI, str. 95.—100.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[28] P. Budmani, Stari pisci hrvatski, knj. XVI, str. 13. i G. Ružičić, Jezik P. Zoranića, str. 124.

[29] Danas imamo samo enklitički oblik -je-.

[30] Ispor. Kušar, Glas Matice dalmatinske, str. 45.

[31] Monumenta historico-iuridica, vol. 4, str. XVII.

[32] Sve strane riječi navedene su abecednim redom u naprijed spomenutom Programu kotorske gimnazije za škol. god. 1875.—1876. Navodi ih dobrim dijelom i Kušar u citiranoj radnji.

[33] pokazuje zube
[34] ne radi
[35] vrći
[36] krsta, trbuh
[37] neuštrojeni ovan
[38] kapa
[39] nož
[40] nit
[41] krilima
[42] buka
[43] spustivši
[44] ritne se
[45] opačina
[46] vjetar
[47] kormilo
[48] otok
[49] pogledati
[50] kišama
[51] jugozapadni vjetar
[52] krma
[53] tutnjeći
[54] čuvati
[55] ugojiti se
[56] blato, nečist
[57] lijepak
[58] uzice
[59] mast
[60] znoj
[61] pregrizahu
[62] padoše
[63] uhvatio
[64] gladni
[65] zora
[66] sobica na krmi lađe
[67] izbivši
[68] držak
[69] pržina
[70] ori se
[71] upire se
[72] hvata
[73] čuvati
[74] strašilo
[75] ostavi
[76] podvoljak
[77] oplijenivši
[78] bojom
[79] stupovima
[80] sjenu, hlad
[81] list
[82] bademi
[83] ljiljana
[84] slikar
[85] naslikati
[86] samo
[87] prostirka
[88] vrsta pokosta
[89] plava boja

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

OSNOVI ETIČKO-FILOZOFSKE ORIJENTACIJE MARKA MARULIĆA

Dr. VLADIMIR FILIPOVIĆ

OSNOVI ETIČKO-FILOZOFSKE ORIJENTACIJE MARKA MARULIĆA

O Marku Maruliću, pioniru hrvatske književnosti, pisano je kod nas relativno mnogo. Analizirana su njegova pjesnička djela i sadržajno i formalno, izvršene su komparacije pjesničkih misli i izražajnih oblika, da bi se utvrdio stepen njegove originalnosti i vidjele komponente i jačina utjecaja njegovih uzora. Kako su poznati njegovi domaći i strani učitelji — humanisti, kako je poznat popis knjiga njegove biblioteke,[1] koji odražava bogatstvo i svestranost njegove klasične obrazovanosti, a kako ni on sam ne sakriva, nego spominje svoje učitelje, uzore i pjesnike, od kojih presađuje u svoja djela jednom sadržaj, a drugi puta formu, to su Marulićevi filološki analitičari već dali mnogo pozitivnih podataka o njegovu životnom opusu. Međutim od prvog i velikog istraživača životnog djela Marka Marulića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog,[2] koji je sabrao ili bar evidentirao većinu Marulićevih djela, pa sve do danas mi nemamo pregledno sabranu i kritički osvijetljenu cjelovitu literarnu baštinu našega pjesnika i filozofa, koja je razbacana po svim evropskim bibliotekama. No uza sve to mi danas poznajemo opće konture i osnove njegova opusa, te ga možemo i točno historijski ocijeniti.

Marulićevo životno djelo odražava onaj kulturno-povijesni, nužni stvaralački dualizam, koji na jednoj strani, uvjetovan školovanjem i tradicijom, dobiva svoj odraz u latinskom jezičnom izrazu, dok na drugoj strani tendencije novoga vremena, kritična povijesna situacija i ljubav prema njegovu ugroženom gradu i njegovu narodu, uvjetuju njegovo pjesničko stvaralaštvo na hrvatskom jeziku. Ne začuđuje tako ni jedno ni drugo. Latinski su njegovi učitelji i latinskim se jezikom piše po cijeloj Evropi, gdje se uopće pišu naučni spisi. Latinski je jezik univerzalni izraz naučnih misli toga doba, pa tek vrlo rijetki izuzeci, u cijeloj svjetskoj naučnoj literaturi toga vremena, samo potvrđuju ovo generalno pravilo. Nauka kao cjelina je univerzalna, pa se zato izražava latinskim jezikom. Pojedine su pak istine praktične, pa ih Marulić izražava narodnim jezikom. Poezija i praktična filozofija (etika) počinju se izražavati na narodnom jeziku baš iz tih praktičnih motiva. Nastavak djela »naših začinjavac« posljedica je pjesničko-stvaralačke lične težnje darovitoga pjesnika našega i potreba sredine, koja treba i traži ideje-voditelje, koje

bi joj pomogle u prvoj borbenoj liniji dviju kulturno-političkih tendencija na ovom dijelu svijeta. A da Marulić voli svoj narod i iz ljubavi prema njemu pjeva, izražava to svojom tezom (u latinskoj pjesmi: De quattuor Ecclesiae Doctoribus): »Amor patriae dat animum«. Ta ljubav prema domovini i narodu svome je onaj snažni motiv pionirskog stvaralaštva Marulićeva na narodnom jeziku. Njega nagone na taj rad isti oni prosvjetiteljski poticaji, koji kasnije uvjetuju i Kačićev rad. Sam Marulić to izražava u predgovoru »Juditi«. Glavna junakinja oslobađa svoju zemlju od »nadvele pogiblí«. Marulić veli: »Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet, da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latinske alití dijačke«. Dakle, neka široki krugovi čitača nađu u njoj pouku, utjehu i ohrabrenje. Njegova književna djela na narodnom jeziku nastaju zbog potrebe buđenja narodne svijesti. Njegov se iskreni patriotizam očituje i onda, kada skuplja stare solinske natpise (»Inscriptiones Salonitanae antiquae«), i kad dokazuje, u polemici s jednom talijanskom verzijom, da je sv. Jeronim bio Dalmatinac, a ne Talijan. To je sve izraslo iz istinskog i pravog domoljublja.

Da čitavo Marulićevo stvaralaštvo, jednako njegova latinska proza, kao i njegova latinska i hrvatska poezija, imade obilježje didaktičko-moralizatorsko, utvrđena je činjenica, koja se jasno očituje na svim područjima njegovoga životnog opusa. Već Milivoj Šrepel[3] dokumentarno utvrđuje, »da je pjesniku ‚Judite' svakako preča moralna tendencija nego pjesnička obradba«. I Šurmin (u Vijencu, 1900.) za »Historiju od Suzane« točno konstatira: »Sigurno je po čitavoj obradbi ove pjesme, da Marulić nije imao na umu drugo, nego da općinstvu poda moralna štiva.« I baš o toj generalnoj i fundamentalnoj tendenciji Marulićeva stvaranja pisano je malo ili ništa, a i kad je ta osnovna tendencija okarakterizirana, onda je ta karakteristika izražena s negativnim predznakom. Već od Branka Vodnika, koji označava Marulićevo djelo kao »reakciju protiv humanizma«,[4] pa sve do Miroslava Krleže, koji veli, da se »naš humanizam ugasio, upravo zaglavio u pokornosti crkvi i istinitoj vjeri«, svi zapravo tvrde jedno te isto. Kad malo dalje Krleža izriče točnu tvrdnju, da su Marulićeva »djela »De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum« (1506.), »Evangelístarium« (1516.), »De humilitate et gloria Christi« (1519.) samo ideološka prolegomena za sintezu: Juditu«[5] (iako je ona izašla prije!), onda ni ovdje ni kasnije ne iznosí historijske uzroke za nužnost baš te i takve kulturne orijentacije; a Marin Franičević,[6] koji je htio dati taj povijesno-ekonomski okvir, iz koga raste Marulićeva ideologija i stvaralaštvo, toliko je iznio citata i hipotezâ o prilikama, toliko je općih analogija izveo, da nam osnovni motiv Marulićeva životnog djela ne postaje ništa jasniji. Zašto su svi ti naši »dijalektici« i »mislioci« »otplovili sigurnim kursom pod okrilje Inkvizicije i po-

kroviteljstvo Družbe Isusove« — na to pitanje Krleža ne odgovara, kao što ni M. Šrepel ne odgovara na pitanje, zašto Marulićev »književni rad ne odiše duhom svjetovne renaissance«, i ako tu činjenicu konstatira.

A odgovor baš na to je najvažniji u okviru svakog historijskog ocjenjivanja i kategoriziranja. — Zašto taj naš humanist, taj učenik talijanskih latinskih pjesnika, padovskih averoista, taj dobar poznavalac poganske filozofije, sva svoja naučna djela i svu svoju poeziju stavlja na temelje kršćanske moralke? — Na to pitanje daje nam odgovor povijesna situacija, u kojoj je živio i djelovao naš pjesnik i filozof Marko Marulić, koji je bio s tom svojom sredinom i njenom sudbinom mnogostruko i intimno povezan.

Naši mnogobrojni filozofi-humanisti, koji su živjeli i stvarali izvan svoje domovine, u stranim kulturnim sredinama, dali su u evropskom okviru sjajne priloge svjetskoj humanističkoj preporodnoj misli.

Tako glasoviti humanist Juraj Dragišić, rođen u Srebrnici u Bosni († 1520.), poznat pod imenom Georgius Benignus de Salviatis, (a Franjo Marković ga spominje pod imenom Juraj Dobrotić[7]), bježeći ispred turske okrutnosti iz Bosne, dolazi u Dubrovnik i odanle dalje na univerzitete Italije (Roma, Firenze, Bologna, Pavia i dr.), pa u Paris i Oxford. Postaje odgajatelj na kneževskim dvorovima Urbina i prijatelj Lorenza Magnifica, te član glasovite platonske akademije Gemista Plethona. Dragišić kao sveučilišni profesor u Pisi i rektor u Firenzi spada u krug najznatnijih predstavnika neoplatonske filozofije toga vremena, koja je tada predstavljala slobodarsku antiaristotelovsku struju, odvajajući se od petrificirane sholastike. Ako uzmemo u obzir i činjenice, da je s glasovitim Ulrichom Huttenom napadao strogu sholastičku ortodoksiju, i na drugoj strani branio na lomači spaljena Savonarolu, onda se ne moramo čuditi, što se neko vrijeme morao skloniti »pred ljutinom protivnika svojih« u Dubrovnik (1497—1500). Marković s pravom zaključuje, da su Dragišića na taj »slobodniji filozofijski smjer naklanjale pobude bogumilske, koje će on biti iz Bosne mlađahan sobom ponio u svijet« (str. 21). Svojim latinskim djelima ušao je u povijest evropske filozofije. — Kad bismo još spomenuli glasovitog suvremenika Dragišićeva franjevca Benka Benkovića (rodom iz Zadra, † 1525), poznatog aristotelovca Duns Scotova smjera, a protivnika tomizma, koji je bio profesor filozofije na Sorbonni u Parizu, ili Dubrovčanina Grgura Nataliusa Budisaljića († 1550), znamenitog tomista i protivnika neoplatonika, čija glasovita polemika s Agripom od Netesheima ulazi u najglasovitije rasprave toga vremena, ukazali bismo tek na neke u plejadi znamenitih i istaknutih humanista iz naših krajeva. Mogli bismo stranice i stranice ispisati bilježeći samo imena i djela tih naših plodnih humanista. Jedan od njih

(Vasil Gučetić) dobio je čak i ovaj epitaf: »Hic situs est ille, qui scripsit opuscula mille«. — Svi oni učestvuju u onim odlučnim ideološkim borbama s preživjelom i dotrajalom sholastikom, bez kojih je nemoguće i zamisliti nosioce novoga prirodnjačko-filozofskoga evropskog pokreta, koji se označuje imenima Cardanusa (1501—1571), Telesiusa (1508—1588), Petrića (1529—1597), Campanelle (1568—1639) i Giordana Bruna (1548—1600), koji polažu temelje novim monističkim pogledima u filozofiji i nauci. Svi su ovi naši humanisti na prelomu tisućljeća evropske povijesti revidirali i lomili jednu dotrajalu, petrificiranu ideologiju, koja je bila kao nadgradnja nad društvenim uređenjem, koje nije moglo više odoljevati tendencijama razvoja nove socijalne strukture i snagama nove ekonomike. Svi su oni crpli misli i ideje iz obnove klasike na jednoj strani i iz snažnih prirodonaučno-tehničkih uspjeha na drugoj. Ukrućeni kalupi crkveno-školske mudrosti se lome, a nova vjera u čovjeka, njegovu moć i vrijednost, raste. Nove životne mogućnosti i nade otvaraju nove životne perspektive i postavljaju nove ideale. Na toj do danas najznačajnijoj prekretnici kulturne historije, naša zemlja i naš narod daju Evropi desetke i stotine ljudi, čija imena uđoše u povijest zapadnoevropske kulture kao značajni faktori njena napretka. Međutim, sve te filozofije niti su odraz našega života, niti izraz naše sredine. Svi ti naši humanisti daju uglavnom rješenja problema, koji daleko od naših životnih briga i problema predstavljaju nadasve vrijedne priloge i pobude univerzalnoj nauci Evrope, ali bez životne veze sa svojim narodom.

Oblici, tendencije i uvjeti života svakog pojedinog naroda toliko su raznoliki, da se ni naučne misli ni poezija ne mogu iz jedne sredine presađivati u drugu, a da u njoj ne ostanu mrtve. Tako je onda jasno, da se ni mjerila ni ocjene historije ne mogu univerzalno primjenjivati, a da ne budu netočne i nepravedne. Zato se i životno djelo Marka Marulića ne može ni povezivati ni mjeriti s djelima ovih naših zemljaka, koji žive i rade daleko od svoje zemlje. Tako posebno mjesto u kulturnoj historiji našoj, a onda i evropskoj zauzima Marko Marulić, koji živi i stvara u svojoj domovini, u svom rodnom gradu, u posebnim uvjetima našega života i naše kulture. On stvara doista za široku čitalačku publiku i za potrebe života, koje diktiraju teške brige njegove tadašnjice. To nije potreba škole, to nije sholastika, nego su to potrebe života, životna filozofija. One su odraz naših životnih briga i muka, odgovori na naša realna životna pitanja.

Na historičarima je i biografima, da na arhivskoj građi izgrade i provjere sve pojedinosti krupnih historijskih događaja konca XV. i početka XVI. vijeka, u kom je razdoblju svoja životna iskustva sabirao i aktivno u životu svoga naroda učestvovao potomak stare velikaške obitelji, plemić i dostojanstvenik splitski, Marko Marulić. Oni su već mnogo toga u pojedinačnosti otkrili, a mnogo toga već i ispravili, tako da mi danas sigurno znademo,

da nisu točne nekadašnje tvrdnje, da je Marko Marulić bio, pa ni one dvije godine, kad se povukao iz Splita, fratar u Nečujmu, jer tamo samostana níje ni bilo. Nikad nije bio fratar ni isposnik ni prezirao zemaljska dobra. Baš obratno! A to, što je živio u Nečujmu, posljedica je njegove ljubavi za selo, kamo je i svoje prijatelje na gozbe pozivao. Veoma je cijenio antikne pisce, koji hvale selo, kao na pr., Katona (»De agri cultura«), Varona (»Res rusticae«) i Kolumelu (»De re rustica«). U popisu njegove biblioteke (u oporuci) posebno mjesto zauzima baš ova literatura. »Vršio je kao plemić svoje građanske dužnosti, brinuo se za svoju imovinu, štitio rodbinske koristi, ízlazio na trgove i ulice i bio u stalnom dodiru s ljudima.«[8] — A političko-povijesna situacija? Cijela Bosna i veliki dio Hrvatske bili su već pod turskom okupacijom. Odredi i naoružane grupice Turaka dolazile su sve do zidina splitskih, a pljačkaške bande turske pljačkale su za života Marulićeva solinska i splitska polja, Trogír i dr. Dalmaciju zahvaća sve veća nevolja i bijeda pod pritiskom turskih provala i pljački. Tri brata Markova sudjelovala su kao zapovjednici splitskih galija u borbi s Turcima i, čini se, da su u tim bitkama i poginula. Split je bio pun ranjenih i tužnih izbjeglica, koji su napustili svoje domove, koje su im Turci pretvarali u garišta. Ta je sudbina lebdjela neprestano i nad Splitom.

Ta teška i trajna ratna psihoza, ta ugroženost slobode njegova grada imala je jači utjecaj na probleme njegovih djela i sadržaja njegove poezije nego one ekonomske perturbacije vremena, u kome mlada građanska klasa svojim prosperitetom prísiljava i plemiće Marulićeva roda, da se i u njih očituje i briga za očuvanjem starih pozicija i gramzljivost za zemaljskim dobrima, kojih je u njih sve manje. Ta polagana smjena feudalnih organizacionih oblika društvene ekonomike, koja više ne može odoljevati tendencijama nove građansko-kapitalističke proizvodnje, izazvane otkrićima i napretkom prirodnih nauka i njíma uvjetovanim razvojem tehnike, bila je upravo nevidljiva pred vitalnom ratnom ugroženošću njegova naroda. Ti ekonomsko-socijalní problemi nisu našlí direktnog odjeka u sadržajima Marulićevih literarnih djela, nego tek indirektno i djelomično kod pitanja depravacije vodećih tada prosvjetnih središta — samostana i crkava.

Marulić je bezuvjetno bio dobar poznavalac sviju strana javnog i političkog života svoga grada i uže domovine. On se kao član Gradskog vijeća bavio gotovo svim javnim poslovima. Bio je počasni gradski sudac (»iudex honorabilis«) i član sudišta (»iudex curiae«), pa je i kao takav upoznao mnoge strane žívota. Bio je i ispitivač notarskih spisa, a i druge je službe kao plemić vršio. U njegovim se satiričkim pjesmama, u kojima šiba mane svoga vremena, vidi í dobro poznavanje i kritično zapažanje svih pojava života njegove sredine. Fisković točno veli: »Pjesnik nije bio osamljenik niti se ‚u pustoš od ljudi odmetao' (Kolendić), nego

je sve do svojih odmaklih godina stajao u dodiru s ljudima, i to ne samo svoje klase, već i sa zanatlijama i seljacima iz neposredne i dalje splitske okolice«.

Međutim, u teškoj povijesnoj situaciji, u trajnom ratu, stojeći pred kulturno-političkom alternativom: ili islam li kršćanstvo — (tertium non datur!) — Marulić je mogao birati samo ovo drugo. Na ovom dijelu svijeta i u ovom času čak nije mogla postati aktuelna alternativa: sholastika — reformacija. Kršćanska ideja ne samo što je bila izrazita antiteza islamu, nego je ona bila i onaj borbeni barjak, pod koji je Marulić jedino mogao pozivati i svoj narod i njegove borbene saveznike. (»In Christo credentium unum est regnum, una ecclesia«). Marulić doista i piše poslanicu papi Hadrijanu VI., jer samo njegova riječ može mobilizirati tada najjače borbene snage u Evropi. Sam natpis te poslanice ukazuje na smisao molbe: »Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem«.[9] Marulić u poslanici opširno prikazuje bespomoćnost svoje zemlje, koja od Dunava, Beograda preko Save i Drave sva leži pod muhamedanskim jarmom, razrušena, popaljena i slaba. Dok se evropski narodi međusobno tuku — barbarin u Evropu prodire. U poslanici Marulić doslovno veli: »Nam dum alii aliis perniciem meditantur, dum mutuo mordentur, divisos ac debilitatos Barbarus captata occasione invadens facile superabit«. Marulićevo rodoljublje i poziv evropskim narodima, da obustave međusobna ratovanja i da povedu zajednički rat protiv Turaka, najočitije je izražen u dodatku njegova djela »De ultimo Christi judicio«, koji glasi: »Persecutiones tamen a Mahumetanis patimur, et in dies Christianorum regna Infidelium armis occupantur. Et nihilo minus inter tribulationes istas non minuitur malitia multorum, sed abundat. Neque solum refrixit charitas, verum etiam odia multiplicantur. Haud satis est Christianis, quod ab infidelibus infestantur, inter se dimicant, inter se digladiantur, gens contra gentem, regnum adversus regnum. Nostra quippe memoria, tanta Gallorum, Hyspanorum, Italorumque strages facta est, tot fortium virorum caedes perpetrata, ut ad effugandos ab Europa atque Asia Muhametanos satis essent. Nunc vero ita adhuc agunt, ut reliquum orbem illis facilius possidendum relinquant, milite vacuum, ac defensoribus exutum«.[10] Marulić ukazuje na nevolje i žrtve, koje njegov narod pridonosi za svoju, a time i za slobodu ostalog kršćanskog svijeta. (»Commune periculum communibus armis propulsandum est«).

U svojim pjesmama (»Molitva suprotiva Turkom«, »Tuženje grada Hjeruzolima«, pa i u »Juditi«) Marulić pokazuje na tu tešku sudbinu pod osmanlijskom vlašću, plač i umiranje i djece i žena pod nogama nemilosrdnoga poganina, pa moli papu, da mobilizira od Španjolaca do Austrijanaca, Čeha i Mađara sve u borbu protiv Turaka. (»Skupi sve krstjane, ter se počni rvati, to

vidiv pogane, jati će bigati«). Sve te pjesničke tvorevine Marulićeve imadu izrazitu historijsko-političku tendenciju — Kršćanstvo, i to jedino kršćanstvo, može spasiti njegov narod. Kršćanski tabor predstavlja jedinu silu, koja se može mobilizirati za rat protiv Turaka. Najveće njegovo literarno djelo na hrvatskom jeziku, njegov »libar, u kom se uzdrži istorija svete udovice Judit«, i nije drugo nego prepjevana priča o biblijskoj junakinji, koja oslobađa svoj narod od »velike pogibli«. Ta »velika pogibao« osnovni je motiv Marulićeva sveukupnog literarnog, jednako umjetničkog kao i naučnog stvaralaštva. Mnoga pak uzastopna izdanja »Judite« pokazuju jasno i aktuelnost tematike i jak široki interes, koji je mogao rasti baš samo na potrebama života samog.

U tim činjenicama historije leže uvjeti i izvori Marulićeve filozofske, odnosno točnije moralno-etičke koncepcije. On nije mogao studijem klasika doći do vjerskog indiferentizma, ili čak poganizma, jer to nisu dopuštale prilike njegova kraja i nevolje njegova naroda. On čak nije mogao ući ni u kontroverze svojih učitelja averoista i eleksandrista. On se nije mogao prikloniti ni Barozzijevu averoizmu ni Pomponacijevoj peripatetskoj školi, ali ne zato, kako drži Šrepel, što se »sve ove operacije oštre misli njeguju na štetu srca, čuvstva, mističnoga života«,[11] nego zato, što su one bile nevažne i neodlučne, dapače i štetne za potrebe njegove sredine i za svrhe, zbog kojih je Marulić pisao. Sve te »teoretske dispute« predstavljale su nevažne nijanse za stajalište, koje je potrebno Marulićevoj životnoj praksi, životu njegove sredine. — I kad Marulić prevodi na hrvatski Tomu Kempenskoga, onda to ne čini iz teoretskih motiva, zato »što se Toma Kempenski priklanja mistici« (Šrepel), nego iz istih razloga, zbog kojih je to djelo štampano u tisućama primjeraka po Evropi. Ono je svojim načinom osvajalo tisuće čitalaca i poučavalo ih u idejama, do kojih je bilo i Maruliću stalo. Uostalom, da je njemu više do moralne pouke, da mu se ona ukazuje potrebnijom i korisnijom od suhe erudicije i beskorisne spekulacije, svjedoči i ovaj jasni odlomak iz pogovora njegova »Evangelistara«: »Huc igitur vota, huc studia vestra conferantur, ut si minus liceat eruditionem simul et virtutem possidere, magis optetis probitatem sine doctrina, quam sine probitate doctrinam«. — Ta praktična stvaralačka tendencija dominantna je tendencija Marulićeva životnog rada. I latinski epitafi njegovih prijatelja to svjedoče. Marulić je pisao, da moralno jača svoj narod u borbi protiv jakog i nesmiljenog neprijatelja. Trebalo je i moralne jačine, svijesne narodne povezanosti i ideološkog jedinstva i čvrstoće za obranu grada i zemlje na granicama evropske civilizacije. A to je u doba Marulićevo moglo dati još uvijek jedino kršćanstvo. I zato je proizvoljna i historijski netočna tvrdnja Marina Franičevića, koji već za to stoljeće veli, da je kršćanstvo bilo »vezano za jednu epohu, koja je bila prošla, ostala je gola forma, obred, parada, ona je postala

samo sredstvo za uspavljivanje savjesti«. Marulić sigurno nije moralizirao i filozofirao zato u kršćanskom duhu da »paradira« i da »uspavljuje« savjesti, nego baš obratno, da te savjesti budi i jača. U gradu ratnih izbjeglica, ratne strave i nervoze nije bilo mjesta »paradiranju« niti je to bilo vrijeme za »uspavljivanje savjesti«. Trebalo je utjehe, samopouzdanja i vjere u pobjedu dobra, a te su vrednote, i ako na prelomu tisućljeća, još uvijek bile jasno određene samo u kršćanskoj ideologiji.

Marulić je osuđivao i smatrao griješnom zabludom i opasnošću za lomljenje jedinstvenog obrambenog fronta protiv Turaka i patarenstvo. U »Molitvi suprotiva Turkom« on veli »Rasrjen činjaše, da tvojega puka pod vlast stavljaše patarenska ruka«.

Iz već dosad iznesenog jasno izlazi, da je Marulić prvenstveno moralist, a ne etičar. On izlaže i obrazlaže moralna načela, on daje životne upute i podvrgava kritici moralne depravacije puka, a pogotovo onih, koji bi taj puk trebali u moralnom odgoju voditi. U toj je kritici Marulić vrlo odvažan i odlučan. On tako manje teoretski raspravlja o pitanjima izvora, o zakonima i svrhama moralnoga držanja i ocjenjivanja, što sačinjava predmet etike. I to je determinirano potrebama njegove sredine, u kojoj valja — ne teoretizirati o moralu, nego praktički ukazati na put moralnoga života. To je urgentna potreba u času, kada treba kompaktno nastupiti u borbi protiv neprijatelja u gradu, gdje ekonomski prosperitet nove građanske klase izaziva i izlaženje iz okvira feudalno-crkvenog, i ako često hipokritskog, moralnog rigorizma. Ta nova moralna praksa naginje etičkom naturalizmu, hedonizmu ili čak utilitarizmu, a to je stajalište, koje od moralnoga relativizma lako dovodi i do nihilizma. Marulić takovo gledanje odbacuje, jer to ne može da služi kao čvrsta osnovica moralnoga života. I zato on teži, da moralno shvaćanje čvršće poveže sa supranaturalističkom etičkom koncepcijom kršćanske dogmatičke moralke i heteronomne etike. — Tako se u njegovu i teoretskom i pjesničkom moraliziranju naziru principi njegove etike. Vidi se, na kojim etičkim osnovama počiva ta moralka.

Njegov »Evangelistarium«[12] i nije drugo nego kršćanska moralka, u kojoj se, u vezi s osnovnim krepostima (fides, spes, charitas), iznosi mnoštvo praktičnih uputa za najrazličitija pitanja i probleme života. Etiku smatra, kako ističe u predgovoru toga djela, najznačajnijom i osnovnom filozofskom disciplinom. Doslovno veli: »... sicut sol omnium siderum fulgentissimus pulcherrimusque habetur, ita supra omnes scientias eminet illa, quam ethicem vocant, quia de morum vitaeque cultu pertractat. Cum enim nihil in homine laudabilius virtute sit, nihil vitio detestabilius, quid ea doctrina magis egregium magisque amplectendum videri debet, quae hominem ipsum instruit ac erudit, qua ratione et a malitia declinet et studeat probitati?«. — »Evangelistarium« je zapravo »mudar voditelj po teškom putu ljudskoga

života«. Pisac predgovora gore citiranog izdanja veli za djelo: »Taceo multiplicem litterarum cognitionem, ut utrum elegantiore stylo an doctrina magis valeat, non facile possis dijudicare. Donavit itaque nos divino hoc opusculo, ut alias alia. Cui Evangelistarium nomen indidit, ex intimis sacrae theologiae fontibus, abditaque utriusque instrumenti lectione haustum. Totam tripertitam moralem philosophiam complectitur«. Sam međutim Marulić skromno u predgovoru veli, da u tom djelu nema ničega originalnog, nego da je sve vjerno iz svetih knjiga izvađeno.

Problematika njegova zahvaća daleko šire područje moralnoga života nego što sam naslov izražava. Već u prvoj glavi, gdje se govori o vjeri, Marulić daleko prelazi okvire problema religioznosti, a i sami naslovi pojedinih poglavlja (»De animi, constantia«, »De animi inconstantia«, »De animi fortitudine«, »De animi imbecillitate«, »De contemptu gloriae«, »De gloriae appetitione«, »De mortis conditione«) pokazuju mnogostranost etičke tematike.

Nasuprot stoičkoj etici, koju smatra najvišim izrazom naučne, filozofske etike, postavlja Marulić kršćansku, i u predgovoru »Evangelistariuma« veli: »Quibus profecto si obtemperare curabimus, non erit ipsa sibi pretium virtus, ut Stoici dixerunt, sed virtuti merces accedet, pro mortalitate immortalitas, pro corruptione incorruptio, pro miseria beatitudo, denique deo ipso frui licebit cum dei jussa peregerimus, eiusque perpetuo gaudebimus conspectu, qui sua luce omnia illustrat, sua sapientia omnia gubernat, sua potentia omnia sustentat.«

Problem vječnosti i problem smrti, kao vrhovno mjerilo moralnoga vladanja, ne dolazi nikada u obzir u staroklasičnoj etici. Marulić pak baš na njima osniva čitavu svoju moralku i izvodi svoju etiku. Evo jednog takvog mjesta: »Non est ibi stabilis gloria, ubi non est vita diuturna. Nobilem ignobili, liberum servo, divitem pauperi, strenuum ignavo, doctum indocto, sapientem stulto, regem denique privato aequat mors«. —

Samo je djelo, kao praktična knjiga života, doživjelo brzo deset izdanja.

Marulićevo djelo »De institutione bene beateque vivendi«,[13] štampano od 1506.—1796. mnogo puta u latinskom originalu (u Veneciji, Solingenu, Baselu, Kölnu, Antwerpenu, Parizu), a prevedeno na talijanski, njemački, francuski i portugalski jezik, je djelo, koje je svojim uspjehom u stranom svijetu nadmašilo sva djela svih naših pisaca, koja su štampana prije i poslije Marulića sve do naših dana. I po predgovorima raznih izdanja i po raširenosti djela očituje se visoka vrijednost, koja se tomu djelu stoljećima pridavala. Samo je djelo još bogatije nego »Evangelistarium«, jer je nadopunjeno etičkim pogledima grčkih i latinskih pisaca, a i uzor mu je rimski pisac Valerius Maximus.

U nizu primjera pokazuje Marulić, kako su se plemeniti i umni ljudi odricali svih zemaljskih dobara (»De terrenis bonis«) i odlučivali se za nadzemaljske vrijednosti, kako su bježali od isprazne sreće (»De inani gloria fugienda«) i željeli skromnost (»De humilitate appetenda«), nisu čeznuli za počastima (»De dignitatibus non concupiscendis«), izbjegavali su lakomost (»De avaritia vitanda«), radije bili u siromaštvu (»De paupertate servanda«), u samoći (»De vita solitaria«), da bi bili što slobodniji od svega zemaljskog, prolaznog i bezvrijednog. Marulić ide sve do praktičnih uputa o budnosti, snu i krevetu (»De vigiliis et somno et strato«) i tu veli: »Omnes nos filii lucis et filii diei sumus, non noctis neque tenebrae, igitur non dormiamus sicut caeteri, sed vigilemus et sobrii simus.«

Uvijek u početku Marulić daje mali opći uvod o nedostacima zemaljskih dobara i o ljudskim slabostima, pa onda nasuprot njima postavlja etički vrijednosni ideal u smislu kršćanske moralke. Svagda niže primjere iz kulturne, a napose crkvene historije. Navodi najprije primjere za muškarca, pa onda i za žene. Moralne pouke dane u slikama treba da služe kao uzori u životu sviju i svima.

Djelo predstavlja tako za ono vrijeme univerzalnu riznicu etičkih teorija i moralnih shvaćanja, koja se sva usklađuju ili odbacuju prema kršćanskom etičko-vrijednosnom mjerilu. Djelo je pisano — kao i ostali moralni spisi — u nizu interesantnih sličica sa zornim primjerima iz svagdašnjega života i života uzornih ljudi. Te poučne anegdote (a ne biografske cjelovitosti!) uzete su ponajviše iz svetog pisma, ali i iz druge literature, gdje se vrijedni ljudi spominju. Usput knjiga daje i primjere, koji kritički ukazuju na slučajeve farizejstva i hipokrizije, kakvi se nalaze kod onih, koji tek izvanjski pridoše vjeri i crkvi, da bi se lično okoristili, a sami po njima ne žive. I u paraboli 44. prikazao je Marulić taj tip čovjeka pod naslovom: »De doctore, qui aliter docet, aliter vivit«. — Svuda ista moralno-didaktička tendencija: predobiti i osvojiti ljude za načela, za principe, za vrednote pravoga kršćanskoga života.

Marulić poznaje klasičnu grčko-rimsku etiku. On poznaje moralna načela i etička shvaćanja svoje moderne tadašnjice. On vidi u afirmaciji etičkih načela grčko-rimskog kulturnog kruga i nedostatke prema kršćanskoj etici. Kao najjasniji primjer, kako Marulić prerađuje principe staroklasične moralke prema principima kršćanske moralke, može da posluži njegova pjesma: »Stumačenje Kata po Marku Marulu S.«.

Franjo Maixner u svojoj raspravi o prijevodima Katona u hrvatskoj literaturi[14] navodi desetske i desetske Marulićevih amplifikacija misli u preradbi Katonovih moralnih distiha. U samu Maixnerovu tezu o starosti tih »Dicta Catonis« ili »Disticha moralia Catonis«, da li su iz konca IV. stoljeća, kako tvrdi Maixner, ili iz početka III. stoljeća, što je, čini se, točnije, — ne bismo ulazili,

kao ni u pitanje, da li su to distisi Katona mlađeg ili starijeg, Seneke, Cicerona ili nekog petog, jer to za naš problem i nije važno. Svakako stoji činjenica, da su Katonovi latinski heksametarski distisi služili kroz čitav srednji vijek i sve do XVIII. stoljeća po čitavoj Evropi kao knjiga za učenje i teoretsko obrazlaganje morala. »Dicta Catonis« prevedena su na sve evropske jezike. Na češki ih je, primjerice, preveo veliki pedagoški reformator Komenski.

Pisac tih stihova bio je svakako poganin, ali zastupnik strogih stoičkih načela. Ta načela su tokom stoljeća doživljavala različite ispravke, ali Marulićeve su korekture dokumenat njegove kršćanske rigoroznosti. On ih na svakom mjestu, gdje je misao više poganska, zamjenjuje kršćanskom, a gdje je nejasna u kršćanskom smislu, Marulić je nadopunja i obrazlaže. Ukratko, on na mnogo mjesta dotjeruje stoičku etičku koncepciju u smislu kršćanske moralke i kršćanskoga životnoga naziranja. Dodaje misli, kojih Katon nije ni mogao imati, pa prema tome »stumačenje Kata« je zapravo kršćanska interpretacija stoičke etike. Uzmimo samo kao primjer Katonov »ne timeas mortem«, koje načelo u grčkoj etici zastupaju i stoici i epikurovci, jer strah od smrti smanjuje svagda životnu sreću i potreban duševni mir. Ti Katonovi stihovi u smislu starogrčke etike doslovno glase:

»Ne timeas illam, quae vitae est ultima finis:
qui mortem metuit quod vivit, perdit id ipsum«.

A kako ih parafrazira odnosno »tumači« Marulić? Ovako:

»Pripravit se nastoj tere se ne ć' bojat,
kad dojde konac tvoj, da s ufanjem stojat;
ufanje će t' podat od grihov kajanje,
jer bog di, da će dat kajanim spasenje«.[15]

To »tumačenje« nema nikakove veze s klasičnim stoicizmom. Stihovi su interpretirani u smislu kršćanskoga gledanja na problem smrti. Staroklasično stajalište, koje glasi: »Dok je nas, dotle nema smrti, a kad dođe smrt, onda nema više nas«, nema nikakove veze s kršćanskim ufanjem, kajanjem i spasenjem, s ovim prevodilačkim nadopunjenjem Marulićevim. — Kada dolazi do nekršćanskog, egoističkog načela »dum fueris felix, semper tibi proximus esto«,[16] onda ga izostavlja i umeće sasvim novi smisao u stihove. Jasno pak izražen stih u smislu kiničke etike: »Paupertatis onus patienter ferre memento« prevodi Marulić i nadopunja ovako: »Uboštva težinu s utrpinjem nosi, a raja višinu razmišljaj i prosi«[17]; ili stih: »Felices obeunt, quodrum sine crimine vita est« nadopunja: »On blažen i slavan s ovoga svita gre, ki griha pokajan ispovijen mre«.[18]

U tom vidu, u nizu parafraza izvodi Marulić cijeloga Katona, pa se često pitamo, zašto su oni latinski originalni stihovi i citirani. — Namjenjujući pak te poučne moralne stihove širokim

narodnim krugovima, Marulić i klasičnu formu (heksametre) zamjenjuje svojim dvanaestercima sa srokovima u sredini i na kraju stiha, da bi u takvu obliku, koji je smatrao pristupačnijim, pružio širim narodnim redovima praktične životne upute, koje ne mogu biti poganski neodređene, nego u kršćanskom duhu jasne i precizirane, a što je u skladu s čitavim radom Marulićevim.

U svom djelu »Dialogus de laudibus Herculis. Interlocutures Poeta et Theologus«[19] Marulić jasno izlaže svoje stajalište na vrijednosnu relaciju grčko-rimskog moralnog shvaćanja prema kršćanskoj moralci.

Problem najvišega dobra kao mjerilo hierarhije svih etičkih vrednota, kako je postavljen još u prvim sokratskim školama u antitezama između Kinika, Kirenjana i Megarana, došao je preko »kršćanske renesanse« (od VIII.—XI. stoljeća) sve do svjetovne renesanse, t. j. do vremena u kome filozofira Marulić. Različite koncepcije hedonizma i eudajmonizma, gdje se smisao i vrijednost života nalazi jednom u tjelesnim nasladama, a drugi puta u bespotrebnosti i duševnom miru, baziraju sve na principima autonomnoga morala i subjektivne sreće, koja leži u lično odabranom životnom idealu. Marulić taj moralni subjektivizam i relativizam otklanja. On kritizira i odbacuje sve forme moralne autonomije, utilitarizma i hedonizma. I dok se u »Evangelistariumu« suprotstavlja svjetovnoj filozofiji evanđelje, u »De institutione« životima znamenitih ljudi životi svetaca, u ovom se dijalogu suprotstavlja pjesniku-humanistu teolog.

Sama dijaloška forma literarni je oblik humanizma, kojim se imitiraju stari grčki i rimski klasici, a ovdje specijalno Platonov filozofski način izlaganja. Njima se i postiže naročita živahnost i uvjerljivost pri izlaganju i obrani misli. Kao što Platon u svojim dijalozima iznosi često onaj realistički ugođaj, u kome se neka scena (susret, gozba, sastanak i sl.) odvija, tako i naš Marulić opisuje susret bogoslova i pjesnika u sjenama platana za vrijeme ljetne žege, a kad se dugi dijalog završava, kod oproštaja njihova, sunce već pomalo zalazi. Sam pak polemički dijalog živahan je i toliko realističan, da nam naš filozof čak i raspoloženje pjesnika iznosi kad ovaj, naime, osjeti, da ga bogoslov u njegovu izlaganju dosta pažljivo ne sluša.

U dijalogu raspravljaju pjesnik i bogoslov. Ovaj prvi predstavlja humanista i čovjeka, koji cijeni materijalna dobra. Bogoslov je nosilac ideje kršćanske moralke. I kad bogoslov pita pjesnika »Koje smrtnike slave pjesnici najviše?« — pjesnik odgovara »Oni pjevaju najviše o davnim herojima, kakvi bijahu Herakle, Jason, Perzej, argivski Diomed, Ajant, Meleagar, Odisej, Tesej, Ahilej, Eneja i njima slični. Bijahu to junaci veći od običnih ljudi. Najveći je među njima bio Herakle«. — I pjesnik sada glorificira junaštva Heraklova, a bogoslov oponira i pokazuje, kako je najveći junak onaj, koji može savladati samoga sebe.

»Fortior est enim qui carnis lascivientis violentiam continentiae virtute calcat, quam qui virium magnitudine aprum superat«. Naturalno dobro, kao na pr., junaštvo lava nije drugo nego drzovitost. Nasuprot tome daleko je veće dobro — poniznost. Poganski Kerber je zapravo troglavi vrag, koji hvata ljude bilo nagovaranjem na zlo, bilo umiljavanjem, bilo strašenjem. Pravi kršćanin sve to odbacuje, i kad konačno bogoslov uvjerava pjesnika, da se prava vrijednost i slava može postići samo mudrošću i svetošću duha, onda mu se pjesnik zahvaljuje na tom nauku, jer i sam uviđa: kad bi tjelesne prednosti bile vrednije, da bi bila zvijer vrednija od čovjeka. — Bogoslov upućuje na preziranje ispraznih basni i priklanjanje propisima i uredbama crkve. — Ukratko u antitezama ideala hedonističko-naturalističke i autonomne poganske moralke, postavlja Marulić principe asketsko-spiritualne i heteronomne moralke kršćanske.

Međutim Marulić ne ostaje samo kod moralke. On prilazi i kritici teorije moralke — k etici. U svojoj latinskoj pjesmi, prevedenoj pod naslovom» »Versi, ravno pročtiti, stoički, okomito pročtiti, epikurejski. Marko Marulić složio« (isp. str. 23 ovoga Zbornika), suprotstavlja vrlo duhovito stoički i epikurejski životni ideal. Priklanja se, dakako, kao i čitava crkvena renesansa, stoičkom idealu. Stoički se, naime, etički ideal, poklapa po svojoj rigoroznosti i cijeni duševnoga mira i duhovnih vrednota s kršćanskim moralnim idealom, iako nema u njemu prave sigurnosti.

U svojim Parabolama[20] — naročito desetoj — Marulić sadržajno određuje epikurejske i stoičke odnosno kršćanske etičke vrijednosti. Suprotstavlja bogatstvu, časti, raskoši, požudi i osjetnim, tjelesnim užicima konkretne, asketske ideale (siromaštvo, samoodricanje, obuzdavanje, poniznost i dr.). U tom leži smisao etičnosti i vrijednost života.

Marulić ulazi u — još i danas aktuelan psihološki problem odnosa između osjetnosti i razuma, nagona i moralne svijesti, odnosno savjesti. U paraboli: »De quinque sensuum pugna« na slikovit način prikazuje tu vječnu unutrašnju borbu ljudsku i pobjedu razuma nad nagonima, samo u slučaju nepopustljive borbe protiv svih osjetnih požuda. »Sin vero fortiter constanterque repugnaverimus, rationis freno carnis appetitum compescentes . . .«.

Valja uopće podvući, da Marulić često daje vrlo dobre psihološke analize, koje upravo začuđuju, kad se znade, kada je on svoje djelo pisao. Kad govori o ljudskoj sklonosti zlu i mogućnostima da i mali zli utjecaji uvelike mogu pokvaritj cjelinu (. . .«modicum fermentum totam massam corrumpit«, 20), onda u slikovitim prikazima unutrašnje borbe naše svijesti, — sklonosti i savjesti, — pokazuje da poznaje živu, pravu, svagdašnju ljudsku dušu i njene vječne tegobe.

Marulić vidi u filozofskoj etici uvijek sumnju, koja je, po njegovu mišljenju, za filozofiju karakteristična, ali za životnu praksu, kao nestalnost i neznanje, neupotrebljiva. U prvoj od svojih parabola Marulić doslovno veli: »Dubitare autem philosophorum est, qui nihil certi affirmant«. Ili u uvodu svoga »Evangelistariuma« gdje veli: »Errare utique ipsi philosophi potuere, sicuti et errarunt in plurimis, quoniam homines erant: deus autem, quia solus consummatissimae sapientiae est, falli aut errare nullo modo potest«. Kako vidimo relativističku filozofsku etiku odbija, jer ona ne može ništa sigurno u životu postaviti. Jednako tako u posveti svoga djela »De institutione bene vivendi« odbacuje kontradiktorna, i ako oštroumna filozofska mišljenja ovim riječima: »Taceatur philosophorum acumen soli ii, qui deo credidere, veritatem investigarunt«. Relativizam je karaktestičan za gotovo sve autonomne etike. U grčkoj filozofiji prevladan je Platonovim idealizmom, a u kršćanskoj etici transmundanom heteronomijom morala. Ni renesansna filozofija, koje je rušilačka sumnja jasno izražena tek daleko poslije Marulića u Descartesovoj: »De omnibus dubitandum est«, ne aplicira tu sumnju na područje morala. Sam Descartes primjenjuje svoju metodičku skepsu na sva područja — izuzev moralnoga, znajući, da etička sumnja i relativizam lako dovode do nihilizma, koji je teoretski neodrživ, a praktički neupotrebljiv. I Descartes se kod pitanja morala utječe tradicionalizmu.

Marulić, kome etika i moralka treba, ne zbog teoretskih meditacija, nego za praksu života, jasno uviđa, da se relativističkim shvaćanjima ne može ući u odlučne i teške borbe na predziđu kršćanstva. Samo u kršćanskoj vjeri postoji sigurno uporište moralnog života. Evo teza iz Parabola: »Virtutis radix fides est« (2), »Attendite a falsis prophetis« (4). Vjera i oprez od zabluda osnov su moralnoga držanja. Marulić uviđa i tvrdi, da je ljudski život na zemlji samo borba (»... militia est vita hominis super terram...«) (16), i u tu borbu valja odrešito i smjelo ući, da se dođe do životnog cilja i ostvari njegov smisao. U 16. paraboli daje za to ovu pouku: »Haec parabola nos omnes respicit, quibus in hac vita assidue pugnandum est et, ut vincere valeamus numquam conquiescendum«. To su sve bile aktuelne moralne poduke za borbe, koje je trebalo voditi protiv islama, a pod barjakom kršćanstva. Iz Matejeva evanđelja uzima Marulić onu Kristovu: »Qui vult post me venire, abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me« (14). Samo ljubavlju i krepošću može se nešto vrijedno trajno očuvati. »Quicquid virtus non sustentat, totum id ruere necesse est« (6).

Međutim, Marulićeva etika ne ide u sfere misticizma, nego ostaje pretežno intelektualistička. Logička konsekventnost garantira tek sigurnost u etičkom djelovanju. Srce mora harmonirati sa razumom, koji treba da dominira svješću. »Concordet in te cum ratione voluntas, cum voluntate conveniant opera« (8).

I zato mu je »mudrost« prva ljudska krepost (»Urehe duhovne«). U pjesmi »Lipo prigovaranje razuma i človika« ukazuje na nizu pitanja ljudskoga života, da razum nije samo regulator naturalnosti, nego i spoznajni izvor supernaturalnosti, pa tako kod Marulića često pitanja etike postaju pitanja teologije.

Njegova etika ne predstavlja čistu intelektualističku etiku, jer posljednju riječ u moralnom prosuđivanju ipak ima religija. Njegova etika sadržava u sebi sve elemente stoičkog rigorizma, platonske objektivnosti i kršćanske heteronomnosti. Stoicizam, platonizam i kršćanstvo ujedinjuju se u harmoničku cjelinu, u kojoj dominira kršćanska ideja. Marulić ostaje predstavnik kršćanske moralke i, prema tome, heteronomne etike.

Uz etičke probleme, koji leže u centru Marulićeva interesa i njegova naučnog i pjesničkog rada, on ne dotiče vidljivije ostala područja filozofske problematike. Spoznajno-teoretski stav njegov dao bi se izvesti iz njegove intelektualističke etike spojene s realističkom ontološkom koncepcijom srednjovjekovne crkvene filozofije. Taj ga njegov realizam približava kadgod staroklasičnim materijalistima. Tako, kad u jednoj od svojih latinskih, u rukopisu sačuvanih pjesama,[21] koja nosi naslov »Hymnus ad Deum Marci Maruli feliciter incipit«, iznosi opis svemira, onda taj opis izvodi ugledajući se u latinskoga materijalista Lukrecija i prema njegovu djelu »De rerum natura« postavlja svoj kozmološki problem. Marulić svakako dobro poznaje Lukrecija, čiji će utjecaj tek mnogo kasnije — preko materijalista Gassendija — prodrijeti u novovjeku evropsku filozofiju. Marulić u kršćanski okvir stavlja specifično materijalističko kozmogonijsko klasično shvaćanje.

Marulićeva filozofska, pretežito etička shvaćanja, ne predstavljaju tip tadašnjih hladnih samostanskih meditacija, koje u životnoj izoliranosti odražavaju svu sterilnost apstraktne vanživotne sholastike i onda, kada u novim shemama obrađuju stare teme. Njegova filozofija ne predstavlja ni tip one renesansne borbe za slobodu naučne misli, koju je vodio — nešto kasnije — Giordano Bruno u Parizu i Oxfordu. Tu borbu, ukoliko je već bila u začecima, prenositi u ovaj dio Evrope i na ovaj teren, gdje se radilo o borbi za vitalnu egzistenciju, koja je bila ugrožena od okrutnog Turčina, bilo bi deplasirano. Ovdje se vodila borba za slobodu od islama i turskog jarma, a za borbu treba uvijek neka ideja. Tu slobodu egzistencije braniti — tada još bez ideje nacionalnosti — moglo se samo pod vidom jedne univerzalne ideje, a ta je bila kršćanstvo. Marulićeva je filozofija tako izraz doživljaja i trpnje njegove od neprijatelja u većini pregažene, a djelomično ugrožene zemlje i naroda, koji može braniti i spasiti svoju slobodu samo pod jednom zastavom — zastavom kršćanstva i etikom samoodricanja i žrtve. Za tu etiku samoodricanja i žrtve nalazi Marulić teoretske osnove u izgrađenoj i rigoroznoj etici kršćanstva. Nije fraza, da je naš narod bio žrtva, da bi drugi mogli napredovati. Marulićeva filozofska orijentacija ne predstavlja ni

zabludu ni korak natrag u srednji vijek. Ona je odraz i izraz vremena i prilika, iz kojih je izrasla i za koje je bila stvorena. Tko ne bi uvažio tu specifičnost uvjeta razvoja našega života i naše kulture, taj ne bi uvažavao ono posebno i pojedinačno, bez čega historijske kategorije ostaju šablonske sheme, koje ne znače i ne tumače ništa. Tko bez uvažavanja takove specifičnosti tumači životne pojave, taj mehaničkom primjenom fiktivnih i izmišljenih mjerila govori o životu, koji ne razumije.

Drugo je pitanje, kako je ta njegova filozofska orijentacija poslužila u borbama novovjeke Evrope. Tamo je ona u antitezama reformacije i protureformacije na jednom frontu, paganizma i kršćanstva na drugom, značila obranu »starog shvaćanja« i zato je bila toliko aktuelna, zato su njegova djela bila toliko prevođena na gotovo sve evropske jezike, jer su u sebi nosila obnovljenu, oživljenu i doživljenu, pomlađenu, humanizmom prožetu ideologiju kršćanskoga shvaćanja svijeta i života, koje je bilo napadano sa svih strana. Protestantizam je bio mlad, a katoličanstvo je bilo pomlađeno. Tako su ta Marulićeva djela prema onoj: »Habent sua fata libelli« odigrala drugačiju ulogu u evropskim kulturnim kontroverzama, nego što je bila ona, koju joj je autor namijenio u svojoj kulturnoj sredini. Marulićev životni opus bio je stvaran s drugim zadatkom, dan mu je bio drugi smisao u sredini, u kojoj je nastajao, nego što je dobio u sredinama, gdje se prevodio. Marulićev »infelix atque calamitosum saeculum«, gdje on ima u vidu napad nemilosrdnog i krvavog, smrtonosnog polumjeseca, gdje on vidi islam kao antitezu kršćanstva, tumači u Evropi poremećena, nemoralom svećenstva raklimana i od reformacije žestoko napadana službena katolička crkva kao vijek, u kome krivovjerje napada pravovjerje, u kome valja »novorum dogmatum absurditatem« (Luthera i drugih) vrijednim moderno-teološkim i etičkim studijama — poput Marulićevih — pobijati. U osjećaju potrebe moralnog kao i općeg duhovnog preporoda i vjernika i svećenstva, dobile su Marulićeve knjige poseban odgojni i prosvjetni zadatak. Samo moralno obnovljeno i duhovno preporođeno kršćanstvo moći će održati i obraniti svoje pozicije protiv reformacije. Tu je bio Marulićev opus izvrstan instrumenat. U tom se smislu tumače i s tim zadatkom izdaju na Zapadu Marulićevi moralno-teološki spisi.

I još jedno! Marulić nije, uza sve svoje kršćansko gledanje, srednjovjekovni, nego renesansni mislilac.

Bilo bi nehistorijski, značilo bi šablonski i krivo gledati čitavu renesansu pod jednim vidom, s jednim mjerilom i iz perspektive budućnosti prema prošlosti, pa bi tako bilo nepravedno Marulićevo životno djelo ocijeniti sa stajališta vrijednosti kasne renesanse. Niti je svuda renesansni pokret istovrstan, ni istovremen, niti je rana i kasna renesansa jednaka, jer su uvjeti i mogućnosti svagdje bili drugačiji. Niti su se spoznaje i tekovine iz mirne evropske pozadine mogle prenositi u nemirnu balkansku sredinu,

u prvu borbenu liniju jednako vojnog, kao i ideološkog fronta. Kritički destruktivna i demoralizatorska komponenta humanizma nije mogla biti prenesena u Marulićeve široke narodne krugove. Marulić je odviše realistički gledao i poznavao kritičnu situaciju i potrebe svojih čitača, kojima je namjenjivao svoja djela, pa čak i ona na latinskom jeziku, a da bi mogao poći nekim novim kritičarsko-destruktivnim putem. — Tendencije renesansnog zanosa su ipak sadržane u djelima Marulićevim, koliko su god to teške prilike dopuštale. Ako smijemo ideju renesanse obuhvatiti oznakama kao što su: buđenje smisla za prirodne ljepote, obnavljanje poganske životne radosti i stvaranje smisla za antiku, nastanak ideje individualizma i prirodni odnos prema svijetu, onda je naš Marulić renesansni pjesnik i filozof. U svojim djelima dao je »neobično živa zapažanja stvarnosti, življa nego i jedan naš stariji pjesnik«,[22] a to je rezultat probuđenog smisla za prirodne ljepote. U Marulićevu kršćanstvu nema onog srednjovjekovnog supranaturalizma, nego renesansne estetske svijesti, koja se odražava u razvijenom smislu i za ljepote prirode i prilika ovozemnog realnog života. Kombol na primjerima pokazuje to »zapažanje stvarnosti, i to stvarnosti, koju je doživljavao i koja ga je uzbuđivala«. Taj smisao za ljepotu je kod njega toliko jak, da se on praktički bavi i slikarstvom. Cijeni, zapaža i realistički opisuje ljepote prirode i unutrašnje duševne sukobe svagdašnjeg života. Antiku je izvrsno poznavao i svoja, čak i teološka djela, prepleo imenima i pogledima klasičnih pisaca. Pomirujući antiku i kršćanstvo obogaćuje i osvježuje kršćansku literaturu antiknom mudrošću. Životna radost se zbog teškoća života ne može u njegovoj poeziji razviti, ali ga životni elan i optimizam ne napuštaju, i zato radi, piše, i gleda u budućnost s povjerenjem i nadom, da će se borbom protiv zla ostvariti jedan bolji život. Taj »bolji život« nije u smislu srednjovjekovne ekskluzivne transmundanosti, nego u ovozemnoj obrani od zla i stvaranju mira i blagostanja među ljudima.

Marulić je dao u svojim djelima konture jednog filozofskog pogleda, jednog nazora, koji predstavlja najvišu sintezu, koju je njegovo doba i njegova sredina mogla dati. Da je u toj posebnoj sintezi u renesansnom čovjeku humanistu prevagnula kršćanska ideologija srednjega vijeka, rezultira iz specifičnih prilika i sudbine uvjetovane historijskim prostorom i fatalnom zadaćom biti — »antemurale Christianitatis«. U njegovu se, dakle, životnom opusu na jedan specifičan, na jedan poseban način ujedinjuju i izražavaju tendencije renesansnog vremena i baština srednjega vijeka, koje, iako često antitetične, daju jedinstveni lik kao odraz uvjeta, potreba i mogućnosti njegova doba i njegove sredine. Zato je Marulić u svoje vrijeme bio reprezentativna kulturna ličnost svoga grada, a i tadašnjega kulturnog svijeta, a danas su njegova djela ključ za razumijevanje duha i prilika njegovog, Marulićeva razdoblja naše kulturne povijesti.

BILJEŠKE

[1] Repertitorium librorum — vidi u F. Račkoga: Oporuka M. Marulića, Starine, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XXV., 1892.

[2] Pjesme Marka Marulića, skupio Ivan Kukuljević Sakcinski, Stari pisci hrvatski, knjiga I., Izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1869.

[3] Milivoj Šrepel, O Maruliću. O 400-godišnjici Marulićeve »Judite«, Rad Jugoslavenske akademije, knjiga 146., Zagreb 1901., str. 59.

[4] Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, Zagreb 1913., str. 99.

[5] Miroslav Krleža, O Marinu Držiću, Ogledi iz književnosti, sv. 7, Prosvjeta — Beograd, 1949., str. 5.

[6] Marin Franičević, Marko Marulić i naša književna historija, Republika, Zagreb 1946, broj 7—8, str. 574—602.

[7] Franjo Marković, Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj stranu Velebita u stoljećih XV. do XVIII., Rektorski govor, god. 1881.

[8] Cvito Fisković, Prilog životopisu Marka Marula Pečenića, Republika, god. VI., broj 4, Zagreb 1950.

[9] Roma, 1522.

[10] Gradja za povijest književnosti, II., str. 15.

[11] M. Šrepel, O Maruliću, Rad 146, str. 8.

[12] Evangelistarium M. Maruli Spalatiensis, opus vere Evangelicum sub fidei, spei et charitatis titulis VII. libros partitum, Coloniae, 1529., IV. izdanje.

[13] M. Maruli Spalatensis De bene beateque vivendi, Basileae, 1513.

[14] Franjo Maixner, Prijevodi tzv. »disticha moralia Catonis« u hrvatskoj literaturi. — Rad Jugoslavenske akademije, knjiga LXXIV., Zagreb 1885.

[15] »Stumačenje Kata po Marku Marulu S.«, Stari pisci hrvatski, knjiga I., 1869, str. 129.

[16] Isto, str. 132.

[17] Isto, str. 129.

[18] Isto, str. 149.

[19] Liber Marci Maruli Spalatensis, De laudibus Herculis. Interlocutores Poeta et Theologus, Venezia 1524.

[20] Marci Maruli Quinquaginta Parabolae, 1518.

[21] Vidi M. Šrepel, O Marulićevim latinskim pjesmama, Nastavni Vjesnik, VII., Zagreb, 1899., str. 352.

[22] M. Kombol, O Marku Maruliću, Republika IV., 1950., str. 183.

©DiZbi.HAZU

MARULIĆEVE KNJIGE U DOMINIKANSKOJ KNJIŽNICI U SPLITU

ANTONIN ZANINOVIĆ

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

MARULIĆEVE KNJIGE U DOMINIKANSKOJ KNJIŽNICI U SPLITU

Hrvatski pjesnik i humanist Splićanin Marko Marulić, koji se svojim književnim radom proslavio ne samo u svojoj domovini, nego također svojim raznim poučno-moralnim latinskim djelima po čitavoj Evropi, posjedovao je vrlo lijepu knjižnicu, koju je bio snabdio knjigama iz skoro svih struka ondašnjeg ljudskog znanja. To saznajemo od njega samoga, iz sačuvanog naime popisa tih njegovih knjiga, što ga je on sâm sastavio i priložio svojoj oporuci, koju je učinio 14. srpnja 1521.[1]

Pišući tu svoju oporuku Marulić je, među ostalim, raspoložio sa svojom bibliotekom tako, da se nekoje knjige moralo darovati nekim od njega određenim ustanovama i ličnostima, a sve ostale, u golemoj većini, morali su izvršitelji njegove oporuke prodati i, naplativši dobivenim od njih novcem najprije, kako je priličilo, za svoj trud sebe, svu preostalu svotu razdijeliti siromasima.

Od onih, koji su prema njegovoj posljednjoj volji imali primiti na dar nekoje od njegovih knjiga, Marulić je na prvome mjestu spomenuo splitske dominikance, odnosno njihovu knjižnicu. Tu ćemo stavku iz njegove oporuke ovdje donijeti riječ po riječ u latinskom izvorniku. Ona glasi:

> »Post hoc bibliotecam meam, volo ita dispartiri: fiat primo de singulis inventarium per commissarios meos. Fratri Lucae Vrmanich in bibliothecam monasterii d. Dominici prope muros dentur opera s. Hieronymi in duos codices distincta et alii duo codices commentariorum eiusdem sancti; item liber s. Bernardi abbatis super cantica canticorum; opuscula Thomae et eiusdem Catena aurea super evangelia, codex s. Augustini et s. Hilarii de Trinitate, s. Augustini de civitate Dei, Lactantius Firmianus, Eusebius de praeparatione evangelica, opuscula Basilii magni; compendium Bibliae manu mea conscriptum al (!) per me compilatum.«[2]

Druge po redu spomenuo je Marulić u oporuci oo. franjevce na Poljudu, pa onda neke pojedine osobe, i na koncu svog brata Aleksandra.

Pogledamo li sve te zavještaje, koliko je komu knjiga ostavio, naći ćemo, da ih je najviše ostavio splitskim dominikancima. Očito je prema tome, da su ga s njima spajale neke naročite veze.[3]

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Osjećao je prema njima, vidi se, neku osobitu sklonost, pa im je to htio posvjedočiti i na samrti. A dominikanci su opet znali cijeniti taj lijepi njegov dar i odužili mu se posebnim načinom, kako ćemo dalje vidjeti.

Marulić je umro 6. siječnja 1524. Izvršitelji njegove oporuke razdijelili su knjige, ali, ne znamo zašto, ne sve onako, kako je on odredio. Prema popisu, koji je sastavljen o toj razdiobi, dominikanci nijesu primili drugi svezak komentarâ sv. Pisma od sv. Jeronima ni vlastoručnu Marulićevu knjigu: Compendium Bibliae manu mea conscriptum. Tu knjigu su, čini se, primili poljudski franjevci namjesto djelâ Josipa Flavija, koja im je Marulić uz tumačenje (Postilla) Biblije fra Nikole de Lyra O. M. i Origenove homilije o Pentateuhu bio namijenio. Namjesto dvije od Marulića naznačene knjige dominikanci su primili knjigu: Vita Divi Hieronymi.[4]

Sve te knjige, što su ih splitski dominikanci primili, nijesu se, na žalost, sačuvale. Veći dio ih je nestao. Habent sua fata libelli. Moljac, crv, vlaga, požar i ljudska ruka, koja ih oduzima vlasniku ili, dapače, i para, vrše nad njima kroz vjekove svoj razorni posao. Što se zbivalo drugdje, to se zbilo i u ovom samostanu, koji je kroz vjekove, nakon smrti Marulićeve, pretrpio više teških nesreća. Iz sačuvanih spomenika znamo, da je splitski dominikanski samostan, koji je bio jedan od ljepših u Dalmaciji (na području mletačke vladavine, »uno de più reguardevoli per il concorso de commodi, architettura e belezze che goda questa Provincia«), bio za rata s Turcima, a zbog opasivanja grada utvrdama, zajedno s lijepom crkvom do temelja porušen.[5] U vrijeme kuge u Splitu 1784. g. samostan je bio pretvoren u lazaret za članove plemićkih obitelji, za koje se sumnjalo, da su oboljeli od kuge, a zatim je bio dan za stanovanje grobarima i najširem sloju pučanstva, kojom prigodom, bilježe suvremeni spomenici, »nestade veći dio knjiga«.[6] U vrijeme Napoleonovo zaposjele su bile samostan francuske čete, za koje se znade, da nisu cijenile i čuvale dragocjene samostanske predmete i knjige, nego ih uništavale.[7]

U takvim nezgodnim prilikama nije nikakvo čudo, da su uz veći dio drugih knjiga, poimence uz dragocjenu, lijepu ukrašenu Bibliju na hebrejskom jeziku i onaj (ne znamo, koji) stari autograf, koji se s navedenom Biblijom, prema svjedočanstvu o. Hermana Dominika Kristianopulo, čuvao u samostanskoj škrinji (cassa forte) oko sredine 18 vijeka,[8] nestale također iz samostana i knjige, što mu ih je bio ostavio Marko Marulić.

No srećom, kako spomenusmo, nije sve propalo. U novosagrađenoj samostanskoj knjižnici, koja za bombardiranja u ovom posljednjem ratu nije bila uništena, dok je čitav ostali samostan skoro sasvim stradao (1944), nalaze se još i danas četiri knjige, što ih je Marulić u svojoj oporuci ostavio dominikancima, a osim njih još i dvije druge, koje su pripadale njegovoj knjižnici. A sve te knjige su za nas važne ne samo zato, što su pripadale

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Maruliću, nego i zato, što nam se u njima sačuvalo bilježaka i pisma od vlastite njegove ruke. Zbog jednoga i drugog razloga bit će vrijedno da ih ovdje navedemo i ukratko opišemo. Te knjige jesu:

1. Hieronymus S.: Epistolae. Volumen primum.

Tu je knjigu prema E. Ph. Goldschmidtu[9] štampao nepoznat tipograf u talijanskom gradu Parmi, a iz colophona (na listu ee_9) doznajemo, da je bila dovršena »Die XVIII. Januarii -M-CCCC-LXXX.«

Od starog uveza preostale su samo drvene korice, s kojih je otpala koža kao i s hrpta, uz koji je u posljednje doba (u prošlom vijeku) prilijepljen čvrst karton.

Knjiga ima oko 250 listova velikog folio formata. Nekoji su listovi na početku i na kraju progrizeni od moljaca ,ali je čitav tekst potpuno sačuvan. Po čitavoj knjizi, na okrajcima listova, pa i u unutrašnjem bijelom prostoru, ima uz tekst mnogo različitih bilježaka i znakova od Marulićeve ruke, a na osmome listu (a_1) ispod teksta nalazi se ova zanimljiva i važna bilješka, koju je savremeni dominikanac (o. Luka Urmanić?) zapisao vrlo lijepim rukopisom. U toj bilješci taj zahvalni redovnik kaže, da je ta knjiga vlasništvo samostana sv. Dominika u Splitu, kojemu ju je darovao gospodin Marko Marulić, pa potiče Braću, da se mole za njega:

Iste liber est conventus sancti Dominici de Spaleto. Orate, fratres, pro domino Marco Marulo, qui eum legavit anno Domini-M-D-XXIIIJ.

2. Hieronymus S.: Epistolae. Volumen secundum.

Štampao isti nepoznati tipograf i u istome gradu Parmi godine »-M-CC[CC-LXXX-] Idibus Madiis (iz colophona na l. PP_6).

Knjiga je bila uvezana u drvene korice, koje su po polovici (ozgor dolje) razbijene i s kojih je otpala (ili maknuta) koža. Namjesto kožnatog hrpta prilijepljen je kao i na prvome svesku debeli karton.

Taj svezak ima oko 330 listova, od kojih su nekoji na početku i na kraju progrizeni, a dva zadnja djelomično i isparana, pa je tako uz nešto oštećen tekst na njima i colophon krnjasto sačuvan. Vlastoručne bilješke i znakovi Marulićevi kao i u prvome svesku. Na listu Y_3 vrlo lijepo je nacrtao i osjenio lijevu ruku (v. faksimil 3). Na sedmode listu (A_1) ispod teksta nalazi se slična, lijepo zapisana bilješka kao i u prvoj knjizi:

Iste liber est conventus sancti Dominici de Spaleto. Orate, fratres, pro domino Marco Marulo, qui eum nobis reliquit anno Domini -M-D-XXIIIJ.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

3. Hieronymus S.: Expositiones in hebraicas questiones super Genesim necnon super duodecim Prophetas minores et quatuor maiores (iz naslova na prvome listu).

Tiskano (prvi dio knjige) »Venetiis per Ioannem et Gregorium de Gregoriis fratres Anno Domini 1497.«

Knjiga, kojoj je uvez u drvene korice vrlo oštećen, ima 390 listova folio formata. Tekst je na čitavoj strani. Colophon se nalazi usred knjige, na listu Y_6, iza tumačenja dvanaest manjih proroka. Zadnji list u knjizi (AA_8 vo) završuje ovom štampanom bilješkom: »Explicit liber Sextus [in Hiere] miam«. Prema tome tumačenje daljeg teksta Jeremijina (od glave 33.) i ostalih dvaju većih proroka (Ezekijela i Danijela) bit će da je sadržavao onaj drugi svezak, što ga Marulić spominje u oporuci, a splitski ga dominikanci nisu primili.

U knjizi ima uz tekst dosta Marulićevih bilježaka i znakova i od njega bojom osjenjenih tiskanih inicijala. Na drugome listu ispod teksta nalazi se bilješka kao i u prvoj knjizi:

Iste liber est conventus sancti Dominici de Spaleto. Orate, fratres, pro domino Marco Marulo, qui eum legavit anno Domini - M - D - XXIIIJ.

4. Augustinus-Hilarius (i Boetius): De Trinitate.

Štampano: »Venetiis ... per Paganinum de Paganinis Brixiensem. Anno Domini: - M - CCCC - LXXXIX -« (iz colophona na listu l_7).

Knjiga u četvrtini, uvezana u korice od kartona. Manjkaju joj dva prva lista (a_1 i a_2). Da je bila Marulićeva, potvrđuje oporuka. popis razdijeljenih knjiga i nekoje njegove bilješke i znakovi.

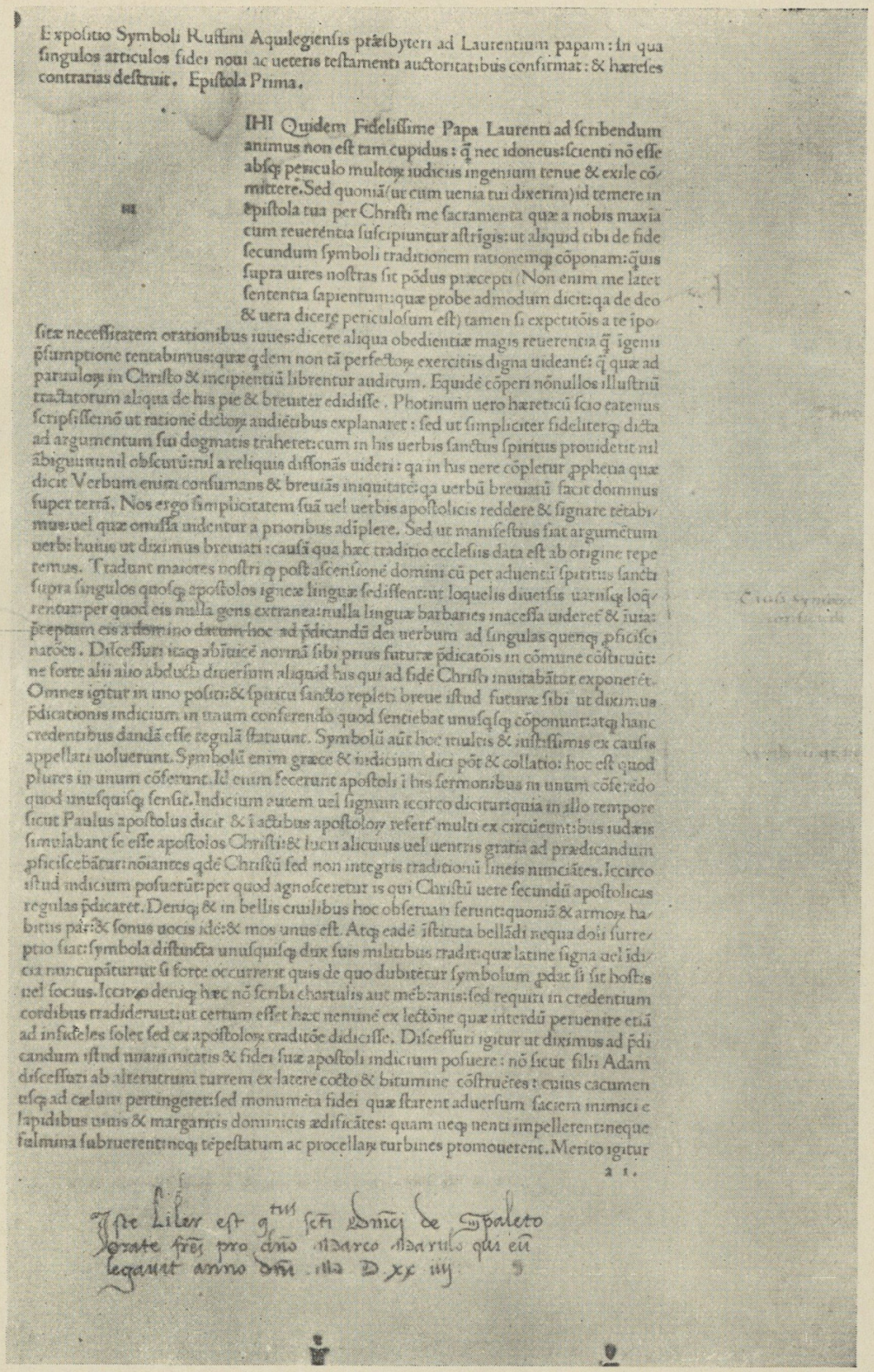
5. Tortellius Ioannes: De orthographia dictionum e graecis tractarum.

Štampano: »Per Stephanum Koblinger Viennensem Vicentiae Idibus Ianuariis Millesimo Quadringentesimo Septuagesimo Nono« (iz col. na listu $\&_8$).

Knjiga, u folio formatu, sada je uvezana u obične neobložene korice od kartona. Nedostaju joj samo dva prva (prazna?) lista, bez kojih ima 344 lista. Uz tekst, koji je na čitavoj strani, ima sa strane mnogo vlastoručnih Marulićevih bilježaka i znakova, a na kraju, na listovima $\&_9$ vo te $\&_{10}$ ro i vo (koji su bili prazni) prepisao je Marulić svojom rukom latinsko pismo nekog Bartolomeja Fontiusa, upravljeno Franu Saxettu. U tom pismu Fontius raspravlja o latinskim nazivima za razne mjere.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



Expositio Symboli Ruffini Aquilegiensis presbyteri ad Laurentium papam: in qua singulos articulos fidei noui ac ueteris testamenti auctoritatibus confirmat: & hereses contrarias destruit. Epistola Prima.

IHI Quidem Fidelissime Papa Laurenti ad scribendum animus non est tam cupidus: q̃ nec idoneus: scienti nõ esse absq; periculo multoꝝ iudiciis ingenium tenue & exile cõmittere. Sed quoniã (ut cum uenia tui dixerim) id temere in epistola tua per Christi me sacramenta quæ a nobis maxia cum reuerẽtia susciptuntur astrĩgis: ut aliquid tibi de fide secundum symboli traditionem rationemq; cõponam: q̃uis supra uires nostras sit põdus præcepti (Non enim me latet sententia sapientum: quæ probe admodum dicit: qa de deo & uera dicere periculosum est) tamen si expetitõis a te ipositæ necessitatem orationibus iuues: dicere aliqua obedientiæ magis reuerentia q̃ igenii p̃sumptione tentabimus: quæ qdem non tã perfectoꝝ exercitiis digna uideanẽ: q̃ quæ ad paruulos in Christo & incipientiũ librentur auditum. Equidẽ cõperi nõnullos illustriũ tractatorum aliqua de his pie & breuiter edidisse. Photinum uero hæreticũ scio eatenus scripsisse nõ ut rationẽ dictoꝝ audiẽtibus explanaret: sed ut simpliciter fideliterq; dicta ad argumentum sui dogmatis traheret: cum in his uerbis sanctus spiritus prouiderit nil ãbiguum: nil obscurũ: nil a reliquis dissonãs uideri: qa in his uere cõpletur ꝓphetia quæ dicit Verbum enim consumans & breuiãs iniquitate: qa uerbũ breuiatũ faciet dominus super terrã. Nos ergo simplicitatem suã uel uerbis apostolicis reddere & signare tẽtabimus: uel quæ omissa uidentur a prioribus adiplere. Sed ut manifestius fiat argumẽtum uerbi huius ut diximus breuiati: causã qua hæc traditio ecclesiis data est ab origine repetemus. Tradunt maiores nostri q̃ post ascensionẽ domini cũ per aduentũ spiritus sancti supra singulos quosq; apostolos igneæ linguæ sedissent: ut loquelis diuersis uarisq; loq̃rentur: per quod eis nulla gens extranea: nulla linguæ barbaries inaccessa uideret & iuta: ꝓceptum eis a domino datum hoc ad p̃dicandũ dei uerbum ad singulas quenq; ꝓficiscẽtes. Discessuri itaq; abĩtuicẽ normã sibi prius futuræ p̃dicatõis in cõmune cõstituũt: ne forte alii alio abducti diuersum aliquid his qui ad fidẽ Christi inuitabãtur exponerẽt. Omnes igitur in uno positi: & spiritu sancto repleti breue istud futuræ sibi ut diximus p̃dicationis indicium in unum conferendo quod sentiebat unusq;q cõponunt: atq; hanc credentibus dandã esse regulã statuunt. Symbolũ aũt hoc multis & iustissimis ex causis appellari uoluerunt. Symbolũ enim græce & indicium dici põt & collatio: hoc est quod plures in unum cõferunt. Id enim fecerunt apostoli i his sermonibus in unum cõferẽdo quod unusquisq; sensit. Indicium autem uel signum iccirco dicitur: quia in illo tempore sicut Paulus apostolus dicit & i actibus apostoloꝝ refert' multi ex circũeuntibus iudæis simulabant se esse apostolos Christi: & lucri alicuius uel uentris gratia ad prædicandum ꝓficiscebãtur: nõ iantes qdẽ Christũ sed non integris traditionũ lineis nũciãtes. Iccirco istud indicium posuerũt: per quod agnosceretur is qui Christũ uere secundũ apostolicas regulas p̃dicaret. Denicq; & in bellis ciuilibus hoc obseruari feruntur: quoniã & armoꝝ habitus pãr: & sonus uocis idẽ: & mos unus est. Atq; eadẽ ĩstituta bellãdi nequa doli surreptio fiat: symbola distincta unusquisq; dux suis militibus tradit: quæ latine signa uel indicia nũncupãtur: ut si forte occurrerit quis de quo dubitetur symbolum ꝓdat si sit hostis uel socius. Iccirco denicq; hæc nõ scribi chartulis aut mẽbranis: sed requiri in credentium cordibus tradiderunt: ut certum esset hæc neminẽ ex lectõne quæ interdũ peruenire etiã ad infideles solet sed ex apostoloꝝ traditõe didicisse. Discessuri igitur ut diximus ad p̃dicandum istud unanimitatis & fidei suæ apostoli indicium posuere: nõ sicut filii Adam discessuri ab alterutrum turrem ex latere cocto & bitumine cõstruẽtes: cuius cacumen usq; ad cælum pertingeret: sed monumẽta fidei quæ starent aduersum faciem inimici e lapidibus uiuis & margaritis dominicis ædificãtes: quam neq; uenti impellerent: neque fulmina subruerent: neq; tẽpestatum ac procellaꝝ turbines promouerent. Merito igitur

21.

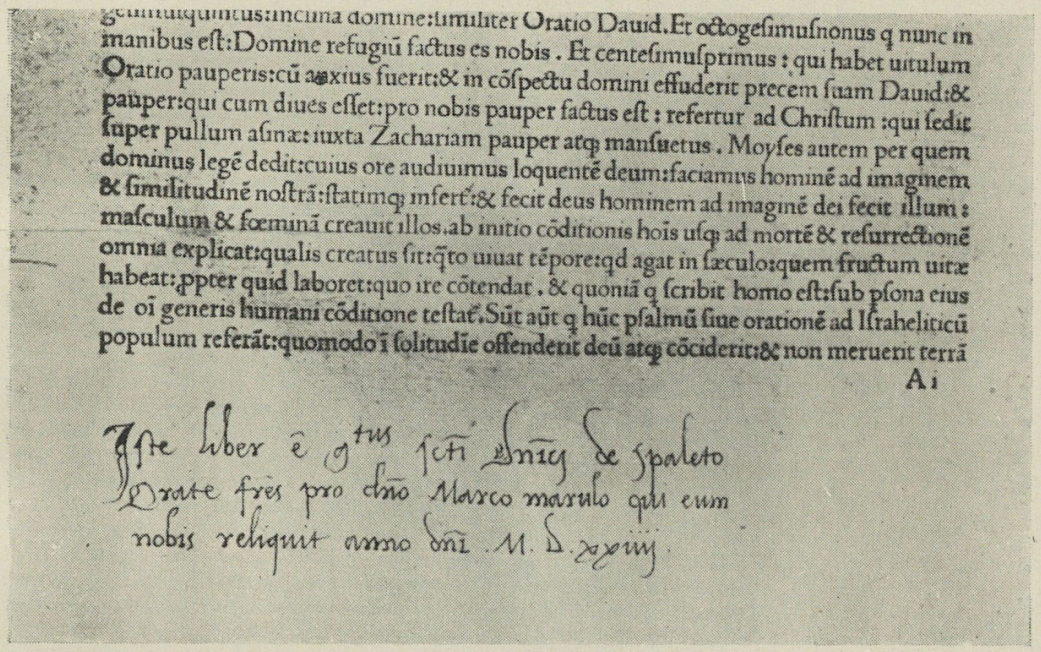
Iste Liber est g^tus fr̃i dominici de Spaleto orate fr̃es pro dño Marco Marulo qui eũ legauit anno dñi mlo D xx iiij

Vlastoručne bilješke i znakovi Marka Marulića
Ispod teksta zapis splitskog dominikanca

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU



gelimus quintus: inclina domine: similiter Oratio Dauid. Et octogesimus nonus q nunc in manibus est: Domine refugiū factus es nobis. Et centesimus primus: qui habet uitulum Oratio pauperis: cū anxius fuerit: & in cōspectu domini effuderit precem suam Dauid: & pauper: qui cum diues esset: pro nobis pauper factus est: refertur ad Christum: qui sedit super pullum asinæ: iuxta Zachariam pauper atq; mansuetus. Moyses autem per quem dominus legē dedit: cuius ore audiuimus loquentē deum: faciamus hominē ad imaginem & similitudinē nostrā: statimq; inferē: & fecit deus hominem ad imaginē dei fecit illum: masculum & fœminā creauit illos. ab initio cōditionis hoīs usq; ad mortē & resurrectionē omnia explicat: qualis creatus sit: q̄to uiuat tēpore: qd agat in sæculo: quem fructum uitæ habeat: ppter quid laboret: quo ire cōtendat. & quoniā q̄ scribit homo est: sub pſona eius de oī generis humani cōditione testat. Sūt aūt q hūc pſalmū siue orationē ad Israheliticū populum referāt: quomodo ī solitudīe offenderit deū atq; cōciderit: & non meruerit terrā

A i

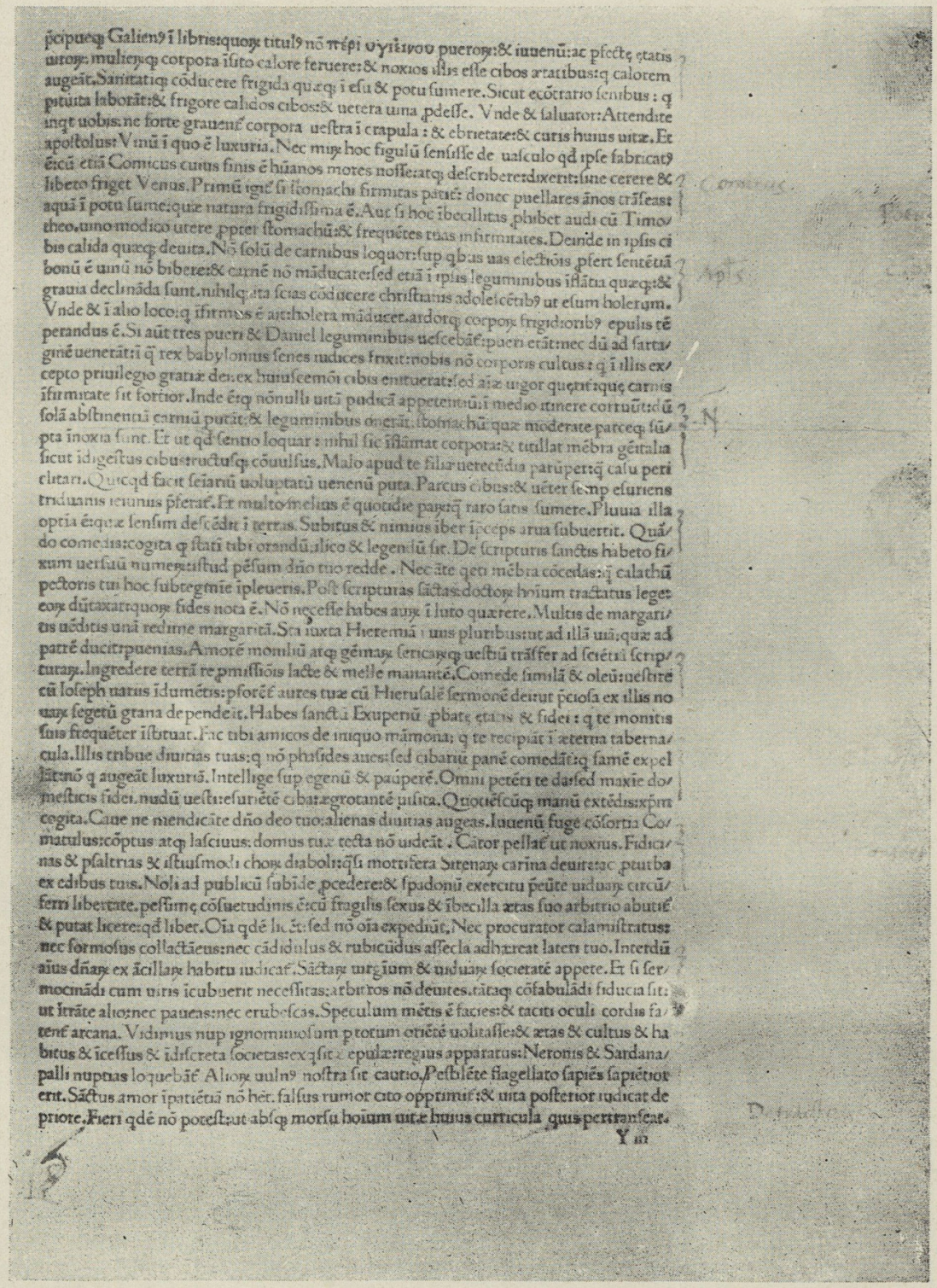
Iste liber ē q̄tus ſcti Dnīci de Spaleto
Orate frēs pro dnō Marco marulo qui eum
nobis reliquit anno dnī. M. D. xxviij.

Bilješka splitskog dominikanca

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU



ſcipueq; Galien9 ī libris:quoꝝ titul9 nō πέρι υγιεινου pueroꝝ:& iuuenū:ac pfectę ętatis
uiroꝝ: mulieꝝq; corpora iſuto calore feruere:& noxios illis eſſe cibos ætatibus:q; calorem
augeāt. Sanitatiq; cōducere frigida quæq; i eſu & potu ſumere. Sicut ecōtrario ſenibus: q;
pituita laborāt:& frigore calidos cibos:& uetera uina ꝓdeſſe. Vnde & ſaluator: Attendite
inqt uobis: ne forte grauent̄ corpora ueſtra ī crapula: & ebrietate:& curis huius uitæ. Et
apoſtolus: Vinū ī quo ē luxuria. Nec muꝝ hoc figulū ſenſiſſe de uaſculo qđ ipſe fabricat9
ēcū: etiā Comicus cuius finis ē hūanos mores noſſe: atq; deſcribere: dixerit: ſine cerere &
libero friget Venus. Primū igit̄ ſi ſtomachu firmitas patet: donec puellares ānos trāſeant
aquā ī potu ſume: quæ natura frigidiſſima ē. Aut ſi hoc ībecillitas phibet audi cū Timo-
theo. uino modico utere ꝓpter ſtomachū:& frequētes tuas infirmitates. Deinde in ipſis ci
bis calida quæq; deuita. Nō ſolū de carnibus loquor: ſup qbus uas electiōis ꝓfert ſentētiā
bonū ē uinū nō bibere:& carnē nō māducare: ſed etiā i ipſis leguminibus iflātia quæq;:&
grauia declināda ſunt. nihilq; ita ſcias cōducere chriſtianis adoleſcētib9 ut eſum holerum.
Vnde & ī alio loco: ifirmos ē ait: holera māducet. ardorq; corpoꝝ frigidionib9 epulis tē
perandus ē. Si aūt tres pueri & Daniel leguminibus ueſcebāt: pueri ętāt: nec dū ad ſatis-
ginē uenerāt: ī q; rex babylonius ſenes iudices frixit: nobis nō corporis cultus: q; ī illis ex-
cepto priuilegio gratiæ deus ex huiuſcemōi cibis enutrierat: ſed aīæ ugor quęrit: quę carnis
ifirmitate ſit fortior. Inde ēq; nōnulli uitā pudicā appetentes: ī medio itinere corruūt: dū
ſolā abſtinentiā carnū putāt:& leguminibus ingerāt ſtomachū: quæ moderate parceq; ſū-
pta īnoxia ſunt. Et ut qđ ſentio loquar: nihil ſic iflāmat corpora:& titillat mēbra gēitalia
ſicut idigeſtus cibus: ructuſq; cōuulſus. Malo apud te filiæ uerecūdia parūpertq; caſu peri
clitari. Quicqđ facit ſciant̄ uoluptatū uenenū puta. Parcus cibus:& uēter ſemp eſuriens
triduanis ieiunus pferat̄. Et multo melius ē quotidie paxiq; raro ſatis ſumere. Pluuia illa
optia ēquæ ſenſim deſcēdit ī terras. Subitus & nimius iber ī ceps arua ſubuertit. Quā-
do comedis: cogita q; ſtatī tibi orandū: alico & legendū ſit. De ſcripturis ſanctis habeto fi-
xum uerſuū numeꝝ: iſtud pēſum dño tuo redde. Nec āte qeti mēbra cōcedas: q; calathū
pectoris tui hoc ſubtegmīe ipleueris. Poſt ſcripturas ſāctas: doctoꝝ hoium tractatus lege:
eoꝝ dūtaxat: quoꝝ fides nota ē. Nō neceſſe habes auꝝ ī luto quærere. Multis de margari-
tis uēditis unā redime margaritā. Sta iuxta Hieremū: unus pluribus: ut ad illā uā: quæ ad
patrē ducit: ꝓuenias. Amoꝛē momlū atq; gēmaꝝ ſericaꝝq; ueſtū trāſfer ad ſcięt̄ ſcrip-
turaꝝ. Ingredere terrā repmiſſiōis lacte & melle manantē. Comede ſimilā & oleū: ueſtire
cū Ioſeph natus īdumētis: ꝓforēt̄ aures tuæ cū Hieruſalē ſermonē deirut ꝓciosa ex illis no
uaꝝ ſegetū grana dependeit. Habes ſanctū Exuperū ꝓbate ętatis & fidei: q; te monitis
ſuis frequēter iſtruat. Hic tibi amicos de iniquo māmona: q; te recipiāt ī æterna taberna-
cula. Illis tribue diuitias tuas: q; nō phiſides auēs: ſed cibariū panē comedāt: q; famē expel
lāt: nō q; augeāt luxuriā. Intellige ſup egenū & paūperē. Omni petēti te da: ſed maxīe do-
meſticis fidei. nudū ueſti: eſurientē cibaz: egrotantē piſita. Quotiēſcūq; manū extēdis: xp̄m
cogita. Caue ne mendicāte dño deo tuo: alienas diuitias augeas. Iuuenū fuge cōſortia Co-
matulus: cōptus atq; laſciuus: domus tuæ tecta nō uideāt. Cātor peſſat̄ ut noxius. Fidicī-
nas & pſaltrias & iſtuſmodi chorꝝ diaboli: q; ſi mortifera Sirenaꝝ carina deuite: ac ꝓturba
ex edibus tuis. Noli ad publicū ſubīde ꝓcedere:& ſpadonū exercitu pēūte uiduaꝝ circū-
ferri libertate. peſſimę cōſuetudinis ēcū fragilis ſexus & ībecilla ætas ſuo arbitrio abutit̄
& putat licere: qđ liber. Oīa qđē licēt: ſed nō oīa expediūt. Nec procurator calamiſtratus:
nec formoſus collactāeus: nec cādidulus & rubicūdus aſſecla adhęreat lateri tuo. Interdū
aīus dñaꝝ ex ācillaꝝ habitu iudicat̄. Sāctaꝝ uirgīum & uiduaꝝ ſocietatē appete. Et ſi ſer-
mocinādi cum uiris icubuerit neceſſitas: arbitros nō deuites. tūtaq; cōfabulādi fiducia ſit:
ut ītrāte alios: nec paueas: nec erubeſcas. Speculum mētis ē facies:& taciti oculi cordis fa-
tent̄ arcana. Vidimus nup ignominioſum p totum oriēt̄ uolitaſſe:& ætas & cultus & ha
bitus & icēſſus & idiſcreta ſocietas: ex qſita epulæ regius apparatus: Neronis & Sardana-
palli nuptias loquebāt̄. Alios uulnꝰ noſtra ſit cautio. Peſſimē flagellato ſapiēs ſapiētior
erit. Sāctus amor ipatiētiā nō hēt. falſus rumor cito opprimit̄:& uita poſterior iudicat de
priore. Fieri qđē nō poteſt: aut abſq; morſu hoium uitæ huius curricula quis pertranſeat.

Y iii

Vlastoručne Marulićeve bilješke i znakovi

©DiZbi.HAZU

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Tu knjigu Marulić nije ostavio splitskim dominikancima, ali su je oni malo iza njegove smrti, ne znamo kako, dobavili za svoju knjižnicu, jer je na prvome sačuvanom listu suvremeni dominikanac zabilježio u bijelom prostoru ispod teksta:

Iste líber est conventus sancti Dominici de Spaleto, et fuit domini Marci Marulj. Orate, fratres, pro eo.

6. Livius Titus: Historia. — (Venetíis. Vindelinus de Spira cca 1470).

Od tog dragocjenog izdanja u velikom folio formatu, što ga je prema Goldschmidtu[10] priredio u Mlecima tipograf Vindelin iz Speyera, nije se nažalost sve sačuvalo. Manjkavo je na početku i na kraju, a sačuvan je samo 241 list. Na prvome nastavlja se tekst prve knjige iz treće Dekade (»populus foedus rupisset. Eventus belli velut aequus iudex...«), a na zadnjem se nastavlja deseta knjiga četvrte Dekade.

Knjiga nema nikakvih korica, a nekoji su listovi na kraju odcíjepljeni od ostalih uvezanih. Listovi nisu označeni ni slovima ni brojkama. Isto tako nisu tiskani ni naslovi pojedinih knjíga, nego ih je netko oponašajući vrlo vješto tiskana slova naknadno napisao ljubičasto-crvenim, sada dosta izblijedjelim mastilom. Tipovi tiskanih slova u knjizi su rimski, a tekst se proteže nepodijeljeno po čitavoj strani sa 49 redaka na svakoj. U knjizi ima mnogo bilježaka i znakova od Marulićeve ruke, ali samo do lista 82. uključivo. Na listu 135., gdje počinje govor o macedonskome i azijskom ratu, naslov je ispísan zlatnim kapitalnim slovima, a na listu 140. vo nalazi se lijepo izrađeno rukom (jedino u čitavoj knjizí) početno slovo C na tamno-zelenom polju. Ukrašeno je bijelim isprepletenim trakovima i ptičjom glavom, koja svojim kljunom grize donji dio zlatom napisana slova. Svi ostali prostori za početna slova su prazni. Da li je taj inicijal izradío Marko Marulić, ne možemo znati. To će se moći ustanoviti, ako se pronađe drugih, koje je on sigurno izradio.

Ni tu knjigu nije Marulić ostavío splitskim dominikancima, ali je sigurno pripadala njegovoj knjižnici, jer se u njoj nalaze njegove bilješke i znakovi. Bit će da je to ona knjiga, koju je pri razdiobi knjiga dobio, odnosno ízabrao (prema oporuci) Marulićev brat Aleksandar.[11] Dobavio ju je pak kasnije za svoju upotrebu dominikanac o. Ambroz Karavanić, kako to svjedoči njegova bilješka u istoj knjízi na l. 33.: »Ego Fra.er Maister (!) Ambrosius Carauaneus et est Liber meus.«[12]

Prije nego smo naveli i opísali tih šest knjiga, kazali smo, da su one važne ne samo zato, što su pripadale Maruliću, nego i zato, što nam se u njima sačuvalo bilježaka i pisma od njegove ruke. A za knjigu pod br. 6 smo, pače, naveli kao glavni razlog,

©DiZbi.HAZU

da je pripadala Marulićevoj knjižnici, činjenicu, da se u njoj nalaze Marulićeve bilješke i znakovi.

Je li ta tvrdnja povjesnički osnovana i takvo razlaganje opravdano? Nije li možda one bilješke i znakove pravio netko drugi? Nije li ih naime pravio koji samostanski redovnik čitajući ih, pošto su knjige poslije smrti Marulićeve bile donesene u samostan?

Na ta pitanja mi možemo odgovoriti pomoću drugih knjiga Marulićevih, iz kojih proizlazi, da je one bilješke i znakove i onaj prijepis na koncu Tortelliusova djela De orthographia pravio svojom rukom Marko Marulić, a ne netko drugi.

Te druge Marulićeve knjige, što ćemo ih ovdje navesti, da to dokažemo, jesu četiri sveska tumačenja Biblije od franjevca Nikole de Lyra, što ih je Marulić u oporuci ostavio ocima franjevcima na Poljudu, gdje se i danas čuvaju. U tim svescima mi nalazimo bilježaka i znakova, koje je pravila ista ruka, koja ih je pravila i u knjigama, što se čuvaju kod splitskih dominikanaca. O tome se čitatelji mogu uvjeriti uspoređujući onu bilješku iz četvrtog sveska spom. djela fra Nikole de Lyra (štampano u Mlecima 1489) s prijepisom lat. pisma na kraju Tortelliusuova djela De orthographia.[13] To isto dokazuju i druge ondješnje bilješke i znakovi, napose ona karakteristična sigla N (= Nota), koja je potpuno jednaka istom znaku u knjigama kod dominikanaca. Ne možemo vjerovati, da je one knjige iz Poljuda pozajmio koji dominikanac, pa da je na njima, tuđim knjigama, pravio razne bilješke i znakove. Isto to vrijedi, još i više, za poljudskog franjevca, koji bi one debele knjige pozajmio kod dominikanaca i pravio na njima one još kud i kamo brojnije bilješke i znakove. Mora se stoga zaključiti, da su sve bilješke i znakovi, što se nalaze u navedenim knjigama splitskih dominikanaca i poljudskih franjevaca, nastale prije, nego su ih jedni i drugi primili, pa da ih je dosljedno pravio njihov prvašnji vlasnik-darovatelj Marko Marulić.

Najviše bilježaka i znakova pravio je Marulić u ona dva debela sveska poslanicâ sv. Jeronima. Vrlo su rijetki listovi i strane, na kojima ih nema. Isto tako ih ima mnogo u knjizi Ivana Tortelliusa De ortographia. Tim vrlo zanimljivo pisanim djelom je taj humanist, pomoćnik pape Nikole IV. u osnivanju Vatikanske biblioteke, konačno riješio pitanje, kako se imaju pisati latinske riječi, koje su uzete od grčkog jezika, u čemu se gramatičari sve do njega nijesu slagali. Mnogo je bilježaka i znakova također pravio Marulić u Livijevoj Povijesti, ali samo, kako spomenusmo, do 82. lista. Najmanje ih je u knjizi (najmanjoj opsegom) pod br. 4., i to samo uz traktat sv. Hilarija.

Bilješke Marulićeve u tim knjigama, pisane, kao i znakovi, crvenim mastilom u većini slučajeva, a rjeđe crnilom, sastoje se od imena koje ličnosti, koje je obično ispisivao kapitalnim slovima, ili od riječi ili od više njih, kojima je sažetije izražavao

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

sadržaj teksta. A znakova, kojima se služio, imao je više. Najobičnija mu je bila okomito uz tekst povučena kraća ili dulja crta s uvojcima. Namjesto jedne stavljao bi kojiput dvije, jednu poviše druge sa zavinutim krajevima spajajući unutrašnje zavinute krajeve kolutićem, kroz koji bi provukao jednu ili dvije crtice, pa je čitava risarija tako dobivala vrlo prijatan izgled. Osim crtâ, jednostavnih ili iskićenih, upotrebljavao je Marulić kao znak također nacrtanu ruku s dosta ispruženim kažiprstom prama onom tekstu, koji ga je osobito zanimao, bio taj tekst iz kršćanske ili iz klasične literature. Tako je, da navedemo jedan primjer, upozorio nacrtanom rukom na one ríječi iz Livijeve Povijesti: »Vincere scis, Hannibal, victoría uti nescis.« A jer je drugi dio te rečenice bio tiskan na drugoj strani lista, to je ispod teksta prepisao svojom rukom svu rečenicu (v. faksimil 4.). Za istu svrhu upotrebljavao je još kao znak i veliko slovo N između dvije točkice s produženom prema dolje desnom nožicom (koju je kojiput malo svinuo na lijevo) i sa koso položenom krivuljastom crticom iznad slova, koji znak je poznat iz paleografije kao kratica za riječ: Nota! (Pazi!).

Te knjige s tako brojnim bilješkama i znakovima mnogo nam govore. One čine, da se listajući ih prenesemo duhom u Marulićevu radionicu, u onu sobu, gdje ih je držao, ne, da mu ispune i uljepšaju onu prostoriju, nego da ih marljivo i neumorno čita, te iz njih crpe onaj nauk, što ga na svojim stranama sadržavaju, pa da onda tu nauku, usvojenu i proćućenu, prelije u svoja brojna djela, koja je Evropa s vanrednim ushitom dočekivala, umnožavala im izdanja i prevodila ih na žíve jezike. Po tim bilješkama i znakovima mi također doznajemo, da je Marulić imao dosta lijep i čvrst rukopis i da je bio dosta dobar crtač. Napokon po nekojima od njih mi otkrivamo i ono osobito raspoloženje, onu slast i užitak, što ga je osjetio u svojoj duši čitajući nekoje stavke iz tih knjiga. On je pod dojmom toga osobito ugodnog raspoloženja uz takve tekstove stavljao pomnjivije i ukusnije izrađene znakove. Time je on pokazao svoju osobitu sklonost prama slikarskoj umjetnosti, a tu sklonost posvjedočuju također ona velíka i manja početna slova, što ih je Marulić narisao u Tortelliusovoj knjizi De orthographia i ona od njega bojom osjenjena tiskana velika i manja početna slova u knjizi pod br. 3.

Tako ove knjige, čuvane u dominikanskoj knjižnici u Splitu, nijesu samo važne, što su bile Marulićeve, nego i zato, što nam je na njima on ostavio i danas, nakon više od četiri stoljeća, žive tragove svoje intelektualno i umjetnički izgrađene duše.

Na priloženim faksimilima čitatelji mogu vidjeti nekoliko primjera Marulićeva pisma, njegovih bilježaka i znakova. Ti faksimili moći će ujedno poslužiti, da se pronađu druge Marulićeve knjíge, ako se možda kao nepoznate još gdje kriju.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

BILJEŠKE

[1] Vidi Rački dr. Franjo: Oporuka Marka Marulića u Starinama XXV, 152—156 i Kolendić dr. Petar: Marulićeva oporuka, Split 1924. — U sačuvanim prijepisima stoji, da je Marulić napisao svoju oporuku 1501. g., ali to je pogrešno. Između quingentesimo i primo ispušteno je vigesimo. Vidi Kasandrićev uvod u Matičino izdanje Judite (Zagreb 1901), str. LXIX.—LXX.

[2] V. Rački, ozn. mj., str. 156; Kolendić, ozn. dj., str. 12.

[3] Marulić u oporuci spominje poimence o. Luku Urmanića. To će biti onaj Fr. Lucas de Spalato, koji se 1528. g. spominje kao provincijal (v. Schematismus Fratrum ac Sororum Provinciae Dalmatiae sacri ordinis Praedicatorum — Series chronologica Priorum Provincialium Prov. Dalmatiae, Ragusii 1915, str. 9.), a 1530. g. je kao takav prisustvovao Generalnom kapitulu u Rimu (v. Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica, tom. IX [Acta Capitolurum Generalium, vol. IV], Romae 1901, tom. IX., str. 217.

Ali mi znamo, da je Marulić osim s fra Lukom Urmanićem bio u prijateljskim vezama s još jednim dominikancem. To je glasoviti propovjednik i učeni pisac. o. Dominik Buća iz Kotora, koji je boravio neko vrijeme u Splitu i nagovorio Marulića, da napiše onu glasovitu latinsku poslanicu na papu Adrijana VI. »de calamitatibus occurentibus et exhortatio ad communem omnium christianorum unionem et pacem«, koju objelodanjujući (u Rimu 1522) Marulić njemu i posveti (v. Cherubino Šegvić, Marco Marulo Pecinić (1450—1524) u Bullettino di arch. e stor. dalm., a. 1901, n. 10—11. Supplem., str. 5.). Kada se pjesnik upoznao s o. Dominikom Buća, da li još prije, nego li je sastavio svoju oporuku, ne možemo znati.

[4] Vidi Kolendić dr. Petar, ozn. dj., str. 28.

[5] Vidi moj članak: Sarkofag kćerke dalmatinskog proveditura Ivana Diedo u Vjesniku za arheol. i hist. dalm., svezak LI, str. 203. U godinama 1448.—1450. zidao je u splitskoj dominikanskoj crkvi novu kapelu (oltar) sv. Katarine učenik i pomoćnik glasovitog majstora Jurja Dalmatinca i saradnik renesansnog kipara Nikole Firentinca albanski umjetnik Andrija Aleši. V. Fisković Cvito - Prijatelj Kruno: Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i u Rabu, Split 1948, str. 18, 50—51. Samostan i crkva su bili porušeni nešto prije 30. V. 1658., a godine 1666. dobiše dominikanci od političke vlasti dopuštenje, da ga mogu sagraditi na istome mjestu, gdje je prije bio (U spom. mome članku na str. 206.). Od porušene Alešijeve kapele (oltara) sačuvao se, vjerojatno, jedan kameni ulomak s urezanom kaneliranom i u vrhu zašiljenom plitkom nišom, koji je motiv spomenuti majstor osobito rado upotrebljavao (isp. dopis Konzervatorskog ureda

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

u Splitu od 24. V. 1932., br. 122.). Ulomak je bio uzidan u samostanski zvonik, porušen 1932. g. prigodom proširenja crkve, a sad se čuva u Arheološkom muzeju.

[6] »In quest' occasione anche questo nostro Convento, che da principio di quest' ultimo contagio fu fatto Lazzaretto delle famiglie nobili e in seguito de' Beccamorti e della più vil feccia del Popolaccio, smarrì tra l'altre cose la maggior parte de' Libri e di quei pochi avanzi de' monumenti, ch' erano scappati dalle stragi precedenti.« U rukopisnoj kartoniranoj knjizi, koja se čuva u samostanu pod naslovom: Libro de fondi e delle rendite na l. 1. Ista se bilješka nalazi također na prvome listu druge rukop. kart. knjige, kojoj je naslov: Libro degli affitti, livelli de fondi, livelli censuarii e de legati. Pisac ove bilješke je savremenik događaja, jer za kugu od 1784. g. piše: »che si smacherò in Città gli ultimi di Marzo in quest' anno 1784.«

[7] Dokaz za to je lijepo uređena i vrlo bogata knjižnica dominikanskog samostana u Dubrovniku, koju je francuska vojska zaposjevši samostan (1806) pretvorila u prostoriju za vojnike odnijevši prije iz nje kradomice mnoge dragocjene rukopise i knjige, dok su drugim knjigama parali listove i od njih pravili fišeke za svoje puške. Vidi o tome Giurgevich Padre fra Agostino: Memorie cronologico - storiche delle Chiese e Conventi della Ragusina Congregazione di San Domenico, Parte prima — 1864, str. 18 (vlastoručni rukopis u dominikanskoj knjižnici u Dubrovniku) i Adamović Vicko: Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije, Drugi dio, Zagreb 1892, str. 32.

[8] U svome djelu: De S. Exuperantio Cingulanorum Episcopo, deque eius Vitae Actis Liber singularis, štampanu u Rimu g. 1771., o. Christianopulo piše na str. 49.—50.: »Erat item in coenobiis gazophilacium quod in Italia Cassa forte appellamus, Hispani el arca del deposito nominant, Galli le dépôt: quo quidem in gazophylacio non pecuniae modo, sed saepe etiam si quid aliud magni sit, custodiae causa servari solet; etiam rariores codices, veluti Biblia Hebraice elegantissime scripta, et ornata una cum vetusto alio codice autographo videre me memini in Spalatensis coenobii mei Ordinis...« — Taj glasoviti dominikanac, sin nekog gospodina Bartolomeja s otoka Krete, koji je bio suradnik o. Mamacchija u izdavanju Anala Dominikanskog reda, a poslije ukinuća Isusovačkog reda profesorom kanonskog prava i ravnateljem škole u Germanikumu u Rimu, rodio se prema Bianchiju (Zara christiana I, Zara 1877, str. 426.) u Zadru g. 1730., a dominikansko odijelo je primio u splitskom samostanu (ne u Zadru, kako ondje pogrešno piše Bianchi) 1745. V. Liber consiliorum splitskog samostana za 1704.—1872. g., str. 45.). Do te godine su se prema tome još nalazile u samostanu (u škrinji) one dvije gore spomenute dragocjene knjige, o kojima osim ovih podataka o. Hermana Dominika Christianopula nemamo nikakvih drugih vijesti.

[9] Vidi Incunabuli nelle biblioteche della Dalmazia (Estratto dal »Bullettino di archeologia e storia dalmata« an. 1916), Spalato 1916, str. 7.

[10] Ondje.

[11] Vidi Kolendić dr. Petar, ozn. dj., str. 29.

[12] Ovaj redovnik je živio oko sredine 17. vijeka. Prema prije navedenom Šematizmu dalmatinske provincije spominje se kao provincijal 1648., 1666. te 1669.-70. g.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[13] Vidi faksimile 5 i 6. Tu bilješku Marulićevu o penuli prepisujemo ovdje sa razrješenim kraticama, a tako isto i nekoliko crta iz njegova prijepisa Fontiusova lat. pisma:

Penula apud Romanos vestis erat qua in pluvia utebantur. Galba penulam roganti respondit non pluit non est opus tibi. Et si pluit ipse utar. Abusive tamen penula pro omni eo quod tegit. — Kako fra Nikola de Lyra tumači ovu riječ vidi u tekstu iznad Marulićeve bilješke. —

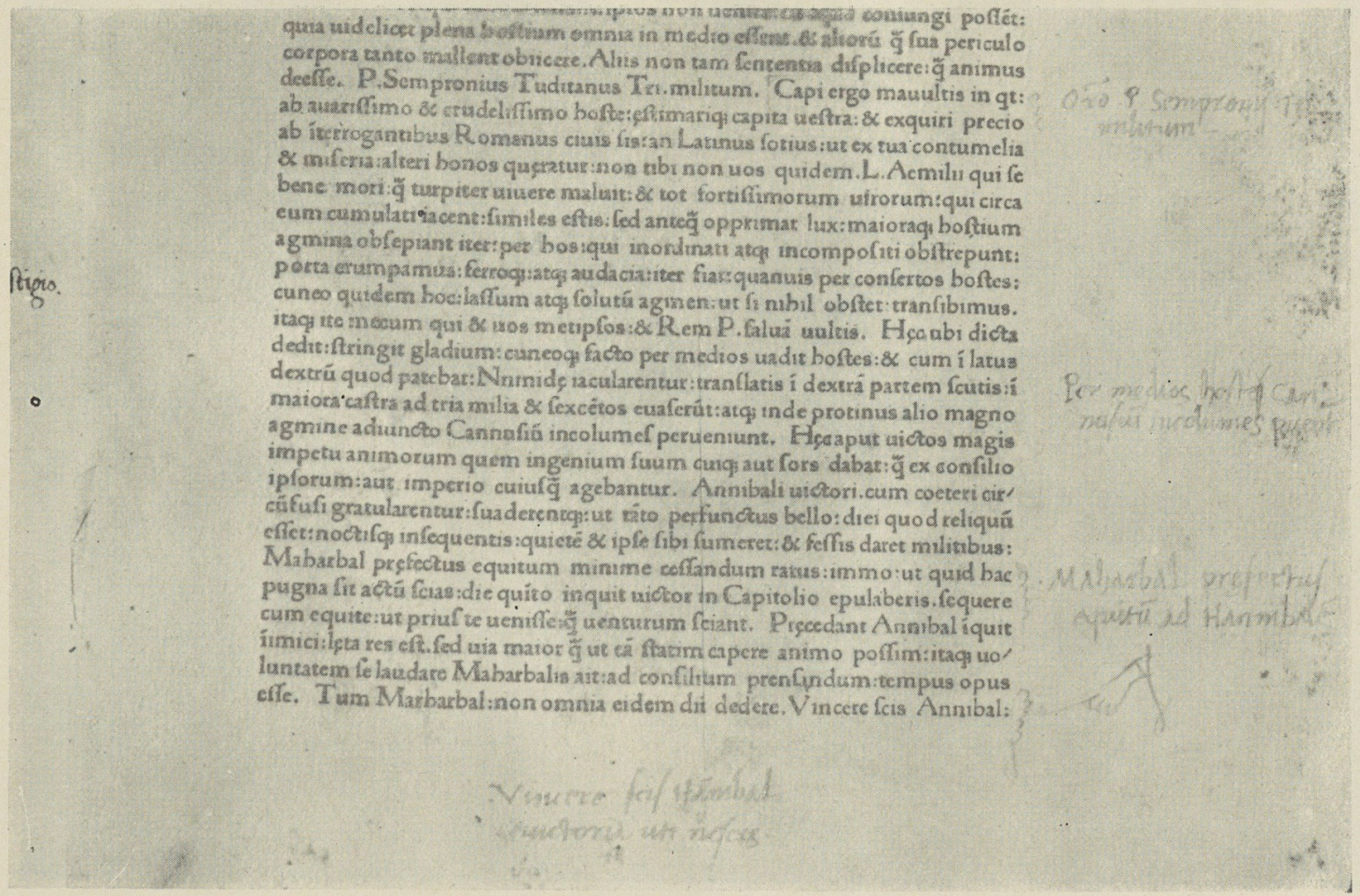
»Bartholomeus Fontius Francisco Saxetto. Salutem.

Recte facis Saxette charissime qui ita diligenter studiis nostris incumbas, ut etiam minutiora quaeque perpendas. Quod si reliqui facerent studiosi, latinae linguae non in tantis tenebris versaremur. Quaesisti ex me saepius ut quaedam mensurarum vocabula annotarem. Quae sane aliquantum ob irruentes occupationes a me dilata nunc in unum collecta plura etiam quam petieras ad te mitto ut tarditas temporis ubertate muneris compensetur. Mensura proprie ea est, quae a membris hominis sumpta est, sed eius quoque appellatione continetur quicquid pondere, capacitate, longitudine, latitudine, animaque finitur. Verum ea, quam ex me quaeris, plurium et inter se aequalium intervallorum mensura determinatur. Mensurarum autem appellationes sunt: Digitus, uncia, palma, sexta, pes, cubitum, passus, decempeda, clima, actus, iugerum, stadium, miliare, centuria.«

Taj Bartholomeus Fontius ili Della Fonte, za kojega se pismo ili raspravu o latinskim nazivima za mjere naš Marulić toliko zanimao, da ga je u cjelini prepisao, živio je u njegovo doba. Rodio se u Firenci 1445. g., a umro ondje 1513. g. Istakao se kao dobar humanist, kao tumačitelj, prevodilac i izdavatelj nekih starih pisaca. A tko je bio Franciscus Saxettus, kojemu je Fontius upravio spom. pismo, nijesmo mogli doznati. Bit će da je pripadao firentinskoj porodici Sassetti, iz koje je kasnije potekao (rođen 1540.) glasoviti trgovac i književnik Filip Sassetti.

dizbi.hazu.hr

dizbi.hazu.hr



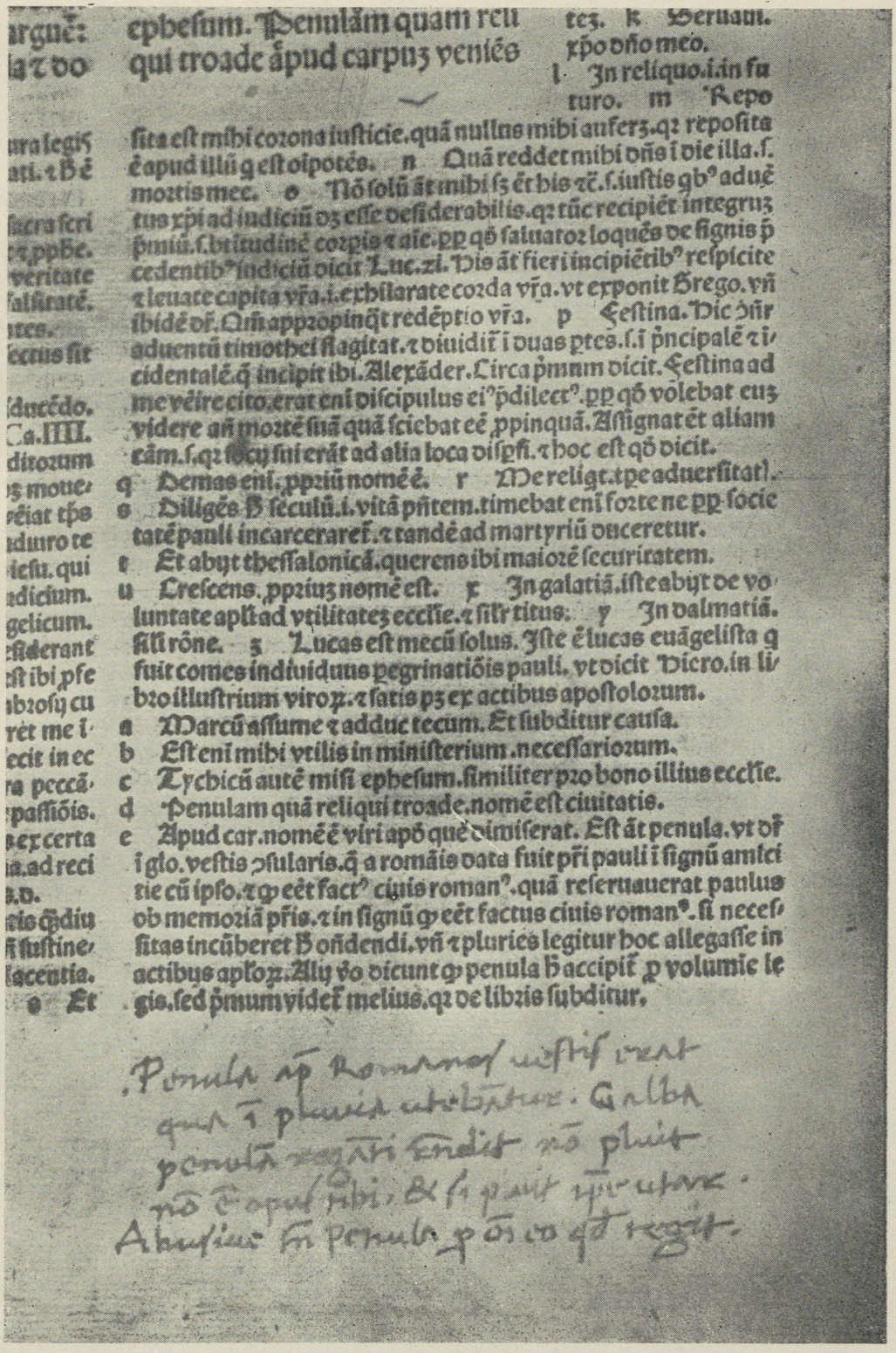
quia uidelicet plena hostium omnia in medio essent. & aliorū q̄ sua periculo
corpora tanto mallent obicere. Alius non tam sententia displicere: q̄ animus
deesse. P. Sempronius Tuditanus Tri. militum. Capi ergo mauultis in qt:
ab auarissimo & crudelissimo hoste: æstimariq; capita uestra: & exquiri precio
ab interrogantibus Romanus ciuis sis: an Latinus sotius: ut ex tua contumelia
& miseria: alteri bonos quæratur: non tibi non uos quidem. L. Aemilii qui se
bene mori: q̄ turpiter uiuere maluit: & tot fortissimorum ufrorum: qui circa
eum cumulati iacent: similes estis. sed anteq̄ opprimat lux: maioraq; hostium
agmina obsepiant iter: per hos: qui inordinati atq; incompositi obstrepunt:
porta erumpamus: ferroq; atq; audacia: iter fiat: quanuis per consertos hostes:
cuneo quidem hoc: lassum atq; solutū agmen: ut si nihil obstet: transibimus.
itaq; ite mecum qui & uos metipsos: & Rem P. saluā uultis. Hæc ubi dicta
dedit: stringit gladium: cuneoq; facto per medios uadit hostes: & cum ī latus
dextrū quod patebat: Numidæ iacularentur: translatis ī dextrā partem scutis: ī
maiora castra ad tria milia & sexcētos euaserūt: atq; inde protinus alio magno
agmine adiuncto Cannasiū incolumes perueniunt. Hæc aput uictos magis
impetu animorum quem ingenium suum cuiq; aut sors dabat: q̄ ex consilio
ipsorum: aut imperio cuiusq̄ agebantur. Annibali uictori. cum ceteri cir-
cūfusi gratularentur: suaderentq; ut tāto perfunctus bello: diei quod reliquū
esset: noctisq; insequentis: quietē & ipse sibi sumeret: & fessis daret militibus:
Maharbal præfectus equitum minime cessandum ratus: immo: ut quid hac
pugna sit actū sciat: die quito inquit uictor in Capitolio epulaberis. sequere
cum equite: ut priusq̄ te uenisse: q̄ uenturum sciant. Præcedant Annibal ĩquit
inimici: læta res est. sed uia maior q̄ ut eā statim capere animo possim: itaq; uo-
luntatem se laudare Mahabalis ait: ad consilium prensandum: tempus opus
esse. Tum Marharbal: non omnia eidem dii dedere. Vincere scis Annibal:

Marulićeve bilješke i znakovi na 23. listu Livijeve Historiae

©DiZbi.HAZU

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



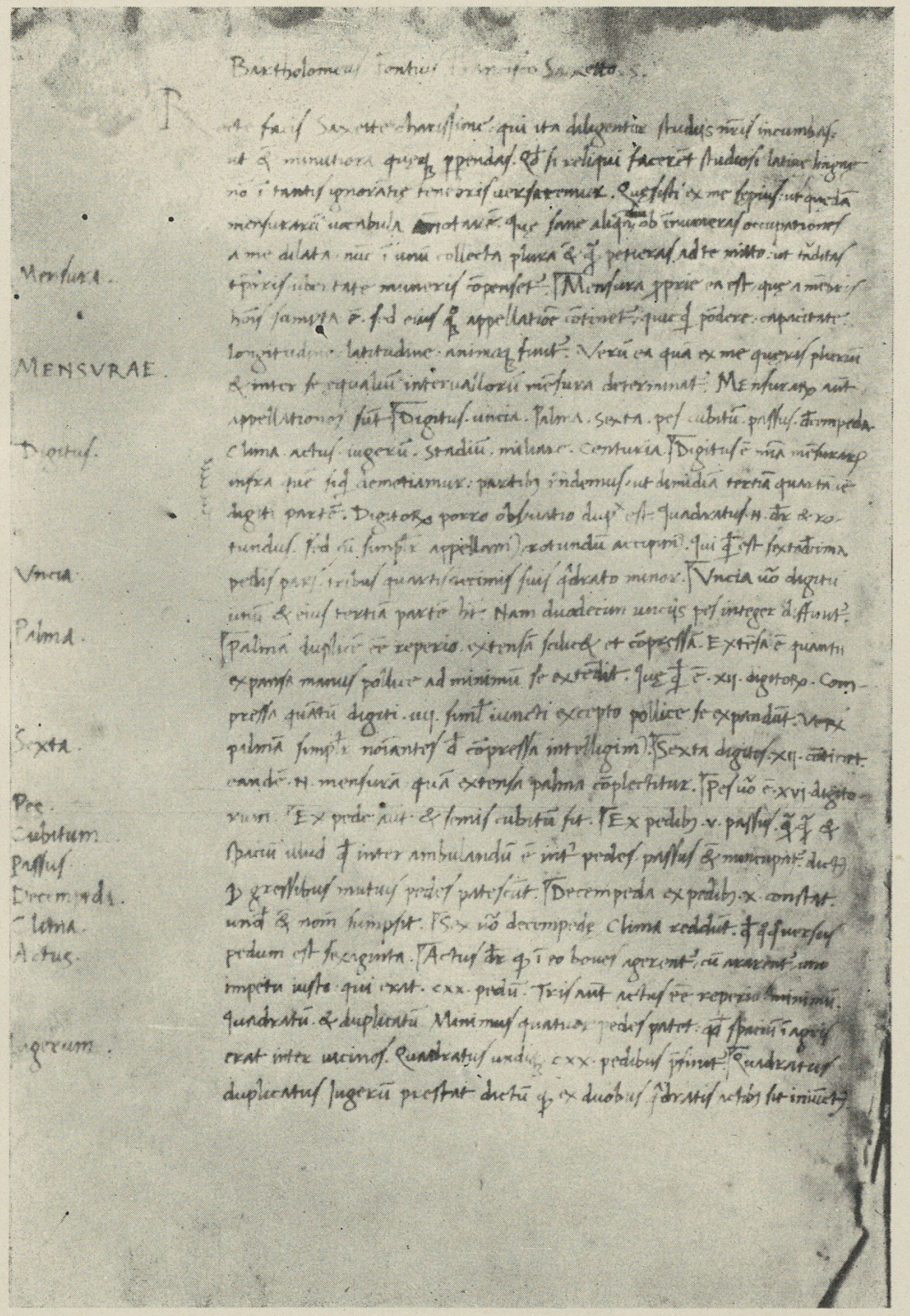
Marulićeva bilješka u djelu fra Nikole de Lyra O. M.
kod franjevaca na Poljudu

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



Bartholomeus Fontius [illegible] Sanctio S.

R[illegible] fr[illegible] Sanctio charissimo. qui ita diligentie studijs meis incumbas. ut & minutiora quaq; ppendas. Qđ si reliqui facerēt studiosi latine lingue nō i tantis ignoratie tenebris iacerēmur. Quęsisti ex me Sapiens ut quanda mensurarū uocabula & notitiā. quę fame aliqn ab eruditis occupatorum a me dilata nūc i unū collecta plura & ꝯ. peteres. ad te mitto. ut tuditus epistolis uberiore mee memorię ꝯponeres. ¶Mensura ppria ea est. quę a mensis hūs sumpta ē. sed eius q̄ appellatiōe cōtinet. quę ꝯ pōdere. capacitate. longitudine. latitudine. animoq; finit. Vtrū ea qua ex me quęris plurū & inter se equaliū intervalloriū mēsura determinat. Mensurarū aūt appellationes sūt ¶Digitus. uncia. palma. sexta. pes. cubitū. passus. decempeda. clima. actus. iugerū. stadiū. miliare. centuria. ¶Digitus ē mēsa mēsurarū infra quę ꝯ ꝯmodius. partibus i ndarnus. ut duodena tertia quarta ue digiti partē. Digitorū pedis obscurior dignitas est. quadratus. H. dr & rotundus. sed cū simplex appellatur. rotundū accipit. qui ꝯ est sextadecima pedis pars. tribus quarū circinus suus q̄drato minor. ¶Uncia uō digitu unū & eius tertia parte hꝫ. Nam duodecim unciꝫ pes integer diffunt. ¶palma duplex ē reperio. extensa scilicet & cōpressa. Extensa ē quantū expansa manus pollice ad minimū se extendit. quę ꝯ ē. xij. digitorū. Compressa quātū digiti. iij. simul iuncti excepto pollice se expandāt. Utrā palmā simplex nōminatus ā cōpressa intelligim. ¶Sexta digitos. xij. cōtinet. eandē. H. mensurā quā extensa palma cōplectitur. ¶Pes uō ē. xvi. digitorum. ¶Ex pede fit & semis cubitū fit. ¶Ex pedib. v. passus. q̄ ꝯ & spacii unū ꝯ inter ambulandū ē int. pedes. passus & mancipit. ductꝫ D grossibus matus pedes patefecit. ¶Decempeda ex pedib. x. constat. unā & non hempsit. ¶Sx uō decempede clima scadit. ꝯ q̄ quercus pedum est sexcenta. ¶Actus dr q. i. ro boues agerent. cū marcerent. uno impetu iuste. qui erat. cxx. pedū. Tres sunt actus ue reperio minimū. quadratū. & duplicatū. Meminus quatuor pedes patet. q̄ spacii i agris erat inter uicinos. Quadratus uō cxx. pedibus ꝑficit. ¶Quadratus duplicatus iugerū prestat. dictū q. ex duobus q̄dratis actibus sit iniuncti.

Mensura.

MENSURAE.

Digitus.

Uncia.

Palma.

Sexta.

Pes.

Cubitum.

Passus.

Decempeda.

Clima.

Actus.

Iugerum.

Marulićev prijepis lat. pisma B. Fontiusa

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

BIBLIOGRAFIJA MARULIĆEVIH DJELA
I RADOVA O ŽIVOTU I DJELIMA MARULIĆEVIM

JOSIP BADALIĆ
DOP. ČLAN JUGOSLAV. AKADEMIJE

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

UVOD

Bibliografija Marulićevih djela, latinskih i hrvatskih, zadavala je oduvijek briga bibliografima i literarnim historiografima književnoga rada Marulićeva. Pa, eto, još ni danas, osamdeset godina nakon Kukuljevićeva pokušaja da dade što potpuniju bibliografiju Marulićevih djela,[1] nije to pitanje ni izdaleka skinuto s dnevnoga reda naše nauke o književnosti: tvrdi se još uvijek — manje ili više nasumce — da je bilo ovoliko ili onoliko izdanja toga ili drugoga latinskoga djela Marulićeva (a jednako i prijevoda ovoga ili onoga njegova spisa na stranim jezicima), — ali konkretni bibliografski podaci obrađeni su tek tu i tamo za pojedino djelo. A i ti su podaci često nepotpuni. Razlozi ovoj ili ovakvoj nepotpunosti kriju se prije svega u činjenici, da su djela, odnosno izdanja pojedinih djela toga znamenitoga evropskoga pisca XVI. stoljeća, razasuta po pojedinim zapadnoevropskim knjižnicama sad u većem sad u manjem izboru: svih izdanja Marulićevih djela (u izvornicima i prijevodima) nema nijedna knjižnica na svijetu. Prema tome, da bi se dobila koliko toliko potpuna bibliografija svih djela Marulićevih, bilo bi potrebno pretražiti velik broj knjižnica u onim zapadnoevropskim zemljama, u kojima su izdavana izvorna i prijevodna Marulićeva djela (Italija, Švajcarska, Njemačka, Holandija, Belgija, Francuska, Čehoslovačka i Portugal).

A i na području bibliografije hrvatskih spisa Marulićevih, kako znamo,[2] vlada zbog nepročišćenosti pitanja autorstva pojedinih pjesama pripisivanih Maruliću tolika nejasnost, da je izrada definitivne bibliografije književnih radova Marulićevih pisanih hrvatskim jezikom zasad jedva moguća. Sve su to razlozi, zbog kojih ni ovaj bibliografski pokušaj ne može pretendirati na potpunost.

---

[1] Pjesme Marka Marulića, Zagreb 1896, Stari pisci hrvatski, knj. I, str. LIV—LXXVII.

[2] Ib. str. 3. (Jagićev Predgovor »Pjesmama Marka Marulića«). — T. Maretić: Zur Autorschaft einiger Dichtungen der älteren kroatischen Literatur. »Archiv f. slav. Philol.«, Bd VII, str. 405—418. Berlin 1884. — I. Broz: O »Skazanju od nevoljnoga dne od suda ognjenoga«. »Nastavni Vjesnik«, I, str. 136. — F. Fancev: Nova poezija Splićanina Marka Marulića. Rad Jugosl. akademije, CCXLV, str. 1—72. Zagreb 1933.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Sabirući za ovaj prilog bibliografijske podatke o ukupnom Marulićevom radu književnom iskoristio sam prije svega pristupačne knjižne fondove naših znatnijih javnih i naučnih knjižnica, koje čuvaju lijep, ali ni izdaleka potpun književni rad Marulićev. Koliko je mršavo zastupan književni rad Marulićev u našim knjižnicama, bjelodano dokazuje činjenica, da je u našoj zemlji sačuvan jedan jedini primjerak prvoga izdanja Marulićeve »Judite« (u knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku), dok čitav niz Marulićevih latinskih djela u izvornicima i prijevodima (na različitim zapadnoevropskim jezicima) nema nijedna naša knjižnica u zemlji. Na pr. treće izdanje »Judite« ima samo Bavarska državna biblioteka u Münchenu! O postojanju na pr. francuskoga izdanja »Le trésor sacré...« (prijevod djela »De institutione bene vivendi«) saznali smo tek iz posrednih referata, dok za neka druga Marulićeva izdanja na inostranim jezicima nije ni toliko učinjeno. A ipak bi za poznavanje cijele književne ličnosti Marulićeve bilo potrebno izučavanje svih njegovih djela i izdanja, u toliko više, što je poznato, da se pojedina izdanja jednih te istih Marulićevih djela u izvorniku i prijevodnim tekstacijama često i bitno razlikuju, sadržavajući u pojedinim izdanjima nerijetko zanimljive nadopune, preinake, značajne autorove posvete, kao i panegirike i poslanice upućene našem pjesniku od strane njegovih viđenih suvremenika ili poznijih izdavača. Kako daleko idu te preinake u pojedinim izdanjima, rječito svjedoči slučaj sa spomenutim već francuskim prijevodom djela »De institutione bene vivendi«, gdje francuski prevodilac Du Mont iz osnova mijenja cijele stavove izvornika, dajući naumice čitavu Marulićevu djelu sasvim drugi smisao.[1]

Ukratko: bez upoznavanja te i takve sadržine manje poznatih ili i nepoznatih izdanja Marulićevih djela jedva da će se moći dati naučno zaokružena slika književne ličnosti našega slavnog Splićanina. A da bi se to postiglo, valja prije svega doći do što potpunijega bibliografijskog inventara svih Marulićevih djela i njihovih izvornih i prijevodnih izdanja.

Da bih i na ovom području koliko toliko upotpunio izvjesne praznine, zabilježene djelomice već Kukuljevićevim bibliografskim perom, anketirao sam niz znatnijih zapadnoevropskih knjižnica, koje čuvaju bogatije zbirke evropskih književnih izdanja prvih dvaju stoljeća štampe, a poimence narodne i sveučilišne knjižnice onih nacionalnih kultura, koje su u tim stoljećima izdavale, štampale i preštampavale izvorna i prijevodna djela Marulićeva. Plod te ankete odrazio se pozitivno u nizu podataka ovoga bibliografskog pokušaja, upotpunivši u konkretnijem obliku rezultate naših dosadašnjih bibliografskih istraživanja Marulićeva rada.

---

[1] Isp. D(ayre), J(ean): Une traduction française de Marko Marulić. »Annales de l'Institut Français de Zagreb«, 3e Année, No 11, str. 221—227. Zagreb 1939.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Međutim, vrijedni podaci dobiveni anketiranjem pokazali su usput i to, da se ne možemo u ovom i ovakvom poslu s potpunom sigurnošću osloniti samo na velike ili najveće knjižnice u pojedinim zemljama. Tako mi je na pr. jedna od najvećih holandskih knjižnica, Koninklijke Bibliotheek, Haag, saopćila, da ona nema nikakvih Marulićevih djela,pa čak ni onih, koja su štampana u holandskom Amsterdamu, ali je ta knjižnica konstatirala, na osnovu centralnog holandskog kataloga, da neke manje holandske pokrajinske knjižnice, poimence sveučilišne knjižnice u Leidenu, Utrechtu i Groningenu, imadu Marulićevih izdanja, a napose jedan holandski franjevački samostan. Koninklijske Bibliotheek u Haagu poslala mi je ujedno, prema podacima spomenutoga holandskog centralnog kataloga, i potrebite bibliografijske podatke o primjercima Marulićevih djela u spomenutim holandskim knjižnicama. To znači, dakle, da do izrade potpune bibliografije Marulićevih djela, a pogotovo do izrade katastra pojedinih rjeđih Marulićevih izdanja, vodi prilično neutrt put čak i kroz manje poznate knjižnice sa skromnim ili nikakvim katalozima.

Što se tiče definitivnosti bibliografije hrvatskih radova Marulićevih, tu ćemo se morati zasad zadovoljiti uglavnom zatečenim stanjem: priznavati Marulićevim radovima sve ono, što je pod njegovim imenom izdano, i to sve dotle, dok pojedina osporavanja autorstva ovoga ili onog Marulićeva djela ne budu naučno i definitivno fundirana. Jer, kako znamo, ni Jagić, objavljujući s Kukuljevićem godine 1869. »Pjesme Marka Marulića«, nije bio nipošto uvjeren, da su pjesnički radovi objavljeni u tom izdanju pod Marulićevim imenom doista svi i Marulićevo djelo; a isto je tako dopušteno, da se i u drugim rukopisnim zbirkama, s imenom ili bez imena, krije i po koji još neotkriven Marulićev književni rad. Te Jagićeve sumnje kasnije su s manje ili više uspjeha u pojedinim slučajevima i konkretizirane,[1] ali još nisu do kraja pročišćene. Morat ćemo zato, i poslije ovih pojedinačnih osporavanja autorstva pričekati s definitivnom bibliografijom i Marulićevih hrvatskih radova do roka, dok ne dođemo do određenijih podataka o autorstvu pojedinih osporavanih ili još neotkrivenih Marulićevih pjesničkih djela. A dotle ćemo hrvatsku Marulićevu književnu ostavštinu knjižiti prema zatečenom stanju bibliografijskih istraživanja.

Bibliografija rukopisa (i prijepisâ) Marulićevih djela, kako ona dolazi do izražaja u ovom prvom pokušaju, zacijelo je nepotpuna, jer su u tom pravcu mnogi arhivi (i biblioteke), domaći i strani, nedovoljno istraženi. Pogotovo oni s nesređenim ili nikakvim katalozima. Međutim, ovaj bibliografijski pokušaj neka bude pobudom budućim istraživačima života i rada Marulićeva, da ga pronalaženjem novih rukopisnih vrela nadopune i tako približe željenoj potpunosti.

[1] Isp. priloge citirane u bilješci uz br. 2.

©DiZbi.HAZU

PRVI DIO

BIBLIOGRAFIJA MARULIĆEVIH DJELA

A.

RUKOPISI

Arhiv Jugoslavenske akademije, Zagreb

1 Na sign. IV a 1, kodeks veličine 20×15 cm, čuvaju se u rukopisima ovi Marulićevi tekstovi (Lucićev »Vrtal«):

Svarh muke Isukarstove. Versi. (list 30a—43b). — Od deset zapovidi božjih (l. 58, 70). — Od svetih divic i udovic (l. 60—62a). — Tuženje grada Hierosolima (l. 62b—64). — Molitva suproti Turkom (l. 92b—96b). — Pisan bogoljubna na slavu i počtenje božije i pričiste dive Marie. — Od začetja Isusova (l. 138—150a). — Prikazanje historie svetoga Panucija (l. 150—159b). — Od suda. Versi. (l. 154b—157a). — Glava mrtjački govori (l. 107 i d.). — Isukarst duši osujeni govori (l. 162—183). — Spominutje muke Isusove (l. 184). — Stumačenje Kata (l. 199—214). — Od uskarsa Isusova (l. 214b—217a).

2 Na sign. Ib 83 (Codex Chart. Illyric. Nr. CCCXXXIX), kodeks veličine 20×15 cm. (»Lulićev molitvenik«):

Pisan bogoljubne na slavu i počtenije pričiste dive Marie od začetja Isusova (l. 296—298a). — Od uskarsnutja Isusova (l. 298b—300a). — Od uzvišenja Gospina (l. 300a—303b). — Duša osujena (l. 303b—306a). — Duša iz groba ove riči nam govori (l. 306b). — Ispovid i umoljenje grišnika na konac života (l. 309a—313a). — Potaknutje duše grišne napokon (l. 313a—316b). — Isukarst govori grišniku (l. 323a—324a). — Od svete pokore (l. 324a—325b). — Od ispovidi sv. Bernarda (l. 325b—329b). — Od muke paklene (l. 330a—348b).

3 Na sign. Ia 62, kodeks veličine 15×10 cm, 258 listova:

Piesni razlike (Pjesmarica religiozne lirike, a medju njom: Duša osujena govori, l. 46, i dr.).

4 Na sign. Ib 83 tekstovi pjesama:

Piesan u slavu blažene divice Marije. — Isukarst govori griešniku.

5 Na sign. Ib 126:

Poklad i korizma (l. 1—4a). — Spovid koludrice od sedam smrtnih grihov (l. 4a—15b). — Pokladne bilješke (l. 17a—18a). — Koleda za Božić (l. 18b—20b).

6 Na sign. Ib 127, kodeks veličine 21×15 cm:

Život sv. Jerolima. (»Rodi se blaženi Jerolim...«) (l. 1—12).

7 Na sign. Ia 5, kodeks veličine 10×7.50 cm, uvezan:

Oficij blažene divice (str. 15—214). (Na kraju vinjeta u crvenoj boji s Kristovim likom i slovima I(esus) N(azaranin) .— Dalje niz molitava, psalama i dr.: »Protiv oholosti« (str. 307—310). — »Protiv

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

bludu« (str. 319—324). — »Protiv skupostí« (str. 324—334). — »Protiva linosti« (str. 334—338). — Iman chogi pocigne. Jesu dulcis memoria (str. 367—382). (Na kraju crtež: Isus Nazaranin).

8 Na sign. II d 161, kodeks veličine 32×21 cm:
Lettera sulla antichita di Salona (l. 1) (Prijepis Codex-a Chart. in Biblioteca caesarea Viennensi, Mss. Foscariniana).

9 Na sign. III a 33 (glagolski rukopis iz g. 1613.):
Plač duše ka e u pakal osujena (fol. 181—182). — Isus odgovara duši osujenoj (fol. 181—182). — Spomenutje od semrti (fol. 182v—183v). — Sud Božji (fol. 184—185v).

10 Na sign. IV a 31, kodeks veličine 20×15 cm:
Govorenje sv. Bernarda od duše osujene ili Sv. Bernardo svàrh suda jedne duše. Versi (l. 220—254).

Knjižnica Kaptola zbora crkve sv. Ivana u Trogiru.

11 Rukopis na 88 listova veličine 22×25 cm na pergameni, sadrži ove tekstove:
Boglie ije di ubostno z dobrotom ner blago s castiu tascchiom (l. 48, 53). — Tuxenije Grada Hijerozolima, moleći Papu da schupi Gospodu Charstiansku, ter da ga oslobodi od ruch poganskih (l. 53—55). — Isucharst govori griscnichom (l. 78—79). — Clouich uiran pita Isucharsta propetoga mislechi muche gniegoue (l. 80—81).
[Prema podacima o. A. Zaninovića u »Vjesniku za arheologiju i historiju Dalmacije, god. XLVII—XLVIII, prilog 2, str. 1—3. Split 1925].

Bibliotheca nazionale centrale (Vittorio Emanuele), Roma.

12 Na sign. 2651 (Manoscritti Gesuitici 522) rukopis: Codex Chart. in folio oblongo. Constat foliis scriptis 405, veličine 31×11 cm, uvezan, XVI. stoljeće.
Multa et uaria ex diuersis auctoribus collecta, quae maxime imitatione digna videbantur in hoc opere reponenda... diligenter curaui.
M(arcus) M(arulus) P(atricius) S(palatensis). (List 1—405).
[Prema F. Šišiću: »Zbornik citata iz raznih pisaca, koji su onda sabrani u jednu cjelinu prema izvjesnoj osnovi«. Rukopis je Marulićev autograf (»manu propria«). Isp. Šišić, F.: Nepoznato Marulićevo djelo. »Jugosl. Njiva«, god. VII, knj. 1., str. 40—41. Zagreb 1923].

Biblioteca Vaticana, Rim.

13 Na Cod. Mss. No 5249 čuva se rukopis (Marulićev) pod natpisom: Inscriptiones repertae Salonis.
[Isp. Lucić Pavlović Ivan: Inscriptiones Dalmaticae. Venetiis 1673 4°. Str. 26, 68].

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Nacionalna biblioteka Sv. Marka (»Marciana«), Venecija.

14 Na sign. Class. XIV. Cod. 181 (99-2) čuva se rukopis iz XVI. stoljeća, na 72 lista u velikoj osmini:

In natalitio Sancti Raynerii Archiepiscopi Spalatensis pro iure ecclesiae tuendo interempti, martyrioque coronati Hymnus (l. 21). — De ultimo Christi iudicio M. Maruli sermo (I—III), (s epilogom) Ad lectorem (l. 32—54a). — Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce (l. 54b—55b). — Vita Marci Maruli Spalatensis per Franciscum Natalem Concivem suum composita (l. 56—58b). — Marcus Marulus De duodecim Apostolis (l. 60—67). — De quatuor Ecclesiae Doctoribus (l. 68—69). — De Sancto Nicolao (l. 70a). — Epitaphium Sanctae Catherinae (l. 70a). — Hymnus ad Deum Marci Maruli feliciter incipit (l. 70b—72b). — De duabus viis, vitii altera, altera virtutis (l. 72b).

15 Na sign. Clas. XII. Cod. 176 (98—2):

In Leonem Decimum pontificem maximum M. Maruli Spalatensis epigramma (l. 28a).

[Prema podacima Milivoja Šrepla: Marulićeve latinske pjesme. »Građa za povjest književnosti hrvatske«, Knj. 2, str. 13—42. Zagreb 1899].

16 Na sign. Lat. XIV cod. 112 i It. XI cod. 67 nalaze se »le inscrizioni antiche raccolta dal Marulo«; kodeks It. XI. 246 sadrži »una copia moderna del Chronicon Slavorum già edito dal Lucius, De regno Dalmatiae, pp. 302—309.«

[Prema podacima Nacionalne biblioteke Sv. Marka, Venecija].

Naučna biblioteka, Zadar.

17 Rukopisni kodeks pisaca XVI. stoljeća, što ga je Naučnoj biblioteci u Zadru poklonila porodica Ivčević, a koji je za vrijeme talijanske okupacije Zadra odnesen u Italiju, sadrži i ove Marulićeve latinske pjesme:

Auctor et Caesar. Dialogus. — Ad Franciscum Martiniacum: Quod senectus non annis sed valetudine conferenda est. — In somnium diurnum. Querela. — In Periclem iuvenem bona corporis iactantem. — In Marcum Suitarizam uxori odiosum. — Ad Nobiles Spalatensis. — [Ad sacerdotes]. — Causidicus versibus rectis bonus, retrogradis malus. — Versus in directum Stoici, in trasversum Epicurei.

[Prema podacima G. Prage: Poesie latine inedite di Marco Marullo da Spalato (1450—1524). »Archivio storico per la Dalmazia«, vol. XXI, fasc. 126, str. 212—221. Roma 1936].

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

B.

ŠTAMPANA DJELA

1.

IZVORNA DJELA

a) na hrvatskom jeziku

18 Libar Marca Marula Splichianina Vchomse usdarsi Istoria Sfete udouice Iudit u versih haruacchi slosena: chacho ona ubi uoiuodu Olopherna Posridu uoische gnegoue: i oslodobi (!) puch israelschi od ueliche pogibili.

Prodaiuse ubnecih umarcarii ustacū chidarsi libar sa signao.

[Na listu 38]:

Oudi sfarsuiu Chgnige Marca Marula Splichianina sfarhu Istorie sfete udouice Iudite: Stāpane ubnecih Pōgnon: i nastoianiem Petreta Srichichia Splichianina. Nasuem bogu Huala: Amen.

In Vinegia per Guilielmo da Fontaneto de Monteferrato ad instantia de maistro Marco libraro al signo del libro. Nel Anno del Signor MDXXI Adi XIII Agusto Linclito Antonio Grimano principe uiuente. — v8⁰ 38 listova.

19 Libar Marca Marula Splichianina Uchomse vsdarsi Istoria Sfete vdouice Judit u versih haruacchi slosena: chaco ona vbi voivodu Olopherna Posridu voische gnegoue: i ollobodi (!) puch israelschi od veliche pogibili.

Prodaiuse vzadri dierolima Mirchouichia.

[Na kraju knjige, list 35b]:

Oudi sfarsuiu Libar Marca Marula Splichianina sfarhu Istorie sfete vdouice Iudite: Stāpane vbneccih Pōgnom: i nastoianiem: Petreta Srichichia Splichianina...

In Vinegia per Bernardino Benalio Nel anno del Signore MCCCCCXXII A. di XXX Mazo Linclito Antonio Grimano Principe viuente. — 20×14,3 cm 70 (nepag) str., drvorezi.

20 Libar Marca Marula Splichianina Vchomse usdarsi Istoria Sfete udouice Iudit u uersih haruacchi slosena: chaco ona ubi uoiuodu Olopherna Posridu uoische gnegoue i oslodobi (!) puch israelschi od ueliche pogibili.

Impressa in Vinegia ad instantia de Miser Iacomo di negri da Lexandria de la Paia habita in Ragusi: nel Anno 1522 adi XXIX de Zenaro Linclito Antonio Grimano principe uiuente... 8⁰ 37 listova, drvorezi.

21 Libar Marca Marula Splichianina Vchomse vsdarsi Istoria Sfete vdouice Judit u versih haruacchi slosena: chaco ona vbi voivodu Olopherna Posridu voische gnegoue: i ollobodi (!) puch israelschi od veliche pogibili.

Prodaiuse vzadri dierolima mirchouichia.

In Venetia, Apresso Marco Bindoni MDLXXXVI. — 14,×9,7 cm 44 lista.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

22 Libar Marcha Marula Splykyanina Vchomse vzdarxi Isctoria Sfete vdouice Iudite u versih haruaschi sloxena: chacho ona vbi voyvodu Olopherna Posridu voyske gniegoue: i oslobodi puch israelski od veliche pogibili.

In Venetia, Apresso Agostin et Alessandro Bindoni, MDCXXVII. — 14,4×9,8 cm, 45 (!) listova.

Na 45 listu: »Oudi sfarscuyu Chgnige Marca Marula Splichyanina varhu Istorije sfete vdouice Yudite, Stampane vbnecih Pōgnion i nastoyanyem Petreta Srichyichya Splichyanina . . .«

23 Suzana. Razum. Stumačenje Kata.

= Kukuljević, Ivan: Pjesnici hrvatski XV. i XVI. vijeka. Zagreb 1856. 8⁰ str. 3—5.

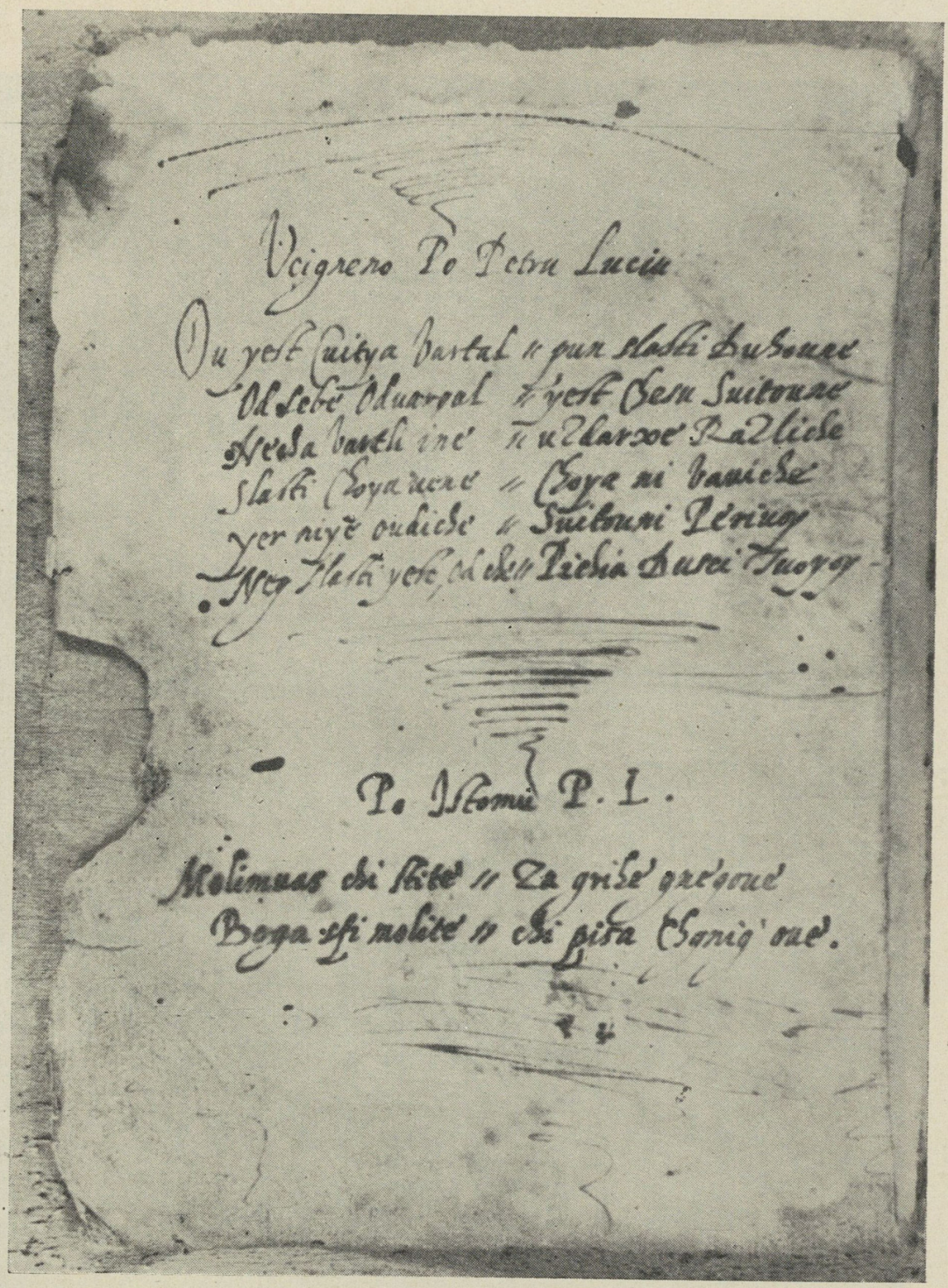
24 Pjesme Marka Marulića skupio Ivan Kukuljević Sakcinski. Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

U Zagrebu u knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fidlera) na prodaju, 1869. 8⁰ LXXIX+339 str.

= Stari pisci hrvatski. Na sviet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1869. Knjiga prva: (Sadržaj) Predgovor (str. 1). — Uvod: Marko Marulić i njegov viek (str. I—LXXVII). — Historija svete udovice Judit u versih hrvatski složena (str. 1—66). — Tumačenje k Juditi (str. 67—72). — Historija od Suzane (str. 73—95). — Tumačenje k Suzani (str. 96). — Urehe duhovne (str. 99—101). — Dobri nauci (str. 102—125). — Stumačenje Kata (str. 126—149). — Lipo prigovaranje razuma i človika (str. 150—161). — Svit je taščina (str. 161). — Suprotiva slasti od blaga (str. 162). — Od začetja Isusova (str. 165—168). — Od muke Isukrstove (str. 169—171). — Svrh muke Isukrstove (str. 172—189). — Od muke Isusove (str. 190—161). — Versi od križa (str. 191—194). — Od uskrsa Isusova (str. 195—197). — Naslidovanje Isukrsta (str. 197—208). — Molba k Isusu od človika (str. 208). — Isus govori grišnikom (str. 209—210). — Od uzvišenja gospina (str. 210—214). — O gloriosa domina (str. 214—215). — Divici Mariji (str. 216). — Utičenje k divi Mariji (str. 216). — Od svetih divic i udovic (str. 219—220). — Od ljubavi božje človiku (str. 220—221). — Deset zapovidi (str. 221—222). — Od deset zapovidi božjih (str. 222—227). — Od sedam smrtnih grihov (str. 223—224). — Od svete pokore (str. 225—227). — Človik na punat od smrti (str. 227—229). — Od suda versi (str. 229—231). — Glava mrtaška govori (str. 232). — Duša iz groba ove riči nam govori (str. 232—233). — Govorenje duše osujene i odgovor Isusov (str. 234—237). — Stumačenje psalma Miserere (str. 238—239). — Te deum laudamus (str. 239—240). — Tuženje grada Hjerusolima (str. 241—244). — Molitva suprotiva Turkom (str. 244—248). — Anka Satira (str. 252—253). — Poklad i korizma (str. 254—258). — Spovid koludric od sedam smrtnih grihov (str. 258—272). — Prikazanje historije svetoga Panucija (str. 273—278). — Skazanje od nevoljnoga dne od suda (str. 279—311). — Govorenje sv. Bernarda od duše osujene (str. 312—339).

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

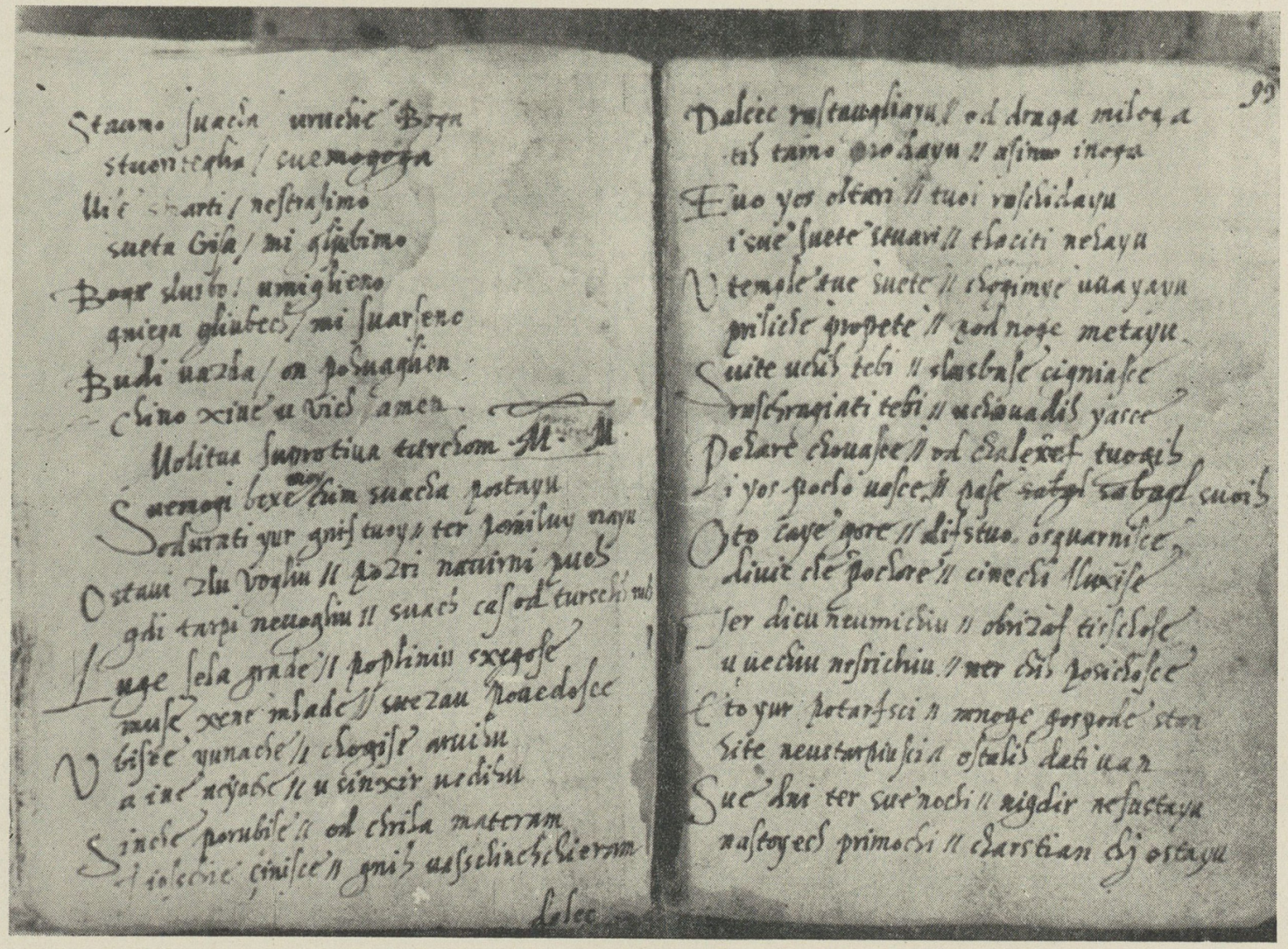


Prva (naslovna) strana Lucićeva „Vrtla“
(Rukopis Arhiva Jugoslavenske akademije, sign. IV a 1)

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

dizbi.hazu.hr



Strane (92 - 93) iz Lucićeva „Vrtla“ s Marulićevom pjesmom „Molitva suproti Turkom“
(Rukopis Arhiva Jugoslavenske akademije, sign. Ib 83)

©dizbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

25 Judita. Epska pjesma u šest pjevanja. Ured. i protum. Marcel Kušar. Uvodom popratio Petar Kasandrić.

Zagreb, tiskara K. Albrechta (Jos. Wittasek) 1901. 4⁰, str. LXX+116, osam slika u slogu i pet umjetničkih priloga Otona Ivekovića i Celestina Medovića.

26 Iz »Suzane« Marka Marulića. Krasnoslovio Andrija Fijan dne 14. studenoga (1901) na svečanoj sjednici Društva hrvat. književnika u Zagrebu.
= Ljetopis Društva hrv. književnika u Zagrebu za god. 1900—1903. Zagreb 1903. Fol., str. 30—36.

27 Tuženje grada Hjerozolima, moleći Papu da skupi Gospodu karstjansku, ter da ga oslobodi od ruk poganskih.
= Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmacije, God. XLVII—XLVIII, pril. 2 str. 7—10. Split 1925.

28 Oficij blažene dive Marije. — Ovdi počinju psalmi pokorni.
= Djela Jugoslavenske akademije, knj. XXXI (priredio za štampu F. Fancev), str. 79—101, 102—105. Zagreb 1934.

29 Pisma Marka Marulića od Uskrsa Isusova.
= Nova Doba, god. XVIII, br. 94 (od 21. IV), str. 1. Split 1935.

30 Judita. S drvorezima i inicijalima iz drugog izdanja (1522). Predgovor napisao Mihovil Kombol, tekst Judite i tumač Marcela Kušara revidirao Vjekoslav Štefanić.

Zagreb, »Zora«, državno izdavačko poduzeće Hrvatske, 1950. v 8⁰, 159 str. + XVI str. fotografskih snimaka. Nacrt za omot Ljubo Babić.

b) na latinskom jeziku

DE INSTITUTIONE BENE VIVENDI

31 Marcus Marulus Spalatensis De institutione bene vivendi per exempla Sanctorum.

[In fine] Impresit Venetiis presbiter Franciscus Lucensis... et Bernardinus de Vitalibus Venetus... Anno Domini MDVI Die X mensis Februari. — 8⁰ 334 lista, perg. i drvorezi.

32 Marci Maruli Spalatensis Bene vivendi instituta typo Sanctorum salutariumque doctrinarum congesta littera iam pridem recentiore calcographata, & lima correctionis feruentiori castigata. Calce tamen huius omnium dictorum sententiarum sententiae alphabetico ordine registraliter epilogatae. Epigramma D. Agricole.

Basileae, apud Adamum Petri de Langendorff per Lucam Leonardum expensorem MDXIII Pridie nonis Martias. — 4⁰ Fol. XVI+279 (nepag).

[Dodatak na kraju ovog izdanja: De doctrina domini nostri Jesu Christi. Marci Maruli Carmen De doctrina domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce.] [Panzer, Bd. 6, str. 191, br. 120].

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

32a Marci Maruli bene uiuendi instituta, typo sanctarum salutariumque doctrinarum congesta.

Basiliae 1518 4⁰.

[Panzer, Bd 6, str. 210, br. 260].

33 Mar(ci) Maruli Spalatensis De institutione bene beateque vivendi libri sex, ad normam uitae sanctorum utriusque testamenti digesti. Coloniae, ex officina Eucharii Ceruicorni, Anno MDXXX Mense Aug. 8⁰ 863 str. (nepag).

[Prema primjerku D 1905: Öffentliche wissenschaftliche Bibliothek, Berlin; Panzer, Bd 6, str. 410, br. 567].

34 Marci Maruli Opus de religiose vivendi institutione per exempla, ex ueteri novoque testamento collecta: ex auctoribus quoque divo Hieronymo presbytero, beato Gregorio Pont. Max. Eusebio Caesarien. episcopo, Johanne Cassiano eremita, nonnullisque aliis, qui vitae conscripsere Sanctorum.

Apud Sanctam Coloniam: Anno MDXXXI mense Januario. 8⁰ 670 str. (nepag).

[Panzer, Bd. 6, str. 416, br. 627].

35 Marci Maruli Opus de religiose vivendi institutione per exempla ex veteris novoque testamento collecta.

Impensis integerrimi bibliopolae magistri Godefridi Hytorpii civis Coloniensis. MDXXXVI. 8⁰ LIV (nepag) + 836 str.

36 Marci Maruli Spalatensis De institutione bene beateque uiuendi libri sex, ad normam uitae Sanctorum utriusque testamenti feliciter digesti.

Salingiaci Joannes Soter excudebat Anno MDXL. 8⁰ LV (nepag) + 863 str.

37 Marci Maruli Spalatensis De vita religiose per exempla instituenda libri sex.
Basileae, per Henricum Petri Mesne, Martio Anno MDLV. 8⁰.

= Marci Maruli Spalatensis Exempla virtutum et vitiorum, atque etiam aliarum rerum maxime memorabilium, Historicus conscripta, per authores qui in hac scriptorum classe, judicio, doctrina et fide apud Graecos et Latinos praestantissimi habentur. Ed. (Balthasar) Johannes Heroldt.

Basiliae per Henricum Petri mense Martio Anno MDLV. 2⁰ Str. 1176—1442.

[Prema primjerku knjižnice British Museum, London].

38 Dictorum factorumque memorabiliums libri sex, sive de Bene beateque vivendi institutione ad normam vitae Sanctorum ... repurgati ... per Joan. Foulerum ... (cum ejusdem Maruli carmine de doctrina Domini nostri Jesu Christi).

Antverpiae, apud J. Foulerum, typis Gerardi Smits 1577. In 8⁰, XXX listova (nepag), 692 str., ilum.

[Prema primjerku Bibliothèque Royale de Belgique, Bruxelles, sign. VH. 22409].

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

39 M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memoralibilum libri sex, De benee beateque viuendi institutione ad normam vitae Sanctorum utriusque Testamenti collecti, atque in ordinem digesti... Huic editioni accessit index Rerum & Sententiarum...

Antverpiae, ex officina Aegidii Steelsij, MDLXXXIV. 8⁰ I—LVI (nepag) + 758 str., drvorezi.

40 M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex, sive De bene beateque viuendi institutione ad normam vitae Sanctorum utriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti... per Joan. Foulerum...

Parisiis, apud H. de Marnef et viduam Gulielmi Cavellat, 1586. 8⁰ XXIV (nepag) + 631 + 34 (nepag) s tablom i iluminacijama.

41 De bene beatique vivendi institutione ad normam vitae Sanctorum vtrius Testamenti, collecti atque in ordinem digesti. Infinitis mendis diligenter repurgati atque SS Patrum locis sigillatis appositis.

Antverpiae Excudebat Martinus Nutius, typis Danielis Vervliet 1593 8⁰ XVI + (nepag) + 505 + 26 str. (nepag), drvorezi.

[Prema primjerku Bibliothèque Royale de Belgique, Bruxelles, sign. II 41760].

42 M. Maruli Spalatensis, Dictorum factorumque memorabilius libri sex. De bene beateque vivendi institutione, ad normam vitae Sanctorum utriusque Testamenti collecti, atque in ordinem digesti. Additis duobus Indicibus.

Coloniae Agrippinae, Sumptibus Bernardi Gualtheri, Anno MDCIX, 8⁰ XVI (nepag) + 687 + 29 (nepag) str.

43 Opera omnia M. Maruli Spalatensis, nunquam antea simul excusa, diuisa, in duas Partes, quarum prior Dictorum factorumque memorabilium Libros sex continet; posterior vero, De fide, spe, et charitate Libros septem, Opus longe vtilissimum: Et Parabolas quinquaginta.

Antverpiae ex offilina Martini Nutii ad insigne duarum Ciconiarum MDCI 8⁰ Tomus I—II.

Tomus I: I—VIII listova (nepag) + 622 str. + 12 listova (nepag), drvorezi.

[Prema podacima s primjerka Franjevački knjižnice u Varaždinu].

44 Marci Maruli Spalatensis Palaestra Christianorum virtutum ad bene beateque vivendum instituta, veteris, novisque Testamenti exemplis fundata: Dictis, factisque memorabilibus virorum vitam, scientiam et sanctitatem illustrium exercitata... Et in libros VI. commode distincta, Additis duobus Indicibus...

Coloniae apud Joannem Wilhelmum Friessem 1686, 8⁰ XVI (nepag) + 687 + 32 (nepag).

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

45 Marci Maruli Spalatensis Evangelistarium.

Venetiis industria Francisci de Confortibus Lucēsis sacerdotis integerrimi in aedibus Jacobi Ceucì, imp. Melchiori Sessae, 1516. 4⁰ 150 str.

(In fine: Accedit Carmen ad Virginem beatam Francisci Petrarchae, ex tusco in latinam linguam a Marco Marulo versum).

[Panzer, Bd 8, str. 436. br. 815].

46 Evangelistarium Marci Maruli Spalatensis, Viri disertissimi, opus uere euangelicum, cultissimoque adornatum sermone, sub fidei, spei et charitatis titulis, in septem partitum libros. (Editum Francisco Juliano).

Apud inclytam Basileam, in officina Adami Petri ... 1519, quarto Nonas Aprilis, 4⁰ (inicijali i drvorezi), 399 str.

[Panzer, Bd 6, str. 215, br. 304].

47 Evangelistarium M. Maruli Spalatensis, opus vere euangelicum, sub fidei, spei et charitatis titulis in septem libros partitum. Acceessit huic, propter idem fere argumentum Meginhardi viri undecunque doctissimi ad D. Guntherum, de fide, varietate symboli, et ipso symbolo Apostolico et peste multarum haeresum, sed insigniorum libellus nunc recens excusus.

(Coloniae), Ex officina Eucharii Cervicorni. (In fine:) Impensa & aere M. Godefridi Hittorpij biblipolae ciuis Colon. 1529, 8⁰ 639 str.

[Panzer, Bd 6, str. 406, br. 536].

48 Evangelistarium Marci Maruli Spalatensis viri disertissimi, Opus vere evangelicum cultissimoque adornatum sermone sub fidei, spei et charitatis titulis. Cum praefatione Francisci Juliani Veneti.

Apud inclitam Coloniam (edidit Franciscus Lucensis) 1529, 8⁰ 484 str.

[Panzer. Bd 9, str. 148, br. 421].

49 Evangelistarium M. Maruli Spalatensi opus vere Evangelicum sub fidei, spei et charitatis titulis in septem libros partitum. Accessit huic propter idem fere argumentum Meginhardi viri undecumque doctissimi ad D. Guntherum de fide, varietate symboli et ipso symbolo apostolico et peste multarum haeresum sed insigniorum libellus nunc recens excusus.

Coloniae apud Heronem Alopecium, aere et impensa Godefridi Hittorpii, Anno MDXXXII 8⁰ 533 (nepag) str., drvorezi.

[Panzer, Bd 6, str. 419, br. 654] [Bibliothèque Royale de Belgique, Bruxelles, sign. II 41747].

50 Evangelistarium M. Maruli Spalatensis. Opus eure evangelicum, sub fidei, spei et charitatis titulis in septem libros partitum. Accessit huic, propter idem fere argumentum Meginhardi ... ad Guntherum ...

Coloniae Apud Petrum Quentell 1532, 532 str.

[Prema primjerku D 1927: Öffentliche wissenschaftliche Bibliothek (Staatsbibliothek) Berlin].

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

51 Evangelistarium M. Maruli... opus vere evangelicum sub fidei, spei et charitatis titulis in VII libros partitum atque emaculatius quam olim in lucem editum (a Francisco Juliano Veneto); accessit huic... Meginhardi... De fide, varietate symboli et ipso symbolo apostolico et peste multarum haeresum, sed insigniorum libellus, nunc diligentius quam olim recognitus et excusus.

Coloniae ex M. Novesiani officina, 1541 8⁰ [Paginacija označena u 45 svežnjićâ slovima A—Z, a—y].

[Prema primjerku Bibliothèque Nationale, Paris].

52 Evangelistarium Mar. Maruli Spalatensis. Opus vere Evangelicum, sub fidei, spei et charitatis titulis in VII libros partitum, atque emaculatius quam olim in lucem editum. Accessit huic, propter idem fere argumentum, Meginhardi viri undecumque doctissimi ad dominum Guntherum, de fide varietate symboli, ex ipso symbolo apostolico... Libellus, nunc diligentius quamolim recognitus, et excusus.

Parisiis, Apud Jacobum Kerner, via ad divum Jacobum, sub duobus gallis, 1545. 8⁰ XVI (nepag). + 300 listova.

53 Evangelistarium opus vere Evangelicum sub fidei, spei et charitatis titulis in septem libros partitum cum adiunctis 50 eiusdem auctoris parabolis. Accessit quoque Meginhardi viri undecunque doctissimi ad D. Guntherum de fide, varietate symboli et ipso symbolo apostolico et peste multarum haeresum sed insigniorum libellus.

Coloniae apud Maternum Cholinum 1556 8⁰ 690 str. (nepag).

QUINQUAGINTA PARABOLAE

54 Marci Maruli Quinquaginta parabole. Ed. Franciscus Lucensis.

[In fine]: Venetiis per Laurentium de Rosis Ternisinum, MDX 16⁰ List 1—31.

[S posvetom na drugom listu »Thome Nigro Canonico Archipresbyterque Spalatensi Marcus Marulus in Domino Saluten.«]

55 Marci Maruli Quinquaginta parabolae.
Venetiis Industria Francisci Lucensis in aedibus Petri Liechtenstein, MDXVII 16⁰ list. 30.

[Prema primjerku Österreichische Nationalbibliothek, Wien, sign. 74 W 106].

56 Marci Maruli Quinquaginta parabolae (per Franciscum Julianum Veenetum editae).

Coloniae, apud J. Gymniscum, 1529, Mense Septembri 8⁰ 30 listova.

DE HUMILITATE

57 De humilitate et gloria Christi Marci Maruli opus.

Impressit Venetiis Bernardinus de Vitalibus Venetus, Anno Domini MDXIX, die XX Julii v8⁰ 290 str. (nepag), (pergamena, drvorezi).

[Prema primjerku: Sveuč. knjižnica u Zagrebu].

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

[OPUSCULA MINORA]

58 Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. de Calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem.
Impressa Romae per B. V. anno D. 1522. pridie Kalendas Maii. 4⁰ 14 str. (nepag).

59 Marci Maruli Patricii Spalatensis Animadversio in eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt. Accedunt Lucii Notae in eam animadversionem.
= Lucić Pavlović Ivan: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amstelodami, Apud Joannem Blaeu, Anno MDCLXVI. Fol. str. 457—458.
[Isto i u drugom izdanju Lucićeva djela: Amstelodami, 1668. Fol. str. 457—458. Idem: Francofurti, 1666 2⁰].

60 Marci Maruli Inscriptiones repertae Salonis.
= Lucić (Lucius), Pavlović Ivan: Inscriptiones Dalmaticae. Venetiis MDCLXXIII 4⁰ Str. 26, 68.

61 Marci Maruli Patricii Spalatensis Animadversis in eos qui Beatum Hierenonymum Italum esse contendunt.
= Scriptores reerum Ungaricarum cura Jo. Geo Schwandtrei. Vol. III. p. 764, 768—769 Vindobonae 1748, Fol.
[Prema primjerku British Museum, London].

62 De ultimo Christi iudicio M. Maruli sermo. (Priredio) Milivoj Šrepel.
= Građa za povjest književnosti hrvatske, knj. III, str. 73—119. Zagreb, Jugosl. akademija, 1901.

[CARMINA]

63 M. Maruli Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in Cruce. Christianus interrogat, Christus respondet.
Venetis, 1506. 8⁰ 3 str.
= Marcus Marulus Spalatensis De institutione bene vivendi per exmpla Sanctorum. Venetiis 1506.
[Dodatak na kraju ove knjige, a jednako i u nizu kasnijih izdanja, u izvorniku i prijevodu ovoga djela].

64 Carmen de doctrina domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce.
(Erfordiae), exc. per Joan. Cannappum, 1514. 4⁰.

65 Liber Marci Maruli Spalatensis De laudibus Herculis. Interlocutores poeta et theologus.
Impressum Venetiis per Bernardinum de Vitalibus Anno Domini MDXXIIII Die XIII Junii. Str. 1—34. (nepag) + 5 (nepag).
U dodatku Marulićeve lat. pjesme: Carmen de gestis Herculis. — Eiusdem tetrasticon. — Francisci Natalis Spalatensis Tetrasticon. — Ad lectorem Hieronymi Martiniaci Spalatensis Carmen. — Eiusdem

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Disticon Hieronimy Martiniaci Spalatensis. — In laudem excellentissimi uiri Andreem Gritti Venetorum Principis nuperrime creati M. Maruli Spalat. Epigrammata.

[Na kraju knjige ispravlja griješke »presbyter Franciscus Lucensis sub Canonicus ecclesiae s. Marci«].

66 [Carmina]. — »Christophorus jacet hic...« [Ad Christophorum Spalatensem Epitaphium]. — »Nascenti, Francisce...« [Ad Franciscum Natalem]. — »Hieronyme, Aoniae quamvis novus incola sylvae...« [Ad Hieronymum Martiniacum]. — »Hieronyme, in teneris sic carmina concinis annis...« [Ad Hieronymum Papalem patricium Spalatensem Epistola]. — »Quae mihi misisti iuvenum doctissime, scripta...« [Ad Nicolaum de Albertis Spalatensem]. — »Occidit in teneris Simon Solymbrius annis...« [Ad Simonem Solymbrium Spalatensem]. — »Nondum bis geminum memorant tua tempora lustrum...« [Ad Thomam Chrancum]. — »Qui toties saevum saturavit sanguine Martem...« [Ad Xarcum Draxoevium Dalmaticum].

= Cicarelli. Andrea: Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato, e di parecchi altri Dalmati. Ragusa, Presso Antonio Martechini, 1811 8⁰ Str. 15—34.

67 [Carmina]

In Natalitio Sti Raynerii Archiepiscopi Spalatensis pro iure ecclesiae tuendo interempti, martyrioque coronati Hymnus. — Ad lectorem (Epigramma). — Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in Cruce. Christianus interrogat, Christus respondet. — De duodecim Apostolis. — De quatuor Ecclesiae Doctoribus. — Da Sancto Nicolao. — Epitaphium Sanctae Catherinae. — Hymnus ad Deum. — Idem de duabus viis, vitii altera, altera vitutis. (In Medicem Leonem decimum Pontificem Maximum... Epigramma. — Carmen de gestis Herculis. — Tetrasticon. — In laudem excellentissimi viri Andreae Gritti Venetorum Principis... epygrammata (1—3). — Ad virginem beatam (Na hrv. preveo Fr. Božičević-Natalis). — Pro Adriano VI. Pont. Max. M. Maruli Ad Christum Oratio.

= Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 2., str. 14—42. Zagreb 1899.

68 Francisco Natali responsio. — Francisco Natali in valle Surda commorantii responsio.

= Prigodom proslave četiristogodišnjice hrvatskog umjetnog pjesništva začetnikom vlastinom Markom Marulom 1501—1901. Objelodanjuje Vinko Milić. 2. povećano izdanje. Split 1901. 8⁰ Str. 15—19.

69 Marci Maruli Spalatensis Dauideos Liber I. (vv. 1—1088).

= Građa za povjest književnost hrvatske, knj. 4, str. 187—215. Zagreb 1904.

70 (Carmina) I. Auctor et Caesar. Dialogus. — II. Ad Franciscum Martiniacum: Quod senectus non annis sed valetudine conferenda est. — III. In somnium diurnum. Querela. — IV. In Periclem iuvenem bona corporis iactantem. — V. In Marcum Suitarizam uxori odiosum. — VI. Ad Nobiles Spalatenses. — VII. (Ad sacerdotes). — VIII.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Causidicus versibus rectis bonus, retrogradis malus. — IX. Versus in directum Stoici, in transversum Epicurci ...
= Archivio storico per la Dalmazia, Roma 1936. Vol. XXI, fasc. 126, str. 6—10.

c) U prijevodima

DE INSTITUTIONE BENE VIVENDI

71 Opera di Marco Marulo de Spalato Circa l'institutione del bvono e beato vivere, Secondo l'essempio de Santi, del Vecchio, e Nuouo Testamento divisa in sei libri, tradotta in lingua toscana da maestro Remigio Fiorentino, del ordine de Predicatori.
In Venetia, Appresso Francesco Bindoni, L'anno MDLXIII, v8⁰ 309 str.

72 Der Catholische Christen-Spiegel, Darinnen mancherley und hochtröstliche Historien und Exempeln. Beide des Alten und Newen Testaments, und vieler Heiligen Gottes begriffen sein, Auss welchen jheder frommer Christ, ein heilsam Unterrichtung schepffen mag, eines Gottseligen Wandels und Lebens. Hiebevorn, durch den Hochgelehrten Herrn Marcum Marulum Lateinisch beschrieben: Jhetzt aber ... verdeutscht durch Christianum Kemmer ... Canonicum zu S. Stephan in Mentz.
Cöln, durch M. Cholinum, MDLXVIII.
[Podaci s primjerka: Bayerische Staatsbibliothek, München].

73 Opera di Marco Marulo da Spalato circa l'istituzione del buono e beato vivere, Secondo l'essempio de Santi, del Vecchio e Nuovo Testamento divisa in sei libri, tradotta in lingua toscana da Maestro Remigio Fiorentino ...
Venetia, apresso Francesco Bindoni, 1569. 8⁰ VIII (nepag) + 588 str.

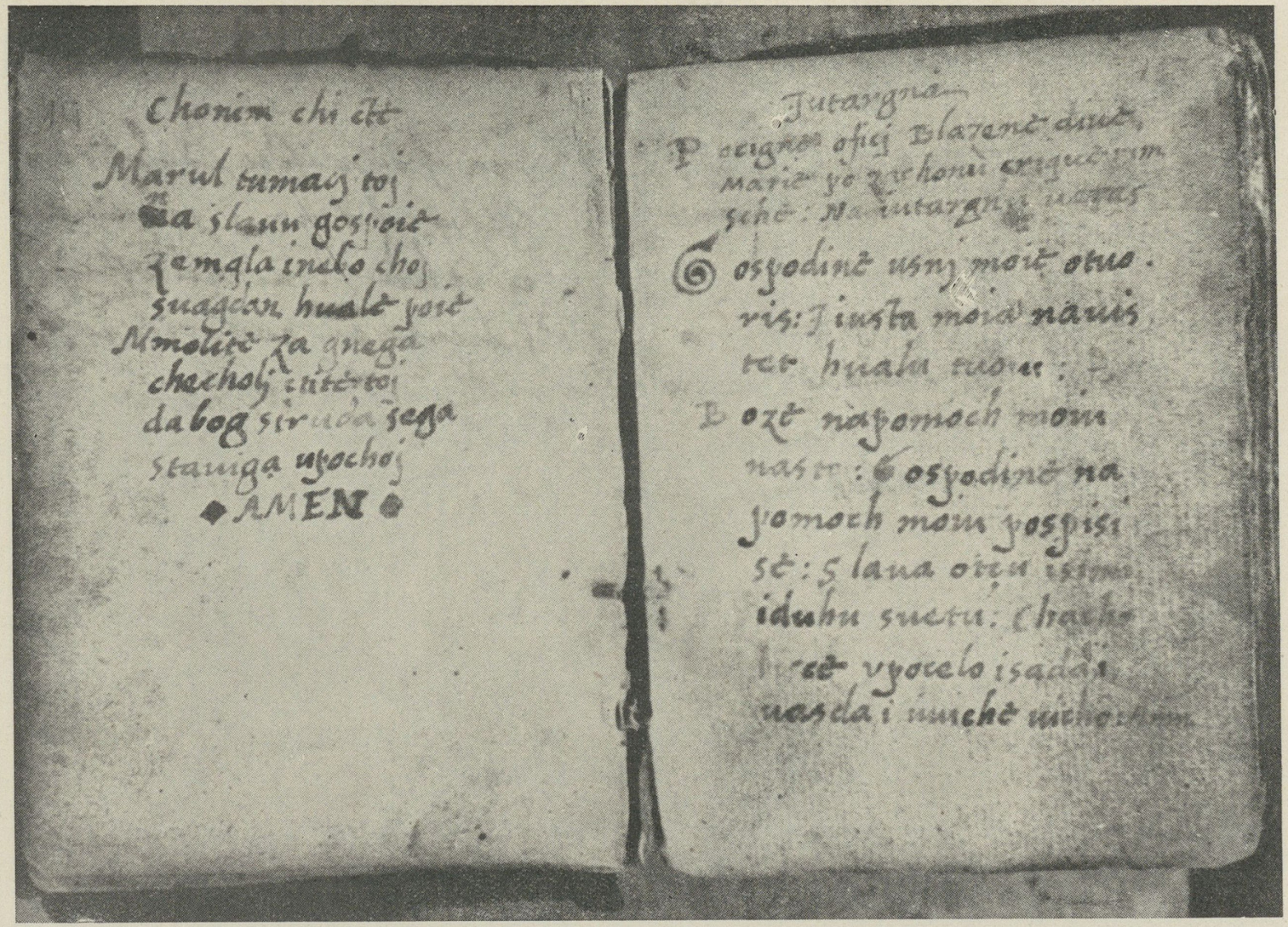
74 Opera di Marco Marulo da Spalato, della institutione del buono, e beato vivere secondo l'essempio delle uite dei Santi del Vecchio e nuovo testamento, diuisa in sei libri, tradotta in lingua toscana da M. Remigio Fiorentino dell ordine dei Predicatori.
Venetia, apresso Francesco Bindoni, 1574. 4⁰ VIII + 294 str.

75 Livro insigne das flores e perfeiçao das vidas dos gloriosos santos do Velho, e Novo Testamento ordenado para as illustrissimas virtudes Christas; para mostra de gloria de Nosso Senhor, a seus Santos, e para grande consolacio, e doutrina de todos os Christios; par Marcos Marulo Spalatense de Dalmatia: novamente traduzio em lingoaqom por Fr. Marcus de Lisboa frade Menor, por o grande fruto, que fara em todas as almas, que o lerem.
Lisboa, for Franc. Correa, 1579.
[Prema primjerku Biblioteca National, Lisboa].

76 Opera di Marco Marulo Da Spalato Circa l institutione del bono e beato vivere, Secondo l essempio de Santi del Vecchio e Nuouo testamento, divisa in sei libri, tradotta in lingua Toscana da maestro Remigio Fiorentino, del ordine de Predicatori.
In Venetia, Apresso Francesco Gasparo Bindoni & Fratelli, MDLXXX, 4⁰ VIII (nepag) + 228 str.

dizbi.hazu.hr

dizbi.hazu.hr



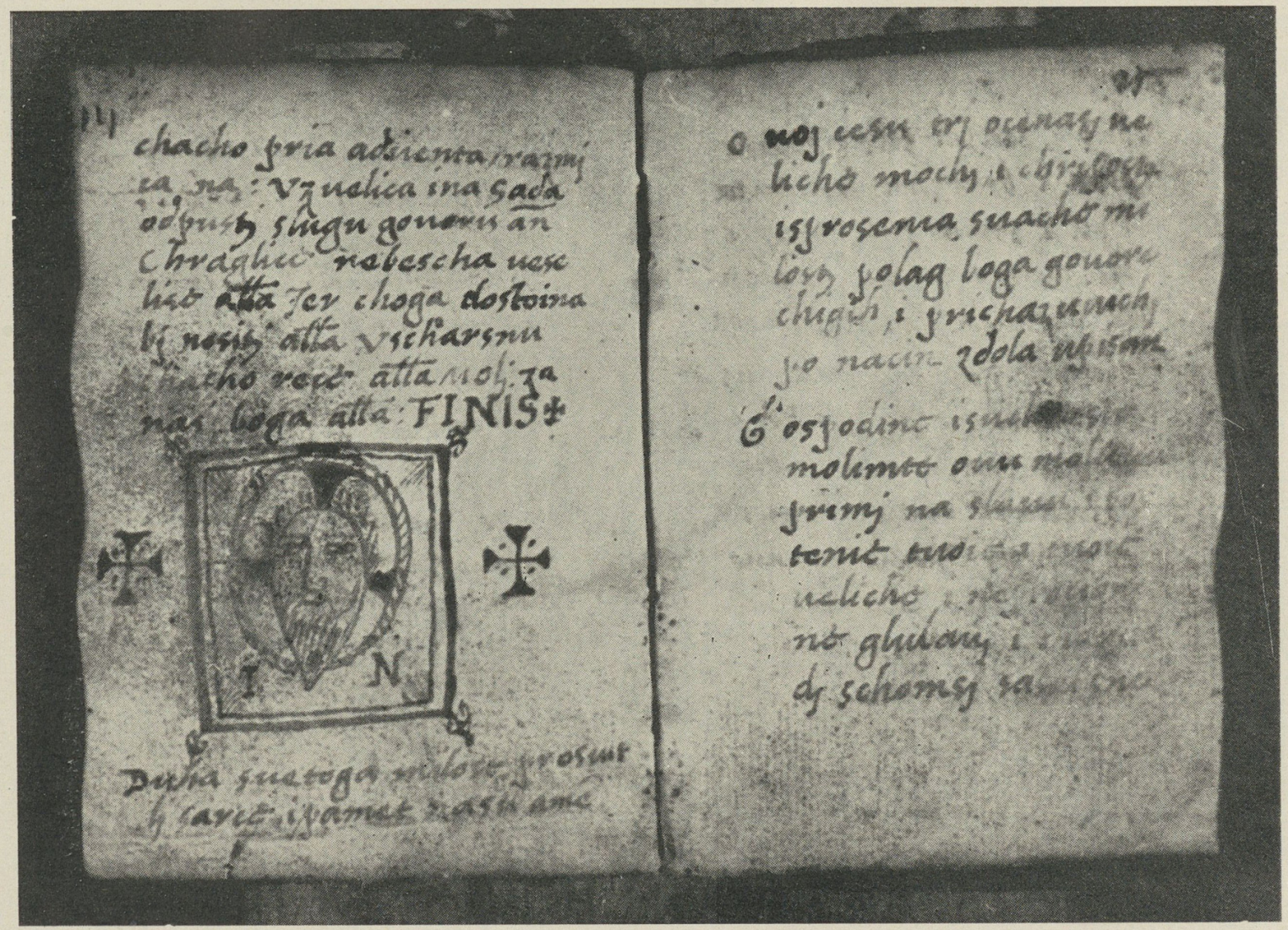
Prve dvije stranice „Oficija“ (s Marulićevim stihovima)
(Rukopis Arhiva Jugoslavenske akademije, sign. I a 5)

©DIZBI HAZU

©DiZbi.HAZU

dizbi.hazu.hr

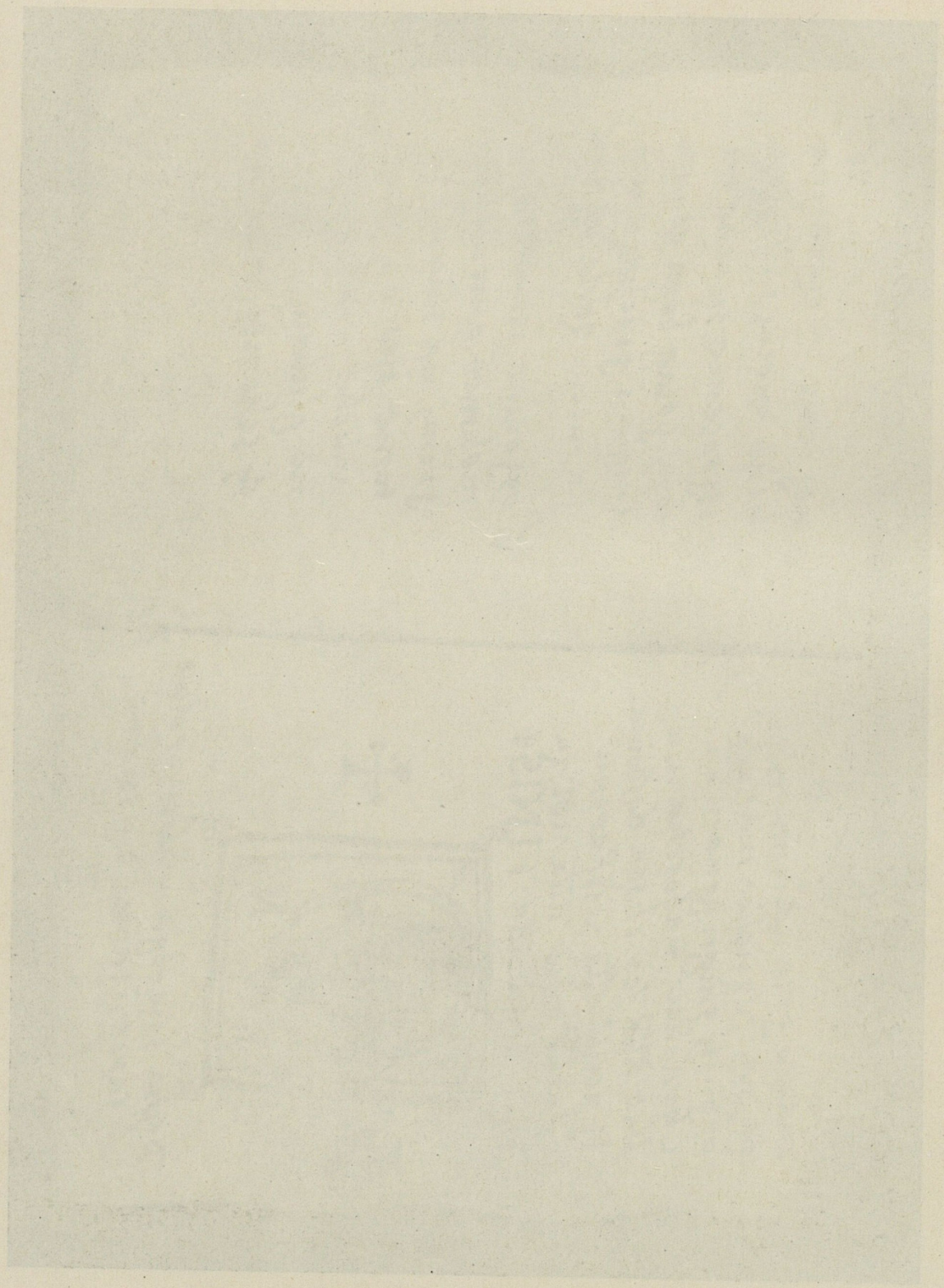
dizbi.hazu.hr



Strane (214-215) „Oficija“ (s Marulićevim stihovima)
(Rukopis Arhiva Jugoslavenske akademije, sign. I a 5)

©dizbi.HAZU

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

77 Institütione del bvono et beato vivere secondo l'essempio de Santi del vecchio e nuovo Testamento composta da Marco Marulo da Spalato e tradotta dalla Latina nella Italiana lingua dal R. P. Maestro Remigio Fiorentino, dell Ordine de' Predicatori. Di nuovo con diligenza ristampata e da notabilissimi errori emendata, con l'aggiunta di una copiosa Tauola, oltra quella delle principali materie.

In Bergamo, apresso Comino Ventura, 1583. 8⁰ 44 (nepag) + 570 str.

78 Sechs Bücher Von gedächtnuss würdigen Reden vnd Thatten... Oder: Von Lehr und Vnderweisung das Leben wol vnd selig anzustellen, nach Form der Hailigen Lebens. Altes und Newen Testaments. Hochvonnöthen den gemeinen Landpriestern, dem Völklin daraus allerhand Materi Exempel fürzutragen: auch den Klosterpersonen, vnd sonst allen gemainen Manns- vnd Weibspersonen, so die wolgebanete Strass zum Himmel wandeln, vnd selig werden wöllen. In Teutsche Sprach gebracht, durch Herman Baumgartern, Burgern vnd Bischofflichen Fiscal zu Augsburg. Getruckt zu Dilingen durch Johannem Mayer 1583. 4⁰ 964 lista.

[Prema primjerku Öffentl. wissenschaftliche Bibliothek (Staatsbibliothek), Berlin].

79 Opera di Marco Marulo Da Spalato circa l'institutione Del buono et beato vivere secondo l'esempio de Santi del Vecchio e nuovo Testamento, divisa in sei libri, tradotta dalla lingua Latina, nella Toscana. Dal R. P. M. Remigio Fiorentino del Ordine de Predicatori. Con due tavole.

In Venetia, Apresso Gasparo Bindoni, MDLXXXVI. — XII (nepag) + 452 str.

80 Istituzione del buono et beato vivere. Tradotta in lingua toscana da M. Remigio Fiorentino.

Venetia, per Pietro Dusinelli 1593. 8⁰ 528 str.

81 M. Maruli Spalatensis Sechs Bücher Vom gedächtnuss würdigen Reden und Thatten. Oder: Von Lehr und Underweisung das Leben wol und selig anzustellen nach form der Hailigen Lebens Altes und Newen Testaments... In Teutsche Spraach gebracht Durch Herman Baumgartern... Gedruckt zu Dilingen durch Johannem Mayer MDXCIV m4⁰ 1—73 (nepag) + 956 str.

82 Opera di Marco Marullo da Spalato circa l'istituzione del buono e beato vivere, secondo l'exempio delle uite dei Santi del vecchio, e nuovo testamento, diuisa in sei libri, tradotta in lingua toscana da M. Remigio Fiorentino dell'ordine dei Predicatori.

Venetia, apresso Paulo Ugolino, 1597. 4⁰.

83 Opera di Marco Marullo da Spalato Circa l'istituzione del buono e beato vivere, secondo l'essempio delle uite dei Santi del vecchio e nuovo Testamento, diuisa in sei libri, tradotta in lingua toscana da M. Remigio Fiorentino dell ordine dei Predicatori. Venetia, apresso Paolo Ugolino, 1601. 4⁰.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

84 Sechs Bücher von gedächtnusswürdigen Thatten... Dillingen 1602.
[Prema podacima Th. Georgi: Allgemeines Europäisches Bücherlexicon. Leipzig 1742—1758].

85 Le Trésor Sacré des hommes illustres, contenant vies, faicts et dicts plus remarquables des saincts et sainctes par exemples dequels un chacun pour apprendre a saintenant vivre avec un traite tres excellent du jugement dernier recueillis en six livres par Marc Marulle personnage de grand doctrine et mis en français par M. Paul Du Mont. — A Douay de l'impr. de B. Bellère au compas d'or, 1604. 8⁰. 894 str., table, slike, naslovna strana s gravirom.
(Enseignement de N. S. Jesus-Christ, composé en vers latins par Marc Marulle, mis en françois, vers pour vers, par M. Charles Dydier).
[Nakon Marulićeva i izdavačeva predgovora knjizi štampana je u ovom izdanju pjesma »Discours du seigneur de Betencourt gentilhomme de la »Maison du Roi sur cest oeuvre excellent et divin de Marulle« (stihovi 1—88), zatim pozdravna pjesma nekoga Gillona, tri soneta, te na koncu knjige franc. prijevod pjesme: »Carmen de doctrina d. n. Jesu Christi pendentis in cruce«. Prijevod Charlesa Didyera.]
[Prema primjerku Bibliothèque Nationale, Paris].

86 Opera di Marco Marullo da Spalato Circa l'istitutione del buono e beato vivere secondo l'exempio delle uite dei Santi del vecchio e nuovo Testamento, diuisa in sei libri...
Venetia. 1609. 4⁰

87 Opera di Marco Marvlo Da Sapalato circa l'istitvzione del bvono, e beato vivere, Secondo il essempio de Santi del Vecchio, e Nuovo Testamento divisa in sei libri, tradotta in lingua toscana da M. Remigio Fiorentino dell ordine dei Predicatori. Di nuovo ristampato... In Venetia, Apresso Giovanni Alberti, 1610. 4⁰. 598 str.

88 Cesta do Nebe. Aneb: Knjžba katholická o cžtweré Trpěliwosti křiwdě sskodě nemocy a dobrowolném mučedlnictwj pro Gméno Pána Gežisse a Wjru Swatau katholickau křesťanskau někdy přede sta Lety od Marca Marula Spalatynského w jazyku Latinském (wssak pod giným Titulem) sepsaná mnohými Důwody Starého y Noweho Zákona a Přjklady Swatých otcůw obogjho Pohlawj mužského y ženského stwrzená: A nynj w těchto nassich zarmaucených a wssech něrestí plných Letech k potwržen j a wrbuzenj k Swaté Trpěliwosti (w Jazyk náss český přeložena a w nowě wůbec wydaná od Symona Jana Lomnického z Budče.
Léta Páně dobjhagjcýho MDCXXI. m4⁰.
[Prema Vl. Francevu »Eine bömische Uebersetzung aus Marulić« u časopisu »Archiv f. slav. Philol., Bd XXIII, str. 369—640. Berlin 1901].

89 Sechs Bücher... von gedachtnusswürdigen Reden und Thatten. A. d. Lat. v. H. Baumgartern.
Dilingen 1614. 4⁰.

90 Isto: Dilingen 1694. 4⁰.
[Prema primjercima Bayerische Staatsbibliothek, München, sign. Asc 645 i Asc 646].

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

91 Die himmlische Weisheit in Christlichen Betrachtungen de IV. novissimis ist ins Teutsche übersetzt.
Augsburg, 1697.. 8⁰ (s bakrorezima).
[Dijelovi djela »De institutione bene beateque vivendi«. — Isp. Archiv f. slav. Philologie, XXIV, str. 123. Berlin 1902].

EVANGELISTARIUM

92 Evangelistario di Marco Marulo Spalatense, Opera veramente Euangelica. Divisa in sette libri sotto ititoli della fede, speranza e charita. Tradotto di Latina in lingua Toscana dal R. P. D. Silvano Razzi.
In Firenza, Apresso Bartolomeo Sermartelli, MDLXXI. 8⁰. XVI (nepag) + 622 + 2 (nepag) str.

QUINQUAGINTA PARABOLAE

93 Quinquaginta parabole. Liberamente tradotte dal Giuseppe Gazzino.
Genova, Tipografia delle Letture cattoliche, 1881. 16⁰. 104 str.

93a Pedeset priča. O 400 god. njegove smrti s latinskoga preveo Milan Pavelić.
Zagreb, 1924. (Mala pučka knjižnica br. 2).

DE HUMILITATE

94 Dell'humiltà et della gloria die Christo, libri tre. Composti da Marco Marulo da Spalato. Tradotte di Latino in Volgare dal Gioseffo Alchaini, dell Ordine de Predicatori.
In Venetia, Apresso Fioranante Prati, MDXCVI. m4⁰. XX (nepag) + (due tavole) + 260 str.

95 Poniženi i uzvišeni Isus. Preveo F. Cherubin Šegvić.
Zadar, Katol. hrv. tiskara, 1892. 8⁰. 384 str.

[VARIA]

96 Dialogo di Marco Marullo delle eccellenti virtu et maravigliosi fatti di Hercole, di latino in volgare nouvamente tradotte per Bernardino Chrisolphe.
In Vinegia, apresso Battista et Stephano cugnati, al segno di S. Moise, MDXLIX. 16⁰. Str. 1—51 (nepag), (drvorezi).
[Prema primjerku u Biblioteca Nazionale di S. Marco, Venecija, sign. Mix. 2374.6].

97 Razgovor meu Jssukrstom na križu i meu Karstyaninom. Preveo Andrija Vitaljić Komižanin.
= Vitaljić Andrija Komižanin: Istumacenye Pisnih Davidovih, u

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

spivanja slovinska složeno, s pridgovorom i s nadodanjem svarh svake pisni i najposlie razgovor jeden meu Isukarstom na križu i meu karstjaninom, u pismi slovinske prinešen...
U Mlecih pri Dom. Lovisu, 1703. 4⁰.

98 Razgovor meu Issukarstom na križu, i meu Karstyaninom. Preveo Andrija Vitaljić Komižanin.
= Vitaljić Andrija: Istumacenye Pisnih Davidovih, u spivanja slovinska složeno, s pridgovorom i s nadodanjem svarh svake pisni i najposlie razgovor jedan meu Isukarstom na Križu i meu karstyaninom, u pisni slovinskee prinešen...
U Mlecih, pri Dom. Lovisu, 1713. 4⁰.

99 Franu Natalisu. Elegija Marka Marulića o smrti brata mu Valetija. Preveo Ivan Trnski.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 77, str. 943. Zagreb 1901.

100 Franu Natalisu. Elegija o smrti brata si Valerija. Preveo ju Ivan Trnski.
= Ljetopis Društva hrv. književnika u Zagrebu za god. 1900—1903. Zagreb 1903. Fol. str. 32.

2.

MARULIĆEVI PRIJEVODI

101 St. Bernardus: Iman koji počinje. (Jesu dulcis memoria). Jubilus rhytmicus, de nomine Jesu (»Rhythmica«). — Molitva sv. Bernarda (Oratio rhythmica ad unum quodlibet membrorum Christi pacientis et a cruce pendentis) (St. Bernardi Opera omnia, vol. III u djelu: Migne, Patrologiae cursus completus, ser. lat. tom. 184, str. 1319—1324).
= Rad Jugoslavenske akademije, knj. CCXLV, str. 58—63. Zagreb 1933.

102 St. Bonaventura: Kontemplacion svetoga križa (Rhythmica: Laudismus de sancta cruce). — Slavić (Rhythmica. Philomena). — Kako blaženi sfeti Bernard dušu bogoljubnu potiče duho(m) sfeti(m) na uspomenutj(e) sfetoga križa. (Rhythmica: Meditatio de passione Jesu Christi).
= Rad Jugoslavenske akademije, knj. CCXLV, str. 42—55. Zagreb 1933.

103 (Pjesme) Hima(n): Ave maris ste(l)a. — Himan: »O gloriosa domina«. — Petje duhovno: »Salve regina«. — Nebo, zemlja, koga spovida i čuje... (»Quem terra, pontus aethera...«). — Spomeni se ki s' tvorac svih naju... (»Memento salutis auctor«...).
= Rad Jugoslavenske akademije, knj. CCXLV, str. 63—66.

104 Francisco Natali Marci Maruli de obitu fratris sui Valerii elegia.
= Ljetopis Društva hrv. književnika u Zagrebu za god. 1900—1903. Zagreb 1903. Fol. str. 32.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

105 Regum Dalmatiae et Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi Patricio Latinitate donata.
= Lucić Pavlović Ivan: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amstelodami, Apud Joannem Blaeu, Anno MDCLXVI. Fol. str. 303—309.
(Jednaki je tekst ovoga prijevoda izišao i u izdanju ovoga djela u Frankfurtu, kod istoga izdavača iste godine 1666., kao i u ponovnom izdanju u Amsterdamu, kod Johanna Blaeu, god. 1668, a isto tako i u Šišićevu izdanju »Letopisa popa Dukljanina«. Beograd-Zagreb, izd. Srpska akademija, 1928, u lat. izvorniku i hrv. prijevodu).

106 Isto.
= Scriptores rerum Ungaricarum cura Jo. Geo. Schwandtrei. Vol. III, p. 764. Vindobonae 1768. Fol.

DRUGI DIO

RADOVI O ŽIVOTU I DJELIMA MARKA MARULIĆA

107 BOŽIĆEVIĆ, Frano: Vita Marci Maruli a Francisco Natale conscripta.
= Farlati, Daniele: Illyrici Sacri tomus tertius.
Venetiis, apud Seb. Coleti, 1765. Fol. str. 433—435.

108 ALBERTI, Nicolaus: »Qui Maruli formam...« [Ad Marcum Marulum].
= Ciccarelli, Andrea: Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato e di parecchi altri Dalmati. Ragusa, Presso Antonio Martechini, 1811. 8⁰. Str. 1

109 CICCARELLI, A.: Marcus Marulus patricius Spalatensis... (Vita et opera).
= Ciccarelli, A.: Opuscoli reguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato e di parecchi altri Dalmati. Ragusa 1811. 8⁰. 23—41 str.

110 VALENTINELLI, G.: Bibliografia dalmati tratta da codici della Marciana di Venezia. Venezia, 1845. str. 36 br. 44.

111 KUZMANIĆ, Ante: Život Marka Marulića, vlastelina Splitskoga.
= Zora Dalmatinska, God. III. br. 42. str. 331—334. Zadar, 1846.

112 SVILOVIĆ (Svillovich) L.: Marco Marulo.
= La Damazia. Giornale letterario, economico. II, br. 2—5. Zara 1846.

113 KUKULJEVIĆ-Sakcinski, Ivan: Pjesničtvo hrvatsko srednjega vijeka (Marko Marulić).
= Neven, god. IV. str. 476—470. Zagreb 1855.

114 KUKULJEVIĆ, Ivan: Marko Marulić (1450—1524).
= Kukuljević, Ivan: Pjesnici hrvatski XV. i XVI. vijeka. Zagreb 1856. str. 1—3. 4⁰.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

115 LJUBIĆ, Šime: Marulo Marco.
= Ljubić, Šime: Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Viennae-Zara, 1856. 8⁰, str. 198—202.

116 JAGIĆ,Vatroslav: Predgovor (povodom izdanja Marulićevih djela u seriji »Stari pisci hrvatski«).
= Stari pisci hrvatski. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga I. Zagreb 1869. 8⁰, str. 1—12.

117 JAGIĆ, Vatroslav: Trubaduri i najstariji hrvatski lirici.
= Rad Jugoslavenske akademije, knj. IX. str. 202—233. Zagreb 1869. 8⁰.

118 KUKULJEVIĆ-Sakcinski, Ivan: Marko Marulić i njegovo doba.
= Stari pisci hrvatski. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga I. Zagreb 1869. 8⁰, str. I—LXXVII.

119 ZORE, Luka: Nešto o pjesmama M. Marulića Splićanina.
= Izvještaj gimnazije u Kotoru za god. 1875/1876. i 1876/1877. Dubrovnik, 1876—1877.

120 RADETIĆ, I.: Nekoliko riječi o Maruliću i njegovoj školi.
= Izvještaj gimnazije u Senju, 1876/1877, str. 3—14. Senj 1877.

121 MILER F., Ž.: Kako valja čitati pjesnike. Napose Marulićeva »Juditha«.
= Hrvatski Dom. II, 1877. str. 293—317.

122 LESKIEN, A(ugust): Zur Quellenkunde Marulić's.
= Archiv f. slavische Philologie. Bd. IV. str. 349. Berlin 1880.

123 LESKIEN, A. i V. Jagić: Kritische Nachlese zum Text der altkroatischen Dichter.
= Archiv f. slav. Philologie. Bd. V, str. 78—81, str. 80—94, 623—631. Berlin 1881.

124 MILČETIĆ, Ivan: O poslanicama XVI. vijeka u dubrovačko-dalmatinskoj periodi hrvatske književnosti.
= Izvještaj kr. vel. gimnazije u Varaždinu, god. 1881—1882. (O Maruliću na str. 5—6).

125 MARETIĆ, Tomo: Zur Autorschaft einiger Dichtungen der älteren kroatischen Literatur.
= Archiv f. slav. Philol. Bd. VII, str. 405—418. Berlin 1884.

126 MEIXNER, Franjo: Prijevodi t. zv. »Disticha moralia Catonis« u hrvatskoj liteeraturi. II. Prijevod Marka Marulića.
= Rad Jugoslavenske akademije, LXXIV, str. 93—114. Zagreb 1885.

127 LESKIEN, A(ugust): Zu den Werken des altkroatischen Dichters M. Marulić.
= Berichte d. kgl. sächs. Gesellschaft d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, XXXVII, 285—295. Leipzig, 1886.

128 ALAČEVIĆ, G.: Francesco di Natale patrizio spalatino. Codice del Gabineto di lettura di Spalato.
= Bulletino da archeologia e storia dalmata, X, 1887, str. 66.

129 MARETIĆ, Tomo: »Crtice iz hrvatske književnosti« Ivana Broza (o Maruliću).
= Rad Jugoslavenske akademije, LXXXIX, str. 226. Zagreb 1888.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

130 RAČKI, Franjo: Oporuka Marka Marulića.
= Starine. Izd. Jugoslav. akademije. Knj. XXV, str. 152—163. Zagreb 1892.

131 BROZ, Ivan: Skazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga.
= Nastavni vjesnik, knj. I. str. 136—138. Zagreb 1893.

132 DUJMUŠIĆ, Filip: Jezik Mėnčetićev i Držićev prema Maruliću.
= Vijenac, tečaj XXVIII, str. 603, 615, 634, 650. Zagreb 1896.

133 BREYER, Mirko: O oporuci Marka Marulića i o najstarijim izdanjima njegovih djela.
= Vijenac, tečaj XXIX, str. 434—435. Zagreb 1897.

134 ALBERTI, Antonius: Maesta Camoenarum nigra cum veste caterva ... (Epigramma).
= Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 2, str. 18. Zagreb 1899.

135 ALBERTI, Nicolaus: (Epigrammata) Ad Lectorem (»Qui Maruli formam patriam, dictamina, mores ...«). — »Carpe, viator, iter Marci nec funeta fletus prosequere ...«.
= Građa za povijest književnosti hrvatske ,knj. II, str. 17—18. Zagreb 1899.

136 BOŽIČEVIĆ, Frano: Epitaphium Marci Maruli per Franciscum Natalem (1—2).
= Građa za povijest književnsti hrvatske, knj. II, str. 17—18. Zagreb 1899.

137 MARTINČIĆ, Jerolim (Martiniacus Hieronymus): Virtutum exemplar ... (Epitaphium Marci Maruli). — Exemplar nitidum beatoris ... (Epitaphium Marci Maruli).
= Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. II, str. 18. Zagreb 1899.

138 PAPALIĆ, Jerolim (Papalis Hieronymus): Cuius honoratum rutilantia sydera nomne ... (Epitaphium).
= Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 2, str. 18, Zagreb 1899.

139 PASKVALIĆ, Donat: »Proh dolor, heu pietas ...« (Epigramma). — »Quem premit hoc silicis pondus?« (Epitaphium).
= Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. II, str. 19, Zagreb 1899.

140 ŠREPEL, Milivoj: Marulićeve latinske pjesme.
= Građa za povijest književnosti hrvatske, II, str. 13—42, Zagreb 1899.

141 ŠREPEL, Milivoj: O Marulićevim latinskim pjesmama.
= Nastavni Vjesnik, knj. VII, str. 346—355. Zagreb 1899.

142 DEŽMAN, Milivoj: Proslava četiristogodišnjicee hrvatske književnosti.
= Život, knj. I., str. 90—91, II, str. 101. Zagreb 1900.

143 REŠETAR, Milan: Eine unbekannte Ausgabe Marulić's (»De institutione benevivendi per exempla sanctorum ... Venetiis 1506«).
= Archiv f. slav. Philol. Bd. XXII, str. 233—236. Berlin 1900.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

144 ŠURMIN, Đuro: Govorenje sv. Bernarda od duše osujene.
= Nastavni Vjesnik, knj. VIII, str. 391—392. Zagreb 1900.

145 ANDRIĆ, Nikola: Značenje Marka Marulića, Zagreb 1901. 8⁰. 14 str.

146 ARNOLD, Đuro: Marku Maruliću (sonet).
= Vijenac, teč. XXXIII. br. 42, str. 822. Zagreb 1901.

147 BOSANAC, Stjepan: Slava Marulićeva kod hrvatskih pjesnika iz Dalmacije.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 841—842. Zagreb 1901.

148 BOŽIČEVIĆ, Franjo (Franciscus Natalis): Vita Marci Maruli Spalatensis.
= Prigodom proslave četiristogodišnjice hrvatskoga umjetnog pjesničtva začetnikom vlastelinom Markom Marulom 1501—1901. Objelodanjuje Vinko Milić. 2. povećano izdanje. Split 1901. 8⁰, str. 4—10.

149 BOŽIČEVIĆ (Natalis), Frano: Marco Marulo in vale surda commoranti. Epistola (str. 11—14). — Ad Marcum Marulum de obitu Valerii eius fratris elegia (str. 15—19). — In laudem Davidiados Marulanae (str. 26). — Ad statuarium Marci Maruli effigiem formare procurantem epigramma (str. 27—28. — Epitaphium (1—2) Marci Maruli per Franciscum Natalem (str. 29—30).
= Prigodom proslave četiristogodišnjice hrvatskoga umjetnog pjesničtva vlastelinom Markom Marulom 1501—1901. Objelodanjuje Vinko Milić. 2. izd. Split 1901. 8⁰. 32 str.

150 BREYER, Mirko: O tiskanim izdanjima Marulićeve »Judite«.
= Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. III, str. 66—70. Zagreb 1901.

151 BREYER, Mirko: Prevodi Marulićevih latinskih djela.
= Prosvjeta. Tečaj IX, str. 687—689. Zagreb 1901.

152 BULIĆ, Frano: Marulić i njegovo doba.
= Narodne Novine, god. LXVII, br. 262. Zagreb 1901.

153 BULIĆ, Frano: Marko Marulić i njegovo doba.
= Obzor, Zagreb 1901., str. 261.

154 ĆUKA, Jakov (Čedomil Jakša): Nakon 400 godina (u povodu Marulićeva jubileja).
= Glasnik Matice Dalmatinske, I, str. 338—350. Zadar 1901.

155 DEŽELIĆ, Velimir: Slava Marku Maruliću.
= Prosvjeta. List za zabavu, znanost i umjetnost. Zagreb 1901. Fol. Tečaj IX, str. 681—682, sl. (Radovani F. Angjeli: Slava Maruliću!)

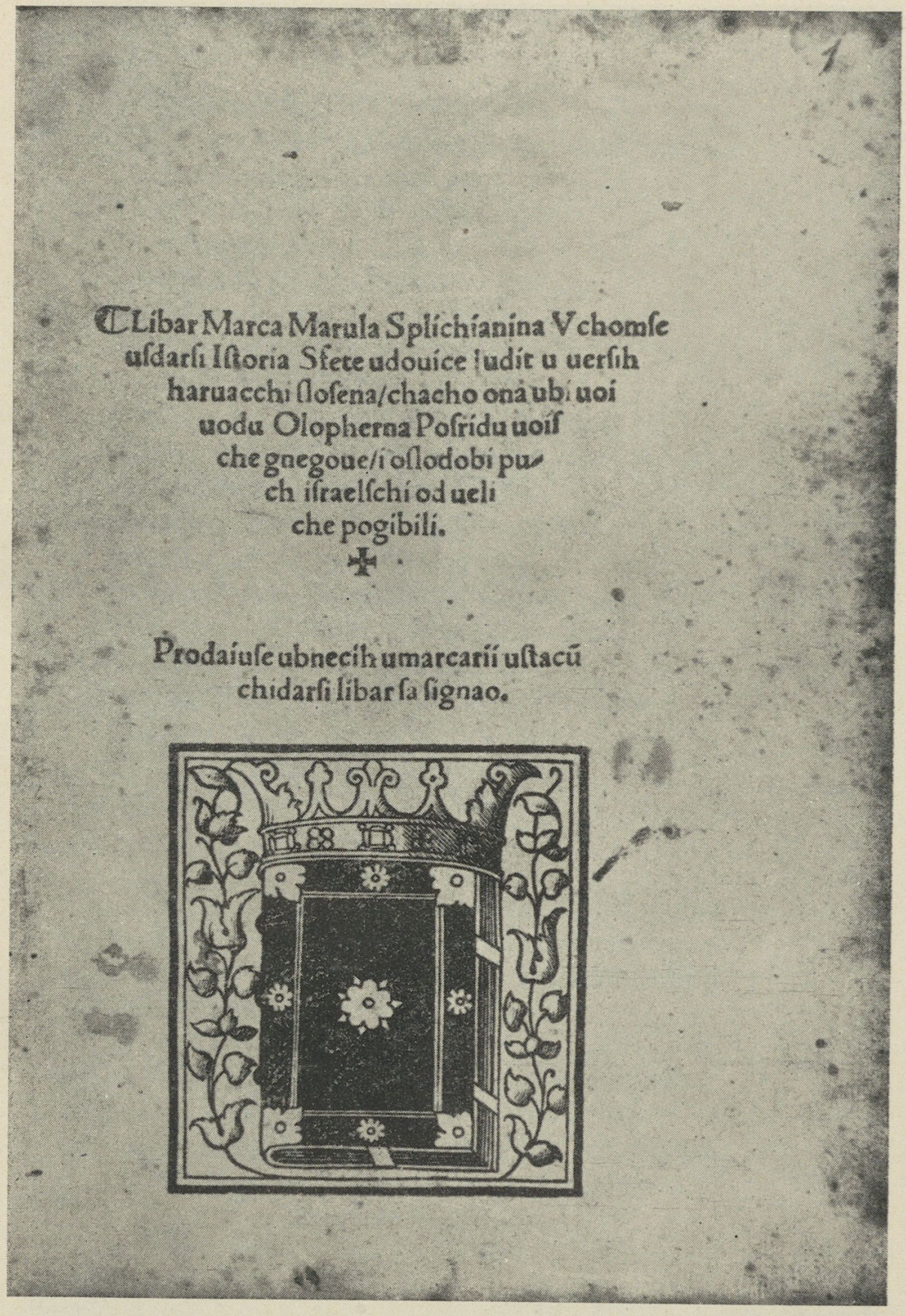
156 ĐALSKI, Šandor: Proslava 400-godišnjice hrvatske umjetne književnosti. O značenju proslave. Svečani govor.
= Obzor, Zagreb 1901., br. 261.

157 FLORSCHÜTZ, Josip: Marko Marulić i sv. Jerolim.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 836—841. Zagreb 1901.

158 FLORSCHÜTZ, Josip: Molitva grišnika divici Mariji (od Marka Marulića). Spomen-pjesme o Marulićevoj četiristogodišnjici 1901. Prikazao svojim učenicima Josip Florschütz. (Kompozicija).
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 49, str. 986—987. Zagreb 1901.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

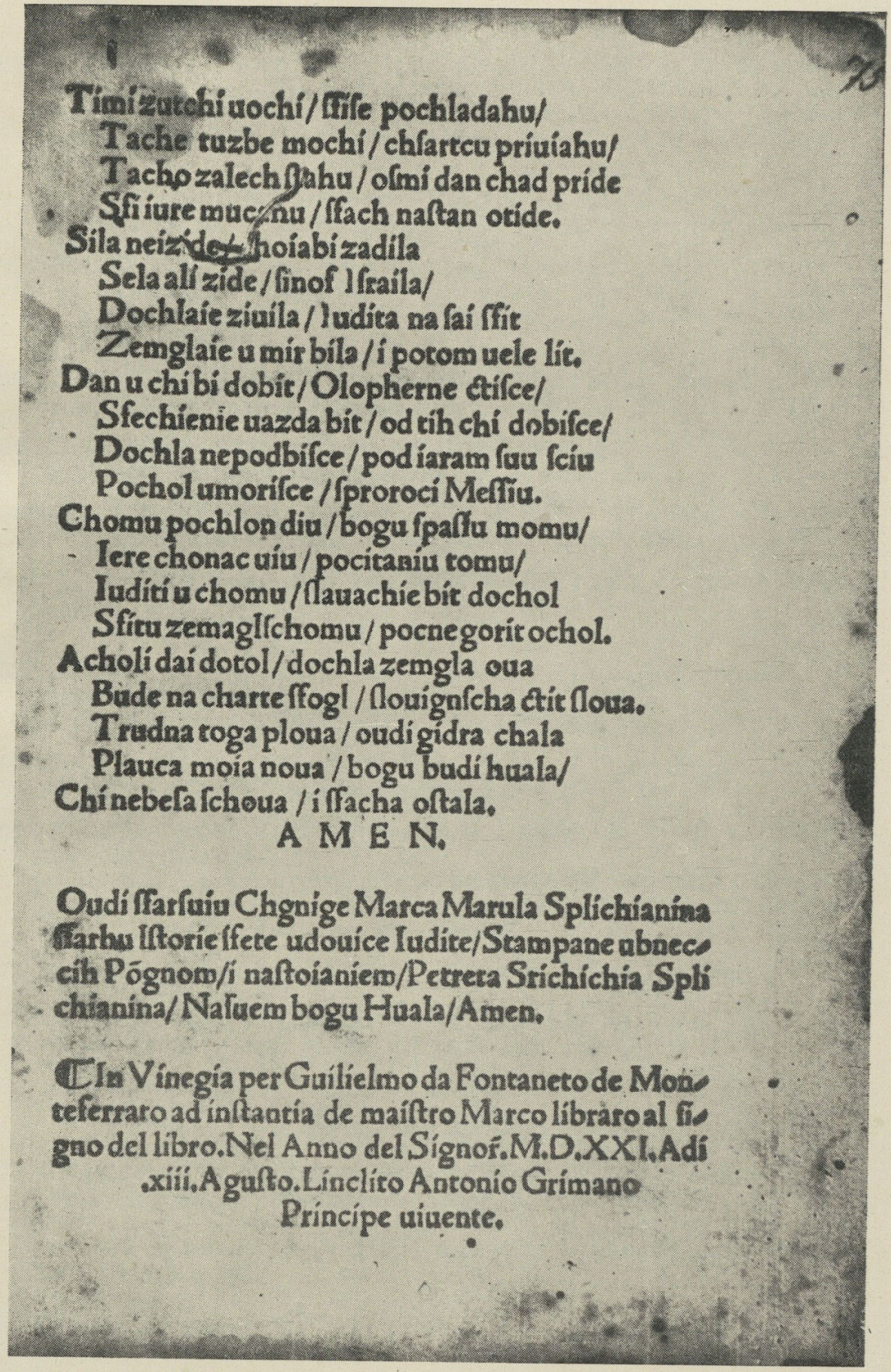


Naslovna strana prvoga izdanja Marulićeve „Judite“

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU



Timi zutchi uochi / ſtiſe pochladahu/
Tache tuzbe mochi / chſartcu priuiahu/
Tacho zalech ſtahu / oſmi dan chad pride
Sſi iure muc:nu / ſſach naſtan otide.
Sila neiz de: hoiabi zadila
Sela alí zide / ſinof Iſraila/
Dochlaie ziuila / Iudita na ſai ſſit
Zemglaie u mir bila / i potom uele lit.
Dan u chi bi dobit / Olopherne ctiſce/
Sfechienie uazda bit / od tih chi dobiſce/
Dochla nepodbiſce / pod iaram ſuu ſciu
Pochol umoriſce / ſproroci Meſſiu.
Chomu pochlon diu / bogu ſpaſſu momu/
Iere chonac uiu / pocitaniu tomu/
Iudití u chomu / ſlauachie bit dochol
Sfitu zemagIſchomu / pocne gorit ochol.
Acholí daí dotol / dochla zemgla oua
Bude na charte ſſogl / ſlouignſcha ctit ſloua.
Trudna toga ploua / oudi gidra chala
Plauca moia noua / bogu budí huala/
Chí nebeſa ſchoua / i ſſacha oſtala.
A M E N.

Oudí ſſarſuiu Chgnige Marca Marula Splíchianina ſſarhu Iſtorie ſſete udouice Iudite/Stampane ubnecih Pōgnom/i naſtoianiem/Petreta Srichíchia Splichianina/ Naſuem bogu Huala/Amen.

In Vinegia per Guilielmo da Fontaneto de Monteferraro ad inſtantia de maiſtro Marco libraro al ſigno del libro. Nel Anno del Signoſ. M.D.XXI. Adí .xiii. Aguſto. Linclito Antonio Grimano Principe uiuente.

Posljednja strana prvoga izdanja Marulićeve „Judite“

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

159 FLORSCHÜTZ, Josip: O četiristogodišnjici hrvatske umjetne književnosti.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 46—52. Zagreb 1901.

160 FLORSCHÜTZ, Josip: Život i rad Marka Marulića. S kratkim osvrtom na hrvatsku knjigu od zametka njezinih do današnjega doba. Spomen-besjeda o četiristogodišnjoj proslavi hrvatske umjetne pjesme u ženskom liceju zagrebačkom. Zagreb 1901, 8⁰, str. 62, 1 notni prilog.

161 FRANCEV, V.: Eine böhmische Übersetzung aus Marulić.
= Archiv f. slavische Phil. Bd. XXIII, str. 639—640. Berlin 1901.

162 HRANILOVIĆ, Jovan: 400-godišnjica hrvatske književnosti (s osvrtom na proslavu u Zagrebu).
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 47, str. 952—955; br. 50, str. 1015—1016. Zagreb 1901.

163 KASANDRIĆ, Petar: Marko Marulić. Život i djela. Predgovor »Juditi« u izdanju Matice Hrvatske. Zagreb 1901. 8⁰. Str. XI—LXXI, sl.

164 KASANDRIĆ, Petar: O »Juditi« Marka Marulića.
= Glasnik Matice Dalmatinske, I. str. 1. Zadar 1901.

165 KATALINIĆ-Jeretov, Rikard: Priča o Marku Maruliću (Pjesma).
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 949. Zagreb 1901.

166 *** Hrvatska knjiga kroz ovo četiri stotine godina i otac joj Marko Marulić.
= Nada, god. VII, str. 370. Sarajevo 1901.

167 KUKLA, Dragutin, Divici Mariji (Marko Marulić) (Kompozicija na tekst Marka Marulića).
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 848—849. Zagreb 1901.

168 KUŠAR, Marcel: O Marulićevu jeziku.
= Glasnik Matice Dalmatinske, knj. I, str. 36. Zadar 1901.

169 KUŠAR, Marcel: Rječnik nepoznatih i neobičnih riječi i značenja Marulićeve »Judite«.
= Marulić Marko: Judita. Epska pjesma u šest pjevanja. Uredio i protumačio Marcel Kušar. Uvodom popratio Petar Kasandrić. Zagreb, Matica Hrvatska, 1901, 8⁰, str. 97—112.

170 MARKOVIĆ, Franjo: Uspomeni Marka Marulića. Pozorišna prikaza u tri dijela.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 43, str. 857—859; br. 44, str. 877—881; br. 45, str. 897—900; br. 46, str. 917—918. Zagreb 1901.

171 MILAS, M.: Pedeset latinskijeh pričica Marka Marulića (Marci Maruli Quinquaginta parabole).
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 830—833. Zagreb 1901.

172 MILIĆ, V.: Prigodom proslave četiristogodišnjice hrvatskog umjetnog pjesničtva začetnikom vlastelinom Markom Marulom 1501—1901. Dvije njegove latinske pjesme još neizdane objelodanjuje Vicko Milić. 2. povećano izdanje. Split, Splitska društvena štamparija (G. Laghi) 1901. 4⁰. Str. 32.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

173 NAZOR, Vladimir: Amanet. (Pjesme u slavu Maruliću prigodom 400-godišnjice »Judite«).
= Vijenac, teč. XXXIII, br. 42, str. 827—828. Zagreb 1901.

174 NOVAK, Vjenceslav: Judita. (Pjesnička vizija u prozi).
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 822—827. Zagreb 1901.

175 OSTOJIĆ, Tihomir: Marulićeva proslava 13.—15. XI. 1900.
= Letopis Matice Srpske, knj. CCX, str. 118—126. Novi Sad 1901. (ćir.)

176 PASARIĆ, Josip: Marulićeva latinska djela.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 855—856. Zagreb 1901.

177 PASARIĆ, Josip: Život Marulićev.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 850—851. Zagreb 1901.

178 PAVLETIĆ, Krsto (pseud. P. Krstinić): U slavu Marulićeve četiristogodišnjice (Sonet).
= Vijenac, tečaj XXXIII, str. 755—756. Zagreb 1901.

179 PODRAVSKI, Milivoj: Marulićev uzdah (Pjesma).
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 836. Zagreb 1901.

180 POLITEO, Dinko: Kako da Dubrovnik proslavi 400-godišnjicu hrvatske književnosti.
= Vijenac, tečaj XXXIII, str. 755—756. Zagreb 1901.

181 POLITEO, Dinko: K četiristogodišnjici Marka Marulića.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 843—846. Zagreb 1901.

182 RADIĆ, Ante: Ima li u Marulića išto moderno?
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 833—836. Zagreb 1901.

183 RIBAR, A.: Vijek i rad Marka Marulića.
= Spomen za sveučilišnu proslavu četiristoljetne hrvatske knjige u Zagrebu dana 7. srpnja 1901. Zagreb 1901. 8⁰, str. 15—26.

184 ROŽIĆ, Vatroslav: U slavu četiristagodišnjice »Judite« Marka Marulića. Zemun 1901, 8⁰, str. 34.

185 ŠPICER, Mavro: Jubilej hrvatske književnosti. (O četiristogodišnjici hrvatske umjetne književnosti: I. Marko Marulić i njegovo doba. II. Hrvatska renesansa. — III. Hrvatska »Moderna«.
= Novi List, Rijeka, 1901, br. 251—254. (Isti je prikaz izišao i na njem. jeziku u »Allgemeine Zeitung«, München 1901).

187 ŠREPEL, Milivoj: Bilješke o Maruliću.
= Vijenac, tečaj XXXIII, str. 847—848. Zagreb 1901.

188 ŠREPEL, Milivoj: Marulićevo djelo »De ultimo Christi iudicio«.
= Građa za povijest književnosti hrvatske, III, str. 71—119. Zagreb 1901.

189 ŠREPEL, Milivoj: O Maruliću. O četiristogodišnjici Marulićeve »Judite«.
= Rad Jugosl. akademije, knj. CXLVI, str. 154—220. Zagreb 1901.

190 ŠURMIN, Đuro: Marulićev hrvatski književni rad.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 42, str. 851—855. Zagreb 1901.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

191 ŠURMIN, Đuro: Pogled na književnost hrvatsku za četiri stotine godina.
= Prosvjeta, IX, str. 690—694. Zagreb 1901.

192 TRNSKI, Ivan: Proslov slavi 400-godišnjice hrvatske umjetne književnosti.
= Vijenac, tečaj XXXIII, br. 47, str. 939—941. Zagreb 1901.

193 VODNIK (Drechsler), Branko: Prvi hrvatski pjesnici. Prag 1901. 8⁰. 53 str.
= Zbornik pouke i zabave, sv. 1. (O Maruliću, str. 21—27).

194 KRANJČEVIĆ, Silvije Strahimir: Marko Marulić. Svečana besjeda održana na proslavi 400-godišnjice hrvatskog umjetnog pjesništva i začetnika mu Splićanina Marka Marulića, koju je priredilo Hrvatsko pjevačko društvo »Trebević« u Sarajevu 15. prosinca 1901.
= Osvit, Sarajevo 1902, br. 1, 4—7 od 2, 16. i 23. I. 1902.

195 *** Je li Marko Marulić prvi hrvatski umjetni pjesnik?
= Vijenac, tečaj XXXIV, str. 62—63. Zagreb 1902.

196 REŠETAR, Milan: Kleinere Beiträge zur serbokroatischen Literaturgeschichte. V. Noch eine Uebersetzung aus Marulić.
= Archiv f. slav. Philologie, Bd. XXIV, str. 223. Berlin 1902.

197 REŠETAR, Milan: Noch eine Uebersetzung aus Marulić. (Portugalski prijevod »De institutione bene beateque vivendi« Lisboa, 1579).
= Archiv f. slav. Philologie, XXIV, str. 223. Berlin 1902.

198 ZAGODA, Đuro: Marulić M. »Judita« (Povodom izdanja Matice Hrvatske god. 1901).
= Vijenac, tečaj XXXIV, str. 237—239. Zagreb 1902.

199 BULIĆ, Frano: Marko Marulić i njegovo doba. Govor na svečanoj sjednici dne 13. studenoga 1902.
= Ljetopis Društva hrvatskih književnika za 1900—1903. Zagreb 1903. Fol., str. 15—20.

200 ĐALSKI Babić, Ljubomir: Govor (na proslavi četiristogodišnjice hrvatske umjetne književnosti u Zagrebu 13. studenoga 1901).
= Ljetopis Društva hrv. književnika u Zagrebu za god. 1900—1903. Zagreb 1903. Fol., str. 25—29.

201 MARKOVIĆ, Franjo: Uspomeni Marka Marulića. Pozorištna prikaza u tri diela. (Događa se na solinskom polju povrh Spljeta).
= Ljetopis Društva hrvatskih književnika u Zagrebu za godine 1900—1903. Uredio i izdao odbor Društva. Sa 7 slika. Zagreb. Dionička tiskara, 1903, str. 46—57.

202 MAŽURANIĆ, Vladimir: Pozdravni govor potpredsjednika Društva hrv. književnika (na proslavi 400-godišnjice hrv. umjetne književnosti u Zagrebu na dan 13. travnja 1901).
= Ljetopis Društva hrv. književnika u Zagrebu za god. 1900—1903. Zagreb 1903. Fol., str. 23—24.

203 MILČETIĆ, Ivan: O Marku Maruliću s karakteristikom hrvatskoga pjesništva prije i poslije njega.
= Ljetopis Društva hrvatskih književnika za 1900—1903. Zagreb 1903. Fol., str. 33—45.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

204 MILIČ, Vicko: Pozdravni govor načelnika grada Splita Vicka Milića (na proslavi četiristogodišnjice hrvatske umjetne književnosti u Zagrebu na dan 13. studenoga 1901).
= Ljetopis Društva hrv. književnika u Zagrebu za god. 1900—1903. Zagreb 1903. Fol., str. 29—30.

205 MILER, Ferdo Ž.: O četiristoljetnici. Kantata. Uglazbio Iv. pl. Zajc.
= Ljetopis Društva hrv. kjiževnika u Zagrebu za god. 1900—1903. Zagreb 1903. Fol., str. 59—60.

206 *** Proslava četiristogodišnjice hrvatske umjetne književnosti u Zagrebu (Marko Marulić).
= Ljetopis Društva hrv. književnika u Zagrebu za god. 1900—1903. Uredio i izdao odbor Društva. Sa 7 slika. Zagreb, Dionička tiskara u Zagrebu, 1903. Fol., str. 3—100.

207 SCHNEIDER, Artur: Bilješke o Marulićevu djelu »De institutione bene beateque vivendi«.
= Nastavni Vjesnik, knj. XI, str. 367—369. Zagreb 1903.

208 TRNSKI, Ivan: Proslov slavi 400-godišnjice hrvatske umjetne književnosti. Spjevao Ivan Trnski, krasnoslovila Lijerka Šramova.
= Ljetopis Društva hrv. književnika u Zagrebu za god. 1900—1903. Zagreb 1903. Fol., str. 58—59.

209 ARANZA, Josip: Zašto je spala hrvatska literatura u Spljetu iza Marulića?
= Izvještaj real. i vel. gimnazije u Kotoru 1903/1904., str. 3—7. Dubrovnik 1904.

210 BREYER, Mirko: Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj. Zagreb. Naklada knjižare M. Breyer, 1904. 8⁰. Str. 1—203:
(1) O tiskanim izdanjima Marulićeve »Judite« (str. 43—49).
(2) O oporuci Marulića i o najstarijim izdanjima njegovih djela (str. 50—53).
(3) Prevodi Marulićevih latinskih djela (str. 54—60).

211 ŠREPEL, Milivoj: Prvo pjevanje »Davideide«.
= Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. IV, str. 186—215, Zagreb 1904.

212 UJEVIĆ, Augustin: Domus Marulorum. (Pjesma).
= Savremenik, VI, str. 379—380. Zagreb 1911.

213 MILČETIĆ, Ivan: Dr. Julije Bajamonti i njegova djela. (Na str. 129—130 nalaze se bibliografijski podaci o Marulićevim rukopisima i štampanim djelima prema zabilježbama J. Bajamonti).
= Rad Jugosl. akad., knj. 192, str. 97—250. Zagreb 1912.

214 PROHASKA, Dragutin: Iz predgovora njemačkog prijevoda Marulićeva »De institutione«.
= Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. VII, str. 409—410. Zagreb 1912.

215 STOJIČEVIĆ, Aleksandar: Dopuna akademskom izdanju Marulićeve »Judite«.
= Južnoslovenski filolog, I, str. 91—103, Beograd 1913.

dizbi.hazu.hr

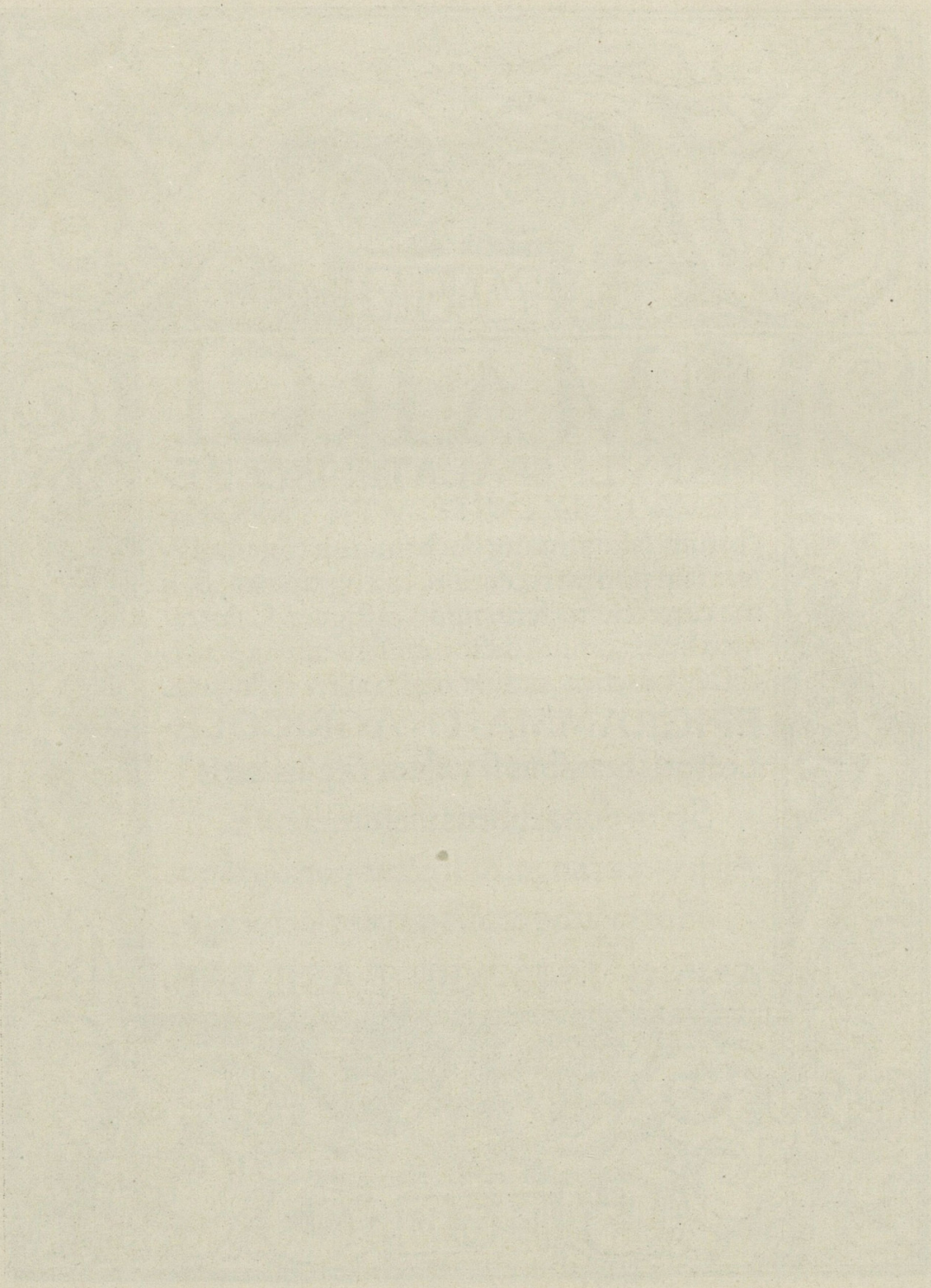
©DiZbi.HAZU



Naslovna strana Marulićeva djela „De bene vivendi institutione“ (Basel 1513.)

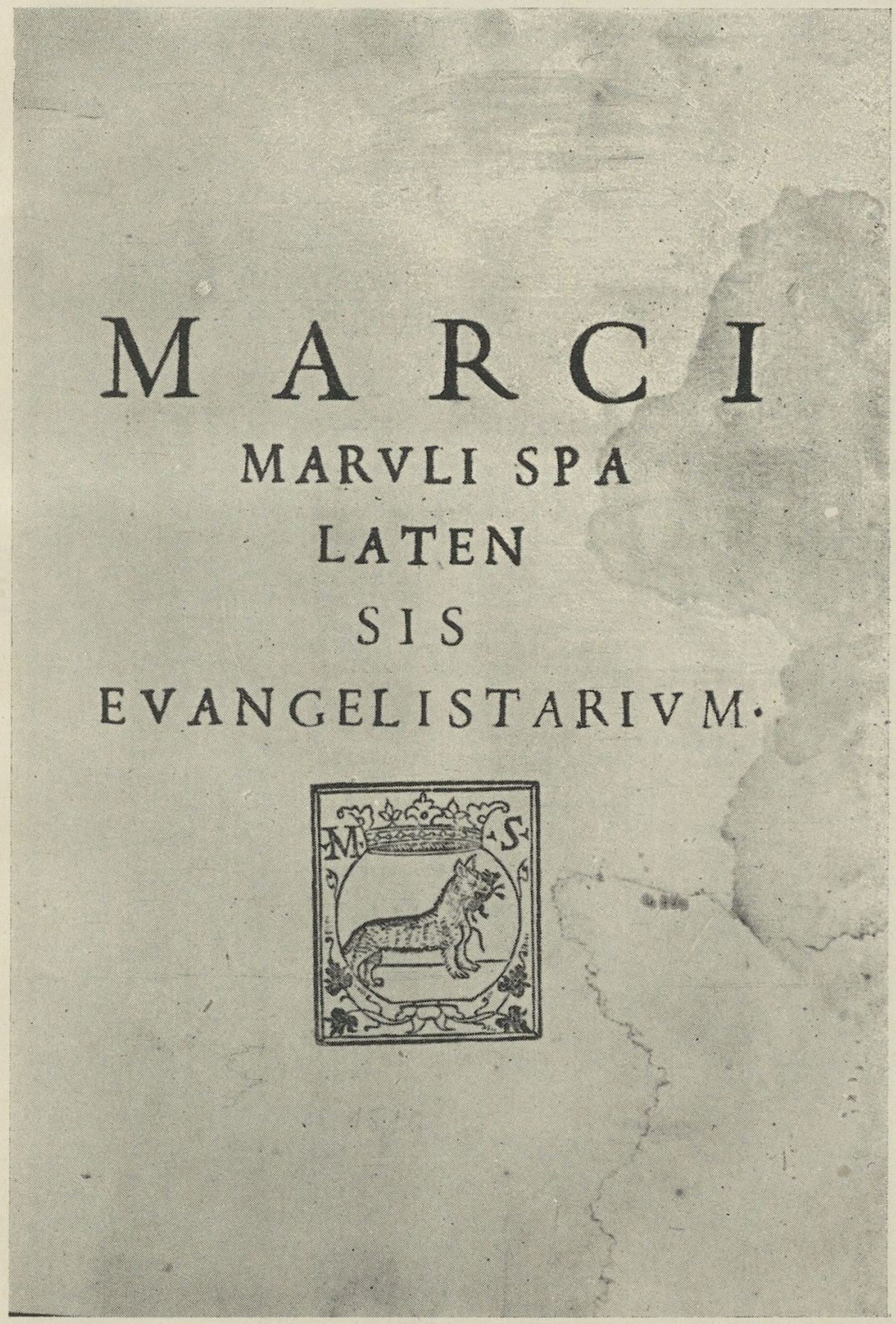
dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



Naslovna strana prvoga izdanja Marulićeva „Evangelistariuma" (Venecija 1516.)

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

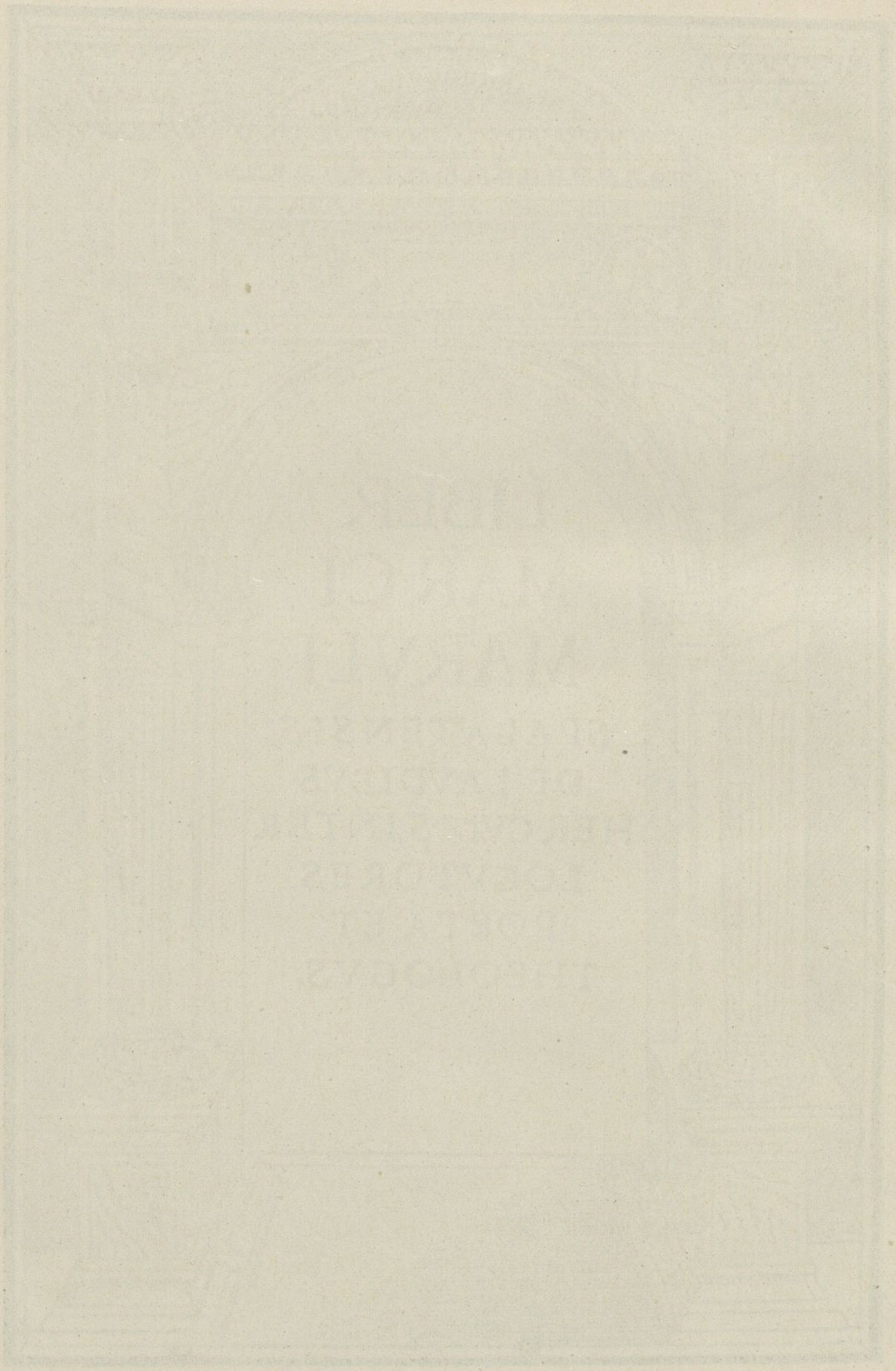
©DiZbi.HAZU



Naslovna strana Marulićeva djela „De laudibus Herculi" (Venecija 1524.)

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU



dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

216 VODNIK, Branko: Marko Marulić.
= Vodnik, Branko: Povijest hrvatske književnosti. Knjiga I. Izdanje Matice Dalmatinske izdala Matica Hrvatska, Zagreb 1913. v8⁰, str. 99—113, sl.

217 UJEVIĆ, Tin: Oproštaj (Marku Maruliću).
= Savremeni pisci hrvatski (Hrvatska mlada lirika). Zagreb, izd. Društva hrv. književnika, 1914. 8⁰. Str. 126—127.

218 ROŽIĆ, Ferdo: Kolijevka hrvatske umjetne knjige.
= Hrvatska prosvjeta, II, str. 218—220. Zagreb 1915.

219 BULIĆ, Frano: Ime sestre pjesnika Marka Marulića.
= Ljetopis Jugoslavenske akademije, XXXII-1, str. 145—146. Zagreb 1917.

220 TAMARO, Atilio: Marco Marulo et l'humanisme en Dalmatie.
= Tamaro Atilio: La Vénetie Julienne, t. III, str. 19—35. Roma 1919.

221 MATIĆ, Tomo: Božičevićev prijevod Petrarkine kancone »Vergine bella che di Sol vestira«.
= Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. IX, str. 87—89 (o pitanju, da li je prevodilac Božičević ili Marulić). Zagreb 1920.

222 PROHASKA, Dragutin: Jugoslavenski prethodnici Komenskoga (Marulić kao prethodnik Komenskoga).
= Jugoslavenska Njiva, knj. IV, br. 45. Zagreb 1920.

223 FANCEV, Franjo: Izdanja Marulićeve Judite.
= Nastavni Vjesnik, sv. XXX, 1922., str. 118—123. Zagreb 1922.

224 ŠIŠIĆ, Ferdo: Nepoznato Marulićevo djelo (»Multa et varia ex diversis auctoribus collecta, quae maxime imitatione digna videbantur in hoc opere reponenda... diligenter curaui M(arcus) M(arulus) P(atricius) S(palatensis).
= Jugoslavenska Njiva, god. VII, knj. 1., str. 40—41. Zagreb 1923.

225 BOSANAC, Stjepan: Karakteristika Marka Marulića.
= Nastavni Vjesnik, sv. XXXIII, br. 3—4, str. 152—154. Zagreb 1924.

226 KOLENDIĆ, Petar: Marulićeva oporuka. Split. Naklada Splitske općine, 1924. 8⁰. 32 str.

227 RADICA, B.: Moj Marko Marulić.
= Hrvatska Prosvjeta, XI, str. 81. Zagreb 1924.

228 KOLENDIĆ, Petar: Marulićev učitelj Tideo Acciarini. Split 1924. 8⁰ 8 str.
(Odštampano iz »Novog Doba« od 25. decembra 1924).

229 BULIĆ, Ivan: Pabirci po Marulićevoj oporuci.
= Prigodom otkrića Marulićeva spomenika dne 26. srpnja 1925. Split 1925. 8⁰. Str. 3—15.

230 FANCEV, Franjo: Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame (o M. Maruliću na str. 187).
= Nastavni Vjesnik, sv. XXXIII. Zagreb 1925.

231 KOLENDIĆ, Petar: Marulićev »Poklad i korizma«. (Odštampano iz Novoga Doba« od 25. februara 1925.) Split, Hrvatska štamparija, 1925. 8⁰. 8 str.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

232 LOZOVINA, Vinko: Je li Marulić začetnik hrvatske umjetne književnosti?
= Prigodom otkrića Marulićeva spomenika dne 26. srpnja 1925. Split 1925. 8⁰. Str. 17—23.

233 PETRAVIĆ, Ante: Marko Marulić (1450—1524). Jedna kulturna slava našeg primorja.
= Jadranska Straža, IV, str. 259—260. Split 1925.

234 *** Prigodom otkrića Marulićeva spomenika dne 26. srpnja 1925. Dvije raspravice. Dr. Ivan Bulić: Pabirci po Marulićevoj oporuci. — Dr. Vinko Lozovina: Je li Marulić začetnik hrvatske umjetne književnosti? Split, Hrvatska štamparija, 1925. 8⁰ 23 str.

235 ZANINOVIĆ, Antonin: Marulićeva pjesma: »Tuženje grada Hjerozolima«.
= Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmacije, god. XLVIII—XLVIII, pril. 2, str. 1—11. Split, Narodna tiskara, 1924/1925.

236 NOVAK, Grga: Prilozi za životopis Marka Marulića.
= Prilozi za jezik i književnost. Ured. P. Popović. Knj. VI, str. 88—90. Beograd, 1926.

237 VAILLANT, André: Trois textes ragusains du XVe siècle en version čakavienne. (O jezičnom karakteru nekih Marulićevih pjesama).
= Revue des études slaves, tome VI, str. 66—82. Paris 1926.

238 ŠEGVIĆ, Kerubin: Knjižnica Marka Marulića.
= Nastavni Vjesnik, sv. XXXIV, str. 44—51. Zagreb 1926.

239 LO PARCO, F.: Tideo Acciarini umanista marchigiano del sec. XV. (L'insegnamento in Dalmazia e le sue attinenze con gli umanisti dalmati Marco Marulo, Giorgio Sisgoreo, Lampridio Cervino).
= Archivio storico per la Dalmazia, vol. VII, fasc. XXXVII, str. 17—42. Roma 1929.

240 NAZOR, Vladimir: Ave, o rima! (II. Marulićeva kvadriga).
= Hrvatska Revija, god. V, str. 377—378. Zagreb 1932.

241 LO PARCO, F.: La canzone della Vergine di F. Petrarca dalla secolare ammirazione al singolare omaggio di M. Marullo.
= Archivio storico per la Dalmazia, vol. XI. Roma 1931.

242 SKOK, Petar: Bilješke iz romansko-srpskohrvatskih književnih veza. (II. Imena Marulić i Vetranić).
= Prilozi za jezik i književnost. Ured. P. Popović, knj. XII, sv. 2—3, str. 9—13. Beograd 1932.

243 BOGDANOVIĆ, David: Pregled književnosti hrvatske i srpske, 3. izd. Knj. 1. Zagreb 1933. 8⁰. Str. 222—229.

244 FANCEV, Franjo: Nova poezija Splićanina Marka Marulića.
= Rad Jugoslavenske akademije, CCXLV, str. 1—72. Zagreb 1933.

245 FANCEV, Franjo: Vatikanski molitvenik i dubrovački psaltir (13. Stari umeci u »Vrtlu« Petra Lucića Trogiranina).
= Djela Jugosl. akademije, knj. XXXI, str. 37—38. Zagreb 1934.

246 BEGO, Krunoslav: Marko Marulić i Split u njegovo doba.
= Nova Doba, god. XVIII, br. 300, str. 41—42. Split 1935.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

247 DELALLE, Ante: Petar Lucić i njegov »Vrtal«.
= Nova Doba, god. XVIII, br. 94 (od 21. IV.), str. 1. Split 1935.

248 FANCEV, Franjo: Popravci i nadopune tekstu Marulićeve pjesme »Od slavića«.
= Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za god. 1933/1934, sv. 47, str. 123—124. Zagreb 1935.

249 GALINEC, Franjo: Marko Marulić kao teološki ugled i književni izvor u nauci isusovačkoga reda XVI i XVII stoljeća. (Uvod i studij Marulićevih latinskih djela).
= Vrela i prinosi, god. V, str. 79—92. Zagreb 1935.

250 MATIĆ, Tomo: Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba.
= Rad Jugoslavenske akademije, knj. 231 (O Maruliću): str. 225, 241—243, 262, 278—279; knj. 233, str. 24, 42, 68, 77, 80. Zagreb 1935.

251 DEANOVIĆ, Mirko: Due sonetti inediti di Marco Marullo.
= Giornale storico della leteratura italiana, CVIII, str. 216—224, Roma 1936.

252 GRGEC, Petar: Marulić (Marko).
= Hrvatska Prosvjeta, XXIII, str. 9—13. Zagreb 1936.

253 LOZOVINA, Vinko: Dalmacija u hrvatskoj književnosti. Povjesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom Primorju i Istri (800—1890). Zagreb 1936. 8⁰. Str. 287. (Poglavlja: IV. Praskozorje umjetne književnosti u čakavskoj Dalmaciji (str. 41—56). — V. Umjetna, vlasteosko-građanska književnost XVI i XVII st. (Str. 57—186, passim).

254 (PETRONIUS, Jacobus Antonius): De morte Marci Maruli Carmen.
= Archivio storico per la Dalmazia, vol. XXI. fasc. 126, str. 10. Roma 1936.

255 PRAGA, Giuseppe: Poesie latine inedite di Marco Marullo da Spalato (1450—1524).
= Archivio storico per la Dalmazia, vol. XXI. fasc. 126, str. 212—221. Roma 1936.

256 GALINEC, Franjo: Marulić i Juraj Habdelić.
= Nastavni Vjesnik, sv. XLV, br. 1—3, str. 23—28. Zagreb 1937.

257 ATANASIJEVIĆ, Ksenija: Dalmatinski etičar Marko Marulić.
= Letopis Matice Srpske, knj. 348, str. 270—278. Novi Sad 1937.

258 GALINEC, Franjo: Marko Marulić i kardinal Karlo Boromejski. (Uvod u studij Marulićeva djela »De institutione bene beateque vivendi«).
= Croatia sacra, VII, str. 97—107. Zagreb 1937.

259 REŠETAR, Milan: Život i rad Š. Menčetića i Đ. Držića (odnos prema Maruliću).
= Stari pisci hrvatski, knj. II, 2 izd., str. 58—59. Zagreb 1937.

260 FANCEV, Franjo: Dvije poslanice Marka Pecinića Marulića benediktinki Katarini Obirtića.
= Građa za povijest književnosti hrvatske, XIII, str. 187—192. Zagreb 1938.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

261 PRAGA, Giuseppe: Di un' edizione svizzera del 1513 di Marko Marulo.
= Archivio storico per la Dalmazia, vol. XXV. Roma 1938.

262 D(AYRE), J(ean): Une traduction française de Marko Marulić.
= Annales de l'Institut Français de Zagreb, 3e Année, No 11, str. 221—227. Zagreb 1939.

263 PREMUDA, Vinko: Starohrvatski latinični rukopis »Žića sv. otaca« (O rukopisu nepoznatih Marulićevih pjesama).
= Starine, knj. XL, str. 104. Zagreb, izd. Jugosl. akad., 1939.

264 NAZOR, Vladimir: Marulova »Judita«. — Marulićeva kvadriga.
= Nazor, Vladimir: Eseji i članci. II. Zagreb. Izd. Hrv. izdav. bibl. zavod 1942. 8⁰. Str. 123—138.

265 JEŽIĆ, Slavko: Marko Marulić (1450—1524).
= Ježić, Slavko: Hrvatska književnost od početka do danas. 1100—1941. Zagreb 1944. 4⁰. Str. 71—75.

266 KOMBOL, Mihovil: Marko Marulić.
= Kombol, Mihovil: Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda. Zagreb. Izd. Matice Hrvatske, 1945. v8⁰. Str. 76—87.

267 FRANIČEVIĆ, Marin: Marko Marulić i naša književna historija.
= Republika, god. II, knj. 2, str. 574—602. Zagreb 1946.

268 *** De Marulo poeta.
= Hrvatsko kolo, god. III, br. 2, str. 267. Zagreb, izd. Matica Hrvatska, 1950.

269 BERIĆ, Dušan: O slikaru Marku Marulu Pečeniću.
= Slobodna Dalmacija, Organ Narodnog fronta Hrvatske za Dalmaciju, br. 1686. Split 1. srpnja 1950, str. 2.

270 FISKOVIĆ, Cvito: Prilog životopisu Marka Marula Pečenića.
= Republika, god. VI., knj. 1, br. 4, str. 186—204. Zagreb 1950.

271 FISKOVIĆ, Cvito: Pjesma o Marku Maruliću Pečeniću.
= Hrvatsko kolo, god. III, br. 2, str. 263—267. Zagreb 1950.

272 FRANIČEVIĆ, Marin: Petstogodišnjica rođenja Marka Marulića.
= Hrvatsko kolo, god. III, br. 2, str. 189—193. Zagreb 1950.
= Slobodna Dalmacija, organ Narodnog fronta Hrvatske za Dal-

273 HRASTE, Mate: Marko Marulić. (Povodom petstogodišnjice rođenja).
= Ilustrirani Vjesnik, br. 262—263. Zagreb 1950.

274 JAKIĆ, Tomislav: O štampanim izdanjima Marulićeve »Judite«. Povodom 500-godišnjice Marulićeva rođenja.
= Narodna knjiga, god. III, br. 2—3, str. 57—61. Zagreb 1950.

275 KOMOBOL, Mihovil: O Marku Maruliću. Povodom 500-godišnjice rođenja.
= Republika, god. VI, knj. 1, br. 4, str. 177—185. Zagreb 1950. — Isto: kao predgovor izdanju Marulićeve »J u d i t e«. Zagreb, »Zora«, 1950. 8⁰. Str. 9—22.

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

276 MAŠTROVIĆ, Vjekoslav: Marulićeva djela u zadarskim knjižnicama. Prilog Marulićevoj izložbi knjiga, koju priređuje Naučna biblioteka u Zadru od 18. do 22. lipnja 1950. Zadar, Gradsko tiskarsko poduzeće, 1950. m8⁰. Str. 8, 2 facs.

277 PLAVŠIĆ, Dušan: Prilog proslavi petstogodišnjice rođenja Marka Marula Pečenića. (Svečana besjeda Silvija Strahimira Kranjčevića održana na svečanoj proslavi 400-godišnjice hrvatskoga umjetnog pjesništva i začetnika mu Splićanina Marka Marulića, koju je priredilo Hrv. pjevačko društvo »Trebević« u Sarajevu 15. prosinca 1901). = Hrvatsko kolo, god. III, br. 2, str. 321—324. Zagreb 1950.

278 RAVLIĆ, Jakša: Marko Marulić (Povodom petstogodišnjice rođenja). = »Naprijed«, 18. VIII. 1950, br. 34, str. 5; 8. IX. 1950, br. 37 (Ispravak krupnijih griješaka). Zagreb 1950.

279 ŠTEFANIĆ, Vjekoslav: O izdanjima Marulićeve Judite. = Marulić, Marko: Judita, Zagreb. »Zora«, 1950. 8⁰. Str. 151—159.

— — —

280 BARCICH, G.: Marco Marulich. = L'eco di Fiume, I, 1857, str. 218.

ISPRAVCI

Str.	Redak	Glasi	Treba da glasi
105	17 odozdo	glagoljaški misal	naš lekcionar »Pistule«
192	11 odozgo	216, 216	215—216
224	16 „	310—310	303—310
316	6 „	IV a 1	IV a 31
316	19 „	molitvenik	zbornik
317	8 „	181—182	179—181
342	14 „	Dalmacije, god. XLVIII —	dalmatinsku, god. XLVII —
343	5 odozdo	58—59	88—89

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU
dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

SADRŽAJ

Strana

MARULIĆ Marko:
Latinske pjesme. Preveo Nikola Šop . . . . 5— 23

BOŽIČEVIĆ Frano, PASKVALIĆ Donat, ALBERTI Nikola:
Marku Maruliću. Pjesme. S latinskog preveo Nikola Šop . . . . . 25— 29

NOVAK Grga:
Split u Marulićevo doba . . . . . 31—123

FISKOVIĆ Cvito:
Umjetnički obrt u XV. i XVI. stoljeću u Splitu . . . . . 125—164

SKOK Petar:
O stilu Marulićeve »Judite« . . . . . 165—241

HRASTE Mate:
Crtice o Marulićevoj čakavštini . . . 243—277

ŠTEFANIĆ Vjekoslav:
Još Marulićevih stihova . . . . . 279—298

ZANINOVIĆ Antonin:
Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu . . . . . 299—310

BADALIĆ Josip:
Bibliografija Marulićevih djela te radova o životu i djelima Marulićevim . . 311—345

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Tehnička redakcija

Radoslav N. Horvat

Štampano u tiskari Izdavačkog zavoda

Jugoslavenske akademije

Strojni slog Vjekoslav Škaberna

Prelom M. Glogovšek

Štampali M. Židan i M. Molinari

Uvezano u knjigovežnici Izdav. zavoda

Jugoslavenske akademije

dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU

©DiZbi.HAZU
dizbi.hazu.hr

©DiZbi.HAZU

Knjižnica HAZU

2 000005 850950

PA-043-040 a

dizbi.hazu.hr